คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์

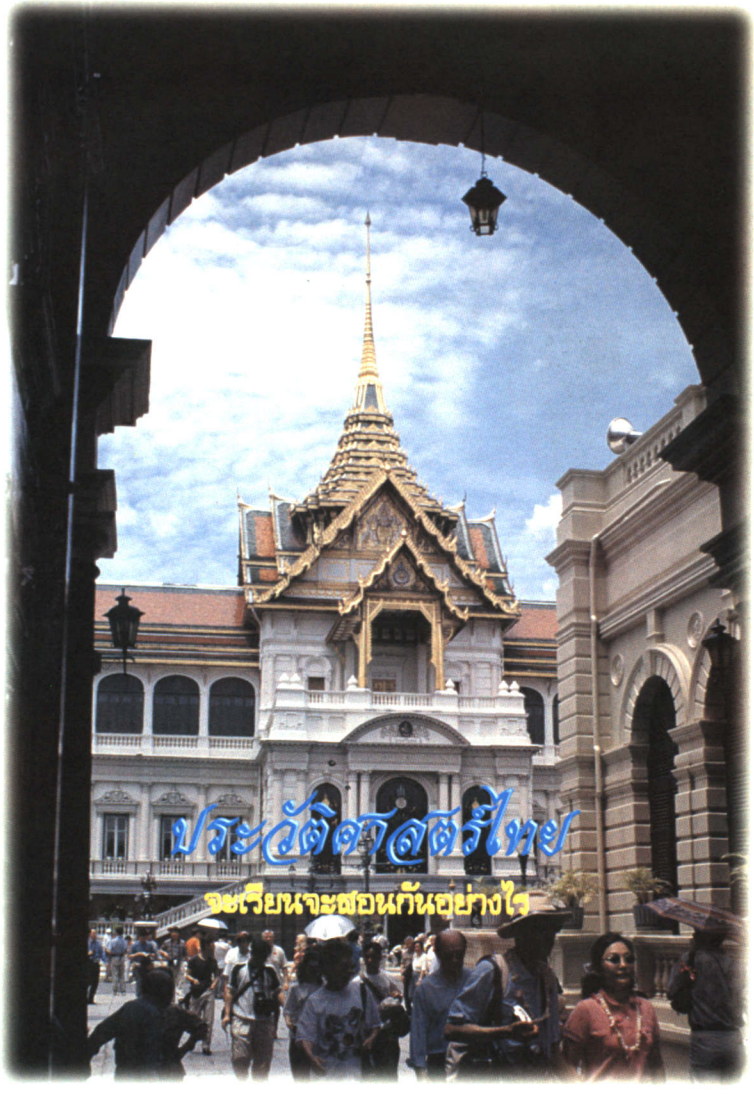
ประวัติศาสตร์ไทย จะเรียนจะสอนกันอย่างไร

กระทรวงศึกษาธิการ

ประวัติศาสตร์ไทย
จะเรียนจะสอนกันอย่างไร

คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๔๓

จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ เล่ม

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

ISBN 974-268-8621

พิมพ์ที่โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา

๓๑๔-๓๑๖ ปากซอยบ้านบาตร บำรุงเมือง

ป้อมปราบฯ กรุงเทพฯ ๑๐๑๐๐

นายปกรณ์ ตันสกุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๔๓

โทร. ๒๒๓-๕๕๔๘, ๒๓๓-๓๓๕๑

คำนำ

ด้วยกระทรวงศึกษาธิการพิจารณาเห็นว่า ประวัติศาสตร์เป็นศาสตร์ที่สำคัญในการศึกษาระดับประถม-ศึกษาและมัธยมศึกษา เพราะเป็นศาสตร์ที่จะหล่อหลอมเยาวชนของชาติให้มีจิตสำนึกและภาคภูมิใจในชาติไทยที่มีพัฒนาการมายาวนาน จึงได้ปรับปรุงหลักสูตรประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยได้เพิ่มเติมวิชาประวัติศาสตร์ไทยในหลักสูตรการศึกษาทุกระดับเมื่อเดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๒ ทั้งนี้เพื่อแยกวิชาประวัติศาสตร์ไทยออกมาเป็นวิชาเฉพาะ และให้นักเรียนทุกคนได้เรียนประวัติศาสตร์ไทยเพิ่มขึ้น โดยให้มีเนื้อหารายละเอียดความลึกซึ้งตามระดับที่เหมาะสมต่อวุฒิภาวะของผู้เรียน

กรมวิชาการพิจารณาเห็นว่าการพัฒนาการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทยระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาจะบรรลุผลตามหลักสูตรประวัติศาสตร์ไทยที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ได้นั้น ครูผู้สอนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในปรัชญา ความสำคัญ วิธีการทางประวัติศาสตร์ และเนื้อหาสาระของประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยต่าง ๆ รวมทั้งได้แนวทางที่จะปรับปรุงเทคนิควิธีสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญและมุ่งที่จะพัฒนาการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผลอันจะเป็นการสร้างความเข้าใจในเนื้อหาสาระมากกว่าการท่องจำ กรมวิชาการจึงได้จัดทำ **คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร** ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญที่จะพัฒนาครูผู้สอนประวัติศาสตร์ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะเป็นผลทำให้นักเรียนตระหนักในความสำคัญและเห็นคุณค่าในการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ สามารถนำวิธีการทางประวัติศาสตร์ไปใช้วิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันได้

เนื้อหาสาระในคู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์เล่มนี้เป็นการระดมความคิดเห็นร่วมกันของผู้ทรงคุณวุฒิทางประวัติศาสตร์หลายท่าน ในการประชุมสัมมนาและการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ที่กรมวิชาการได้จัดขึ้น ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี และระยอง โดยกรมวิชาการได้มอบหมายให้ผู้ทรงคุณวุฒิทางประวัติศาสตร์เป็นผู้เขียน และศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร และนายประสาท สอ้านวงศ์ เป็นคณะบรรณาธิการตรวจความถูกต้องของเนื้อหา

กรมวิชาการใคร่ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิทางประวัติศาสตร์ ที่มีส่วนร่วมในการจัดทำคู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนดังกล่าวทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้ และหวังว่าคู่มือเล่มนี้จะเป็นเครื่องมือเบื้องต้นให้กับครูผู้สอนและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาจะนำไปพัฒนาเยาวชน ให้บรรลุเป้าหมายตามเจตนารมณ์ของหลักสูตรที่ได้วางไว้

(นายอำรุง จันทวานิช)
อธิบดีกรมวิชาการ
๖ มิถุนายน ๒๕๔๓

วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี

บรรณาธิการแถลง

คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร เล่มนี้ มีเจตนารมณ์ที่จะให้ครูผู้สอนประวัติศาสตร์ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ตระหนักและเห็นความสำคัญของวิชาประวัติศาสตร์ต่อการพัฒนาเยาวชนของชาติไทย มีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยในยุคสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทย สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ รวมทั้งความรู้เรื่องชนชาติไทยซึ่งเป็นประเด็นถกเถียงของนักวิชาการศึกษาในปัจจุบัน

ครูผู้สอนประวัติศาสตร์ควรจะได้ทำความเข้าใจเบื้องต้นว่า เนื้อหาสาระของประวัติศาสตร์มาจากการวิเคราะห์ตรวจสอบข้อมูลจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งอาจจะต้องปรับเปลี่ยนไปตามการค้นพบหลักฐานใหม่หรือการตีความหลักฐานใหม่ อนึ่ง นักประวัติศาสตร์ตีความเรื่องประวัติศาสตร์ไม่ตรงกันเสมอไป ถ้าผู้เขียนประวัติศาสตร์ใช้หลักฐานชั้นต้นเป็นหลัก จะได้งานเขียนประวัติศาสตร์มาอย่างหนึ่ง ถ้าใช้ตำนานหรือหลักฐานชั้นสองเป็นหลัก ก็อาจจะได้งานเขียนประวัติศาสตร์ที่แตกต่างไปจากพวกแรกอย่างสิ้นเชิง ดังนั้น ครูผู้สอนประวัติศาสตร์จึงควรศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์หลาย ๆ เล่ม แล้วใช้วิจารณญาณสรุปความเห็นด้วยตนเอง

คนไทยไม่ค่อยชอบบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้ หลักฐานชั้นต้นที่จะนำมาเขียนประวัติศาสตร์จึงมีน้อยมาก ยิ่งเหตุการณ์ห่างจากปัจจุบันออกไปมากเพียงใดหลักฐานที่เชื่อถือได้ก็ยิ่งมีน้อยลงไปเท่านั้น การเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่ยุคสุโขทัยหรือก่อนนั้นขึ้นไปจึงทำได้ยากมาก บทความที่นำเสนอในคู่มือเล่มนี้เขียนโดยผู้ทรงคุณวุฒิทางประวัติศาสตร์และใช้หลักฐานชั้นต้นเป็นหลัก สาระเนื้อหาเป็นข้อมูลที่ทันสมัยจากหลักฐานใหม่ในปัจจุบัน จึงพอเป็นแนวทางให้ครูผู้สอนประวัติศาสตร์ได้ศึกษาค้นคว้าต่อไป ทั้งนี้ควรศึกษาความคิดเห็นของนักประวัติศาสตร์อื่น ๆ ประกอบด้วย ให้สมกับการที่เป็นครูผู้ใฝ่รู้ในทางวิชาการ และที่สำคัญสาระที่อยู่ในหนังสือเล่มนี้มิใช่สำหรับให้ครูนำไปสอนให้นักเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ทั้งนี้ครูผู้สอนจะต้องคำนึงถึงวุฒิภาวะของนักเรียนเป็นสำคัญ

ประเสริฐ ณ นคร

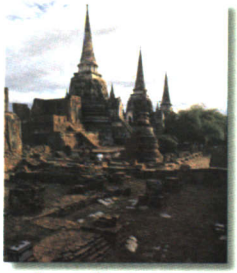
(ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร)

ประธานคณะกรรมการจัดทำคู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์

จากปกหน้า

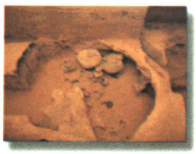
พระอจนะวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย

วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นางอัปสรปูนปั้นที่ซุ้มประตู
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง

เตาทุเรียงที่อุทยานประวัติศาสตร์
ศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

๑๐๕

๑

๓๑

๘๑

สารบัญ

๑๔๑

บรรณาธิการแถลง

ส่วนที่ ๑ ปรัชญา ความสำคัญ หลักฐาน และวิธีการทางประวัติศาสตร์ ครูกับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย ๑

๑๘๗

ส่วนที่ ๒ หลักฐาน เนื้อหาสาระ และความก้าวหน้าทางประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยต่างๆ

ดินแดนไทยตั้งแต่สมัยโบราณ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ๓๑

ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชนชาติไท ๘๑

๑๙๙

ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย ๑๐๕

ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์อยุธยา ๑๔๑

รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในประวัติศาสตร์ไทย ๑๘๗

ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ๑๙๙

ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ไทยยุคประชาธิปไตย (พ.ศ.๒๔๗๕ - ปัจจุบัน) ๒๔๙

๒๔๙

ส่วนที่ ๑

ปรัชญา ความสำคัญ หลักฐาน และวิธีการทางประวัติศาสตร์

เรื่อง ครูกับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย

๑. ความนำ

๒. ปัญหาและอุปสรรคในการเรียนการสอนประวัติศาสตร์

๓. ครู : ศูนย์กลางของการเรียนการสอนประวัติศาสตร์

๔. สิ่งที่ควรรู้เกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์

๕. คู่มือการสอนประวัติศาสตร์ไทย

ครูกับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย

ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร*

๑. ความนำ

เมื่อพูดถึงคำว่าประวัติศาสตร์แล้ว คนส่วนใหญ่ก็มักจะตอบว่ารู้จักเพราะอย่างน้อยแต่ละคนต่างก็เคยถูกบังคับให้ต้องเรียนหรือท่องจำชื่อวีรบุรุษของชาติและวันสำคัญเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต ถ้าถามว่าเรียนประวัติศาสตร์แล้วได้ประโยชน์อย่างไรหรือไม่ คนส่วนใหญ่อีกเช่นกันก็จะตอบโดยสัญชาตญาณว่า มีประโยชน์แน่นอนเพราะเรียนแล้วทำให้เกิดความรักและภูมิใจในชาติบ้านเมือง อย่างไรก็ตาม ถ้าถามต่อไปว่าเรียนประวัติศาสตร์แล้วรู้สึกอย่างไร หลายคนอาจบอกว่าสนุกดี เพราะครูผู้สอนมีเกร็ดประวัติศาสตร์มาเล่าให้ฟังมากมายหลายเรื่อง กระนั้นก็ตาม คนจำนวนมากกว่าคงบอกว่าน่าเบื่อเพราะพยายามท่องจำวันเดือนปีเท่าใดก็ไม่สามารถจำได้หมดเสียที

ถ้าหากคนส่วนใหญ่ยังเข้าใจว่า ประวัติศาสตร์นั้นเกี่ยวข้องกับการท่องจำเป็นหลักแล้ว ทั้งนักเรียนและครูสอนประวัติศาสตร์คงจะต้องอยู่กับความเบื่อประวัติศาสตร์ไปอีกนานเท่านาน ยิ่งกว่านั้น สำหรับครูแล้ว ความเบื่อดูจะยิ่งทวีขึ้นไปอีกเมื่อคิดถึงความจริงว่า ปีแล้วปีเล่าต้องสอนซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่เช่นเดิม **นักประวัติศาสตร์อเมริกันท่านหนึ่งได้บอกกับผู้ที่อ่านงานเขียนของท่านว่า ศัตรูตัวฉกาจของประวัติศาสตร์ ก็คือ ครูสอนประวัติศาสตร์ที่แย่ ๆ นั่นเอง** **เมื่อยกประเด็นนี้ขึ้นมากล่าว เราก็เห็นจะต้องยอมรับว่า คงจะมีปัญหาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ ณ จุดหนึ่งจุดใดเสียแล้ว** ความจริงปัญหานี้หาได้เป็นปัญหาสำหรับครูในระดับประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษาเท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึงระดับอุดมศึกษาด้วย

การที่เราต่างหันมาสนใจปัญหาเกี่ยวกับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทยนั้น เป็นเพราะนักวิชาการและคนสำคัญในบ้านเมืองเกิดห่วงใยขึ้นมาว่า คนไทยทั่วไปในปัจจุบันโดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชน ดูเหมือนมีพื้นฐานความรู้ด้านประวัติศาสตร์ไทยอ่อนมาก หรืออย่างน้อยก็รู้อะไรต่อมิอะไรอย่างค่อนข้างสับสน สถานการณ์ที่กำลังเปลี่ยนไปในยุคโลกาภิวัตน์ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนไปมีลักษณะเป็นสากลหรือตะวันตกมากขึ้นแต่เมื่อมองโดยเนื้อแท้แล้วกระบวนการโลกาภิวัตน์นั้น คือกระบวนการครอบงำโลกทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของอภิมหาอำนาจ ซึ่งสามารถแผ่อิทธิพลของตนผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ในรูปแบบต่าง ๆ ผลกระทบของกระบวนการโลกาภิวัตน์โดยตรงต่อชาติที่เจริญทางเทคโนโลยีการสื่อสารด้อยกว่า คือ การทำลายกำแพงวัฒนธรรมที่ล้อมรอบเอกลักษณ์ของประชาชาติทั้งหลายลง แม้แต่ปัญญาชนของชาติ

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ณ พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม และ กรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

ตะวันตกเอง เช่น ฝรั่งเศส อังกฤษ และ เยอรมนี ก็ตระหนักถึงอิทธิพลทางลบของกระแสอเมริกันนิยม จึงเริ่มหยิบยกประเด็นเรื่องความเปลี่ยนไปของภาษา ค่านิยม พฤติกรรม และทัศนคติของคนในสังคมขึ้นมาถกเถียงกัน และเห็นความจำเป็นที่จะต้องลดกระแสการครอบงำของวัฒนธรรมยุคโลกาภิวัตน์ลง ทั้งนี้เพื่อที่จะคงเอกลักษณ์ประจำชาติไว้

ในท่ามกลางบรรยากาศแบบนี้ หนทางหนึ่งที่จะช่วยจรรโลงรักษาเอกลักษณ์ของชาติไทยไว้ได้ ย่อมขึ้นอยู่กับการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาติอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตามการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาติหาได้อยู่ที่การส่งเสริมกิจกรรมประเภทกึ่งบันเทิงทั้งหลายอย่างผิวเผินไม่ **ความเข้าใจแก่นแท้ของวัฒนธรรม หรือวิถีชีวิตของชาติเป็นสิ่งที่ได้มาจากการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์เท่านั้น เพราะประวัติศาสตร์ทำให้เราได้รู้ว่า ลักษณะเฉพาะของสังคมของเราได้พัฒนามาบนพื้นฐานของอะไร** ไม่ว่าใครจะมีความคิดเกี่ยวกับสังคมไทยว่าดีหรือไม่ดีอย่างไร สิ่งหนึ่งซึ่งเราต้องยอมรับก็คือ สังคมไทยร่วมสมัยเป็นผลพวงโดยรวมของประสบการณ์ในอดีต ความจริงแล้ว ชีวิตวิญญาณของความเป็นไทยเกิดจากการเรียนรู้ในชั้นเรียนว่า สังคมไทยได้เคยผ่านประสบการณ์อะไรมาบ้าง

ไม่ว่าประสบการณ์นั้นเป็นเรื่องของความสำเร็จหรือความเจ็บปวด เกียรติยศหรือความอัปยศ ก็ตาม เราเรียนรู้ประสบการณ์ในอดีตของบรรพบุรุษเพื่อรู้จักสังคมที่เราเป็นสมาชิกอยู่ด้วยคนหนึ่ง **ข้อเท็จจริงที่ว่าเราแต่ละคนต่างเป็นผลผลิตของประสบการณ์ในอดีตของบรรพบุรุษน่าจะเป็นเหตุผลที่เพียงพอสำหรับคนในสังคมแต่ละสังคมที่จะเรียนรู้ความเป็นมาของตนเอง ทั้งนี้เพื่อให้เข้าถึง "ความรู้สึกร่วม" ของสังคม** นอกจากนี้ การย้อนไปเรียนรู้เรื่องราวในอดีต เป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการย้อนพินิจเรื่องราวต่าง ๆ ในเชิงเปรียบเทียบ และการเปรียบเทียบนั้นอาจเป็นการเปรียบเทียบในแง่ของกาละ (ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน หรือ ระหว่างสมัยต่าง ๆ) และ เทศะ/สถานที่ (ระหว่างสถานที่หนึ่งกับอีกสถานที่หนึ่ง เช่น ไทยกับญี่ปุ่น หรือ อังกฤษกับเยอรมนี) การเปรียบเทียบในแง่ของกาละ ทำให้เราต้องตั้งคำถามว่า ปัจจุบันมีรากเหง้าอยู่ในอดีตอย่างไร ในขณะที่การเปรียบเทียบในแง่ของสถานที่นำไปสู่การต้องตั้งคำถามทำนองว่า มีปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้สถานที่หนึ่ง ชุมชนหนึ่ง สังคมหนึ่ง หรือประเทศหนึ่งแตกต่างไปจากอีกสถานที่หนึ่ง อีกชุมชนหนึ่ง อีกสังคมหนึ่ง หรืออีกประเทศหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ญี่ปุ่น และ ไทย มีปัจจุบันที่แตกต่างกัน แต่ "ความเป็นปัจจุบัน" ของทั้งสองประเทศเติบโตมาจากรากเหง้าอะไรในอดีต อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ญี่ปุ่น และ ไทย ต่างเปิดประเทศรับอารยธรรมตะวันตกในยุคใหม่อย่างเป็นทางการเกือบจะพร้อม ๆ กัน (กล่าวคือ ใน พ.ศ. ๒๓๙๖ และ ๒๓๙๘) แต่คำถามก็คือ ปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้ประเทศแรกมีสถานภาพเป็นประเทศ "พัฒนาแล้ว" ในขณะที่ประเทศหลังยังคงมีสถานภาพเป็นประเทศ "กำลังพัฒนา"

จริง ๆ แล้ว ประเด็นปัญหาที่ผู้คนเผชิญอยู่ในยุคปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นประเด็นทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมล้วนแต่เกี่ยวโยงกับปัจจัย (หรือรากเหง้า) ในอดีต การย้อนพินิจและอภิปรายถึงปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งส่งผลต่อกระบวนการ

เปลี่ยนแปลงจากจุดหนึ่งของอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ถือเป็นกิจกรรมหลักของนักประวัติศาสตร์ ดังนั้น การเรียนรู้ประวัติศาสตร์อย่างมีประสิทธิภาพจึงมีคุณค่าทางการศึกษา เพราะสร้างเสริมปัญญาให้แก่คนที่เรียนผ่านกระบวนการฝึกอ่านอย่างกว้างขวาง ฝึกคิดอย่างวินิจวิเคราะห์ และฝึกเขียนเรียงความได้สละสลวยและชัดเจน แม้ไม่มีนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่คนใดพูดถึงเรื่อง "ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย" หรือโอ้อวดถึงการทำนายอนาคตกันอีกแล้ว แต่กระนั้นก็ตาม การย้อนพินิจย่อมช่วยให้เราคิดและตระหนักถึงความสำคัญของแนวโน้มในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งสังคมเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว

ยังมีอีกประเด็นหนึ่ง ซึ่งขอหยิบยกมากล่าวในบทความนำนี้ นั่นก็คือเรื่องการปฏิรูปการศึกษา ผู้เขียนเข้าใจว่า สารัตถะของการปฏิรูปการศึกษาไทยในปัจจุบันครอบคลุมถึงการขยายโอกาสทางการศึกษาตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ การปรับองค์กรการบริหาร การปฏิรูประบบการเรียนการสอนและการประเมินผลใหม่ ซึ่งผลดีของการปฏิรูปในครั้งนี้อย่างหนึ่ง คือ สามารถผลักดันปรัชญาการศึกษาที่มุ่งเน้น "ให้นักเรียนเป็นศูนย์กลาง" หรือ "ให้นักเรียนสำคัญที่สุด" จนเป็นที่กล่าวถึงกันอย่างแพร่หลาย

ข้อเท็จจริงที่ว่า อิทธิพลของโลกาภิวัตน์ กำลังคุกคามลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมไทย (ตามที่ชี้ให้เห็นข้างต้น) และกระแสความรับรู้ของสังคมได้เรียกร้องให้มีการปฏิรูปการศึกษาของไทย ทำให้การเรียนการสอนประวัติศาสตร์ก็ควรได้รับการปฏิรูปด้วย เพราะเราต่างเป็นห่วงกันว่า คนไทยและเยาวชนไทยมีความรู้ประวัติศาสตร์ชาติของตัวเองน้อยมาก ประเด็นสำคัญอยู่ตรงที่ว่า แล้วเราควรจะมีแนวทางปฏิรูปการเรียนการสอนประวัติศาสตร์อย่างไร

๒. ปัญหาและอุปสรรคในการเรียนการสอนประวัติศาสตร์

เราคงไม่สามารถพูดถึงการปฏิรูปสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ โดยไม่พิจารณาอย่างตรงไปตรงมาว่าปัญหาและอุปสรรคของสิ่งนั้นอยู่ที่ใด ผู้เขียนขอเริ่มต้นด้วยข้อสังเกตต่อไปนี้

ประการแรก การสลายความเป็นเอกเทศของวิชาประวัติศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ในประเทศไทยหลังการปรับปรุงหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการใน พ.ศ. ๒๕๒๑ ในขณะที่ประเทศตะวันตกทั้งหมดและประเทศเพื่อนบ้านของเราต่างก็ยังต้องถือว่าประวัติศาสตร์เป็นวิชาเอกเทศ บางประเทศเช่น จีน เวียดนาม ญี่ปุ่น เกาหลี ฝรั่งเศส เยอรมนี อังกฤษ สหรัฐอเมริกา และ มาเลเซีย ให้ความสำคัญแก่วิชาประวัติศาสตร์มากเป็นพิเศษ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการสั่งสมด้านภูมิปัญญาที่ยาวนาน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเหตุวิกฤติที่ชาติเหล่านั้นเผชิญในยุคอาณานิคม แต่ที่สำคัญที่สุดจากแง่มุมของการศึกษาก็คือการตระหนักว่า **การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชาติเท่ากับเป็นการทำความรู้จักสังคมของตนเอง นอกจากนี้ประวัติศาสตร์เท่านั้น ที่จะช่วยปลูกฝังความรักมาตุภูมิ ความมุ่งมั่นในปณิธานแห่งชาติ และความเข้าใจวัฒนธรรมประจำชาติ** แม้มีผู้อธิบายว่าจำนวนเนื้อหาและชั่วโมงเรียนประวัติศาสตร์ไทยไม่ได้ลดน้อยลงกว่าสมัยก่อนเลย แต่นั่นไม่ใช่ประเด็นสำคัญตราบเท่าที่องคาพยพของประวัติศาสตร์ถูก

แยกออกไปเป็นส่วน ๆ ในรายวิชาชื่อประหลาดต่าง ๆ

ประการที่สอง เป็นปัญหาเกี่ยวกับวิธีการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยที่ไม่เพียงแต่ไม่พัฒนาขึ้นเลยในรอบ ๒๐ ปีที่ผ่านมา หากยังดำเนินไปในทิศทางที่ผิดด้วย เราสามารถหยิบยกประเด็นหลายประเด็นมาอภิปราย ประเด็นแรกนั้นเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางวัฒนธรรม ขออธิบายง่าย ๆ ว่าวัฒนธรรมการศึกษาแบบตะวันออก ซึ่งไทยเป็นส่วนหนึ่งด้วยนั้น มุ่งเน้นในเรื่องการถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่มากกว่าการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ผลที่ตามมาก็คือ ครูรับบทบาทเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาให้แก่ศิษย์ ดังนั้น การวัดผลจึงเน้นความสามารถในการท่องจำ กระบวนการเรียนการสอนแบบนี้ทำให้ได้ความรู้ในระดับการรับเพียงอย่างเดียว แทนที่จะนำไปสู่ความรู้ในระดับสร้างสรรค์ ซึ่งมุ่งเน้นไปที่การดึงศักยภาพในการวิเคราะห์วิจารณ์ ของนักเรียนนักศึกษาในการที่จะให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ได้ **ครูผู้สอนควรปรับเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้ถ่ายทอดไปสู่การเป็นมัคคุเทศก์ทางความรู้** แนวทางนี้ทำได้แน่นอนในระดับอุดมศึกษา แต่การสร้างทัศนคติที่ถูกต้องต่อกระบวนการเรียนรู้ต้องเริ่มต้นมาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา

ประการที่สาม แนวความคิดในการพัฒนาการเรียนการสอนประวัติศาสตร์หรือวิชาใด ๆ ก็ตาม จะกลายเป็นความฝันลม ๆ แล้ง ๆ อย่างแน่นอน ถ้าหากเรามุ่งมั่นเพียงแต่จะลอกเลียนแนวคิดตะวันตกมาใช้โดยมิได้คำนึงถึงภูมิหลังทางวัฒนธรรมและข้อจำกัดของบุคลากรในด้านต่าง ๆ การปฏิรูประบบจะสำเร็จหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับการ “ปฏิรูป” และการ “ยกศักยภาพ” ครูเสียก่อน ในอารยประเทศซึ่งชนชั้นผู้นำให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณและวัฒนธรรมของชาติ ผู้เข้าสู่อาชีพครูเป็นผู้มีความสามารถสูงในทางวิชาการ ผู้สำเร็จการศึกษาจากวิทยาลัยฝึกหัดครูของเยอรมนีซึ่งผลิตครูสอนชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นไม่จำเป็นต้องมีปมด้อย เพราะเขาได้รับเกียรติในฐานะผู้รับภาระที่สำคัญยิ่งกว่าครูในมหาวิทยาลัยในการวางพื้นฐานการศึกษาให้แก่เยาวชน สำหรับการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ในระดับก่อนอุดมศึกษาแล้ว ยังมีความแตกต่างกันมากทั้งในเรื่องหลักสูตรและผู้สอนระหว่างไทยกับประเทศในโลกตะวันตก ญี่ปุ่น จีน เกาหลี และมาเลเซีย

ความแตกต่างที่เปรียบเทียบกันไม่ได้เลย คือ คุณภาพของบุคลากร ในสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมนี และเพื่อนบ้านของเราคือ สิงคโปร์ และมาเลเซีย ครูสอนประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ (ถ้าไม่ทั้งหมด) มีความรู้เฉพาะสาขาวิชาในระดับปริญญาโท สำหรับในโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาของไทย ผู้เขียนทราบว่า มีครูอาจารย์ผู้สอนสาขาวิชาสังคมที่จบการศึกษาระดับปริญญาโทอาจไม่ถึงร้อยละ ๐.๐๕ และครูที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีสาขาวิชาประวัติศาสตร์จริง ๆ ไม่มากไปกว่านั้นเท่าใดนัก ปัญหานี้เป็นปัญหาใหญ่ของวงการศึกษาไทยในรอบ ๒๐ ปีที่ผ่านมา อย่างน้อยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความสนใจที่ควรให้แก่ประวัติศาสตร์ไทย และแน่นอนว่าปัญหานี้เป็นปัญหาที่เกิดจากการปิดประตูสกัดกั้นคนเก่งสำหรับคนเก่งที่ต้องการเข้าสู่อาชีพครู โดยเฉพาะคนที่จบวิทยาศาสตร์ อักษรศาสตร์ และมนุษยศาสตร์

ประการที่สี่ เป็นปัญหาเกี่ยวกับการวัดผล ปัญหานี้เกี่ยวข้องกับประเด็นที่เพิ่งกล่าวถึงในข้อก่อนนั่นคือ เรื่องคุณภาพของครู ความเข้าใจผิด ๆ ที่ว่าการวัดผลแบบปรนัยมีภาวิสัย (objectivity) สูง และใช้ได้กับทุกวิชาในทุกสถานการณ์ ทำให้เกิดการละเลยคุณค่าอย่างมหาศาลของการฝึกหัดเรียงความแม้กระทั่งในวิชาประวัติศาสตร์ ภาษาและวรรณคดีไทย ผลกระทบต่อสังคมไทยในปัจจุบันก็คือ เราได้พบแต่คนประเภทแค่ลงนามในเอกสารเป็นเท่านั้น การเขียนหนังสือ "ไม่เป็นผู้เป็นคน" และการพูดจาแบบวกวน ได้กลายเป็นปัญหาใหญ่สำหรับคนไทยในปัจจุบันไปแล้ว ปัญหาเรื่องนี้จะเป็นปัญหาใหญ่ในรุ่นต่อไปขนาดที่ว่า ปลัดกระทรวง หรืออธิบดีในอนาคตก็จะเขียนหนังสือไม่เป็น เพราะครูอาจารย์ของเยาวชนรุ่นปัจจุบันเป็นผลผลิตมาจากระบบการเรียนการสอนประเภทท่องจำและข้อสอบแบบปรนัย ในเมื่อครูเองเขียนเรียงความก็ไม่เป็น แล้วนักเรียนจะเขียนเป็นได้อย่างไร

คุณภาพของการสอนวิชาประวัติศาสตร์วัดได้ด้วยความสามารถในการอ่านเป็น คิดเป็น และเขียนเป็น ถ้าครูและนักศึกษาที่สมัครเรียนต่อในระดับปริญญาโทสาขาประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยหลัก ๆ ของรัฐเป็นกลุ่มตัวแทนของครูสอนสังคมศึกษาและบัณฑิตที่สถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ ผลิตออกมาในแต่ละปี เราก็จะเห็นว่าสถานการณ์การศึกษาของไทยล้มเหลวทั้งระบบ เพราะแสดงว่าอ่านหนังสือมาน้อย คิดในกรอบของตรรกศาสตร์ไม่เป็น และเขียนก็ไม่เป็น

คำถามก็คงไม่พ้นว่า เราจะแก้ปัญหานี้อย่างไร จริง ๆ แล้วนักวิชาการก็ทราบกันดีว่าอิทธิพลของสื่อยุคโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะอินเตอร์เน็ตทำให้ความสามารถในการเขียนหนังสือของคนรุ่นใหม่ในประเทศต่าง ๆ ในโลกตะวันตก ลดน้อยลงเช่นกัน แต่อย่างน้อยก็ไม่เลวร้ายเท่าประเทศไทย ที่เป็นดังนี้เพราะระบบการศึกษายังคงเน้นในเรื่องของการเขียนและออกข้อสอบแบบอัตนัยอยู่ นักประวัติศาสตร์เยอรมันท่านหนึ่ง ซึ่งเป็นเพื่อนผู้เขียนและเป็นศาสตราจารย์สอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยมึนสเตอร์ (Münster) ได้เล่าให้ฟังว่า สำหรับนักเรียนเมื่อเข้าสู่ชั้นมัธยมศึกษาแล้ว การวัดผลการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ ครูผู้สอนจะใช้ระบบอัตนัย และการเขียนเรียงความเท่านั้น ระบบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของฝรั่งเศสและอังกฤษก็เป็นไปในแนวเดียวกัน

ประการสุดท้าย ซึ่งไม่ได้มีความสำคัญน้อยที่สุด ก็คือ ปัญหาเรื่องสื่อการเรียนการสอน แม้สื่อจะมีอยู่หลายประเภท แต่สื่อที่สำคัญที่สุดก็ยังคงได้แก่ หนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์และหนังสืออ่านประกอบรายวิชาต่าง ๆ เป็นที่น่าเสียดายว่า ในขณะที่การค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยเฉพาะด้านได้ก้าวหน้าไปมาก เรากลับขาดแคลนหนังสือประวัติศาสตร์ไทยฉบับมาตรฐานที่ดี ๆ (กล่าวคือ น่าอ่านและทันสมัย) แม้แต่หนังสือแบบเรียนที่ใช้ในโรงเรียนก็พบว่ามีข้อมูลผิดพลาดมากกว่าที่ควรเป็น เท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันตำราในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษามักเป็นผลงานของครูในมหาวิทยาลัย ทั้งที่ในอุดมคติแล้ว ผู้ที่ต้องมีคุณสมบัติเหมาะสมในการผลิตตำราเพื่อใช้ในระดับมัธยมศึกษาก็ควรเป็นครูซึ่งรู้จักระดับวุฒิภาวะของนักเรียนของตนดีกว่าผู้อื่น ปัญหาเกี่ยวกับตำราเรียนที่ครูใน

มหาวิทยาลัยเขียนให้แก่มัธยมศึกษาก็คือ แต่ละท่านพยายามยัดเยียดสิ่งที่ตนควรสอนแก่นักศึกษาในมหาวิทยาลัยลงไว้ในหนังสือตำราสำหรับเด็กระดับมัธยมศึกษา คนสอนไม่มีความสุข แต่คนเรียนนั้นยิ่งไม่มีความสุขมากกว่า

โดยสรุปแล้ว ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย (และสังคมศึกษา) มีอยู่หลายประการ ในการประชุมเกี่ยวกับเรื่องนี้ซึ่งผู้เขียนมีโอกาสได้เข้าร่วมด้วยสามครั้ง (ครั้งหนึ่งสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยาเป็นผู้จัด และอีกสองครั้งกรมวิชาการเป็นผู้จัด) ทำให้ได้ความรู้ว่า

(๑) ในทัศนะของครูผู้สอน ปัญหาทั้งหลายเกิดจากข้อเท็จจริงที่ว่า ในช่วงที่ผ่านมาผู้บริหารการศึกษาในทุกระดับไม่สู้สนใจส่งเสริมให้มีการพัฒนาการเรียนการสอนสังคมศึกษาอย่างจริงจัง

(๒) ในทัศนะของนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ (ซึ่งผู้เขียนเข้าใจว่า กรมวิชาการเองก็ยอมรับ) รากเหง้า ของปัญหาอยู่ที่คุณภาพและคุณสมบัติของครูผู้สอน ปัญหารองลงมาได้แก่ ความถูกต้องและเหมาะสมของตำรา และท้ายสุดวิธีการวัดผลที่ควรจะเป็น

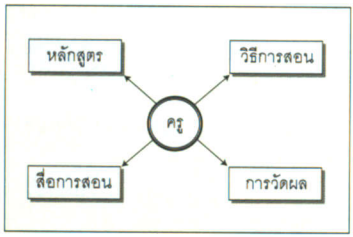
เมื่อพิจารณาจากสถานการณ์ที่เผชิญอยู่ในปัจจุบัน เราคงต้องแก้ปัญหาสามด้านด้วยกัน คือ แก้ทัศนคติและความเข้าใจที่ผิด ๆ เกี่ยวกับธรรมชาติของวิชาประวัติศาสตร์ แก้ปัญหาเรื่องคุณภาพของบุคลากร และแก้ปัญหาเรื่องตำราเรียนไปพร้อม ๆ กัน เกี่ยวกับเรื่องทัศนคตินั้น แน่นอนว่า ประวัติศาสตร์ไม่ใช่วิชาชีพ แต่เป็นวิชาที่วางหลักปักฐานด้านจิตวิญญาณ ปัญญาและอารมณ์ให้แก่เยาวชนของชาติ สังคมไทยในปัจจุบันถูกกระแสโลกาภิวัตน์ถาโถมเข้าใส่จนทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่า ความเติบโตทางวัตถุอย่างไร้สติเป็นเครื่องบ่งชี้ความเจริญของบ้านเมือง เรากำลังได้รับบทเรียนที่มีค่าจากความล่มสลายทางเศรษฐกิจ แล้วก็หันกลับมาหากินกับมรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาติ (แม้จะมาในนามของการส่งเสริมการท่องเที่ยวก็ตาม)

ปัญหาเรื่องบุคลากรนั้น เห็นได้ชัดว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของระบบปิดกั้น คนที่เรียนรายวิชาประวัติศาสตร์มาเพียง ๓ หรือ ๔ รายวิชา ในระดับปริญญาตรีจะมาเป็นครูสอนประวัติศาสตร์ที่มีประสิทธิภาพได้อย่างไร ความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกยุคใหม่ต้องการบุคลากรที่ชำนาญวิชาการเฉพาะทาง ดังนั้น หัวใจของการปฏิรูปการศึกษาจึงอยู่ที่การยกระดับบุคลากรส่วนใหญ่ (โดยเฉพาะรุ่นใหม่) ไปสู่ระดับที่เป็นสากล สำหรับปัญหาเรื่องตำราเรียนที่เหมาะสมกับระดับต่าง ๆ นั้น ถ้าเมื่อใดครูผู้สอนซึ่งรู้ปัญหาของนักเรียนตนเองดีที่สุดสามารถเขียนตำราขึ้นมาด้วยความมั่นใจและมีคุณภาพแล้ว และไม่ต้องไปคอยพึ่งพาผลงานอาจารย์มหาวิทยาลัยเพียงอย่างเดียว เมื่อนั้นก็หมายความว่า การเรียนการสอนประวัติศาสตร์ในโรงเรียนก็คงจะมีคุณภาพในระดับมาตรฐานสากล

๓. ครู : ศูนย์กลางของการเรียนการสอนประวัติศาสตร์

องค์ประกอบของการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ในทุกระดับก็เหมือนกับวิชาอื่น ๆ ได้แก่ (๑) หลักสูตร (๒) ครูผู้สอน (๓) วิธีการสอน (๔) สื่อการเรียนการสอน และ (๕) การวัด/ประเมินผล ในองค์ประกอบ ทั้งหมดนี้ครูผู้สอนอยู่ตรงศูนย์กลาง

ของระบบและนับว่าสำคัญที่สุด การที่ผู้เขียนกล่าวยืนยันเช่นนั้นเพราะเชื่อว่า แม้เราจะมีหลักสูตรที่ดีที่สุดหรือสื่อการเรียนการสอนที่ดีที่สุดแต่ถ้าคุณภาพของครูไม่ดี หรือ ครูไม่เข้าใจ "เจตนารมณ์" ของหลักสูตรและของวิชาประวัติศาสตร์ ความมุ่งหวังของการปฏิรูปการศึกษาที่เรากำลังพูดถึงกันอยู่ก็คงจะไม่มีผลกระทบต่อการเรียนการสอนประวัติศาสตร์อย่างแน่นอน ยิ่งกว่านั้น ความไม่เข้าใจปรัชญาการศึกษาแบบใหม่ที่ให้นักเรียนและนักศึกษา "เป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้" และความกระตือรือร้นของครูที่จะกระทำตามนโยบายดังกล่าว อาจทำให้เกิดปรากฏการณ์แปลกๆ เช่น กรณีครูชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ ท่านหนึ่งพาเด็กของท่านไปสังเกตการณ์การประชุมสภาองค์การบริหารส่วนตำบล โดยมิได้คำนึงถึงวุฒิภาวะของเด็ก เป็นต้น

ถ้าเราเข้าใจตรงกันว่าปรัชญาการศึกษาแนวใหม่มุ่งเน้นที่จะช่วยฝึกหัดเพื่อดึงศักยภาพของผู้เรียนทุกระดับ (ตั้งแต่อนุบาลจนถึงอุดมศึกษา) ให้สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองอย่างมีประสิทธิภาพบนพื้นฐานของการสังเกต การศึกษาจากสถานการณ์จริง และการวิเคราะห์เพื่อบูรณาการความรู้ได้ด้วยตนเอง โดยต้องสอดคล้องกับระดับวุฒิภาวะที่เหมาะสม ในการทำให้ปรัชญาการศึกษาแนวนี้มีผลอย่างเป็นรูปธรรม ครูก็จะต้องมีคุณภาพและอยู่ใน "ศูนย์กลางของระบบการเรียนการสอน" ในประเพณีการศึกษาของโลกตะวันออกซึ่งเป็นแบบทิศาปาโมกข์นั้น สิ่งที่ออกจากปากครูถือเป็น "ความรู้" เพราะฉะนั้น ครูจึงเป็นผู้บอก "ความรู้" ในขณะที่ประเพณีของตะวันตกที่เรากำลังลอกเลียนมา ถือว่า ครู เป็นผู้ให้ทั้งความรู้ แหล่งความรู้ และ วิธีการหาความรู้ ดังนั้น ระบบการศึกษาของตะวันตกจึงเป็นแบบผสมผสาน และเป็นการสัญจรสองทางระหว่างครูกับผู้เรียน

ผู้เขียนใคร่จักอภิปรายต่อไปในประเด็นที่ว่า ครูสังคมศึกษาที่ต้องสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทยในยุคแห่งการปฏิรูปการศึกษาควรปรับตัวรับข้อเรียกร้องของสังคมโลกาภิวัตน์อย่างไร

(๑) การเปลี่ยนทัศนคติ

แม้คำพูดที่ว่า "คัตรูที่ฉกาจที่สุดของประวัติศาสตร์คือ ครูสอนประวัติศาสตร์ที่แย่ๆ นั่นเอง" อาจเป็นคำพูดเชิงประชดประชันทำนองเดียวกับที่จะพูดว่า "คัตรูที่ฉกาจที่สุดของพุทธศาสนาก็คือพระที่เทศนาแย่ๆ นั่นเอง" แต่เราต้องถือว่า คำพูดนี้ให้ข้อคิดเตือนใจที่ดีแก่เราผู้เป็นครูสอนประวัติศาสตร์ในทุกระดับตั้งแต่ประถมศึกษาจนถึงอุดมศึกษา

ครูที่ดีๆ ย่อมต้องมีทัศนคติที่ดีต่อวิชาที่ตนเองสอนเสียก่อน กล่าวคือ นอกจากจะไม่มีปมด้อยแล้ว ยังต้องมีความภาคภูมิใจว่า การสอนประวัติศาสตร์ไทยเป็นภารกิจอันยิ่งใหญ่ นั่นคือ นอกจากจะทำให้เยาวชนของชาติมีความผูกพันทางด้านจิตใจและอารมณ์กับประเทศชาติ สังคม และ ชุมชนของเขาแล้ว ความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์ไทย ยังจะทำให้พวกเขาเกิดความหวงแหน และต้องการอนุรักษ์

มรดกทางวัฒนธรรมของชาติและของชุมชน เพราะมรดกเหล่านี้เป็นหลักฐานแสดงความเป็นมาของบรรพบุรุษและตัวเขา คนไทยจะไม่สู้รู้สึกถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ไทย จนกว่าเขาออกนอกประเทศไทยไปสมาคมกับคนชาติอื่น แล้วต้องอับอายที่มีความรู้สึกเหมือนลูกไม่มีพ่อ เพราะตอบคำถามเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติตนเองได้อย่างอ้อมแอ้มเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม สิ่งซึ่งสำคัญยิ่งขึ้นไปอีกคือ ครูสอนประวัติศาสตร์ต้องเข้าใจด้วยว่า ในบรรดาวิชาสายสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ถ้าสอนกันอย่างถูกวิธี ประวัติศาสตร์ เป็นวิชาเดียวที่สามารถช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาสิ่งที่ฝรั่งเรียกว่า Critical mind หรือความคิดวิเคราะห์ ได้ดีที่สุด ดังนั้น ประวัติศาสตร์จึงไม่ใช่เรื่องของการท่องจำวันเดือนปี หรือ ชื่อคนสำคัญ ซึ่งเป็นเรื่องน่าเบื่อ แต่เป็นเรื่องของการอธิบายเหตุและผลของเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ในอดีต ซึ่งส่งผลกระทบมาถึงปัจจุบัน หรือพูดในทำนองกลับกัน ประเด็นสำคัญทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่เราเผชิญอยู่ในปัจจุบันล้วนมีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น หลายท่านอาจไม่ทราบว่า รัฐบุรุษและคนสำคัญของโลกผู้ซึ่งเปลี่ยนวิถีเหตุการณ์ครั้งสำคัญเป็นนักประวัติศาสตร์ด้วย หรือได้รับแรงดลบันดาลใจจากประวัติศาสตร์ เช่น เซอร์ วินสตัน เชอร์ชิล (Sir Winston Churchill) อดีตนายกรัฐมนตรีอังกฤษ ประธานเหมาเจ๋อตุงของจีน ประธานาธิบดีแฟรงกลิน ดี. โรสเวลท์ (Franklin D. Roosevelt) ของสหรัฐอเมริกา และนายพลโว เหงียน ย๊าป (Vo Nguyen Zap) อดีตรัฐมนตรีกลาโหมของเวียดนามเหนือ ผู้ซึ่งมีบทบาททำให้สหรัฐอเมริกาต้องพ่ายแพ้สงครามเวียดนามในที่สุด

แม้เมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง เมื่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจในสาธารณรัฐประชาชนจีนทำให้การฉ้อราษฎร์บังหลวงกลายเป็นปัญหาใหญ่ของประเทศและนายกเทศมนตรีนครปักกิ่งถูกถอดออกจากตำแหน่งและนำตัวขึ้นศาล ประธานาธิบดีเจียงเจ๋อหมิน ได้ถึงกับเตือนว่า ชนชั้นผู้นำของจีนควรเลิกใช้ชีวิตในห้องคาราโอเกะและหันไปอ่านหนังสือประวัติศาสตร์จีนกันใหม่เสียบ้าง

นอกจากความเข้าใจเจตนารมณ์ของวิชาประวัติศาสตร์คลาดเคลื่อนแล้ว ผู้เขียนเชื่อว่า ครูสอนสังคมศึกษาส่วนใหญ่ ซึ่งล้วนไม่ได้ผ่านหลักสูตรประวัติศาสตร์ไทยอย่างเข้มข้นมาก่อน อาจจะไม่เข้าใจความหมายในทางวิชาการของประวัติศาสตร์ด้วยซ้ำไป อาจมีผู้ให้คำนิยามประวัติศาสตร์หลายอย่างด้วยกัน แต่ในท้ายที่สุดแล้ว ประวัติศาสตร์ก็คือ

> ความพยายามของคนในสังคมใดสังคมหนึ่งและในยุคใดยุคหนึ่งในการศึกษาเพื่อที่จะเข้าใจและอธิบายว่า เหตุการณ์หรือปรากฏการณ์สำคัญทั้งหลายในอดีตได้เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างไร ทั้งนี้บนพื้นฐานของหลักฐานร่วมสมัยประเภทต่างๆ เท่าที่ยังหลงเหลืออยู่มาจนถึงปัจจุบัน

ความเข้าใจประเด็นนี้เป็นเรื่องสำคัญสำหรับครู เพราะนั่นหมายถึงการยอมรับกติกาว่า ความรู้ด้านประวัติศาสตร์หาได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ไม่ นักประวัติศาสตร์ค้นพบหลักฐานใหม่อยู่เสมอ นอกจากนั้นแนวคิดในการวิเคราะห์วิพากษ์ก็ยังเปลี่ยนไปในแต่ละ

ยุคสมัยด้วย สำหรับประวัติศาสตร์ไทยแล้ว เราอาจกล่าวได้ว่า การค้นคว้าวิจัยในระดับสูงได้นำไปสู่ข้อถกเถียงและการตีความใหม่มากมายหลายประเด็น ดังนั้น การปรับปรุงตำราเรียนประวัติศาสตร์ไทยจึงต้องกระทำอย่างสม่ำเสมอ ครูสอนประวัติศาสตร์ที่กระตือรือร้นและกระหายความรู้ใหม่จะไม่รู้จักเบื่อเลย

(๒) พื้นฐานความรู้เรื่องไทยและประวัติศาสตร์ไทย

ครูสอนประวัติศาสตร์ไทยในอุดมคติย่อมต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญที่สุดสองประการ คือ ประการแรก ครูควรมีพื้นฐานความรู้เรื่องไทยและประวัติศาสตร์ไทยที่ดี (อย่างน้อยก็ต้องดีพอสมควร) และประการที่สอง ครูควรมีความสามารถในการประยุกต์ใช้ความรู้นั้นในการเรียนการสอน ถ้าเราวางหลักสูตรให้ดีเลิศอย่างไร และมีสื่อการสอนมากล้นเพียงไหน แต่ครูไม่ใส่ใจหาความรู้เพิ่มเติม ทั้งหลักสูตรที่ดีและสื่อการสอนที่มีอยู่มากมายก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร

หลักสูตรที่ดีก็เปรียบเหมือนรถที่ถูกสร้างมาอย่างดี สื่อการสอนก็เปรียบเหมือนอุปกรณ์ต่างๆ ในรถ อย่างแรกเป็นพาหนะ อย่างหลังเป็นเครื่องมือ ทั้งสองอย่างนั้นยังไม่สามารถพาผู้โดยสารไปไหนได้ ครูที่เก่งๆ ต่างหากที่เปรียบเสมือนคนขับที่จะพานักเรียนไปสู่จุดหมายปลายทางที่กำหนดอย่างปลอดภัยและไม่ขรุขระเกินไปนัก

เคยมีเพื่อนนักศึกษาฝรั่งครั้งเรียนที่ประเทศอังกฤษตั้งคำถามง่ายๆ แก่ผู้เขียนว่า ถ้าเขาสนใจในเรื่องไทยศึกษาและประวัติศาสตร์ไทยอย่างจริงจัง เขาควรเริ่มต้น ณ ที่ใดและอย่างไร คำถามเช่นนี้คนไทยมักไม่ใคร่ถามกัน เพราะคิดว่ารู้แล้ว แต่ที่จริงนั้นกลัวเสียหน้าที่จะยอมรับว่าไม่รู้ นัยของคำถามนี้คือ ความรู้ไม่เคยเดินมาหาเรา แต่เราต้องไปหาแหล่งความรู้ ผู้เขียนได้พาเขาไปยังส่วนต่างๆ ของห้องสมุด School of Oriental and African Studies ของมหาวิทยาลัยลอนดอน เพื่อให้รู้จักกับหนังสือชุด **ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ รวมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ราชกิจจานุเบกษา กฎหมายตราสามดวง กฎหมายประจำศก สาส์นสมเด็จฯ บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ นิตยสารศิลปากร** (ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็น **วารสารศิลปากร**) **วารสารวัฒนธรรมไทย วารสารของสยามสมาคม** และ **พระนิพนธ์** อันหลากหลาย**ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** เป็นต้น ในปัจจุบันโอกาสที่จะแสวงหาความรู้ยิ่งมีมากขึ้นจากผลงานการค้นคว้าของนักวิชาการสมัยใหม่ และรายงานการประชุมวิชาการซึ่งสถาบันการศึกษาต่างๆ จัดขึ้น รวมทั้งวารสาร **แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร และโบราณคดี** ของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี วารสาร **รวมบทความประวัติศาสตร์** ของสมาคมประวัติศาสตร์ และวารสารของสำนักพิมพ์เอกชน เช่น **ศิลปวัฒนธรรม** (ชุดเก่า) และ **วารสารเมืองโบราณ** เป็นต้น ศาสตราจารย์โยเนโอะ อิชิอิ นักประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นผู้ชำนาญเรื่องไทย ได้ปรารภแก่ผู้เขียนว่า แม้แต่นักวิชาการไทยในระดับสูงก็ไม่ค่อยขอบค้นคว้าจากเอกสารประวัติศาสตร์ เพราะท่านสังเกตว่า สำนักพิมพ์ยักษ์ใหญ่แห่งหนึ่งสู้อุตสาห์พิมพ์หนังสือดัชนีค้นคำเพื่อความสะดวกในการใช้กฎหมายตราสามดวง แต่ปรากฏว่าขายได้ไม่กี่ชุด

การติดตามความรู้ใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์

ไทยเป็นสิ่งที่จำเป็นและควรเป็นเรื่องน่าตื่นเต้นสำหรับครูด้วย ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา การศึกษาค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์ในประเทศไทยนับว่าก้าวหน้าไปมากเหมือนในอารยประเทศ กล่าวคือมิได้สนใจกันเฉพาะแต่ประวัติศาสตร์การเมือง อย่างน้อยก็มีผลงานค้นคว้าจำนวนมากที่ครอบคลุมไปถึงเรื่องสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และ ภูมิปัญญาไทย แนวโน้มใหม่ที่น่าพึงพอใจอย่างหนึ่ง คือ ความสนใจประวัติศาสตร์ระดับภูมิภาคและท้องถิ่นของไทย เพราะประวัติศาสตร์ไทยมิควรจำกัดอยู่เพียงสุโขทัย พระนครศรีอยุธยา ธนบุรี และกรุงเทพฯ หรือราชวงศ์ต่าง ๆ เท่านั้น การบรรจุเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลงในหลักสูตรใหม่นั้น สอดคล้องกับเจตนารมณ์ที่จะมิให้สมบัติของสังคมและวัฒนธรรมชุมชนล่มสลาย ด้วยวิธีการศึกษาอันถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิธีการสัมภาษณ์ครูจำนวนมากอยู่ในฐานะที่สามารถเป็นผู้นำในด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ทีเดียว เพราะพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับอดีตไม่ได้มาจากหลักฐานเอกสารราชการและเอกสารเอกชนเท่านั้น หากยังมาจากหลักฐานประเภทบอกเล่าและอื่น ๆ ในท้องถิ่นด้วย

การสร้างฐานความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นเรื่องไม่ง่ายนัก เพราะจักต้องอาศัยการอ่านมากและอ่านอย่างกว้างขวาง เพื่อให้ครอบคลุมทุกเรื่องที่เกี่ยวโยงถึงประวัติศาสตร์ ข้อมูลประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมบางส่วนหาได้ในงานวรรณกรรมร่วมยุคร่วมสมัย วรรณกรรมนั้นอาจเป็นวรรณกรรมร้อยกรองหรือร้อยแก้วหรือจดหมายเหตุเดินทางก็ได้ เราคงต้องถือเป็นเรื่องผิดหวังทีเดียว หากใครสักคนสนใจสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่

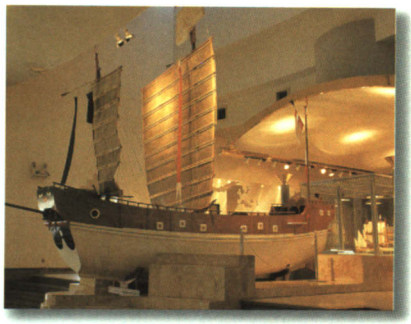

ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การพานักเรียนไปชมพิพิธภัณฑสถาน หรือนิทรรศการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย เช่นที่ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา เป็นกิจกรรมที่จะช่วยกระตุ้นให้นักเรียนเกิดความอยากรู้อยากเห็นเรื่องราวในอดีต

กลับไม่เคยสนใจอ่านวรรณกรรม **ขุนช้างขุนแผน** หรือ **จดหมายเหตุปัลเลอกัวซ์** เลย

(๓) *การเรียนการสอน*

ความจริงแล้ว ข้อเรียกร้องของสังคมไทยสมัยใหม่ในการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งได้แก่ การส่งเสริมให้นักเรียนคิดเป็นนั้น หาได้เป็นของใหม่สำหรับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์อย่างถูกวิธีไม่ มีแนวโน้มอย่างหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทยที่ทำให้เราเห็นชัดว่า ลักษณะอนุรักษ์นิยมในทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และ ภูมิปัญญา มักจะถูกกระแสหรือแรงผลักดันจากภายนอกมากระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดในการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทยย่อมต้องเปลี่ยนแปลงไปให้สอดคล้องกับสภาพสังคมประชาธิปไตย นั่นหมายความว่า การสอนเพื่อให้ผู้เรียนศรัทธาหรือชื่นชมสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างไม่ลืมหูลืมตานั้น คงเป็นสิ่งล้าสมัยไปแล้ว เพราะโลกสมัยใหม่เป็นโลกที่แคบลงมาก สื่อนอกโรงเรียนและประสบการณ์จริง ทำให้เกิดการเปรียบเทียบโดยสัญชาติญาณอยู่แล้ว การสอนให้คน “ศรัทธา” โดยขัดกับความเป็นจริง ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมของคนที่ “ศรัทธาแต่ลมปาก” ตัวอย่าง เช่น นายกรัฐมนตรีมีนโยบายและคำขวัญให้ประชาชนประหยัด แต่ผู้มีอำนาจในบ้านเมืองทุกระดับกลับฟุ่มเฟือย ใส่เสื้อผ้าอาภรณ์ราคาแพง หรือแข่งขันกันดื่มเหล้าต่างประเทศราคาขวดละหมื่นบาทหรือกว่านั้นขึ้นไป

การสอนประวัติศาสตร์ไทยควรเน้นที่จะให้นักเรียนเข้าใจชุมชน สังคม และประเทศของเขา ความเข้าใจได้มาจากการศึกษาและวิพากษ์ข้อมูล ซึ่งสามารถทำได้ในหลายระดับ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวุฒิภาวะ

ของผู้เรียน คำว่า "อภิปราย" ที่ใส่ไว้ในหลักสูตรตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาไปจนถึงอุดมศึกษาฟังดูแล้วน่ากลัว แต่เราต้องเข้าใจว่า คำว่าอภิปรายบ่งบอกถึงวิธีการที่จะกระตุ้นกระบวนการความคิด หรือที่ฝรั่งเรียกว่า Thinking faculty จุดมุ่งหมายของการอภิปราย คือ การเปิดโอกาสให้นักเรียนมีส่วนร่วมและได้พัฒนาศักยภาพความเป็นปัญญาชนตั้งแต่ยังเยาว์ การอภิปรายนั้นทำได้หลายลักษณะ กล่าวคือ การพูดหน้าชั้นเรียน การเขียนเรียงความ และ การถกเถียงประเด็นเฉพาะ

การสอนประวัติศาสตร์ไทยอาจมีชีวิตชีวาขึ้นมาได้จากการใช้สื่อการสอนต่าง ๆ เช่น แผนที่ที่ดี วีดิทัศน์ แผ่นใส การอ่านเอกสารประกอบที่เกี่ยวข้อง และการศึกษานอกสถานที่ แต่สื่อเหล่านี้จะไม่มีความหมายในสองกรณี กล่าวคือ ประการแรก ถ้าการสอนนั้นขาดประเด็นที่จะนำไปสู่การถกเถียง ดังนั้น ในการเตรียมสอนแต่ละเรื่อง ผู้สอนอาจต้องเริ่มต้นโดยการตั้งคำถามที่ดีไว้ก่อน เพราะการตั้งคำถามที่ดีต้องการคำตอบที่ดีด้วย ประการที่สอง การสอนและกิจกรรมควรสอดคล้องกับวุฒิภาวะของนักเรียน

ในกรณีหลังนั้น ผู้เขียนเคยตรวจพบว่า ตำราเรียนชั้นประถมศึกษาเล่มหนึ่งได้มอบหมายให้นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ หรือ ๔ ไปศึกษาพระราชนิพนธ์วรรณกรรมของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย!

การรู้จักวุฒิภาวะของนักเรียนเป็นเรื่องสำคัญยิ่งการให้ความรู้ประวัติศาสตร์ไทยแก่นักเรียนเป็นไปได้ในสามระดับด้วยกัน กล่าวคือ **จุดไฟใฝ่รู้ นำเข้าสู่ข้อมูลพื้นฐาน สอนให้วิจารณ์วิเคราะห์** สำหรับชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลายตามลำดับ ครูมีบทบาทและอิทธิพลมากพอที่จะทำให้เกิดสิ่งเหล่านี้ได้ เพราะนักเรียนไทยยังศรัทธาครูของเขาอยู่มาก

ย่อมเป็นที่ทราบกันดีว่า เด็กชั้นประถมศึกษาอยู่ในวัยที่ละเอียดอ่อน มีจินตนาการสูง ช่างซักช่างถาม และยังอ่านหนังสือได้ไม่มากนัก ดังนั้น เนื้อหาประวัติศาสตร์ไทยจึงต้องเป็นเรื่องอย่างกว้างที่สุดและไม่ซับซ้อนเลย วิธีการเล่าเรื่องไม่ว่าจะเป็นตำนาน หรือชีวประวัติของบุคคลสำคัญของชาติและท้องถิ่น ควรจะกระตุ้นให้เด็กมีไฟใฝ่รู้อยู่ต่อไป บางครั้งไฟใฝ่รู้ของเด็กจะนำไปสู่คำถามที่เราคาดไม่ถึง เช่น ครูท่านหนึ่งเล่าประสบการณ์ให้ฟังว่า เด็กชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ของท่านถามว่า ทำไมคนใหญ่คนโตทั้งหลายในบ้านเมืองจึงต้องทำให้เด็กเล็ก ๆ อย่างเขาต้องเดือดร้อนโดยการปิดถนนกันบ่อย ๆ คำถามทำนองนี้แสดงว่า แม้แต่เด็กเล็ก ๆ ก็เป็นคนช่างสังเกตและกล้าถามครูเพื่อให้ยืนยันถึงคนที่พอจะเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ตัวเขาได้

ในชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ และปีที่ ๖ นักเรียนเข้าสู่วัยพร้อมที่จะรับทราบข้อมูลได้มากขึ้น แต่สื่อการสอนประเภทรูปภาพ แผนที่ และการนำเสนอในรูปของการ์ตูนประวัติศาสตร์จะทำให้เด็กสนใจเรียนรู้มากขึ้น กิจกรรมการเรียนการสอนอาจส่งเสริมให้เด็กมีสายสัมพันธ์กับครอบครัวและท้องถิ่นหรือชุมชนของตน เช่น การมอบหมายให้นักเรียนลองศึกษาที่มาของชื่อท้องถิ่น หรือประวัติชุมชนเพียงคร่าว ๆ สำหรับในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น นักเรียนมีความสามารถในการเรียนรู้ได้ดีขึ้น ดังนั้น การให้ความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างและข้อมูลประวัติศาสตร์

ไทยสมัยต่าง ๆ จึงเป็นไปได้มากขึ้น ส่วนกิจกรรมเสริมหลักสูตรควรมีการพานักศึกษาเข้าชมโบราณสถานและพิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ เท่าที่โอกาสอำนวยกิจกรรมที่สมควรทำเป็นอย่างยิ่ง คือ การให้นักเรียนสำรวจชุมชน หรือท้องถิ่นของเขาว่ามีโบราณสถานอะไรบ้าง มีความเป็นมาอย่างไร และมีความสำคัญอย่างไรหรือไม่สำหรับชุมชนและท้องถิ่น

ในการสอนประวัติศาสตร์ระดับประถมศึกษานี้ ครูสามารถสอดแทรกเรื่องจริยธรรมและปลูกฝังความมีคุณธรรมแก่เด็กในวัยนั้นได้ไม่น้อยทีเดียว เช่น ในการกล่าวถึงบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ ครูอาจตั้งคำถามว่า ในชุมชนและท้องถิ่นของนักเรียนมีใครที่สมควรได้รับการยกย่องเชิดชูในฐานะคนดีของสังคมบ้าง และเพราะเหตุใด กิจกรรมเสริมเหล่านี้จะทำให้เด็กได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และกระตุ้นสัญชาติญาณการบูชาวีรบุรุษของเด็กไปในทางที่ถูก รวมทั้งเป็นการวางรากฐานให้แก่สังคมประชาธิปไตยด้วย เพราะครูสามารถโยงไปถึงเรื่องของหลักการในการเลือกสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล สมาชิกสภาเทศบาล ไปจนถึงสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และสมาชิกวุฒิสภา

เมื่อก้าวย่างเข้าสู่ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น นักเรียนเริ่มมีความพร้อมที่จะรับข้อมูลได้มากขึ้น หนังสือตำราที่ดีสามารถทำให้นักเรียนคุ้นเคยกับโครงสร้างของประวัติศาสตร์ไทยพร้อมกับข้อมูลระดับพื้นฐาน หนังสือแบบเรียนที่ดีไม่ควรจะมีรายละเอียดมากจนทำให้ประเด็นที่ควรเขียนไว้อย่างชัดเจนกลายเป็นเรื่องไม่ชัดเจนสำหรับนักเรียนไปทำนองเข้าป่าแต่ไปนับต้นไม้แล้วไม่ทราบว่าสภาพป่าส่วนต่าง ๆ เป็นอย่างไรบ้าง

ในชั้นเรียนก่อนมัธยมศึกษาตอนปลาย ครูควรเลี่ยงการกล่าวถึงข้อถกเถียงที่ยังหาข้อสรุปไม่ได้ของนักประวัติศาสตร์ เพราะจะทำให้เด็กเกิดความสับสน แต่ในกรณีที่ด้านกระแสความสนใจของสังคมมีได้ เช่น กรณีศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเป็นหลักฐานปลอมที่ทำขึ้นใหม่หรือไม่ หรือ กรณีประวัติพระสุพรรณกัลยา ซึ่งเคยเป็นประเด็นที่นักประวัติศาสตร์หยิบยกมาถกเถียงกัน ในทางตรงข้ามเป็นโอกาสอันดีที่ครูผู้สอนจะได้สร้างความเข้าใจแก่นักเรียนว่า ประวัติศาสตร์ไม่ใช่เป็นวิชาที่นิ่งอยู่กับที่ และนักประวัติศาสตร์ไม่สามารถให้คำตอบแบบขาวดำ ถูกหรือผิดไปเลย เหมือนการบวกเลขหรือวิทยาศาสตร์ แต่ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ขึ้นอยู่กับการค้นพบหลักฐานใหม่ และการตีความใหม่บนพื้นฐานของการใช้เหตุผลที่ดี ประเด็นเหล่านี้แม้น่าสนใจแต่ก็เป็นประเด็นที่ค่อนข้างยาก ซึ่งครูเองก็ต้องระมัดระวังมิให้เด็กสับสนมากขึ้นไปอีก

นอกจากนี้ ครูผู้สอนควรปลูกฝังสำนึกของความเป็นนักประวัติศาสตร์ให้แก่นักเรียน ความเป็น “นักประวัติศาสตร์รุ่นเยาว์” ของนักเรียนเกิดขึ้นจากความสามารถในการสังเกตความแตกต่างของสิ่งที่เขาศึกษาบนพื้นฐานของกาลและสถานที่ ถ้าเขามองเห็นความผิดฝาผิดตัวของภาพยนตร์อิงประวัติศาสตร์เรื่อง “สมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ได้เมื่อไร โดยสังเกตว่า กองทหารอยุธยาสมัยโน้นโห่ร้องด้วยคำว่า “ไชโย” ไม่ได้ เพราะคำว่า “ไชโย” เพิ่งเกิดใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๖ นี้เอง นั่นหมายความว่าการเรียนประวัติศาสตร์เริ่มมีส่วนทำให้เขาเป็นนักวิเคราะห์วิจารณ์แล้ว

หลักสูตรวิชาประวัติศาสตร์ไทยสำหรับมัธยมศึกษาตอนปลายย่อมต้องมีเนื้อหาละเอียดลออมากขึ้น เนื่องจากนักเรียนระดับนี้มีวุฒิภาวะเกือบเป็นผู้ใหญ่แล้ว ครูจึงต้องช่วยพัฒนาความสามารถในการวิเคราะห์วิจารณ์ของนักเรียน การให้นักเรียนได้อ่านเอกสารชั้นต้นบ้าง จะทำให้เขาเข้าถึงบรรยากาศของสมัยที่ศึกษา และได้รับการชี้แนะในการตีความเอกสาร ในการศึกษาประเด็นทางประวัติศาสตร์บางประเด็น นักเรียนจะได้รับประโยชน์จากวิธีการสร้างสถานการณ์จำลอง ซึ่งนักเรียนจะได้รับมอบหมายให้ศึกษาและแสดงบทบาทของบุคคลในประวัติศาสตร์ นอกจากการสร้างสถานการณ์จำลองแล้ว วิธีการอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งใช้กระตุ้นความสนใจและการถกเถียงของนักเรียนได้ดีพอสมควร คือ การใช้คำถามแบบมีเงื่อนไขสมมุติ เช่น ถ้าออกญาจักรีไม่ทรยศต่อสมเด็จพระมหินทราธิราชในการสงครามกับพระเจ้าบุเรงนอง พระนครศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๑๑๒ หรือไม่ หรือ ถ้าไทยตกเป็นอาณานิคมของตะวันตก ประเทศไทยจะอยู่ในสภาพอย่างไร เป็นต้น

ประเด็นสุดท้าย ซึ่งผู้เขียนใคร่กล่าวถึง คือ สื่อการเรียนการสอน เราต้องเข้าใจตรงกันว่า สื่อเป็นเพียงเครื่องมือที่ช่วยนำไปสู่ความรู้ การอ่านหนังสือและชมภาพยนตร์หรือวีดิทัศน์ที่มีเรื่องอิงประวัติศาสตร์หรือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณสถานต่างๆ โดยตรง ทำให้ประวัติศาสตร์มีชีวิตชีวา แต่สื่อดังกล่าวจะมีประโยชน์อย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อนำไปสู่การถกเถียงประเด็นต่างๆ ที่น่าสนใจ ผู้เขียนเชื่อว่า สื่อที่ดีที่สุดยังเป็นหนังสืออยู่ หนังสือชีวประวัติหรือ อัตชีวประวัติบางเล่ม เช่น **โครงกระดูกในตู้** ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช และ **ชีวิตเหมือนฝัน** ของ คุณหญิงมณี สิริวรสาร สามารถกระตุ้นให้คนอ่านสนใจประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

ความจริงแล้ว ครูและนักเรียนประวัติศาสตร์ไทยควรจะมีเสบียงกรังสำหรับการสอนและการเรียนประวัติศาสตร์ที่มีประสิทธิภาพมากกว่าที่เป็นอยู่ ความพร้อมในด้านนี้ เราด้อยพัฒนากว่าประเทศจีนมากนัก ครูต้องการการสนับสนุนจากสิ่งที่ควรเรียกว่า "สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย" หรือ Sources for Thai History ในระดับต่างๆ หนังสือประเภทคู่มือการสอนอย่างนี้มีประโยชน์มาก เพราะจะคัดสรรเอาข้อมูลชั้นต้นต่างๆ มารวมไว้ในที่เดียวกัน เช่น เมื่อเรียนประวัติศาสตร์อยุธยา ก็ได้อ่านชีวิตทางสังคมและเศรษฐกิจของเมืองหลวงไทยในอดีตจากบางส่วนของ **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม** เป็นต้น ผู้รับผิดชอบความด้อยพัฒนาด้านนี้พอๆ กัน ได้แก่ หน่วยงานทางราชการต่างๆ ที่รับผิดชอบทางด้านนี้ที่ต่างทำงานแบบเชิงรับไม่ใช่เชิงรุก ถ้าเราร่วมมือกันแก้ไขจุดอ่อนในเรื่องนี้ ชีวิตการสอนหนังสือของครูที่อยู่ห่างไกลแหล่งข้อมูลก็ควรจะดีขึ้น

(๔) การฝึกหัดและวัดผล

การเรียนการสอนที่ดีเป็นเพียงเป้าหมายส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการศึกษา วิธีการวัดผลเป็นอีกส่วนหนึ่งซึ่งมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน เราคงไม่ต้องมานั่งถกเถียงกันให้เสียเวลาอีกถึงข้อดีข้อเสียของการออกข้อสอบแบบปรนัยและแบบอัตนัย ข้อสอบแบบปรนัยนั้นเหมาะสำหรับวิชาที่เป็นรูปธรรมอย่างวิทยาศาสตร์หรือคณิตศาสตร์ ซึ่งมีคำตอบที่ชัดเจน วิธีวัดผลด้วยข้อสอบแบบปรนัย

อาจถูกนำมาใช้ในวิชาประวัติศาสตร์ได้ดีในระดับหนึ่งเท่านั้น(เฉพาะในการวัดความจำ) ดร.โลรังอังเนอแก็ง (Dr.Laurent Hennequin) เพื่อนชาวฝรั่งเศสของผู้เขียนบอกว่า ในระบบมัธยมศึกษาของฝรั่งเศส การวัดผลแบบปรนัยมีอยู่ไม่เกินร้อยละ ๓๐ ส่วนการวัดผลหลักยังเป็นแบบอัตนัย

การที่คนไทยรุ่นปัจจุบันเขียนหนังสือไม่เป็น เพราะแต่ละคนต่างเป็นผลผลิตของระบบการศึกษาซึ่งเน้นการวัดผลแบบปรนัย (การเลือกคำตอบสำเร็จรูป) ในทุกระดับการศึกษา (แม้กระทั่งข้อสอบเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา) แบบฝึกหัดสำหรับนักเรียนวิชาประวัติศาสตร์โดยทั่วไป มุ่งหมายที่จะให้นักเรียนได้อ่านเอง (เพื่อฝึกจับใจความสำคัญให้จงได้) อย่างหนึ่ง ได้คิดวิเคราะห์เอง (เพื่อฝึกใช้เหตุผล) อย่างหนึ่ง และได้เขียนเอง (เพื่อทักษะในการแสดงความคิดออกมาอย่างชัดเจน) อีกอย่างหนึ่ง แนวคิดในการให้นักเรียนแสดงแฟ้มผลงานอย่างต่อเนื่องควรได้รับส่งเสริม แต่วิธีการที่ครูมอบหมายงานให้นักเรียนไปทำ มักจะไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงและวุฒิภาวะของเด็ก การลอกเลียนแบบการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัย เช่น การให้นักเรียนเขียนรายงานจากการค้นคว้า หรือ ที่เด็กเรียกกันติดปากว่า "ทำรายงาน" ก่อนถึงเวลาอันสมควร ได้ทำลายนักเรียนระดับมัธยมศึกษามามากและกลายเป็นว่าอาจารย์มหาวิทยาลัยต้องมาเสียเวลาปรับทัศนคติเรื่องนี้กันใหม่ ปรากฏการณ์แปลกๆ ในปัจจุบัน คือ เด็กนักเรียนสมัยนี้ตั้งแต่อนุบาลขึ้นไปส่วนมากใช้พ่อแม่ทำการบ้านให้ อันเป็นผลมาจากการที่ครูเข้าใจปรัชญาการศึกษาแบบให้เด็กมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ผิดไป

อยากจะเล่าให้ฟังว่า ผู้เขียนเคยพบสถานการณ์อย่างหนึ่งขณะอยู่ในห้องสมุดของมหาวิทยาลัย เพื่อนอาจารย์หญิงจากคณะวิทยาศาสตร์ได้เดินเข้ามาขอคำปรึกษาเรื่องลูกสาว ซึ่งเรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่โรงเรียนสตรีมีชื่อแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ต้องทำรายงานประวัติศาสตร์ส่งครูในหัวข้อหนึ่งและต้องหารูปภาพประกอบ ท่านบอกว่าลูกสาวของท่านทำการบ้านนี้ไม่ได้และเป็นกังวลมากจนไม่เป็นอันกินอันนอน เด็กนักเรียนที่เป็นทุกข์เพราะ "ต้องทำรายงาน" มีอยู่เป็นจำนวนมาก และเป็นวิธีการสอนที่ไม่ได้ผล ประเพณีการตัดแปะ (scissors and paste) ในการทำรายงานส่งครู บางครั้งยังเป็นโรคติดต่อไปจนถึงเมื่อเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยแล้ว ในฐานะครูสอนประวัติศาสตร์ไทย ท่านจะมีส่วนช่วยให้สังคมปลอดโรค "ตัดแปะ" โดยถอนรากถอนโคนมันตั้งแต่เริ่มติดเชื้อกันในโรงเรียน

ผู้เขียนได้แก้โรค "ตัดแปะ" นี้อย่างได้ผลและเพื่อนอาจารย์หลายท่านกำลังทำตาม นั่นคือ บอกแหล่งข้อมูลให้ไปอ่านหรือไปค้นคว้า โดยไม่ให้ทำรายงานส่งทั้งประเภทเฉพาะบุคคลหรือเป็นกลุ่ม แต่ให้เตรียมตัวเพื่อเข้ามาเขียนเรียงความภายใต้เงื่อนไขเวลาที่กำหนดหนึ่งชั่วโมง วิธีการนี้ได้ผล เพราะนักศึกษาไม่มีโอกาสตัดแปะ ยิ่งทำบ่อยครั้งเท่าใด นักศึกษาก็ยิ่งมีทักษะในการจัดระบบความคิดและเขียนเรียงความได้ดีมากขึ้นเท่านั้น ท่านที่สอนในโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาก็สามารถนำวิธีการนี้ไปใช้ในการฝึกหัดนักเรียนของท่านด้วย โดยพิจารณาความเหมาะสมของระดับความสามารถของนักเรียน การที่เด็กประถมศึกษาตอนต้นได้เขียนเรียงความเรื่อง "วัดที่ใกล้บ้านฉัน"

สัก ๕ หรือ ๖ บรรทัด หรือ เด็กประถมศึกษาตอนปลายเขียนเรียงความเรื่อง "วีรบุรุษของฉัน" สัก ๑๐ บรรทัด ก็ยังดีกว่าไม่ได้เขียนอะไรเลย

๔. สิ่งที่ควรรู้เกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์

ในปัจจุบันนี้ ถ้าภาควิชาประวัติศาสตร์ของสถาบันอุดมศึกษาแห่งไหนไม่ล้าหลังเกินไป ภาควิชาประวัติศาสตร์แห่งนั้นก็คงจะเปิดสอนวิชาบังคับวิชาหนึ่งสำหรับนักศึกษาวิชาเอกประวัติศาสตร์ระดับปริญญาตรี วิชาดังกล่าวนั้นเรียกว่า "ปรัชญประวัติศาสตร์ เบื้องต้น" บ้าง "ประวัติศาสตร์นิพนธ์" บ้าง หรือ "วิธีการทางประวัติศาสตร์" บ้าง ในระดับปริญญาโท นักศึกษาต้องเรียนวิชานี้ลึกซึ้งมากขึ้นไปอีก ไม่เฉพาะแต่ผู้ที่จะทำงานวิจัยทางประวัติศาสตร์เท่านั้น ครูที่สอนประวัติศาสตร์ก็จำเป็นต้องเข้าใจธรรมชาติของประวัติศาสตร์และวิชาประวัติศาสตร์ ให้ถูกต้องเสียก่อนจึงจะไปสอนผู้อื่นได้ดีด้วยทัศนคติที่ถูกต้อง

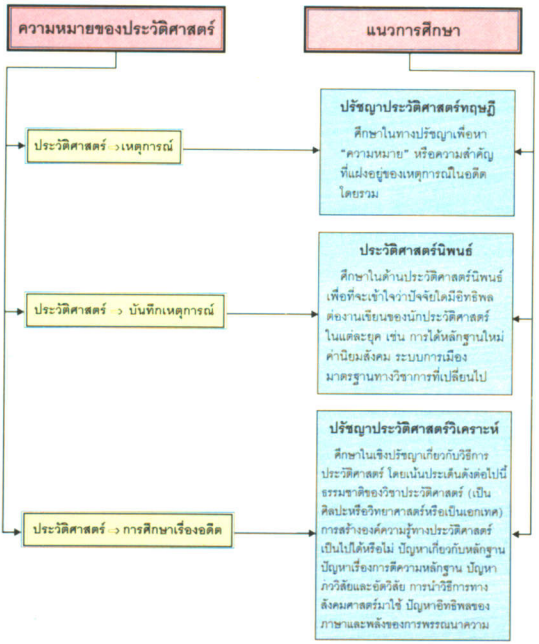
ความเสียหายสำหรับวิชาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยมาจากความเข้าใจผิดว่า ใครอ่านหนังสือสักสองสามเล่ม ท่องจำเหตุการณ์ได้ ก็เป็นครูสอนประวัติศาสตร์ได้ ดังนั้น ผู้บริหารโรงเรียน มักจะส่งครูที่สอนอะไรไม่ได้แล้วมาสอนสังคมศึกษาซึ่งต้องการคนที่มีฐานความรู้กว้างขวาง ความเสียหายเปรียบได้กับความเข้าใจผิดที่คิดว่า ใครจำศัพท์อังกฤษได้มากก็สามารถเป็นครูสอนภาษาอังกฤษได้

แม้มีผู้นิยามคำว่า "ประวัติศาสตร์" ไว้มากมาย แต่โดยทั่วไปแล้ว คนมักนึกถึงความหมายที่ง่ายที่สุด นั่นคือ **เรื่องราวหรือเหตุการณ์เกี่ยวกับ มนุษย์ ซึ่งได้เกิดขึ้นแล้วในอดีต** เรื่องราวหรือเหตุการณ์ในอดีตนี้อนุโลมเอาว่า ต้องเป็นเรื่องที่นักจดบันทึกเห็นว่าสำคัญสำหรับเขาและสังคมของเขา (ไม่เช่นนั้น ก็ไม่ทราบว่าจะจดเอาไว้ทำไม) เพราะฉะนั้น การเรียนประวัติศาสตร์จึงเป็นการเรียนรู้เหตุการณ์สำคัญในอดีตเพื่อรู้จักความเป็นมาตัวเอง หรือเพื่อรู้จักประสบการณ์ในอดีตที่เชื่อมประสานจิตวิญญาณของคนในสังคมเข้าด้วยกัน

แต่การเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์สำหรับนักประวัติศาสตร์แล้วไม่ได้มุ่งเน้นไปที่ "เหตุการณ์" อย่างเดียว ทั้งนี้เพราะตามความเป็นจริงแล้ว เราไม่มีทางทราบได้เลยว่า "เหตุการณ์จริง ๆ" ในอดีตเป็นอย่างไร ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ในแต่ละยุคแต่ละสมัยมาจากบันทึกหรืองานเขียนของนักประวัติศาสตร์ ซึ่งจะเปลี่ยนไปตามข้อมูล ค่านิยม สังคม และความครอบงำทางการเมืองของสมัยนั้น ดังนั้น จึงเกิดความหมายที่สองของประวัติศาสตร์ นั่นคือ **บันทึกเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีต** และทำให้เกิดวิชาที่เรียกว่า "ประวัติศาสตร์นิพนธ์" (Historiography) ความสนใจในที่นี้จึงไม่ได้อยู่ที่ตัวเหตุการณ์ แต่อยู่ที่ "บันทึกเหตุการณ์" ซึ่งรวมไปถึงงานเขียนที่มุ่งสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับอดีตของมนุษย์ด้วย ในกรณีนี้ นักประวัติศาสตร์ต้องการชี้ให้เห็นว่า ความรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับอดีต หรือที่บางท่านพอใจที่จะเรียกว่า "ภาพอดีต" ได้ถูกสร้างขึ้นและเปลี่ยนไปในแต่ละยุคแต่ละสมัยอย่างไร ยกตัวอย่าง เช่น คนไทยเมื่อ ๔๐ - ๕๐ ปีก่อนมีความรับรู้ "ภาพอดีต" ของไทยแตกต่างไปจากปัจจุบัน เราต้องอธิบายให้ได้ว่า อะไร คือ ปัจจัยที่ทำให้ความรับรู้เรื่องราวประวัติศาสตร์ของคนไทยเปลี่ยนไปจากวันนั้นถึงวันนี้

อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของนักคิดจำนวนมาก ประวัติศาสตร์ ในฐานะที่เป็นศาสตร์สาขาหนึ่งหาได้หมายถึงแค่ "เหตุการณ์" และ "บันทึกเหตุการณ์" ไม่ แต่หมายถึง **การศึกษาเรื่องราวของมนุษย์ในอดีต** ในความหมายที่สามนี้ หัวใจของวิชาประวัติศาสตร์ คือ วิธีการศึกษาเพื่อที่จะเข้าใจ ตีความ และอธิบายเรื่องราวของมนุษย์ในอดีตนั่นเอง

เมื่อมองจากในแง่ปรัชญา การเรียนรู้แค่ "เหตุการณ์" และ "บันทึกเหตุการณ์" เป็นสิ่งที่ไม่ประเทืองปัญญานัก ความคิดนี้นำไปสู่การศึกษาประวัติศาสตร์ในเชิงปรัชญาสองแนวทางด้วยกัน แนวทางแรกเรียกว่า "ปรัชญาประวัติศาสตร์ทฤษฎี" (Speculative Philosophy of History) ซึ่งมุ่งหา "ความหมาย" (meaning) ของ "เหตุการณ์ในอดีตโดยรวม" โดยการสังเกตและตั้งข้อสมมุติฐานเชิงทฤษฎี กระแสที่สองเรียกว่า "ปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์" (Critical Philosophy of History) ซึ่งมุ่งวิเคราะห์วิจารณ์วิธีการได้มาซึ่งความรู้ทางประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ หรือ เป็นเรื่องเกี่ยวกับวิธีการทางประวัติศาสตร์โดยตรง เราอาจเข้าใจสาระของประวัติศาสตร์และความเกี่ยวข้องกับแนวคิดทางปรัชญาดังนี้

เหตุการณ์ในอดีตนั้นมีอยู่มากมาย แต่เหตุการณ์บางเหตุการณ์เท่านั้นที่ถือว่ามีความสำคัญจนเป็น "เหตุการณ์ประวัติศาสตร์" เพราะได้ส่งผลกระทบแก่สังคมในด้านใดด้านหนึ่ง ความเกี่ยวโยงของเหตุการณ์ประวัติศาสตร์หลายๆ เหตุการณ์ ทำให้เรามองเห็น "ปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์" และปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์หลายๆ ปรากฏการณ์ทำให้เรามองเห็น "ภาพอดีต" โดยรวม

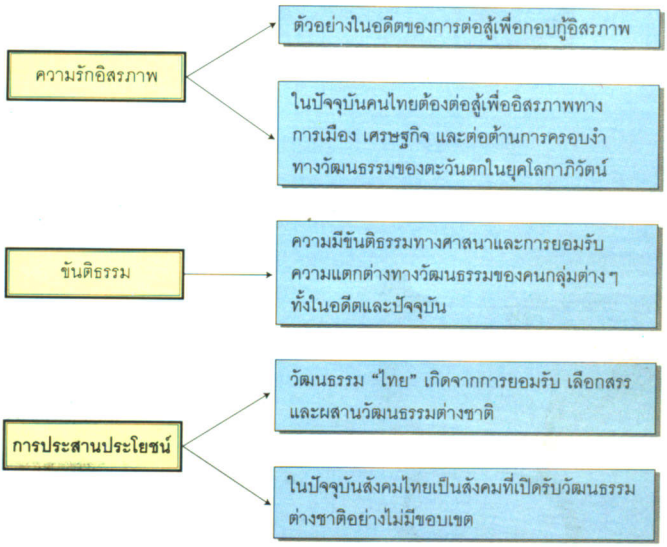
นักประวัติศาสตร์ศึกษา "เหตุการณ์ประวัติศาสตร์" เพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐานที่ถูกต้องว่าอะไรได้เกิดขึ้นจริง การเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆ เข้าด้วยกันทำให้นักประวัติศาสตร์พอจะมองเห็นและอธิบายปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้เกิด "ปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์" แต่ในระดับที่เป็นนามธรรมมากขึ้น คำถามในเชิงปรัชญา ก็คือ "ปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์" และ "ภาพอดีต" โดยรวมนี้มี "ความหมาย" แสดง "แนวโน้ม" หรือ บอก "นัย" อะไรบ้าง กล่าวอย่างง่ายๆ กว่านั้นอีกก็คือ มีปัจจัยหรือพลังเหนือธรรมชาติบางอย่างทำให้วิถีประวัติศาสตร์ของอารยธรรมหนึ่ง อาณาจักรหนึ่ง รัฐหนึ่ง หรือ สังคมหนึ่งดำเนินไปโดยแตกต่างจากแห่งอื่นๆ

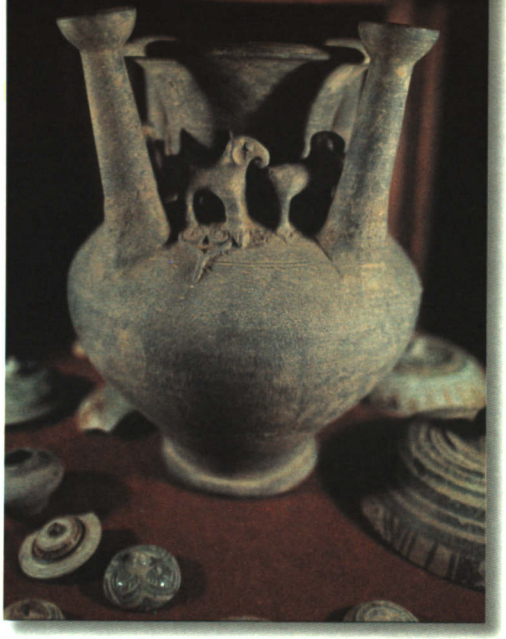
นักปรัชญาประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยโบราณมาต่างเชื่อว่า วิถีประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติดำเนินไปตามรูปแบบที่แน่นอนบางอย่าง (วัฏจักร เส้นตรงสู่ความหายนะ หรือเส้นตรงสู่ความรุ่งโรจน์) แต่พลังอันเป็นนามธรรมที่ทำให้เกิดการขับเคลื่อนไปอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นอาจเป็น จริยธรรม (ในกรณีของนักประวัติศาสตร์จีน) กรรม (ในกรณีของประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบตำนานของสังคมพุทธเถรวาท) หรือ เทวลิขิต (ในกรณีของประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบคริสต์และอิสลาม) ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา ความคิดของนักประวัติศาสตร์จะไม่อิงกับศาสนาอีกต่อไป เช่น อาร์โนลด์ ทอยบี (Arnold J. Toybee) เสนอว่า ความเป็นอนิจจังของอารยธรรมและสังคมทั้งหลายขึ้นอยู่กับ "การท้าทายและการตอบสนองของมนุษย์" (Challenge and Response) เราอาจตั้งคำถามว่า ทำไมวัฒนธรรมสัมฤทธิ์ที่บ้านเชียงไม่นำไปสู่อารยธรรมที่ยิ่งใหญ่อย่างเมโสโปเตเมีย หรืออียิปต์ หรือ จีน ส่วน คาร์ล วิทโฟเกิล (Karl Wittfogel) เสนอว่า ความจำเป็นและความสามารถในการควบคุมพลังน้ำเป็นที่มาของอำนาจทางการเมือง และเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดสังคมพลังน้ำและอารยธรรมสำคัญของโลก เช่น ในกรณีของอียิปต์โบราณ จีน และ เขมร เป็นต้น

ถ้าจะหันมาพูดถึงการหา "ความหมาย" ของวิถีแห่งประวัติศาสตร์ชาติบ้าง เราก็จะเห็นว่าความหมายที่มองหาได้จากแนวคิดเชิงปรัชญานั้น ได้นำไปสู่แนวความคิดในการปลูกฝังค่านิยมแก่ประชากรของชาติต่างๆ ในโลกตะวันตก เช่น วิถีประวัติศาสตร์สหรัฐอเมริกาแสดงถึงพลังของ American Dream (ความใฝ่ฝันแบบอเมริกันในการสร้างสังคมประชาธิปไตย เสรีภาพทางศาสนา สิทธิมนุษยชน และ การบุกเบิกพรมแดนใหม่) ส่วนอังกฤษก็จะมองว่าความเข้มแข็งของอังกฤษอยู่ที่ Bulldog Spirit (การสู้อย่างหัวชนฝาในยามวิกฤต) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมองหา "ความหมาย" ของประวัติศาสตร์ไทยไว้เช่นกันในโอกาสที่ทรงแสดงปาฐกถา เรื่อง "บรรยายพงศาวดารสยาม" ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ โดยทรงชี้ว่าวิถีแห่งประวัติศาสตร์ไทย แสดงว่า คนไทยอยู่

รอดมาได้ด้วยคุณธรรมประจำชาติ (national virtues) สามประการ คือ ความรักอิสรภาพ (Love of National Independence) ขันติธรรม (Toleration) และความฉลาดในการประสานประโยชน์ (Power of Assimilation)

คุณสมบัติประจำชาติทั้งสามประการนั้น แน่นอนว่าเป็นผลมาจากการมองภาพอดีตของไทยเมื่อกว่า ๕๐ ปีก่อน (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกี่ยวกับเรื่องราวของชนชาติไทในจีนก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙) แต่ถ้าเรายอมรับแนวคิดของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงได้จากการพินิจภาพอดีตของประวัติศาสตร์ไทยว่ายังสะท้อนภาพของประวัติศาสตร์ไทยได้ดี แนวคิดดังกล่าวก็ควรมีคุณค่าทางการศึกษามากพอที่จะเป็นแนวคิดหลักที่สอดแทรกอยู่ในหลักสูตรประวัติศาสตร์ไทย การแสดงให้เห็นเอกลักษณ์ของ "ความเป็นไทย" และการตีความให้สอดคล้องกับสังคมปัจจุบันอาจทำได้ง่ายดังตัวอย่างที่แสดงข้างล่างนี้

เครื่องสังคโลก ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

ภาชนะดินเผาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดราชบุรี

สำหรับครูประถมศึกษาแล้ว การเปิดโลกประวัติศาสตร์ไทยสำหรับนักเรียนโดยการปลูกฝังให้เขารู้จักรักชาติไทยและเกิดศรัทธาในสถาบันพระมหากษัตริย์เท่านั้น คงไม่ทำให้เขาเกิดทัศนะในเชิงสร้างสรรค์เหมือนกับการบอกเขาว่า "ความเป็นไทย" สะท้อนอยู่ ในชุมชนของเขา (อย่างเช่นที่ย่านวัดกุฎีดาว ฝั่งธนบุรีของกรุงเทพมหานคร) ซึ่งมีผู้คนที่มีภูมิหลังทางวัฒนธรรมค่อนข้างหลากหลาย นับถือศาสนาและถือขนบประเพณีที่แตกต่างกัน แต่มีขันติธรรมให้แก่กัน

อย่างไรก็ตาม ในระดับมัธยมศึกษา ผู้สอนประวัติศาสตร์อาจใช้แนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องคุณสมบัติของชาติสามประการข้างต้นเป็นประเด็นสำหรับการถกเถียงโดยหยิบยกบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไปขึ้นมาพิจารณา เช่น การผสานวัฒนธรรมต่างชาติในอดีตมีลักษณะเป็นแบบเลือกสรรและค่อยซึมซับ ในขณะที่การรับวัฒนธรรมต่างชาติของสังคมไทยในปัจจุบันเป็นไปอย่างรวดเร็ว ครูอาจตั้งประเด็นเพื่อให้นักเรียนอภิปรายเกี่ยวกับผลกระทบที่ติดตามมา (ทั้งที่เขาคิดว่าดีและไม่ดี) เช่น ในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ จำนวนชาวต่างชาติได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารไม่มากจึงไม่สร้างปัญหาแก่สังคมไทย แต่ว่าในปัจจุบัน จำนวนผู้อพยพต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จีนฮ่อ เขมร และ พม่า ต่างหลั่งไหลเข้ามาเป็นจำนวนมากจนทำให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมแก่เจ้าของประเทศ

การพิจารณาปัญหาในปัจจุบัน โดยย้อนกลับไปดูอดีต เป็นเรื่องหลักของการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ทีเดียว

การอภิปรายเรื่องวิธีการทางประวัติศาสตร์จะนำเราเข้าสู่ขอบเขตของปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์คำถามที่ยกมาอภิปรายกันนั้นเกี่ยวข้องกับสิ่งต่อไปนี้

(๑) ในแง่ของทฤษฎีแห่งความรู้ (epistemology) ความรู้เกี่ยวกับอดีตมีทางเป็นไปได้หรือไม่อย่างไร

(๒) วิธีการทางประวัติศาสตร์เป็น ศิลปะ / หรือวิทยาศาสตร์ /หรือมีวิธีการเฉพาะของตนเอง (autonomy)

(๓) ภววิสัย (objectivity) และอัตวิสัย (subjectivity)

(๔) หลักฐาน และ การตีความหลักฐาน

เรามักจะได้ยินคำกล่าวของนักวิชาการประวัติศาสตร์บ่อยๆ ว่า ผลสรุปในงานค้นคว้าของเขาได้มาจาก "วิธีการทางประวัติศาสตร์" นั่น หมายความว่า ผลงานของเขาเกิดจาก "วิธีวิจัยเอกสารและหลักฐานประกอบอื่นๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ บนพื้นฐานของการวิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมมาอย่างเป็นระบบ การตั้งข้อสมมุติฐานเชิงวิทยาศาสตร์ และ การตีความหลักฐานด้วยภววิสัย"

ดังนั้น วิธีการทางประวัติศาสตร์ จึงเกี่ยวข้องกับ

๑) หลักฐาน หรือ ร่องรอยของอดีต

๒) การตั้งข้อสมมุติฐานหรือคำถาม และ

๓) การตีความหลักฐานอย่างเป็นเหตุเป็นผล

ในเรื่องหลักฐาน แม้การวิจัยทางประวัติศาสตร์จัดอยู่ในลักษณะของการวิจัยเชิงคุณภาพและอาศัยหลักฐานลายลักษณ์เป็นส่วนใหญ่ แต่กระนั้นก็ตาม ร่องรอยของประวัติศาสตร์ไทยปรากฏอยู่ในหลักฐานหลายประเภท เช่น

ความจริงแล้ว ร่องรอยของอดีตมีอยู่มากมายกว่าที่เราคิด และนักประวัติศาสตร์ก็จำเป็นต้องใช้หลักฐานอย่างกว้างขวางในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย หลักฐานประเภทจารึกถือว่าสำคัญมากต่อการศึกษาเรื่องราวของสุโขทัย ส่วนเอกสารจีนโบราณนับว่ามีความสำคัญมากต่อการศึกษาเรื่องราวของชนชาติไท สุโขทัย และอยุธยาตอนต้น วรรณกรรมร่วมสมัยบางเรื่องอาจมีความสำคัญยิ่งกว่าพระราชพงศาวดารเสียอีกในการให้บรรยากาศของสมัยนั้น เช่น ยวนพ่าย ของพระเบญจาพิศาล ซึ่งเกี่ยวกับการสงครามระหว่างล้านนากับพระนครศรีอโยธยา แต่เขียนจากแง่มุมของฝ่ายหลัง ส่วนหลักฐานประเภทอื่นๆ ก็มีความสำคัญต่อการศึกษาในด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรมแล้วแต่กรณี ในการเรียนการสอนและการเขียนตำราให้นักเรียน ครูจะต้องรู้จักแหล่งข้อมูล หรือ ขอคำแนะนำจากผู้รู้เฉพาะทาง

การรู้ความสำคัญของหลักฐานเป็นหัวใจของการเขียนงานประวัติศาสตร์ เพราะความรู้ทางประวัติศาสตร์มาจากการวิเคราะห์หลักฐานที่น่าเชื่อถือ

โดยมีหลักเกณฑ์ว่า หลักฐานเอกสารร่วมสมัยย่อมมีน้ำหนักมากกว่าหลักฐานลายลักษณ์ที่เขียนขึ้นหลังเหตุการณ์ผ่านไปแล้วหลายร้อยปี หลักฐานประเภทตำนานมักมีน้ำหนักน้อยเพราะพัฒนามาเป็นหลักฐานลายลักษณ์จากการบอกเล่า ดร.รูช ฟินเนแกน Dr. Ruth Finnegan นักประวัติศาสตร์อังกฤษได้เคยวิจัยความน่าเชื่อถือของเรื่องบอกเล่าของชนเผ่าในแอฟริกาซึ่งไม่มีเอกสารลายลักษณ์ และพบว่าถ่ายทอดได้อย่างไม่สู้คลาดเคลื่อนเพียงสามชั่วคน ความงมงายในไสยศาสตร์หรือการทรงเจ้าเข้าผีของคนไทยในยุคปัจจุบัน ทำให้คนไทยตกเป็นเหยื่อของ "ประวัติศาสตร์จากการทรงเจ้าเข้าผี" บ้าง หรือ "ประวัติศาสตร์จากความฝัน" บ้าง ตัวอย่างเช่น เรื่องของพระสุพรรณกัลยา ซึ่งอ้างว่ามาจากการเข้าทรงของหลวงปู่ท่านหนึ่ง และ เรื่องที่เชื่อกันเป็นตุเป็นตะว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ได้ถูกสำเร็จโทษจริง แต่มีคนช่วยสลับพระองค์ส่งไปประทับที่นครศรีธรรมราชนั้นก็เป็นเรื่องซึ่งหลวงวิจิตรวาทการอ้างว่าเขียนจากความฝันของท่าน เป็นต้น นักประวัติศาสตร์ไม่ควรไปสนใจว่าเรื่องอย่างนี้เป็นจริงหรือไม่ สิ่งที่ควรสนใจก็คือ เรื่องเหล่านี้มีเบื้องหลังอะไรอยู่

แนวทางศึกษาประวัติศาสตร์ที่อิงหลักเหตุผลและวิทยาศาสตร์มีมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แล้ว ในพระบรมราชาธิบายเรื่องหนึ่ง รัชกาลที่ ๔ ทรงวิพากษ์วิจารณ์ความเหลวไหลไร้สาระของตำนานว่าด้วยความเป็นมาของ "พระพุทธบุษยรัตน์" ว่า ถ้าตกในอารมณ์ของชนโบราณซึ่งเป็นผู้ช่างเล่าช่างแต่งหนังสือแล้ว ก็คงจะเล่าเพลินไปตามปรารถนา เอานิยายต่างๆ มากล่าวมาว่าเพ้อเจ้อไป จะว่ายืนยันดังหนึ่งเห็นและรู้ด้วยหูทิพตาทิพและอดีตังสญาณ เป็นการที่เพลิดเพลินของผู้อ่านผู้ฟัง และผู้แต่งหนังสือนี้* จะทำอย่างนั้นบ้างก็ได้ดอก นึกๆ เอาแล้วก็ว่าไปพอให้ต่อติดเป็นเรื่องราว จะเขียนให้ยาวไป ๒ เล่ม ๓ เล่มสมุดก็ได้ แต่คิดว่าจะเอาอย่างนั้นหาต้องการไม่ เพราะว่าเรื่องนี้กล่าวถึงพระปฏิมารูปเป็นอุเทศเจดีย์ของพระพุทธเจ้า ที่เป็นพระศาสดาที่พึ่งที่นับถือของเราทั้งหลาย พระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงติเตียนมุสาวาทและสัมผัปปลาปกถาเจรจายืดยาวหาประโยชน์มิได้นั้นโดยอเนกบรรยาย พระองค์ตรัสว่าผู้ใดไม่มีละอายในที่จะเจรจามุสาวาทแล้ว ผู้นั้นก็มีสมณคุณความรำงับอันทอดเททิ้งเสียด้วยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้นผู้แต่งหนังสือนี้ จะขอบูชาพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระศาสดานั้นด้วยการเจรจาแต่โดยความจริงใจ จะไม่เอาอย่างชนโบราณด้วยการเจรจาเพ้อเจ้อเล่านิยายนิทานต่างๆ นั้นแล้ว เมื่อท่านทั้งปวงจะดูถูกดูหมิ่นไม่นับถือว่าไม่รู้ไม่เห็นก็ตามเถิด คนเก่าๆ ที่อวดรู้อวดเห็นแล้วและเล่านิยายยาวๆ ไปนั้น ก็มักทำการด้วย

* หมายถึง รัชกาลที่ ๔

หาสติมิได้ พูดฟุ้ม ๆ ฟ่าม ๆ ไปให้กว่าเหตุ
กว่าผล และผิดธรรมดาคนผิดกิริยามนุษย์
กล่าวการผู้ดีเหมือนการไพร่ ทำให้ล่อ ๆ
แหลม ๆ ออกมาในท่วงทีถ้อยคำ จน
นักปราชญ์ที่เขารู้การละเอียดเขาจับเท็จ
ได้ถมไป ที่ใครไม่สังเกตสังกาก็ฟังเพลินไป
ผู้ที่สังเกตเข้าลางคนก็สงสัย ลางคนที่
ลงใจเสียว่าไม่จริงมีโดยมาก...[๒]

ในการตีความหลักฐาน เราไม่จำเป็นต้องเป็นทาสความคิดของนักปราชญ์ตะวันตกเสมอไป วิพากษวิธีที่ดีที่สุดสำหรับนักประวัติศาสตร์ปรากฏอยู่ในคำสอนของพุทธศาสนา นั่นคือ **กาลามสูตร** ความจริงสาระของคำสอนนี้ควรจะอยู่ในระบบการศึกษาเพื่อสร้างภูมิปัญญาแก่เยาวชนไทย เพราะสอนให้คนรู้จักคิดวิเคราะห์ และหาข้อสรุปอย่างเป็นเหตุเป็นผลด้วยตนเอง ความรู้ที่แท้จริงไม่ได้มาจากศรัทธาอย่างงมงายในผู้หนึ่งผู้ใด (แม้แต่พระพุทธองค์เอง) ทฤษฎีหนึ่งทฤษฎีใด ความเชื่อหนึ่งความเชื่อใดที่สืบทอดกันมา หรือเชื่อเพราะฉันทาคติต่าง ๆ หลักการของ **กาลามสูตร** สอนว่าปัญญามาจากการวิเคราะห์ เราสามารถนำคำสอนนี้มาประยุกต์กับวิชาประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี เพื่อให้ผู้เรียนเกิด critical mind ดังที่กล่าวย้ำมาก่อนหน้านี้หลายครั้ง

การใช้วิพากษวิธีทำให้นักประวัติศาสตร์หาความหมายที่ซ่อนอยู่ในหลักฐานเอกสารได้เสมอ เพราะเอกสารแต่ละชิ้นและงานเขียนทางประวัติศาสตร์แต่ละเรื่องมีจุดยืนทางการเมือง (หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง) อยู่แล้ว เอกสารของทางการมักเป็นหลักฐานประเภท "รสช" คือ สะท้อนจุดยืนของผู้ชนะ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด รวมไปถึงพระราชพงศาวดารที่ชำระในช่วงหลังวิกฤตการณ์ที่นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ดังนั้นนักประวัติศาสตร์จึงอ่านเอกสารเหล่านี้ระหว่างบรรทัดด้วยความระมัดระวัง

นอกจากวิพากษวิธีแล้ว ในแง่ของปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์ ประเด็นที่เป็นปัญหามากที่สุด คือ เรื่องการตีความหลักฐาน ซึ่งเกี่ยวกับภววิสัย หรือ ความเป็นกลางของนักประวัติศาสตร์ด้วย การที่นักประวัติศาสตร์เป็นผลิตผลของสังคมเขาย่อมได้รับอิทธิพลค่านิยม ทัศนะทางจริยธรรม และมาตรฐานศีลธรรมของสังคมเขาเอง จนทำให้เกิดฉันทาคติต่าง ๆ ดังนั้น ถ้าให้คนสองคน ใช้หลักฐานประวัติศาสตร์ชุดเดียวกันเขียนหนังสือออกมา เขาทั้งสองอาจมีข้อสรุปหรือแนวความคิดที่แตกต่างกันได้ นักประวัติศาสตร์ที่ดีต้องมีสำนึกในการตรวจสอบตัวเองด้วยมาตรการต่าง ๆ ว่าได้ละเมิดหลักการเรื่องภววิสัยหรือไม่ ในการตีความหลักฐานและการอธิบาย "ภาพอดีต" นั้น เขาต้องไม่ใช้ค่านิยมทางจริยธรรมและศีลธรรมของสมัยตัวเองไปตัดสินพฤติกรรมของคนในอดีตเป็นอันขาด ตัวอย่างเช่น เมื่อครูสอนเรื่อง การปฏิรูปทางการศาลและกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ ๕ ครูจะบอกว่า ระบบจารีตนครบาล และ กระบวนพิจารณาคดีความของไทยก่อนหน้านั้นขึ้นไปป่าเถื่อนเห็นจะไม่ได้ ทั้งนี้เพราะว่า คนในสังคมแต่ละยุคมีกติกาของเขาเองเป็นเครื่องป้องปราม แม้แต่การประณามว่า สังคม

[๒] คัดจากเรื่อง "พระพุทธบุษยรัตน์" ใน **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสนั่น สุมิตร ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๑, หน้า ๑๔๔-๑๔๕

ไทยสมัยก่อนไม่ดีเพราะผู้ชาย (ทั้งกษัตริย์และขุนนาง) มีเมียมาก โดยไม่ศึกษาปริบทของสังคมจากแง่มุมของคติความเชื่อ สภาพทางเศรษฐกิจและขนบประเพณี ซึ่งเป็นปัจจัยที่ซับซ้อน ก็เป็นเรื่องที่ไม่น่าจะถูกต้อง นักปรัชญาประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษชื่อ คอลลิงวูด (R. Collingwood) จึงได้เสนอว่า ประวัติศาสตร์มีวิธีการอันเป็นอัตโนภาพ คือมีวิธีการเฉพาะของวิชานี้เอง **สิ่งที่นักประวัติศาสตร์หรือคนที่สนใจเรื่องเกี่ยวกับอดีตต้องทำคือให้นำตัวเข้าไปสู่ยุคสมัยที่ตนศึกษาให้จงได้โดยเข้าให้ถึง "ความคิด" ของคนในยุคนั้น และประวัติศาสตร์ก็คือ การจำลองความคิดในอดีตขึ้นมาใหม่** (reconstructing of past thoughts) เราอาจนำวิธีการของคอลลิงวูดไปใช้ดูบ้างในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เพราะการเข้าถึงอดีตจากแง่มุมประวัติศาสตร์คือ การเข้าถึงความคิด (หรือปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังความคิด) ของตัวละครในประวัติศาสตร์ ไม่ว่าตัวละครนั้นจะเป็นกษัตริย์ เสนาบดี หรือ ไพร่ หรือ ทาส

ความพยายามที่จะขจัด "อารมณ์" และฉันทาคติจากการตีความทางประวัติศาสตร์ทำให้นักประวัติศาสตร์ต้องใช้วิธีการทางสังคมศาสตร์เข้ามาช่วยคานวิธีการทางสังคมศาสตร์ คือ การนำเสนอข้อเท็จจริงอย่างเป็นรูปธรรมในเชิงปริมาณ สิ่งที่นักประวัติศาสตร์รุ่นเก่า ๆ นำเสนอส่วนหนึ่งมักจะเป็นการพิสูจน์ "ความประทับใจ" ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ พระนิพนธ์ของสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่อง **ไทยรบพม่า** ซึ่งอ่านแล้วให้ความรู้สึกว่า ตลอดความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศในอดีต พม่าเอาแต่ตั้งหน้าตั้งตารบกับไทยสมัยอยุธยา แต่เมื่อลองทำสถิติดูจะเห็นว่า มีการรบกันใหญ่อยู่เพียงไม่กี่ครั้ง แต่เผอิญไทยเป็นฝ่ายพลาดท่าเสียกรุงสองครั้ง การสงครามครั้งอื่น ๆ มักเป็นเพียงการปะทะกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ทางชายพระราชอาณาเขต เป็นต้น การนำวิธีวิจัยเชิงปริมาณเข้ามาใช้ถือว่าเป็นเครื่องตรวจสอบมิให้นักประวัติศาสตร์ใช้วลีแสดงความเชื่อผสมอารมณ์ เช่น "ใคร ๆ ก็..." "ผู้คนมหาศาล" "ความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัส" ฯลฯ โดยไม่มีข้อมูลสนับสนุนอย่างชัดเจน

การวิพากษ์และการตีความหลักฐานด้วยภววิสัยจะนำไปสู่ความรู้ทางประวัติศาสตร์ได้ก็ด้วยข้อสมมุติฐานหรือคำถามที่ดี ในบางครั้งการเริ่มต้นด้วยคำถามที่ดีก่อนก็อาจดีกว่าการเริ่มต้นด้วยการแสวงหาคำตอบ คำถามที่ถูกหลักตรรกศาสตร์ไม่ควรเป็นคำถามประเภทชี้แนะ หรือ คำถามปิด (ในที่นี้หมายถึงปิดโอกาสที่จะให้แสวงหาคำตอบมากกว่าทางเลือกที่ผู้ถามกำหนดไว้) คำถามประเภท "การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของไทยในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นการ 'ปฏิวัติ' หรือ 'การรัฐประหาร'" (คำถามปิด) ย่อมแตกต่างจากคำถามว่า "การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ มีความสำคัญอย่างไร" (คำถามเปิด) เช่นเดียวกับที่คำถามชี้นำ เช่น "สังคมสุโขทัยดีกว่าสังคมอยุธยาอย่างไร" ย่อมแตกต่างจาก "จงเปรียบเทียบสังคมสุโขทัยกับสังคมอยุธยาในด้านต่าง ๆ" (ซึ่งเป็นคำถามเปิด)

ด้วยความตระหนักสำนึกว่า งานเขียนทางประวัติศาสตร์จะเต็มไปด้วยอัตวินิจฉัยของนักประวัติศาสตร์ ผู้ซึ่งเอาอารมณ์ ความรู้สึก และฉันทาคติต่าง ๆ เป็นที่ตั้งในการบันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัยของตน นักปราชญ์ในหลายวัฒนธรรม เช่น

นักประวัติศาสตร์จีนโบราณจึงถือประเพณีต่อต้านการเขียนถึงเหตุการณ์ร่วมสมัย เพราะนักประวัติศาสตร์ภายใต้แรงกดดันของ "ผู้ทรงอิทธิพลทางการเมือง" และกระแสความรักและความเกลียดชังของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ย่อมไม่สามารถเขียนงานออกมาอย่างเป็นกลางให้เป็นที่ถูกใจทุกคนได้ บ้านเมืองไทยปัจจุบันก็กำลังเกิดสถานการณ์เช่นนั้น เมื่อนักการเมืองทั้งฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาลต่างเรียกร้องให้บรรจุเรื่องราวเกี่ยวกับ "เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖" จนถึง "เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ๒๕๓๕" ลงไว้ในหลักสูตรของชั้นเรียนระดับต่างๆ ในทางตรงกันข้าม นักประวัติศาสตร์กรีกโบราณกลับเห็นว่า ความน่าเชื่อถือของประวัติศาสตร์ขึ้นอยู่กับว่าคำให้การมาจากประจักษ์พยาน ผู้ซึ่งได้รู้ ได้เห็น ได้ผ่านเหตุการณ์มาจริงหรือไม่ ถ้าปล่อยให้เนิ่นเกินไปกว่าหนึ่งชั่วคน ความสามารถที่จะจำลองเหตุการณ์ในอดีตก็อาจเป็นไปไม่ได้แล้ว

สำหรับนักประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน ปัญหาความน่าเชื่อถือไม่ได้ขึ้นอยู่กับเวลาว่าใกล้หรือไกลจากตัว หากขึ้นอยู่กับหลักฐานที่จะมีโอกาสได้ใช้มากกว่า จริงๆ แล้ว นักประวัติศาสตร์ในสมัยหลังยังรู้เรื่องราวของสังคมกรีกสมัยห้าศตวรรษก่อนคริสต์กาลมากกว่าคนกรีกในสมัยนั้นเสียอีก เพราะคนกรีกในสมัยนั้นอาจไม่ได้รู้ได้เห็นหลักฐานสำคัญอย่างที่นักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันได้รู้ได้เห็น สำหรับกรณี "เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖" จนถึง "เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ๒๕๓๕" ก็เช่นเดียวกัน นักประวัติศาสตร์มีโอกาสได้ใช้เอกสารเปิดของเอกชนและเอกสารสาธารณะบางส่วน รวมทั้งคำบอกเล่าของผู้ร่วมและผู้สังเกตเหตุการณ์อยู่ก็จริง แต่เขาไม่เคยได้เห็นเอกสารสำคัญ (ซึ่งเป็นเอกสารปกปิด) แม้แต่ชิ้นเดียวของผู้กุมอำนาจทางทหารในขณะนั้น จนทำให้พอที่จะวิเคราะห์ได้ว่ากระบวนการตัดสินของทหารเป็นอย่างไร และมีผู้ใดเป็นผู้เกี่ยวข้องในฐานะใดบ้าง

นักประวัติศาสตร์ไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวถึงเหตุการณ์ร่วมสมัยบางเหตุการณ์ซึ่งมีความสำคัญเป็นพิเศษอย่างเช่น "เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖" และ "เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ๒๕๓๕" ได้ แต่นักประวัติศาสตร์ก็ไม่ได้มีหน้าที่ที่จะเขียนถึงเหตุการณ์เหล่านี้เพื่อยกย่องใครในฐานะ "วีรบุรุษ" เพราะเราไม่รู้ว่าผู้ใดเป็นวีรบุรุษของใคร สิ่งที่นักประวัติศาสตร์พอทำได้ในขณะนี้ก็คือ ทำตัวเหมือนคนในรุ่นอีกสองชั่วคนข้างหน้าที่อาจเข้าถึงหลักฐานเอกสารได้ครบถ้วนกว่าในปัจจุบันและอธิบายได้ด้วยภววิสัย (ความเป็นกลาง) ว่าอะไรได้เกิดขึ้นจริง

ในทัศนะของนักประวัติศาสตร์ "เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖" และ "เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ๒๕๓๕" ทำหน้าที่เป็นเพียงการขมวดปมในช่วงปลายของ "ปรากฏการณ์" อย่างหนึ่ง ปรากฏการณ์นี้ก็คือ พัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยซึ่งเกิดจากพลังผลักดัน (ไม่ว่าโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม) มาตั้งแต่สมัยที่เจ้านายและขุนนางกลุ่มหนึ่งถวายคำกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแนะนำให้ทรงปฏิรูปการปกครองของประเทศสยามใน ร.ศ. ๑๐๓ เกี่ยวกับเรื่องนี้ เราสามารถจะเรียนรู้หลักการง่ายๆ จากชาวกรีกโบราณ ชาวกรีกโบราณมี**วิธีอธิบายสาเหตุของเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์สำคัญ โดยเน้นว่า มีทั้งสาเหตุอันแท้จริง (underlying**

cause) และสาเหตุชนวน (immediate cause) หรือข้ออ้าง (pretext) ในการศึกษาและสอนเรื่องนี้ ครูผู้สอนย่อมใช้วิธีการ Mind mapping (ซึ่งกำลังจะกลายเป็นกระแสหลักของกรมสามัญศึกษา) ได้โดยแยกแยะให้นักเรียนระดับมัธยมศึกษาเห็นว่ามีปัจจัยสำคัญอะไรบ้างเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะไม่เช่นนั้นจะเท่ากับถอดเอา "เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ " และ "เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ๒๕๓๕" ออกจากบริบทของกระบวนการประชาธิปไตยในประเทศไทย

ประเด็นหลักในการศึกษาพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยก็คือ การรับอิทธิพลปรัชญาการเมืองของตะวันตกในยุคจักรวรรดินิยม และกำเนิดของชนชั้นปัญญาชนสมัยใหม่ในประวัติศาสตร์การเมืองไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา ภายใต้ความกดดันของกระแสประชาธิปไตยแบบตะวันตก ชนชั้นนำของไทยได้เคยมีบทบาทมาเป็นลำดับดังนี้

ชนชั้นนำทางการเมือง ได้แก่ พวกเจ้านายและขุนนางสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗ ซึ่งต้องการรักษาสถานภาพเดิม ต่างเชื่อมั่นในการ "ปฏิรูประบบ" การบริหารราชการแผ่นดินมากกว่าการ "ปฏิรูประบอบ" การปกครอง เพราะเห็นว่าคนไทยส่วนใหญ่ไม่พร้อมสำหรับการปกครองโดยมีส่วนมีเสียงในกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับตนเอง

ปัญญาชนที่เป็นสามัญชนรุ่นแรก ได้แก่ เทียนวรรณ และ ก.ศ.ร. กุหลาบ ซึ่งเรียกร้องให้มีการปฏิรูปทั้งการเมืองและสังคม กำเนิดของปัญญาชนรุ่นแรกนี้เป็นปรากฏการณ์ใหม่ด้วยเหตุผลสองประการ ประการแรกคือ คนเหล่านี้เป็นไพร่ ประการที่สอง คือ การใช้สื่อสิ่งพิมพ์ซึ่งเป็นของใหม่สำหรับสังคมไทยเผยแพร่ความคิด

ปัญญาชนกลุ่ม ร.ศ. ๑๓๐ ซึ่งได้พยายามกระทำรัฐประหารเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๕๔ (โดยอาจได้รับแรงดลบันดาลใจจากการปฏิวัติของซุนยัดเซ็นในจีน) แต่ไม่สำเร็จ

ปัญญาชนกลุ่ม ซึ่งเรียกตัวเองว่า "คณะราษฎร" และได้รับอุดมการณ์ทางการเมืองจากประเทศตะวันตก ได้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนสำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๗๕

ปัญญาชนกลุ่มที่มีนักศึกษาเป็นแกนนำในการต่อต้านการปกครองของรัฐบาลทหารที่ปกครองในลักษณะเผด็จการซึ่งนำไปสู่ "เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖" และ "เหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙"

ปัญญาชนที่มาจากกลุ่มชนชั้นกลางซึ่งร่วมมือกับนักการเมืองชั้นนำเรียกร้องประชาธิปไตยคืนจากรัฐบาลเผด็จการทหารใน "เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ๒๕๓๕"

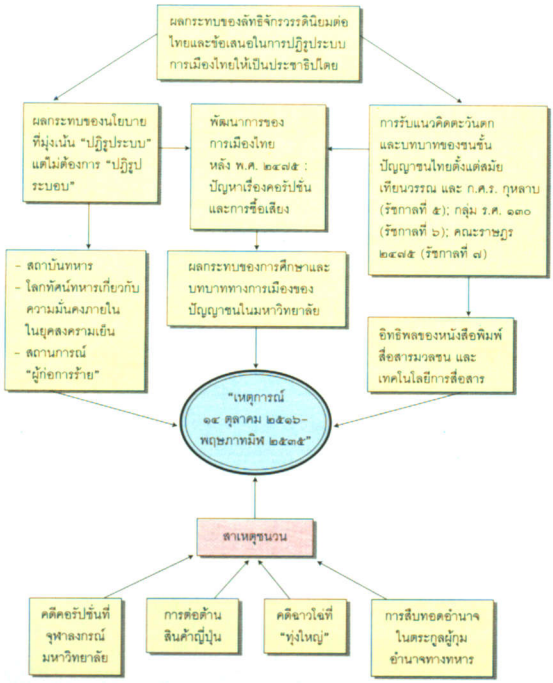
ครูต้องอธิบายให้นักเรียนเข้าใจว่า **เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ๒๕๓๕** เป็นส่วนหนึ่งของ "ปรากฏการณ์" เรียกร้องประชาธิปไตยของสังคมไทย ปรากฏการณ์นี้ได้รับแรงกระตุ้นจากภายนอกแต่ในบริบทของสังคมไทยแล้ว แสดงถึงการยื้อยุดฉุดรั้งระหว่างพลัง "อนุรักษ์นิยม" (ซึ่งพยายามรักษาระบบการเมืองแบบกึ่งศักดินา) กับพลัง "ประชาธิปไตย" (ซึ่งพยายามสร้างระบบการเมืองแบบเสรี) อย่างไรก็ตาม บทบาทที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์การเมืองของไทยเป็นของกลุ่มปัญญาชน และ ผู้นำอุดมการณ์ ซึ่งมีพื้นเพมาจากไพร่ สามัญชน และ ชนชั้นกลาง

กำเนิด บทบาท และอิทธิพลความคิดของชนชั้นนำต่อสังคม และฐานเสียงสนับสนุนการปกครอง

ในระบอบประชาธิปไตยที่ขยายมากขึ้นในแต่ละครั้งเป็นปัจจัยหรือสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองขึ้น ทั้งนี้โดยต้องมีปัจจัยเสริมอื่นๆ เข้ามาจุดชนวนอื่นๆ เช่น คนจำนวนมากที่ออกมาเดินขบวนขับไล่รัฐบาลเผด็จการของจอมพลถนอม กิตติขจร อาจไม่ต้องการประชาธิปไตย แต่พวกเขาทนไม่ได้กับการถ่ายทอดอำนาจทางการเมืองในตระกูล และความไม่แยแสของรัฐบาลต่อการกระทำผิดกฎหมายในกรณีที่ฉาวโฉ่ของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง

สิ่งซึ่งครูสามารถให้แก่นักเรียนได้ดีอย่างเหมาะสมที่สุดในการสอนเรื่องนี้ในเชิงปรัชญาก็คือแนวคิดของเมิ่งจื่อ นักปราชญ์จีนโบราณที่ว่าผู้ปกครองเปรียบเสมือนรัฐนาวา ประชาชนเปรียบเหมือนน้ำ รัฐนาวาใดก็ตาม หากปราศจากและไม่แยแสความรู้สึกของประชาชนแล้ว ก็สมควรต้องถูกพลังประชาชนขับไล่ออกไป.

ตัวอย่างวิธีการสอนแบบ Mind mapping

๕. คู่มือครูสอนประวัติศาสตร์ไทย

บทความสั้น ๆ ชิ้นนี้ ได้พยายามชี้ให้เห็นความสำคัญประวัติศาสตร์ไทยในยุคโลกาภิวัตน์ และความเป็นไปได้ในการส่งเสริมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทยให้สอดคล้องกับแนวคิดใหม่ในการปฏิรูปการศึกษาของไทย ธรรมชาติของวิชาประวัติศาสตร์เป็นสิ่งกำหนดให้ครูเป็นศูนย์กลางของระบบการเรียนการสอน ความสำเร็จหรือไม่สำเร็จของการปฏิรูปการศึกษาขึ้นอยู่กับคุณภาพของครู โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูสอนสังคมศึกษา ซึ่งต้องสอนวิชประวัติศาสตร์ไทยด้วย ปัญหาสำคัญก็คือ ในขณะที่การจัดการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทยต้องการบุคลากรซึ่งมีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง แต่กลับเกิดความเข้าใจผิดคิดว่า ใครก็สอนประวัติศาสตร์ไทยได้ ดังนั้น เพื่อแก้ปัญหานี้ในอนาคต การเปิดโอกาสให้ครูได้ศึกษาเพิ่มเติมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้านั้น ชุดคู่มือครูที่สร้างขึ้นมาใหม่คงจะช่วยให้เข้าใจคำอธิบายวิชาและตำราเรียนได้ดีขึ้น

จุดประสงค์ในการจัดทำคู่มือครูสอนประวัติศาสตร์ไทยครั้งนี้ ก็เพื่อให้เป็นเครื่องมือส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้ครูสามารถสอนประวัติศาสตร์ไทยด้วยทัศนคติที่ดียิ่งขึ้น ได้รับทราบประเด็นเนื้อหาที่ชัดเจนและทันสมัย พร้อมทั้งได้ข้อแนะนำเกี่ยวกับเทคนิคการสอนที่จะตอบสนองข้อเรียกร้องของสังคมยุคปัจจุบัน ซึ่งต้องการให้เยาวชนของชาติมีทั้งจริยธรรมที่ดี คิดวิเคราะห์เป็น และที่สำคัญที่สุด คือ เขียนหนังสือเป็น การสอนประวัติศาสตร์ไทยอย่างถูกวิธีสามารถตอบสนองข้อเรียกร้องนี้ได้ดีกว่าวิชาอื่น ๆ เพราะประวัติศาสตร์ทำให้คนเรียนมีวิจารณญาณอันดีและ "ย้อนสู่อดีตเพื่อพินิจ ย้อนคิดเพื่อเข้าใจปัจจุบัน"

คำอธิบายวิชา	ตำรา	หนังสือคู่มือครู	
แต่ละหน่วยวิชาจะมีคำอธิบายสาระและจุดประสงค์อย่างชัดเจน แต่โดยสังเขป	ตำรา คือ หนังสือที่ครูเลือกมาใช้สอนและให้นักเรียนอ่านประกอบ	๑. หนังสือ "ครูกับประวัติศาสตร์ไทย" หนังสือนี้ประกอบด้วยบทความนำเรื่อง "ครูกับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย" และบทความอื่น ๆ ว่าด้วยสาระสำคัญและประเด็นความรู้ใหม่ ๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยสมัยต่าง ๆ รวมทั้งวิธีการสอนประวัติศาสตร์ไทย	๒. หนังสือชุด "สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย" จำนวน ๖ เล่ม แยกเล่ม ดังนี้ - สมัยสุโขทัย - สมัยอยุธยา - สมัยกรุงธนบุรี - สมัยรัตนโกสินทร์ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ - สมัยประชาธิปไตย - เรื่องเฉพาะอื่น ๆ

ตอนที่ ๒

หลักฐาน เนื้อหาสาระ และความก้าวหน้าทางประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยต่างๆ

เรื่องที่ ๑ ดินแดนไทยตั้งแต่สมัยโบราณ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐
ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร

เรื่องที่ ๒ ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชนชาติไท
ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร
ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร

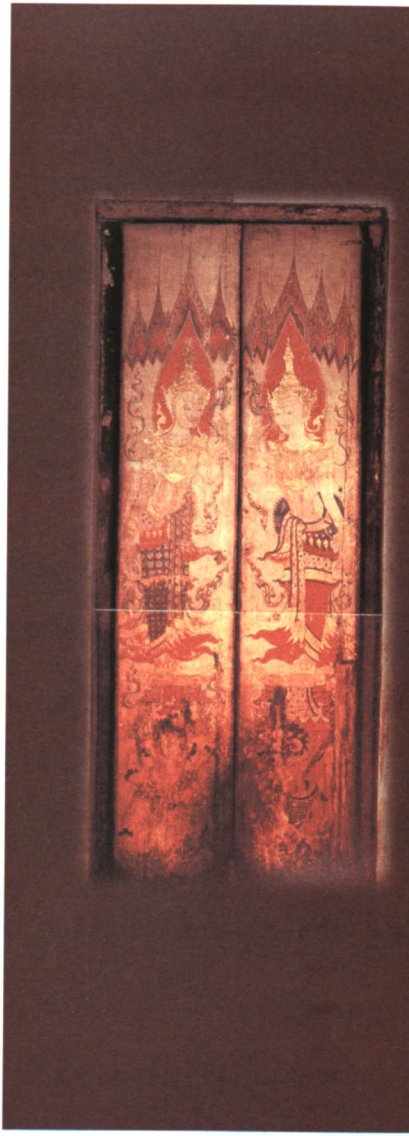
เรื่องที่ ๓ ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย
ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร
ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร

เรื่องที่ ๔ ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์อยุธยา
รศ.อุษณีย์ ธงไชย

เรื่องที่ ๕ รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในประวัติศาสตร์ไทย
ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร

เรื่องที่ ๖ ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์
ดร.วงเดือน นาราสัจจ์
ผศ.ชมพูนุท นาคีรักษ์

เรื่องที่ ๗ ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ไทยยุคประชาธิปไตย (พ.ศ. ๒๔๗๕-ปัจจุบัน)
รศ.พวงเพชร สุรัตนกวีกุล
รศ.พรภิรมณ์ เชียงกูล
ผศ.ดร.สมเกียรติ วันทะนะ
ผศ.ดร.มานิตย์ นวลละออ

ดินแดนไทยตั้งแต่สมัยโบราณ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐

ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑. ความนำ

เมื่อพูดถึงเรื่องราวประวัติศาสตร์ไทยแล้ว เราอาจดำเนินเรื่องในแบบที่นิยมกันในการเขียนประวัติศาสตร์ชาติทั่วไป คือ เริ่มด้วยการเล่าประวัติความเป็นมาของชนชาติที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมหลักในประเทศหรือดินแดนนั้น แล้วจึงดำเนินเรื่องไปตามลำดับเหตุการณ์แต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ถ้าเริ่มต้นอย่างนี้ก็เหมือนกับเป็นการทำความรู้จักกับต้นตระกูลของครอบครัวก่อนว่าเป็นใครมาจากไหน เข้ามาอยู่รวมกับใครต่อใครในบ้านได้อย่างไร และตั้งแต่เมื่อใด อย่างไรก็ตาม เราอาจเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ไทยในอีกรูปแบบหนึ่ง กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยการศึกษาดินแดน ภูมิสถาน ร่องรอยของอารยธรรมและวัฒนธรรมเดิมทั้งหลายที่สั่งสมและผสานกลมกลืนกันกับคนที่พูดภาษาตระกูล "ไท" มานานจนกลายเป็น "ไทย" บนผืนแผ่นดินไทยในปัจจุบัน

การเริ่มต้นด้วยความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของดินแดนประเทศไทยในปัจจุบันสอดคล้องส่วนหนึ่งกับคำอธิบายใน "หน่วยย่อยที่ ๔ ประวัติศาสตร์ไทย" สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑-๒ ซึ่งกำหนดไว้ว่า **ศึกษา สังเกต อภิปราย และบันทึกเกี่ยวกับร่องรอยของอดีตในท้องถิ่นที่มีอยู่ในปัจจุบัน และเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับความเป็นมาของชาติ เช่น วัด โบราณสถาน และโบราณวัตถุ** และสอดคล้องโดยตรงกับคำอธิบายใน "หน่วยย่อยที่ ๒ ประวัติศาสตร์ไทย" สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓-๔ ซึ่งกำหนดไว้ว่า **ศึกษา อภิปราย ภูมิหลังเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทย และศึกษาพัฒนาการของรัฐไทยร่วมสมัยสุโขทัยโดยสังเขป**

คำที่เป็นกุญแจในคำอธิบายประวัติศาสตร์ไทยสำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑-๒ คือ คำว่า "ท้องถิ่น" เพราะฉะนั้น เจตนารมณ์ของคำอธิบายในเรื่องนี้ก็คือ การเปิดโลกประวัติศาสตร์แก่เด็ก และเป็นโลกของท้องถิ่นหรือโลกของชุมชน ซึ่งเขาจะได้เห็นและสัมผัสกับร่องรอยของอดีตที่มีอยู่ในปัจจุบันโดยตรง บางส่วนของร่องรอยเหล่านี้อาจมีอายุยาวนานนับพันปีและเป็นประจักษ์พยานของการดำรงอยู่ของอารยธรรมดั้งเดิม ร่องรอยของอดีตซึ่งมีให้เห็น เช่น วัด วัง โบราณสถาน และโบราณวัตถุต่างๆ รวมไปถึงคนกลุ่มต่างๆ ที่มีภูมิหลังทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ร่องรอยอดีตที่มีให้ได้ยิน เช่น ชื่อเรียกสถานที่ หรือร่องรอยอดีตที่มีให้ได้ฟัง เช่น ตำนาน และเรื่องบอกเล่าเกี่ยวกับคนสำคัญ นามสถานที่โบราณสถานและโบราณวัตถุในท้องถิ่น คำว่าท้องถิ่นในที่นี้ มีความหมายอย่างหลวมๆ ในแง่ของการมีศูนย์รวมทางจิตใจของประชาคม ตั้งแต่ในระดับหมู่บ้านขึ้นไปถึงระดับจังหวัดและภูมิภาค

ใบเสมาที่เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์

ส่วนสิ่งที่กำหนดไว้ในคำอธิบายประวัติศาสตร์ไทยสำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓-๔ มีจุดประสงค์อยู่ที่การขยายโลกความรู้เกี่ยวกับอดีตของนักเรียนให้กว้างออกไป เพื่อให้เขาได้ตระหนักว่าสิ่งที่เขาได้พบเห็นใน ท้องถิ่น / ชุมชน / ภูมิภาค ของเขามีความสำคัญในปริทรรศน์ประวัติศาสตร์อย่างไร คำว่า **ปริทรรศน์ประวัติศาสตร์** ก็คือการมองอดีตและการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ในมุมกว้าง ซึ่งในที่นี้ก็หมายถึง ข้อเท็จจริงที่ว่าเราสามารถจะเข้าใจเรื่องราวของท้องถิ่นได้ดีขึ้น ถ้าเราได้มองเห็นภาพพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของดินแดนไทยโดยรวม อย่างไรก็ตาม คำที่เป็นกุญแจสำคัญสำหรับการเรียนการสอนเด็กในระดับนี้ก็คือ "สังเขป" หรืออย่างคร่าว ๆ ก่อนเท่านั้น

ในระดับประถมศึกษา ครูยังเป็น "ศูนย์กลาง" ของการเรียนการสอนเพราะนักเรียนระดับนี้ต้องการแม่พิมพ์ที่ดี ครูสอนประวัติศาสตร์ที่มีพื้นฐานความรู้ประวัติศาสตร์ไทยที่ดีและทันสมัยย่อมมีข้อได้เปรียบเพราะจะทำให้มีแรงดลบันดาลใจและข้อมูลที่จะประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมกับวุฒิภาวะของเด็ก การ **จุดไฟใฝ่รู้** ไม่ใช่อยู่ที่การยัดเยียดข้อมูลและรายละเอียดให้แก่เด็กที่อยู่ในวัยเล่น อยากรู้อยากเห็นและอยากสำรวจโดยธรรมชาติ คำว่า "อภิปราย" ถูกใส่ไว้ในกิจกรรมของคำอธิบายเพื่อที่ว่า ครูจะได้ไม่ลืมที่จะกระตุ้นให้นักเรียนระดับปฐมวัยได้มีปฏิกิริยาตอบสนองการถ่ายทอดความรู้และการชี้แนะของครูด้วยกิจกรรมที่เหมาะสม เช่น ในการสอนเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่น เริ่มต้นที่เรื่องใกล้ตัวนักเรียนที่สุดหรือ "ร่องรอยของอดีตที่ยังมีชีวิตอยู่" นั่นคือเรื่องราวประวัติครอบครัวของนักเรียนเอง ถัดจากนั้นไปเป็นเรื่องของนามสถานที่ สถานที่สำคัญที่ควรรู้จัก เช่น วัด โบราณสถานและโบราณวัตถุ รวมทั้งคนดีในอดีตของท้องถิ่น **กิจกรรมเหล่านี้ทำให้เด็กได้ทำหน้าที่เป็นนักสืบและหาข้อมูลจากพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ในบ้านหรือในชุมชน เรื่องที่ให้เด็กนำกลับมาเล่าในชั้นเรียนจะถูกต้องหรือไม่ ไม่สู้สำคัญ ความสำคัญอยู่ที่กิจกรรมทำนองนี้จะช่วยกระตุ้นให้เกิดสายสัมพันธ์ในครอบครัวและทำให้ความสำคัญของชุมชนยังคงอยู่ต่อไป** ส่วนการเล่าเรื่อง (เพียงแค่การเล่าเรื่องอย่างง่าย ๆ) ก็เท่ากับเป็นการเริ่มต้นฝึกหัดการผูกเรื่องซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐานและประโยชน์ที่ผู้เรียนควรได้จากการเรียนรู้ประวัติศาสตร์

สำหรับในระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ได้มีการเพิ่มวิชา ส ๐๒๘ "ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานในดินแดนประเทศไทย" ขึ้นมาใหม่ โดยมีคำอธิบายวิชาว่า **ศึกษาการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทย แนวความคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของชนชาติไทย และลักษณะการผสมผสานวัฒนธรรมของคนไทย ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์** นั้น คำที่เป็นกุญแจในที่นี้ คือ *ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์* จะเห็นได้ว่า วิชานี้ก็มีเนื้อหาสอดคล้องกับสองวิชาที่กล่าวถึงข้างต้น เพียงแต่ว่าเรากำลังนำนักเรียนระดับนี้ **เข้าสู่ข้อมูลเบื้องต้น** ซึ่งจะต้องมีสาระมากกว่าที่เขาเคยรู้มาก่อนในระดับประถมศึกษา และครูจะต้องสอนให้นักเรียนได้รู้จัก**วิเคราะห์วิจารณ์**ประเด็นทางประวัติศาสตร์ในระดับต้น เพราะวิธีการทางประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับการสอนให้นักเรียนเข้าใจน้ำหนักความน่าเชื่อถือของหลักฐานประเภทต่าง ๆ และการนำหลักฐานเหล่านั้นมาใช้ฝึกหัดวิเคราะห์และอภิปรายกัน

๒. ความรู้พื้นฐานสำหรับครูสอนประวัติศาสตร์

ในปัจจุบันนี้ แนวคิดในการศึกษาเรื่องราวของมนุษย์ในอดีตได้เปลี่ยนไปมาก วิธีการของสำนักประวัติศาสตร์อัลนาลส์ (The Annales School) ของฝรั่งเศสดูเหมือนจะมีอิทธิพลสูงสุดและเป็นที่ยอมรับกันในยุโรปและสหรัฐอเมริกา สำนักอัลนาลส์ต่อต้านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์การเมืองและเรื่องราวของชนชั้นสูงเพียงอย่างเดียว และเน้นว่าความรู้เกี่ยวกับอดีตของมนุษย์ควรเป็นความรู้แบบ "เบ็ด-เสร็จ" (Total history) ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมมนุษย์ต้องมองผ่านวิถีชีวิตของคนในชุมชนในทุกด้านข้ามระยะเวลาที่ยาวไกล (longue dure) และผ่านการใช้หลักฐานทุกประเภทที่เกี่ยวข้อง แม้กระทั่งเครื่องมือเครื่องใช้ซึ่งบ่งบอกความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของสังคม ในขณะที่เน้นเรื่องของประวัติ-ศาสตร์ท้องถิ่นและประวัติศาสตร์วัฒนธรรม (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คติความเชื่อและประสบการณ์ร่วมของสังคม) สำนักอัลนาลส์มีชื่อเสียงในด้านของการใช้วิธีการทางสังคมศาสตร์และการวิจัยเชิงปริมาณ

ถ้าเรายึดถือแนวคิดแบบสำนักอัลนาลส์ (อาจมีแนวคิดอื่น ๆ ที่ดีกว่า) แล้ว แนวทางในการอภิปรายถึงกำเนิดและพัฒนาการของรัฐ / แว่นแคว้น / อาณา-จักร / อารยธรรม (ตามแต่ความพอใจที่จะเรียก) ก็เกี่ยวข้องกับปัจจัยสำคัญต่อไปนี้

(๑) สภาพภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันทำให้ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในแต่ละแห่งแตกต่างกันไป และยังมีผลต่อพัฒนาการทางการเมืองด้วย รัฐที่อยู่ในพื้นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำขนาดใหญ่และมีพื้นที่เกษตรกรรมมากย่อมช่วยให้บรรลุถึงพัฒนาการแบบรวมศูนย์อำนาจได้เร็วหรือมีประสิทธิภาพมากกว่ารัฐซึ่งมีบ้านเมืองกระจายอยู่ในหุบเขา ลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ยังเป็นปัจจัยกำหนดโดยธรรมชาติให้สถานที่แห่งหนึ่งกลายเป็นชุมทางในการติดต่อกับโลกภายนอก ไม่ว่าจะเป็นจุดยุทธศาสตร์หรือศูนย์กลางของการค้าขาย หรือศูนย์กลางการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม เราสามารถมองเห็นความแตกต่างของพัฒนาการทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม ระหว่างดินแดนที่อยู่ในเขตฝนตกชุก (wet zone) กับดินแดนที่แห้งแล้งมากกว่า (dry zone) หรือ ระหว่างรัฐที่ตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเลกับรัฐที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินอย่างค่อนข้างชัดเจน ความแตกต่างนี้มาจากการตอบสนองของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติและที่ตั้งทางภูมิศาสตร์นั่นเอง

นอกจากนี้ ความเข้าใจเรื่องสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ยังหมายถึงการศึกษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่อธิบายถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานและกำเนิดของอารยธรรมในท้องที่ใดท้องที่หนึ่งด้วย แม้แต่การตั้งถิ่นฐานหรือการย้ายถิ่นฐาน ก็ขึ้นอยู่กับความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิศาสตร์ด้วย เช่น การอพยพของชุมชน อันเนื่องมาจากเกิดการตื้นเขินหรือการเปลี่ยนเส้นทางเดินของลำน้ำตามธรรมชาติ เป็นต้น

(๒) ความเจริญทางด้านเทคโนโลยี

ความเจริญด้านเทคโนโลยีเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้คนในสังคมหรือชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งสามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นเงื่อนไขของการที่ชุมชนนั้น

จะพัฒนาเข้าสู่ระดับความเจริญแบบชุมชนเมือง รัฐหลายรัฐเติบโตจากพื้นฐานของความรู้ด้านโลหวิทยา การรู้จักถลุงเหล็กหรือผสมสำริดทำให้ได้เครื่องมือเกษตรกรรมที่ช่วยเพิ่มผลผลิต ผลผลิตส่วนเกินทำให้เกิดสิ่งต่างๆ ตามมา เป็นต้นว่า การแบ่งงานกันทำตามความเชี่ยวชาญอย่างหนึ่ง และเกิดตลาดแลกเปลี่ยนสินค้ากันอีกอย่างหนึ่งแต่ที่สำคัญยิ่งคือความเจริญด้านเทคนิควิทยาทำให้สังคมรัฐหรือเมืองนั้นสามารถแสดงออกทางด้านศิลปะได้ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรมลายปูนปั้น ประติมากรรมหรือศิลปกรรมอื่นๆ

(๓) กระบวนการรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากภายนอก

ดินแดนประเทศไทยแสดงให้เห็นร่องรอยของการผสมผสานวัฒนธรรมจากหลายกระแส หลักฐานทางโบราณคดีชี้ชัดว่าทุกภูมิภาคของไทยมีวัฒนธรรมดั้งเดิมย้อนไปถึงยุคหินเก่า แม้ในยุคหินเก่าเราก็ได้พบหลักฐานว่าภูมิภาคตะวันตกของไทยในปัจจุบันได้ติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกแล้ว ลูกปัดที่ได้พบ ณ แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรีเป็นของที่ถูกนำเข้ามาจากตะวันออกกลางและอินเดีย กลองมโหระทึกหรือกลองสำริดแบบเดียวกับที่พบที่ดองเซิน (Dongson) ทางภาคเหนือของประเทศเวียดนามได้พบกระจัดกระจายอยู่ในแหล่งโบราณคดีหลายแห่งในประเทศไทย

นักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่า ชนพื้นเมืองดั้งเดิมในดินแดนไทยซึ่งได้แก่ พวกที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมรแขนงต่างๆ ได้มีระบบสังคมของตนอยู่ก่อนแล้ว หลักฐานจากภาพถ่ายทางอากาศแสดงถึงชุมชนโบราณหลายร้อยแห่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่คนทั่วไปมองว่าแห้งแล้ง อย่างเช่น อีสาน ชุมชนเหล่านี้มีระบบความเชื่อแบบวิญญาณนิยมและนับถือผีบรรพบุรุษอยู่ก่อนแล้วจึงสามารถผสมผสานความเชื่อของเขากับวัฒนธรรมอินเดียซึ่งรับเข้ามาทีหลัง

นักประวัติศาสตร์ถกเถียงกันมากเกี่ยวกับกระบวนการรับวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (รวมทั้งในไทย) ดูเหมือนจะมีข้อยุติในปัจจุบันว่า การรับวัฒนธรรมอินเดียเป็นกระบวนการที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียกับพ่อค้าชนชาติดั้งเดิมที่ชำนาญการเดินเรือ ดังนั้นการค้าจึงเป็นสื่อของการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมจากส่วนต่างๆ ของชมพูทวีป (อินเดียในปัจจุบัน) สำหรับในดินแดนประเทศไทย สภาพภูมิศาสตร์มีส่วนกำหนดการแพร่กระจายของวัฒนธรรมอินเดีย ส่วนที่ถือว่าสำคัญที่สุด คือบริเวณตั้งแต่ภูมิภาคตะวันตกของไทยลงไปตลอดคอคอดกระจนถึงคาบสมุทรมลายูตอนบน แหล่งโบราณคดีที่ตำบลพงตึก แสดงว่าเส้นทางการค้าตั้งแต่ยุคหินเก่าจากเมืองมะริดมายังพงตึก (กาญจนบุรี) และคูบัว (ราชบุรี) ยังคงมีความสำคัญมาจนถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๗ เมื่อมีการค้นพบเส้นทางลมมรสุม จากพงตึกและคูบัว วัฒนธรรมอินเดียสมัยอมราวดีได้ถูกส่งผ่านเข้าสู่บริเวณภาคกลางของประเทศไทยในสมัยที่เมืองโบราณที่ราชบุรี อู่ทอง จันเสน นครชัยศรี และอื่นๆ ต่างอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลมากกว่าปัจจุบัน

บริเวณคอคอดกระและภาคใต้ของไทยมีสภาพเป็นสะพานที่ทอดออกไปเพื่อเป็นจุดพักในเส้นทางการติดต่อระหว่างตะวันออกกับตะวันตก สะพานแผ่นดินหรือ landbridge นี้ได้กลายเป็นจุด

บานประตูแกะสลักไม้ วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี

ยุทธศาสตร์สำหรับการค้าข้ามภูมิภาคและเป็นที่พักของวัฒนธรรมอินเดียและลังกาด้วย ตำนานของเขมรโบราณเล่าว่า พราหมณ์เกาณฑิณยะ ผู้นำวัฒนธรรมอินเดียมาให้แก่อาณาจักรฝู่หนาน (อ่านอย่างโบราณว่า /biunam/ ฟู่นั้ม) มาจากรัฐผานผาน (อ่านอย่างโบราณว่า พุนพุน) บนคอคอดกระ

การรับวัฒนธรรมอินเดียนั้นได้ส่งผลกระทบต่อดินแดนไทยสมัยโบราณเป็นอย่างมาก และทำให้สังคมชนเผ่าพัฒนาขึ้นเป็นรัฐในความหมายอย่างที่เราเข้าใจกัน สิ่งที่เข้ามาพร้อมกับวัฒนธรรมจากอินเดียคือ แนวความคิดเกี่ยวกับกษัตริยภาพและสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างหนึ่ง วรรณกรรมภาษาสันสกฤตอย่างหนึ่งศาสนาหลักอย่างหนึ่ง กฎหมายพระมนูหรือมนูธรรมศาสตร์ อีกอย่างหนึ่ง แต่กระบวนการผสมผสานวัฒนธรรมจากอินเดียและจากภายนอกแสดงให้เห็นการคัดสรรเฉพาะสิ่งที่จะเข้ามาเกื้อหนุนหรือสอดคล้องกับสิ่งที่คนในท้องถิ่นมีอยู่แล้ว การเลือกที่จะไม่รับระบบวรรณะของศาสนาพราหมณ์เป็นเพราะระบบนี้ขัดกับความเชื่อเดิมของชนชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งยอมรับบทบาทของผู้หญิงสูงกว่าภูมิภาคอื่นๆ ของโลก เราอาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมอินเดียได้ให้รูปแบบของวัฒนธรรมชั้นสูงแก่คนพื้นเมือง แต่ในการดำเนินวิถีชีวิตจริงๆ ของคนในสังคมวัฒนธรรมเดิมยังมีพลังแฝงที่มีอำนาจสูงกว่า นั่นหมายความว่าวัฒนธรรมท้องถิ่น ยังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง ตามที่จะเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

สิ่งที่มาจากอินเดีย	วัฒนธรรมเดิม
กษัตริยภาพ (ฐานะความเป็นกษัตริย์)	ความเป็นผู้นำระดับท้องถิ่น
การยอมรับ **"ทิพภาวะ"** (ความเป็นเทพ)	การยอมรับ **บารมี**
รัฐ, นคร, ปุระ	บ้าน, สรุก*, กำพง*
ศาสนาหลัก : พราหมณ์, พุทธ	การนับถือผี
กฎหมายธรรมศาสตร์	ขนบประเพณี
ภาษาและวรรณกรรมสันสกฤต-บาลี	ภาษาท้องถิ่นและเรื่องบอกเล่า

* ภาษาเขมรแปลว่า "หมู่บ้าน"
* ภาษามลายูแปลว่า "หมู่บ้าน"

ในทุกกรณี แนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันหลักต่างๆ ของอินเดียเมื่อเข้ามาสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และดินแดนไทยแล้วได้ถูกทำให้เจือจางหรือกลมกลืนไปกับการตีความหมายของคนในท้องถิ่น แนวโน้มในการผสมผสานวัฒนธรรมทำให้เราได้เห็นหลักฐานที่แสดงว่า กลุ่มที่นับถือลัทธิต่างๆ ของศาสนาพุทธและพราหมณ์สามารถอยู่ร่วมกันได้ในดินแดนไทยมาแต่อดีต เช่น ตัวอย่างที่ละไว้จากคำบรรยายร่วมสมัยของโจวต้ากวน ใน พ.ศ. ๑๘๓๙ เป็นต้น

ดินแดนของไทยที่ควรได้รับความสนใจสูงสุดในการศึกษาเรื่องการผสมผสานทางวัฒนธรรม คือ บริเวณคอคอดกระ และภาคใต้ของประเทศไทย บริเวณนี้อยู่กลางคาบสมุทร เป็นจุดศูนย์กลางซึ่งวัฒนธรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นจากอินเดียใต้ ลังกา อาหรับ พม่า และเขมรโบราณมาบรรจบกัน ระลอกแล้วระลอกเล่า ตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษต้นๆ มาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ร่องรอยของวัฒนธรรมเหล่านี้ปรากฏอยู่ในโบราณสถาน โบราณวัตถุ ชื่อสถานที่ และวรรณกรรม

สำหรับในภาคกลางของประเทศไทยกระบวนการรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากภายนอกได้ทำให้เกิดวัฒนธรรมพุทธเถรวาทแบบ "ทวารวดี" ขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ถึง ๑๖ วัฒนธรรมทวารวดีมีพัฒนาการอย่างอิสระแต่ลักษณะเฉพาะวัฒนธรรมนี้ค่อยๆ เสื่อมลงเมื่อวัฒนธรรมแบบไศวนิกาย และไวษณพนิกายของเขมรโบราณได้แผ่จากเขมรเข้ามายังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคอีสานของไทย ถ้าวัฒนธรรมทวารวดีเป็นของชนชาติที่พูดภาษามอญ ศาสตราจารย์ ดร.คริสเตียน บาเออร์ (Dr. Christian Bauer) ก็ได้แสดงให้เห็นในการศึกษาด้านจารึกของท่านว่า ภาษามอญโบราณในจารึกที่พบได้ค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยภาษาเขมรมากขึ้นเป็นลำดับจนในที่สุดคนในดินแดนไทยก็ได้หันมาใช้ภาษาเขมรเป็นภาษากลางเกือบทั้งหมด

การเข้ามามีบทบาทของชนชาติไทในดินแดนตอนบนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และดินแดนประเทศไทยตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมาได้ทำให้เกิดการผสานทางวัฒนธรรมอีกชั้นหนึ่งและทำให้เกิดลักษณะของ "ความเป็นไทย" อย่างที่เรารู้จักกัน

๓. วัฒนธรรมและความรุ่งเรืองของรัฐโบราณในดินแดนประเทศไทยตั้งแต่ตันจนถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๗

๓.๑ หลักฐานที่บ่งบอกถึงรัฐโบราณ

ความรู้เกี่ยวกับรัฐโบราณในประเทศไทยได้มาจากหลักฐานสำคัญ ๓ ประเภทคือ

(๑) จารึก เราได้พบจารึกโบราณในก่อนครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ในภูมิภาคต่างๆ ของไทย (ยกเว้นภาคเหนือ) หลายหลักด้วยกัน จารึกเหล่านี้จารด้วยภาษาต่างๆ กันเช่น สันสกฤต บาลี มอญ เขมรโบราณ และทมิฬ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นเขตวัฒนธรรมทวารวดี เราได้พบจารึกคาถา (เย ธมฺมา...) ภาษาบาลี อักษรปัลลวะจำนวนหลายหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่บริเวณเมืองโบราณ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม จารึกภาษามอญพบอยู่ที่เขางู จังหวัดราชบุรี ที่จังหวัดลพบุรีและที่หริภุญชัย จังหวัดลำพูน อันเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรพิงครัฐ นอกจากนี้ยังมี

พบที่ภาคอีสานหลายหลัก จารึกภาษามอญบ่งชี้ว่าประชากรดั้งเดิมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาคงจะเป็นเชื้อสายมอญเสียเป็นส่วนใหญ่

สำหรับจารึกภาษาเขมรนั้น พบในภาคอีสานตอนล่าง ซึ่งบางหลักมีอายุเก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ จารึกที่ฐานพระพุทธรูปครหิ ซึ่งขุดพบที่บริเวณไชยา สุราษฎร์ธานี และลงศักราชตรงกับปีพุทธศักราช ๑๗๓๖ นั้น เป็นจารึกที่น่าสนใจมาก เพราะเขียนด้วยอักขระเขมร แต่วิธีการเขียนนั้นออกจะแสดงถึงอิทธิพลของอักขรวิธีของสุมาตราอยู่มาก

(๒) หลักฐานด้านโบราณคดี และศิลปกรรม

ความก้าวหน้าทางด้านโบราณคดีและการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง ทำให้เรามีความรู้เกี่ยวกับร่องรอยพัฒนาการของชุมชนและเมืองโบราณในประเทศไทยมากขึ้น การศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศของผู้ช่วยศาสตราจารย์ทิวา ศุภจรรยา แสดงว่าทั่วทั้งประเทศไทยมีชุมชนโบราณอยู่หลายร้อยแห่งและหลายรูปแบบ ตำแหน่งของชุมชนโบราณเหล่านี้บอกถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในยุคโบราณตั้งแต่ยุคหินเก่ามาถึงสมัยประวัติศาสตร์ และความพยายามปรับตัวเพื่อเอาชนะสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ในหลาย ๆ กรณีชุมชนเหล่านี้ ซึ่งส่วนใหญ่มีอายุในสมัยทวารวดี คือระหว่างประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ (หรือก่อนนั้น) ไปถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อยู่ในทำเลที่เหมาะสมและพัฒนาขึ้นมาเป็นชุมชนเมืองและเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายเศรษฐกิจสำหรับชุมชนอื่น ตัวอย่างของชุมชนโบราณที่พัฒนามาถึงระดับนี้ ได้แก่ ละโว้ ตะกั่วป่า ศรีเทพ เป็นต้น

ฐานที่ยังเหลืออยู่ของศาสนสถานที่คูบัว จังหวัดราชบุรี

หลักฐานด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดสำหรับยุคสมัยที่ขาดหลักฐาน ลายลักษณ์ จากการศึกษาโครงสร้างของซากโบราณสถานและรูปแบบศิลปะที่พบในโบราณสถานและโบราณวัตถุ ผู้เชี่ยวชาญสามารถกำหนดอายุของแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนและสมัยประวัติศาสตร์ได้ และยังสามารถอธิบายลักษณะของการผสมผสานอิทธิพลวัฒนธรรมต้นแบบกับวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ด้วย ในแหล่งโบราณคดีบางแห่งเราได้พบโบราณวัตถุบางชิ้นซึ่งมีความสำคัญมาก เช่น ตะเกียงโรมันที่เมืองโบราณพงตึก เนื่องจากตะเกียงโรมันโบราณนี้มีอายุในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ ทำให้เราพอสันนิษฐานได้ว่าพงตึกในจังหวัดกาญจนบุรีน่าจะเคยเป็นแหล่งการค้าหรือชุมชนอันเป็นจุดแวะพักของคณะทูตจากมหานครตานิส (Tanis Metropolis) หรือเมืองอเล็กซานเดรียโบราณซึ่งเดินทางไปยังเมืองหลวงจีนในสมัยราชวงศ์ฮั่น การพบเหรียญซึ่งมีตราประทับและนามทวารวดีอยู่ด้วย ในการขุดบูรณะจุลประโทนเจดีย์นครปฐม ทำให้นักประวัติศาสตร์ทราบว่าบริเวณเมืองเก่าซึ่งมีเจดีย์จุลประโทนเป็นศูนย์กลางนั้นเคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรหรือรัฐโบราณที่เรียกว่า

ทวารวดี หรือ "ตัวหลัวปัวตี้" ในเอกสารจีนสมัยราชวงศ์ถัง เป็นต้น เราจะได้ทำความเข้าใจหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ต่อไปอีกข้างหน้า

(๓) หลักฐานเอกสารจีนโบราณ

หลักฐานเอกสารโบราณเกี่ยวกับดินแดนไทยมีอายุย้อนหลังไปถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ เช่น **คัมภีร์นิเทศสะ** และ **มิลินทปัญหา** หนังสือ**ภูมิศาสตร์ของปโตเลมี** (Ptolemy's Geography) เป็นต้น หลักฐานแรกกล่าวถึงชื่อสถานที่สำคัญ เช่น ตักโกละ (หรือ ตะกั่วป่า) **คัมภีร์นิเทศสะ**และ**มิลินทปัญหา** กล่าวถึง ตมลิงคัม (หรือที่ปรากฏในศิลาจารึกที่นครศรีธรรมราชในนามว่า ตามพรลิงค์) หลักฐานที่มีความเก่าแก่น้อยลงมา ได้แก่ เอกสารจีนโบราณสมัยราชวงศ์สุย ลงมาถึงราชวงศ์ซ่งและเอกสารของนักเดินเรือหรือพ่อค้าชาวอาหรับและเปอร์เซีย หลักฐานเอกสารทั้งหมดให้ข้อมูลเกี่ยวกับรัฐในบริเวณคาบสมุทรและคอคอดกระ และหัวเมืองชายฝั่งรอบอ่าวไทย การที่เป็นดังนี้เพราะดินแดนประเทศไทยส่วนที่เป็นละพานทอดลงไปในทะเลมีภูมิสภาพเหมาะแก่การเป็นท่าพักเรือในระบบการค้าข้ามภูมิภาค ซึ่งเส้นทางค้าจากจีนและจากอินเดียมาบรรจบกันตรงจุดที่เป็นทั้งแหล่งทรัพยากรซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้าจากภายนอกภูมิภาคและศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้า ความสำคัญของดินแดน คาบสมุทรไทยทำให้รัฐและเมืองท่าโบราณหลายแห่งเป็นที่รู้จักกันดีในระหว่างพ่อค้าและนักแสวงบุญต่างชาติในสมัยโบราณ

ข้อมูลในเอกสารจีนเกี่ยวกับรัฐในดินแดนไทยสมัยโบราณปรากฏอยู่ในหนังสือเกี่ยวกับภูมิศาสตร์จดหมายเหตุการเดินทางของหลวงจีน และที่สำคัญที่สุดคือ **ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับหอหลวง** ซึ่งรายงานความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างราชสำนักและพ่อค้าจีนกับรัฐโบราณบนผืนแผ่นดินไทย นอกจากนั้นในบางครั้งเรายังได้ข้อมูลอย่างคร่าว ๆ เกี่ยวกับสถานที่ตั้งสภาพทั่วไป และชนิดของสินค้าที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันระหว่างจีนกับรัฐโบราณเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม เท่าที่ผ่านมา นักประวัติศาสตร์ได้ใช้หลักฐานเอกสารจีนโบราณอย่างระมัดระวังเสมอ เช่น ต้องตรวจสอบดูว่า เอกสารนั้นเป็นเอกสารร่วมสมัยจริง ๆ หรือไม่ ถ้าหากเป็นเอกสารสมัยหลังแล้วก็จะมีความคลาดเคลื่อนหรือสับสนอันเนื่องมาจากความเข้าใจผิดของผู้คัดลอก สำหรับนักประวัติศาสตร์ไทยแล้ว ความผิดพลาดในการตีความยังเกิดจากความพยายามลากชื่อสถานที่ซึ่งเป็นภาษาจีนโบราณเข้ามาเป็นชื่อสถานที่ปัจจุบัน โดยไม่ได้คำนึงว่า นักประวัติศาสตร์ต้องจำลองสำเนียงจีนสมัยโบราณออกมาให้ถูกต้องกับแต่ละสมัยเสียก่อน (โดยเฉพาะการใช้สำเนียงจีนกวางตุ้งซึ่งมักถูกต้องมากกว่าสำเนียงจีนหลวงในปัจจุบัน)

(๔) หลักฐานอื่นๆ

นอกจากหลักฐานขั้นต้นแล้ว ยังมีหลักฐานประเภทตำนานเกี่ยวกับชุมชนโบราณหลายแห่ง ตำนานเหล่านี้บางครั้งเป็นเรื่องบอกเล่าธรรมดา แต่มีตำนานจำนวนมากซึ่งคงมีเค้าของประวัติศาสตร์แต่ได้ไปผสมกับเรื่องที่นำมาจากคัมภีร์**มหาวงศ์**ของลังกาหรือชาดกพระพุทธศาสนา ตัวอย่างของตำนานดึกดำบรรพ์ เช่น ตำนานเกี่ยวกับเมืองโยนกนาคพันธุ์ ตำนานเมืองพิมาย ตำนานเมืองศรีโคตรบูรณ์ใน**นิทานอุรังคธาตุ**หรือพระธาตุพนม หรือตำนานท้าวอู่ทองสำนวนต่าง ๆ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม

นักประวัติศาสตร์มักจะใช้ประโยชน์จากตำนานเหล่านี้ได้น้อยมาก เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นเรื่องเล่าที่ผู้คนซึ่งอพยพเข้ามาภายหลังเป็นผู้สร้างขึ้นเพื่ออธิบายนามสถานที่หรือโบราณสถานที่มีอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้นข้อมูลจากตำนานจึงต้องได้รับการตรวจสอบด้วยหลักฐานร่วมสมัยอื่นๆ

๓.๒ กำเนิดรัฐโบราณและความผสมผสานด้านอารยธรรมในดินแดนไทย

จากหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศและร่องรอยของโบราณสถานและโบราณวัตถุ เราสามารถทราบที่ตั้งและสภาพของแหล่งชุมชนโบราณในประเทศไทยเป็นจำนวนหลายร้อยแห่ง สภาพภูน้ำและคันดินในแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งแสดงให้เห็นว่า ชุมชนนั้นได้เริ่มตั้งถิ่นฐานลงอย่างถาวรแล้ว ชุมชนบางแห่ง เช่น บึงคอกช้าง จังหวัดอุทัยธานีมีคูน้ำและคันดินล้อมรอบถึง ๓ ชั้นด้วยกัน ซึ่งแสดงว่าชุมชนดังกล่าวมีประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างต่อเนื่อง และมีประชากรเพิ่มมากขึ้นจนต้องขยายเขตชุมชนออกไป เกือบทุกแห่งที่มีการขุดพบโบราณสถานและโบราณวัตถุ นักโบราณคดีมักจะได้พบร่องรอยการตั้งชุมชนอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาถึงสมัยประวัติศาสตร์ (หรือสมัยที่มีหลักฐานลายลักษณ์เป็นประจักษ์พยาน) อย่างไรก็ตาม การขาดหลักฐานเอกสารขั้นต้นทำให้เราไม่อาจทราบรายละเอียดเกี่ยวกับแต่ละสถานที่

ร่องรอยอดีตที่หลงเหลืออยู่ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าความเปลี่ยนแปลงของสังคม ชุมชน และวัฒนธรรมในแต่ละแห่งเกิดจากแรงกระตุ้นของปัจจัยภายนอก แต่คนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นใคร เอกสารตำนานทั้งของไทย ลาว พม่า และเวียดนาม ซึ่งเป็นการบันทึกของชนชาติที่เข้ามาภายหลัง ต่างกล่าวถึงเจ้าของดินแดนดั้งเดิม ในชื่อต่างๆ กันมากมายไม่ว่าเป็น ข่า ลั๊วะ มิลักขุ ละว้า อายหลาว ส่วย กุย ของ ระเมิงพรรณ กะเหรี่ยง และอื่นๆ ซึ่งต่างเป็นชาติพันธุ์สาขาของกลุ่มคนที่พูดภาษามอญ-เขมร ซึ่งครอบครองผืนแผ่นดินเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ก่อน ในดินแดนคาบสมุทรไทยซึ่งเป็นดินแดนเปิด ลักษณะการผสมผสานของชนชาติต่างๆ ยิ่งเป็นไปได้มากระหว่างชนชาติดั้งเดิมคือ มลายู กับคนที่เข้ามาในภายหลัง เช่น ชวา อินเดีย (โดยเฉพาะทมิฬ) ลังกา พม่าและไทย กลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมนี้ บางกลุ่มมิได้พัฒนาชีวิตวัฒนธรรมให้เจริญไปกว่าระดับการเก็บหาของป่าล่าสัตว์ และเร่ร่อน เช่น พวกเงาะ (ซาไก) เนกริโต หรือพวกลั๊วะ ซึ่งถูกผลักดันขึ้นสู่เขตที่สูงจากการเข้ามาของกลุ่มคนที่มีความเจริญมากกว่า

แหล่งโบราณคดีที่มีคูน้ำและคันดินอยู่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานแบบถาวรหรือกึ่งถาวรในบริเวณที่ใกล้แหล่งน้ำและทรัพยากร ส่วนในบริเวณที่ขาดน้ำเช่น อีสาน ชุมชนเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นความเจริญทางด้านภูมิปัญญาที่จะเอาชนะธรรมชาติโดยการสร้างตระพัง หรือ แหล่งเก็บกักน้ำสำหรับชุมชน อย่างไรก็ตาม การที่ชุมชนแห่งใดจะพัฒนาต่อไปจนกลายเป็นบ้านเมืองหรือรัฐย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญ ๒ ประการคือ **ทำเลที่ตั้ง** และ**การรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากภายนอก** ในกรณีแรก ดินแดนรอบชายฝั่งทะเลเดิมของอ่าวไทย และบริเวณคอ-คอดกระ อยู่ในทำเลที่เหมาะสมที่สุดเพราะอยู่ในเส้นทางการค้าระหว่างตะวันตกและตะวันออกชายฝั่งด้านทะเลด้านนอกของคาบสมุทรไทย รองรับการ

เข้ามาของพ่อค้า นักเดินเรือจากอินเดีย และตะวันออกกลาง ในขณะที่ชายฝั่งทะเลด้านในหรือบริเวณรอบอ่าวไทยเป็นจุดพักการเดินเรือของพ่อค้าจีน การเคลื่อนไหวของการค้าชายฝั่งในบริเวณรอบอ่าวไทย ทำให้ทำเลหลายแห่งเหมาะแก่การเป็นศูนย์กลางการค้าหรือปลายทางของทรัพยากรที่มาจากแผ่นดินที่อยู่ลึกเข้าไป

แรงจูงใจด้านการค้าและการแสวงหาทองในดินแดนที่ชาวอินเดียโบราณเรียกว่า "สุวรรณภูมิ" หาได้เป็นปัจจัยเดียวที่ทำให้เกิดการสัญจรผ่านคาบสมุทรไทยไม่ ความมีศรัทธาในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์นิกายต่างๆ กระตุ้นให้ชนท้องถิ่นและหลวงจีนเดินทางไปสืบศาสนาถึงอินเดียโดยอาศัยเรือพ่อค้าที่เดินทางไปมาอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นพ่อค้าในสมัยโบราณจึงเป็นสื่อของการถ่ายทอดวัฒนธรรมในสองทางด้วยกัน คือ ทางหนึ่งนั้นตัวพ่อค้าเองเป็นผู้ที่ศรัทธาในศาสนาหลักและเขาจะต้องเดินทางโดยต้องมีรูปเคารพมาด้วยพร้อมกับรูปแบบการประกอบพิธีกรรมซึ่งดูขลังและซับซ้อน อีกทางหนึ่งเกี่ยวกับการที่มีนักบวชหรือพราหมณ์ซึ่งพร้อมจะเดินทางไปกับเรือสินค้าสู่ดินแดนต่างๆ ณ ที่ซึ่งผู้นำชุมชนมีอำนาจและ "บารมี" เหนือบริเวณอันกว้างและเป็นที่ยอมรับของชุมชนพอที่จะได้รับการยกฐานะขึ้นเป็น "ราชา" หรือ "กษัตริย์" โดยพราหมณ์ที่อาจเชิญมาจากอินเดียหรือผู้สวมบทบาทพราหมณ์พิธีเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย

ปรัชญาการเมืองของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธที่แผ่เข้ามาทำให้เกิด "รัฐ" หรือ "อาณาจักร" และสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นมา ในการปรับเปลี่ยนตนเองของผู้นำและคนในสังคมเพื่อรับแนวคิดทางการเมืองจากอินเดีย และทำให้เป็นความจริงนั้น การสถาปนาระบบการปกครองแบบกษัตริยาธิปไตยส่งผลกระทบไปถึงพัฒนาการหลายด้าน กล่าวคือ

(๑) พิธีกรรมการสถาปนาสถาบันกษัตริย์ซึ่งเกี่ยวข้องกับการยกฐานะหัวหน้าชนเผ่าให้มี**ทิพภาวะ** (divine attributes) หรือ "ความเป็นเทพ" คุณสมบัติของการเป็นผู้นำของสังคมหรือรัฐ คือ ทิพภาวะแทนการมีบารมีในสังคมเดิม

(๒) การขึ้นมามีบทบาทอย่างสูงของพราหมณ์ผู้กุมความลับเกี่ยวกับพิธีศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เช่น ราชสูยะ และราชาภิเษก การค้นคว้าวิจัยของนักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันทำให้เชื่อว่า พราหมณ์ไม่ได้มีบทบาทด้านพิธีกรรมเท่านั้น หากยังมีอำนาจทางการเมืองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ในกรณีนี้พราหมณ์ได้เข้ามาทำหน้าที่แก่กษัตริย์แทนที่พ่อมดหมอผีในสังคมเดิม

(๓) การเกิดระบบราชการซึ่งมีแบบแผนแทนที่การสั่งงานแบบจารีตประเพณีระบบราชการทำให้เกิดชนชั้นปกครองใหม่ในสังคม ชนชั้นใหม่นี้ถือยศที่เป็นภาษาสันสกฤต มีหน้าที่ที่ถูกกำหนดลดหลั่นอย่างเป็นระเบียบ

(๔) การรับวรรณกรรมคลาสสิกภาษาสันสกฤต เช่น รามายณะ ภควัทคีตา และมหาภารตยุทธ์ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับจรรโลงทั้ง ทิพภาวะของกษัตริย์และบทบาทด้านต่างๆ ของกษัตริย์ตามปรัชญาการเมืองของลัทธิพราหมณ์ หรือพุทธศาสนา คัมภีร์รามายณะ (หรือรามเกียรติ์) เป็นส่วนหนึ่งของลัทธิ

ไวษณพนิกายซึ่งกำหนดบทบาทหน้าที่ของพระ-มหากษัตริย์เยี่ยงพระรามผู้เป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ ในคติความเชื่อสมัยหลัง ๆ ทิพภาวะของกษัตริย์เกิดจากการรวมตัวกันของเทพทั้ง ๑๑ พระองค์ นอกจากวรรณกรรมดังกล่าวแล้วคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ก็ได้ถูกอ้างอิงอยู่เสมอในจารึกโบราณที่พบในดินแดนประเทศไทยและเขมร คัมภีร์มนูธรรมศาสตร์เน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ทรงรักษาความเที่ยงธรรมแก่สังคม

(๕) ความรุ่งเรืองด้านศิลปกรรมของรัฐในดินแดนประเทศไทยเกิดขึ้นด้วยปัจจัยสามประการ ประการแรกเป็นเรื่องของการจรรโลงความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันศาสนาโดยการจำลองจักรวาลอันเป็นที่สิงสถิตของเทพสูงสุดมาไว้บนโลก ศูนย์กลางของจักรวาลอันจำลองขึ้นนี้คือ ปราสาทเทพหรือลิงค-สถานในลัทธิไศวนิกาย (ซึ่งนับถือพระศิวะเป็นใหญ่) ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยซึ่งรับวัฒนธรรมพุทธเถรวาท ศิลปกรรมแบบทวารวดีสะท้อนให้เห็นความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับปรัชญาพุทธศาสนาและแสดงออกมาในรูปของสัญลักษณ์เกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูปหินซึ่งยังดูเรียบง่าย ธรรมจักรและกวางหมอบ สถูปและใบเสมา นอกจากนี้ยังมีรอยพระพุทธบาทซึ่งแสดงถึงมหาบุรุษลักษณะ ตัวอย่างของรอยพระบาทเก่าแก่อยู่ที่เมืองโบราณที่ดงศรี-มหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี

ศิลปกรรมเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้นได้เพราะความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์หรือพระสูตรต่าง ๆ อย่างไรก็ตามความรู้นี้ต้องใช้เวลาสั่งสมนานนับศตวรรษของบุคลากรด้านการศาสนาซึ่งได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนัก

ประการที่สอง ความรุ่งเรืองของศิลปกรรมด้านต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าสังคมนั้นปราศจากความรู้ด้านเทคโนโลยีไม่ว่าจะเป็น โลหวิทยา การก่อสร้างหรือเทคนิคการสลักหินและการทำลวดลายปูนปั้น แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ อัจฉริยภาพของคนในท้องถิ่นที่สามารถดัดแปลงจากต้นแบบ ความจริงข้อนี้ทำให้นักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันเชื่อว่า ชาวอินเดีย *ไม่ได้นำวัฒนธรรมมาฝ่ายเดียว แต่คนพื้นถิ่นพื้นเมืองเดิมเป็นฝ่ายไปรับมาหรือรังสรรค์ผลงานเหล่านี้โดยการดัดแปลงอย่างชาญฉลาด*

การรับศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ได้นำวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาเคลือบทับวัฒนธรรมท้องถิ่นและทำให้เกิดสังคมรูปแบบใหม่ ทิพภาวะของกษัตริย์ทำให้พระองค์ถูกแยกไปจากราษฎรของพระองค์ ในทัศนะของเกาฏิลยะผู้แต่งคัมภีร์ **อรรถ-ศาสตร์** แล้ว ความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ขึ้นอยู่กับพิธีกรรมของพราหมณ์ทั้งของลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกายที่ทำให้กษัตริย์ทรงอยู่ในความลึกลับ

๔. รัฐหรือเมืองโบราณในดินแดนประเทศไทย

ความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของดินแดนประเทศไทยในสมัยโบราณส่วนใหญ่มาจากหลักฐานด้านโบราณคดีและเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ แม้ร่องรอยของเมืองหรือชุมชนโบราณมีอยู่ในทุกภูมิภาคของไทย แต่ก็ไม่เคยมีใครทราบประวัติของชุมชนหรือเมืองโบราณเหล่านี้ เพราะไม่มีหลักฐานเอกสารของท้องถิ่นที่มีอายุเก่าไปกว่าต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ส่วนหลักฐานประเภทจารึกมีอยู่อย่างกระท่อน-กระแท่นและส่วนใหญ่เป็นการบันทึกเกี่ยวกับเรื่อง

กัลปนาข้าวัด ที่ดิน หรือ สิ่งของแก่ศาสนสถาน เรื่องตำนานส่วนใหญ่ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยหลังมักจะเป็นเรื่องชาดกผสมนิยายพื้นบ้าน นักประวัติศาสตร์จึงต้องอ้างถึงข้อมูลเอกสารจีนเสมอ แม้กระนั้นก็ตาม การที่เอกสารจีนโบราณกล่าวถึงเมืองใดเมืองหนึ่งก็หาได้หมายความว่าเมืองนั้นสำคัญมากเป็นกรณีพิเศษ แต่เป็นเพราะเมืองนั้นเป็นเมืองท่าที่พ่อค้าจีนรู้จักดีกว่าเมืองหรือรัฐอื่นๆ เอกสารจีนได้กล่าวถึงบ้านเมืองสมัยโบราณในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและคาบสมุทรไทยที่ครูสอนประวัติศาสตร์ควรรู้จักหลายแห่งด้วยกัน

ในการใช้เอกสารจีนโบราณเพื่อศึกษาเรื่องรัฐหรือบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทยในอดีตย้อนหลังไปนับพันปี นักประวัติศาสตร์ประสบปัญหาสำคัญ คือ แม้จะมีชื่อเมืองหรือชื่อสถานที่ปรากฏในเอกสารจีนโบราณ แต่ชื่อเหล่านี้ก็มักเป็นชื่อเก่าที่บางทีสืบได้ยาก เพราะว่าอาจเป็นชื่อที่ไม่ได้ใช้ในปัจจุบันแล้วและเป็นความพยายามของคนจีนในการถ่ายเสียงภาษาของชนชาติดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ก่อน เช่น มอญหรือเขมรโบราณ หรือ ชื่อที่เป็นภาษาสันสกฤต ปัญหานี้ยิ่งซับซ้อนขึ้นไปอีกอันเนื่องมาจากนักประวัติศาสตร์ไทยมักอาศัยตำราของนักวิชาการตะวันตก โดยที่ไม่สนใจศึกษาระบบสัทศาสตร์ในการถ่ายถอดเสียงคำจีนด้วยอักษรโรมัน (ระบบ Wade-Gile หรือ Pin-Yin) เช่น ควรอ่าน Funan ว่า ฝู่หนัน/ฝู่หนาน (ตามสำเนียงจีนหลวง) หรือ พิ่วนัม/พูนัม (ตามสำเนียงโบราณที่ถูกต้อง) ก็ไปอ่านว่า ฟูนัน ส่วนคำว่า Chenla พวกนักประวัติศาสตร์ฝรั่งเศสเขียนในภาษาของเขาและอ่านว่า เจิ้นล่า ถูกต้องตรงกับเสียงที่ควรอ่านจริง แต่นักวิชาการไทยกลับไปอ่านอย่างภาษาอังกฤษว่า เจนละ ให้ผิดไปเสียอีก เป็นต้น โดยปกติแล้วนักประวัติศาสตร์ต้องถ่ายทอดสำเนียงเดิมของจีนโบราณโดยเฉพาะสำเนียงกวางตุ้ง ให้ถูกต้องเสียก่อนจึงจะสอบสวนเรื่องชื่อสถานที่ได้

การกำหนดว่าสถานที่ซึ่งปรากฏในเอกสารจีนโบราณจะตรงกับบริเวณใดของประเทศไทยในปัจจุบันเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายนัก นักจดหมายเหตุจีนมักบันทึกตำแหน่งที่ตั้งและเรื่องราวของสถานที่แต่ละแห่งไว้อย่างคร่าวๆ ซึ่งบางครั้งก็ขัดแย้งกันเองบ้าง ดังนั้น นักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญภาษาจีนโบราณอย่างเช่น ศาสตราจารย์ ดร.พอล วีทลีย์ (Dr.Paul Wheatley) และศาสตราจารย์ ดร.โอ. ดับบลิว. โวลเทอร์ส (O. W. Wolters) ต่างต้องตรวจสอบเอกสารจีนอย่างระมัดระวัง ครูสอนประวัติศาสตร์ดินแดนไทยสมัยโบราณควรมีความรู้เรื่อง "รัฐ" หรือบ้านเมืองที่สืบค้นได้จากเอกสารจีนโบราณบ้างดังนี้

จิ้นหลิน

ในบรรดาชื่อรัฐโบราณที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งปรากฏในเอกสารจีนและสันนิษฐานว่าอาจอยู่ในประเทศไทยได้แก่ จิ้นหลิน ในทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ ชื่อ "จิ้นหลิน" ปรากฏเป็นครั้งแรกในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๙ ในหนังสือ **ซานตูฟู่** ของจ่อซือ อีกราวสี่ศตวรรษถัดมา นักประวัติศาสตร์จีนชื่อ หลี่ซัน ได้อธิบายเกี่ยวกับรัฐนี้ว่าอยู่ห่างจากฝู่หนาน(อาณาจักรเขมรโบราณ ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ธยาปุระ) ไปราวสักสองพันลี้หรือกว่านั้น จิ้นหลินเป็นแหล่งแร่เงิน รัฐนี้มีพลเมืองมากมาย ชาวจิ้นหลินนิยมชมชอบ

แผนที่สังเขปแสดงตำแหน่งของรัฐโบราณในดินแดนประเทศไทยและดินแดนใกล้เคียง ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๑

การล่าและคล้องช้างขนาดใหญ่เพื่อนำมาใช้ขับขี่ แต่หากช้างล้มแล้วก็จะเอางามาใช้ประโยชน์

ในหนังสือ **ไท่ผิงยู่หลาน** บรรพที่ ๗๙๐ มีข้อความเกี่ยวกับรัฐนี้ในทำนองเดียวกับหนังสือเล่มข้างต้น เพียงแต่เพิ่มเติมเข้าไปว่า จิ้นหลินมีอีกชื่อหนึ่งว่า จิ้นเฉิน ส่วนหนังสือ **ซุ่ยจิงจู** ซึ่งอ้างถึงผลงานของจูจื่อ เรื่อง **ผู้หน่านจี้** หรือประวัติศาสตร์ผู้หนาน และเขียนขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๑ อธิบายว่า จิ้นเฉิน อยู่ห่างจากรัฐพุทธแห่งหนึ่งชื่อว่าหลินหยางไป ๒,๐๐๐ ลี้ แต่ไม่มีเส้นทางคมนาคมทางน้ำติดต่อกันระหว่างรัฐทั้งสอง ส่วนหนังสือ **ไท่ผิงยู่หลาน** กล่าวถึงตำแหน่งของหลินหยางว่าอยู่ห่างจากผู้หนานไปทางตะวันตกหรือตะวันตกเฉียงใต้ ๗,๐๐๐ ลี้

ในสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ หลวงจีนอี้จิงได้บันทึกว่า จิ้นหลิน ได้ส่งเครื่องราชบรรณาการแก่ราชสำนักจีน แต่ศาสตราจารย์ จี. เอช. ลูซ (G.H. Luce) มีความเห็นว่าการปรากฏคำจิ้นหลินในที่นี้เป็นการคัดลอกผิดจากชื่อรัฐจินโจว ซึ่งหลวงจีนอี้จิงกล่าวถึงว่าอยู่ในเกาะสุมาตรา เพราะฉะนั้นจึงถือว่าเป็นคนละสถานที่กัน

การกำหนดว่าจิ้นหลินอยู่ ณ ที่ใดนั้น นักประวัติศาสตร์ถกเถียงกันบนพื้นฐานของข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์จีนใกล้ร่วมสมัยคือ **เหลียงซู** หรือ*ประวัติศาสตร์ราชวงศ์เหลียง ฉบับหอหลวง*(ชำระ ค.ศ. ๖๓๗/พ.ศ.๑๑๘๐) ซึ่งกล่าวไว้ว่า

> นับเป็นอีกวาระหนึ่งที่ฟ่นมั่น[๓] ได้ยกกองทัพเข้าโจมตี และปราบปรามเพื่อนบ้านข้างเคียง จนต่างก็ยอมเป็นข้าขัณฑสีมาของพระองค์ พระองค์จึงทรงประกาศตนเป็นจักรพรรดิแห่งผู้หนาน หลังจากนั้นก็มีพระบรมราชโองการให้ต่อเรือขนาดใหญ่ขึ้น กับทรงบัญชาการให้เคลื่อนทัพเรือข้ามจังไห่[๔] เข้าโจมตีรัฐต่างๆ กว่าสิบรัฐรวมทั้ง จือตูคุน จิ่วจือ และเตียนซุ่น พระองค์ขยายพระราชอาณาเขตออกไปไกลถึง ๕-๖,๐๐๐ ลี้ แล้วจึงจะโจมตีจิ้นหลินต่อไป ทรงประชวรเสียก่อนและมีพระบรมราชโองการให้พระราชโอรสเสด็จแทนพระองค์

---

[๓] พระนามของกษัตริย์ของผู้หนาน

[๔] ทะเลอ่าวไทย

สิ่งที่บอกว่า จิ้นหลิน อยู่ที่ใดนั้นดูเหมือนจะมีสองประการ ประการแรกคือ จิ้นหลินอยู่ห่างจากผู้หนานหรืออาณาจักรเขมรโบราณไปทางตะวันตก ๒,๐๐๐ ลี้ และอยู่ทางด้านตรงกันข้ามของอ่าวไทยใหญ่ และประการที่สอง จิ้นหลินเป็นแหล่งแร่เงิน พอล เพลิโอ (Paul Pelliot) นักปราชญ์ฝรั่งเศสผู้ศึกษาเอกสารจีนเกี่ยวกับเรื่องนี้ในปี ค.ศ. ๑๙๐๓/พ.ศ. ๒๔๔๖ และศาสตราจารย์ จี. เอช. ลูซ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๕/พ.ศ. ๒๔๖๘ เสนอว่า จิ้นหลิน ควรอยู่ในเขตบริเวณอ่าวเมาะตะมะในพม่าตอนล่าง แต่ความจริงก่อนหน้านั้น นักประวัติศาสตร์จีนชื่อหยางเหวินหุ่ย ได้เคยเสนอว่าอยู่บริเวณอ่าวไทย และ ดาโต๊ะ เซอร์ โรแลนด์ แบรดเด็ล (Dato Sir. Roland Braddell) ได้สนับสนุนความคิดนี้ใน ค.ศ. ๑๙๓๙/พ.ศ. ๒๔๘๒ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เชื่อว่า จังไห่ น่าจะหมายถึงอ่าวไทยซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู และรัฐจิ้นหลินคงจะอยู่ในบริเวณภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยอย่างแน่นอน นายเอช. จี. ควอริตช์ เวลส์ เชื่อว่า จิ้นหลินหมายถึงสุวรรณภูมิหรือดินแดนทองในนิทานชาดกของอินเดียโบราณ และต่อมาได้พัฒนาเป็นอาณาจักรทวารวดีหลังจากอาณาจักรผู้หนานเสื่อมอำนาจลงแล้ว

ศาสตราจารย์พอล วีทลีย์ สันนิษฐานว่า จิ้นหลินคงเป็นรัฐในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่มีข้อขัดข้องที่ว่ารัฐนี้เป็นแหล่งแร่เงิน อาจเป็นไปได้ว่าแร่เงินของจิ้นหลินนั้นได้มาจากบริเวณที่เป็นไทยใหญ่ในพม่า (Myanmar) ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม หมอริชาร์ดสัน ซึ่งเป็นทูตของรัฐบาลอังกฤษแห่งอินเดียที่เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ผ่านเส้นทางมะริด กาญจนบุรี และราชบุรี ได้บันทึกไว้ในปี ค.ศ.๑๙๓๙/พ.ศ. ๒๔๘๒ ขณะผ่านบริเวณเมืองสิงห์ว่าชาวบ้านยังเล่าขานกันว่าในอดีตบริเวณแถบนั้นมีแร่เงินและทองคำสมบูรณ์ ในเขตกาญจนบุรีมีแหล่งโบราณคดีสำคัญสมัยประวัติศาสตร์ย้อนหลังไปถึงพุทธศตวรรษที่ ๘-๙ ที่ตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี แหล่งโบราณคดีพุทธมหายาน-ฮินดู ที่พงตึก ซึ่งในสมัยนั้นเป็นเมืองท่าหรือใกล้ทะเล ตามการศึกษาของผู้ช่วยศาสตราจารย์ทิวา ศุภจรรยา อาจจะเป็นบริเวณที่เรียกว่า จิ้นหลิน ก็ได้

นายเบนเนต บรอนสัน (Bennet Bronson) นักโบราณคดีชาวอังกฤษให้ความเห็นว่า จิ้นหลินอาจจะไม่ได้เป็นรัฐจริงๆ ตามที่ผู้รู้พยายามจะตีความจากหนังสือ **เหลียงชู** และอาจจะเป็นเพียงชื่อสถานที่เท่านั้น ส่วนนายเอช. เอช. อี. ลูฟส์ (H. H. E. Loofs) ได้เสนอความคิดอีกอย่างหนึ่งว่าจากการขุดค้นทางโบราณคดีของนายแอล. มาลเลอเรต์ (L. Malleret) ที่เมือง อ็อกแอว (Oc-Eo) ในภาคใต้ของเวียดนามระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๕๙-๑๙๖๓/พ.ศ. ๒๕๐๒-๒๕๐๖ และการขุดค้นของคณะสำรวจไทย-อังกฤษที่แหล่งโบราณคดีท่าเมืองในบริเวณเมืองเก่าอู่ทองในปี ค.ศ. ๑๙๖๘/พ.ศ. ๒๕๑๑ ได้มีการขุดพบชิ้นส่วนเครื่องปั้นดินเผาที่มีลักษณะเหมือนๆ กัน การที่เอกสารประวัติศาสตร์จีนบอกว่า จิ้นหลินอยู่ห่างจากอาณาจักรผู้หนานมากในระหว่าง ๒,๐๐๐ ถึง ๗,๐๐๐ ลี้ ทำให้

เป็นไปได้ที่จีนหลินจะอยู่ในบริเวณภาคตะวันตกของประเทศไทย* เมื่อพิจารณาดูจากข้อมูลในเอกสารจีนและโบราณวัตถุที่พบแล้ว เมืองเก่าอู่ทองที่ตำบลอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี มีอายุร่วมสมัยหรือใกล้ร่วมสมัยกับแหล่งโบราณเมืองอ็อกแอวในภาคใต้ของประเทศเวียดนาม โดยปกติแล้วการกำหนดอายุเมืองโบราณทำได้ไม่ง่ายนัก แต่เหรียญโรมันซึ่งพบที่เมืองเก่าอู่ทองและมีคำจารึกว่า VICTORINUSPIUS FELIX พระนามจักรพรรดิโรมันผู้ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๘๑๒ ถึง ๘๑๔ ทำให้มองเห็นภาพของเส้นทางการติดต่อระหว่างโลกตะวันตกและโลกตะวันออก ผ่านชุมชนหรือเมืองโบราณจากพงตึก (กาญจนบุรี) คูบัว (ราชบุรี) อู่ทอง (สุพรรณบุรี) ศรีมโหสถ (ดงศรีมหาโพธิ์ในจังหวัดปราจีนบุรี) ไปยังอ็อกแอว

ศรีทวารวดี

"ศรีทวารวดี" หรือ "ทวารวดี" อาจจะเป็นชื่อที่เรารู้จักคุ้นหูมากที่สุดในบรรดารัฐหรืออาณาจักรโบราณในดินแดนประเทศไทย อย่างน้อยที่สุดนามนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของ "ทวารวดีศรีอยุธยา" ซึ่งสะท้อนความสืบเนื่องของความเชื่อที่ว่าพระนครศรีอยุธยาเป็นผู้สืบทอด หรือทายาทอันชอบธรรมของอาณาจักรทวารวดีโบราณในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่รัฐหรืออาณาจักรโบราณนี้อยู่ที่ใด

เหรียญโรมันทองแดง พบที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ความสนใจเกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดีนี้มีมานานนับศตวรรษแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อนายแซมมวล บีล (Samuel Beal) นักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษได้สันนิษฐานในหนังสือ Buddhist Records of the Western World ว่า "ถัวหลัวปัวตี้" หรือ "ฉัวเหอปัวตี้" ในจดหมายเหตุจีนน่าจะหมายถึง "ทวารวดี" นอกจากนี้ ยังมีชื่อเรียกทวารวดีอื่นๆ อีกสองสามชื่อ

อย่างไรก็ตาม นักประวัติศาสตร์เริ่มค่อยๆ รู้จักรัฐและอารยธรรมแบบทวารวดีชัดเจนขึ้นมาจากการที่ (๑) นายลูเนต์ เดอ ลาชองกิแอร์ (Lunet de Lajonquière) นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสได้ตั้งข้อสังเกตใน พ.ศ. ๒๔๕๒ ว่า ร่องรอยของโบราณสถานและโบราณวัตถุเก่าแก่ของอยุธยา ราชบุรี ปราจีนบุรี นครชัยศรี สุพรรณบุรี และลพบุรี แสดงถึงการรับอิทธิพลจากอินเดียแต่ไม่ใช่เป็นแบบเขมร (๒) การขุดสำรวจแหล่งโบราณคดีที่ตำบลพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ (๓) การขุดสำรวจที่บริเวณพระปฐมเจดีย์และจุลประโทนเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ของนายปีแอร์ ดูปองต์ (Pierre Dupont) นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส ใน พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๓ (๔) การค้นพบชิ้นส่วนจารึกภาษามอญ ๒ หลัก อายุราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ที่วัดโพร้างใกล้บริเวณพระปฐมเจดีย์ จารึกนี้เป็น

* ดู Paul Wheatley, **The Golden Khersonese**, (Kuala Lumper: University of Malaya Press, 1961.) ; H.H.E. Loofs, "Problems of Continuity between the Pre-Buddhist and Buddhist Periods in Central Thailand, with speical reference to U Thong", In R.B. Smith and W. Watson, **Early Southeast Asia : Essays in Archeology, History, and Historical Geography**, (Oxford University Press, 1979)

บัญชีสิ่งของที่มีอุทิศถวายแก่วัดคล้ายกับจารึกมอญซึ่งพบที่เมืองละโว้แต่จารึกที่วัดโพธิ์ร้างมีอายุเก่าแก่กว่า (๕) การขุดสำรวจแหล่งโบราณคดีที่คูบัว จังหวัดราชบุรี และ (๖) การได้ขุดพบลานเงินซึ่งมีอักขระปัลลวะจารึกคำภาษาสันสกฤตว่า "ศรีทวารวตีศวร ปุณฺย" ซึ่งแปลว่า "การบุญของผู้เป็นใหญ่แห่งศรีทวารวดี" ใน พ.ศ. ๒๕๐๖

หลัง พ.ศ. ๒๕๐๖ มาแล้ว ก็ยังได้พบจารึกภาษาสันสกฤตซึ่งมีคำว่า "ศรีทวารวดี" อยู่ค่อนข้างมาก เช่น การขุดสำรวจที่แหล่งโบราณคดีคอกช้างดินทางด้านใต้ของเมืองเก่าอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ ได้มีการพบเหรียญเงินตราของสมัยทวารวดีจำนวนมากอัดแน่นในกระปุกดินเผา บนเหรียญเหล่านี้มีคำจารึกว่า "ศรีทวารวตีศวร ปุณฺย" เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ ใน พ.ศ. ๒๕๓๕ นักโบราณคดียังได้พบเหรียญเงินซึ่งเป็นของทวารวดีที่ดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาทด้วย แต่คำจารึกนั้น แปลกออกไปเล็กน้อยเป็น "ศรีทวารวติ-เทวิอิศวร ปุนฺยะ" ซึ่งแปลว่า "การบุญของผู้เป็นใหญ่และเทวีแห่งศรีทวารวดี"

เรื่องราวของอาณาจักรทวารวดีมีอยู่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนสมัยราชวงศ์ถังหลายชิ้น บันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง (พ.ศ. ๑๒๑๔-๑๒๓๘) กล่าวว่า ทวารวดีอยู่ระหว่างศรีเกษตร (พม่าภาคใต้) กับ อีศานปุระ (เขมรสมัยก่อนนครวัด) ซึ่งหมายความว่า อาณาจักรนี้มีความรุ่งเรืองอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เอกสารจีนสมัยราชวงศ์ถังหลายชิ้นได้กล่าวถึงอาณาเขตของทวารวดีว่าอยู่ติดกับเมืองใดบ้าง แต่ชื่อเมืองเหล่านั้นสืบได้ยาก เนื่องจากเป็นชื่อเมืองโบราณซึ่งไม่ตรงกับปัจจุบันยกเว้น

แผนที่สังเขปแสดงตำแหน่งของรัฐโบราณในดินแดนประเทศไทยและดินแดนใกล้เคียง ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖

แต่เฉพาะทางใต้ของทวารวดีซึ่งหนังสือ **ชินถังชู** หรือ *ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถัง ฉบับชำระใหม่* บอกว่าเป็นรัฐชื่อ ผานผาน/พุนพุน

ดร.ควอริตช์ เวลส์ (Dr.Quaritch Wales) ได้เคยสันนิษฐานไว้ว่า เมืองอู่ทองเก่า คือ จิ้นหลิน ซึ่ง คังไท่ ราชทูตจีนของราชวงศ์เหลียงได้เล่าว่า กษัตริย์ฟันมั่นของผู้หนานได้ทรงตั้งพระทัยส่งกองทัพเรือมาโจมตีแต่สิ้นพระชนม์เสียก่อน จิ้นหลิน นี้ได้พัฒนามาเป็นทวารวดีในอีกสองสามศตวรรษต่อมา เพราะบริเวณเมืองเก่าอู่ทองมีร่องรอยด้านโบราณคดีต่อเนื่องตั้งแต่ราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๘ เป็นต้นมาจนถึงสมัยทวารวดี อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาดูจากขนาดเมืองและโบราณวัตถุที่ขุดพบ

เมืองนครชัยศรีโบราณ (ซึ่งมีจุลประโทนเจดีย์เป็นศูนย์กลางและมีขนาดยาว ๓.๗ กิโลเมตร ตามแนวตะวันออก-ตะวันตก และกว้าง ๒ กิโลเมตร ตามแนวเหนือ-ใต้) และบริเวณโดยรอบ อาจเคยเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและวัฒนธรรมของอาณาจักรทวารวดีมาก่อน ข้อมูลจากจดหมายเหตุของหลวงจีนอี้จิงทำให้เราทราบว่า ทวารวดีต้องตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลและเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมพุทธเถรวาทที่สำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่ง เพราะอย่างน้อยก็มีหลักฐานจากหลวงจีนอี้จิงเองว่า มีพระมหาเถระจีนรูปหนึ่งฉายาว่า ต้าเฉินเติ้ง ได้เดินทางกับพ่อแม่มาตั้งแต่ยังเยาว์วัยเพื่อมาบวชและศึกษาเล่าเรียนที่ทวารวดี ศาสตราจารย์หวางกุงหวู่ สันนิษฐานว่าบิดาของพระเถระจีนท่านนี้เป็นพ่อค้าจีนและเหตุการณ์ที่กล่าวถึงเกี่ยวกับการเดินทางมาที่ทวารวดีน่าจะอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๑๗๐ ถึง ๑๑๙๒

นอกจากนี้ เอกสารสมัยราชวงศ์ถังยังได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจอย่างอื่นอีก เช่น ทวารวดีเป็นแหล่งของนอแรดชั้นเยี่ยม ในการติดต่อกับราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์ถัง ทูตของทวารวดีได้เคยขอม้าชั้นดีโดยขอแลกด้วยงาช้างและไข่มุก หนังสือ **ถังหุ้ยเย่า** ของหวางผู่ ซึ่งแต่งในสมัยราชวงศ์ซ่งยุคเหนือ และ **ชินถังชู** หรือ*ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับหอหลวงชำระใหม่* กล่าวต้องกันว่า ถานหลิง หรือ ถ่ามเหล่ง (สำเนียงกวางตุ้ง) เป็นเมืองขึ้นของทู่หั่วลั่ว (ทวารวดี) และทวารวดีส่งทูตไปราชสำนักจีนใน พ.ศ. ๑๑๘๑ และ ๑๑๙๒[๖] นักวิชาการจีนเชื่อกันว่าถ่ามเหล่ง อยู่ที่บริเวณนครศรีธรรมราช ข้อสันนิษฐานนี้มีโอกาสเป็นไปได้มากเพราะถ่ามเหล่งน่าจะเป็นความพยายามของจีนสมัยราชวงศ์ถังในการถ่ายทอดเสียงคำภาษาสันสกฤตว่า "ตามฺรลิงคฺ" และในการบรรยายสถานที่ตั้ง ถ่ามเหล่ง อยู่ในภูมิสัณฐานเหมือนกับผานผาน/พุนพุน ซึ่งเป็นรัฐที่หายไปจากการติดต่อทางการทูตกับราชสำนักจีนอย่างลึกลับ ก่อนหน้านี้ใน พ.ศ. ๑๑๗๘ ถ้าข้อมูลจากเอกสารจีนโบราณนี้ไม่ผิด เราก็สันนิษฐานได้ว่าทวารวดีได้แผ่อิทธิพลลงไปถึงคาบสมุทรมลายูตอนบนในช่วงที่มีอำนาจสูงสุดและอาจเป็นสาเหตุแห่งการสูญบทบาทของผานผาน/พุนพุนซึ่งติดต่อกับจีนมานานในขณะที่ตามรลิงค์ก็ต้องยอมอ่อนน้อมแก่ทวารวดีด้วยจนกระทั่งถึงสมัยการแผ่อำนาจเข้ามาของอาณาจักรศรีวิชัย

การศึกษาเรื่อง "ศรีทวารวดี" เกี่ยวข้องกับประเด็นสองประเด็น ประเด็นแรกเป็นเรื่องของรัฐที่เอกสารจีนโบราณเรียกว่า ทวารวดี และหลักฐานด้านจารึกเรียกว่า ศรีทวารวดี รัฐนี้ไม่เพียงแต่มีปริมณฑลอำนาจทางการเมือง แต่ยังมีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ (ดังเห็นได้จากการผลิตเหรียญตราออกมาใช้) และวัฒนธรรม (ดังปรากฏประจักษ์พยานด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุ) เราไม่อาจทราบได้อย่างมั่นใจว่าอาณาจักรศรีทวารวดี มีอำนาจทางการเมืองแผ่ไปเท่าใด แต่หลักฐานต่างๆ ชี้ว่าอาณาจักรนี้อาจได้เคยสร้างเอกภาพทางการเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ระยะเวลาหนึ่ง ศาสตราจารย์ ฌัง บัวเซอริเอร์ (Jean Boisselier) ได้รายงานเรื่องการค้นพบเหรียญสมัยทวารวดี

[๖] ศาสตราจารย์หวางกุงหวู่สันนิษฐานว่า การติดต่อด้านการทูตระหว่างทวารวดีกับราชสำนักจีนอาจเป็นทางบกผ่านภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยและลาวในปัจจุบันไปยังยูนาน ซึ่งในสมัยราชวงศ์ถังเป็นแคว้นหนึ่งของจีน

สองเหรียญห่างไปทางทิศเหนือจากเมืองอู่ทองเก่าประมาณ ๑ กิโลเมตร เหรียญหนึ่งซึ่งด้านหน้าเป็นรูปสังข์และมีคำจารึกบนด้านหลังว่า "ลวปุระ" ส่วนอีกเหรียญหนึ่ง มีคำว่า "ลวา" อยู่ด้านหน้า และ "ปุรา" อยู่ด้านหลัง ผู้เขียนบทความนี้เชื่อว่า "ลวปุระ" ของสมัยศรีทวารวดีตรงกับ "ลโวทัยปุระ" ในสมัยต่อมาเมื่อเขมรนครวัดได้แผ่อำนาจเข้ามาปกครองเมืองละโว้ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จารึกโบราณส่วนใหญ่ซึ่งพบที่เมืองเก่าอู่ทอง นครปฐม ลพบุรี ในภาคอีสานและที่เวียงจันทน์ก็ดี ต่างเขียนด้วยภาษามอญหรือมีคำมอญโบราณปนอยู่มาก หลักฐานร่วมสมัยเหล่านี้ทำให้บิดเบือนประวัติศาสตร์ได้ยากว่า เจ้าของอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคอีสานคือกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร และศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของทวารวดีน่าจะได้อยู่ในบริเวณภูมิภาคตะวันตกของไทยในปัจจุบัน แม้เราไม่ทราบอย่างแน่นอนว่าจริงๆ แล้ว เมืองหลวงของทวารวดีอยู่ที่ไหนและขอบเขตทางการเมืองของรัฐ/อาณาจักรทวารวดีแผ่ไปกว้างขวางเพียงใด เราจะต้องไม่ลืมว่าแนวโน้มของพัฒนาการทางการเมืองของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดประวัติศาสตร์ คือ การยื้อยุดกันระหว่างความพยายามดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระของเมืองต่างๆ กับความพยายามสร้างเอกภาพทางการเมืองหรือมณฑลของรัฐ "จักรวรรดิ" ตามอุดมคติของปรัชญาการเมืองซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ

ประเด็นที่สอง เพื่อป้องกันความสับสนในทางวิชาการ เราต้องเข้าใจให้ตรงกันว่านักวิชาการประวัติศาสตร์ใช้คำว่า **วัฒนธรรมทวารวดี** อย่างกว้างๆ โดยหมายถึงลักษณะเด่นของวัฒนธรรมพุทธเถรวาทซึ่งแผ่จากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยไปยังภาคอีสานและภาคเหนือ ที่ต้องกล่าวดังนี้ เพราะมีหลักฐานด้านโบราณคดียืนยันว่าลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมที่กำหนดเรียกกันว่าทวารวดีมีพัฒนาการที่เก่าแก่ต่อเนื่องมาก่อนการปรากฏเรื่องราวของอาณาจักรทวารวดีในเอกสารจีนโบราณในสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เสียอีก ดังนั้น เราจึงต้องมองว่าคำว่า "ทวารวดี" เป็นเพียงการอ้างอิงถึงปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมซึ่งจะไปผูกติดกับรัฐ/อาณาจักรทวารวดีไม่ได้ เพราะชุมชนหรือบ้านเมืองโบราณต่างๆ อาจมีความเป็นอิสระในทางการเมืองหรือแม้กระทั่งได้รับอิทธิพลจากภายนอกโดยตรงได้เช่นกัน ความจริงแล้ว นักประวัติศาสตร์ อย่างเช่น ศาสตราจารย์ กอร์ดอน เอช. ลูช หรือ นักวิชาการด้านพุทธศาสนา อย่างเช่น นายปีเตอร์ สกิลลิ่ง (Peter Skilling) ยังพิจารณาว่าการแผ่อิทธิพลวัฒนธรรมพุทธเถรวาทในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ถึง ๑๓ ทั้งในพม่า (ศรีเกษตร) และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ทวารวดี) เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เกี่ยวกับรัฐใดรัฐหนึ่งโดยเฉพาะ หากแต่เป็นกระบวนการที่มีลักษณะของการผสมผสานหรือแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่ละเอียดอ่อนอย่างค่อยเป็นค่อยไป ศาสตราจารย์ กอร์ดอน เอช. ลูช กล่าวว่าศิลปวัตถุบางอย่างของศรีเกษตรแสดงถึงการรับวัฒนธรรมทวารวดี ในขณะที่การขุดบูรณะโบราณสถานที่นครปฐมของนายปิแอร์ ดูปองต์ ทำให้พอสันนิษฐานได้ว่า วัฒนธรรมทวารวดีที่บริเวณเมืองเก่าอู่ทองและเขตเมืองเก่านครปฐมได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมศรีวิชัยจากคาบสมุทรมลายูในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงปลายพุทธศตวรรษ

ที่ ๑๔ อย่างไรก็ตาม ในทางกลับกัน การศึกษาด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะในบริเวณสุราษฎร์ธานีและนครศรีธรรมราชก็แสดงให้เห็นอิทธิพลทางวัฒนธรรมแบบทวารวดีอยู่เช่นเดียวกัน

เมื่อพูดถึงอารยธรรมทวารวดี ครูผู้สอนประวัติศาสตร์ ต้องทำความเข้าใจแก่นักเรียนอย่างง่าย ๆ ว่า ดินแดนภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสานของไทยเคยเป็นแหล่งอารยธรรมพุทธเถรวาทที่ยิ่งใหญ่มาก่อน เราอาจสรุปได้อย่างกว้าง ๆ ว่า

(๑) ชุมชน / เมือง / รัฐ ของอารยธรรมแบบ "ทวารวดี" มีลักษณะที่ค่อนข้างเหมือนกัน กล่าวคือ โดยทั่วไปมักมีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบแหล่งชุมชน/เมืองเป็นรูปแบบวงกลมหรือวงรี (ในบางชุมชนรูปแบบคูน้ำคันดินจะถูกกำหนดโดยภูมิสัณฐาน) ชุมชนโบราณในภาคกลาง เช่น บริเวณอู่ทอง และสิงห์บุรี มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างชัดเจน ส่วนชุมชนทวารวดีในภาคอีสานนอกจากมีคูน้ำคันดินแล้ว ยังมีการขุดสระเก็บกักน้ำที่เรียกว่า "บาราย" อยู่มากมายโดยเฉพาะในเขตอีสานใต้

(๒) อารยธรรมทวารวดีเป็นอารยธรรมแบบพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทซึ่งมีพัฒนาการที่เป็นของท้องถิ่นเอง คาถา "เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา" ซึ่งเป็นคำสอนที่เป็นเหมือนหัวใจของพุทธศาสนาได้พบว่าถูกจารึกไว้ด้วยตัวอักษรปัลลวะอินเดียฝ่ายใต้บนวัตถุต่าง ๆ เช่น ธรรมจักรศิลา เสาหินแปดเหลี่ยม แผ่นหิน แผ่นดินเผา และ สถูปจำลอง[๕] นายปีเตอร์ สกิลลิง ผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศาสนาของสมาคมบาลีปกรณ์ ลอนดอน อธิบายว่า การใช้ภาษาบาลีและการยกข้อความจากคัมภีร์ของนิกายเถรวาท คือ "อภิธมฺมปิฎก" และคัมภีร์ที่เป็นของนิกายนี้โดยเฉพาะอย่างเช่น "ปฏิสมฺภิทามคฺค" ซึ่งเป็นอรรถกถาที่ถ่ายทอดมาใน "ขุทฺทกนิกาย" ซึ่งเป็นคัมภีร์บาลีของลัทธิเถรวาทเท่านั้น ปีเตอร์ สกิลลิ่ง ยังได้ยกตัวอย่างด้วยว่า จารึกที่เสาหินแปดเหลี่ยมที่เมืองเก่าอู่ตะเภา นครสวรรค์ ได้ยกบทภาษาบาลีเกี่ยวกับเรื่องอริยสัจ ๔ ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ "วิสุทฺธิมคฺค" ซึ่งเป็นของสำนักมหาวิหารนิกายเถรวาทอย่างแท้จริง ในขณะที่คำจารึกภาษาบาลีที่พระพุทธสิริรจนาในพ.ศ. ๑๓๐๔ ด้วยวสันตดิลกฉันท์สรรเสริญคุณของพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ที่พระพุทธบาทคู่ที่อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ก็ยกมาจากคัมภีร์ "เตลกฏาหคาถา" ซึ่งเคยเชื่อกันว่าแต่งขึ้นที่ลังกา แต่บทที่ว่า "สจฺจกิจฺจกถญ์" ในจารึกนี้ปรากฏอยู่ในงานสมัยหลัง ๆ ของนิกายเถรวาท เพราะฉะนั้น คัมภีร์นอกพระไตรปิฎกในดินแดนไทยอาจเก่ากว่าที่ลังกาเสียอีก ในการศึกษาอย่างละเอียดของเขา ปีเตอร์ สกิลลิ่ง ได้สรุปว่า

> จากแง่มุมของทั้งภาษาและเนื้อความ ข้าพเจ้าขอสรุปว่าจารึกทั้งในพม่าและประเทศสยามเป็นหลักฐานที่หนักแน่นแสดงว่าลัทธิเถรวาทได้ปรากฏอยู่ในลุ่มแม่น้ำเอยาวดี (อิราวดี) และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจากราวคริสต์ศตวรรษที่ ๕ (กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐) เป็นต้นมา

---

[๕] คาถานี้เต็ม ๆ แปลเป็นไทยว่า "ธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตได้ตรัสถึงเหตุของธรรมเหล่านั้น เมื่อสิ้นเหตุของธรรมเหล่านั้น จึงดับทุกข์ได้ พระมหาสมณะมีวาทะตรัสสอนเช่นนี้" คาถาอันแสดงปรัชญาชั้นสูงและเป็นหัวใจของพุทธศาสนานี้เป็นสิ่งที่ครูผู้สอนควรเน้นและนำมาอธิบายให้นักเรียนฟังจนเข้าใจอย่างถ่องแท้โดยโยงกับปฏิจจสมุปปบาทและอริยสัจจ์สี่

จากหลักฐานที่พบอย่างกว้างขวางและมากมายแสดงว่าลัทธิเถรวาทเป็นลัทธิความเชื่อหลักและได้รับความอุปถัมภ์จากชนชั้นผู้ปกครองและชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ได้ตั้งใจระบุว่าสังคมทางศาสนามีความเป็นหนึ่งเดียว สำนักอื่นๆ อาจได้เคยมีอยู่ หรือ ได้เข้ามาแล้วเสื่อมไป เนื่องจากมีหลักฐานอยู่มากที่บ่งว่ามีการนับถือพุทธศาสนามหายานและศาสนาฮินดูในบริเวณนี้ด้วย

ส่วนในด้านพัฒนาการของพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทยในช่วงนี้นั้น เขาได้ตั้งข้อสังเกตว่า

เป็นไปได้ว่า พุทธศาสนาได้เข้ามายังดินแดนแถบนี้ตั้งแต่ช่วงเวลาแรกๆ อาจจะตั้งแต่ครั้งคณะสมณทูตของพระโสณะและพระอุตตระได้มายังสุวรรณภูมิ ระหว่างรัชกาลพระเจ้าอโศกอย่างที่เป็นธรรมเนียมเชื่อกันมา ไม่ว่าพุทธศาสนาที่เข้ามาจะเป็นสายเถรวาทมาตั้งแต่ต้นเลยหรือมายึดถือกันภายหลังคงไม่อาจกล่าวยืนยันได้ (และศัพท์ เถรวาท หมายถึงอะไรเล่าในสมัยพระพุทธโฆสาจารย์และนอกเกาะลังกา) แต่ที่ไม่ต้องสงสัยเลยก็คือว่า พุทธศาสนาแบบทวารวดีพัฒนาอย่างเป็นอิสระจากสำนักต่างๆ ของลังกา ในช่วงเวลาหลายศตวรรษ พุทธศาสนาที่นี้ได้รับอิทธิพลหลายทาง เนื่องจากพระภิกษุ (หรือบางทีอาจมี ภิกษุณีด้วย) จากส่วนต่างๆ ของอินเดียได้เดินทางข้ามไปมาในย่านนี้ และพระภิกษุท้องถิ่นเอง

ธรรมจักรสมัยทวารวดีตั้งแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ก็เดินทางไปมาในแถบนี้เองและไปยังส่วนต่างๆ ของอินเดีย

อิทธิพลวัฒนธรรมพุทธศาสนาจากอินเดียที่เข้ามาผสมผสานเป็นทวารวดีมีมาจากหลายแหล่ง หลักฐานที่แสดงถึงการติดต่อทางวัฒนธรรมกับอินเดียภาคเหนือ คือ วลีแบบสมัยคุปตะที่ปรากฏบนพระพุทธรูปทวารวดี และการบูชาคาถา "เย-ธมฺมา" และการอ้างอิงถึง "ปฏิจฺจสมุปฺปบาท" ในพระสถูป ซึ่งเป็นธรรมเนียมของอินเดียฝ่ายเหนือและแทบไม่มีอยู่เลยในอินเดียฝ่ายใต้และในลังกา อย่างไรก็ตาม มีคาถาบางบทซึ่งแสดงว่า มีการติดต่อกับลังกา เช่น บทที่เรียกว่า "เตลกตาหะ"

เสาหินแปดเหลี่ยมซึ่งแสดงถึงลักษณะเด่นของศิลปกรรมสมัยทวารวดี

หรือจารึกภาษามอญโบราณอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งพบที่ถ้ำเขาวังหรือถ้ำนารายณ์ จังหวัดสระบุรี และมีชื่อเรียกเมืองหลวงของลังกาหรือ "อนุราธปุระ" อยู่ด้วย

(๓) หลักฐานด้านโบราณคดีและโบราณวัตถุต่างๆ แสดงว่าอารยธรรมทวารวดีมีความละเอียดอ่อนและมีลักษณะพิเศษ ดังจะเห็นได้จากธรรมจักรศิลาที่สลักเสลาอย่างสวยงามและมีขนาดใหญ่ แผนผังและฐานสถูปหรือเจดีย์ ลวดลายปูนปั้น พุทธปฏิมากรรมและประติมากรรมเทวรูป ทั้งที่ทำจากศิลา สำริดและทองคำ ศิลปะบนลานทองและแผ่นดินเผา รวมทั้งลวดลายซึ่งยังต้องการคำอธิบายอย่างชัดเจนถึงที่มา เช่น รูปพนัสปติ[๕] ทั้งหมดนี้แสดงถึงอัจฉริยภาพในทางสร้างสรรค์ของท้องถิ่น

ในการศึกษาเรื่องศิลปกรรมทวารวดี หากเป็นไปได้แล้ว ครูผู้สอนควรนำนักศึกษาไปรู้จักแหล่งโบราณคดีและชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประจำจังหวัดต่างๆ เช่น พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี หรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครปฐม ภายในวัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เป็นต้น เพื่อให้ได้เห็นโบราณวัตถุจริง การเห็นโบราณวัตถุจริงทำให้ประวัติศาสตร์มีชีวิตชีวา ทำให้เกิดข้อสงสัยและคำถามตามมา บางครั้งครูอาจเป็นผู้ตั้งคำถามชักนำ เช่น พระพุทธรูปสมัยทวารวดีแตกต่างจากพระพุทธรูปสมัยต่อมาอย่างไร และชี้แจงถึงลักษณะเด่นของพระพุทธรูปทวารวดี เป็นต้นว่า

(๑) มีพระพักตร์รูปไข่ พระเกตุมาลาขมวดเป็นปมขนาดใหญ่ พระขนงสองข้างโก่งจรดกัน เปลือกพระเนตรนูน พระเนตรสองชั้น และชายสายพระเนตรลง

(๒) ลักษณะเด่นทางสุนทรียภาพ คือ จีวรที่ห่มบางแนบสนิทพระวรกายจนดูเหมือนดังปฏิมากรรมเปลือยและไม่แสดงเพศ นอกจากนี้พระพุทธรูปยืนยังยืนอย่างชดช้อยในลักษณะที่นิยมเรียกกันว่า ตริภังค์ หรือ ยืนแบบทิ้งสะโพก หย่อนเข่า และ

---

[๕] รูปพนัสปติ (หรือที่เรียกกันว่า พระพุทธรูปปางพนัสบดี) ก็คือ การเสดงรูปพระพุทธองค์ประทับบนสัตว์ที่มีลักษณะสามประการคือ ปากเหมือนครุฑ มีเขาเหมือนโค และมีปีกเหมือนหงส์ สัตว์นี้มีสัญลักษณ์ของการเป็นพาหนะของพระวิษณุ พระศิวะ และพระพรหม ซึ่งเป็นองค์ตรีมูรติของศาสนาพราหมณ์ ความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของช่างทวารวดีก็คือ พุทธศาสนานั้นเหนือกว่าศาสนาพราหมณ์นั่นเอง

บิดเอวเล็กน้อย

(๓) พระหัตถ์ทั้งสองมักแสดงท่า (มุทรา) เดียวกัน เช่น หัตถ์พระพุทธรูปประทับยืน ถ้าพระหัตถ์ขวาไม่ได้แสดง อภัยมุทรา (ปางอภัย) ก็จะยกทั้งสองพระหัตถ์แสดงท่า วิตรรกมุทรา ส่วนพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท (ประลัมพนาสนะ) ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะทวารวดี มักยกพระหัตถ์ทั้งสองแสดงปาง "ธรรมจักรมุทรา" หรือไม่ก็ยกพระหัตถ์ขวาขึ้น และวางพระหัตถ์ซ้ายที่ตัก

(๔) สร้างจากหินชนวนสีเทาออกดำ ไม่ได้สร้างจากศิลาแลง

ปฏิมากรรมสมัยทวารวดีแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับศิลปะต้นแบบในอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับจากสมัยอมราวดี (กลางพุทธศตวรรษที่ ๗ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๘) คุปตะ (กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ถึง กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒) สมัยหลังคุปตะ (ต่อเนื่องปัลลวะ ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๓) และ ปาละ (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ถึง กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕) อย่างไรก็ตามลักษณะทางศิลปกรรมของทวารวดีแสดงให้เห็นการรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมเพื่อนบ้านด้วย เช่น ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นไปถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ศิลปกรรมทวารวดีที่บริเวณนครปฐมและคูบัว (ราชบุรี) ได้รับอิทธิพล วัฒนธรรมพุทธมหายานจากศรีวิชัย ส่วนที่เมืองเก่าอู่ทอง ก็มีร่องรอยของการรับอิทธิพลศิลปะเขมรแบบกุเลน และ พระโคในราวกลางพุทธศตวรรษที ๑๔ เช่น ลายปูนปั้นรูปมกร เป็นต้น

เนื่องจากความรู้เกี่ยวกับทวารวดีมาจากเอกสารจีนโบราณและจารึกบนเหรียญเงินที่พอจะทำให้สรุปได้อย่างชัดเจนว่ามีรัฐหรืออาณาจักรนี้อยู่จริงในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การขาดหลักฐานลายลักษณ์อื่นๆ ของท้องถิ่นทำให้กำหนดได้ยากว่า อาณาจักรนี้ซึ่งออกเหรียญตราขึ้นใช้ในระบบเศรษฐกิจของตนมีอำนาจทางการเมืองมากน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตาม ตำนานในสมัยหลังเช่น **ชินกาลมาลีปกรณ์** และ **จามเทวีวงศ์** ซึ่งเขียนเป็นภาษาบาลีได้เล่าถึงการที่ธิดาของกษัตริย์แห่งเมืองละโว้ได้พาผู้คนขึ้นไปตั้งเมืองหริภุญไชย (ลำพูนในปัจจุบัน) ขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ (หรือหลังจากนั้น) เนื่องจากที่หริภุญชัยพบแต่จารึกภาษามอญเช่นเดียวกับที่ละโว้ ดังนั้น นักประวัติศาสตร์

กระปุกบรรจุเหรียญสมัยทวารวดีและตัวอย่างของเหรียญ ซึ่งพบที่คอกช้างดิน เมืองเก่าอู่ทองแสดงถึงความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ

ส่วนใหญ่จึงสันนิษฐานกันว่า วัฒนธรรมพุทธเถรวาทของชนชาติมอญได้เคยรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนประเทศไทยภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสานไปสุดที่เวียงจันทน์ ซึ่งได้มีการพบพระพุทธรูปพร้อมทั้งจารึกมอญอยู่ด้วย แม้แต่เมื่อไม่นานมานี้ (พ.ศ. ๒๕๔๓) ได้มีการพบจารึกภาษามอญอีกที่แหล่งโบราณคดีจันเสน นครสวรรค์

เราควรแยกเรื่องการดำรงอยู่จริงของอาณาจักรทวารวดีในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเรื่องหนึ่ง และ "ทวารวดี" ในทางวัฒนธรรมออกเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เพราะคำว่า "ทวารวดี" เป็นคำที่ใช้เพื่ออ้างอิงถึงวัฒนธรรมพุทธเถรวาทที่อาจแผ่จากอาณาจักรทวารวดีไปยังดินแดนส่วนอื่นโดยไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมือง วัฒนธรรมทวารวดีนอกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาบางครั้งก็มีลักษณะเด่นที่น่าสนใจไม่แพ้กัน เช่น ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง ในภาคอีสาน ซึ่งมีใบเสมาสลักเสลารูปพุทธชาดกอย่างสวยงาม หรือเขตสุดวัฒนธรรมทวารวดีด้านตะวันออกที่เมืองโบราณดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งมีชื่อเรียกในจารึกว่า อวัธยปุระ เมืองนี้มีทั้งซากโบราณสถานและโบราณวัตถุสำคัญ เช่น เหรียญตราทวารวดี พระพุทธรูปทวารวดีปางต่างๆ เทวรูปในลัทธิพราหมณ์ คันฉ่องและขันสำริด เครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถัง และรอยพระพุทธบาทขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทยด้วย

ผานผานหรือพุนพุน

ส่วนที่เรียกว่า คอคอดกระและคาบสมุทรไทยนับว่ามีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์มาโดยตลอด นับแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นมา เพราะเป็นทั้งจุดยุทธศาสตร์ซึ่งหลายชาติต่างต้องการเข้ามาควบคุม เพราะที่นี่เองเป็นจุดพักในเส้นทางการค้าระหว่างตะวันตกกับตะวันออก กระแสอิทธิพลวัฒนธรรมจากอินเดีย ลังกา อาหรับ เปอร์เซีย จีน สุมาตรา และชวา พม่า เขมรและมอญต่างมาบรรจบกัน ณ สะพานวัฒนธรรมแห่งนี้ เอกสารจีนโบราณได้กล่าวถึงรัฐต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณคอคอดกระและคาบสมุทรไทย เช่น ผานผาน/พุนพุน เตี๋งหลิวเหมย ตามหม่าลิ่ง เกียโลซี ลังเกียซิ่ว และเฉ้อตู๋ เป็นต้น รัฐเหล่านี้เป็นรัฐชายฝั่งซึ่งขึ้นมาทำหน้าที่เป็นศูนย์การค้าโดยเป็นอิสระแก่กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบางช่วงที่จีนมีความสงบและรุ่งเรือง เช่น ระหว่าง พ.ศ. ๑๑๖๖ ถึง ๑๒๒๗ ในสมัยราชวงศ์ถัง ซึ่งราชสำนักจีนต้องการสินค้าฟุ่มเฟือยจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากเป็นต้น

ผานผาน หรือ พุนพุน เป็นรัฐชายฝั่งทะเลบนคอคอดกระซึ่งคนจีนรู้จักดี ชื่อรัฐหรือเมืองนี้ปรากฏเป็นครั้งแรกในหนังสือ **เหลียงซู** หรือ*ประวัติศาสตร์ราชวงศ์เหลียงฉบับหอหลวง* บรรพ "ว่าด้วยผู้หนาน" ข้อความที่เกี่ยวข้องคือ

> เฉียวเฉินหยู่ [เกาณฑิณยะ] ผู้ครองราชย์สืบต่อจาก จุ๋ฉานถัน[๕] เดิมเป็นพราหมณ์จากเทียนจู๋ [อินเดีย] พระองค์ได้เทวนิมิตให้ไปปกครองผู้หนาน พระองค์ทรงปีติ

[๕] กษัตริย์ผู้หนานพระองค์นี้ส่งทูตไปเมืองจีนเมื่อ พ.ศ. ๙๐๐ ในสมัยราชวงศ์จิ้น โดยส่งช้างเป็นเครื่องราชบรรณาการ

พระทัย และเดินทางมายังพุนพุนทางใต้ เมื่อราษฎรผู้หนานทราบข่าวของพระองค์ ก็ได้ไปเฝ้า และต้อนรับด้วยความยินดี และเชิญให้ทรงขึ้นครองราชย์ เกาณฑิณยะทรงเปลี่ยนแปลงขนบประเพณีทั้งหลายให้เป็นแบบในชมพูทวีป

ข้อความนี้แสดงว่าตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ผานผาน หรือ พุนพุน ได้เริ่มมีความสำคัญในฐานะเป็นจุดส่งผ่านวัฒนธรรมจากอินเดียไปยังเขมร การที่จะทราบว่า พุนพุน อยู่ ณ ที่ใดนั้น หนังสือ **จิวถังซู** หรือ *ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถัง ฉบับหอหลวง ฉบับความเดิม* ให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่า

อาณาจักรพุนพุนตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของหลินอี๋ [จัมปา] บนอ่าวแห่งหนึ่งของทะเล ทางเหนือมีทะเลเล็กคั่นกลาง จากหลินอี๋ เดินทางจากเจียวโจว [ตังเกี๋ย] ไปถึงที่นั่นใช้เวลา ๔๐ วัน และอยู่ติดกับอาณาจักรหลางหยาซิ่ว ประชาชนเรียนอักษรพราหมณ์และศรัทธาคำสอนของพระพุทธองค์อย่างมั่นคง ในปีที่ ๙ ของรัชศกเจิ้นกวน [พ.ศ. ๑๑๗๘] พวกเขาได้ส่งคณะทูตมาถวายสิ่งของพื้นเมืองเป็นเครื่องราชบรรณาการ

ในสมัยต่อมา หม่าตวนหลิน นักจดหมายเหตุจีนผู้เขียนสารานุกรม **เหวินเซี่ยนถ่งเค่า** ในราว พ.ศ. ๑๘๔๓ ได้อธิบายว่า

อาณาจักรพุนพุน ได้เริ่มมีความสัมพันธ์กับจีนในสมัยราชวงศ์เหลียง [พ.ศ. ๑๐๔๕-๑๑๐๐] ตั้งอยู่ทางเหนือของเกาะใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งมีทะเลเล็กคั่นกลาง จากเจียวโจวไปถึงที่นั่นใช้เวลา ๔๐ วัน โดยทางเรือ กษัตริย์ทรงพระนามว่า เอี๋ยงลี่ฉือ ส่วนพระราชบิดาทรงพระนามว่า เอี๋ยงเต่ออู่เหลียน ไกลไปจากนั้นไม่เป็นที่ทราบกัน ประชากรส่วนใหญ่อยู่กันริมน้ำ และไม่มีกำแพง เมืองมีระเนียดไม้ล้วนๆ ใช้แทนกำแพง กษัตริย์ประทับเอนบนพระที่นั่งรูปมังกร [นาค] ทอง มีข้าราชบริพารผู้ใหญ่เฝ้าแหนมือไขว้ไว้บนบ่า ที่ประเทศนี้มีพราหมณ์จากเทียนจู๋ [อินเดีย] อยู่หลายคนซึ่งได้ของพระราชทานมากมาย กษัตริย์ทรงโปรดปรานพวกนี้อย่างมาก อำมาตย์ผู้ใหญ่เรียกว่า ป๋อหลังสัวลั่น, คุนหลุนตี๋เหยี่ย, คุนหลุนป๋อเหอ, คุนหลุนปอตี๋สั่วกัน ... ขุนนางหัวเมืองเรียกว่า น่าเอี๋ยน ... ธนูที่ใช้มีหัวเป็นหิน ส่วนแหลมมีปลายทำด้วยเหล็ก มีอารามอยู่ ๑๐ แห่ง ซึ่งพระภิกษุและภิกษุณีเล่าเรียนพระธรรม พวกเขากินเนื้อสัตว์แต่ไม่เสพสุรา มีอารามแห่งหนึ่งของพวกเต๋าผู้อุทิศตนแก่ศาสนาไม่กินทั้งเนื้อสัตว์และไม่เสพสุรา พวกนี้เรียนตำราของอสูรราชา แต่ก็ไม่ค่อยได้รับความนับถือจากผู้คนนัก พระในพุทธศาสนาเรียกกันทั่วไปว่าภิกษุ คนอื่นๆ เรียกกันว่า "ทัน" ในรัชศกหยวนเจีย [พ.ศ. ๙๖๗-๙๙๖] เซี่ยเจี้ยน [พ.ศ. ๙๙๗-๙๙๙] และ ต้าหมิง [พ.ศ. ๑๐๐๐-๑๐๐๗] แห่งราชวงศ์ซ่ง ทูตจากพุนพุนมาถวายเครื่องราชบรรณาการ

สม่ำเสมอ ในปีที่ ๑ แห่งรัชศกต้าถ่งของราชวงศ์เหลียง [พ.ศ. ๑๐๗๓] กษัตริย์ของพุนพุนส่งทูตมาถวายสิ่งของซึ่งในบรรดาของเหล่านี้มีพระทันตธาตุ สถูปทาสี และเครื่องหอม ๑๐ ชนิด อีก ๖ ปีต่อมา [พ.ศ. ๑๐๗๙] ราชทูตจากพุนพุนได้มาถวายพระบรมสารีริกธาตุ สถูปจำลองทาสี กิ่งพระศรีมหาโพธิ์ และเครื่องหอมกับขนมหวานตกผลึกอันวิเศษ ระหว่างรัชศกต้าเยี่ย [พ.ศ. ๑๑๔๘-๑๑๖๐] แห่งราชวงศ์สุย ทูตจากพุนพุนก็ได้มาถวายสิ่งของแด่ราชสำนัก

ข้อมูลข้างต้นชี้ว่า พุนพุน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอาณาจักรจัมปา โดยมีอ่าวไทย (ทะเลเล็ก ไม่ใช่มหาสมุทร) คั่นกลางอยู่ อาณาจักรนี้ตั้งอยู่บนอ่าวและทางใต้ติดกับหลางหยาชิ่ว หรือลังกาสุกะ ดังนั้น ตำแหน่งของอาณาจักรนี้จึงอยู่ ณ บริเวณอ่าวบ้านดอน ซึ่งศาสตราจารย์พอล วีทลีย์ สันนิษฐานว่าชื่อ พุนพุน ยังเป็นมรดกตกทอดของอาณาจักรนี้อยู่ ส่วนการที่หนังสือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังมีข้อมูลเพิ่มว่า พุนพุน อยู่ทางใต้ของอาณาจักรทวาราวดี นั่นหมายความว่า อาณาจักรทวาราวดีในสมัยที่รุ่งเรืองมีอิทธิพลแผ่ลงมายังตอนบนของคอคอดกระด้วย อย่างไรก็ตาม ความสำคัญของพุนพุนอยู่ตรงที่ว่า รัฐชายฝั่งทะเลรัฐนี้ได้ดำรงอยู่นานที่สุดแห่งหนึ่งจาก พ.ศ. ๙๖๗ ถึง พ.ศ. ๑๑๗๘ และมีหลักฐานว่าส่งทูตไปเมืองจีนถึง ๑๖ ครั้ง หลังจาก พ.ศ. ๑๑๗๘ ไปแล้ว ความรุ่งเรืองของพุนพุนได้ลดลงเนื่องจากแรงกดดันจากการแข่งขันกับเมืองท่าอื่นๆ และการขึ้นมามีอำนาจของทวาราวดีทางเหนือ

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ประติมากรรมสำริด พบที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

และศรีวิชัยทางด้านใต้ในอีกสองศตวรรษต่อมา

หลางหยาชิ่ว/ลังกาสุกะ

ในปัจจุบันนี้ นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีเชื่อกันว่า รัฐโบราณซึ่งเรียกกันในเอกสารท้องถิ่นว่าลังกาสุกะ นั้นมีศูนย์กลางหรือเมืองหลวงอยู่ที่กลุ่มโบราณสถานเมืองเก่าอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ในบรรดารัฐโบราณบนคาบสมุทรไทยนั้น ลังกาสุกะมีประวัติศาสตร์ในเอกสารจีนโบราณย้อนหลังไป

ถึง พ.ศ. ๑๐๕๘ และอยู่ในความทรงจำของคนในท้องถิ่นในรูปของตำนานตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๒ หรือรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อครั้งที่ เยเรเมียส ฟาน ฟลีท (Jeremias van Vliet) ได้เขียน **ประวัติศาสตร์สังเขปพระเจ้ากรุงสยาม** ใน พ.ศ. ๒๑๘๓

เรื่องราวของลังกาสุกะ (ซึ่งอาจมาจากคำเดิมว่า ลังกา + อโสกะ)[๑๐] มีอยู่อย่างโดดเด่นในเอกสารโบราณจีนและอาหรับ ส่วนตำนานเกี่ยวกับลังกาสุกะก็ปรากฏอยู่ในเอกสารชั้นหลัง เช่น **นาครกฤตาคม** (พงศาวดารชวา ของ มะปู ปรปัญจะ) **ฮิกายัต มะโรงมหาวงศ์** ของไทรบุรี และตำนานท้องถิ่นปัตตานี เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เอกสารจีนชิ้นแรกซึ่งกล่าวถึงลังกาสุกะได้แก่ **เหลียงซู** หรือ *ประวัติศาสตร์ราชวงศ์เหลียงฉบับหอหลวง (ชำระก่อน พ.ศ. ๑๑๘๐)* เอกสารนี้บันทึกว่า

> อาณาจักรหลางหยาซิ่วตั้งอยู่ที่ทะเลใต้ พรมแดนของอาณาจักรนี้ต้องใช้เวลาเดินทาง ๓๐ วันจากตะวันออกไปตะวันตก และ ๒๐ วันจากเหนือไปใต้ อยู่ห่างจากกว่างโจว ๒,๔๐๐ ลี้ ทั้งอากาศและผลิตผลคล้ายกับของผู้หนาน อุดมสมบูรณ์ด้วยไม้กฤษณา กำมะถัน และของทำนองนี้ ประเพณีของที่นี่ ผู้ชายและผู้หญิงต่างเปลือยกายท่อนบน ทิ้งผมไปด้านหลังและสวมผ้าฝ้าย *กานหมาน* พระราชาและข้าราชการชั้นสูงใช้ผ้าอุนเชี่ยคลุมไหล่เพิ่มเข้าไปอีก ใช้เชือกทองคาดเป็นเข็มขัดและใส่ตุ้มหูทอง พวกผู้หญิงพันรอบตัวด้วยผ้าฝ้ายและแถบอันปักประดับด้วยอัญมณี เมืองของเขามีกำแพงล้อมรอบ ประตูเมืองมีสองชั้น มีหอคอยและตำหนักต่างๆ เมื่อเสด็จออก กษัตริย์ทรงประทับบนหลังช้าง มีธงทิว แส้ และกลอง ทรงประทับใต้เศวตฉัตร ทหารองครักษ์ได้รับการแต่งตั้งมาอย่างดี พวกราษฎรเล่าว่า บ้านเมืองของเขาตั้งมานานกว่า ๔๐๐ ปีแล้ว กษัตริย์ที่ครองราชย์สืบๆ มาอ่อนแอลง แต่ว่าในราชวงศ์ก็มีผู้ทรงคุณธรรมซึ่งประชาชนพากันเข้าหา เมื่อกษัตริย์ทรงทราบเรื่องนี้ ก็เลยให้จับตัวมาคุมขัง แต่โชครวนก็กลับแตกหักโดยไม่ทราบสาเหตุ กษัตริย์ทรงเชื่อว่าเขาผู้นี้เป็นผู้วิเศษจึงไม่กล้าทำร้าย เพียงให้เนรเทศ ดังนั้นเขาจึงหนีไปอินเดีย กษัตริย์แห่งอินเดียพระราชทานพระราชธิดาองค์โตให้อภิเษกสมรสด้วย หลังจากนั้นไม่นาน กษัตริย์ของหลางหยาซิ่วสวรรคต พวกเสนาบดีจึงได้ไปอัญเชิญเขากลับมาเป็นกษัตริย์ พระองค์ครองราชย์อยู่ ๒๐ ปีกว่าก็สวรรคต พระราชโอรสพระนามว่า ผอเฉียะต้าเต้อ [ภคทัตตะ] ก็ได้ขึ้นครองราชย์สืบมา ในปีที่ ๑๔ แห่งรัชกาลเทียนเจี้ยน [๑๐๕๘] พระองค์ได้ส่งทูตชื่อ

---

[๑๐] การจำลองภูมิศาสตร์ของอินเดียโบราณมาไว้ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาจเกิดจากการอพยพของผู้คนจากทางภาคใต้ของอินเดียและลังกามายังคาบสมุทร ตำนานเรื่องเจ้าอู่ทองในจดหมายเหตุพ่านฟลีทซึ่งเขียนเลียนแบบเค้าโครงเรื่องเจ้าชายวิชัยในคัมภีร์ **มหาวงศ์** ของลังกา ชี้ชัดว่า ในโลกแห่งตำนานของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้เล่าเรื่องต้องการให้ ลังกาสุกะ เป็นเสมือน ลังกา

อาเฉอต๋อ ไปถวายพระราชสาสน์แด่องค์จักรพรรดิ

จดหมายเหตุราชวงศ์เหลียงที่ยกมาข้างต้นนี้เป็นหลักฐานแสดงว่า **ประการที่หนึ่ง** อาณาจักรลังกาสุกะน่าจะเคยมีอำนาจครอบคลุมพื้นที่ที่กว้างขวางจรดทั้งสองฝั่งทะเล **ประการที่สอง** ในด้านวัฒนธรรม อาณาจักรนี้ได้เจริญรุ่งเรืองและมีสถาบันกษัตริย์ที่ปกครองสืบต่อกันยาวนาน และ**ประการที่สาม** ลังกาสุกะ มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับอินเดียและจีน จดหมายเหตุของหลวงจีนอี้จิงทำให้เราทราบว่า ลังกาสุกะ เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งและมีพระเถระจีนเคยมามรณภาพที่เมืองนี้ด้วย

ศาสตราจารย์พอล วีทลีย์ ได้สรุปจากการศึกษาของท่านว่า อาณาจักรลังกาสุกะ เริ่มตั้งขึ้นในราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๗ หลังจากนั้นคงได้รับผลกระทบจากการขยายอำนาจของผู้หนาน ต่อมาในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ลังกาสุกะได้ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ไปถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ รัฐนี้ได้ส่งทูตไปเมืองจีนถึง ๖ ครั้ง เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่ผู้หนานอ่อนแอลงในสมัยอีกสองร้อยปีต่อมา แม้ลังกาสุกะจะเป็นเมืองท่าที่พ่อค้าแวะเวียนเข้ามา แต่กลับไปตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรศรีวิชัยซึ่งแผ่อำนาจขึ้นมาจากสุมาตราและชวา หนังสือ **หลิ่งไว่ไต้ต๋า** ของโจวซีเฟ่ย (พ.ศ. ๑๗๒๑) กล่าวถึงอาณาจักร ลังกาสุกะในช่วงหลังว่า

> เราอาจแล่นเรือจากตามหม่าลิ่งไปยังอาณาจักรหลางหยาซิ่วโดยใช้เวลา ๖ วัน ๖ คืน จะใช้ทางบกก็ได้ ผู้ปกครองเมืองนี้ใช้แพรไหมพันรอบกาย และเดินเท้าเปล่า พวกราษฎรตัดผมสั้นและสวมใส่ผ้าไหม ผลิตผลของท้องถิ่นมีงาช้าง นอระมาด ไม้หอมต่างๆ และกำมะถัน พ่อค้าต่างแดนนำสินค้าเหล่านี้มาขาย คือ เหล้า ข้าว ไหมกลุ่ม เครื่องเคลือบ และสิ่งของประเภทนี้ แต่ละคนชั่งสินค้าเทียบน้ำหนักกับทองและเงินก่อนแล้วจึงตกลงแลกเปลี่ยนสินค้ากัน เช่น เหล้าผลไม้ ๑ เติง มีค่าเท่ากับเงิน ๑ หน่วย หรือ ทอง ๑/๕ หน่วย ข้าว ๒ เติง มีค่าเท่ากับเงิน ๑ หน่วย ข้าว ๑๐ เติง เท่ากับทอง ๑ หน่วย ทำกันอย่างนี้แต่ละปีต้องส่งเครื่องราชบรรณาการแก่ศรีวิชัย

ความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่สำหรับลังกาสุกะมาถึงเมื่อพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ ๑ กษัตริย์แห่งอาณาจักรโจฬะในอินเดียใต้ได้ทรงส่งทัพเรือมารุกรานและทำลายศรีวิชัยและเมืองขึ้นใน พ.ศ. ๑๕๖๘ พงศาวดารชวาเรื่อง **นาครกฤตาคม** อ้างว่าลังกาสุกะ เป็นเมืองขึ้นของชวา แต่นี่อาจเป็นเพียงการกล่าวอ้างของผู้แต่งเพื่อสรรเสริญกษัตริย์ของตนเท่านั้น บันทึกสุดท้ายของชาวต่างชาติเกี่ยวกับลังกาสุกะปรากฏอยู่ในเอกสารของพวกอาหรับใน พ.ศ. ๒๐๕๔

การขุดสำรวจทางโบราณคดีที่เมืองเก่า อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ทำให้เราทราบว่า ลังกาสุกะนอกจากเป็นเมืองท่าค้าขายกับจีนแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางสำคัญทางพุทธศาสนามหายานด้วย เพราะมีการขุดพบปฏิมากรรมสำริดรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระศรีอาริยไมตรี ส่วนพระพิมพ์

ดินเผาก็มีจำนวนไม่น้อย แต่ที่ได้ขุดพบจำนวนมากคือสถูปจำลองรูปทรงต่าง ๆ[๙๙] นอกจากนี้ ยังมีร่องรอยของการนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย เนื่องจากได้มีการขุดพบศิวลึงค์เช่นเดียวกับเมืองชายฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรอื่น ๆ[๑๐๐]

ฉื้อถู่

รัฐที่จีนเรียกว่า ฉื้อถู่ และแปลว่า ดินแดงนั้น ได้เริ่มติดต่อกับราชสำนักจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย [พ.ศ. ๑๑๒๔-๑๑๖๑] บันทึกของ ฉางจวิน ทูตจีนซึ่งเดินทางไปติดต่อกับรัฐนี้เมื่อ พ.ศ. ๑๑๕๑ ปรากฏอยู่ในหนังสือ **ฉื้อถู่กว่อจี้** ความส่วนหนึ่งว่า

> อาณาจักรฉื้อถู่เป็นส่วนหนึ่งของผู้หนาน[๑๐๑] ตั้งอยู่ในทะเลใต้ เดินทางโดยทางทะเลไปถึงที่นั่นได้ในราว ๑๐๐ กว่าวัน ดินที่เมืองหลวงมีสีแดง จึงได้ชื่ออาณาจักรว่าอย่างนั้น ทางตะวันออกคืออาณาจักรปอหลอล่า ทางตะวันตกคืออาณาจักรผอหลอโซ่ ทางใต้คือ อาณาจักรเหอหลอต้าน ทางเหนือนั้นจรดทะเลประเทศกว้างใหญ่หลายพันลี้ กษัตริย์อยู่ในวงศ์ฉวี่ต้าน พระนามพระองค์ว่า ลี่ฟูต๋อสื่อ พระองค์ไม่ทรงทราบเรื่องราวของบ้านเมืองที่อยู่ติดกันหรือดินแดนห่างไกลตามที่ทรงเล่าเองนั้น พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ เพราะพระราชบิดาซึ่งเป็นพุทธ-มามกะทรงปรารถนาจะสั่งสอนพระธรรม จึงได้สละราชสมบัติ [ออกผนวช] พระองค์ครองราชย์มาแล้ว นาน ๑๖ ปี และมีพระชายา ๓ พระองค์ซึ่งเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์บ้านเมืองติดกัน
>
> พระองค์ประทับอยู่ที่เมือง เสิงจี้ ซึ่งมีประตูสามชั้น แต่ละประตูห่างกันประมาณ ๑๐๐ ก้าว ที่แต่ละประตูมีภาพเทวดากำลังเหาะ ภาพพระโพธิสัตว์ และเทพยดาต่าง ๆ ภาพเหล่านี้แขวนอยู่กับดอกไม้ทองและกระดิ่งเล็ก ๆ พวกผู้หญิงนับสิบ ๆ คน ถ้าไม่เล่นดนตรี ก็ถือดอกไม้ทองและของประดับต่าง ๆ ชายสี่คนแต่งองค์ทรงเครื่องแบบยักษ์จิ้นกังประดับข้าง ๆ เจดีย์พุทธยืนอยู่ที่ประตู พวกที่ยืนอยู่นอกประตูถืออาวุธ พวกที่อยู่ด้านในของประตูถือผ้าขาวอยู่ระหว่างทางเดิน และคอยเก็บดอกไม้ลงไว้ในตาข่ายขาว สิ่งก่อสร้างในพระราชวังหลวงคือตำหนักจำนวนมากมายโดยมีประตูเปิดออกทางด้านทิศเหนือ กษัตริย์ประทับอยู่บนพระที่นั่งสามชั้น ผินพระพักตร์ไปทางเหนือ ทรงพัดราภรณ์ลีดอกกุหลาบ พร้อมทั้งพระมงกุฎทอง และสร้อยประดับ

---

[๙๙] ข้อที่ว่า ลังกาสุกะ มีสถูปจำลองมากทำให้เราสันนิษฐานได้ว่า ทั้งพุนพุนและลังกาสุกะคงเป็นแหล่งผลิตสถูปจำลองเพื่อส่งออก ดังจะเห็นได้ว่า คณะทูตของพุนพุนเคยถวายสถูปจำลองแก่ราชสำนักจีน

[๑๐๐] ผู้สนใจศึกษาเรื่องนี้ โปรดอ่านรายงานของ Michel Jacq-Hergoualc'h, "Une cité-état de la Péninsule malaise: le Langkasuka", **Arts Asiatique,** 1998: 47-67

[๑๐๑] หมายถึง เคยขึ้นต่อผู่หนาน

เพชรนิลจินดาต่างๆ นางกำนัลนั่งเฝ้าอยู่ซ้ายขวาข้างละ ๔ นาง มีทหารองครักษ์เฝ้ารักษาการณ์อยู่กว่า ๑๐๐ นาย ด้านหลังพระที่นั่งเป็นแท่นบูชาทำด้วยไม้ประดับจำหลักฝังด้วยทองเงินและไม้หอม ๕ ชนิด หลังแท่นบูชาออกไปเป็นโคมไฟทองข้างพระที่นั่งตั้งคันฉ่องโลหะสองอัน ข้างหน้าคันฉ่องมีแจกันโลหะสำหรับใส่ธูปทองที่จุดอยู่ ข้างหน้าของทั้งหมดนี้ คือ พระโคทองคำนั่งอยู่โดยที่เบื้องหน้าเป็นที่แขวนกระโจมประดับด้วยอัญมณีพร้อมทั้งพระวิชนีอันมีค่า มีพราหมณ์หลายร้อยคนนั่งเป็นแถวหันหน้าเข้าหากันทั้งจากด้านตะวันตกและตะวันออก พวกอำมาตย์มีสารฺธการ ๑ ธนท ๒ กรฺมิก ๓ ซึ่งรับผิดชอบเรื่องการบ้านการเมือง และกุลปติ ๑ ซึ่งทำหน้าที่ตัดสินคดีอาญาแต่ละเมืองมี นายก ๑ และ ปติ ๑๐

ผู้คนที่นี่ทั้งหมดมีประเพณีเจาะติ่งหูและตัดผม ทั่วร่างกายประพรมน้ำมันหอมระเหย มีประเพณีนับถือบูชาพระพุทธเจ้า แต่ผู้คนให้ความเคารพนับถือพวกพราหมณ์มากกว่า พวกสตรีรวบผมไปไว้ที่หลังคอทั้งหญิงและชายทำเสื้อผ้าจากวัสดุสีเรียบหรือสีดอกกุหลาบ ถึงแม้พวกครอบครัวที่มั่งคั่งจะค่อนข้างเป็นอิสระจากทางการ แต่พวกเขาก็สวมจี้คอที่ได้รับพระราชทานเพื่ออวด การแต่งงานนั้น ต้องเลือกวันที่ฤกษ์ดี ห้าวันก่อนถึงกำหนด ครอบครัวของเจ้าสาวอาจสนุกสนานและดื่มกินฉลองกันได้ วันแต่งงานพ่อเจ้าสาวจูงมือเจ้าสาวเพื่อส่งตัวแก่เจ้าบ่าว เมื่อถึงวันที่ ๗ แล้ว พิธีแต่งงานจึงถือว่าสิ้นสุดลงและทั้งสองกลายเป็นหนึ่งเดียว หลังแต่งงานมีการจัดแบ่งสมบัติและสร้างบ้านให้เจ้าบ่าวและเจ้าสาวอยู่ต่างหาก แต่ถ้าเป็นลูกชายคนเล็ก ก็ยังคงต้องอยู่กับพ่อต่อไป ในกรณีที่พ่อแม่หรือพี่ตาย ผู้ไว้ทุกข์ต้องโกนหัวและแต่งตัวอย่างเรียบง่าย เขาต้องสร้างกระท่อมไม้ไผ่หลังเล็กๆ เหนือน้ำแล้วนำไม้เชื้อไฟมากองรอบศพ ซึ่งวางอยู่ภายใน จุดธูปไหว้ ปักธง เป่าสังข์และตีกลองแสดงการอำลา จากนั้นจึงจุดไฟเผา จนในที่สุดทุกสิ่งทุกอย่างตกลงไปในพื้นน้ำ พวกขุนนางและไพร่ต่างทำกันอย่างนี้ แต่สำหรับกษัตริย์แล้วเขาเก็บอัฐิไว้ในโกฏทองคำนำไปบรรจุในพระเจดีย์

การเดินทางไปยังฉื่อถูใน พ.ศ. ๑๑๕๑ นั้น ฉางจวิ้น และคณะทูตราชสำนักสุยได้นำแพรไหมจำนวน ๑๕๐ พับและของกำนัลกว่า ๕,๐๐๐ ชิ้น เพื่อไปมอบแก่กษัตริย์ของฉื่อถูในการเดินทางนั้น เมื่อมาถึงหลางหยาซิ่ว หรือ ลังกาสุกะ แล้ว ต้องผ่านลงไปทางใต้อีก เมื่อเดินทางไปถึงแล้ว กษัตริย์ฉื่อถูได้ส่งพราหมณ์มารับพร้อมทั้งเรือเดินทะเลจำนวน ๓๐ ลำ จากนั้นต้องใช้เรือกลากจูงเรือคณะทูตจีนเข้าไปยัง เสิงจี้ ซึ่งเป็นเมืองหลวง ใช้เวลาเดินทางอีกร่วม ๑ เดือนจึงถึง ตอนที่ไปถึงเมืองหลวงนั้น กษัตริย์ทรงส่งพระราชโอรส คือ นายกไปต้อนรับฉางจวิ้นตามพิธีที่เหมาะสม

> เริ่มต้นด้วยการส่งถาดทองบรรจุดอกไม้หอม ต้นฉ่อง และแหนบทองคำ ภาชนะใส่น้ำมันหอมระเหยสองอัน แจกันใส่น้ำอบ ๘ อัน และ ผ้าอาบน้ำสีขาวพับยาวเป็นสีทบ ตอนบ่ายสามโมงของวันเดียวกัน นายกก็ได้ส่งช้างสองเชือกและกระโจมทำด้วยขนนกยูงไปรับราชทูตชายและหญิงจำนวนนับร้อยเป้าสังข์และตีกลองในระหว่างที่พราหมณ์สองคนนำคณะทูตเขายังพระราชวังหลวง ฉางจวิ้นแสดงเอกสารแนะนำตัวเขาในท้องพระโรงซึ่งข้าเฝ้าทั้งหลายนั่งหมอบอยู่ เมื่ออ่านพระราชโองการจักรพรรดิแล้ว ฉางจวิ้นและคณะทูตจีนก็ได้รับการเชื้อเชิญให้นั่งลง

ผู้เขียนได้แปลจดหมายเหตุจีนข้างต้นเพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบถึงความสำคัญของจื้อถูในสายตาของราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น รัฐชายฝั่งแห่งนี้มีเมืองหลวงลึกเข้าไปในแผ่นดินมาก มีอาณาเขตกว้างขวาง ประชากรของรัฐนี้นับถือพุทธศาสนา แต่ในขณะเดียวกัน ลัทธิพราหมณ์และพราหมณ์จำนวนมากกลับมีบทบาทในทางพิธีกรรมอยู่มาก

นักประวัติศาสตร์ได้ถกเถียงกันมานานว่า รัฐนี้อยู่ที่ใด หลายท่านเคยคิดว่าอยู่ในดินแดนภาคกลางของประเทศไทย แต่ข้อสันนิษฐานนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะจดหมายเหตุจีนได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าอยู่ถัดจากลังกาสุกะลงไปอีก ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ (George Coedes) และศาสตราจารย์ ดร. หวางกุงหวู่ เชื่อว่าเมืองหลวงของรัฐนี้น่าจะอยู่ที่บริเวณพัทลุง หรือสงขลา อย่างไรก็ตาม ได้มีการค้นพบจารึกอักษรปัลลวะอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ ที่ Province Wellesley ในเคดะห์ ซึ่งกล่าวถึง *มหานาวิก หรือนายเรือ* ชื่อ พุทธคุปตะ ซึ่งอาศัยอยู่ที่ประเทศชื่อ **รกฺตมฺฤตติกา** หรือ ดินแดนแดง ชื่อรัฐนี้แปลตรงกับคำว่า จื้อถู จึงอาจเป็นรัฐเดียวกัน ถ้าเป็นดังนั้นจริง รัฐนี้ก็อาจจะเคยมีอาณาเขตกว้างใหญ่และควบคุมการค้าของทั้งสองฝั่งทะเลทำให้มีความรุ่งเรืองอย่างที่ทูตจีนบันทึกไว้

เตี้งหลิวเหมย

ถ้าหากผานผาน/พุนพุน ทวารวดี จื้อถู และหลางหยาซิ่ว เป็นรัฐชายฝั่งทะเลที่มีความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน และมีหลักฐานแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรม เตี้งหลิวเหมยดูจะเป็นรัฐที่มีความสำคัญน้อยกว่า รัฐนี้มีชื่อปรากฏอยู่ในเอกสารจีนโบราณหลายฉบับ เช่น จดหมายเหตุของจูฟานจื้อ จดหมายเหตุ **หลิ่งไว่ไต้ต๋า** ของโจวฉือเฟย และแม้แต่ใน **ซ่งสื่อ** หรือ *ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ซ่ง ฉบับหอหลวง* จดหมายเหตุจีนในแต่ละฉบับมักมีความคล้ายกันว่า

> ประเทศเตี้งหลิวเหมยตั้งอยู่ทางตะวันตกของเจินล่า [เขมรโบราณ] กษัตริย์ทรงเสียบดอกไม้ไว้ที่ผมซึ่งเกล้ามวยคุมเหนือไหล่ด้วยผ้าแดงแล้วทับด้วยผ้าขาว ตอนเช้าของวันที่เสด็จออก จะประทับบนพระที่นั่งกลางแจ้งเพราะประเทศนี้ทั้งประเทศไม่มีพระราชวังใด ๆ เลย พวกเขาใช้กระทงสานทำเป็นภาชนะ

ดื่มกิน ไม่ใช้ช้อนหรือตะเกียบใช้นิ้วมือหยิบกิน มีภูเขาลูกหนึ่งเรียกว่า อู่น่ง[๙๙] เป็นที่ซึ่งพระศรีสากยมุนีทรงแสดงธรรม มีช้างสำริดอยู่ที่นั่นด้วย ผลิตผลของประเทศนี้มี กระวาน ไม้กฤษณาประเภทต่าง ๆ ขี้ผึ้งและยางรัก

เกี่ยวกับตำแหน่งของเติ้งหลิวเหมย เราทราบข้อมูลเพิ่มเติมจาก **ซ่งสื่อ** ว่าอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเจินหลี่ฟู่ นักประวัติศาสตร์โดยทั่วไปเชื่อว่าเจินหลี่ฟู่ [อ่านอย่างสำเนียงจีนดั้งเดิมว่า จิงหลี่ปู่] อยู่ในบริเวณภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย ดังนั้นจึงมีเหตุผลเพียงพอที่จะเชื่อตามศาสตราจารย์พอล วีทลีย์ ผู้วางตำแหน่งเติ้งหลิวเหมยในบริเวณตอนบนของคอคอดกระ แม้ว่าแต่เดิมเคยสันนิษฐานกันว่า เติ้งหลิวเหมย และ ตานเหมยหลิว คือ คำที่เรียกเพี้ยนไปจาก ตานหม่าลิ่ง [ตามพรลิงค์] ก็ตาม เหตุที่ไม่เชื่อว่าเติ้งหลิวเหมยและตานหม่าลิ่งเป็นรัฐเดียวกัน เพราะเจาหยู่คั่ว (ใน พ.ศ. ๑๗๖๙) ได้บันทึกถึงทั้งสองรัฐในเวลาเดียวกันแต่แยกกัน โดยกล่าวว่าเติ้งหลิวเหมยเป็นเมืองขึ้นของเขมรในขณะที่ตานหม่าลิ่งเป็นเมืองขึ้นของศรีวิชัย

เมื่อพิจารณาดูแล้ว เติ้งหลิวเหมย หรือ ตานเหมยหลิว น่าจะอยู่ในบริเวณภูมิภาคตะวันตกของไทยแถบจังหวัดราชบุรี เมื่อพรรณนาถึงอาณาเขตของตานเหมยหลิว **ซ่งสื่อ** ได้กล่าวถึงรัฐนี้โดยสัมพันธ์กับรัฐอื่น ๆ ดังนี้

ประเทศตานเหมยหลิว เบื้องตะวันออกอยู่ห่างจาก**เจิ้นล่า** [เขมร] ระยะทาง ๕๐เฉิง เบื้องใต้ไปหลัวเยโดยทางน้ำ ระยะทาง ๑๕ เฉิง เบื้องตะวันตกไปซีเทียน ระยะทาง ๓๕ เฉิง เบื้องเหนือไป **เฉิงเหลียง** ระยะทาง ๖๐ เฉิง เบื้องตะวันออกเฉียงเหนือไป**หลัวหู** ๒๕ เฉิง เบื้องตะวันออกเฉียงใต้ไปเฉิงเย่อ ระยะทาง ๑๕ เฉิง เบื้องตะวันตกเฉียงเหนือไปลั่วหัว ระยะทาง ๒๕ เฉิง และเบื้องตะวันออกเฉียงเหนือไป**กวางโจว** ระยะทาง ๑๓๕ เฉิง เมื่อปีที่ ๔ แห่งรัชศกเสียนผิง [ค.ศ. ๑๐๐๑/พ.ศ. ๑๕๔๔] ของสมัยราชวงศ์ซ่ง หัวหน้าของประเทศนั้นผู้มีนามว่า ตัวจี่ซี ได้จัดส่งทูตชื่อว่า ต่าจี่หม่า อุปทูตชื่อว่า ต่าล่า และฟานกวนชื่อว่า ผี่หนี กับพวกรวม ๙ คน มาถวายเครื่องราชบรรณาการ

ในรายงานของจดหมายเหตุจีน เติ้งหลิวเหมย หรือตานเหมยหลิวนี้มีที่ตั้งสัมพันธ์กับรัฐอื่น ๆ แม้เราจะไม่รู้จักทุกรัฐ แต่ก็ทราบอย่างคร่าว ๆ ว่า เติ้งหลิวเหมย/ตานเหมยหลิว อยู่ทางตะวันตกของเขมร ตะวันตกเฉียงใต้ของหลัวหู (ลพบุรี) และทางใต้ของเฉิงเหลียง ชื่อสุดท้ายนั้น คือ อาณาจักรเฉลียง ซึ่งตามเอกสารโบราณและความเชื่อที่มีมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์วางตำแหน่งไว้ที่ใต้เมืองกำแพงเพชร และเป็นคนละที่กับเชลียงที่อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เพราะในการเล่าเรื่องของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความน่าสนใจว่า

[๙๙] ในภาษามลายูมีคำว่า กุหนง แปลว่า ภูเขา

คนรุ่นก่อนๆ เล่าว่า ชาวแคว้นเชียงราย แคว้นที่ปัจจุบันมาเรียกกันว่าเชียงใหม่ (ลาวเหนือ), และชาวกำแพงเพชร ซึ่งถูกรังควานจากข้าศึกอยู่เสมอได้ทิ้งบ้านทิ้งเมืองและตั้งตนขึ้นใหม่ที่เฉลี่ยง **ในภาคตะวันตกของกลางแผ่นดินสยาม กับได้สร้างนครขึ้นแห่งหนึ่งเรียกว่า เทพมหานคร**

เมื่อพิจารณาจากรายละเอียดเท่าที่มีอยู่และข้อเท็จจริงที่ว่าเมืองนี้อยู่ห่างจากกวางโจวซึ่งอยู่ไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ๑๓๕ เอิง จึงสันนิษฐานได้ว่า เติ้งหลิวเหมยต้องเป็นรัฐชายฝั่งในภูมิภาคตะวันตกและมีอาณาเขตลึกเข้าไปในแผ่นดินส่วนหนึ่ง

ในจารึกภาษาสันสกฤตบนฐานพระพุทธรูปยืนซึ่งพบอยู่ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ได้กล่าวถึงผู้สร้างพระพุทธรูปนั้นว่า เป็น นายกะ และโอรสของผู้เป็นใหญ่แห่งศามพูกะ อีกทั้งเป็น **อธิบดี** แห่งชาวเมือง **ตังคุร** เมืองศามพูกะ ปรากฏชื่ออยู่ในจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ว่า ศามพูกปัฏฏนะ นายตรี อมาตยกุล ได้เคยเสนอว่า ศามพูกปัฏฏนะ ก็คือเมืองเก่าที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เมืองโกสินารายณ์ เมืองตังคุรต้องเป็นเมืองสำคัญคู่กับศามพูกะเพราะโอรสของกษัตริย์ทรงเป็นอธิบดี (เจ้าเมือง) ของเมืองนี้เอง ชื่อ ตังคุร น่าจะอยู่แถบจังหวัดราชบุรีและพ่อค้าจีนเรียกว่า เติ้งหลิวเหมย ราชบุรีอยู่ในชัยภูมิที่เหมาะเพราะอยู่ต้นแม่น้ำแม่กลอง ตามลำน้ำนี้ได้มีการค้นพบเครื่องถ้วยจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถังและราชวงศ์ซ่งมาจนถึงสมัยหลัง การที่พระพุทธรูปยืนซึ่งมีจารึกอยู่นี้พบที่เมืองละโว้ มีคำอธิบายว่าเมื่อเขมรสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ แผ่อำนาจเข้ามาได้เมืองต่างที่ตั้งตัวเป็นอิสระในภาคตะวันตกไว้ในอำนาจแล้วก็ได้นำสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเครื่องหมายแห่งสิทธิธรรมของเมืองต่างๆ ไปยังละโว้ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองใหม่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาด้วย

สำหรับความสำคัญของเติ้งหลิวเหมยในความสัมพันธ์กับจีนคือ นอกจากรัฐนี้ได้เคยส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับจีนสองครั้งใน พ.ศ. ๑๕๔๗ และ ๑๕๔๙ หนังสือ **หลิ่งไว่ไต้ต๋า** กล่าวว่า กฤษณาทอดน้ำจม จากเติ้งหลิวเหมยถือว่าเป็นไม้หอมซึ่งมีคุณภาพดีที่สุด และทางเมืองจีนต้องการนำไปใช้เป็นส่วนประกอบสำคัญในการทำธูปหอม

ตักโกละ

ในบรรดาเอกสารโบราณของชาติต่างๆ ซึ่งมีอายุอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๗ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๘ นักประวัติศาสตร์ได้พบชื่อรัฐโบราณซึ่งตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของคาบสมุทร หนังสือ **ภูมิศาสตร์ของปโตเลมี** ได้กล่าวถึง Takola emporion หรือ "เมืองท่ากระวาน" เช่นเดียวกับ คัมภีร์ **มหานิทเทส** และ หนังสือ **มิลินทปัญหา** ซึ่งกล่าวถึงเมืองท่าชื่อว่า "ตักโกละ" ที่พ่อค้าและนักเดินทางอินเดียสมัยโบราณเดินทางไปค้าขาย คำว่า "ตักโกละ" เป็นภาษาบาลี ส่วนภาษาสันสกฤตเขียนว่า "กักโกละ" แปลว่า ผลกระวาน จดหมายเหตุจีนชื่อว่า **หยู่หยางจ๋าจื้อ** ซึ่งเรียบเรียงใน พ.ศ. ๑๓๙๓ กระวานสำหรับตลาดจีนมาจากสถานที่ซึ่งเรียกว่าเต้อกุ (To-ku) คำนี้ออกเสียงอย่างสำเนียงโบราณว่า ต้ากุต ศาสตราจารย์พอล วิทลีย์

สันนิษฐานจากสำเนียงจีนโบราณว่าคำนี้อาจมาจากคำท้องถิ่นว่า **ตะกูร** เมื่อครั้งที่กองทัพเรือของพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ ๑ ยกมาโจมตีเมืองต่างๆ ของศรีวิชัย เมืองหนึ่งที่ถูกโจมตีด้วยคือ ตะไลตักโกลัม ซึ่งก็คงหมายถึงเมืองเดียวกัน

ถ้าหากใช้ข้อสันนิษฐานด้านสัทศาสตร์ (การศึกษาด้านการออกเสียง) เป็นแนวทาง เราก็พอจะวางตำแหน่งของเมืองนี้ได้ที่บริเวณโดยรอบอ่าวพังงาและตะกั่วป่า นอกจากนี้ พอจะสันนิษฐานต่อไปด้วยว่า "ตะกั่วป่า" ซึ่งไม่มีความหมายในภาษาไทยและมลายูได้เพี้ยนมาจากคำว่า ตักโกละ/ตักโกลัมซึ่งแปลว่า กระวาน นั่นเอง

ตักโกละ คงเป็นเมืองท่าที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งมาตั้งแต่ต้นเพราะเป็นเมืองที่อยู่ปลายสุดด้านตะวันตกของเส้นทางข้ามคาบสมุทรตามลำน้ำตะกั่วป่าหลักฐานด้านจารึกและการขุดสำรวจทางโบราณคดีทำให้ทราบว่า บริเวณอ่าวพังงาในอดีตนั้นเคยเป็นชุมชนการค้าที่สำคัญของชาวทมิฬ ดังปรากฏว่า ในพ.ศ. ๒๔๔๕ นายเอช. ดับบลิว. เบอร์ก (H.W. Bourke) เจ้าหน้าที่กรมโลหกิจของไทยในเวลานั้นได้ค้นพบจารึกบนแผ่นหินขนาด ๕๕ x ๕๐ เซนติเมตร ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ศาสตราจารย์ฮัล (Hultzstch) ได้อ่านจารึกหลักนี้ได้เป็นท่านแรก และกล่าวว่า ตัวอักษรที่ใช้เป็นอักษรทมิฬแบบโบราณอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ หรือ ๑๔ สิ่งที่น่าสนใจก็คือจารึกหลักนี้ได้กล่าวถึง *หัวหน้าชุมชนทมิฬชื่อว่า ภาสกรวรมัน ได้เป็นผู้ขุดสระชื่อศรี (อวนี) นารณัม ใกล้เมืองนังคูร และอยู่ในความดูแลของ "สมาชิกแห่งมณิคราม" และของกองหน้ากับชาวไร่ชาวนา*

ข้อความที่กระท่อนกระแท่นในจารึกแสดงว่าเมืองตะกั่วป่าเดิมมีชื่อที่แท้จริงว่า **นังคูร** แต่ที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในหมู่พ่อค้าว่า ตักโกละ เป็นเพราะเป็นตลาดส่งออกกระวาน และชุมชนทมิฬนี้เมื่อดูจากชื่อสระ ก็ทราบได้ว่าเป็นกลุ่มชาวอินเดียใต้ที่นับถือศาสนาฮินดู ลัทธิไวษณพนิกาย นอกจากนี้ยังได้มีการขุดพบเทวรูปของพระวิษณุอีกด้วย ชุมชนทมิฬที่ตะกั่วป่าน่าจะเป็นชุมชนพ่อค้าขนาดใหญ่พอสมควรถึงขนาดมีกองทหารรับจ้าง (สมาชิกแห่งมณิคราม) เหมือนอย่างในอินเดียใต้เอง ข้อมูลจากจารึกทำให้เราทราบว่าชุมชนทมิฬแห่งนี้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเกษตรกรในแถบนี้ ซึ่งอาจจะเป็นผู้ผลิตเครื่องเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระวาน

ต่านหม่าลิ่ง

รัฐโบราณที่ได้รับความสนใจจากนักประวัติศาสตร์ทั้งไทยและต่างประเทศมากที่สุดรัฐหนึ่งปรากฏชื่ออยู่ในศิลาจารึกหลักที่ ๒๔ (จารึกวัดหัวเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี) ลงศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๗๗๓ จารึกหลักนี้เขียนด้วยอักษรกาวิ (แบบชวา) ภาษาสันสกฤต กล่าวสรรเสริญพระเจ้าศรีธรรมราช (พระนามเดิมว่า จันทรภานุ) แห่งปทุมวงศ์ ผู้เป็นพระราชาแห่งตามพรลิงค์

ถ้าเรื่องราวของอาณาจักรตามพรลิงค์ เป็นเรื่องราวของรัฐบริเวณนครศรีธรรมราช นักประวัติศาสตร์ย่อมผิดหวังในข้อที่ว่า ผู้แต่งชำระตำนานเมืองนครศรีธรรมราชหรือตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราชในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ไม่รู้จักอาณาจักรตามพรลิงค์เลย ดังนั้น ประโยชน์จากเอกสารท้องถิ่น

ทั้งสองเรื่องในการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณของเมืองนครศรีธรรมราชจึงมีอยู่ค่อนข้างน้อย

คำว่า "ตามพรลิงค์" ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีนั้นนับว่ามีนัยทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมแฝงอยู่ คำนี้มาจากภาษาสันสกฤตว่า **ตามฺร** (ทองแดง) + **ลิงค** = ตามรลิงค์ พิจารณาจากชื่อแล้วย่อมทราบกันได้ทันทีว่า เมื่อเริ่มก่อร่างสร้างตัวขึ้นมา ประชากรรัฐนี้นับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ดร.ควอริตช์ เวลส์ กล่าวว่าเส้นทางข้ามคาบสมุทรจากฝั่งตะวันตกซึ่งนำอารยธรรมและชาวอินเดีย (โดยเฉพาะทมิฬ) และลังกาไปสู่ฝั่งตะวันตกได้เป็นที่รู้จักและใช้กันมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ และ ๗ เป็นต้นมา การสำรวจทางโบราณคดีและการพบศิวลิงค์ที่มีอายุเก่ามาก ๆ ทำให้ทราบว่าในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๘ ได้มีชุมชนเล็ก ๆ ของผู้นับถือลัทธิไศวนิกายเกิดขึ้นแล้วตลอดชายฝั่งตั้งแต่ไชยาลงไปถึงสทิงพระ ศาสนาพราหมณ์ทั้งลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกายได้ดำรงอยู่ร่วมกับพุทธศาสนาลัทธิมหายานจนกระทั่งถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๗ อิทธิพลของศาสนาพุทธลัทธิเถรวาทแบบลังกาวงศ์และภาษาบาลีจึงได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้น ความผสมผสานทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นแม้แต่ในเรื่องของภาษา เพราะถ้าต้องการเขียนชื่ออาณาจักรตามรลิงค์ อย่างบาลีก็ต้องเขียนว่า **ตมฺพ + ลิงฺค** แต่ความลับสนในความต้องการเป็นพุทธเถรวาทกับภูมิหลังของวัฒนธรรมสันสกฤตที่เข้มแข็งทำให้เกิดชื่อรัฐแปลก ๆ อย่างเช่น ตามพรลิงค์ ในจารึกของพระเจ้าจันทรภานุ คัมภีร์ภาษาบาลีของลังกาชื่อ **หัตถวนคัลลวิหารวังสะ** เรียกชื่อรัฐนี้ว่า **ตัมพลิงค์** ส่วนในเอกสารภาษาสิหฬเรียกว่า **ตมลิงคมุ**[๔๔] ซึ่งเป็นชื่อที่เกือบจะเหมือนกับที่ปรากฏในคัมภีร์ **มหานิทเทสสะ**

ดูเหมือนว่า หลักฐานที่เก่าที่สุดซึ่งกล่าวถึงตามพรลิงค์ คือ คัมภีร์ **มหานิทเทสสะ** ในพระไตรปิฎกซึ่งมีอายุในราว พ.ศ. ๖๕๐-๗๕๐ ในเอกสารอินเดียโบราณนี้ได้มีข้อความเกี่ยวกับเมืองที่พ่อค้าอินเดียไปค้าขายและรู้จักเป็นอย่างดี คือ "ตกฺโกลมฺ ชวมฺ ตมลิงฺ สุวณฺณภูมิงฺ" (ตักโกละ ชวา ตมลิง และสุวรรณภูมิ ตามลำดับ) หนึ่งในชื่อเหล่านั้น คือ ตมลิงฺ ซึ่งอาจคัดลอกเพี้ยนไปบ้าง อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตว่า อีกห้าศตวรรษต่อมา เอกสารจีนสมัยราชวงศ์ถังก็ได้กล่าวถึงรัฐหนึ่งชื่อว่า **ถานหลิง** หรือ อ่านตามสำเนียงกวางตุ้งว่า **ถ่ามเหล่ง** เมื่อพิจารณาตามที่ตั้งที่เอกสารจีนบอกไว้ **ถ่ามเหล่ง** ตั้งอยู่ในบริเวณตอนบนของคาบสมุทรมลายูเกือบจะตำแหน่งเดียวกับ ผานผาน หรือ พุนพุน เมื่ออาณาจักรผานผาน/พุนพุน หายไปจากการติดต่อทางการทูตกับราชสำนักจีนใน พ.ศ. ๑๑๗๘ แล้วนั้น จึงได้ปรากฏชื่อ ถ่ามเหล่ง ขึ้นมาโดยที่รัฐนี้เป็นเมืองขึ้นของทวารวดี

เราไม่ทราบว่า สถานการณ์ทางการเมืองในคาบสมุทรมลายูตอนบนเป็นอย่างไร แต่จารึกภาษาสันสกฤตที่ วัดเสมาเมือง นครศรีธรรมราช เป็นพยานยืนยันว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๓๑๘ บริเวณที่เป็นจังหวัดสุราษฎร์ธานีและนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน

---

[๔๔] Sir Nicholas Attygalle and S. Paranavitana, History of Ceylon, (Columbo : Ceylon University Press, 1960) : 623

ได้ตกอยู่ในปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรศรีวิชัย[๙๖] เพราะจารึกวัดเสมาเมืองได้เล่าว่า พระเจ้ากรุงศรีวิชัยผู้ทรงเป็น "ราชาธิราช" และทรงพระนามว่า **ศรีมหาราช** เพื่อแสดงว่าทรงสืบเชื้อวงศ์มาจากราชวงศ์ไศเลนทร์[๙๗] ทรงสร้างปราสาทอิฐสามหลังถวายแด่พระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือดอกบัว (ปทุมปาณี) พระผู้ผจญพระยามาร และ พระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือวัชระ (วัชรปาณี) และทรงให้พระราชสถาวิระชยันตะ สร้างพระสถูปสามองค์

ถ้าหากว่า ศรีวิชัย เคยแผ่อำนาจขึ้นมาถึงบริเวณสุราษฎร์ธานีและนครศรีธรรมราชในปัจจุบันในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ แต่อำนาจของศรีวิชัยในบริเวณคาบสมุทร ได้เสื่อมลงอย่างกะทันหันในพ.ศ. ๑๕๖๘ เมื่อพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ ๑ แห่งอาณาจักรโจฬะซึ่งครองอำนาจทางด้านชายฝั่งโคโรมันเดลและภาคใต้ของอินเดียได้ทรงส่งกองทัพเรือเข้าโจมตีอาณาจักรศรีวิชัยและเมืองขึ้น จารึกที่เมืองตันโช พ.ศ. ๑๕๗๓ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงชัยชนะอันยิ่งใหญ่ครั้งนี้ได้ให้รายชื่อเมืองต่าง ๆ ที่ถูกทำลาย รวมทั้ง "มาทามลิงคัม" ด้วย ไม่ต้องสงสัยเลยว่าชื่อนี้หมายถึงรัฐตามพรลิงค์ในจารึกสมัยต่อมาของพระเจ้าจันทรภานุ ผลกระทบของการเข้ามาโจมตีอาณาจักรศรีวิชัยและเมืองขึ้นใน พ.ศ. ๑๕๖๘ ทำให้อำนาจของศรีวิชัยสิ้นสุดลง แต่ไม่มีหลักฐานบ่งอย่างชัดเจนว่า พวกโจฬะได้ดำเนินการอย่างไรกับบรรดาเมืองขึ้นของศรีวิชัย นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าพระเจ้าราเชนทรโจฬะเพียงต้องการทำลายอำนาจทางทะเลและการค้าของศรีวิชัยซึ่งเป็นอุปสรรคต่อเส้นทางการค้าระหว่างอินเดียใต้กับจีนผ่านคาบสมุทรมลายู อย่างไรก็ตาม คิลาจารึกภาษาสันสกฤตและภาษาทมิฬในยุคราชวงศ์โจฬะ (ซึ่งพบที่วัดมหาธาตุ นครศรีธรรมราช) ของผู้จารึกที่เรียกตนเองว่า "ธรรมเสนาปติ" ทำให้ทราบว่า ถ้าราชวงศ์โจฬะมิได้ยึดอำนาจทางการเมืองชั่วคราว อิทธิพลทางวัฒนธรรมของพวกทมิฬผ่านพราหมณ์พิธีกรรมก็คงมีอยู่มากในช่วงเวลานั้น

หลักฐานจีนสมัยราชวงศ์ซ่งกล่าวว่า ต่านหม่าลิ่งได้ส่งคณะทูตไปถวายเครื่องราชบรรณาการที่ราชสำนักจีนใน พ.ศ. ๑๖๑๓ ข้อมูลนี้แสดงว่า ในช่วงระยะเวลา ๔๕ ปีภายหลังการโจมตีของพระเจ้า

---

[๙๖] แม้นักประวัติศาสตร์ชาตินิยมของไทยและนักประวัติศาสตร์สมัครเล่นของภาคใต้ จะยืนยันจากความเชื่อว่าอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ที่ไชยา สุราษฎร์ธานี แต่จริง ๆ แล้ว ที่ปาเล็มบังได้มีการพบจารึกกล่าวถึงอาณาจักรศรีวิชัยถึง ๖ หลัก เอกสารจีนสมัยราชวงศ์หมิง เวลาพูดถึงปาเล็มบังจะบอกไว้ว่าแต่เดิมเมืองนี้คือ ซานฟูจี้ หรือ ศรีวิชัย อย่างไรก็ตาม หลักฐานด้านจารึกที่เรียกว่า "Leiden Plates" ของราชวงศ์ไศเลนทรในอินเดียฝ่ายใต้ช่วนให้สันนิษฐานว่า กษัตริย์ศรีวิชัยอาจประทับอยู่ที่เมืองกฎาหะ (เคดะห์) มากกว่าปาเล็มบัง เพราะจารึกภาษาสันสกฤตและทมิฬหลักที่ลงศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๕๘๗-๑๕๘๙ ได้กล่าวว่า พระเจ้ามารวิชโยตุงควรมัน ผู้ทรงกัลปนาในพ.ศ. ๑๕๔๘ เป็น "ไศเลนทรวงศ์" เป็น "ศรีวิชัยอธิปติ" และเป็น "กฎาหอธิปติ" ส่วนจารึกภาษาทมิฬ พ.ศ. ๑๖๓๒ เรียก จูฬามณีวรมัน ว่า เป็น "กฎารอธิปติ" และ "ไศเลนทรวงศ์" แม้แต่จารึกที่เมืองตันชอร์ พ.ศ. ๑๕๗๓ ของพระเจ้าราเชนทรโจฬะก็เรียก พระเจ้าสงครามวิชโยตตุงควรมัน ว่าเป็นพระราชาแห่งกฎาริม (เคดะห์) พระภิกษุ ธรรมกีรติแห่งสุวรรณทวีป ได้แต่งอรรถกถาชื่อ ทุรโพธาโลกก่อน พ.ศ. ๑๕๔๘ ในรัชกาลของพระเจ้าเทวศรีจูฬามณีวรมัน (ครองราชย์-๑๕๕๐) ที่เมือง "ศรีวิชัยอันน่ารื่นรมย์" [กฎาหะ] โปรดดู : Peter Skilling, "Dharmkirti's Durbhodhaloka and the Literature lf Srivijaya", **Journal of the Siam Society,** 88, 1&2 (1997) : 187-194

[๙๗] หมายความว่า กษัตริย์ของศรีวิชัยทุกพระองค์มีพระสมัญญานามว่า "ศรีมหาราช" สมัญญานามนี้เป็นที่นิยมของกษัตริย์ในอินเดียฝ่ายใต้ในช่วงสมัยเดียวกัน บันทึกใกล้ร่วมสมัยของพวกอาหรับเล่าถึงความยิ่งใหญ่ของ "ศรีมหาราช" แห่ง Zabag หรือ ชวา

ราเชนทรโจฬะ ต่านหม่าลิ่ง ได้กลายเป็นรัฐอิสระ แต่เดิมนักประวัติศาสตร์เคยเชื่อกันตามศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ ผู้อาศัยข้อมูลใน **ชินกาลมาลีปกรณ์** สันนิษฐานว่าได้มีกษัตริย์จากศิริธรรมนครยกทัพเรือขึ้นมาตีเมืองละโว้และกษัตริย์ผู้นี้ต่อมาคือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ในภายหลังศาสตราจารย์เซเดส์ได้ปฏิเสธข้อสมมุติฐานของท่านเอง ในขณะที่ศาสตราจารย์ ดร.ไมเคิล วิกเกอรี ได้พิสูจน์จากหลักฐานชั้นต้นของเขมรเองว่า **ชินกาลมาลีปกรณ์** ไม่สามารถจะเป็นหลักฐานที่เชื่อถือได้ในกรณีนี้ เพราะพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ทรงรณรงค์เข้ายึดครองกัมพูชาจากทางตะวันออกของเขมร

หลักฐานจีนสมัยราชวงศ์ซ่งให้ความสำคัญแก่ต่านหม่าลิ่งในฐานะเมืองท่าการค้า เมื่อพิจารณาจากประเภทสินค้าที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันกับจีนดูเหมือนว่าต่านหม่าลิ่งจะมีมากชนิดกว่าที่อื่น จดหมายเหตุ **หลิ่งไว่ไต้ตำ** ได้กล่าวถึงรัฐนี้ว่า

> ประมุขของราชอาณาจักรต่านหม่าลิ่งเรียกว่า เซี่ยงกง[๙๘] เมืองนี้ล้อมรอบด้วยระเนียดไม้กว้าง ๖ ถึง ๗ ฉือ[๙๙] และสูง ๒๐ ฉือกว่า ใช้สู้รบป้องกันเมืองได้ ประชาชนเมืองนี้ขี่กระบือ เกล้าผมไปข้างหลังและเดินเท้าเปล่า เรือนผู้สูงศักดิ์สร้างด้วยไม้ กระท่อมของไพร่สร้างด้วยใบ มีแผงกั้นทำขึ้นด้วยใบจากและใช้หวายเส้นรัด ผลิตผลท้องถิ่นมีขี้ผึ้ง ไม้กฤษณา ไม้มะเกลือ กำมะถัน งาช้างและนอระมาด พวกพ่อค้าต่างชาตินำกลดพระและร่มธรรมดา เส้นไหมเหอฉี สุรา ข้าว เกลือ น้ำตาล เครื่องเคลือบ อ่างดินเผาใบใหญ่ สิ่งของหนัก ๆ และหยาบทำนองนี้ พร้อมทั้งจานเงินและทองเข้ามาขาย ยื่อหลัวถิง เฉียนไม่ป้าถ้า และ เจียหลัวซี คือประเทศที่คล้าย ๆ ต่านหม่าลิ่งเก็บรวบรวมภาชนะเงินทองเท่าที่หาได้เหมือนกับยื่อหลัวถิงและเมืองขึ้นอื่น ๆ ส่งเป็นเครื่องราชบรรณาการแก่ศรีวิชัย

ยื่อหลัวถิง เฉียนไม่ป้าถ้า และ **เจียหลัวซี** น่าจะเป็นกลุ่มเมืองซึ่งอยู่ใกล้กับต่านหม่าลิ่ง เหตุที่เชื่อดังนี้เพราะยื่อหลัวถิงปรากฏอยู่ในบัญชีรายชื่อกลุ่มรัฐในคาบสมุทรซึ่งถูกทัพเรือพระเจ้าราเชนทรโจฬะเข้าโจมตี ส่วนเจียหลัวซี หรืออ่านสำเนียงกวางตุ้งว่าเกียหลัวหิ คือ เมืองครหิ ชื่อ ครหิ อยู่ในจารึกที่ฐานพระพุทธรูปนาคปรกพบที่วัดหัวเวียง ไชยา พระพุทธรูปนาคปรกนี้มีลงศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๗๒๖ แต่มีข้อสังเกตว่า ส่วนฐานรองรับพระพุทธรูปนาคปรกที่มีคำจารึกกับองค์พระพุทธรูปไม่ใช่เป็นสิ่งคู่กัน เพราะพระพุทธรูปที่นำมาตั้งบนฐานไม่ได้แสดงปางนาคปรก

ถ้าพิจารณาเฉพาะถ้อยความจากจารึก บริเวณไชยาน่าจะเป็นรอยต่อของวัฒนธรรมเขมรกับศรีวิชัยที่แผ่เข้ามาประจบกันบนคาบสมุทร เพราะแม้จารึกนี้จะใช้ภาษาเขมรและตัวอักษรคล้ายที่ใช้ในจารึกทวารวดีที่เขางู ราชบุรี ทั้งยังใช้ศัพท์ทางการเมือง

---

[๙๘] ศัพท์จีนแปลว่า "เจ้านาย"

[๙๙] ฟุตจีน

เช่น "กัมรเตง อัญ" และปีนักษัตรในระบบบอกศักราชแบบเขมรด้วย แต่มีข้อน่าสังเกตสองประการ คือ ประการแรก ลักษณะการเขียนอักษรบางส่วนเป็นแบบที่ใช้ในเกาะสุมาตรา และประการที่สอง จารึกกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า มหาเสนาบดี ตลาไน ผู้รักษาเมือง ครหิ เป็นผู้รับคำสั่งของ กัมรเตง อัญ มหาราช ศรีมัตไตรโลกยราช เมาลิภูษนวรมเทวะ คำว่า "ศรีมหาราช" หรือ "มหาราช" นั้น เราได้ทราบแล้วว่า เป็นสมัญญานามของกษัตริย์ศรีวิชัย ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า หลักฐานด้านจารึกไม่ขัดกับจดหมายเหตุจีนซึ่งยืนยันว่า เจียหลัวซี (ครหิ) และ ต่านหม่าลิ่ง (ตามพรลิงค์) มีฐานะเป็นเมืองขึ้นของศรีวิชัย

อย่างไรก็ตาม **หลิ่งไว่ไต้ต๋า** อาจกล่าวถึงสถานภาพที่ผู้บันทึกรับทราบเกี่ยวกับครหิก่อนปี ๑๗๒๑ คัดลอกต่อกันมาโดยไม่เปลี่ยนแปลงตามธรรมเนียมนักจดหมายเหตุจีน ที่กล่าวดังนี้เพราะข้อมูลเดียวกันนี้ยังจะไปปรากฏในงานของเจาหยู่คั่วอีกในใน พ.ศ. ๑๗๖๙ ด้วย เราไม่อาจถือข้อมูลนี้ว่าสะท้อนสถานการณ์ที่เป็นจริง การที่ศรีวิชัยหมดอำนาจลงแล้วภายหลังการโจมตีของพวกโจฬะทำให้ผู้ปกครองของศูนย์อำนาจอื่นพยายามจะเป็นทายาททางการเมืองและเกิดมีศรีวิชัยขึ้นมาหลายแห่งด้วยกัน ด้วยเหตุผลที่อ้างมานี้ "มหาราช" ในจารึกบนฐานพระพุทธรูปครหิจึงควรหมายถึงกษัตริย์แห่งตามพรลิงค์ เพราะถ้าหากยังมีมหาราชของศรีวิชัยมาทรงสั่งเจ้าเมืองท้องถิ่นครหิ (ไชยา) ใน พ.ศ. ๑๗๒๖ ได้แล้ว นักประวัติศาสตร์จะไม่สามารถอธิบายบริบทแวดล้อมทางการเมืองของบริเวณคอคอดกระและคาบสมุทรไทย จากหลักฐานฝ่ายพม่าและตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ในช่วงเวลานี้ได้เลย

ความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนาการทางการเมืองและวัฒนธรรมของอาณาจักรตามพรลิงค์ในช่วงก่อนยุครุ่งโรจน์ของรัชกาลพระเจ้าจันทรภานุล้วนมาจากภายนอก หลักฐานจารึกของพม่าดูเหมือนชี้ว่า ในราว พ.ศ. ๑๕๙๓ พวกกล๋อม (ขอม) ซึ่งอาจหมายถึงพวกมอญ-เขมรจากละโว้ได้พยายามแผ่อำนาจข้ามเข้าไปสู่หัวเมืองมอญตอนใต้แต่ไม่ประสบความสำเร็จ พม่าได้ครอบครองอำนาจในบริเวณชายฝั่งตะวันตกของคอคอดกระลงมาจนถึงเมืองมะริดในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๓ ถึง ๑๖๑๐ ในปีนั้นดูเหมือนว่าการขยายอำนาจของพม่าได้มีผลทำให้กษัตริย์แห่งกฎาร์ม-ศรีวิชัยต้องถูกขับไล่ออกจากเมืองของพระองค์ หลักฐานของฝ่ายราชวงศ์โจฬะกล่าวว่า พระเจ้าวีรราเชนทร์ที่ ๑ ได้ทรงโจมตีกฎาร์ม แล้วพระองค์ก็ได้มอบเมืองคืนแก่กษัตริย์ของเมืองนั้น จารึกเปรุมบุรของวีรราเชนทร์ที่ ๑ กล่าวว่า *หลังจากพิชิตกฎาร์มแล้ว ทรงพอพระทัยที่ได้คืนเมืองแก่พระราชาของเมืองนี้ผู้บูชาพระบาทของพระองค์อันประดับด้วยทองพระกร* ครั้นถึง พ.ศ. ๑๖๑๒ พระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๑ แห่งลังกาสามารถขับไล่พวกโจฬะออกไปได้ และทรงเป็นพันธมิตรกับพม่า แม้กระนั้นก็ตามใน พ.ศ. ๑๖๖๒ พระราชาแห่งโจฬะทรงอ้างในจารึกบนแผ่นหินที่เมืองกวางตุ้งว่าทรงเป็น "ผู้เป็นใหญ่แห่งซานโฟจี้ (ศรีวิชัย)" ซึ่งแสดงว่าอำนาจของศรีวิชัยในคาบสมุทรมลายูได้เสื่อมลงเกือบหมดสิ้นแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับลังกาเป็นไปด้วยดี พระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๑ ทรงขอพระสงฆ์จากพุกามไปรื้อฟื้นสถาบันสงฆ์ของลังกาดูเหมือนอาณาจักรตามพรลิงค์จะถูกโจมตีจากศัตรูซึ่งมาจากทางใต้ กษัตริย์ของอาณาจักร

ตามพรลิงค์ทรงต้องขอความช่วยเหลือจากลังกา และอาจกลายเป็นเมืองขึ้นของลังการะยะหนึ่ง จารึกโปโลนนะลุวะ ลังกา ระบุว่าต่อมาพระเจ้าวิกรมพาหุที่ ๑ (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๖๕๔-๑๖๗๕) ได้ทรงส่งพระอนันทเถระไปเปลี่ยนศาสนาของ "ตมลิงคมุ" (ตามพรลิงค์) เป็นแบบเถรวาทสำนักมหาวิหารของลังกา

ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างพม่ากับลังกาได้เกิดมีอุปสรรคเพราะกษัตริย์พม่าได้พยายามขัดขวางการติดต่อทางการค้าและการทูตระหว่างลังกากับแคว้นกัมโพช ซึ่งในความเข้าใจของลังกา คือ ละโว้ ทำให้พระเจ้าปรกรมพาหุที่ ๑ แห่งลังกาทรงส่งกองทัพมาโจมตีหัวเมืองของพม่าใน พ.ศ. ๑๗๐๘ อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ. ๑๗๒๙ ลังกากับพม่าก็ยอมลงบศึกแก่กัน ในระหว่างช่วงเวลานั้น พม่าน่าจะเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในบริเวณคอคอดกระและคาบสมุทรมลายูตอนบนอีก เนื่องจากใน พ.ศ. ๑๗๓๙ พระเจ้านรปติสิถู (หรือ จันสูที่ ๒ ของอาณาจักรพุกาม) ได้ทรงอ้างว่าพระราชอำนาจแผ่ไปถึงตะนาวศรี ตะก่วป่า ถลาง และเมืองหนึ่งซึ่งชื่อในจารึกลบเลือนแต่ลงท้ายด้วย-*นคร*

ชื่อที่เป็นปริศนานี้สามารถจำลองเป็น "สิริธรรมราชนคร" ได้อย่างสนิทใจ **ตำนานนครศรีธรรมราช** เองก็มีเรื่องเล่าว่า ใน พ.ศ. ๑๗๑๗ พระเจ้านรปติยกทัพมาจากเมืองพะโค (หงสาวดี) โดยขออนุญาตจากพระเจ้าแผ่นดินลังกามาตั้งเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นใหม่และสถาปนาพระสังฆราชของเมืองด้วย ปีศักราชของ **ตำนานนครศรีธรรมราช** อาจคลาดเคลื่อนบ้าง แต่เนื้อความสะท้อนให้เห็นบทบาทด้านการเมืองและการศาสนาที่โดดเด่นของลังกาและพม่าในคาบสมุทรโดยที่ไม่ได้เห็นบทบาทของ "ศรีวิชัย" จากหลักฐานท้องถิ่นเลย

ดูจากสถานการณ์แวดล้อมแล้ว อาณาจักรตามพรลิงค์น่าจะได้รับอิทธิพลและผลกระทบจากความสัมพันธ์กับทั้งพม่าและลังกาบ้าง ในความทรงจำที่ถ่ายทอดมาในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช สถาบันกษัตริย์และพระสงฆ์พม่ามีบทบาทเช่นเดียวกับสถาบันกษัตริย์และพระสงฆ์ลังกาในการนำพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทเข้ามาปลูกฝังในเมืองนครศรีธรรมราชจนมีความสำคัญกว่าพุทธศาสนาลัทธิมหายานและศาสนาพราหมณ์ ความรุ่งโรจน์ในช่วงต่อมาของอาณาจักรตามพรลิงค์ในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งไปถึงระดับสูงสุดในรัชกาลพระเจ้าจันทรภานุ ได้รับแรงกระตุ้นจากปัจจัยต่อไปนี้ ในทางการเมืองได้เกิดช่องว่างของอำนาจขึ้นในคาบสมุทรและรัฐชายฝั่งในอ่าวไทย ในทางการค้านโยบายของราชวงศ์ซ่งใต้ได้กระตุ้นให้การค้าในอ่าวไทยคึกคักขึ้นมาและตามพรลิงค์กลายเป็นเมืองท่าสำคัญที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากับจีนมากชนิดกว่าที่อื่น ส่วนในด้านการศาสนา การรับนับถือศาสนาพุทธเถรวาททำให้ตามพรลิงค์กลายเป็นเมืองศูนย์กลางที่สำคัญแห่งหนึ่ง

จารึกของพระเจ้าจันทรภานุ ซึ่งลงศักราชกลียุค ๔๓๓๒ หรือตรงกับ พ.ศ. ๑๗๗๓ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เกียรติภูมิของอาณาจักรศรีวิชัยได้หมดความสำคัญลงแล้ว อย่างน้อยก็ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา สังเกตได้จากพระเจ้าจันทรภานุ ซึ่งอาจขึ้นครองราชย์ก่อน พ.ศ. ๑๗๗๓ เล็กน้อย อ้างพระองค์ว่าเป็น "ปัทมวงศ์" โดยไม่จำเป็นต้องอ้างเลยว่าทรงสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ไศเลนทร์

เหมือนพระเจ้ากรุงกฎาหะ-*ศรีวิชัย*ก่อนหน้านั้นขึ้นไปศตวรรษเศษๆ ถ้าเราพอเชื่อถือ **ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช** ได้ และเชื่อว่ารัชกาลของพระเจ้าจันทรภานุมีความสำคัญอย่างที่สะท้อนในหลักฐานของลังกาและอาณาจักรปาณฑยะในอินเดียใต้ อำนาจการเมืองของอาณาจักรพุกามที่แผ่เข้ามาเหนือตามพรลิงค์ในสมัยของพระเจ้านรปติสิทถูได้มีอยู่เพียงช่วงเวลาสั้นๆ

ความเชื่อเรื่องกลุ่มเมืองนักษัตร์หรือเมืองขึ้นของนครศรีธรรมราชที่ปรากฏใน **ตำนานนครศรีธรรมราช** อาจมีพื้นฐานมาจากความสำเร็จของการสร้างอาณาจักรทางทะเลตั้งแต่สมัยของพระเจ้าจันทรภานุ และความประสงค์ของพระองค์ในการรื้อฟื้นความเป็นเอกภาพทางการเมืองแบบของอาณาจักร*ศรีวิชัย*ในยุคแรก ขอให้สังเกตรายชื่อเมืองขึ้นของอาณาจักรตามพรลิงค์ ดังนี้

เมืองขึ้น ๑๒ นักษัตร์ของนครศรีธรรมราช			
ชวด	สาย	*มะเมีย*	ตรัง
ฉลู	ตานี	*มะแม*	ชุมพร
ขาล	กะลันตัน	*วอก*	บันทายสมอ
เถาะ	ปะหัง	*ระกา*	สะอุเลา
มะโรง	ไทร	*จอ*	ตะกั่วถลาง
มะเส็ง	พัทลุง	*กุน*	กระ

บัญชีรายชื่อเหล่านี้ล้วนอยู่ในคาบสมุทรมลายูและอยู่ในอิทธิพลของอาณาจักร*ศรีวิชัย*มาก่อน หลายเมืองอาจเป็นรัฐหรือเมืองท่าที่ปรากฏในชื่ออื่นๆ ในเอกสารจีนโบราณ **ตำนานนครศรีธรรมราช** ยังอ้างว่ายุคหนึ่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีอำนาจเหนือขึ้นมาจนถึงบางสะพานและลงไปใต้สุดถึงอะแจ (อาเจะห์) ข้ออ้างนี้ไม่ถึงกับเป็นราคาคุย เพราะหลักฐานโปรตุเกส (จดหมายเหตุโตเม ปิเรส) ในสมัยกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ยังรายงานว่าเจ้าพระยานครฯ มีอำนาจดูแลหัวเมืองชายฝั่งของคอคอดกระและหัวเมืองมลายูอย่างกว้างขวาง ปริมณฑลอำนาจนี้เป็นมรดกมาจากสมัยพระเจ้าจันทรภานุอย่างแน่นอน

ด้วยอำนาจทางการเมืองที่แผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง ด้วยทรัพยากรทางเศรษฐกิจและประชากรที่สามารถระดมได้มากขึ้น และที่สำคัญที่สุดด้วยศรัทธาในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทแบบลังกาวงศ์อย่างแรงกล้า พระเจ้าจันทรภานุทรงตัดสินพระทัย (ในฐานะที่ทรงเปรียบเสมือน "ศรีธรรมาโศกราช" และทรงเป็น "ธรรมราช") เข้าแทรกแซงกิจการของลังกา เรื่องราวการยกกองทัพไปโจมตีลังกานั้นปรากฏอยู่ในคัมภีร์ **จูฬวงศ์** และจดหมายเหตุของลังกาอื่นๆ อีก เช่น **ปูชาวลี** เป็นต้น คัมภีร์ **จูฬวงศ์** ได้บันทึกว่า พระเจ้าจันทรภานุ ซึ่งเป็นกษัตริย์ของ **ชาวกะ** ได้ยกกองทัพเข้าโจมตีเกาะลังกาอย่างกะทันหันใน พ.ศ. ๑๗๙๐ โดยอ้างว่าเป็นชาวพุทธเหมือนกัน แต่ได้สร้างความเสียหายและหวาดกลัวอย่างมหันต์แก่ชาวลังกา กองทัพของพระเจ้าจันทรภานุถูกกองทัพของวีรพาหุนัดดาของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ ขับไล่ออกจากลังกาสำเร็จ การเสด็จไปตีลังกาครั้งแรกนี้คงไม่ได้ปราศจากเหตุผล หากทรงไปด้วยข้อเรียกร้องบางประการ คัมภีร์ **จูฬวงศ์** ทำให้เราทราบว่า พระองค์เป็นเชื้อสายมลายูอย่างแน่นอนเพราะชาวลังกา (เช่นเดียวกับเขมร

โบราณ) ยังคงเรียกคนเชื้อสายมลายูและชวาว่าชาวกะ ทั้งหมด นอกจากนี้ชาวลังกายังแสร้งประชดว่า พระองค์ทรงอ้างว่าเป็นพุทธสาวกด้วย เหมือนกับเป็นการบอกว่า กลิ่นอายของลัทธิพราหมณ์และพุทธศาสนาลัทธิมหายานยังคงแรงอยู่

พระเจ้าจันทรภานุทรงโจมตีลังกาครั้งที่สอง ใน พ.ศ. ๑๘๐๕ แม้ไม่ปรากฏเรื่องราวการรณรงค์ของพระองค์ในเอกสารของฝ่ายเราเลย แต่ความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์นี้มาจากหลักฐานเอกสารของลังกาและจารึกของอาณาจักรปาณฑยะ จารึกของอินเดียใต้กล่าวว่ามีอาณาจักรหนึ่งของพวกชาวกะในเกาะลังกา ทั้ง **ปูชาวลี** และ **จูฬวงศ์** ต่างยอมรับว่า ได้มีชาวสิงหฬจากหลายเมืองยอมรับนับถือพระเจ้าจันทรภานุ ส่วน **หัตถวนคัลลวิหารวงศ์** กล่าวว่า มีผู้คนไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าจันทรภานุ เพราะพระองค์แสดงพระองค์ว่าทรงอุทิศพระองค์เพื่อพุทธศาสนาและสังคม

ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ลังกาสันนิษฐานว่า พระเจ้าจันทรภานุได้ทรงตั้งอาณาจักรของพระองค์ขึ้นที่เมืองจาวกัจเจรีและเมืองชาวกโกตเตทางตอนเหนือของลังกาในแถบคาบสมุทรชาฟนา เมื่อเคลื่อนทัพถึงเมืองมาราวฎฺร ทหารทมิฬและโจฬะได้เข้าร่วมกับกองทัพของพระองค์ด้วย จากนั้นจึงยกเข้าประชิดและล้อมเมืองยาปวุ พระองค์ทรงส่งทูตถึงกษัตริย์ลังกาขอให้มอบพระทันตธาตุแก่พระองค์ ข้อเรียกร้องนี้ทำให้ทราบว่าพระราชประสงค์ในการโจมตีลังกาก็คือ ความต้องการทั้งพระทันตธาตุและการยึดครองลังกาเพื่อประกาศพระองค์เป็นองค์อุปถัมภกผู้ยิ่งใหญ่ ทางฝ่ายลังกาได้ส่งเสนาบดีไปขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าขฏาวรมันวีรปาณฑยะ

แผนที่สังเขปแสดงตำแหน่งของเมืองโบราณในดินแดนประเทศไทย ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖-กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘

แห่งอาณาจักรปาณฑยะ เราทราบจากจารึกของพระเจ้าขฏาวรมันวีรปาณฑยะว่าทรงได้ทั้ง “ลังกามงกุฎของชาวกะและพระเศียรของชาวกะ” ซึ่งหมายความว่า พระเจ้าจันทรภานุทรงสิ้นพระชนม์ในการรบครั้งที่สองกับลังกา

ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลังกามาตลอดพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ทำให้อิทธิพลของพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์และศิลปกรรมแบบลังกาเข้ามาฝังรากลึกในอาณาจักรตามพรลิงค์ พระสมัญญานาม “ศรีธรรมราช” ของพระเจ้าจันทรภานุ อาจเป็นที่มาของชื่อเมืองหลวงแห่งใหม่ซึ่งมีพระทันตธาตุเป็นศูนย์-กลาง พระราชปณิธานที่จะได้พระทันตธาตุจริงจากลังกามาประดิษฐานที่อาณาจักรของพระองค์อาจไม่

ลำดับเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับอาณาจักรตามพรลิงค์	
พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ
๑๕๕๐	อิทธิพลทางวัฒนธรรมของทมิฬสมัยราชวงศ์โจฬะเห็นเด่นชัดที่เวียงสระ
๑๕๖๓	สุริยวรมันที่ ๑ แห่งกัมพูชาผูกสัมพันธไมตรีกับราเชนทรที่ ๑ แห่งโจฬะ
๑๕๖๘	ราเชนทรโจฬะ ทรงโจมตีเมืองของอาณาจักรศรีวิชัย รวมทั้ง ตามพรลิงค์
๑๖๑๐	วีรราเชนทร์ที่ ๑ แห่งราชวงศ์โจฬะบุกโจมตีกฎาร์ม [เคดะห์] เพื่อช่วยให้กษัตริยศรีวิชัย แห่งกฎาร์มได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ตามเดิม จารึกเปรุมบุร ของวีรราเชนทร์ที่ ๑ กล่าวว่า "หลังจากพิชิตกฎาร์มแล้ว ทรงพอพระทัยที่ได้คืนเมืองแก่พระราชาของเมืองนี้ผู้บูชาพระบาทของพระองค์อันประดับด้วยทองพระกร"
๑๖๑๒ – ๑๖๑๓	วิชัยพาหุที่ ๑ ทรงรวบรวมลังกาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและทรงเป็นพันธมิตรกับเมืองพุกาม
๑๖๑๘ ๑๖๒๒	วิชัยพาหุที่ ๑ ทรงเชิญพระสงฆ์จากพม่าไปรื้อฟื้นสถาปนาสงฆ์ของลังกาให้บริสุทธิ์ พระราชาแห่งโจฬะทรงอ้างในจารึกบนแผ่นหินที่เมืองกวางตุ้งว่าทรงเป็น "ผู้เป็นใหญ่แห่งซานโฟจี้ (ศรีวิชัย)"
๑๖๕๔ – ๑๖๗๕	จารึกโปโลนนะลุวะ ลังกา ระบุว่าในรัชกาลพระเจ้าวิกรมพาหุที่ ๑ ลังกาได้ส่ง พระอนันทเถระไปเปลี่ยนศาสนาของ "ตมลิงคมุ" (ตามพรลิงค์) เป็นแบบเถรวาทสำนักมหาวิหารของลังกา
๑๗๑๙	ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช: แห่งเมืองพะโคทรงขออนุญาตกษัตริย์ลังกาตั้งเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นใหม่และตั้งสังฆราชองค์ใหม่
๑๗๒๖	จารึกที่ฐานพระพุทธรูปแห่งครหิกล่าวถึง "กัมรเตง อัญ *มหาราช* ศรีมัตไตรโลกยราชเมาลิภูษนวรรมเทวะ"
๑๗๓๙	นรปติสิทถู (จันสูที่ ๒) ตามจารึกวัดธรรมราชกะ เมืองพุกาม ได้ทรงแผ่อำนาจมายังทางใต้ตั้งแต่ทะวายมาถึงตะกั่ว (Takwā) และ [สิริธรรม?] นคร
๑๗๗๓	จารึกวัดหัวเวียง ไชยา ศักราชกาลิยุค ๔๓๓๒/ ๑๒๓๐ /๑๗๗๓ - ตัวอักษรแบบเดียวที่ใช้จารึกภาษากะวิ (kawi) ในเกาะชวา - พระเจ้า "จันทรภานุ ศรีธรรมราช" แห่งปัทมวงศ์ ผู้เป็นเจ้าแห่งตามพรลิงค์ "ทรงฉลาดในนิติศาสตร์เสมอด้วยพระเจ้าธรรมาโศกราช"
๑๗๙๐	จันทรภานุทรงโจมตีลังกาครั้งที่ ๑ ในปีที่ ๑๑ ของรัชกาลพระเจ้าปรักกมพาหุเจ้าชายวีรพาหุ พระนัดดาของพระองค์ทรงรบขับไล่จันทรภานุออกไปได้
๑๘๐๕	จันทรภานุทรงโจมตีลังกาครั้งที่ ๒

ประสบความสำเร็จ แต่ตำนานพระทันตธาตุก็ได้ถูกนำมาเล่าเพื่อให้นครศรีธรรมราชเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่สำคัญที่สุดองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา รัชกาลพระเจ้าจันทรภานุได้ปิดฉากประวัติศาสตร์สมัยโบราณของคาบสมุทรมลายูลงพร้อมกับการสิ้นพระชนม์ของพระองค์ในลังกา พัฒนาการของนครศรีธรรมราชในยุคต่อมาจะผูกพันกับรัฐไทยบนผืนแผ่นดินใหญ่ทั้งสุโขทัยและพระนครศรีอโยธยา

ละโว้ หริภุญชัย เจินหลี่ฟู่

วัฒนธรรมทวารวดีรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนไทยนานหลายศตวรรษ เมืองสำคัญสมัยทวารวดีนอกเหนือจากเมืองเก่าอู่ทอง คูบัว พงตึกและนครปฐม ซึ่งเป็นกลุ่มเมืองในภูมิภาคตะวันตก แล้วยังมีอีกหลายเมืองทั้งในภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคตะวันออก เช่น จันเสน ดงแม่นางเมือง สิงห์บุรี ศรีเทพ ละโว้ ดงละคอน ศรีมโหสถ ฟ้าแดดสงยาง และ อื่นๆ รวมทั้ง "เจินหลี่ฟู่" ซึ่งปรากฏชื่ออยู่ในจดหมายเหตุจีน เมืองที่น่ารู้จักเป็นพิเศษในบรรดาเมืองสมัยทวารวดีเพราะมีหลักฐานประวัติศาสตร์ยืนยันอย่างเป็น ได้แก่ ละโว้ หริภุญชัย ศรีจานาศะ และ เจินหลี่ฟู่

เมืองละโว้ (ลพบุรี) เป็นเมืองสำคัญที่สุดเมืองหนึ่งของสมัย "ทวารวดี" เมืองนี้เติบโตมาในกลุ่มชุมชนเดิมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีความเจริญด้านโลหวิทยาการที่ละโว้ตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์โดยมีเส้นทางติดต่อกับเมืองในลุ่มแม่น้ำป่าสัก ที่ราบสูงโคราช และเขตตะวันตกของทะเลสาบเขมรทำให้ละโว้เป็นศูนย์รวมของทรัพยากรจากบ้านเมืองโดยรอบ จารึกสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และเอกสารจีนโบราณต่างระบุว่าละโว้มีเมืองบริวารจำนวนหนึ่ง จารึกภาษามอญเก่าแก่ที่เมืองละโว้ซึ่งจารึกบนเสาหินแปดเหลี่ยมและจารึกบนพระพุทธรูปปางประทานพร (หลักที่ ๑๗ ของประชุมจารึกภาคที่ ๒) แสดงว่าชนชั้นปกครองของเมืองนี้ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นมอญ **ตำนานเมืองลำพูน** กล่าวว่า พระนางจามเทวีผู้ถูกส่งไปปกครองเมืองลำพูนเป็นพระราชธิดาเลี้ยงและสะใภ้หลวงของพระเจ้าจักรพรรดิกษัตริย์ของลวรัฐ พระสวามีของพระนางเป็นอุปราชครองเมืองรามัญนคร ซึ่งอยู่ใกล้กับละโว้มหานคร ตำนานนี้ยังเรียกพระยาลวรัฐว่าเป็น "มหากษัตริย์อโยทธยา"[๒๐] ร่องรอยอดีตของเมืองหริภุญชัยจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจารึกของพระเจ้าสรรพสิทธิ์ แสดงอย่างชัดเจนว่ารัฐนี้เป็นรัฐมอญ ดังนั้น เราจึงไม่สามารถสันนิษฐานเป็นอื่นได้นอกจากว่า ในช่วงที่ละโว้เจริญรุ่งเรืองมากที่สุดระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และ ๑๓ นั้น ราชวงศ์ท้องถิ่นซึ่งปกครองอยู่จะต้องมีปริมณฑลอำนาจกว้างขวางและละโว้อาจเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดีก็เป็นได้

ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕ หลักฐานด้านจารึกเริ่มชี้ให้เห็นว่า ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและทางวัฒนธรรมกำลังเกิดขึ้นในดินแดนทวารวดี

---

[๒๐] **Annales du Siam, II**[e] Volume (Chronique de La:p'un), traduction de M. Camille Notton, (Paris: Limoges, Charles Lavauzelle & Cie, editeurs, 1930): 9

เติม จารึกบ่อยีกา พ.ศ. ๑๔๑๑ ที่เมืองเก่านครราชสีมา และจารึกพระเจ้านรปติสิงหวรมัน พ.ศ. ๑๔๘๐ (ซึ่งเชื่อว่าถูกนำมายังพระนครศรีอยุธยาในภายหลัง) ได้กล่าวถึงราชวงศ์ท้องถิ่นที่ปกครองอาณาจักรศรีจานาศะอย่างเป็นอิสระในบริเวณนครราชสีมาส่วนที่เมืองละโว้ จารึกหลักที่ ๑๙, ๒๐ และ ๒๑ ใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรแทนที่ภาษามอญโบราณ เนื้อความของจารึกเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ดังนั้น ตั้งแต่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมของเขมรได้แผ่เข้ามาที่เมืองพระรถ (ดงศรีมหาโพธิ์) และละโว้อย่างชัดเจนแล้ว หลักฐานเอกสารเกี่ยวกับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นประจักษ์พยานว่าอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรจากเมืองยโสธรได้ฝังรากลึกในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังปรากฏจากข้อเท็จจริงที่ว่าภาษาเขมรซึ่งใช้คู่กับภาษาบาลีและสันสกฤตได้กลายเป็นเสมือนภาษากลางไป

ความผสมผสานทางวัฒนธรรมยังคงเป็นลักษณะเด่นของดินแดนไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตัวอย่างเช่น จารึกภาษาเขมรหลักที่ ๑๙ เมืองละโว้ลงศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๕๖๕ และ ๑๕๖๘ ได้กล่าวถึง **พระนิยม** แสดงพระราชประสงค์ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ให้นักบวชนิกายต่างๆ ทั้งของลัทธิมหายาน ลัทธิสถวิระ (เถรวาท) และไภษัชยคุรุ อุทิศส่วนกุศลแห่งการบำเพ็ญตบะแก่พระองค์ จารึกบ่อยีกาของอาณาจักรศรีจานาศะบันทึกเรื่องสองเรื่อง เรื่องหนึ่งเกี่ยวกับการอุทิศโคและทาสแก่วัดในพุทธศาสนา กับอีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับการสร้างศิวลึงค์ของศาสนาพราหมณ์ไศวนิกาย จารึกพระเจ้านรปติสิงหวรมันแห่งศรีจานาศะอีกเช่นเดียวกันบันทึกเรื่องการสร้างรูปเคารพพระราชมารดาของพระองค์ในรูปของพระเทวีแห่งพระศิวะ

สำหรับในด้านการเมือง การค้นคว้าใหม่ๆ ในปัจจุบันทำให้ทราบว่า อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรที่ฝังรากลึกหาได้สะท้อนสภาพทางการเมืองที่เป็นเอกภาพในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ แนวโน้มของการปลีกตัวเป็นอิสระของบ้านเมืองต่างๆ ปรากฏออกมาทันทีที่อำนาจของเมืองยโสธรอ่อนแอลง เช่น ใน พ.ศ. ๑๖๕๘ และ ๑๖๙๘ จีนได้รายงานว่าหลิวหู (ละโว้) ได้ส่งทูตไปถวายเครื่องราชบรรณาการที่เมืองจีน ข้อมูลนี้บ่งชี้ว่าละโว้ (ไม่ว่าเป็นราชวงศ์เขมรหรือราชวงศ์ท้องถิ่นที่ขึ้นมามีอำนาจ) ได้พยายามแยกตัวจากการควบคุมของเมืองยโสธรนครวัด หลักฐานที่สำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งคือ จารึกดงแม่นางเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งจารึกด้วยภาษาเขมรและบาลีกล่าวว่าในวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๑๗๑๐ **มหาราชาธิราช** พระนามว่า "ศรีธรรมาโศกราช" ทรงสั่งให้ราชา (เจ้าเมือง) นามว่า สุนัตต์ แห่งเมืองธานยปุระ ทำบุญกุศลอุทิศถวายแก่พระสรีรธาตุของ "*กัมรเตง ชคต ศรีธรรมาโศกราช*" จารึกนี้ทำให้เราทราบว่า เมืองเก่าบริเวณที่เรียกว่า ดงแม่นางเมืองนั้นจริงๆ แล้ว คือ เมืองธานยปุระ (เมืองแห่งข้าว) มีเจ้าเมืองชื่อว่า สุนัตต์ ขึ้นต่อกษัตริย์ผู้ทรงเป็นมหาราชาธิราช กล่าวคือเป็นใหญ่ไม่ขึ้นแก่ใคร ส่วน "ศรีธรรมาโศกราช" อันเป็นพระสมัญญานามของกษัตริย์พระองค์นี้และที่สวรรคตแล้ว (*กัมรเตง ชคต*) แสดงว่าทรงนับถือพุทธศาสนาอย่างแน่นอน จากรายงานการขุดค้นเมืองธานยปุระน่าจะเป็นศูนย์กลางสำคัญแห่งหนึ่ง

เพราะตั้งอยู่ไม่ไกลจากเส้นทางคมนาคมทางน้ำ นักและได้มีการพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งจำนวนหนึ่ง

นักประวัติศาสตร์ได้ทราบจากเอกสารจีนสมัยราชวงศ์ซ่งว่ามีรัฐที่ชื่อว่า เจินหลี่ฟู่ ซึ่งส่งทูตไปถึงราชสำนักจีนครั้งแรกในวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๑๗๔๓ ครั้งที่สองในวันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๑๗๔๕ และครั้งสุดท้ายในวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๑๗๔๘ ทางการจีนสอบถามได้ความว่า กษัตริย์เจินหลี่ฟู่องค์ที่ส่งทูตมาเมืองจีนมีพระนามว่า "หมอหลัวปา กัมรเดง อัญ ศรีฝางฮุย ได้ขึ้นครองราชย์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๒๓ โดยปกติแล้วนักประวัติศาสตร์ถือว่าการที่รัฐหนึ่งรัฐใดส่งทูตไปเมืองจีนแสดงว่ารัฐนั้นเป็นรัฐอิสระ แต่ เจินหลี่ฟู่ อยู่ ณ ที่ใดเป็นประเด็นที่นักประวัติศาสตร์ถกเถียงกันมาก นักประวัติศาสตร์จีนส่วนใหญ่สันนิษฐานตามเสียงจีงว่าเป็นจันทบูร ดร.โวลเทอร์ส สันนิษฐานว่ารัฐนี้อยู่บริเวณสุพรรณบุรี ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช สันนิษฐานว่า อยู่ที่เชลียง และเป็นรัฐไทยยุคแรกๆ เนื่องจากคำว่า เจินหลี่ฟู่ ออกเสียงอย่างแต้จิ๋วว่า จิงหลี่ปู่ จึงอาจมาจากคำว่า สิงหปุระ แต่ประเด็นนี้ยังคงเป็นปัญหาเปิดอยู่ต่อไป[๒๑]

ประเด็นปัญหาที่สำคัญอีกประการเกี่ยวข้องกับการสถาปนาการปกครองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๔ หลัง "กัมรเดง อัญ ศรีฝางฮุย" แห่งเจินหลี่ฟู่หนึ่งปี ในช่วงที่เมืองเขมรกำลังประสบภาวะวิกฤติบ้านเมืองแตกแยกเพราะมี "หลายเศวตฉัตร" เมื่อรวบรวมบ้านเมืองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว พระองค์ได้ให้ทำจารึกปราสาทพระขรรค์ใน พ.ศ. ๑๗๓๕ กล่าวถึงบรรดาเมืองขึ้นทั้งหมดของพระองค์รวมทั้งเมืองต่างๆ เช่น ลโวทัยปุระ สุวรรณภูมิ ชัยราชปุระ ชัยวัชรปุระ ศัมพูกปัฏฏนะ ชัยสิงหปุระ และพิมาย เป็นต้น นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าเมืองที่กล่าวมานี้อยู่ในดินแดนไทยแต่ในปี พ.ศ. ๑๗๔๒ พระองค์ทรงหันไปสนพระทัยเหตุการณ์ด้านอาณาจักรจัมปาและทำศึกกับอาณาจักรนั้น เพียงปีเดียวหลังจากนั้น เจินหลี่ฟู่ ก็ได้เปิดสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน แต่หลัง พ.ศ. ๑๗๔๘ ไปแล้วไม่ปรากฏว่ามีทูตจากเจินหลี่ฟู่ถูกส่งไปเมืองจีนเลย แสดงว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงปราบปรามบรรดาเมืองขึ้นที่แยกตัวเป็นอิสระได้สำเร็จอีกครั้งหนึ่ง

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงได้รับการยกย่องจากนักประวัติศาสตร์ว่าเป็นพระมหากษัตริย์เขมรที่ยิ่งใหญ่พระองค์สุดท้ายก่อนที่เขมรจะเข้าสู่ยุคเสื่อม พระองค์ทรงนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานและทรงแสดงพระองค์อย่างพระโพธิสัตว์ การแผ่อำนาจของเขมรในรัชกาลของพระองค์เป็นไปพร้อมกันทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรม เส้นทางคมนาคมจากเมืองพระนครธม (ยโสธร) มุ่งสู่เมืองต่างๆ ในดินแดนที่อยู่ใต้อำนาจของพระองค์ เส้นทางนี้ได้นำศิลปกรรมแบบบายน เข้าสู่ดินแดนภาคตะวันตก ภาคกลาง ภาคอีสานและภาคเหนือตอนบนของไทย

---

[๒๑] ดูการถกเถียงเรื่องนี้ใน ประพฤทธิ์ ศุกลรัตนเมธี และ วินัย พงศ์ศรีเพียร, "เจินหลี่ฟู่: รัฐปริศนาในดินแดนไทยก่อนสมัยสุโขทัย", วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณ., **ความยอกย้อนของประวัติศาสตร์: พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล**, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๓๙):๑ ๒๓๘-๒๕๖

ได้มีการขุดพบพระพุทธรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหลายแห่งในประเทศไทย แต่ที่มีชื่อเสียงมากได้แก่ พระพุทธรูปอวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีซึ่งพบที่เมืองโบราณคัมพูกปัฏฏนะที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี นอกจากนี้ ตลอดเส้นทางเชื่อมต่อเมืองต่างๆ ในราชอาณาจักรพระเจ้าชัยวรมันยังโปรดให้สร้างอโรคยาศาลาและที่พักคนเดินทางขึ้นเพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้สัญจร

ในทางการเมือง แม้อาณาจักรเขมรสมัยพระเจ้าชัยวรมันจะดูมีอำนาจยิ่งใหญ่ แต่ก็เป็นความยิ่งใหญ่ที่ดำรงอยู่ในระยะสั้น สัญลักษณ์ของการครอบงำทางการเมืองและวัฒนธรรมได้แก่ "พระชัยพุทธมหานาถ" ซึ่งทรงสร้างขึ้นเพื่อให้นำไปประดิษฐานที่บรรดาเมืองขึ้น จารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวว่าพระองค์ได้ทรงพระราชทานพระธิดาและพระขรรค์ชัยศรีแก่เจ้าเมืองขึ้นต่างๆ การกระทำเช่นนี้เท่ากับเป็นการใช้นโยบายผูกสัมพันธ์ทางใจมากพอๆ กับยอมรับอำนาจที่ค่อนข้างเป็นอิสระของราชวงศ์ท้องถิ่นในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มแม่น้ำป่าสักราชวงศ์ในหัวเมืองนอกกัมพุเทศ (หรือดินแดนเขมรเอง) ได้รับแรงกระตุ้นใหม่ๆ ในทางการเมือง (การเข้ามามีบทบาทของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไท) และทางเศรษฐกิจ (โดยเฉพาะการค้ากับจีนตลอดสมัยราชวงศ์ซ่ง) ในกรณีแรก การขึ้นมามีบทบาททางการเมืองของชนเชื้อสายไทยและการตั้งรัฐไทเริ่มเห็นได้ชัดในบริเวณภาคเหนือตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ส่วนในกรณีหลัง รัฐชายฝั่งในบริเวณรอบอ่าวไทยต่างได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากนโยบายของราชวงศ์ซ่งให้ที่อนุญาตให้พ่อค้าจีนเดินทางมาค้าขายโดยตรงกับรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เราได้เห็นแล้วว่าก่อนหน้ารัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ราชวงศ์ท้องถิ่นของละโว้

ภาชนะดินเผาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดราชบุรี

(กัมโพช) เจินหลี่ฟู่ และรัฐอื่นๆ ได้พยายามปลีกตัวเป็นอิสระและแสวงหาการยอมรับทางการทูตจากจีน รัฐเหล่านี้มีศักยภาพที่จะเติมช่องว่างทางการเมืองเมื่อรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สิ้นสุดลงราว พ.ศ. ๑๗๖๒ และพระเจ้าแผ่นดินเขมรองค์ต่อมาก็ไม่ได้มีบารมีสูงดังเช่นรัชกาลก่อน อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากที่สุดในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็คือ การขึ้นมามีอำนาจของชนชาติไทในเอเชียอาคเนย์และการตั้งรัฐไทขึ้นหลายรัฐในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในดินแดนพม่าและภาคเหนือของประเทศไทยเรื่องราวของดินแดนไทยสมัยโบราณก่อนการเข้ามาของชนชาติไทซึ่งผู้เขียนกล่าวถึงเพียงสังเขปนี้ แสดงให้เห็นว่าอารยธรรมไทยที่จะก่อรูปก่อร่างขึ้นในสมัยต่อจากนี้มีพื้นฐานมาจากกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ก่อนอย่างยาวนาน อารยธรรมใดก็ตามเจริญรุ่งเรืองได้เพราะการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา การปรับตัวนั้นแต่เดิมนั้นมาจากการคัดสรรโดยธรรมชาติระหว่างความเข้มแข็งของวัฒนธรรมท้องถิ่นกับอิทธิพลวัฒนธรรมที่มาจากภายนอก การเข้ามาของชนชาติไทได้ทำให้การผสานทางวัฒนธรรมนั้นดำเนินไปอีกระดับหนึ่ง ดังนั้น การทำความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องชนชาติไทจึงเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นหัวข้อสำคัญต่างหาก

บานประตูที่วัดโมลี กรุงเทพมหานคร

บรรณานุกรม

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี, สำนักนายกรัฐมนตรี. **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓ ถึง ๕** (พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๒๒)

ยอร์ช เซเดส์. **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒**, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๐๔.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐**, กรุงเทพฯ, สมาคมประวัติศาสตร์ฯ, ๒๕๓๕.

_____. **ศิลปะในประเทศไทย**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘. ฯลฯ.

Coedies, George, **The Excavation at Pong Tuk and their Importance for the Ancient History of Thailand.** JSS, 21, 3 ; 95-210.

Higham, Charles, **The Archaeology of Mainland Southeast Asia Cambridge** : Cambridge university Press, 1989.

Luce, G.H., **Countries Neighboring Burma,** JBRS, XIV, 2 (1925) : 138-125.

Wang Gungwn, **The Nanhai Trade,** JMBRAS, XXI, pt 2, 1958.

Wheatley, Paul, **The Golden Khersonese,** Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1961.

เหรียญตราพบที่จังหวัดสุโขทัย

อักษร - ภาษาไทยในศิลาจารึก หลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง และลักษณะบ้านเรือนไทย (เมืองนครลำปางในอดีต)

ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชนชาติไทย

ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร*
ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร**

๑. ความนำ

เรื่องราวความเป็นมาของชนชาติไทและการเข้ามาของชนชาติไท° ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในดินแดนประเทศไทยนั้น นับว่าเป็นประเด็นที่วงการนักวิชาการนานาชาติสนใจมากที่สุดประเด็นหนึ่ง การศึกษาเรื่องนี้ได้เริ่มมาก่อนในประเทศตะวันตกเมื่อกว่าร้อยปีมาแล้ว เมื่อศาสตราจารย์ แตเรียง เดอ ลาคูเปอรี (Terrien de Lacouperie) ได้เผยแพร่ผลงานการศึกษาของท่านเกี่ยวกับชนชาติไท/ชานในประเทศจีนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ หลังจากนั้นมาก็ได้มีผู้ศึกษาเรื่องราวของชนชาติไทในแนวต่างๆ และเสนอข้อสรุปที่แตกต่างกันออกไป การศึกษาที่สำคัญคือ การศึกษาในเชิงสังคม-มานุษยวิทยาของศาสตราจารย์ โวลฟ์กัง อีแบร์หาร์ด (Wolfgang Eberhard) และ ยอร์ช คอนโดมีนัส (Georges Condominas) ซึ่งเป้าหมายการศึกษาอยู่ที่กลุ่มคนไทในประเทศจีนและเวียดนามภาคเหนือตามลำดับ นอกจากนี้ ได้มีผู้ศึกษาประวัติความเป็นมาของคนไทในเชิงลัทประวัติศาสตร์ (histo-linguistics) อยู่หลายท่าน เช่น ศาสตราจารย์ ดร.วิลเลียม เก็ดนีย์ (William Gedney) ดร.เจมส์ ริชาร์ด แชมเบอร์เลน (James Richard Chamberlain) และศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เป็นต้น จริงๆ แล้วได้มีนักวิชาการท่านอื่นๆ ซึ่งพยายามไขปริศนาเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของชนชาติไทจากแนวทางการศึกษาทางวิทยาศาสตร์และโบราณคดีด้วย เช่น การศึกษากลุ่มเลือด และสรีรลักษณะของโครงกระดูกมนุษย์โบราณ เข้าใจว่าในอนาคตคงจะได้ใช้วิธีการตรวจพิสูจน์ด้านพันธุกรรม (ดีเอ็นเอ) มาช่วยหาข้อสรุปอีกทางหนึ่งความเข้าใจและการศึกษาเรื่องชนชาติไทในแง่มุมประวัติศาสตร์ (หรือการศึกษาบนพื้นฐานของการวิจัยเอกสารเป็นหลัก) ดูจะมีอุปสรรคสำคัญอยู่ประการหนึ่ง นั่นคือ ความขัดแย้งในระหว่างจินตนทัศน์อดีต (การสร้างภาพอดีตอย่างที่ต้องการเชื่อจะด้วยเหตุผลอะไรก็ตาม) กับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ซึ่งได้มาจากการศึกษาหลักฐานชั้นต้นอย่างเคร่งครัด และการนำผลการศึกษานั้นมาเสนออย่างไม่บิดเบือนไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม[๒] ความสำนึกในการให้ความสำคัญ

---

* นายกราชบัณฑิตยสถาน และนำเสนอ ตอนที่ ๒ (ถิ่นที่อยู่ของชนชาติไทย)

** นำเสนอตอนที่ ๑ (ความนำ) และ ตอนที่ ๓ (สืบค้นประวัติชนชาติไทในเอกสารจีนโบราณ)

° คำว่า "ไท" ใช้เพื่อหมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาไทย ซึ่งแตกต่างจากคำว่า "ไทย" ซึ่งใช้หมายถึงคนที่พูดภาษาไทในดินแดนประเทศไทยหลังจากเกิดรัฐชาติและมีการผสมผสานทางวัฒนธรรมแล้ว

[๒] ดู วินัย พงศ์ศรีเพียร, "ประวัติศาสตร์ชนชาติไท/ไทย: สถานภาพความรู้ในปัจจุบัน", โลกประวัติศาสตร์, ๕, ๑(มกร.-มีนา. ๒๕๔๒): ๑-๑๙

ต่อข้อเท็จจริงจากหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัยเป็นหลักการของการศึกษาประวัติศาสตร์ชนชาติไทในดินแดนประเทศไทย เพราะฉะนั้น เราควรทราบว่า

(๑) จากการศึกษาของผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ เราไม่สามารถใช้เอกสารประเภทที่เรียกว่า "ตำนานดึกดำบรรพ์" ที่เขียนขึ้นในสมัยหลังมาก ๆ และเขียนในแนวของคัมภีร์มหาวงศ์ เป็นหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์การที่คนไทเข้ามามีบทบาทในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย ในพม่าและในลาวได้ เนื่องจากตำนานจะเริ่มต้นเรื่องในยุคพุทธกาลทั้งสิ้น

(๒) เอกสารจีนซึ่งนักประวัติศาสตร์ตะวันตกเริ่มนำมาใช้อ้างอิงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชนชาติไทก่อนใครนั้นมีคุณค่าสูง แต่เอกสารจีนมีหลายประเภท และต้องนำมาใช้อย่างระมัดระวัง เท่าที่ผ่านมานักวิชาการไทยมักจะลากความและลากคำให้เข้ากับจินตนาทัศน์อดีตของตน

(๓) ความรู้เกี่ยวกับการเข้ามามีบทบาทของชนชาติไทในเอเชียอาคเนย์และดินแดนไทเกิดจากสหวิทยาการ คือ การศึกษาด้านจารึก ด้านมานุษยวิทยาและสัทศาสตร์ ด้วยการศึกษาค้นคว้าที่ระมัดระวัง ผลสรุปของแนวการศึกษาที่กล่าวมาแล้วย่อมสนับสนุนกัน ตัวอย่างเช่น ตามการค้นคว้าของ ดร.อีแบร์ฮาร์ดในทางสังคม-มานุษยวิทยาพบว่าชนเชื้อสายไทน่าจะอยู่ในกวางสีและกวางตุ้งก่อนอพยพเข้ามายังดินแดนพม่า ยูนนาน และภาคเหนือของประเทศไทยในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๙ (ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔) ไปแล้ว ส่วนการจำลองภาพการอพยพของชนชาติไทจากเวียดนามภาคเหนือไปทางตะวันออกของ ดร.แชมเบอร์เลน โดยการศึกษาทางด้านสัทประวัติศาสตร์ของคนไทกลุ่มต่าง ๆ ก็เสนอผลในทำนองเดียวกัน

การอพยพเข้ามาของคนไทเป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปและใช้เวลานานซึ่ง จิตร ภูมิศักดิ์ ได้เสนอว่า จารึกของพระเจ้าภาวรมันที่ ๒ ของเขมรโบราณ ลงศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๑๘๒ น่าจะเป็นหลักฐานเก่าที่สุดเกี่ยวกับการปรากฏของชนชาติไทในดินแดนแหลมทอง ทั้งนี้เพราะในจารึกหลักนี้มีคำว่า "โปฺญ สยำ" อยู่ และคำว่า สยำ หรือ สยาม (ออกเสียงว่า ชาน ในพม่า) เป็นชื่อที่คนต่างชาติพันธุ์เรียกคนไท จารึกของอาณาจักรจัมปา (ในเวียดนามภาคกลางและภาคใต้) ได้พูดถึงเชลยศึก "สยาม" ในราว พ.ศ. ๑๑๐๔ และถัดจากนั้นมาอีกราว ๕๐ ถึง ๖๐ ปี คำว่า สยาม หรือ ชาน ก็เริ่มปรากฏถี่ขึ้นในจารึกอาณาจักรพุกาม เพราะฉะนั้น หลักฐานชั้นต้นจึงต่างชี้ว่า เมื่อถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ คนไทได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในดินแดนภาคเหนือของไทยแล้ว หลังจากนั้น กลุ่มคนไทจะเริ่มพัฒนากลายเป็นกลุ่มชนชั้นปกครองและตั้งบ้านเมืองขึ้นมาในอัสสัม พม่า ยูนนาน ลาวและภาคเหนือของไทยปรากฏการณ์นี้ดูเหมือนตรงกับการสิ้นสุดลงของอาณาจักรหนานเจ้า (น่านเจ้า) ในยูนนาน

บทความที่นำมาเสนอในคู่มือครูฉบับนี้มีสองเรื่อง เรื่องแรกเป็นงานเขียนสั้นของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เกี่ยวกับข้อสมมุติฐานเรื่องถิ่นที่อยู่ของชนชาติไท ส่วนที่สองเป็นบทความค่อนข้างยาวของ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ซึ่งพูดถึงพัฒนาการของการศึกษาประวัติศาสตร์ชนชาติไททั้งของนักวิชาการต่างประเทศและไทยในรอบ

ประมาณหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา และยังกล่าวถึงปัญหาการใช้เอกสารจีนโบราณในการศึกษาเรื่องนี้ด้วย บทความทั้งสองเรื่องนี้ตั้งใจให้เป็นพื้นฐานความรู้เพิ่มเติมสำหรับครูอาจารย์ผู้สอนประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณซึ่งอาจต้องการการอ้างอิงที่มีรายละเอียดมากขึ้น

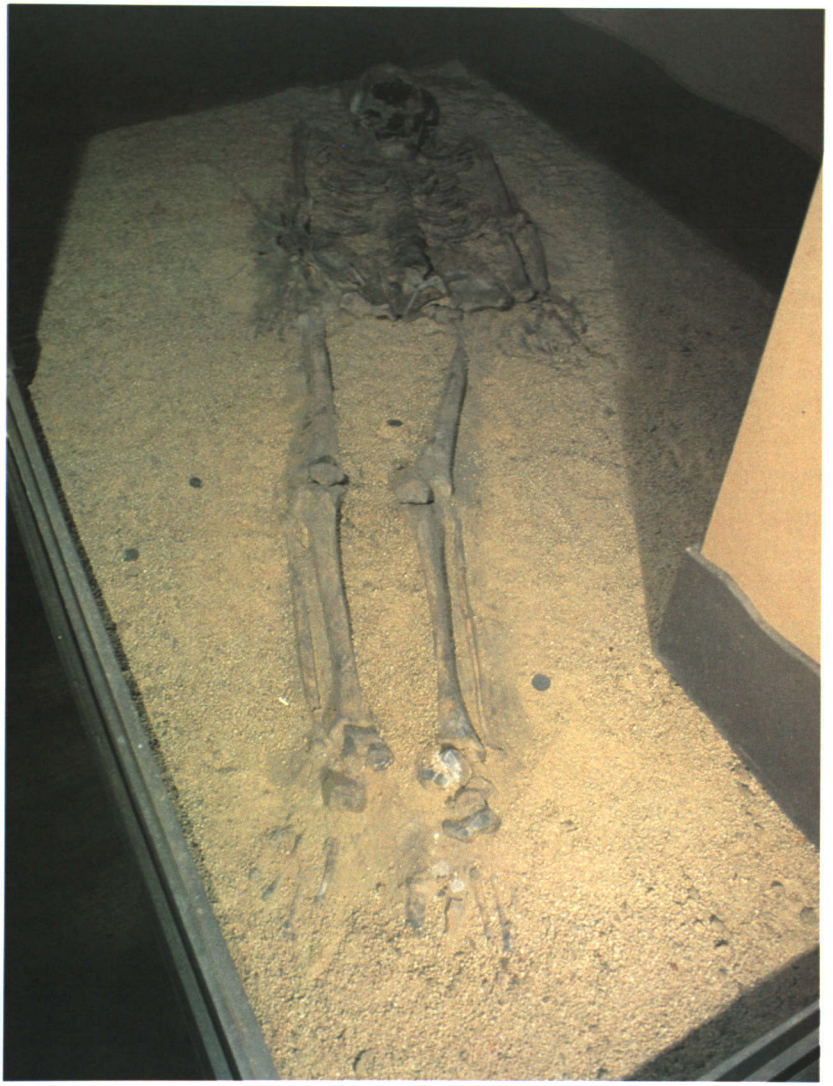
๒. ถิ่นที่อยู่ของชนชาติไทย

เมื่อชาวตะวันตกในยุคแสวงหาอาณานิคมมาพบกลุ่มชาติไทนั้น*ชาวไทได้กระจายอยู่ทั่วไปในอาณาเขตที่กว้างขวาง ทางตะวันตกเริ่มตั้งแต่ ไทอาหม ไทพ่าเก ไทอ่ายตน ไทคำที่ ใน**แคว้นอัสสัมอินเดีย** ไทคำที่ ไทใหญ่ ไทเขิน ไทลื้อ ไทเมา ใน**พม่า** ไทเมาหรือไทเหนือ ไทลื้อใน**สิบสองพันนา มณฑลยูนนานประเทศจีน** ไทยในประเทศไทย ไทในกลันตันประเทศมาเลเซีย ไทในประเทศลาว ไทจ้วง ไทโท้ ใน**มณฑลกุยโจวและมณฑลกวางสีของประเทศจีน** ไทนุง ไทคำ ไทแดง ไทขาว ใน**เวียดนาม** ไปจนถึงไทหลีที่เกาะไหหลำ **ประเทศจีน*** ปัจจุบันมีคนไททุกประเทศรวมกันกว่า ๑๐๐ ล้านคน

หลี ฟังก้วย (Li Fang - Kuei) ชาวอเมริกันเชื้อสายจีน ได้ไปศึกษาภาษาถิ่นไท และภาษาจีนที่ใกล้เคียงกับภาษาไทในเมืองจีน รวม ๓๕ ภาษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ และได้เสนอให้แบ่งแยกภาษาตระกูลไทออกเป็น ๓ กลุ่มคือ ภาษาตระกูลไทกลุ่มเหนือ กลุ่มกลาง และกลุ่มตะวันตกเฉียงใต้ ทั้งนี้โดยอาศัยศัพท์ในชีวิตประจำวันที่แต่ละกลุ่มใช้รวมกันภายในกลุ่ม แต่ใช้ผิดกันระหว่างกลุ่ม เช่น ไทกลุ่มตะวันตกเฉียงใต้ใช้ "หนวด" แต่ไทกลุ่มเหนือและไทกลุ่มกลางใช้ "มุม" และศัพท์ที่มีเสียงพยัญชนะควบ เช่น คำในภาษาไทดั้งเดิมที่สานกลับไปเป็น "ตรา" ไทกลุ่มตะวันตกเฉียงใต้ใช้ "ตา" ไทกลุ่มเหนือใช้ "ทา" ก็มี "รา" ก็มี ส่วนไทกลุ่มกลางใช้ "ฮา"

การแบ่งเช่นนี้พอดีตรงกับถิ่นที่อยู่ทางภูมิ-ศาสตร์คือ **ภาษาไทกลุ่มเหนือ** ได้แก่ ภาษาจ้วง ไทย้อย ภาษาถิ่นในมณฑลกุ้ยโจว และมณฑลกวางสี **ภาษาไทกลุ่มกลาง** ได้แก่ ภาษาโท้ ภาษานุง และภาษาไทถิ่นอื่นในมณฑลกวางสีตอนใต้และในเวียดนาม **ภาษาไทกลุ่มตะวันตกเฉียงใต้** ได้แก่ ภาษาไทอาหม ไทพ่าเก ไทอ่ายตน ในแคว้นอัสสัมอินเดีย ไทใหญ่ ไทเขิน ไทลื้อ ไทเมา ในพม่า ไทลื้อ ไทเมา ไทดำ ไทขาว ไทหย่าในประเทศจีน ไทยในประเทศไทย ไทในประเทศลาว ไทในกลันตันประเทศมาเลเซีย ไทดำ ไทขาว ไทแดงในเวียดนาม

ตามหลักฐานทางภาษาศาสตร์และประวัติศาสตร์ถิ่นเดิมของภาษาไทน่าจะอยู่บริเวณกวางสีของจีนต่อกับเมืองแถงของเวียดนาม ศาสตราจารย์ดร.วิลเลี่ยม เกดนีย์ (Dr. William Credney) ได้เสนอทฤษฎีว่าภาษาเกิดที่ใด อยู่ในที่นั้นมานาน คนย่อมจะพูดแตกต่างกันออกไปจนเกิดภาษาถิ่นขึ้นหลายภาษา เช่น ในเกาะอังกฤษ มีภาษาถิ่นมากสื่อสารระหว่างกันได้ลำบาก แต่ภาษาอังกฤษในอเมริกาเดินทางไปพันกิโลเมตร ยังสื่อสารกันได้สะดวก เพราะภาษาอังกฤษอยู่ในอเมริกาไม่นานพอที่จะทำให้เกิดภาษาถิ่นขึ้น ในมณฑลกุ้ยโจวและกวางสีมีภาษาจ้วง ซึ่งแตกเป็นภาษาไทถิ่นถึง ๕๑ ภาษา ขนาดอยู่ห่างกัน ๒๐ กิโลเมตร ก็ฟังกันไม่ค่อยรู้เรื่องแล้ว ถิ่นเดิมของภาษาไทจึงน่าจะอยู่บริเวณมณฑลกวางสีในจีนต่อกับเมืองแถงในเวียดนาม

โครงกระดูกที่ฝังพร้อมเครื่องประดับในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี

มีผู้เสนอว่าถิ่นเดิมของภาษาไทน่าจะอยู่ในยูนนาน เช่น น่านเจ้า แต่ภาษาถิ่นรอบๆ น่านเจ้ามีภาษาไทขาว ไทลื้อและไทเมา ภาษาถิ่นที่กล่าวมานี้น่าจะถือว่าเป็นภาษาถิ่นภาษาเดียวกัน เพราะสื่อสารระหว่างกันได้สะดวก ภาษาไทจึงน่าจะเข้าไปในน่านเจ้าเมื่อไม่นานมานี้ ยังไม่ทันจะเกิดภาษาถิ่นแตกต่างกันออกไป

ส่วนผู้ที่เห็นตามรูธ เบเนดิกท์ (Ruth Benedict) ว่า คนไทน่าจะได้อพยพจากหมู่เกาะอินโดนีเซียขึ้นไปข้างเหนือนั้นไม่มีหลักฐานทางภาษาศาสตร์หรือประวัติศาสตร์สนับสนุนและขัดกับหลักที่ว่าวัฒนธรรมย่อมเคลื่อนย้ายจากต้นน้ำทางเหนือลงไปทางใต้ทั่วโลก แม้แต่พอล เบเนดิกท์ (Paul Benedict) ผู้เป็นลูกก็มีได้เห็นด้วย กลับเสนอว่าจุดศูนย์กลางการกระจายภาษาไท ควรจะอยู่ที่จีนตอนใต้

ส่วนความเห็นที่ว่า คนไทยอยู่ในประเทศไทยมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้น นายแพทย์สุด แสงวิเชียร ได้สรุปว่า โครงกระดูกคนโบราณที่กาญจนบุรีเหมือนโครงกระดูกคนไทย แต่ก็ไม่เคยศึกษาว่าเหมือนกับโครงกระดูกของมอญ เขมร พม่า หรือชวาหรือไม่ นายแพทย์ประเวศ วะสี รายงานว่าชาวอีสานมีเฮโมโกลบิน อี. สูงเหมือนเขมร แต่ยิ่งไกลออกไปยิ่งมีเฮโมโกลบิน อี. น้อยลง ส่วนจีนไม่มีเฮโมโกลบิน อี. เลย บัดนี้นักวิชาการได้พิสูจน์แล้วว่าถิ่นใดมีไข้จับสั่นชุกชุม ถิ่นนั้นคนจะมีเฮโมโกลบินสูง ไม่ว่าจะเป็นคนไทยหรือชาติอื่น นายแพทย์สมศักดิ์ พันธุ์สมบุญ เสนอว่า หมู่เลือดของคนไทยคล้ายคลึงกับของชาวชวาทางใต้มากกว่าชาวจีนทางเหนือของประเทศไทย แต่ ศาสตราจารย์ถาวร วัชราภัย ได้สำรวจกลุ่มเลือดและลักษณะของชากรรไกรแล้วสรุปว่า ไทยดำใกล้กับจีน แต่ไม่ใกล้กับชาวมาเลย์และไม่ใกล้กับเขมร ส่วนเขมรใกล้กับชาวมาเลย์ทางกลุ่มเลือดและลักษณะของชากรรไกร

อนึ่ง ถ้ามองในแง่ของหลักฐานประวัติศาสตร์ศิลาจารึกในประเทศไทยก่อนสมัยสุโขทัยเป็นจารึกที่เขียนด้วยอักษรมอญและอักษรขอม เป็นภาษามอญ ภาษาขอม ภาษาบาลีและสันสกฤต ไม่มีจารึกภาษาไทยเลย แสดงว่าก่อนสมัยสุโขทัย คนไทยคงเป็นชนกลุ่มน้อย เพราะถ้าเป็นคนชั้นปกครอง คงไม่ปล่อยให้ชาติอื่นมาทำจารึกภาษาต่างๆ โดยไม่ทำจารึกภาษาไทยขึ้นไว้บ้าง

๓. สืบค้นประวัติชนชาติไทยในเอกสารจีนโบราณ

๓.๑ ความสำคัญของเรื่อง

ในช่วงระยะเวลาเกือบหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ปัญญาชนและชนชั้นปกครองของไทยได้ให้ความสนใจ และความสำคัญแก่การศึกษาประวัติความเป็นมาของชนชาติไทมากเป็นพิเศษ แต่เราก็ควรเข้าใจด้วยว่า ก่อนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวย้อนหลังขึ้นไป นักปราชญ์ในราชสำนักสยามมิได้มีจินตนทัศน์อดีต* อย่างเดียวกับชนรุ่นหลังของไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัสว่า *แม้ไทยจะมีประวัติศาสตร์ยาวนาน แต่น่าเสียดายที่บรรพบุรุษของเราทิ้งมรดกงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไว้น้อยมาก โดยเฉพาะก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี*[๒]

---

* ผู้เขียนแปลจากภาษาอังกฤษว่า "Perception of the Past" เพื่อให้หมายถึง ความพอใจที่จะมองและเชื่อว่าอดีตเป็นมาอย่างไร

๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร, หนังสือที่ระลึกงานศพหม่อมราชวงศ์มารุต เทวกุล (๑๔ มิถุนายน ๒๕๓๒) : ๑

เมื่อไม่กี่ปีมานี้ ผู้เขียนได้ร่วมเสนอผลงานวิจัย เรื่อง **สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๕** และได้กล่าวถึง *"สถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์ไทยสมัยก่อน 'สุโขทัย' ก่อน พ.ศ. ๒๕๐๓"* ว่า

การแบ่งสมัยประวัติศาสตร์ไทยยุคต้นเป็น "สมัยก่อนอาณาจักรสุโขทัย และสมัยสุโขทัย" นั้น เป็นการแบ่งอย่างคร่าว ๆ ตามความเข้าใจของปัญญาชนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบริติชมิวเซียม ซึ่งชำระตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ-พุทธยอดฟ้าฯ และได้เพิ่มเรื่องราวจาก **พงศาวดารเมืองเหนือ** เข้าไปในตอนต้นแสดงว่า จินตนทัศน์อดีตของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เป็นเครื่องชี้ว่าประวัติศาสตร์ของชนชาติสยามเริ่มต้นขึ้นที่การสร้างเมืองสวรรคโลกและเมืองสุโขทัย ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อครั้งที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระนิพนธ์ **พงศาวดารสยาม** ใน พ.ศ. ๒๔๔๑/๒ นั้น มิได้ทรงแสวงหาต้นกำเนิดของชาวไทยนอกแผ่นดินสยามเลย ในพระนิพนธ์เรื่อง **ตำนานประเทศไทย** พระองค์ทรงอาศัยตำนานโบราณ เรื่อง "ตำนานสิงหนติ" ในการสันนิษฐานว่าบริเวณเชียงแสนและแม่น้ำกกคือถิ่นอารยธรรมไทย ก่อนที่บรรพบุรุษของคนไทยจะอพยพลงมาสู่บริเวณภาคกลางของแผ่นดินสยาม

ในสมัยที่ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกเริ่มเข้ามาคุกคามประเทศสยามอย่างจริงจังนั้น ดูเหมือนว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้นำไทยจะต้องสร้างรัฐชาติตามแนวคิดแบบตะวันตกขึ้น และในท่ามกลางบรรยากาศเช่นนี้เองที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดงความกังวลพระทัยว่านักปราชญ์ไทยไม่สู้จะพยายามเขียนหนังสือประวัติศาสตร์สยามฉบับมาตรฐานกันนัก อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ นั้นเอง พระยาประชากิจ-กรจักร์ (แช่ม บุนนาค) ก็เริ่มเขียนเรื่อง "พงศาวดารลาวเฉียง" เป็นตอน ๆ ลงในวารสาร **วชิรญาณ** ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ พระยาประชากิจกรจักร์ได้ปรับปรุง "พงศาวดารลาวเฉียง" ให้สมบูรณ์ขึ้นและพิมพ์ออกมาในรูปหนังสือชื่อ **พงศาวดารโยนก** มีข้อที่น่าสังเกตคือ "พงศาวดารลาวเฉียง" เริ่มต้นด้วยบทนำที่อธิบายถึงความเป็นมาของชนชาติไทย บทนำนี้แสดงว่า พระยาประชากิจกรจักร์มีความคุ้นเคยกับผลงานของนักประวัติศาสตร์ตะวันตกร่วมสมัย เช่น ศาสตราจารย์แตเรียง เดอ ลาคูเปอรี, แมกซ์ มูลเลอร์ (Max Muller) อี. เอช. พาร์เกอร์ (E. H. Parker) และ เซอร์อาเธอร์ แฟร์ (Sir Arthur Phayre) เป็นอย่างดี ในแง่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ "พงศาวดารลาวเฉียง" มีความสำคัญตรงที่ว่า ท่านผู้เขียนพยายามขยายพรมแดนความรู้เกี่ยวกับชนชาติไทยย้อนหลังไปทั้งในด้านกาลและสถานที่ นอกจากนี้ เราอาจกล่าวได้ว่าความสนใจในประวัติศาสตร์สมัยโบราณของชนชาติไทยที่ทวีเพิ่มขึ้นนับจากนี้ไป ได้รับอิทธิพลจากงานเขียนของนักประวัติศาสตร์ตะวันตก

เส้นแบ่งเขตแดนระหว่างสมัยสุโขทัยและก่อนสุโขทัย คงจะต้องยึดถือลักษณะของหลักฐานเป็นหลัก พระยาโกษากรณ์วิจารณ์ (บุญศรี ประภาศิริ) เคยเสนอว่า ก่อน จ.ศ. ๖๐๐/พ.ศ. ๑๗๘๑ ขึ้นไปเป็นสมัยตำนาน หลังจากนั้นมาเป็นสมัยประวัติศาสตร์ อย่างเช่นในกรณีของสมัยสุโขทัย การแบ่งนี้ตรงกับแนวความคิดของนักวิชาการประวัติศาสตร์ เพราะ

นักประวัติศาสตร์ยึดถือตามหลักการว่า ความรู้ประวัติศาสตร์เกิดขึ้นได้จากการวิเคราะห์วิจารณ์หลักฐานชั้นต้นร่วมสมัย

ผู้นำและปัญญาชนไทยสมัยหลัง พ.ศ. ๒๔๕๐ เป็นต้นมาได้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ไทยก่อนสมัยสุโขทัยเป็นอย่างมาก เหตุจูงใจก็คือ ความตื่นเต้นที่ได้ใช้หลักฐานต่างประเทศในการศึกษาเรื่องราวของชนชาติไทยได้มีการถกเถียงถึงความเป็นไปได้ของข้อสมมุติฐานต่าง ๆ ของชาวตะวันตก จริง ๆ แล้ว ความสนใจในเรื่องนี้ยังส่งผลให้มีการหันกลับมารวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์สมัยโบราณอย่างกระตือรือร้นด้วย[๓]

การสำรวจผลงานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ในช่วงราวหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ทำให้ผู้เขียนทราบว่า นักปราชญ์และนักวิชาการไทยได้เสนอผลงานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยก่อนสุโขทัยมากมายและมีกว่า ๓๐ เรื่อง (นอกเหนือไปจากโครงการวิจัยของนักวิชาการอีกหลายโครงการในปัจจุบัน) ซึ่งมุ่งเน้นอธิบายและอภิปรายประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวข้องกับประวัติชนชาติไท ทั้งในสมัยที่บรรพบุรุษของคนไทยปัจจุบันยังอยู่ใน "บ้านเมืองเดิม" และสมัยที่เริ่มอพยพเข้ามาสู่ดินแดนตอนเหนือของภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[๔]

แม้จำนวนผลงานค้นคว้าจะมีเพียง ๓๐ กว่าเรื่องแต่เราต้องยอมรับว่าเมื่อมองในแง่ประวัติศาสตร์นิพนธ์แล้ว ผลงานเหล่านี้มีความสำคัญเป็นพิเศษสามประการ กล่าวคือ **ประการแรก** เป็นผลงานที่นักปราชญ์ไทยสมัยหลังภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมได้สร้างสรรค์ขึ้น เพื่อเสริมสร้างกำลังขวัญของชาติขึ้นใหม่ในยุคชาตินิยม และมีอิทธิพลต่อจินตนาทัศน์อดีตของคนไทยรุ่นต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ **ประการที่สอง** ผลงานค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์ฝ่ายชาตินิยม โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชนชาติไทในประเทศจีนได้รับอิทธิพลจากงานเขียนของนักประวัติศาสตร์ชาติตะวันตกรุ่นแรก ๆ ที่เริ่มสนใจเอกสารประวัติศาสตร์จีน และเริ่มนำข้อมูลจากเอกสารจีนโบราณมาศึกษาวินิจฉัยในทางนิรุกติประวัติ และ**ประการที่สาม** นักประวัติศาสตร์ชาตินิยมคนสำคัญ ได้แก่ ขุนวิจิตรมาตรา หลวงวิจิตรวาทการ พระบริหารเทพธานี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์หรือ พระยาอนุมานราชธนก็ตาม ต่างได้ขยายความข้อสมมุติฐานที่ได้รับอิทธิพลมาจากนักวิชาการประวัติศาสตร์ฝ่ายตะวันตกให้ซับซ้อนขึ้นไปอีก

ทัศนคติและมาตรฐานในการเขียนประวัติศาสตร์ได้เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุค สิ่งที่เรียกว่า "วิธีการทางประวัติศาสตร์" ตามที่นักประวัติศาสตร์อาชีพในปัจจุบันเข้าใจกัน ทำให้เกิดความรู้สึกว่าจำเป็นต้องทบทวนข้อสมมุติฐานเก่า ๆ ที่เคยเชื่อกันมาเมื่อครั้งสี่หรือห้าทศวรรษก่อน ประวัติศาสตร์แนวชาตินิยมจึงต้องเปิดทางแก่ประวัติศาสตร์วิชาการ เพื่อให้ผลจากการศึกษาประวัติศาสตร์ดูน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

---

[๓] วินัย พงศ์ศรีเพียร, "สถานภาพงานวิจัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทยสมัยก่อนสุโขทัยและสมัยสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๕" ในแถมสุข นุ่มนนท์ และคณะ, **รายงานสถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๕**, (งานวิจัยประเภทกำหนดเรื่องจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๖) : ๕-๖

[๔] เพิ่งอ้าง, ๑๒-๑๓

การศึกษาเรื่องความเป็นมาของชนชาติไทมีปัญหาซับซ้อนและมากประเด็นเกินกว่าจะหาข้อสรุปอย่างง่าย ๆ จากคำ ๆ เดียว เช่น คำว่า "เจ้า" ใน หนานเจ้า หรือคำว่า "ลาว" ใน อายหลาว แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ข้อเท็จจริงที่ว่า นักประวัติศาสตร์ไทยผู้บุกเบิกการค้นคว้าในด้านนี้ นับตั้งแต่พระยาประชากิจกรจักร์ลงมาถึงศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ส่วนใหญ่ใช้เอกสารจีนโดยผ่านการนำเสนอเป็นภาษาตะวันตก ท่านเหล่านี้ได้วินิจฉัยนิรุกติสัมพันธ์ของคำไทกับคำจีนบนพื้นฐานของการถ่ายทอดเสียงภาษาจีนที่ผิดหรือโดยความเข้าใจผิด ตามความเป็นจริงแล้ว การค้นคว้าเรื่องชนชาติไทเท่าที่ผ่านมายังติดอยู่กับกับดักทางตรรกศาสตร์ (หรือ Fallacy) หลายประการ และคงไม่เป็นการกล่าวเกินความจริงว่ามีนักวิชาการไทยรุ่นปัจจุบันน้อยรายนักที่ได้มีอภิสิทธิ์อ่านหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัยของจีน แม้ในส่วนที่แปลเป็นภาษาต่างประเทศแล้วก็ตาม ในขณะเดียวกันเราก็คงไม่ต้องย้ำว่า การใช้ข้อมูลที่ผ่านการตีความแล้วของนักประวัติศาสตร์ตะวันตกก็ดี หรือนักประวัติศาสตร์จีนก็ดี อาจปิดหนทางที่วงวิชาการไทยจะสร้างองค์ความรู้ใหม่อย่างเป็นอิสระ

เท่าที่ผ่านมา ได้มีการยอมรับกันทั่วไปว่า เรื่องราวของชนชาติไทจะต้องเป็นส่วนหนึ่งหรือบทนำของประวัติศาสตร์ไทย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเสนอแนวคิดไว้ว่า ภาษาเป็นเครื่องกำหนดชนชาติ[๕] ดังนั้น ประวัติศาสตร์ชนชาติไทจึงหมายถึงประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนทั้งหลายที่พูดภาษาตระกูลไทและมีถิ่นฐานอยู่กว้างขวางในดินแดนหลายประเทศ ในปัจจุบันเราทราบว่า กลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลไทนอกพระราชอาณาจักรไทยมีกระจายอยู่เป็นแถบคล้ายพระจันทร์เสี้ยว จากกวางตุ้ง กวางสี และภาคเหนือของเวียดนามทางตะวันออก ผ่านสิบสองพันนาทางใต้ของยูนนาน และรัฐไทใหญ่ในพม่า เรื่อยไปทางตะวันตกจนจรดแคว้นอัสสัมของอินเดีย อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์ชนชาติไทในประเทศจีนได้รับความสนใจมากเป็นพิเศษเพราะมีคนกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไทอยู่ราว ๑๕ ล้านคน (หรือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีจำนวนมากเป็นอันดับสองรองจากพวกฮั่นหรือจีนแท้) การกระจายของชนที่พูดภาษาตระกูลไทอย่างกว้างขวางในดินแดนต่างทำให้เราสามารถเปรียบเทียบได้กับการกระจายของชนเผ่าอารยัน ซึ่งเมื่อไปถึงที่ใดก็นำเอาแก่นภาษาและวิถีชีวิตไปด้วยดังเราจะเห็นว่า ภาษาสันสกฤต เปอร์เซีย กรีก ละติน และเยอรมันต่างพัฒนามาจากรากภาษาเดียวกัน ในด้านพิธีกรรมและความเชื่อ กลุ่มต่าง ๆ ของชนชาติเดียวกันที่แตกสาขาออกไปอาจปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าการปรับตัวนั้นทำให้เกิดประโยชน์แก่กลุ่มของตน ดังนั้น ชนชาติไทซึ่งกระจายไปอยู่ในดินแดนต่าง ๆ จึงถูกเคลือบด้วยวัฒนธรรมใหม่ที่มองเห็นอย่างเป็นรูปธรรม เช่น กลุ่มคนไทในอัสสัม พม่า และยูนนาน อาจรับเอาลักษณะการแต่งกายและพิธีกรรมบางส่วนของชนชาติที่ตนเข้ามาอยู่ร่วมสังคมด้วย แต่ภาษาพูด วิถีชีวิต และความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับกำเนิดของชนชาติ ผีฟ้า แถน และขวัญ ทำให้เราทราบว่ากลุ่มชนกลุ่มนั้นเป็นชนชาติไท เรา

[๕] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "พระนิพนธ์คำนำ" ใน **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา**, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖) : ๓๕

สามารถเปรียบเทียบความแตกต่างในเรื่องโลกทัศน์ระหว่างกลุ่มคนที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากภายนอกกับกลุ่มที่ไม่ได้รับ แนวคิดของพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทมีอิทธิพลต่อให้ชนชาติไทในพม่า ลาว และล้านนา สร้างตำนานดึกดำบรรพ์ว่าด้วยกำเนิดของชนชาติในทำนองคล้าย ๆ กัน[๖] ส่วนกลุ่มชนภาษาตระกูลไทในกวางตุ้งและกวางสี (ยกเว้นสิบสองปันนาในยูนนาน) ซึ่งมีพัฒนาการทางการเมืองและประวัติศาสตร์นอกวัฒนธรรมพุทธเถรวาท หาได้มีประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับตำนานดึกดำบรรพ์ของตนแบบเดียวกับคนไทในภาคเหนือของเอเชียอาคเนย์ไม่ การจำลองภาพอดีตของพวกคนเชื้อสายไทกลุ่มนี้ที่แต่ก่อนเรียกว่าไทโท้หรือไทนุง แต่ปัจจุบันเรียกว่าไทจ้วง กลับต้องใช้เอกสารจีนโบราณและเวียดนามโบราณเป็นหลัก[๗] อย่างไรก็ตาม การกระจายอยู่ของชนชาติไทในแผ่นดินจีน และการศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์จีนของนักปราชญ์ตะวันตก กลับได้นำไปสู่ข้อสมมุติฐานว่า บรรพบุรุษของคนไทมีถิ่นกำเนิดอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งในใจกลางแผ่นดินจีน และถูกจีนเบียดเบียนให้ต้องอพยพลงมาทางใต้เป็นลำดับ

ประเด็นสำคัญที่เราต้องยอมรับแล้วก็คือ จินตนทัศน์อดีต (หรือภาพอดีตที่พอใจสร้างขึ้น) ของคนไทยเกี่ยวกับชนชาติไทโบราณ เดิมถูกสร้างจากการรับรู้ข้อมูลประวัติศาสตร์จีนผ่านสายตานักประวัติศาสตร์ตะวันตกมาก่อนชั้นหนึ่ง ในปัจจุบันความรับรู้ของนักวิชาการไทยได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว อันเป็นผลมาจากการขยายพรมแดนความรู้ และการวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์อย่างระมัดระวังและเป็นระบบมากขึ้น ในเวลาเดียวกัน ความก้าวหน้าในสาขาวิชาลัทศาสตร์ภาษาตระกูลไท ทำให้เราทราบข้อบกพร่องและปัญหาการด่วนสรุปของมิชชันนารีผู้เก็บและถ่ายทอดข้อมูลภาษาถิ่นเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษนี้ แนวคิดเสรีนิยมของวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัยได้ส่งให้ความเชื่อที่ว่าบรรพบุรุษไทยมาจากบริเวณเทือกเขาอัลไต กลายเป็นเรื่องของความเชื่อในอดีตไป และได้ทำให้ข้อสมมุติฐานที่ว่าหนานเจ้า (น่านเจ้า) เป็นอาณาจักรไทมีน้ำหนักอ่อนลง ในขณะเดียวกัน ความตื่นตัวในการค้นคว้าเรื่องชนชาติไทของนักวิชาการจีนได้นำไปสู่การอภิปรายเรื่องรัฐหรืออาณาจักรต่าง ๆ ที่นัก

---

[๖] ตำนานเหล่านี้มีเค้าโครงเรื่องเลียนแบบคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกาซึ่งพระมหานามเถระแต่งขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๖ คัมภีร์มหาวงศ์ จัดอยู่ในประเภท "ประวัติศาสตร์สากล" และแสดงให้เห็นความเจริญของพุทธศาสนา พระสงฆ์นักปราชญ์ที่เขียนตำนานในแนวนี้ จะนำประวัติศาสตร์ชนชาติย้อนกลับไปสมัยพุทธกาลและจำลองภาพของ "ชมพูทวีป" ขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีเมืองอริมัทนปุระ (พุกาม) เป็นศูนย์กลาง ที่เป็นเช่นนี้สันนิษฐานว่า เพราะพระสงฆ์มอญ-พม่าได้รับอิทธิพลของพุทธเถรวาทจากลังกาก่อนในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑

[๗] เท่าที่ผู้เขียนทราบ แม้คนไทในกวางสีจะดำรงอยู่มาตั้งแต่ราว ๒๕๐ ปี ก่อนคริสตกาล (ตามหลักฐานประวัติศาสตร์จีนโบราณ) แต่เนื่องจากไม่มีอักษรของตนเองจึงมิได้บันทึกประวัติศาสตร์ชาติตนไว้ งานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับไทให้หรือจ้วง หรือ ไทมุง ที่เป็นงานใหญ่จริง ๆ ยังไม่มี เมื่อไม่กี่ปีมานี้ได้มีงานวิจัยที่น่าสนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จ้วงสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ซึ่งนักวิจัยได้ใช้เอกสารจีนเป็นหลักดู Jeffrey G. Earlow, "The Zhuang Minority Peoples of the Sino-Vietnamese Frontier in the Song Period", **Journal of Southeast Asian Studies,** XV111, 2 (Sept 1987) : 250-269

ประวัติศาสตร์เชื่อว่า อาจเป็นรัฐหรืออาณาจักรของคนไทก็ได้ เช่น รัฐส้าน[๕] และเตียนเยว่[๖] เป็นต้น ในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องรัฐไทหรือรัฐที่เชื่อว่าเป็นไทนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยข้อมูลจากเอกสารจีนเป็นหลัก

๓.๒ ความเป็นมาของประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องชนชาติไท

(๑) อิทธิพลของนักวิชาการตะวันตกยุคแรก

ย่อมเป็นที่ทราบกันดีว่า นักปราชญ์ตะวันตกในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นผู้ที่ริเริ่มให้ความสนใจเรื่องชนชาติไท (หรือ ชาน หรือ สยาม) ในระดับมหัพภาค เราอาจถือได้ว่า ศาสตราจารย์แตเรียง เดอ ลาคูเปอรี ใน ค.ศ. ๑๘๘๕/พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นผู้จุดประกายความสนใจในเรื่องนี้ บทนำที่ท่านเขียนขึ้นเป็นพิเศษเรื่อง "ถิ่นฐานเดิมชนชาติชาน" (Cradle of the Shan Race) ให้แก่ นายอาร์ชิบอลด์ คอลคูน (Archibald Colguhoun) ผู้แต่งหนังสือเรื่อง Amongst the Shans ในปีนั้นนับว่าไม่เพียงแต่สร้างมิติใหม่ในการมองประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและการเมืองโบราณของจีนเท่านั้น หากยังสร้างความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับบทบาทของชนชาติไทอย่างไม่มีใครเคยคิดมาก่อนเลยด้วย

ศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี เป็นนักนิรุกติประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงแห่ง University College, London และเชี่ยวชาญภาษาของชนชาติในอินโดจีน ในฐานะผู้บุกเบิกใช้นิรุกติศาสตร์และลัทศาสตร์สืบค้นประวัติวัฒนธรรมของชนชาติในแหลมอินโดจีน และเห็นว่าชนชาติเหล่านี้ก็มีอยู่เป็นจำนวนมากในประเทศจีน ท่านจึงได้ใช้ข้อมูลด้านภาษา ซึ่งบรรดานักสำรวจทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งหมอสอนศาสนารวบรวมและสันนิษฐานไว้มาวิเคราะห์วิจัย ศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี ได้ข้อสรุปว่าคนทั่วไปเข้าใจผิดมาโดยตลอดว่า วัฒนธรรมจีนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาอย่างกว้างขวางตั้งแต่ครั้งโบราณ ความจริงแล้ว เขตวัฒนธรรมจีนมีอยู่ในบริเวณไม่กว้างขวางนัก เฉพาะตรงบริเวณลุ่มแม่น้ำหวงเหอ นอกบริเวณนั้นไป เป็นที่อยู่อาศัยของชนเผ่าต่างๆ แต่วิถีชีวิตของชนเผ่าเหล่านี้ได้ถูกวัฒนธรรมจีนกลบกลืนไปนับแต่สมัยราชวงศ์ฉิน (Qin Dynasty) และราชวงศ์ฮั่น (Han Dynasty) เป็นต้นมา

ศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี ให้ข้อคิดว่าการจดบันทึกประวัติศาสตร์ของคนจีนอาจทำให้นักศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์เข้าใจไขว้เขวได้ เพราะวัฒนธรรมทางการเมืองของจีน ทำให้ราชสำนักจีนหยิบยื่นชื่อยศและชื่อตำแหน่งที่เป็นภาษาจีนให้แก่หัวหน้าชนเผ่าต่างๆ ที่ยอมรับอำนาจของจีน ทั้งๆ ที่พวกนั้นมิใช่เป็นจีนเลย ด้วยเหตุนี้ การศึกษาในเชิงชาติพันธุ์วิทยาและนิรุกศาสตร์ จึงเป็นวิธีการที่จะถอดรหัสที่แฝงอยู่ในหลักฐานจีนได้

ในความคิดของท่าน **ชนชาติไทชาน** มีวิวัฒนาการหลังชนชาติมอญ

---

[๕] ดู จิตร ภูมิศักดิ์, **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๑๙) : บทที่ ๑๔ สยาม ในความรับรู้ของจีน

[๖] ดู หวง ฮุ่ย คุน, "การค้นคว้าเกี่ยวกับอาณาจักรสยาม-ไต โบราณ" รสสุคนธ์ ขันธ์นะภา, แปล, **รวมบทความประวัติศาสตร์** ๙ (กุมภ์ ๒๕๓๐) : ๑๓๙-๑๖๒

> บรรพบุรุษของชนชาติไทขานดูเหมือนจะเป็นอย่างนี้มากกว่าอื่นใดทั้งหมด คือเป็นเพียงสาขาของชนชาติมองกูที่ยิ่งใหญ่ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ไปทางตะวันตก นั่นก็คือทางเหนือของเสฉวนในปัจจุบัน ณ ที่ซึ่งลักษณะของชนชาติค่อยๆ พัฒนาขึ้น ข้อสมมุติฐานทางด้านชาติพันธุ์วิทยาอันแสดงว่าชนชาติไทขานเป็นผลพวงมาจากการประสมกันของพวกมองกู เนกริโต และจีนในสัดส่วนที่ไม่เท่ากัน เป็นเรื่องที่ไม่น่าจะปฏิเสธได้แต่อย่างใดเลย ไม่ว่าทางสัทศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หรือรูปพรรณสัณฐาน[๙๐]

ข้อเสนอของศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี ในเรื่องถิ่นกำเนิดของชนชาติไทในเสฉวนนั้น ยังไม่น่าทึ่งเท่ากับการสันนิษฐานของท่าน เกี่ยวกับคำว่า "สยาม" ซึ่งเป็นชื่อชนชาติ ผู้เขียนใคร่ขอนำข้อสมมุติฐานของท่านมาเสนอไว้ในที่นี้อีกครั้ง

> สำหรับชื่อเรียกชนชาติซึ่งเป็นพื้นฐานที่มาของชื่อว่าขานหรือสยามนั้น เราไม่ควรลังเลเลยที่จะรื้อทิ้งนิรุกติประวัติวินิจฉัย ที่เสนอว่า "สยาม" มาจากคำสันสกฤตว่า "ศยาม" ซึ่งแปลว่า "สีน้ำตาลหรือคล้ำ" ในข้อที่ว่าไม่มีเหตุสำคัญเพียงพอจะเกิดกรณีเช่นนั้น ชื่อนี้ย่อมเก่ากว่าจุดกำเนิดที่เสนอมาอย่างแน่นอน และจากการที่ชื่อเรียกนี้ได้ปรากฏขึ้นหลายครั้งในถิ่นฐานของชนชาตินี้ ณ ที่ซึ่งอิทธิพลของภาษาสันสกฤตยังมิได้เข้ามาถึง เราจึงต้องสรุปลงไปว่าชื่อนี้จะต้องเกิดขึ้นพร้อมกับชนชาติเลยทีเดียว ข้าพเจ้ามีใจโน้มเอียงที่จะกล่าวว่า ชนชาติขานซึ่งได้ค่นล้มราชวงศ์เชียและตั้งราชวงศ์ชื่อเดียวกันต่อมา จะต้องเกี่ยวข้องกับชนชาติขาน และเชื่อว่าชื่อชนชาตินั้นนั่นเอง (หรือบางส่วนของชื่อนั้น) อาจเป็นชื่อเรียกที่มาก่อนคำว่า ขานหรือสยาม ...[๙๑]

ในที่นี้เราจะเห็นว่าศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี ได้นำอดีตของชนชาติไทย้อนกลับขึ้นไปถึง สมัยราชวงศ์ชางหรืออิน (Shang หรือ Yin ๑๗๖๖-๑๑๒๒ ปีก่อน ค.ศ.) ซึ่งเป็นราชวงศ์ที่สองในตำนานและความเชื่อของนักปราชญ์จีนสมัยโบราณ แต่เป็นราชวงศ์แรกในประวัติศาสตร์จริงๆ ในสายตาของนักประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน ผู้เขียนเชื่อว่าแนวคิดของศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี คงจะเป็นแบบอย่างสำหรับนักประวัติศาสตร์ชาตินิยมของไทยในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ นี้ เพียงแต่แนวการสันนิษฐานจะซับซ้อนและสับสนมากขึ้น ดังจะอ่านได้จากผลงานของหลวงวิจิตรวาทการ ขุนวิจิตรมาตรา พระยาโกษากรณ์วิจารณ์ และพระยาอนุมานราชธนในรุ่นแรก และงานของมานิต วัลลิโภดม และขจร สุขพานิช ในรุ่นต่อมา เป็นต้น

---

[๙๐] Terrien de Lacouperie, "Cradle of the Shan Race" in A.R. Colquhoun, **Amongst the Shans,** originally 1885 Paragon Book Reprint Corp, (New York, 1970) : xlix-l

[๙๑] Ibid : I

ศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี เป็นนักวิชาการท่านแรกที่สันนิษฐานว่า พวกต้ามุง (Ta Mung) ซึ่งพจนานุกรมจีนฉบับแรกสุด (ศตวรรษที่ ๕ ก่อนคริสตกาล) กล่าวว่าอยู่ทางตะวันตกของเสฉวนนั้น ก็คือ พวกชาน ซึ่งต่อไปกลายเป็นตระกูลชั้นนำของหนานเจ้า (น่านเจ้า) นอกจากนี้ท่านยังกล่าวถึงพวกลาวหรืออายหลาว ว่ามีถิ่นกำเนิดอยู่ ณ บริเวณภูเขาหลาวชานตรงรอยต่อระหว่างเหอหนาน หูเป่ย และงานหุย เทือกเขานี้ทอดยาวเป็นเส้นพรมแดนระหว่างมณฑลเสิ่นซีและเสฉวน พวกอายหลาวสาขาหนึ่งที่ยังคงเหลืออยู่ในบริเวณเทือกเขา กิ่วหลง ได้ชื่อว่าชนชาติเหลียง ซึ่งภายหลัง ค.ศ. ๓๔๕ ได้แพร่กระจายไปทั่วทิศใต้และ *ทราบจากถ้อยความที่นักจดหมายเหตุจีนยกมา พวกนี้ใช้ภาษาชานปนด้วยภาษาตระกูลพม่า-ทิเบต*[๑๒]

การศึกษาเรื่องชนชาติกลุ่มต่างๆ ในประเทศจีนตอนใต้และตะวันตกเฉียงใต้ในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปิดประเทศจีนและความพยายามของนักสำรวจตะวันตกที่เข้าสู่ประเทศจีนโดยทางบกจากตอนเหนือของพม่าและเวียดนามในคริสต์ทศวรรษ ๑๘๗๐ รายงานผลการสำรวจของฟรานซิส การ์นิเอร์ (Francis Garnier) และเอ็ม. ปาวี (M. Parvi) รวมทั้งคนอื่นๆ ในสมัยต่อมา ประกอบกับความสนใจที่มีต่อเอกสารจีนเป็นปัจจัยสำคัญต่อการศึกษาด้านชาติพันธุ์วิทยาโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับชนชาติไท

ในขณะที่ศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี เป็นผู้วางรากฐานแนวความคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของชนชาติไทยอย่างกว้างๆ อี.เอช. พาร์เกอร์ เป็นผู้ที่ได้นำข้อมูลจากเอกสารจีนมาแปลเป็นภาษาอังกฤษและวิเคราะห์วิจารณ์ในเชิงประวัติศาสตร์ และนำความเชื่อถือมาสู่ทฤษฎีที่ว่าอาณาจักรอายหลาว (Ai-lao) และหนานเจ้า (น่านเจ้า) เป็นอาณาจักรของพวกไทเดิม (Old Thai) หรือชาน (Shan) ถ้าว่ากันอย่างยุติธรรมแล้ว ผลงานของพาร์เกอร์ทั้งสองเรื่องคือ "The Early Laos and China" และ "The Old Thai or Shan Empire of Western Yunnan" ซึ่งลงพิมพ์ในวารสาร **The China Review** ใน ค.ศ. ๑๘๙๑ และ ๑๘๙๒/๓ ตามลำดับนั้น เป็นผลงานบุกเบิกที่แสดงถึงความก้าวหน้าอย่างมากในสมัยนั้น พาร์เกอร์เอง นอกจากจะเป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาจีนและได้ปรึกษางานของนักปราชญ์ชั้นนำในสมัยของเขา เช่น อาร์ชิบอลด์ คอลคูน, เอมีย์ โรเช (Emille Rocher) และคนอื่นๆ แล้ว เขายังเป็นเจ้าหน้าที่รัฐบาลอังกฤษที่เดินทางอย่างกว้างขวาง

> พาร์เกอร์สนใจศึกษาอาณาจักรอายหลาวและหนานเจ้าเป็นการเฉพาะ แต่ก็กล่าวไว้ด้วยว่า "เตียน" เป็นชื่อเรียกมณฑลยูนนานในสมัยโบราณและเชื่อว่าชนชาติชานหรือไทเป็นชนชั้นปกครองแน่นอน ท่านผู้นี้ได้แปลข้อความจากจดหมายเหตุจีนตอนหนึ่งซึ่งกล่าวถึง การส่งเครื่องราชบรรณาการของคณะทูตจากกษัตริย์แห่ง "เซิ่น" (ล้าน) หรือ "ถาน"

[๑๒] Ibid : lili

(T'an) แต่มิได้กล่าวเลยว่ารัฐนี้เป็นรัฐไท ในขณะที่ศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี สันนิษฐานว่า เตียนเป็นอาณาจักรของชนชาติกะเหรี่ยง พาร์เกอร์กลับเชื่อว่าอาณาจักรนี้คืออาณาจักรชาน พาร์เกอร์ได้กล่าวด้วยความฉงนว่า "ในการที่ข้าพเจ้าได้พูดคุยกับเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ชาวสยามท่านหนึ่งที่กรุงเทพฯ เมื่อ ๕ ปีมาแล้ว ข้าพเจ้าพบว่า ชาวสยามไม่เคยรู้เรื่องความเป็นมาของอาณาจักรชานเลย ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ชาวสยามได้อพยพหรือถูกผลักไสลงทางใต้เมื่ออาณาจักรชานแตกสลายแล้ว ในพม่าตอนใต้เขาเรียกชาวสยามอย่างง่ายๆ ว่า ชาน ส่วนในพม่าตอนเหนือ เรียกชาวสยามว่าพวกชานอยุธยา พวกคนจีนเองก็ไม่ทราบเลยเช่นกันว่า หนานเจ้านั้นเป็นพวกชาน"[๑๐]

ใน ค.ศ. ๑๙๐๙ นักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงอีกท่านหนึ่งคือจี. อี. เยรินี (G.E. Gerini) ได้เขียนหนังสือชื่อ **Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia (Further India and Indo-Malay Archipelago)** ขึ้น หนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชื่อทางภูมิศาสตร์ที่ปรากฏในแผนที่ของปโตเลมีชาวกรีกในสมัยศตวรรษที่ ๒ ก่อนคริสตกาล ในการกำหนดว่า นามสถานที่ควรปรากฏอยู่ ณ ที่ใด เยรินีได้ศึกษาจากข้อมูลประวัติศาสตร์อินเดีย อาหรับ และจีนประกอบกันและเสนอผลสรุปจากแง่มุมของนิรุกติศาสตร์อย่างน่าสนใจ เยรินีเสนอว่าอายหลาวควรจะอยู่ทางตะวันตกของยูนนาน และตรงกับชื่อ Dabasai ของปโตเลมี มิใช่อยู่ ณ ที่ซึ่งศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี ชี้ไว้[๑๑] นอกจากนี้ท่านยังกล่าวถึงรัฐอีกรัฐหนึ่งซึ่งภาษาจีนอ่านว่า Tan, Chan, Shen, Dan (ถาน ฉาน เสิ้น ตาน) และเชื่อว่าเป็นรัฐของชนชาติไทตั้งอยู่ทางเหนือของภะโม (Bhamo)[๑๒] กล่าวโดยสรุปแล้ว เยรินีได้ให้ความสำคัญเป็นอย่างมากต่อบริเวณภาคเหนือของพม่าในฐานะเป็นแหล่งชุมชนไทโบราณ

(๒) ความเชื่อเรื่องชนชาติไทในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่

ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ และต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ความรู้ใหม่เกี่ยวกับชนชาติไทในแผ่นดินจีนได้เริ่มถูกถ่ายทอดจากผลงานการค้นคว้าชาติตะวันตกเข้าสู่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย ดูเหมือนพระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค) จะเป็นนักวิชาการไทยท่านแรกที่เพิ่มมิติใหม่ให้แก่ประวัติศาสตร์ยุคเริ่มแรกของชนชาติไท โดยก้าวออกนอกพระราชอาณาเขตสยาม ผู้เขียนใคร่ย้ำว่า "พงศาวดารลาวเฉียง" ซึ่งลงพิมพ์เป็นตอนๆ ในวารสาร **วชิรญาณ** ใน ค.ศ. ๑๘๙๙/พ.ศ. ๒๔๔๒ แสดงให้เห็นว่าพระยาประชากิจกรจักร์มีความคุ้นเคยกับผลงานร่วมสมัยของนักวิชาการ เช่น เดอ ลาคูเปอรี แมกซ์ มูลเลอร์ อาเธอร์ แฟร์ ฟอร์บส์ และคนอื่นๆ อีกหลายท่าน เมื่อ "พงศาวดารลาวเฉียง" ได้รับการปรับปรุงเป็นหนังสือ

---

๑๐ E.H.Parker, "The Old Thai or Shan Empire of Western Yunnan", **The China Review,** 20.6 (1892/3) : 346

๑๑ G.E. Gerini, **Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia,** (London : The Royal Asiatic Society, 1909) : 59

๑๒ Ibid. : 61

เล่มในชื่อ **พงศาวดารโยนก** ใน ค.ศ. ๑๙๐๖/พ.ศ. ๒๔๔๙ นั้น งานเล่มนี้นับว่าเป็นผลงานที่มีคุณค่าอย่างหาที่เปรียบมิได้ในสมัยปลายรัชกาลที่ ๕ และอาจกล่าวได้ว่า **พงศาวดารโยนก** เป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่ที่อยู่นอกจารีตประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบ "พระราชพงศาวดาร" และ "ตำนานศาสนา" อย่างที่คนรุ่นก่อนเคยคุ้นเคยกัน ความแตกต่างนั้นอยู่ตรงประเด็นที่ว่า **พงศาวดารโยนก** เป็นประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ และสะท้อนให้เห็นความพยายามที่จะแสวงหาหลักฐานภายนอกมากขึ้น

ใน **พงศาวดารโยนก** พระยาประชากิจกรจักร์ได้นำประวัติศาสตร์ไทยย้อนยุคกลับไปถึงอาณาจักร "เทียร" ในยูนนาน ทั้งนี้โดยอ้างถึงผลงานการค้นคว้าของหมอคัชชิ่ง (J.N. Cushing)[๑๖] ในยูนนาน โดยเรียกพระนามกษัตริย์ของน่านเจ้าเป็นภาษาไทยทั้งหมดจากคำเดิมที่เป็นภาษาอังกฤษซึ่งถ่ายเสียงมาจากภาษาจีนชั้นหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดที่ว่าชนชาติไท มีถิ่นฐานเดิมในประเทศจีน และได้ถูกจีนเบียดเบียนให้ต้องอพยพจากลุ่มแม่น้ำแยงซีมาสู่ยูนนาน และจากยูนนานลงสู่แหลมทองตามลำดับนั้น ได้รับการยอมรับและขยายความมากขึ้นในแวดวงนักปราชญ์ไทยในช่วงทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ นี้ พระนิพนธ์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เรื่อง **พงศาวดารไทยใหญ่** ซึ่งตีพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๙๑๒/พ.ศ. ๒๔๕๕ ก็เป็นผลงานค้นคว้าอีกชิ้นหนึ่งที่แสดงถึงแนวโน้มประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่ซึ่งได้รับอิทธิพลของนักวิชาการตะวันตก กรมหมื่นนราธิปฯ ได้ทรงอ้างถึงพาร์เกอร์ เมื่อทรงกล่าวยืนยันว่า ในการเปรียบเทียบคำจีนหลวงกับคำไทย จะพบว่า ในคำจีน ๑,๐๐๐ คำ จะเป็นคำมาจากภาษาไทยเสีย ๓๒๕ คำ ยิ่งกว่านั้นลักษณะโครงสร้างและการใช้ภาษาจีนก็เหมือนกับภาษาไทย[๑๗]

ในปีถัดมา เมื่อครั้งทรงพระนิพนธ์ "คำนำ" สำหรับพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ประทานข้อคิดว่า **ควรถือภาษาไทเป็นเครื่องกำหนดความเป็นไทย ดังนั้น บ้านเมืองเดิมของไทจึงพบอยู่ทางภาคใต้ของจีนตั้งแต่บริเวณแม่น้ำแยงซี ข้ามเสฉวนและยูนนานไปถึงลาว ดินแดนทั้งหมดนี้เคยเป็นดินแดนไท**[๑๘] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงสันนิษฐานว่า การอพยพเคลื่อนย้ายของชนชาติไทเกิดขึ้นจากปัจจัยสำคัญ ๒ ประการ นั่นคือการเพิ่มขึ้นของประชากร ที่ได้ผลักดันให้ชนชาวไทเคลื่อนย้ายเป็นครั้งแรกไปทางตะวันตกเฉียงใต้และทางใต้ในช่วงหนึ่งศตวรรษก่อนคริสตกาล และการทยอยกันอพยพในระยะต่อมา อันสืบเนื่องมาจากการรุกรานและการแผ่อำนาจทางการเมืองของจีน[๑๙] พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยยังทรงเรียกยูนนานว่า "เมืองไทยเดิม" และทรงเล่าเรื่องกำเนิดของอาณาจักรน่านเจ้าจนถึงการเสื่อมสลายลงใน ค.ศ.

---

๑๖ J.N. Cushing, "Notes on the Shans", **Burma Census Report,** 1891

๑๗ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์, **พงศาวดารไทยใหญ่** (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, ๒๕๐๕) : ๕๒

๑๘ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรง, อ้างแล้ว : ๓๕–๓๖

๑๙ เพิ่งอ้าง

๑๒๕๓/พ.ศ. ๑๗๙๖ แต่ที่น่าสังเกตคือทรงชี้ให้เห็นว่า เมื่อน่านเจ้าเริ่มเสื่อมลงนั้น พวกคนไทในภาคกลางของแผ่นดินสยามได้ตั้งตนเป็นใหญ่แล้วเราอาจจะกล่าวได้ว่า การสืบสานแนวความคิดของนักวิชาการตะวันตกได้มาถึงจุดสุดยอดในผลงานของหมอวิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ ผู้เขียนเรื่อง **The Tai Race : Elder Brother of the Chinese** ซึ่งตีพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๙๒๓/พ.ศ. ๒๔๖๖ และผลงานของดับบลิว. เอ. อาร์. วูด (W.A.R. Wood) เรื่อง **A History of Siam** ซึ่งตีพิมพ์ในปีถัดมา ผลงานทั้งสองเล่มนี้นับว่ามีอิทธิพลอย่างสูงต่อทั้งนักประวัติศาสตร์ไทยและตะวันตกในยุคต่อมา เพราะได้วางรากฐานความเชื่อที่ว่า ประวัติศาสตร์ของชนชาติที่พูดภาษาตระกูลไทได้ย้อนหลังไปถึง ๕๘๕ ปี ก่อน ค.ศ. เมื่อชนชาติไทยังเป็นชนส่วนใหญ่ที่เอกสารประวัติศาสตร์จีนเรียกว่าพวกอนารยชน ซึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณใต้แม่น้ำแยงซีลงมา วูดยังตั้งข้อสังเกตว่าแม้ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ นี่เอง ประชากรยูนนานส่วนใหญ่เป็นจีนมากกว่าไท และชุมชนเชื้อสายไทบริสุทธิ์ยังมีอยู่ห่างจากกวางตุ้งเพียงไม่กี่ร้อยไมล์[๒๐]

ในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ หรือ พ.ศ. ๒๔๗๐ นับว่าเรื่องราวของชนชาติไทจะได้กลายเป็นพื้นฐานของการเขียนประวัติศาสตร์ชาตินิยมของไทยอย่างแท้จริง แม้ว่าก่อนหน้านั้นการเขียนประวัติศาสตร์ชาตินิยมได้มีอยู่แล้วเช่น พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเน้นความสำคัญของประวัติศาสตร์สุโขทัย และการเผยแพร่เนื้อหาสู่สาธารณชนในรูปของละครอิงประวัติศาสตร์ หนังสือ **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ซึ่งได้รับรางวัลจากวรรณคดีสโมสรในปีนั้น ได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวาง และเป็นหนังสือที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในการศึกษาค้นคว้าเรื่องบรรพบุรุษไทยมากที่สุดเล่มหนึ่ง แม้ในปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่อาจมองว่า **หลักไทย** เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าสำหรับขุนวิจิตรมาตราแล้ว พรมแดนระหว่างข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และจินตนาการเป็นพรมแดนที่เลือนลาง แต่การคาดเดาของขุนวิจิตรมาตราหลายเรื่องมีทั้งที่ถ่ายทอดมาจากนักวิชาการตะวันตกและที่ท่านสันนิษฐานขึ้นเอง ตัวอย่างของกรณีหลังได้แก่ เรื่องบรรพบุรุษของคนไทยมีถิ่นเดิมอยู่ที่บริเวณเทือกเขาอัลไต อย่างไรก็ตาม สิ่งที่นักประวัติศาสตร์มองว่าเป็นจินตนาการบริสุทธิ์กลับกลายเป็น "ข้อเท็จจริง" ที่ถูกใส่ไว้ในตำราเรียนประวัติศาสตร์ทุกระดับจนถึงเมื่อ ๔๐ ปีที่แล้ว

การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้นำประเทศสยามเข้าสู่ยุคใหม่ และเป็นปัจจัยที่ทำให้สถาบันกษัตริย์เสื่อมเกียรติภูมิลงชั่วเวลาหนึ่ง ทศวรรษหลังปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ยังตรงกับช่วงระยะเวลาที่รัฐบาลของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมอย่างจริงจังในทุกด้าน สมัยนี้เองประวัติศาสตร์ชาตินิยมเข้ามามีบทบาทอย่างสูงในการฟื้นฟูสภาพจิตใจและความมั่นใจของคนไทย ภายหลังจากต้องเผชิญกับลัทธิจักรวรรดินิยม และปัญหาการสูญเสียดินแดนอย่างต่อเนื่องกันตั้งแต่วิกฤติการณ์ปากน้ำใน ค.ศ. ๑๘๙๓/พ.ศ.

[๒๐] W.A.R. Wood, **A History of Siam,** (Bangkok : Chaloemnit, 1973) : 32

๒๔๓๖ จนถึง ค.ศ. ๑๙๐๘/พ.ศ. ๒๔๕๐ หลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง) เป็นปัญญาชนไทชั้นนำแห่งยุคที่เชื่อมต่อยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับยุค "เชื่อผู้นำชาติพันภัย" ในแง่ของการปลูกฝังลัทธิชาตินิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเจริญรอยตามพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการใช้ละครประวัติศาสตร์ให้การศึกษาแก่ประชาชนอย่างกว้างขวาง ละครอิงประวัติศาสตร์เรื่อง น่านเจ้า ของหลวงวิจิตรวาทการเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายที่สุดเรื่องหนึ่ง นับตั้งแต่ได้ถูกจัดแสดงเป็นครั้งแรกในพ.ศ. ๒๔๗๖

ในระหว่าง ค.ศ. ๑๙๓๕/พ.ศ. ๒๔๗๘ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐/พ.ศ. ๒๔๘๓ นักปราชญ์ ข้าราชการหลายท่านได้เสนอผลงานการค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชนชาติไทอย่างคึกคัก เช่น

ค.ศ. ๑๙๓๕/พ.ศ. ๒๔๗๘ พระยาอนุมานราชธน เสนอเรื่อง **ไทย - จีน**

ค.ศ. ๑๙๓๕/พ.ศ. ๒๔๗๘ ประภาศิริ (พระยาโกษากรวิจารณ์) เสนอเรื่อง **วิเคราะห์เรื่องเมืองไทยเดิม**

ค.ศ. ๑๙๓๖/พ.ศ. ๒๔๗๙ หลวงวิจิตรวาทการ เสนอเรื่อง **สยามและสุวรรณภูมิ**

ค.ศ. ๑๙๓๗/พ.ศ. ๒๔๘๐ พระบริหารเทพธานี เสนอเรื่อง **พงศาวดารชาติไทย**

ค.ศ. ๑๙๔๐/พ.ศ. ๒๔๘๓ พระยาอนุมานราชธน เสนอเรื่อง **เรื่องของชาติไทย**

ในบรรดาท่านผู้รู้ที่กล่าวนามมานี้ พระยาอนุมานราชธน และประภาศิริ ดูเหมือนจะได้สร้างผลงานที่น่าสนใจเป็นพิเศษ เพราะได้เน้นการศึกษาด้านนิรุกติประวัติคำไทย-จีน อย่างจริงจังที่สุด และเป็นแบบอย่างให้นักประวัติศาสตร์สมัครเล่นสมัยนั้น แข่งขันกันสลายคำจีนเป็นคำไทย ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นบนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ชนชาติไทเคยเป็นใหญ่ในประเทศจีนตอนใต้และตะวันตกมาก่อนในอดีตอันไกลโน้น อาณาจักรอ้ายลาวและน่านเจ้าได้รับการเน้นความสำคัญเป็นพิเศษ เนื่องจากมีหลักฐานประวัติศาสตร์จีนเองสนับสนุนว่า อาณาจักรทั้งสอง โดยเฉพาะน่านเจ้า เคยมีความยิ่งใหญ่และต่อต้านการขยายอำนาจของจีนมาก่อน ดังนั้นนามกษัตริย์น่านเจ้า ชื่อสถานที่ และสถาบันการเมืองจึงถูกแปลงเป็นไทยหรือลากเข้ามาเป็นคำไทยเช่น เจ้าขวง (กระทรวง) สีนุโล กิ่วหลง (เขาหลวง) และอื่นๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความพยายามที่จะนำเอาชื่อบุคคลในตำนานดึกดำบรรพ์ของไทยไปตรงกับบุคคลจริงในเอกสารประวัติศาสตร์จีน เช่น พระยาอนุมานราชธน เห็นว่าขุนบรมในตำนานของชนชาติไทก็คือ พีล่อโก๊ะ กษัตริย์ผู้นำความเป็นปึกแผ่นมาสู่น่านเจ้านั่นเอง เป็นต้น

เนื่องจากการถกเถียงเรื่องประวัติชนชาติไทได้ครอบคลุมประเด็นต่างๆ จนพ้นวิสัยที่จะสอบสวนได้อย่างมั่นใจในทางประวัติศาสตร์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งขณะนั้นทรงลี้ภัยการเมืองอยู่ที่ปีนัง จึงทรงหลีกเลี่ยงที่จะร่วมอภิปรายเรื่องนี้ และปล่อยให้เป็นภาระของคนรุ่นใหม่[๒๐] เราคงจะต้องเข้าใจว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงคุ้นเคยกับการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ที่มี

[๒๐] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ, **ให้พระยาอนุมาน**, (กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, ๒๕๒๔) : ๓๗

หลักฐานสนับสนุนอย่างหนักแน่น และเหตุนี้จึงไม่ทรงก้าวเข้าสู่เวทีของการอภิปรายแบบคาดคะเนโดยอาศัยหลักฐานเพียงไม่กี่ชิ้นและด่วนสรุป

อย่างไรก็ตาม การถกเถียงเรื่องถิ่นเดิมของชนชาติไทในยุคชาตินิยม ได้มาถึงจุดสูงสุดในผลงานของหลวงวิจิตรวาทการเรื่อง **งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย** ซึ่งเขียนขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๙ เพื่อใช้ในราชการกรมประมวลข่าวกลาง อาจมีผู้ตั้งคำถามว่า เพราะเหตุใดหลวงวิจิตรวาทการ จึงต้องเขียนหนังสือเรื่องความเป็นมาของชนชาติไทยใหม่ คำตอบก็คือหลวงวิจิตรวาทการคงเห็นว่า งานเขียนของท่านผู้อื่นเป็นเรื่องของการคาดคะเนและค่อนข้างสับสน ขาดน้ำหนักทางวิชาการ อีกทั้งเป็นเขียนงานที่ปราศจากการอ้างอิงที่ชัดเจน หลวงวิจิตรวาทการได้ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง โดยการอ้างแหล่งที่มาของข้อมูลฝ่ายนักวิชาการตะวันตกอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นจากนักวิชาการอังกฤษหรือฝรั่งเศส อนึ่ง ธรรมเนียมของนักวิชาการไทยรุ่นเก่ามักจะหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าหรือวิพากษ์วิจารณ์กัน หากแม้ไม่เห็นด้วยกันแล้ว ก็ละเว้นไม่กล่าวถึงและมาเขียนแสดงความคิดเห็นไปอีกทางหนึ่ง ถ้าวินิจฉัยด้วยความเป็นธรรมแล้ว แม้หลวงวิจิตรวาทการจะเป็นสัญลักษณ์ของปัญญาชนชาตินิยม แต่ความคุ้นเคยกับโลกวิชาการตะวันตก ทำให้นักปราชญ์ท่านนี้มิได้ใช้วิธีการคาดคะเนจนฟุ้มเฟือยเกินไป เช่น มิได้กล่าวถึงประเด็นที่ว่า คนไทยมีถิ่นกำเนิดอยู่ที่บริเวณเทือกเขาอัลไต เป็นต้น

เนื่องจากการมองอดีตของมหาชนไทยได้รับอิทธิพลจากนักวิชาการตะวันตกซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในยุคนั้น นักวิชาการไทยรุ่นอาวุโสจึงได้สืบสานวิธีการค้นคว้าต่อมาในสองลักษณะคือ การขยายความด้านนิรุกติประวัติไท-จีน เช่น ในผลงานของพระยาอนุมานราชธนและพระยาโกษากรวิจารณ์อย่างหนึ่ง และการสืบหาต้นตระกูลชาติไทย้อนไปถึงยุคดึกดำบรรพ์ของจีนอีกอย่างหนึ่ง ในกรณีหลังศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี ได้ชี้ทางไว้ให้แล้วด้วยข้อสันนิษฐานที่น่าตื่นเต้นว่า บรรพบุรุษของชนชาติชาน/ไท เป็นผู้สถาปนาราชวงศ์ซาง/อิน ซึ่งเป็นราชวงศ์แรกในประวัติศาสตร์จีน (๑๗๖๖-๑๑๒๒ ปีก่อน ค.ศ.) และเราก็ได้พระยาโกษากรวิจารณ์[๒๒] ลิขิต ฮุนตระกูล[๒๓] และมานิต วัลลิโภดม[๒๔] เป็นทายาทสืบทอดแนวความคิดนี้ โดยการผลักอายุของบรรพบุรุษไทให้ย้อนหลังไปร่วมสมัยกับเมธีกษัตริย์ในตำนานจีนโบราณ ลิขิต ฮุนตระกูล เสนอไว้ใน ค.ศ. ๑๙๕๑/พ.ศ. ๒๔๙๔ ว่าในรัชสมัยเมธีจักรพรรดิจวนหยกซึ่งเป็นจักรพรรดิองค์ที่สามในตำนานจีนโบราณได้ ทรงตอบแทนพระราชนัดดาคือชินโหว ผู้มีส่วนในการปราบกบฏครั้งสำคัญ โดยพระราชทานแซ่ไต ให้พร้อมทั้งราชทินนาม ไตไต ซึ่งสืบต่อได้อีกยังพระราชทานสิทธิพิเศษแก่ตระกูลนี้

---

[๒๒] พระยาโกษากรวิจารณ์, (นามแฝง ประภาศิริ), **วิเคราะห์เรื่องเมืองไทยเดิม**, (กรุงเทพฯ, ๒๔๗๘) และ "สืบหาสยาม", วารสารศิลปากร, ๒,๒ (สิงห์ ๒๔๙๔)

[๒๓] Likhit Honntrakul, **The Historical Records of the Siamese Chinese Relations**, (Bangkok : Debsriharis Law office, 1953) : 13

[๒๔] มานิต วัลลิโภดม, **ตำนานสิงหนวัตกุมารจบับสอบค้น**, (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๖)

ในการเก็บภาษีทางน้ำในมณฑลซานซีและเหอหนาน มานิต วัลลิโภดม ซึ่งทำการศึกษาวิเคราะห์ตำนานโบราณของไทยเรื่อง **สิงหนวัตกุมาร** ในภายหลังดูเหมือนจะได้รับอิทธิพลแนวความคิดของลิขิต ฮุนตระกูล เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม การศึกษาทางประวัติศาสตร์มักจะปราศจากมติเอกฉันท์ แม้แต่ทฤษฎีที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง เช่น เรื่อง หนานเจ้า (น่านเจ้า) เป็นอาณาจักรไทนั้น ก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มาตั้งแต่ต้น นายพอล เพลิโอ นักประวัติศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ของ Ecole Francaise d'Extreme-Orient เจ้าของบทความซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีที่สุดเรื่องหนึ่งคือ "Deux itinéraires de Chine en Inde" (การเดินทางสองครั้งจากจีนสู่อินเดีย) ใน ค.ศ. ๑๙๐๔/พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้วิพากษ์วิจารณ์ ทั้งศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี และพาร์เกอร์ ว่า ใช้เอกสารจีนอย่างปราศจากความระมัดระวังในการสรุปว่า อาณาจักรน่านเจ้าเป็นอาณาจักรไท เพลิโอ อ้างว่าสิ่งที่ควรถือเป็นบรรทัดฐานในการวินิจฉัยเรื่องนี้คือ หลักฐานที่ว่าเชื้อพระวงศ์หนานเจ้า (น่านเจ้า) ได้มีประเพณีนำเอาชื่อพยางค์สุดท้ายของพ่อมาเป็นชื่อต้นของลูกชาย ประเพณีนี้มิได้มีอยู่ในชนชาติที่พูดภาษาไท แต่ปฏิบัติกันในชนกลุ่มตระกูลภาษาพม่า-ทิเบตโดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกลอลอ (Lo-lo)[๒๕] นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ จี. เอช. ลูซ นักจิตวิทยาผู้เชี่ยวชาญเรื่องพม่า ซึ่งเคยเชื่อว่า หนานเจ้าเป็นอาณาจักรไท ก็ได้เปลี่ยนความคิดในผลงานชิ้นสุดท้ายก่อนที่ท่านจะเสียชีวิต โดยท่านได้กล่าวไว้ว่า

> ใครคือประชากรของหนานเจ้าในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๗ ถึง ๙ กันแน่ ด้วยเคยถูกทำให้เข้าใจผิดส่วนหนึ่งโดยเอกสารจีนสมัยกลางที่เรียกพวกนั้นว่า หมาน หรือ อนารยชนทางใต้..... และที่แนะว่าพวกหนานนี้มีความเกี่ยวข้องกับพวกอายหลาวสมัยราชวงศ์ฮั่น และถูกทำให้เข้าใจผิดอีกส่วนหนึ่งด้วยเช่นกันจากคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลายเช่น "ลาว" และ "เมิง", ข้าพเจ้าขอยอมรับว่าตัวเองผิดที่เคยพิจารณาว่า ประชากรหนานเจ้าโดยพื้นฐานแล้วเป็นไท[๒๖]

นักวิชาการตะวันตกที่ทำการค้นคว้าเรื่องจีนอย่างจริงจังในสมัยหลัง ได้เสนอผลงานวิจัยคัดค้านข้อสมมุติฐานเดิมของศาสตราจารย์เดอ ลาคูเปอรี และพาร์เกอร์ เป็นต้นว่า ไมเคิล แบล็คมอร์ (Michael Blackmore) ใน ค.ศ. ๑๙๖๐/พ.ศ. ๒๕๐๓ และ ๑๙๖๗/๒๕๑๐[๒๗] เฟรเดริก โมท (Frederick Mote) ไฮแรม วูดเวิร์ด จูเนียร์ (Hiram Woodward Jr.) ใน ๑๙๖๔/๒๕๐๗ และ ๑๙๖๕/๒๕๐๘[๒๘] เป็นต้น

---

[๒๕] Paul Peliot, "Deux itineraires de Chine en Inde", **BEFEO,** 4(1904) : 154

[๒๖] G.H. Luce, **Phases of Pre-Pagan Burma,** (London : Oxford University Press, 1985) : 100

[๒๗] Michael Blackmore, "The Rise of Nan-Chao in Yunnan" **JSEAH,** (1960) และ "The Ethnological Problems Connected with Nan-chao" in Historical, Archaeological, and Linguistic Studies on Southern China and the Hong Kong Region, (Hong Kong, 1967)

[๒๘] Frederick Mote, "Problems of Thai Prehistory", **สังคมศาสตร์ปริทัศน์,** ๒ (๒๕๐๗) : 100-9 ; Hiram Woodward Jr., "Who Are the Ancestors of the Thai?", **สังคมศาสตร์ปริทัศน์,** ๒ (๒๕๐๘)

ความเคลื่อนไหวทางวิชาการที่น่าสนใจยังเกิดจากความพยายามของดร. เจมส์ ริชาร์ด แชมเบอร์เลน ใน ค.ศ. ๑๙๗๕/พ.ศ. ๒๕๑๘ ในการสืบค้นประวัติชนชาติไทโดยวิธีการ ทางลัทศาสตร์ ซึ่งให้ผลสรุปที่ขัดแย้งกับข้อสมมุติฐาน เดิมเช่นกัน[๒๙] แนวโน้มใหม่นี้ได้รับการยืนยันจากผลงานวิจัยทางประวัติศาสตร์อีกสองเรื่อง นั่นคือ ผลงานของ Charles Backus เรื่อง **The Nan-chao Kingdom and T'ang China's South western Frontier** (1981/2524) และ Shen Jing Fang เรื่อง **L'identication aux thais du Royaume de Nan Zhao : unethéorie remise en cause** (1987/2530) แม้ว่าผลงานชิ้นที่เอ่ยถึงหลัง ซึ่งเป็นของนักวิชาการจีน จะแสดงให้เห็นการขาดภววิสัยในการมองปัญหาอยู่บ้างก็ตามในโลกวิชาการตะวันตก "ทฤษฎีน่านเจ้า" ได้กลายเป็นอดีตไปแล้ว แต่ความเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากความก้าวหน้าในการวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่ระมัดระวังมากขึ้นได้สร้างผลกระทบอะไรต่อประชาคมวิชาการของไทยในช่วงที่ผ่านมาบ้าง นักวิชาการ "หัวก้าวหน้า" เช่น จิตร ภูมิศักดิ์[๓๐] ชัย เรืองศิลป์[๓๑] และคนอื่นๆ อาจจะยอมรับในเรื่องความตกอับของ "ทฤษฎีน่านเจ้า" แต่นักวิชาการบางกลุ่มอาจแสวงหารากเหง้าของบรรพบุรุษไทในที่อื่นรวมทั้งกลุ่มที่พูดด้วยภาษาที่คลุมเครือ และทำให้เข้าใจผิดว่าคนไทยอยู่ที่นี่[๓๒]

ประเด็นเรื่องหนานเจ้าเป็นอาณาจักรไทหรือไม่นั้น ดูเหมือนจะมิใช่ประเด็นทางประวัติศาสตร์อีกต่อไป หากแต่เป็นประเด็นทางด้านจิตวิทยาสังคมและการเมือง ในกรณีแรก นักวิชาการสายอนุรักษ์นิยมยังมิอาจปลดปล่อยตนเองจากพันธนาการด้านความคิดที่เคยเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมการศึกษา (ประเด็นเรื่องความผิดความถูกเป็นอีกเรื่องหนึ่ง) ในกรณีหลัง เราสามารถจะมองเห็น "การเมืองในประวัติศาสตร์นิพนธ์" อย่างชัดเจน ทั้งของฝ่ายที่รู้สึกว่าการปฏิเสธ "ทฤษฎีน่านเจ้า" หมายถึงการสูญเสียอดีตอันรุ่งโรจน์ และของฝ่ายที่เห็นว่าการยอมรับ "ทฤษฎีน่านเจ้า" จะนำไปสู่การอ้างสิทธิทางการเมืองของชนกลุ่มน้อยในประเทศ ในทั้งสองกรณีนี้ ความเป็นเหตุเป็นผลทางตรรกศาสตร์นับว่าเป็นเรื่องรองทีเดียว

อย่างไรก็ตาม ความตกอับของ "ทฤษฎีน่านเจ้า" ได้ส่งผลกระทบที่น่าสนใจสองประการในสายตาของผู้สนใจประวัติศาสตร์ชนชาติไท ประการแรก สิ่งนี้ได้นำไปสู่การฉายภาพลักษณ์ของชนชาติไทที่อยู่ในอุดมคติของนักประวัติศาสตร์ฝ่ายอนุรักษ์นิยมดังเห็นได้ในงานของศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ใน ค.ศ. ๑๙๗๑/พ.ศ. ๒๕๑๔ เรื่อง **ถิ่นกำเนิดและแนวอพยพของเผ่าไทย** และ

---

[๒๙] James R. Chamberlain, "A New Look at the History and Classification of the Tai Languages" in Jimmy G. Harris and James R. Chamberlain, eds, Studies in Tai Linguistics in Honour of William G. Gedney, (Bangkok : Central Institute of English Language, Office of State University, 1975) : 58

[๓๐] จิตร ภูมิศักดิ์, **ความเป็นมาคำสยาม....**

[๓๑] ชัย เรืองศิลป์, **ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษ ๒๕**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, ๒๕๒๓) : ๗-๙

[๓๒] ดู สุจิตต์ วงษ์เทศ, **คนไทยอยู่ที่นี่**, (ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๒๙)

ถิ่นกำเนิดในประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย[๓๓] ซึ่งดูเหมือนจะเป็นทัศนะอย่างเป็นทางการของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีด้วย ประการที่สองนั้น ความตกอับของทฤษฎีน่านเจ้าได้กระตุ้นให้นักวิชาการไทยและจีนหันไปสำรวจข้อมูลเอกสารจีนใหม่ และเปิดพรมแดนศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น จิตร ภูมิศักดิ์ พูดถึงความสำคัญของอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งนักวิชาการไทยก่อนหน้านี้แทบไม่มีใครรู้จัก[๓๔] ขจร สุขพานิช รื้อฟื้นแนวความคิดที่ว่าอาณาจักรเทียน (ที่จริงอ่านตามเสียงจีนว่า "เตียน") คืออาณาจักรไท และตรงกับเมืองแถนในตำนานขุนบรม ในพงศาวดารล้านช้างของชนชาติไท-ลาว[๓๕]

ในขณะเดียวกันนักวิชาการจีน ซึ่งอ่อนไหวต่อปัญหาน่านเจ้า ได้พยายามหาทางออกทางอื่น ศาสตราจารย์เฉินหลู่ฟาน (Chen Lufan) เป็นผู้นำในการปฏิเสธว่า แท้ที่จริงแล้วหนานเจ้าหรือน่านเจ้ามิใช่อาณาจักรไท และการที่กองทัพมองโกลเข้ายึดต้าหลี่ใน ค.ศ. ๑๒๕๓/พ.ศ. ๑๗๙๖ นั้น ก็มิได้ทำให้เกิดคลื่นอพยพของคนไทลงสู่ดินแดนแหลมทอง เฉินหลู่ฟานต้องการให้นักวิชาการไทยหารอยต่อระหว่างสมัยก่อนประวัติศาสตร์ กับการปรากฏของชนชาติไทในประเทศไทยเอง[๓๖] เช่นที่บ้านเก่า กาญจนบุรี และบ้านเชียง อุดรธานี ในขณะเดียวกันศาสตราจารย์หวงฮุ่ยคุน (Huang Hui-Kun) ก็ได้เสนอว่า อาณาจักรเตียนเยว่ หรือ "อาณาจักรคนขี่ช้าง" ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของคุณหมิง (มณฑลยูนนาน ประเทศจีน) ก็คืออาณาจักรไท[๓๗]

ความตกอับของน่านเจ้าในฐานะ "บ้านเมืองเดิม" ของชนชาติไทนั้น ทำให้ความสนใจของนักวิชาการไทยมุ่งไปที่มณฑลกวางสีและกวางตุ้ง รวมทั้งภาคเหนือของประเทศเวียดนามมากขึ้น การศึกษาเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์จ้วง หรือ คนไทในกวางสี ซึ่งปัจจุบันมีอยู่ราว ๑๓-๑๕ ล้านคนเท่ากับเป็นการสานต่องานที่ศาสตราจารย์สวี ซ่งลือ ได้เริ่มต้นไว้ในบทความเรื่อง The Chuang People of South China ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๖๗/พ.ศ. ๒๕๑๐[๓๘] อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องจ้วงก็ยังมีปัญหาอยู่มาก เพราะต้องใช้เอกสารจีนโบราณลึบค้นเช่นเรื่องอื่นๆ จะง่ายกว่าตรงที่ว่าเราทราบแน่นอนว่า พวกที่จีนเรียกในสมัยหลังว่า จ้วง นี้เป็นชนชาติไทแน่นอน

---

[๓๓] ดูลองบทความนี้ใน วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และวุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณ. **อนุสรณ์ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช** (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ประสานมิตร), ๒๕๒๑) : ๑-๓๐

[๓๔] ดูเชิงอรรถที่ ๘ ข้างต้น

[๓๕] ขจร สุขพานิช, "ถิ่นกำเนิดและแนวอพยพของเผ่าไทย" : ๘-๑๐

[๓๖] Chen Lufan, "Exploring the Historical Remains of the Ancient City of Sukhothai" และ "The Nanchao Kingdom : A State Not Founded by the Thai People" ตีพิมพ์หลายแห่งและแปลเป็นไทยในศิลปวัฒนธรรม

[๓๗] หวงฮุ่ยคุน, อ้างแล้ว

[๓๘] Rev. Priceton Sung-shih Hsu, "The Chuang People of South China" in **Historical, Archaeolgical, and Linguistic Studies,** op. cit. 115-119 ผลงานนี้เป็นการสรุปจากผลงานค้นคว้าของ สวีซ่งลือ ที่เดิมเขียนเป็นภาษาจีนเรื่อง "การศึกษาเรื่องชนชาติไท, ชนชาติจ้วงและชนชาติในกวางตุ้ง" ใน ค.ศ. ๑๙๔๗

พระพุทธรูปหน้าพระปรางค์วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี

๓.๓ ความสำคัญของเอกสารจีนโบราณและข้อจำกัด

แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ชนชาติไทจะยังคงมีข้อถกเถียงกันต่อไปอีกนาน แต่เนื่องจากข้อมูลที่นำมาใช้ตีความกันเกือบทั้งหมดนั้นมาจากเอกสารจีนโบราณ ดังนั้นเอกสารจีนโบราณจึงมีความสำคัญมากที่สุดอันที่จริงชนชาติจีนเป็นเจ้าของวัฒนธรรมการจดบันทึกที่เก่าแก่ที่สุดของโลกชาติหนึ่ง และสืบทอดประเพณีนี้มาตลอดยุคประวัติศาสตร์ ศาสตราจารย์เบอร์ตัน วัตสัน (Burton Watson) ได้กล่าวว่า ประวัติศาสตร์จีนมีศักราชแน่นอนย้อนหลังไปถึง ๗๒๑ ปีก่อน ค.ศ. โดยไม่ขาดสาย[๓๙] อย่างไรก็ตามได้มีนักจีนวิทยาหลายๆ ท่านได้ชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของจดหมายเหตุประวัติศาสตร์จีน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อคติทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งทำให้จีนมองว่าตนเป็นศูนย์กลางและแบบอย่างของโลก สิ่งที่เป็นปัญหาอีกประการหนึ่งคือ นามสถานที่ ชื่อชนชาติ และนามบุคคลซึ่งนักจดหมายเหตุจีนบันทึกไว้ นามเหล่านี้ไม่เพียงแต่อาจถูกเปลี่ยนแปลงให้เป็นชื่อจีนแล้วหากยังมีปัญหาเรื่องสำเนียงท้องถิ่นที่แตกต่างกันไปทั้งในด้านกาลและสถานที่

ผู้เขียนยังใคร่ขอให้คำนึงถึงประเด็นที่ว่า ในสมัยราชวงศ์ชิง (ค.ศ. ๑๖๔๔-๑๙๔๐) มีการแบ่งเอกสารประวัติศาสตร์จีนออกเป็น ๑๕ ประเภท[๔๐] ซึ่งอาจมีจุดเด่นและข้อบกพร่องแตกต่างกันไปการเขียนประวัติศาสตร์อย่างมีระบบจริงๆ ของจีนที่เรียกว่า **เจิ้งสื่อ** เริ่มต้นด้วย หนังสือ **สื่อจี้** ของซือหม่าเซียน (๑๔๕-๙๐ ปีก่อน ค.ศ.) ในสมัยราชวงศ์ฮั่นตะวันตก ข้อมูลประวัติศาสตร์จีนโบราณก่อนหน้านั้นขึ้นไปมาจาก **ชูจิง** "คัมภีร์ประวัติศาสตร์" และประวัติศาสตร์แคว้นต่างๆ ตั้งแต่สมัยราชวงศ์โจว ซือหม่าเซียน ได้นำเอาตำนานดึกดำบรรพ์ของจีนมารวบรวมไว้ในหนังสือ **สื่อจี้** ด้วย อย่างไรก็ตาม ในการใช้ข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลในเอกสารจีน เราจะต้องคำนึงว่าความน่าเชื่อถือของข้อมูลดังกล่าวขึ้นอยู่กับว่าข้อเท็จจริงนั้นเป็นข้อมูลร่วมสมัยหรือใกล้ร่วมสมัยหรือไม่ในแง่นี้ นับว่า "ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ฉบับหอหลวง" สำหรับราชวงศ์ฮั่นทั้งที่แต่งโดยซือหม่าเซียน และปานกู้ (ค.ศ. ๓๒-๙๒) มีความสำคัญต่อการวินิจฉัยเรื่อง อาณาจักรเตียน เตียนเยว่ส้าน และอายหลาวอยู่มาก ซือหม่าเซียนมีชีวิตอยู่ในรัชกาลจักรพรรดิฮั่นอู่ตี้ (ครองราชย์ ๑๔๐-๘๔ ปีก่อน ค.ศ.) ซึ่งตรงกับสมัยที่จีนกำลังแผ่อิทธิพลไปทางตะวันตกหรือยูนนานปัจจุบัน และกำลังแสวงหาเส้นทางติดต่อกับอินเดียและตะวันออกกลางอยู่ ในปี ๑๑๑/๑๑๐ ก่อน ค.ศ. ซือหม่าเซียนได้เดินทางไปหาข้อมูลยังชายแดนจีนด้วย

ในสถานการณ์เช่นนี้ ซือหม่าเซียนในฐานะมหาอาลักษณ์และโหราจารย์ประจำราชสำนักจึงเป็นบุคคลที่สามารถจะให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัยได้ดีที่สุด เกี่ยวกับรัฐของชนเผ่าในยูนนานจากหลักฐานราชการของจีน ส่วนผลงานของปานกู้เรื่อง **โฮ่วฮั่นชู** หรือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ฮั่นยุคต้นฉบับหอหลวง" นั้น ได้รับการยกย่องว่าเป็น

---

[๓๙] Burton Watson, **Early Chinese Literature,** (New York : Columbia University Press, 1962) : 19

[๔๐] Charles S. Gardner, Chinese Traditional Historiography, (Harvard Historical Monographs xi,1961) : 100-104

แบบฉบับของจดหมายเหตุประวัติศาสตร์ของจีน และให้ข้อมูลร่วมสมัยของราชวงศ์ฮั่นต่อจากที่ซือหม่าเซียนชำระไว้ ดังนั้นจึงมีความสำคัญมากต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักจีนกับล้านและอายหลาว

ปัญหาสำคัญ ๒ ประการที่เกิดขึ้นและต้องระมัดระวังในการใช้เอกสารจีนก็คือ

ประการแรก แม้แต่ในเอกสารประวัติศาสตร์โบราณของจีนเอง เราก็สามารถมองเห็นวิวัฒนาการของภาพอดีตที่นักประวัติศาสตร์จีนสร้างขึ้นในแต่ละยุคสมัยที่ติดตามมา ในกรณีเช่นนี้เราไม่สามารถให้ความสำคัญแก่เอกสารในชั้นหลัง ๆ ของท้องถิ่นหรือเอกสารเชลยศักดิ์ (เอกชน) ที่มีแนวโน้มเปลี่ยนข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เป็นตำนานไปศาสตราจารย์โฮเมอร์ ดับส์ (Homer Dubs) ชี้ให้เห็นว่านักปราชญ์โบราณของจีนแยกเนื้อหาเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งเป็น "ข้อเท็จจริง" กับอีกส่วนหนึ่งเป็น "อรรถาธิบาย" (commentary) หรือการตีความตามทัศนะของลัทธิขงจื่อ ประวัติศาสตร์ หมายถึงเฉพาะ "ข้อเท็จจริง"[๙๑] ที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้เท่านั้น ส่วน "อรรถาธิบาย" เป็นการตีความของแต่ละบุคคลที่อาจเปลี่ยนแปลงได้ อย่างไรก็ตาม ได้มีความสับสนที่จะเอา "อรรถาธิบาย" มาเป็นข้อเท็จจริงอยู่เสมอทั้ง ๆ ที่ข้อเท็จจริงจากเอกสารร่วมสมัยย่อมต้องมีน้ำหนักมากกว่าความเชื่อของนักจดหมายเหตุในสมัยหลังหรือบันทึกเกี่ยวกับเรื่องที่แพร่หลายในสมัยของเขาเองแต่เข้าใจผิดไปแล้ว

ประการที่สอง การใช้เอกสารจีนอย่างไม่ระมัดระวัง ได้ทำให้เกิดภาพอดีตที่บิดเบี้ยว นักวิชาการตะวันตกในยุคปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ และต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า นำเอกสารจีนโบราณมาใช้ โดยปราศจากการวิเคราะห์ให้ถี่ถ้วนเสียก่อน และยังเลือกใช้ข้อมูลด้วย สำหรับในประชาคมวิชาการของไทย นักประวัติศาสตร์ที่สนใจศึกษาเรื่องชนชาติไทในสมัยโบราณได้สร้างองค์ความรู้โดยผ่านผลงานของนักวิชาการตะวันตกอีกชั้นหนึ่ง ความผิดพลาดที่มีปรากฏบ่อย ๆ เกิดขึ้นจากการอ่านแบบเดาเสียงคำจีนโบราณที่เขียนด้วยอักษรโรมัน (ซึ่งความจริงมีระบบการถ่ายทอดเสียงกำกับอยู่เป็นพิเศษ) เมื่อเดาแล้วก็มักจะลากมาเข้ากับภาษาไทยปัจจุบัน ความวิปลาสนี้มีความกว้างไกลเกินกว่าเรื่องคำไท-คำจีน และทำให้เกิดการตีความกันผิด เช่น วิวัฒนาการจากสยาม/ศยาม → ซยาม → ซาน (ในภาษาพม่า) → shan → ฉาน แสดงว่า "ฉาน" เป็นคำที่ใหม่มาก และเกิดจากการเข้าใจผิดของนักปราชญ์ไทยรุ่นเก่าที่อ่านคำภาษาอังกฤษ Shan ว่า "ฉาน" ทั้งที่คำอังกฤษนี้เขาเขียนขึ้นเพื่อแทนเสียง "ซาน" ในภาษาพม่าที่ใช้เรียกชนที่พูดภาษาไทเป็นต้น ดังนั้น หนานเจ้า จึงกลายเป็น "น่านเจ้า"; อายหลาว / อายหลาว เป็น "อ้ายลาว" เป๊อะหง่าย (Peh-ngai) เป็น "เพงาย" Dai (พินอีน = ไต) เป็น "ไท" Tien (เวด-ไกลส์ = เตียน) กลายเป็น "เทียร/เทียน" หรือ "แถน" เป็นต้น

[๙๑] Homer H. Dubs, "The Reliability of Chinese History", **The Far Eastern Quartarly,** 5, 1 (Nov. 1946) : 29

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ วัดเจดีย์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย

ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร*
ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร**

๑. ความนำ

สำหรับครูอาจารย์ที่สนใจหรือต้องสอนประวัติศาสตร์สุโขทัยแล้วดูเหมือนมีประเด็นใหม่ๆ มากมายที่ทำให้เกิดความสับสน ประเด็นเหล่านี้เกิดจากการถกเถียงของนักวิชาการที่เป็นนักประวัติศาสตร์บ้างหรือไม่ใช่บ้าง ปัญหาหนักอกสำหรับครูก็คือ ครูอาจารย์ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์เอง แต่มีหน้าที่ต้องนำเอาผลการค้นคว้าที่ทันสมัยไปสอนนักเรียน ในเมื่อผู้เชี่ยวชาญตกลงกันไม่ได้แล้วครูอาจารย์ซึ่งต้องการคำตอบสำเร็จรูปไปบอกเด็กจะทำอย่างไร เช่น ประเด็นที่ว่า ศิลาจารึกหลักที่ ๑ (จารึกพ่อขุนรามคำแหง) เป็นของที่เพิ่งทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ใช่หรือไม่ หรือกษัตริย์สุโขทัยมีกี่พระองค์กันแน่

เสน่ห์ของประวัติศาสตร์สุโขทัยไม่ได้อยู่ที่ศิลปกรรมอันสวยงามที่เราสามารถชื่นชมได้ที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยเท่านั้น แต่ยังอยู่ที่ประเด็นใหม่ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่มีผู้หยิบยกมาถกเถียงกันเสมอ ความก้าวหน้าของประวัติศาสตร์มาจากคำถามใหม่ๆ ดังนั้นการที่นักประวัติศาสตร์ไม่สามารถให้คำตอบสำเร็จรูปในทุกเรื่อง หมายความว่าประวัติศาสตร์สุโขทัยยังมีอนาคตที่ยาวไกล เพียงแค่หนึ่งทศวรรษที่ผ่านมาการค้นคว้าประวัติศาสตร์สุโขทัยก็ได้เจริญก้าวหน้าไปมากจากการค้นพบจารึกใหม่ๆ การได้ข้อมูลใหม่จากเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ การขุดค้นทางโบราณคดี และความก้าวหน้าของการวิจัยด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ เมื่อเป็นดังนี้ ท่านทั้งหลายก็ควรย่อมเข้าใจว่า ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยไม่เคยหยุดนิ่งเพียงแต่เราต้องติดตามความก้าวหน้าอยู่เสมอ

สมัยสุโขทัยมีความสำคัญอย่างไรในประวัติศาสตร์ไทย ก่อนหน้านี้เคยเรียนหรือสอนกันว่า "สุโขทัย" เป็นอาณาจักรแรกของไทยในดินแดนแหลมทอง การยืนยันเช่นนั้นในปัจจุบันดูจะเป็นเรื่องล้าสมัยไปแล้วและต้องการการขยายความ ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่าตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา ชนชาติไทยเผ่าต่างๆ ได้เริ่มตั้งบ้านเมืองขึ้นแล้วในพม่า ยูนนาน ลาว ภาคอีสานและภาคเหนือของไทย รวมทั้งในบริเวณลุ่มแม่น้ำยมและลุ่มแม่น้ำป่าสักด้วย เราจึงกล่าวได้เพียงว่า สุโขทัย เป็นหนึ่งในบรรดารัฐไทยยุคแรก จริงๆ แล้ว ความสำคัญของสุโขทัยนั้นขึ้นอยู่กับ

---

* ตอนที่ ๒ (หลักฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย) ตอนที่ ๓ (ประเด็นสำคัญในประวัติศาสตร์สุโขทัย) และตอนที่ ๔ (ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึก)

** ตอนที่ ๑ (ความนำ)

ข้อเท็จจริงสองประการ **ประการแรก** คือ อาณาจักรสุโขทัยเคยเป็นรัฐที่มีอารยธรรมเจริญรุ่งเรืองในด้านพุทธศาสนา ศิลปกรรม และวัฒนธรรมมาก่อน วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของสุโขทัยนั้นพัฒนามาบนพื้นฐานของการประสานวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทเข้ากับวัฒนธรรมมอญ พม่า เขมรโบราณและลังกา **ประการที่สอง** อาณาจักรที่เก่าแก่กว่านี้ได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในทางการเมืองและระหว่างราชวงศ์ของทั้งสองฝ่าย บรรพกษัตริย์ของราชวงศ์สุโขทัยซึ่งได้กลายเป็นตำนานไปแล้ว เช่น พระร่วง พระลือต่างได้รับการยกย่องจากหนังสือ **ยวนพ่าย** ซึ่งเป็นวรรณกรรมอยุธยาสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

การที่สุโขทัยถูกผนวกเข้ากับอยุธยาจึงเปิดโอกาสให้มีการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมได้อย่างสนิทแนบแน่น ผลของความสัมพันธ์ทางการเมืองและวัฒนธรรมนี้ทำให้อาณาจักรอยุธยาซึ่งเติบโตมาในเขตอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีความเป็นไทยมากขึ้น

เมื่อปัญญาชนไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ เริ่มสนใจศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย สุโขทัยได้ถูกกำหนดให้เป็นบ่อเกิดอารยธรรมไทยในอุดมคติ สุโขทัยเป็นสัญลักษณ์ของความรักอิสรภาพและการปลดแอกจากการครอบงำของต่างชาติ เช่นเดียวกับการเป็นสัญลักษณ์ของพลังแห่งการริเริ่มสร้างสรรค์ สำหรับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วอดีตอันรุ่งโรจน์ของสุโขทัยควรจะให้ข้อคิดข้อเตือนใจแก่ชนรุ่นหลัง เมื่อครั้งยังดำรงอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เจ้าฟ้าวชิราวุธฯ พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินตามถนนพระร่วงไปยังเมืองเหนือเพื่อทรงสำรวจเส้นทางและศึกษาโบราณสถานของอาณาจักรสุโขทัยโบราณใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ในโอกาสนี้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่อง **เที่ยวเมืองพระร่วง** ขึ้น ในพระราชนิพนธ์คำนำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชปรารภตอนหนึ่งว่า

> หวังใจว่าหนังสือเล่มนี้จะมีผล อย่างอื่นบ้างคือ ประการหนึ่ง บางทีจะทำให้คนไทยรู้สึกขึ้นมาบ้างว่าชาติไทยเราไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่า หรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษ "อันซิวิไลซ์" ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมามากแล้ว เพราะฉะนั้นควรที่จะรู้สึกอายแก่ใจว่า ในกาลปัตยุบันนี้อย่าว่าแต่จะสู้ผู้อื่น แม้แต่จะสู้คนที่เป็นต้นโคตรของเราเองก็ไม่ได้ ฝีมือช่างหรือความอุตสาหะของคนครั้งพระร่วงดีกว่าคนสมัยนี้ปานใด ถ้าอ่านแล้วคงจะเห็นความเรียวของคนเราเพียงไร คนไทยโบราณมีแต่คิดและอุตสาหะทำสถานที่ใหญโตงดงามขึ้นไว้ให้มั่นคง คนไทยสมัยนี้มีแต่จะรื้อจะถอนของเก่า รื้อทิ้งให้โทรมเพราะมัวหลงนิยมในของใหม่ไปตามแบบของชาวต่างประเทศ ไม่รู้จักเลือกสรรว่าสิ่งไรจะเหมาะจะควรใช้ในเมืองเรา สักแต่เขาใช้ก็ใช้บ้าง มีแต่ตามอย่างไปประดุจทารกฉะนั้น

พระราชปรารภข้างต้นนี้เป็นการให้ข้อคิดว่าประวัติศาสตร์และร่องรอยของอดีตสามารถจะให้บทเรียนที่เป็นประโยชน์ได้ บทเรียน นั้นมาจากการรู้จักสังเกตและคิดเปรียบเทียบระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว

ในอดีตกับสิ่งที่กำลังดำเนินไปในปัจจุบันประวัติศาสตร์สุโขทัยก็เช่นเดียวกันไม่ใช่ว่าจะให้แต่ความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ แต่ยังให้ข้อคิดและแรงดลบันดาลใจในขณะเดียวกันได้ คำว่า "สุโขทัย" หรือ "อาณาจักรสุโขทัย" ถือว่าเป็นคำใหม่ที่นักประวัติศาสตร์นำมาใช้เรียกในสมัยหลังโดยอนุโลมว่าตรงกับคำที่ใช้เรียกกันในสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า "หัวเมืองเหนือ" หรือ "เมืองเหนือ" คำว่า "เมืองเหนือ" นี้ใช้เรียกคู่กับ "เมืองใต้" คือ อาณาจักรอยุธยา และนิยมเรียกกันว่า "เมืองพระร่วง" ซึ่งหมายถึงดินแดนที่พระร่วงได้ปกครองอยู่ก่อน คำว่า พระร่วง ไม่ปรากฏในจารึกร่วมสมัย* แต่จารึกและตำนานที่แต่งขึ้นสมัยหลังใช้เรียกพระนามวีรกษัตริย์ของสุโขทัย การที่จารึกและตำนานอาจใช้คำว่า "พระร่วง" เรียกกษัตริย์สุโขทัยต่างพระองค์กัน หมายความว่า คนสมัยหลังเข้าใจเรื่องราวที่แท้จริงของอาณาจักรสุโขทัยคลาดเคลื่อนไปแล้ว

เราเรียกหัวเมืองเหนือในสมัยก่อนว่า อาณาจักรสุโขทัย ทั้งที่เมืองหลวงของอาณาจักรนี้ไม่ได้อยู่ที่เมืองเก่าสุโขทัยตลอดเวลา เช่น ก่อนหน้านี้อาจอยู่ที่เมือง(ศรี)สัชนาลัย และบางทีพระเจ้าแผ่นดินสมัยหลังได้เสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลก แต่อาศัยข้อเท็จจริงที่กล่าวไว้ในจารึกหลักที่ ๓๘ (กฎหมายลักษณะลักพา) ด้าน ๑ บรรทัดที่ ๑๖-๑๗ ว่า

> ถ้วนเมืองเล็กเมิ[องใหญ่ในธรรม]ราช
> สีมาทั้งหลายนี้ไซร้ กลางเมืองสุโขทัย
> อันเป็นประธาน กึ่งในเมืองทั้งหลาย
> ทำเนียบ เชลียง กำแพงเพชร ทุ่งย้าง ปากยม
> สองแคว

เราจึงสามารถเรียกอาณาจักรนี้ว่า อาณาจักรสุโขทัยได้อย่างเต็มปาก เพราะมีองค์ประกอบของการเป็นราชอาณาจักรที่สมบูรณ์ กล่าวคือ มีสถาบันกษัตริย์ซึ่งเป็นศูนย์รวมอำนาจการปกครอง มีแบบแผน และระบบราชการ มีอาณาเขตในปกครอง และที่สำคัญยิ่งคือมีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจดีพอที่จะรองรับชนชั้นนำทางวัฒนธรรม และสถาบันทางศาสนาอันนำไปสู่การสร้างสรรค์ศิลปกรรมที่มีลักษณะโดดเด่นที่ใครก็คงปฏิเสธมิได้

อาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยในแต่ละสมัยคงแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับบุคคลิกบารมีของกษัตริย์แต่ละพระองค์ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (ด้านที่ ๔) กล่าวถึงอาณาเขตของสุโขทัยในรัชกาลนี้ว่า

ด้านตะวันออกไป "เถิงเวียงจันทน์เวียงคำเป็นที่แล้ว"

ด้านตะวันตกไปผ่านเมือง[พน]น (พัน) หงสาวดีไป "หาสมุทรเป็นแดน"

ด้านใต้เลยนครศรีธรรมราชไปจรด "ฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว"

ด้านเหนือพ้นฝั่งโขง "เมืองชวาเป็นที่แล้ว"

การที่มีผู้เสนอความเห็นว่าศิลาจารึกหลักที่ ๑ เป็นของทำขึ้นทีหลัง ทำให้เกิดความกังขาว่า อาณาเขตของสุโขทัยที่ยกมาข้างต้นจะยังเชื่อถือได้หรือไม่ ขออธิบายว่าเรื่องราวของสุโขทัยไม่ได้มีอยู่เฉพาะในหลักฐานไทย เช่น พงศาวดารมอญเรื่อง **ราชาธิราช**

* คำว่า "พระร่วง" ซึ่งใช้เรียกบรรพกษัตริย์สุโขทัยปรากฏอยู่ในจารึกในสมัยหลังดังนี้ คือ ๑. จารึกวัดบ้านหนอง (หลักที่ ๑๐๕ พ.ศ. ๑๙๔๖) ๒. จารึกที่ฐานเทวรูปพระอิศวรสัมฤทธิ์ที่กำแพงเพชร พ.ศ. ๒๐๕๓ ที่อ้างถึง "ท่อปู่พระญาร่วง" และ ๓. จารึกวัดเชียงมั่น (หลักที่ ๗๖ พ.ศ. ๒๑๒๔)

ได้กล่าวว่า หัวเมืองมอญ เช่น เมืองเมาะตะมะ ยอมขึ้นแก่พระร่วง (พ่อขุนรามคำแหง) แห่งเมืองสุโขทัย และวาเรรุ (พระเจ้าฟ้ารั่ว) กษัตริย์เมืองนั้นได้พาพระราชธิดาพระร่วงหนีเมื่อพระร่วงเสด็จไปรบศึกแขกชวา คำว่า ชวา ในที่นี้หมายถึงชาวนครศรีธรรมราช เพราะชาวลังกาและเขมรโบราณเรียกชนชาติมลายูในคาบสมุทรและกลุ่มเกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า ชาวกะ ตำนานภาษาบาลีของล้านนา เช่น **ชินกาลมาลีปกรณ์** และ **สิหิงคนิทาน** ต่างก็เล่าเรื่องว่า กษัตริย์สุโขทัยมีพระราชอำนาจแผ่ลงไปถึงนครศรีธรรมราช ส่วนที่จารึกพ่อขุนรามคำแหงกล่าวว่า อาณาเขตทางเหนือของสุโขทัยไปจรดเมืองชวา (เมืองซ่าว/เซ่า หรือ หลวงพระบาง) ก็ไม่ใช่เรื่องแปลกอยู่แล้ว เพราะเมืองน่านซึ่งขึ้นต่อสุโขทัยมีพรมแดนติดต่อกับเมืองนั้นอยู่แล้ว ทางตะวันออกที่ว่าไปจรดเถิง เวียงจันทน์ เวียงคำ เป็นที่แล้วก็เป็นพรมแดนที่ไม่ผิดปรกติเนื่องจากถัดจากกลุ่มเมืองในลุ่มแม่น้ำป่าสักไปก็ถึงแดนลาวแล้ว คนที่เรียนประวัติศาสตร์ของประเทศในบูรพาทิศต้องเข้าใจว่า การอ้างอำนาจการเมืองของรัฐหนึ่งเหนืออีกรัฐหนึ่ง มักเป็นการอ้างในเชิงสัญลักษณ์ อีกทั้งการอ้างนี้ อาจมีระยะเวลาเพียงสั้น ๆ เพียงรัชกาลเดียว เช่น มีหลักฐานของพวกไทใหญ่ที่บ่งว่าอำนาจของสุโขทัยเหนือดินแดนมอญได้สิ้นสุดลงราว ๆ พ.ศ. ๑๘๕๓

จารึกต่าง ๆ ของพระยาลิไทยเป็นหลักฐานยืนยันว่า ภายหลังรัชกาลพระยารามราช (พ่อขุนราม-คำแหง) อาณาจักรสุโขทัยไม่ได้เพียงแต่สูญเสียดินแดนรอบนอก แม้แต่เมืองที่อยู่ในดินแดนที่เป็นแก่นกลาง (core area) ของอาณาจักรเองก็แตกเป็นบั้นเป็นท่อน พระยาลิไทยได้ทรงอ้างว่าพระองค์ได้พยายามรวบรวมบ้านเมืองขึ้นใหม่ภายหลังการรัฐประหารยึดอำนาจและทรงขึ้นครองราชย์ที่สุโขทัยแล้ว จารึกวัดป่าแดงกล่าวว่า พระองค์ได้ทรงไปเอาเมืองแพร่เมืองน่าน จารึกหลักที่ ๘ ทำให้เราทราบว่าอาณาจักรสุโขทัยได้มีขนาดเล็กลงกว่าที่ระบุไว้ในจารึกพ่อขุนรามคำแหง แต่ในขณะเดียวกันอาจมีความเป็นปึกแผ่นมากขึ้น กล่าวคือ อาณาเขตทางตะวันตกไปจรดเมืองพันในแดนมอญ ส่วนทางเหนือจรดดินแดนพระยาผากองเจ้าเมืองน่านเมืองพลัวทางตะวันออกได้ดินแดนพระลัก[๒] จรดดินแดนล้านช้างของพระยาท้าวฟ้าง้อม ส่วนทางใต้จรดดินแดนเจ้าพระยาบ [รมราชา] และพระบาง (นครสวรรค์) คงเป็นเมืองสุดพระราชอาณาเขต จารึกวัดบูรพารามและจารึกวัดอโสการามของสมเด็จพระอัครราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ยืนยันว่าอาณาเขตของสุโขทัยยังไม่เปลี่ยนแปลง

สิ่งที่ครูต้องพยายามสร้างความเข้าใจแก่นักเรียนคือ อาณาจักรหรือรัฐก็ตามย่อมไม่อาจพัฒนาขึ้นมาจนรุ่งเรืองได้โดยปราศจากศักยภาพขั้นพื้นฐาน ปัจจัยที่ต้องพิจารณาประกอบไปด้วย (๑) ที่ตั้งและภูมิสถาน (๒) ทรัพยากรธรรมชาติและระดับความเจริญทางเทคโนโลยีของท้องถิ่น (๓) บริบททางการเมืองและวัฒนธรรมเมื่อชนชาติไทยเข้ามามีบทบาท

เกี่ยวกับปัจจัยแรก ดินแดนที่รวมขึ้นเป็นอาณาจักรสุโขทัยนั้นตั้งอยู่เกือบตรงศูนย์กลางผืน

[๒] ภายหลังเพี้ยนมาเป็น "ป่าสัก"

แผ่นดินใหญ่เอเชียอาคเนย์ ณ จุดซึ่งเส้นทางการค้าภายในของเอเชียอาคเนย์ตอนบนมาบรรจบกันจากเมืองท่าเมาะตะมะ/พัน ผ่านกำแพงเพชรทางตะวันตก จากยูนนาน ล้านนาและหลวงพระบางมายังน่านและศรีสัชนาลัยทางด้านเหนือ จากลาวและไดเวียด(ญวน) โดยอาศัยเส้นทางน้ำอูทางตะวันออกเฉียงเหนือและจากดินแดนเขมรในภาคอีสานของไทยผ่านกลุ่มเมืองในลุ่มแม่น้ำป่าสัก และจากภาคกลางของไทยผ่านเส้นทางแม่น้ำน้อย (แม่น้ำเจ้าพระยา) เมืองสำคัญของอาณาจักรสุโขทัยไม่ว่าจะเป็น ชาดงราว/กำแพงเพชร ศรีสัชนาลัย วัชชปุระ (เพชรบูรณ์) และพระบาง ล้วนอยู่ในจุดยุทธศาสตร์และเป็นชุมทางการค้าทั้งสิ้น ในบรรดาเมืองเหล่านี้ ศรีสัชนาลัยมีลักษณะทางด้านภูมิสถานดีที่สุด ในขณะที่เมืองสุโขทัยเองอยู่ในทำเลที่น่าจะขาดแคลนน้ำเพราะอยู่ห่างจากแม่น้ำยมถึง ๑๓ กิโลเมตรและอยู่ในเขตกำบังฝน แต่สุโขทัยน่าจะเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์และน่าจะสะท้อนความสำคัญที่ชนชั้นปกครองของสุโขทัยในยุคแรกมีให้แก่หัวเมืองมอญและพม่า

ในด้านทรัพยากรธรรมชาติและความเจริญทางด้านเทคโนโลยี ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจและการรองรับความเติบโตของประชากร เราจะเห็นว่า หัตถอุตสาหกรรมการทำเครื่องถ้วยชามของบริเวณเกาะน้อยเหนือศรีสัชนาลัยขึ้นไปจะเกิดขึ้นไม่ได้โดยปราศจากจุดสมดุลระหว่างการมีทรัพยากรที่เหมาะสมกับเทคโนโลยีที่สั่งสมจนก้าวหน้าในระดับสูงพอสมควรตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้น ร่องรอยที่ปรากฏบนแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศยังแสดงให้เห็นว่า ชุมชนต่างๆ ในอาณาจักรสุโขทัยมีความรู้ด้านเทคโนโลยีการชลประทานเป็นอย่างดี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทิวา ศุภจรรยา ผู้เชี่ยวชาญด้านวิทยาศาสตร์-โบราณคดี เชื่อว่า แม้แต่เมืองสุโขทัยก็อยู่ได้ด้วยระบบชลประทานขนาดใหญ่ พร้อมทั้งสันนิษฐานว่าสิ่งที่เรียกว่า "ถนนพระร่วง" นั้นแท้จริงเป็นคลองชลประทานที่ผันน้ำจากแม่น้ำปิงที่ต้นทางเมืองกำแพงเพชรไปหล่อเลี้ยงถึงเมืองสุโขทัย หลักฐานด้านจารึกสมัยพระยาลิไทย (สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๑) ได้พูดถึงการสร้างพนังและทำนุบำรุงเหมืองฝายศิลาจารึกหลักที่ ๘ กล่าวว่า ทรงให้ยกพนังจากเมืองสองแคว (พิษณุโลก) ไปถึงสุโขทัยตามทฤษฎีของศาสตราจารย์คาร์ล วิตโฟเกิ้ล (Karl Witfogel) แล้วการจัดการระบบชลประทานขนาดใหญ่ในสังคมเกษตรกรรมถือว่าเป็นที่มาของอำนาจทางการเมืองแบบรวมศูนย์ของคนชั้นปกครอง ศิลาจารึกวัดศรีชุมได้กล่าวถึง "พ่อขุนศรีนาวนำถุม" ซึ่งเป็นชื่อไทยโบราณแปลว่า "พ่อขุนศรีน้าวน้ำท่วม" สมัญญาที่ได้รับนี้แสดงถึงบทบาทด้านการจัดระบบชลประทานของกษัตริย์แห่งราชวงศ์แรกของราชอาณาจักรศรีสัชนาลัย-สุโขทัยในช่วงราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ในประเด็นที่สาม บริบททางการเมืองและวัฒนธรรมของดินแดนสุโขทัยในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อชนชาติไทเริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้นนั้น สัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ในแง่ที่ว่า ดินแดนสุโขทัยอยู่ตรงจุดที่อิทธิพลของอารยธรรมที่เจริญอยู่ก่อนกล่าวคือ พม่า (พุกาม) มอญ (หริภุญชัย) และ เขมร (ศรีโสธรปุระ) มาบรรจบกัน งานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ศิลปะและการขุดสำรวจทางโบราณคดีแสดงให้เห็นพื้นฐานของชุมชนมอญสมัยทวารวดี (เทคนิคและศัพทานุกรมภาษามอญยุคกลางเกี่ยวกับ

เตาเผาและเครื่องถ้วยชาม) ความสัมพันธ์กับมอญ หริภุญชัย (ความทรงจำในพงศาวดารเมืองเหนือเกี่ยวกับกำเนิดเมืองสวรรคโลก/สัชนาลัย) ร่องรอยการรับอิทธิพลศิลปกรรมจากพุกาม และการแผ่อิทธิพลเข้ามาของเขมรยังบริเวณเชลียงหรือ (ศรี)สัชนาลัยและสุโขทัยในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ดังที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในศิลปกรรมแบบบายนที่ศรีสัชนาลัยและแผนผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าของสุโขทัย รวมทั้งความนิยมภาษาเขมร

ถ้างานประติมากรรม ลายปูนปั้น และเครื่องสังคโลกสะท้อนภาพสังคมสุโขทัยร่วมสมัย เราก็สามารถมองผ่านหลักฐานชั้นเยี่ยมเหล่านั้นและเห็นผู้คนหลากหลายเผ่าพันธุ์อย่างที่พรรณนาในจารึกพ่อขุนรามคำแหงเข้ามาอยู่ร่วมกัน ชนชาติไทหลายเผ่าคงได้ทะยอยอพยพนานนับร้อยปีเข้ามายังดินแดนลุ่มแม่น้ำยมและเข้ามาปะปนอยู่กับชนพื้นเมือง แต่ด้วยโครงสร้างสังคมที่เน้นระบบการควบคุมกำลังคนอย่างมีประสิทธิภาพและความสามารถด้านเกษตรกรรมที่เหนือกว่าชนพื้นเมืองเดิม ทำให้คนเผ่าไทสามารถยึดอำนาจกลายเป็นชนชั้นปกครองในหลายบ้านหลายเมือง ประเพณีการผูกความสัมพันธ์ทางการเมืองโดยการแต่งงานข้ามชนเผ่าและการส่งลูกหลานไป "ล้างบ้านแปงเมือง" ได้ทำให้เกิดเครือข่ายทำนองสมาพันธรัฐขึ้น ตำนานเรื่อง **ขุนบรมราชาธิราช** ได้เล่าเรื่องกำเนิดของชนชาติต่าง ๆ จากน้ำเต้าปุง ชนชาติไทถูกกำหนดให้เป็นชนชั้นปกครอง หนึ่งในชนชาติไทที่ออกมาคือ ไทเลิง/เลือง จารึกหลักที่ ๔๕ (ปู่หลานสบถกัน) กล่าวถึงการทำสัญญาพันธมิตรระหว่างเมืองน่านและสุโขทัย ทั้งสองฝ่ายต่าง "ดำพงศ์" ยกบรรพบุรุษของตนเป็นพยาน ทางฝ่ายน่านเป็นพงศ์กาว ส่วนทางฝ่ายสุโขทัยนั้นอ้าง "ผู้ดีผีชาวเลิง" เป็นผีบรรพบุรุษ ส่วนจารึกวัดบูรพาราม กล่าวเรียกดินแดนสุโขทัยว่า "ปกเลือง" ซึ่งแปลว่าแผ่นดินของชาวเลือง ในขณะที่เอกสารจีนสมัยราชวงศ์หมิงเรียกอาณาจักรสุโขทัยว่า "ปอเล่อ" เราไม่ต้องสงสัยเลยว่า ปอเล่อ ตรงกับ ปกเลิง/ปกเลือง อย่างแน่นอน ดังนั้นจึงพอสรุปได้ว่า ชาวสุโขทัย หรือ ราชวงศ์พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นชาวไทเลือง ซึ่งเป็นชนเผ่าที่อพยพมาตามลำน้ำอูในลาว

การขยายอำนาจของชนเผ่าไทกลุ่มต่าง ๆ ตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในกรณีของสุโขทัย การเสื่อมอำนาจลงของเขมรในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สวรรคตแล้วในราว พ.ศ. ๑๗๖๒ เปิดโอกาสให้ชุมชนไทในลุ่มแม่น้ำยมภายใต้ผู้นำที่มีบารมีได้ขยายอำนาจจารึกวัดศรีชุมให้ภาพของชุมชนไทต่าง ๆ ซึ่งได้เข้ามาอยู่ใต้อำนาจของราชตระกูลพ่อขุนศรีนาวนำถุม และการขยายอำนาจของพ่อขุนศรีนาวนำถุมไปทางตะวันตกจารึกหลักนี้ได้กล่าวถึงการเวนเมืองระแหง เมืองสุโขทัยแก่พ่อขุนศรีนาวนำถุมภายหลังการ "ต่อหัวช้าง" (ชนช้าง) ด้วย "อีแดงพุะเลิง" พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒย์ เกษมศรี ได้เสนอว่า เนื่องจากชื่อ "อีแดงพุะเลิง" คล้ายกับพระนามกษัตริย์มอญซึ่งมักขึ้นต้นด้วยคำว่า "อี" เช่น อีแกง (Egaing) ที่ปรากฏในหลักฐานของพม่า-มอญในช่วงเวลาไม่ใกลกันนัก เพราะฉะนั้น จึงอาจเป็นไปได้ว่า เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แล้วได้เกิดการแย่งชิงเมืองสุโขทัยขึ้นระหว่างผู้นำมอญจากทางตะวันตกและผู้นำ

กลุ่มคนไทในลุ่มแม่น้ำยมโดยฝ่ายหลังเป็นผู้ได้ชัยชนะ เมืองสุโขทัยกลายเป็นเมืองยุทธศาสตร์ซึ่งควบคุมความเคลื่อนไหวด้านมอญและหริภุญชัย เพราะแม้เมื่อเมืองสุโขทัยอยู่ในการปกครองของราชวงศ์พ่อขุนบางกลางหาว (พ่อขุนศรีอิน[ทรบดิน]ทราทิตย์) แล้ว ความขัดแย้งอันเกิดจากการขยายอำนาจของสุโขทัยไปทางตะวันตกก็ยังนำไปสู่สงครามระดับท้องถิ่นระหว่างพ่อขุนศรีอินทราทิตย์กับ "ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด" (ตามศิลาจารึกหลักที่ ๑) เนื่องจากชื่อ "ขุนสามชน" เป็นสมัญญานาม (ผ่านชนช้างมาสามหนแล้ว) จึงไม่อาจทราบได้ว่าเจ้าเมืองฉอดเป็นไทหรือมอญ และในจารึกวัดศรีชุมก็บอกเพียงว่าอาณาเขตด้านทิศหรดีของพ่อขุนศรีนาวนำถุม **เถิง** ฉอด (ซึ่งไม่จำเป็นต้องแปลว่า **ได้**)

แม้ชนชาติไทเลิง/เลืองแห่งสุโขทัยได้ขึ้นมามีอำนาจทางการเมืองในดินแดนแห่งอารยธรรมเดิมของมอญและเขมร แต่การรับอิทธิพลของวัฒนธรรมพม่า มอญและเขมรได้ถูกนำเข้ามาประสานกับความเชื่อแบบดั้งเดิมของคนไท เราอาจตั้งคำถามว่าที่ใครต่อใครบอกว่าอาณาจักรสุโขทัยเป็นบ่อเกิดของอารยธรรมไทย (ไทยที่มี ย. ยักษ์) นั้นหมายความว่าอย่างไร คำตอบรวม ๆ ได้แก่ การรับนับถือศาสนาพุทธเถรวาทเป็นหลัก จารึกวัดศรีชุมได้กล่าวว่าพ่อขุนศรีนาวนำถุมทรงประดิษฐานพระศรีรัตน-มหาธาตุขึ้นในนครสุโขทัย นั่นหมายถึงการยกฐานะสุโขทัยเป็นเมืองแห่งพิธีกรรมและเป็นสัญลักษณ์ของการปลูกปักศาสนาพุทธ พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดได้รับการยกย่องอย่างสูงส่งเพราะทรง **ให้สร้างเจดีย์มีคุณแก่ฝูงท้าวพระยาเป็นอาจารย์พรนธิบาล**[๓] **แก่ฝูงกษัตราธิราชทั้งหลาย** ส่วนพระยารามราชก็ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็น "ปราชญ์รู้ธรรม" ศิลปกรรมสุโขทัยแสดงให้เห็นช่วงเวลาของการปรับเปลี่ยนความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธลัทธิมหายานแบบเขมรมาเป็นพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท

ดังจะเห็นได้จากศาสนสถานที่พระพายหลวงแรงดลบันดาลใจในช่วงแรกมาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาที่เมาะตะมะ (หรือเมืองพัน) พุกาม และหริภุญชัย แต่ต่อมาความสนใจได้มุ่งไปที่ลังกาและนครศรีธรรมราช

ความพร้อมที่จะประสานทางวัฒนธรรมของคนไททำให้พุทธศาสนา ความเชื่อผีแบบเดิมของชนเผ่าไท (ทั้งผีบรรพบุรุษและบุคคลาธิษฐานของพลังเหนือธรรมชาติต่าง ๆ) และศาสนาพราหมณ์ (ซึ่งจารึกหลักที่ ๑๓ เรียกว่า ไสยศาสตร์และเทพกรรม) ยังดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมสุโขทัย เพราะความเชื่อต่าง ๆ นี้ตอบสนองความต้องการทางพิธีกรรมและจิตใจ พุทธศาสนาสอนให้คนในสังคม "รู้บุญรู้ธรรม" และมีจุดมุ่งหมายที่ดีในชีวิต ความเชื่อเรื่องผีบ่งบอกถึงวัฒนธรรมดั้งเดิมของชนเผ่าซึ่งตอบสนองความต้องการด้านจิตใจของคนส่วนใหญ่ ส่วนศาสนาพราหมณ์ตอบสนองความต้องการด้านพิธีกรรมของสถาบันกษัตริย์ อย่างไรก็ตาม ความประสมประสานทางวัฒนธรรมที่กล่าวถึงนี้ย่อมแสดงออกมาอย่างเป็นรูปธรรมในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นศิลปกรรม

[๓] หนังสือ **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑** ให้ความหมายของคำนี้ว่า "เป็นผู้รักษาวรรณะ" แต่ความในที่นี้แสดงว่าคำนี้น่าจะเคลื่อนมาจาก "วุฑฺฒ + อธิบาล" โดยคำว่า "วุฑฺฒ" ในภาษาสันสกฤตแปลว่า "old, venerable, wise, learned" หรือ "เฒ่า, น่าเคารพนับถือ, ฉลาด, ชำของวิชา" (วินัย)

ภาษา หรือคติความเชื่อ ภาพรวมของความประสมประสานนี้บ่งบอกถึงอุดมคติของสังคมสุโขทัยซึ่งจะต้องแตกต่างไปจากสังคมและวัฒนธรรมที่ชนเผ่าไทได้เข้ามารู้จักแต่แรกเริ่ม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ ปฏิมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาซึ่งได้ค่อยๆ พัฒนาจากความหลากหลายไปสู่สุนทรียภาพในอุดมคติ

การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมาได้ก้าวหน้าไปมากจากการพบหลักฐานใหม่ซึ่งทำให้นักประวัติศาสตร์จำต้องทบทวนสมมุติฐานเดิมหลายข้อ สำหรับครูอาจารย์ผู้สอนประวัติศาสตร์สุโขทัยแล้ว การได้ทราบว่าความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยมาจากหลักฐานใดเป็นเรื่องสำคัญเท่าๆ กับการได้ทราบว่าประเด็นสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัยมีอะไรบ้าง

๒. หลักฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย

หลักฐานประวัติศาสตร์โดยทั่วไปแล้วอาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ หลักฐานชั้นที่ ๑ และหลักฐานชั้นที่ ๒

หลักฐานชั้นที่ ๑ ได้แก่ ข้อความที่บันทึกหรือเล่าโดยผู้รู้เห็นเหตุการณ์หรือผู้อยู่ร่วมสมัยกับเหตุการณ์ เช่น ศิลาจารึก จดหมายเหตุโหร บันทึกความทรงจำ รวมทั้งหลักฐานด้านโบราณคดีและศิลปกรรม เช่น เจดีย์ เหรียญตรา โครงกระดูก ฯลฯ เป็นต้น

หลักฐานชั้นที่ ๒ ได้แก่ข้อความที่เขียนขึ้นภายหลังเหตุการณ์ โดยผู้มิได้เห็นเหตุการณ์และอาจเพิ่มเติมความเห็นของผู้เขียนเข้าไปด้วย เช่น พงศาวดาร ตำนาน เป็นต้น

ศิลาจารึกหลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสุโขทัยถูกผนวกเข้ากับอยุธยาไปแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๖ หลักฐานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสุโขทัยจึงสูญหายไปเป็นส่วนใหญ่ เพื่อความสะดวกขอกล่าวถึงหลักฐานชั้นที่ ๑ และหลักฐานชั้นที่ ๒ ซึ่งนักประวัติศาสตร์ใช้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับสุโขทัยดังนี้

๒.๑ ศิลาจารึก

ศิลาจารึกจำนวนราว ๔๐ หลักที่ได้อ่านและตีพิมพ์เผยแพร่แล้วในหนังสือ **ประชุมศิลาจารึก** ภาคที่ ๑, ๓, ๔, ๕ และ ๗ ของคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์และโบราณคดี และ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการ

พระพุทธรูปปางลีลา ศิลปะสุโขทัย ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง จังหวัดสุโขทัย

นายกรัฐมนตรี ถือว่าเป็นหลักฐานชั้นต้นที่สำคัญที่สุดสำหรับค้นคว้าประวัติศาสตร์สุโขทัย ศิลาจารึกที่มีอยู่นี้นับว่าน้อยมาก ถ้าเทียบกับจารึกพม่าเกี่ยวกับอาณาจักรพุกาม หรือจารึกเขมรเกี่ยวกับกัมพูชาสมัยโบราณ ซึ่งต่างมีอยู่กว่า ๑,๐๐๐ หลัก เนื้อความของจารึกสุโขทัยเกือบทั้งหมดเป็นเรื่องเกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนา เช่น การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ การกัลปนาที่ดิน สิ่งของ และข้าวัดแก่ศาสนสถานประวัติวัด เช่น ศิลาจารึกวัดป่าแดง ศรีสัชนาลัย ศิลาจารึกวัดตาเถรขึงหนัง ศิลาจารึกวัดบูรพาราม และศิลาจารึกวัดอโสการาม เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีศิลาจารึกวัดศรีชุม ซึ่งจัดอยู่ในประเภทชีวประวัตินักบุญ (สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีฯ)

จารึกจำนวนหนึ่งจำหลักขึ้นด้วยจุดประสงค์พิเศษ เช่น จารึกพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งสรรเสริญพระเกียรติยศพ่อขุนรามคำแหงในด้านต่างๆ และพรรณนาบ้านเมือง ศิลาจารึกหลักที่ ๓๘ ซึ่งว่าด้วยกฎหมายลักษณะลักพา และศิลาจารึกหลักที่ ๔๕ (จารึกปู่ขุนจิดขุนจอด) ว่าด้วยการทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรกันระหว่างวงศ์กาวเมืองน่าน กับวงศ์ไทเลิงเมืองสุโขทัย

จารึกส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา แต่ก็มักแฝงข้อมูลอื่นๆ ไว้ด้วยซึ่งทำให้เราศึกษาเรื่องราวทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม โลกทัศน์และวิถีชีวิตของคนในสมัยสุโขทัยได้ เช่น ศิลาจารึกวัดป่าแดงทำให้เราทราบว่า สถาบันสงฆ์ในอาณาจักรสุโขทัยแบ่งเป็น ๓ หน (ฝ่าย) คือ หนอรัญวาสี หนคามวาสีและหนพระรูป เวลาแก้วิกฤตสงฆ์ เช่น เมื่อเกิดอธิกรณ์ขึ้น ทั้ง ๓ หนมีส่วนร่วมพิจารณา หรือศิลาจารึกหลักที่ ๓๘ (ว่าด้วยกฎหมายลักษณะลักพา) ทำให้ทราบแนวคิดด้านกฎหมายของสังคมสุโขทัย เช่น การปรับไหมตามศักดิ์ และระบบความรับผิดชอบร่วมกันของชุมชนเกี่ยวกับคดีที่เกิดขึ้น เป็นต้น

แม้จารึกจะเป็นหลักฐานที่สำคัญที่สุด แต่เนื่องจากมีไม่มากนักและยังไม่สมบูรณ์เป็นส่วนใหญ่ด้วย จึงต้องหาหลักฐานอื่นที่น่าเชื่อถือได้มาประกอบเท่าที่พอจะหาได้

๒.๒ หลักฐานด้านโบราณคดีและศิลปกรรม

หลักฐานด้านโบราณคดีและศิลปกรรมถือว่าเป็นหลักฐานที่มีน้ำหนักมาก การขุดสำรวจโบราณสถานอย่างถูกเทคนิควิธีทำให้ได้ข้อมูลซึ่งสามารถใช้

ตรวจสอบความถูกต้องของหลักฐานเอกสาร เนื่องจากการตรวจสอบอายุของโบราณวัตถุด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เช่น การตรวจคาร์บอนมีความคลาดเคลื่อนน้อย การศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ ซึ่งใช้วิธีการเปรียบเทียบกับศิลปะต้นแบบในแต่ละยุคแต่ละสมัยทำให้มองเห็นพัฒนาการของการรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากกระแสต่าง ๆ และความเปลี่ยนแปลงของความคิดความเชื่อของคนในสังคม ปัญหาเกี่ยวกับการขุดหลุมทดสอบทางโบราณคดีก็คือ โบราณสถานแต่ละแห่งมักมีการสร้างทับซ้อนกันหลายครั้ง และนำไปสู่การโต้แย้งกันระหว่างผู้เชี่ยวชาญ ตัวอย่างเช่น การขุดหลุมทดสอบที่เจดีย์วัดช้างล้อม เมืองเก่าศรีสัชนาลัย ซึ่งได้ค้นพบเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ. ๑๙๑๑-๒๑๘๗) ในฐานดินชั้นบนใต้องค์พระเจดีย์ นำจะนำไปสู่ข้อสรุปได้ว่า เจดีย์วัดช้างล้อมไม่สามารถจะเป็นสถานที่ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงได้ทรงโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุได้ แต่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์หลายท่านก็ไม่ยอมรับ เป็นต้น

๒.๓ หลักฐานภาพถ่ายทางอากาศและภาพถ่ายจากดาวเทียม

การใช้ภาพถ่ายทางอากาศและภาพถ่ายจากดาวเทียมเป็นหลักฐานประกอบการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้เริ่มมานานพอสมควรแล้วในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผลงานการศึกษาของผู้ช่วยศาสตราจารย์ทิวา ศุภจรรยา หัวหน้าโครงการวิจัยแหล่งชุมชนโบราณในประเทศไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภาพถ่ายทางอากาศอายุย้อนหลังไป ๓๐ หรือ ๔๐ ปี ช่วยให้เข้าใจลักษณะภูมิสถาน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่าง ๆ ร่องรอยของคันดิน คูคลอง และระบบชลประทาน รวมทั้งความเติบโตของชุมชน ส่วนการใช้ภาพถ่ายจากดาวเทียมเป็นเทคโนโลยีล่าสุดที่ช่วยให้กำหนดแหล่งโบราณคดีได้แม่นยำขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับใต้ผิวดินลงไป

๒.๔ จดหมายเหตุจีน

จีนเป็นชาติที่สนใจประวัติศาสตร์และมีบัณฑิตในราชบัณฑิตยสถานห้านหลินทำหน้าที่บันทึกเหตุการณ์รายวันเก็บไว้จากเอกสารราชการที่หน่วยงานต่าง ๆ ส่งเข้ามา เมื่อสิ้นรัชกาลของจักรพรรดิองค์หนึ่งก็จะมารวบรวมเขียนประวัติศาสตร์ไว้ โดยทางบ้านเมืองจะไม่เข้าไปก้าวก่ายกับข้อความที่บันทึกไว้นั้น เนื่องจากราชสำนักจีนให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ดังนั้น วันเวลาที่กล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ จึงมีความน่าเชื่อถือค่อนข้างสูง จดหมายเหตุจีนที่สำคัญสำหรับสุโขทัย คือ **หยวนสื่อ** หรือ *ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หยวน ฉบับหอหลวง บรรพว่าด้วยประเทศเซียน* และ **หมิงสือลู่** หรือ *ประวัติศาสตร์รายรัชกาลแห่งราชวงศ์หมิง* หัวข้อปอเล่อ นอกจากเอกสารราชการทั้งสองรายการนี้แล้ว ยังมีสารานุกรมท้องถิ่นและจดหมายเหตุเอกชน เช่น **หนานไห่จี้** เป็นต้น เอกสารจีนมักเน้นเรื่องความสัมพันธ์ทางการทูต แต่ในบางครั้งก็มีข้อมูลทางภูมิศาสตร์อยู่ด้วย เช่น ใน **หยวนสื่อ** เมื่อพูดถึงประเทศเซียน หรือ สยาม ก็ระบุว่า ประเทศเซียนอยู่ทางใต้ของปาไป่สีฟู่ (ประเทศชายาแปดร้อย หรือ เชียงใหม่) ตรงกับในเอกสารไทยทางเหนือคือ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ที่ระบุว่า เมืองสุโขทัยอยู่ในสยามประเทศ (สุโขทยปุเร สามเทเส) ดังนั้น จึงเป็นการยากที่จะฝืนหลักฐานเอกสาร แล้วย้ายประเทศเซียน

ไปอยู่ ณ ที่อื่นๆ และจากจดหมายเหตุจีนเรื่องเดียวกัน ทำให้ทราบว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสวรรคตในราว พ.ศ. ๑๘๔๑

ข้อมูลใหม่ที่ได้จาก **หมิงสือลู่** ก็คือ อาณาจักรสุโขทัยในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๓ และสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (รามราชาธิราช) ได้ติดต่อทางการทูตกับจีนโดยทางบกและเป็นที่รู้จักในนามของ "ปอเล่อ" ซึ่งตรงกับคำว่า "ปกเลือง" ในจารึกวัดบูรพาราม เรื่องราวของปอเล่อมีอยู่ ๘ รายการ แต่มีรายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทของสุโขทัยในสงครามคราวกองกำลังผสมจากยูนนาน เชียงรุ่ง เชียงตุง และสุโขทัยร่วมกันตีอาณาจักรเชียงใหม่และพระเจ้าสามฝั่งแกนเสียเมืองเชียงแสนใน พ.ศ. ๑๙๔๘

ข้อมูลเอกสารจีนที่เกี่ยวกับสุโขทัยถือเป็นข้อมูลชั้นที่ ๑ และได้รับการแปลออกเป็นภาษาไทยแล้วทั้งหมด จึงควรได้รับความสนใจจากผู้ต้องการค้นคว้าประวัติศาสตร์สุโขทัยในระดับสูง

๒.๕ หลักฐานเอกสารไทย

หลักฐานเอกสารไทยเกี่ยวกับสุโขทัยนอกจากที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยในกฎหมายตราสามดวงแล้ว ส่วนใหญ่เป็นเอกสารชั้นที่ ๒ ซึ่งเขียนขึ้นในภายหลัง ในที่นี้ พอจะแบ่งออกได้เป็น ๓ จำพวก ได้แก่

(๑) พระราชพงศาวดาร และ พื้น/ตำนานสิบห้าราชวงศ์

(ก) พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ

ในบรรดาพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ พงศาวดารสังเขปฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ถือว่าสำคัญน่าเชื่อถือที่สุด พงศาวดารนี้รวบรวมขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๓ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ โดยคัดจากจดหมายเหตุโหร และจดหมายเหตุอื่นที่หาได้ในหอหลวง มารวมกันเข้าไว้

โหรได้จดเหตุการณ์ต่างๆ เช่น แผ่นดินไหว ศึกมาประชิดเมือง ฯลฯ เพื่อประโยชน์ทางโหราศาสตร์ เหตุการณ์เหล่านี้จึงตรงกับความเป็นจริง แต่ถ้าเทียบกับจดหมายเหตุฉบับที่คัดข้อมูลมาจากที่อื่น เช่น พงศาวดารน่าน ศักราชก็อาจคลาดเคลื่อนไปบ้างเล็กน้อย เหตุการณ์บางเรื่องบอกศักราชผิดไปจากจดหมายเหตุจีนถึงห้าหกปี

ผู้เขียนได้ใช้พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐกำหนดว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสลือไทย) สวรรคต พ.ศ. ๑๙๖๒

(ข) พื้น/ตำนานสิบห้าราชวงศ์

เอกสารนี้เล่าเรื่องราวกษัตริย์ล้านนาราชวงศ์มังรายทั้งสิบห้าพระองค์ มีหลายฉบับคัดลอกต้นฉบับแต่งขึ้นหลังเชียงใหม่เสียอิสรภาพไปแล้ว จึงมีน้ำหนักน้อยกว่า **ชินกาลมาลีปกรณ์** เพราะผู้ชำระได้นำเรื่องบอกเล่าพื้นบ้านเข้ามาปะปนอยู่มาก เช่น นิทานเรื่องพระร่วงเป็นชู้กับเมียพระยางำเมือง หรือบางเรื่องก็เข้าใจคลาดเคลื่อนไป เช่น เรื่องการที่สามกษัตริย์มาพบกันเพื่อช่วยพระยามังรายวางแผนสร้างเมืองเชียงใหม่ ในขณะที่ **ชินกาลมาลีปกรณ์** บอกว่ากษัตริย์ทั้งสามพระองค์มาพบเพื่อกระทำสัญญาเป็นพันธมิตรใน พ.ศ. ๑๘๓๐ ซึ่งฟังดูมีเหตุผลมากกว่า เนื่องจากพวกมองโกลได้ตีเมืองพุกามแตกในปีนั้นเอง ทำให้ทั้งหมดเห็นว่าภัยใหญ่หลวงมาอยู่ใกล้ตัว

(ค) พงศาวดารเมืองน่าน (พงศาวดารล้านนาไทย)

พระเจ้าน่านสุริยวงศ์ผริตเดชได้โปรดให้แต่งชำระขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๕๗ ในโอกาสที่ทรงได้รับเลื่อนยศ

เป็นเจ้าประเทศราช ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้เองจึงถือเป็นเอกสารชั้นหลังเช่นเดียวกับ **พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด** แต่ข้อความที่คัดมาจากตำนานต่าง ๆ ได้รับการวินิจฉัยจากคณะกรรมการจัดทำจึงน่าเชื่อถือกว่า พงศาวดารโยนก

(ง) พงศาวดารโยนก

พงศาวดารโยนกอาจเป็นหนังสือประวัติศาสตร์เกี่ยวกับทางเหนือที่มีผู้รู้จักแพร่หลายที่สุด พระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค) เขียนขึ้นจากตำนานต่าง ๆ ทางภาคเหนือ และน่าสรรเสริญที่ได้รวบรวมหลักฐานไว้ได้มาก แต่มีข้อเสียตรงที่ไม่ได้ชำระให้สอดคล้องกัน จึงมีน้ำหนักน้อย

(๒) ตำนานศาสนา

(ก) ชินกาลมาลีปกรณ์

พระรัตนปัญญาเถระ พระภิกษุพะเยา ได้รจนาตำนานพระพุทธศาสนาเล่มนี้เป็นภาษาบาลีระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๗๑ ในขณะที่เชียงใหม่ยังไม่เคยบ้านแตกสาแหรกขาด ศักราชเขียนไว้เป็นภาษาบาลี ทำให้ไม่ค่อยจะคลาดเคลื่อนเพราะการคัดลอก เรื่องราวของล้านนาจึงน่าเชื่อถือกว่าเอกสารเล่มอื่น แต่เรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์สุโขทัยยุคต้น คงจะไม่ถูกต้องเท่ากับตำนานมูลศาสนาของวัดสวนดอกเพราะพระภิกษุฝ่ายวัดสวนดอกทราบเรื่องเกี่ยวกับสุโขทัยมาโดยตรง ผู้แต่งชินกาลมาลีปกรณ์เป็นฝ่ายวัดป่าแดง ซึ่งเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับวัดสวนดอก ได้ทราบเรื่องสุโขทัยตอนต้นไปจากฝ่ายวัดสวนดอกอีกต่อหนึ่ง แต่เหตุการณ์ของสุโขทัยหลัง พ.ศ. ๑๙๑๒ ไปแล้วอาจเชื่อถือ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ได้

(ข) ตำนานมูลศาสนา

พระภิกษุเชียงใหม่ฝ่ายวัดสวนดอกแต่งตำนานนี้เป็นภาษาไทย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๑๐-๒๐๒๐ ตัวเลขศักราชคัดลอกมาคลาดเคลื่อน ดังนั้น ต้องลอบปีแบบหนไทยจึงจะถูกต้องขึ้น

(ค) สิหิงคนิทาน หรือ ตำนานพระพุทธสิหิงค์

ตำนานพระพุทธสิหิงค์นี้พระโพธิรังสีได้แต่งเป็นภาษาบาลี ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการที่พระเจ้าไสยรังคราชกษัตริย์สุโขทัยเสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราชและได้พระพุทธสิหิงค์มา ตำนานนี้เป็นที่มาของความเชื่อที่ว่า พระยาลิไทยทรงเป็นกษัตริย์ที่สนพระทัยแต่เรื่องศาสนา ทำให้บ้านเมืองอ่อนแอ แม้เนื้อความของตำนานจะดูไม่น่าเชื่อถือ แต่แก่นของเรื่องมีมูลความจริงทางประวัติศาสตร์ ที่น่าสนใจมาก จารึกหลักที่ ๔๕ (ปู่ขุนจิดขุนจอด) กล่าวถึง "ปู่ไสยรณรงค์สงคราม" หลังพระนาม "ปู่พระยารามราช" เจ้านายท่านนี้มิใช่พระเจ้าแผ่นดิน และหายไปจากประวัติศาสตร์สุโขทัยเฉย ๆ ไปปรากฏอยู่ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า ใน พ.ศ. ๑๘๑๗ พระยาไสยสงครามมาจาก "ตะวันตก" มาเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เพราะฉะนั้นอาจเป็นบุคคลเดียวกัน คำว่ามาจากตะวันตก หมายถึงมาจากด้านตะนาวศรี หรือเมาะตะมะ ซึ่งน่าจะอยู่ใต้อิทธิพลของสุโขทัยในรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง

(๓) หลักฐานเอกสารอื่น ๆ

เรื่องราวของสุโขทัยยังปรากฏอยู่ในหลักฐานเอกสารอื่น ๆ เช่น **พงศาวดารเมืองเหนือ จินดามณี เตภูมิกถา** (เรียกกันว่า ไตรภูมิพระร่วง) และ **ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** เป็นต้น เฉพาะ **พงศาวดารเมืองเหนือ** นั้นกล่าวได้ว่าเป็นงานที่รวบรวมขึ้นใหม่

จากนิทานสัพเพเหระของท้องถิ่น และเป็นที่ทราบกันในบรรดานักประวัติศาสตร์มานานแล้วว่าเชื่อถือเป็นข้อเท็จจริงไม่ได้ ส่วน **ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** ไม่น่าจะเป็นงานเขียนเก่า นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าเป็นความพยายามจำลองภาพของสังคมสุโขทัยในอุดมคติของผู้แต่งวรรณกรรมร้อยแก้ว ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพราะฉากที่พูดถึงดูเป็นกรุงเทพฯ มากกว่าสุโขทัย

การค้นคว้าเรื่องสุโขทัยนับว่าเป็นเรื่องยากมาก เพราะหลักฐานเอกสารชั้นที่ ๒ โดยเฉพาะตำนานต่าง ๆ เพิ่งเขียนกันในสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง การใช้หลักฐานจากแหล่งต่าง ๆ ต้องเป็นไปด้วยความระมัดระวัง แม้แต่หลักฐานชั้นที่ ๑ ก็ต้องตรวจสอบความถูกต้องซึ่งกันและกันเสมอ

๓. ประเด็นสำคัญในประวัติศาสตร์สุโขทัย

ดินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเคยตกอยู่ในอำนาจกษัตริย์เขมรโบราณชั่วระยะเวลาหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๕๖๕ พระเจ้าสุรยวรมันที่ ๑ มีอำนาจครอบคลุมมาถึงเมืองละโว้ (ลพบุรี) แต่พอสิ้นรัชกาลนี้ได้เกิดขบถขึ้นหลายแห่ง ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๖๕๗ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (เสวยราชย์ประมาณ ๓๐ ปี) ได้ตีขึ้นไปถึงลำพูน แต่ยึดไว้ได้ไม่นานนัก ในขณะเดียวกัน ละโว้ได้ส่งทูตของตนเองไปเมืองจีน ใน พ.ศ. ๑๖๕๘ และ พ.ศ. ๑๖๙๘ อนึ่ง จารึกที่ดงแม่นางเมือง อำเภอเมือง นครสวรรค์ กล่าวถึงกษัตริย์ทรงพระนามว่า ศรีธรรมาโศกราช ใน พ.ศ. ๑๗๑๐ ศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ เสนอว่าตรงกับพระเจ้าอาทิตยราชแห่งหริภุญชัย และเมืองธานยปุระที่ดงแม่นางเมืองเป็นเมืองหน้าด่านทางใต้ของพระองค์ เหมือนดังละโว้เป็นเมืองหน้าด่านด้านตะวันตกของเขมร

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ.๑๗๒๕ – ๑๗๖๑) ตีได้ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วนมาก และครั้งนี้อาจมีอำนาจเหนือกรุงสุโขทัยด้วย ดังปรากฏหลักฐานด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุในสุโขทัย

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้สถาปนาราชวงศ์พระร่วงแห่งนครศรีสัชนาลัยสุโขทัยขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๗๙๒[๔] พ่อขุนรามคำแหงผู้เป็นราชโอรสได้ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ ทำให้สามารถจดบันทึกประวัติศาสตร์ของประเทศไทยที่น่าเชื่อถือได้ดียิ่งขึ้นอีกมาก[๕]

อย่างไรก็ดี ก่อนที่จะมีราชวงศ์พระร่วง พ่อขุนศรีนาวนำถุมได้เสวยราชย์ ณ นครเชลียง สุโขทัยอยู่ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๑๗๖๒[๖] เชลียงอยู่ห่างจากศรีสัชนาลัยไปทางทิศตะวันออกประมาณ

---

[๔] พ่อขุนศรีอินทราทิตย์อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาจากนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. ๑๗๙๙ ตามคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ในการคำนวณปฏิทินโหราศาสตร์ตามสูตรให้นำ ๖๑๐ มาลบออกจากจุลศักราช ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่า จ.ศ. ๖๑๑ หรือ พ.ศ. ๑๗๙๒ น่าจะเป็นปีตั้งกรุงสุโขทัย

[๕] จารึกหลักที่ ๑ หน้า ๔ บรรทัดที่ ๘–๑๑ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๒๕

[๖] อันที่จริง พ.ศ. ๑๗๖๒ เป็นปีที่อายุคนลดจากร้อยปีลงมา เหลือเพียง ๙๙ ปี แต่นั้นมาฝูงเจ้าขุนพราหมณ์เศรษฐีถอยจากเป็นมลากเป็นดี (ดู Footnote 31, EHS NO.11 Part 1. JSS 61/1: 96-97) ศาสตราจารย์ เซเดส์ สันนิษฐานว่าเป็นปีที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สวรรคต นักประวัติศาสตร์ไทยบางคนจึงสันนิษฐานว่าพ่อขุนศรีนาวนำถุมเสวยราชย์ใน พ.ศ. ๑๗๖๒ นี้

สองกิโลเมตร ทั้งสองเมืองอยู่ในสวรรคโลก ซึ่งอยู่ห่างจากสุโขทัยไปทางเหนือประมาณ ๕๓ กิโลเมตร

เราทราบจากจารึกหลักที่ ๒ ว่า ดินแดนของพ่อขุนศรีนาวนำถุม ครอบคลุมศรีสัชนาลัย สุโขทัย และทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปถึงเมืองฉอด ทางทิศตะวันตกไปถึงเมืองลำพูน ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือถึงเชียงแสนและพะเยา ทางแม่น้ำน่านมีเมืองสะค้าและเมืองลุม และยังมีเมืองราดซึ่งอยู่ในละแวกเดียวกัน พ่อขุนผาเมืองผู้เป็นราชโอรส ครองเมืองราด ส่วนโอรสอีกองค์หนึ่งคือ พระยาคำแหงพระราม ครองพิษณุโลก พระยาคำแหงพระรามมีโอรสทรงพระนามว่า เจ้าศรีศรัทธา ซึ่งประสูติ ณ เมืองนี้[๗] และเป็นผู้จารึกหลักที่ ๒ จะเป็นเพราะเหตุใดก็ตาม เมื่อพ่อขุนศรีนาวนำถุมสวรรคตแล้ว ขอมสบาด[๘] โขลญลำพง[๙] ยึดได้ศรีสัชนาลัยสุโขทัยพ่อขุนผาเมืองและพ่อขุนบางกลางหาวพระสหายได้ช่วยกันปราบขอมสบาด โขลญลำพง พ่อขุนบางกลางหาวยึดได้ศรีสัชนาลัย พ่อขุนผาเมืองยึดได้สุโขทัยและยกเมืองสุโขทัยให้พ่อขุนบางกลางหาว พร้อมทั้งพระนามเดิมของพระองค์ คือ ศรีอินทรบดินทราทิตย์และอภิเษกให้พ่อขุนบางกลางหาวเป็นกษัตริย์สุโขทัย[๑๐] พระนามนี้น่าจะได้มาจาก "อินทรปัต + อินทร + อาทิตฺย" มากกว่าที่จะได้มาจาก "อินทร + ปติ + อินทร + อาทิตฺย" เพราะพระนามสั้นแค่นี้ไม่น่าจะใช้คำ "อินทร" ถึงสองครั้ง "อินทรปัต" เป็นชื่อเมืองหลวงของขอม และพระนามนี้พ่อขุนผาเมืองได้รับพระราชทานมาจากกษัตริย์เขมรพร้อมทั้งพระธิดาและพระขรรค์ชัยศรีพระนามนี้จึงชี้ให้เห็นว่าพ่อขุนผาเมืองเป็นเจ้าประเทศราชของเขมร

ผู้เขียนขอสันนิษฐานว่า พ่อขุนบางกลางหาวไม่ทรงปรารถนาที่จะรักษาคำว่า อินทรปัต ไว้ในพระนาม จึงย่อลงเป็นศรีอินทราทิตย์ การที่พ่อขุนผาเมืองไม่ครองสุโขทัยเสียเองแต่มอบเมืองให้แก่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์คงจะใช้แลกเปลี่ยนกับเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นเมืองเดิมของพระชนกหรือมิฉะนั้นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์อาจเป็นพระเชษฐภรรดา (พี่เขย) ของพ่อขุนผาเมืองจึงมีสิทธิครองเมืองสุโขทัยมากกว่าก็เป็นได้ พ่อขุนผาเมืองไปประทับที่ศรีสัชนาลัย[๑๑]

---

[๗] จารึกหลักที่ ๒ ด้านที่ ๑ หน้า ๘ **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑** หน้า ๓๖

[๘] นักประวัติศาสตร์จำนวนไม่น้อยมีความเห็นว่า "ขอม" ในสายตาของคนพม่า สุโขทัย ล้านนา และเชียงรุ่ง หมายถึง คนที่มีวัฒนธรรมแบบเขมรในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

[๙] "โขลญ" เป็นตำแหน่งขุนนางทหารของเขมรโบราณ ส่วน "ลำพง" คงเป็นชื่อตัว ภายหลังได้แผลงเป็น "ลำพัง" ด้วย ทั้งสองชื่อนี้ถูกยืมไปเป็นพระนามกษัตริย์เขมรร่วมสมัยอยุธยาตอนต้นในพงศาวดารกัมพูชาฉบับต่างๆ ที่เขียนขึ้นสมัยหลัง ศาสตราจารย์ ภรไมเคิล วิกเกอรี ได้พยายามพิสูจน์ว่า ชื่อนี้น่าจะเกี่ยวข้องกับพระนาม "ลุมพงฺ" ของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เจ้าเมืองสุพรรณบุรี ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ **สังคีติยวงศ์** ถ้าข้อสมมุติฐานของ ดร. ไมเคิล วิกเกอรี ถูกต้องย่อมเท่ากับว่าสงครามระหว่างขอมสบาด โขลญลำพงกับฝ่ายพ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมืองเป็นเรื่องของการแข่งขันชิงอำนาจกันระหว่างศูนย์กลางอำนาจที่สุพรรณบุรี (หรือ ละโว้?) กับกลุ่มคนไททางลุ่มแม่น้ำยมและป่าสัก และแนวโน้มอย่างนี้ยังมีให้เห็นเมื่อราชวงศ์สุพรรณภูมิขึ้นมามีอำนาจแล้วได้มุ่งขยายอิทธิพลไปทางเหนือ (วินัย)

[๑๐] *เรื่องเดียวกัน* ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๓๑-๓๒

[๑๑] *เรื่องเดียวกัน* ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๓๙-๔๐

เจ้าศรีศรัทธาหลานพ่อขุนผาเมืองเป็นนักรบที่เก่งกล้าแต่ภายหลังบวชเป็นพระภิกษุและเป็นมหาเถร ท่านได้เดินทางไปลำพูน จอด นครพัน (อยู่ทางเหนือของเมืองเมาะตะมะขึ้นไป ๕๐ ก.ม.) อินเดีย และลังกา ท่านได้บูรณะพระเจดีย์ในประเทศเหล่านี้เป็นจำนวนมากมาย และไปถวายสักการะพระเขี้ยวแก้ว ณ เมืองกำพไล (คัมโปละใกล้เมืองแคนดีในลังกา) ซึ่งเริ่มตั้งเป็นเมืองหลวงใน พ.ศ. ๑๘๘๔ พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีจึงยังคงอยู่ในกำพไลอย่างน้อยก็ถึง พ.ศ. ๑๘๘๔ เพราะพระทันตธาตุเคลื่อนย้ายตามเมืองหลวงไปเสมอ พระมหาเถรอยู่ในลังกาถึง ๑๐ ปี

ไม่มีใครทราบว่าราชวงศ์ศรีนาวนำถุมหายไปทางไหนและไม่มีใครทราบที่มาของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ กษัตริย์องค์แรกของกรุงศรีอยุธยาประวัติศาสตร์ไทยคงจะดูง่ายขึ้นมากถ้าหากสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จะทรงเป็นเชื้อสายของราชวงศ์ศรีนาวนำถุม ลาลูแบร์ได้บันทึกประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าไว้ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ว่า พระเจ้าสิริชัยแห่งเชียงแสนทรงอพยพลงมาประทับที่นครไทยใน พ.ศ. ๑๗๓๑ และหลังจากนั้นสองสามชั่วคน สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งทรงเป็นเชื้อสายราชวงศ์ได้ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา พ่อขุนศรีนาวนำถุมทรงปกครองไปถึงเมืองเชียงแสน ส่วนพ่อขุนผาเมืองราชโอรสได้ครองเมืองราดและเมืองในละแวกนั้นหลายเมือง ถ้าเมืองหนึ่งในจำนวนเมืองเหล่านี้เป็นเมืองนครไทย (ไม่ทราบว่าอยู่ที่ใดแน่) ของชาวอยุธยาก็มีทางเป็นไปได้ว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ศรีนาวนำถุม สำหรับราชวงศ์พระร่วงนั้นพ่อขุนบานเมืองซึ่งเป็นพระราชโอรสได้เสวยราชย์ต่อจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนรามคำแหงสืบราชสมบัติแทนพระเชษฐาใน พ.ศ. ๑๘๒๒[๑๒] พระองค์ทรงปราบได้เมืองต่างๆ มากมายทางทิศตะวันออกจากพิษณุโลกไปจนถึงเวียงจันทน์ ทางใต้จากกำแพงเพชรไปจนถึงศรีธรรมราชฝั่งทะเลเป็นที่แล้ว ทางตะวันตกจากฉอดไปจนถึงเมืองหงสาวดี และทางเหนือจากแพรไปถึงหลวงพระบาง หลังจากที่พระองค์สวรรคตใน พ.ศ. ๑๘๔๑ อาณาจักรสุโขทัยแตกเป็นเสี่ยงๆ[๑๓]

นักประวัติศาสตร์บางคนเสนอว่า "พระยาไส...สงคราม" เป็นกษัตริย์สืบต่อจากพ่อขุนรามคำแหง แต่จากจารึกหลักที่ ๔๕ พระนามของกษัตริย์สุโขทัยมีคำ "ปู่พรญา"[๑๔] นำหน้าทั้งสิ้น ปู่ไส...สงครามไม่มีคำ "พรญา" นำอยู่ด้วย จึงไม่ควรนับว่าเป็นกษัตริย์สุโขทัยแต่ควรจะนับว่าเป็นเจ้านายพระองค์สำคัญที่เชื้อสายราชวงศ์แห่งสุโขทัยสมัยหลังทรงให้ความ

---

[๑๒] พ่อขุนรามคำแหงทรงปลูกต้นตาลเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๒ (ดูจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๐-๑๒ **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑** หน้า ๒๓) กษัตริย์อาหมอย่างน้อย ๗ พระองค์ ทรงปลูกต้นไทรองค์ละต้นในวันเสวยราชย์ (ดูอะหมูราณยี หน้า ๑๓๐ เป็นต้น)

[๑๓] จารึกหลักที่ ๓ ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๖-๒๓ **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑** หน้า ๖๘

[๑๔] คำนำพระนามนี้เปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ เริ่มแต่คำ "พ่อขุน" ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมาเป็น "พรญา" หรือ "พระยา" ในรัชสมัยราชนัดดาของพระองค์ต่อมาต้องเป็น "สมเด็จเจ้าพระยา" และในที่สุดต้องเป็น "พระบาทสมเด็จ" จึงจะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ส่วน "ขุน" ตกอันดับไปเป็นข้าราชการชั้นตรีหรือจัตวาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เคารพนับถือเท่านั้น[๙๕] พระยาเลอไทยได้เสวยราชย์แทนพระชนกใน พ.ศ. ๑๘๔๑ พระยางั่วนำถุมได้เสวยราชย์สืบแทน พระนามนี้ชี้ให้เห็นว่าราชวงศ์พระร่วงและราชวงศ์ศรีนาวนำถุมมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิด พ.ศ. ๑๘๙๐ สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพระยาลือไทย (หรือพระยาลิไทย) ราชโอรสของพระยาเลอไทยทรงประหารศัตรูและขึ้นเสวยราชย์เมืองสุโขทัย พระองค์ทรงปราบได้เมืองแพร่และเมืองอีกหลายเมืองแถบแม่น้ำป่าสัก สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยครั้งที่ ๒ ขึ้นอีก อาณาเขตเล็กลงมาก จากแม่น้ำปิงไปทางทิศตะวันออกถึงแม่น้ำน่านและแม่น้ำป่าสัก และจากหลวงพระบาง น่าน แพร่ ลงไปทางใต้ถึงนครสวรรค์เท่านั้น พระองค์ทรงย้ายเมืองหลวงไปอยู่ ณ พิษณุโลก ในระหว่าง พ.ศ. ๑๙๐๕ ถึง ๑๙๑๑ เพื่อให้สามารถควบคุมเมืองทางแม่น้ำป่าสักได้[๙๖] เนื่องจากอาณาจักรสุโขทัยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้[๙๗] ตัวอักษรสุโขทัยจึงแพร่ขยายไปสู่อยุธยา ลาว และล้านนา พร้อม ๆ กับพระพุทธศาสนา เราทราบเรื่องของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๒ น้อยมาก พระองค์สืบราชสมบัติแทนพระชนก (สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๑) ประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๑ การที่จารึกสุโขทัยไม่เอ่ยถึงเรื่องราวของพระองค์เลย อาจจะเป็นเพราะว่าชาวสุโขทัยไม่ยอมยกโทษที่พระองค์ต้องยอมอ่อนน้อมเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาใน พ.ศ. ๑๙๒๑ หลังจากนั้น ๑๔ ปี สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๓ ผู้เป็นพระภาคิไนย (หลานอา) ของสมเด็จพระมหาธร รมราชาที่ ๒ และเป็นพระราชนัดดา (หลานปู่) ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงทำสัญญากับพระเจ้าน่านซึ่งอาจเป็นพระอัยกา (ตา) ของพระองค์ เพื่อเตรียมที่จะประกาศตนเป็นเอกราชต่อไป[๙๘]

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๓ หรือพระยาไสลือไทยเสวยราชย์ใน พ.ศ. ๑๙๔๓ นั้นสุโขทัยเป็นเอกราชแล้ว[๙๙] บางทีอาจเป็นเพราะพระรามราชาแห่งอยุธยาทรงใช้นโยบายอะลุ่มอล่วยต่อสุโขทัย

---

[๙๕] รายนามในจารึกหลักที่ ๔๕ หน้า ๑ บรรทัดที่ ๔-๑๑ ปรากฏชื่อ "ปู่ขุนจิด ขุนจอด พ่อจำเมืองพอเลอไทย" (ดู **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓** หน้า ๖๒) แต่ไม่มีใครนับเป็นกษัตริย์สุโขทัย ปู่ไส[รณรงค์]สงคราม ปรากฏพระนามอยู่ในจารึกหลักที่ ๔๕ เพียงหลักเดียว แล้วก็หายไปจากประวัติศาสตร์สุโขทัยทั้งที่ทรงร่วมสมัยกับพ่อขุนรามคำแหง หากว่าได้เคยเป็นเจ้าเมืองหรือผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเมืองสุโขทัยดูเหมือนจะมีอยู่เพียงโอกาสเดียวเท่านั้น คือ เมื่อพ่อขุนรามคำแหง (หรือ พระร่วงเจ้า ของพงศาวดารราชาธิราช) ทรงยกทัพไปปราบศึกแขกขวา และหลังจากนั้นพระนามพระองค์ก็ไปปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า "เมื่อมหาศักราชได้ ๑๑๙๖ขวบนั้น [พ.ศ. ๑๘๑๗] ยังมีพญาองค์หนึ่ง ชื่อพญาศรีไสยณรงค์ แต่ตะวันตกมาเสวยเมืองนครศรีธรรมราช" ดู **The Crystal Sands:The Chronicle of Nagara Sri Dharrmaraja,** trans. & ed. by David K. Wyatt, Data Paper, No. 98, Southeast Asia Program, Department of Asian Studies, Cornell University, Ithaca, New York, 1975, p. 194 (วินัย)

[๙๖] จารึกหลักที่ ๘ ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๑๐-๑๓ **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑** หน้า ๑๑๖

[๙๗] **ตำนานมูลศาสนา** หน้า ๑๙๔

[๙๘] จารึกหลักที่ ๔๕ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓ หน้า ๖๑-๖๗

[๙๙] **พงศาวดารโยนก** ยืนยันเรื่องดังกล่าวว่า เจ้าเมืองสุโขทัยทะเลาะกับอยุธยาประมาณ พ.ศ. ๑๙๓๓ จึงมาขอความช่วยเหลือจากกษัตริย์เชียงใหม่ พอมาถึง พ.ศ. ๑๙๔๕ พระยาไสลือไทย กษัตริย์สุโขทัยทรงยกทัพหลวงขึ้นไปทางเหนือ (ดู ประเสริฐ ณ นคร "ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย" หน้า ๙๙)

ตามแบบของราชวงศ์เชียงราย แต่หลังจากที่สมเด็จพระอินทราชาแห่งราชวงศ์สุพรรณบุรีขึ้นเสวยราชย์ที่อยุธยาใน พ.ศ. ๑๙๕๒ พระองค์ทรงปราบสุโขทัยและสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๓ ต้องไปครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลกจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ไปเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๒ โอรสของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๒ คือ พระยาบาลและพระยารามแบ่งราชสมบัติกันจนสมเด็จพระอินทราชาต้องเสด็จไปจัดการให้เรียบร้อย[๒๐]

พระยาบาลได้เป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๔ ครองพิษณุโลก พระยารามราชครองสุโขทัย พระยาเชลียงครองเชลียง และพระยาแสนสอยดาวครองกำแพงเพชร[๒๑] ส่วนที่อยุธยาสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ ทรงขึ้นเสวยราชย์ต่อจากสมเด็จพระอินทราชาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗

สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๔ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๑๙๘๑ พระยายุธิษฐิรผู้เป็นโอรสได้เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลกแทน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอุปราชแห่งอยุธยาเสด็จไปพิษณุโลกและทอดพระเนตรเห็นพระพุทธชินราชมีน้ำพระเนตรเป็นโลหิต[๒๒] อาจถือได้ว่าอาณาจักรสุโขทัยสิ้นสุดลงเพียงนี้

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นเสวยราชย์แทนพระชนกใน พ.ศ. ๑๙๙๑ พระองค์เป็นลูกพี่ลูกน้องกับพระยายุธิษฐิร[๒๓] เมื่อพระเยาว์อยู่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสัญญาว่า เมื่อได้เป็นกษัตริย์แล้วจะทรงตั้งพระยายุธิษฐิรให้เป็นอุปราช เข้าใจว่าสัญญานี้หมายความว่าจะให้ยุธิษฐิรครองดินแดนทั้งหมดที่เป็นอาณาจักรสุโขทัยมาแต่เดิม แต่เหตุการณ์มิได้เป็นไปตามสัญญาใน พ.ศ. ๑๙๙๔ พระยายุธิษฐิรจึงได้แปรพักตร์ไปอ่อนน้อมต่อกษัตริย์เชียงใหม่[๒๔]

พระราชชนนีของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงไปครองพิษณุโลกในเวลาต่อมาอาศัยที่พระองค์เป็นธิดาของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๒[๒๕] พระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.๒๐๐๖[๒๖]

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปเสวยราชย์ ณ เมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. ๒๐๐๖ และอาณาจักรสุโขทัยถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรอยุธยานับแต่นั้นมา

---

[๒๐] **พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ** หน้า ๔๙๖

[๒๑] Michael Vickery, "The 2/k.125 Fragment: A Lost Chronicle of Ayutthaya" JSS, 65/1, pp. 44 - 46 และ ประเสริฐ ณ นคร "ตำนานมูลศาสนาวัดป่าแดงเชียงตุง" ใน **อนุสรณ์ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช** หน้า ๔๑-๔๒

[๒๒] **พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ** หน้า ๔๙๗

[๒๓] **พระราชพงศาวดารอยุธยา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ** เลขที่ ๒๒๒. ๒/ก. ๑๐๔ ทำให้ทราบว่า แม่นางสาขาเป็นพระพี่นางของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๔ (บรมปาล) และเป็นพระราชเทวีในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา)

[๒๔] ประเสริฐ ณ นคร "ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย" หน้า ๑๐๑-๑๐๒

[๒๕] **ตำนานเชียงใหม่** มีข้อความว่า พระเจ้าติโลกราช กษัตริย์เชียงใหม่ ยกทัพไปล้อมสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระราชชนนีที่เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๒ (ดู *เรื่องเดียวกัน* เชิงอรรถ ๒๐ หน้า ๑๐๔-๑๐๕)

[๒๖] **พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ** หน้า ๔๔๙ อยุธยาตีสุโขทัยคืนจากกษัตริย์เชียงใหม่ได้เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๕ และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปครองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๐๐๖ โคลงต้นเรื่อง **ยวนพ่าย** กล่าวถึงเหตุการณ์ ๒ เรื่องนี้ แต่มีเหตุการณ์แทรกระหว่างกลางคือ พระราชชนนีสิ้นพระชนม์ (ดู ประเสริฐ ณ นคร *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๑๔-๑๑๕)

๔. ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึก*

ความสำคัญของศิลาจารึก

ศาสตราจารย์ลูช เมื่อจะเขียนพงศาวดารพม่า ได้กล่าวว่า ผู้ที่จะเขียนพงศาวดารพม่าจะต้องอ่านจารึกพม่าและจารึกทางภาคเหนือของประเทศไทยให้หมดทุกหลักเสียก่อนจึงจะเขียนได้ แต่ว่าในประเทศไทยเรานั้นมีอาจารย์ประวัติศาสตร์ที่ไม่เคยอ่านศิลาจารึกเลยแม้แต่ศิลาจารึกหลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทั้งนี้จะโทษท่านก็ไม่ได้ เพราะว่าจารึกโบราณอ่านเข้าใจได้ยาก ตีความลำบาก ยกตัวอย่างเช่น จารึกหลักที่ ๑ กล่าวถึงตอนพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ทรงทำสงครามกับขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดว่า พ่อกูไปรบขุนสามชนหัวช้าย (ไปทางด้านซ้าย) ขุนสามชนขับมาหัวขวา (ด้านขวา) ขุนสามชนเกลื่อน (เคลื่อนพล) เข้า ไพร่ฟ้าหน้าใส (พลเมือง) พ่อกูหนีญญ่ายพายจะแจ้น มีตัวหนังสือเขียนด้วยหมึกแขวนไว้ข้างจารึกว่า ไพร่ฟ้าหน้าใสพ่อกูหนีญญ่ายพายจะแจ้น พงศาวดารไทยจึงกล่าวว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงหนีหรือแตกทัพ แต่ฝรั่งที่อ่านจารึกเองโดยตรงแบ่งวรรคตอนว่า ไพร่ฟ้าหน้าใส พ่อกูหนี และตีความว่าผู้ที่หนีคือไพร่พลของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ต่อมามีนักประวัติศาสตร์ชาตินิยมของเราเห็นว่า พระมหากษัตริย์ไทยจะหนีไม่ได้ไพร่พลคือคนไทยจะหนีก็ไม่ได้ ข้อความตอนนี้น่าจะอ่านว่า "ไพร่ฟ้าหน้าใสพ่อกูหีน" คือ ผินหน้า เลิกลั่กอยู่กับที่ ไม่ได้เคลื่อนไหวไปที่ไหน แต่ตามอักขรวิธีของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ตรงนี้ต้องอ่านว่าหนีอย่างแน่นอน จึงตัดประเด็นผินหน้าอยู่กับที่ทิ้งไปได้

ต่อมาท่านอาจารย์คึกฤทธิ์ เขียนลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐความว่า *การรบต้องมีแพ้ชนะ เมื่อแพ้แล้วอาจชนะได้คราวต่อไป จึงไม่เห็นเสียเกียรติตรงไหน ขุนสามชนเกลื่อนเข้า ไพร่ฟ้าหน้าใส แปลว่าไพร่พลขุนสามชนยิ้มแย้มแจ่มใส พ่อกูหนี* ตกลงพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ต้องทรงหนีไปตามระเบียบท่านอาจารย์คึกฤทธิ์เขียนเรื่องอะไรคนเชื่อไปครึ่งเมือง อีกสองวันต่อมา หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ซึ่งทรงเป็นคณบดีคณะโบราณคดีในขณะนั้นทรงพระอักษรไปถึงท่านอาจารย์คึกฤทธิ์ว่าไม่เคยเห็นใครอธิบายได้ถูกต้องดีเช่นนี้ ฉะนั้นประชาชนยิ่งจะเชื่อกันไปค่อนเมือง ข้าพระพุทธเจ้าจำเป็นต้องเขียนไปลงในสยามรัฐว่าขออย่าเพิ่งยุติลงเพียงนั้นเลย ควรจะได้ค้นคว้ากันต่อไป เพราะข้อความในจารึกตอนต่อไปว่า กูบ่หนี กูขี่ช้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู ถ้าพ่อกูหนีแล้วทำไมจะใช้ข้อความว่ากูขับเข้าก่อนพ่อกู แสดงว่าพ่อกูไม่ได้หนี กูขับแซงขึ้นหน้าไปเท่านั้นเอง

ย้อนไปกล่าวถึงตอนที่ทัพพ่อขุนศรีอินทราทิตย์กับทัพขุนสามชนสวนทางกัน คนหนึ่งมาทางซ้าย อีกคนหนึ่งมาทางขวา เป็นการดีที่ขุนสามชนรู้ตัวก่อนจึงเคลื่อนพลเข้ามามิฉะนั้นขุนสามชนอาจไปถึงสุโขทัยและพ่อขุนศรีอินทราทิตย์คงจะเสด็จไปถึงฉอดโดยไม่ได้พบกัน ขุนสามชนรู้ตัวก่อนจึงเคลื่อนพลเข้ามา ถ้าไพร่พลมัวแต่หัวเราะร่ายังไม่ทันหุบปากก็อาจจะโดนหอกตายเสียแล้ว อนึ่ง**มหาชาติคำหลวง**มีข้อความว่า **ไพร่ฟ้าหน้าใส** ชาวเชตุดร ขับท้าวท่านจร จาก

---

* ปรับปรุงจากปาฐกถา "สิรินธร" ต่อเบื้องพระพักตร์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๑ ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เมืองมานาน พลเมืองกระเหี้ยน กระหือมาขับไล่ พระเวสสันดร จะหน้าใสคือ ยิ้มแย้มแจ่มใสมาหรือ ไพร่ฟ้าหน้าใส ไพร่ฟ้าหน้าปก ไพร่ฟ้าข้าไทย น่าจะแปลว่าไพร่พลเท่านั้นเอง

จารึกอีกตอนหนึ่งมีข้อความว่า *ในปากประตู มีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้นไพร่ฟ้าหน้าปก (มีผู้แปลว่าไพร่ฟ้าที่เดือดร้อน) กลางบ้านกลางเมืองมีถ้อย มีความเจ็บท้องข้องใจมันจักกล่าวเถิงเจ้าเถิงขุนบไร้ ไปลั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมือง ได้ยินเรียกเมือถามสวนความแก่มันด้วยซื่อ* ปัญหาอยู่ที่การแบ่งวรรค เพราะว่าศิลาจารึกเขียนต่อกันไปไม่มีวรรคตอน ถ้าแบ่งวรรคว่าพ่อขุน-รามคำแหงได้ยิน เรียกเมือถาม (เรียกไปถาม) พ่อขุนรามคำแหงมหาราชก็ไม่ต้องเสด็จออกไป แต่ถ้าแบ่งวรรคเป็น พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียก เมือถาม อย่างนี้พ่อขุนรามคำแหงมหาราชก็ต้องเสด็จออกไป เรื่องนี้ข้าพระพุทธเจ้าเคยบรรยายให้นิสิตปีที่ ๓ คณะอักษรศาสตร์ฟัง แล้วออกข้อสอบไล่ มีนิสิตตอบว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเสด็จออกไป ๑๓ คน ไม่เสด็จออกไป ๑๓ คน อาจารย์อยากจะฟังเสียงข้างมากเพื่อตัดสินใจตามระบอบประชาธิปไตย เสียงเกิดมาเท่ากัน ตกลงเสียงข้างมากคือเสียงอาจารย์ผู้สอนนั่นเอง ต่อมาได้อ่านหนังสือของท่านเจ้าคุณอนุมานราชธน ท่านว่า ภาษาไทยนี้ประหลาดกว่าภาษาอื่น คือสามารถเอากริยากี่คำก็ได้มาเรียงลำดับกันไป แต่กริยานั้น ๆ จะต้องเกิดขึ้นก่อนหลังไปตามลำดับเช่นบอกว่าเดินลงบันไดมานั่งกระดิกขาอ่านหนังสือพิมพ์ อย่างนี้หมายความว่า ต้องเดินแล้วลงมาแล้วถึงจะนั่งก่อน แล้วจึงจะกระดิกขา ไม่ใช่กระดิกขาก่อนนั่ง ต่อมาจึงจะยกหนังสือพิมพ์ขึ้นมาอ่าน อาศัยหลักไวยากรณ์ดังกล่าวได้ความว่า เจ้าเมืองได้ยินเรียกเมือถาม คือพอได้ยินก็เรียกไปถาม เมื่อไปบรรยายให้นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากรฟัง เขาว่าไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงไวยากรณ์เลย เพราะไพร่ฟ้ามาตีระฆัง เจ้าเมืองก็ต้องได้ยิน ไม่มีใครมาตะโกนเรียกจะไปได้ยินเรียกได้อย่างไร ถ้าจะแปลอย่างนั้นก็ตามใจ สรุปว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราชไม่ต้องเสด็จออกมา

บางตอนการตีความยุ่งยากไม่เกี่ยวกับการแบ่งวรรคตอนแต่เป็นเรื่องศัพท์ที่ใช้เช่นในจารึกหลักที่ ๔๕ ปู่หลานสบถกัน "พูนมาลักพีชาวพี้ไป" ข้อความตอนท้ายขาดไป ที่จริงจะบอกว่า ชาวพู้นมาลัก (ชาว) พี้ ชาวพี้ไป (ลักชาวพู้น) คือคนเมืองโน้นมาขโมยของคนเมืองนี้ คนเมืองนี้ไปขโมยของคนเมืองโน้น เป็นต้น ถ้าไม่ทราบศัพท์โบราณมาก่อนคงยากที่จะแปลให้ถูกได้

ข้อความในจารึกอีกตอนหนึ่ง ผู้อ่านเดิมแบ่งวรรคตอนไว้ว่า "ฝูงล่ามหมื่นล่าม..." อักษรถัดไปเห็นตัว พ. อยู่ครึ่งเดียว ที่ถูกจะต้องแบ่งวรรคว่า ฝูงล่ามหมื่น ล่ามพัน ซึ่งเป็นตำแหน่งผู้ควบคุมไพร่ กล่าวคือนายสิบควบคุมไพร่สิบคน นายร้อยหรือหัวปากคุมไพร่ ๑๐๐ และมีนายพัน นายหมื่น นายแสน ตามลำดับ นายร้อยและนายพันจะติดต่อกันผ่านล่ามพัน ซึ่งทำหน้าที่เหมือน ท.ส. (นายทหารคนสนิท) ถ้านายร้อยไปหานายพันไม่ถูกเวลา เช่น ไปตอนที่นายพันพึ่งทะเลาะกับภรรยามาใหม่ ๆ คงจะเสียผลมากกว่าได้ผล เมื่อไปหาล่ามพันเขาจะบอกว่ากลับไปเสียก่อนเถิด เมื่อนายพันจะสั่งราชการมายังนายร้อยก็ต้องสั่งล่ามพันมา วิธีการปกครองแบบนี้ไทอาหมและล้านนาได้ใช้อยู่ในขณะนั้น ผู้อ่านจารึกจำเป็น

พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ที่จังหวัดสุโขทัย

จะต้องรู้ขนบธรรมเนียมต่างๆ เป็นทุนไว้ก่อน การอ่านจารึกยุ่งยากอย่างนี้จึงไม่ค่อยมีใครอ่านจารึกกัน

เมืองในอาณาจักรสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัยมีราชวงศ์พ่อขุนศรีนาวนำถุมครองอยู่ก่อนราชวงศ์พระร่วง ในรัชสมัยพ่อขุนศรีนาวนำถุมอาณาจักรสุโขทัยครอบคลุมถึงเมืองฉอด (ใกล้ลำน้ำแม่สอด) ลำพูน น่าน พิษณุโลก สรุปแล้วอาณาเขตไม่กว้างขวางเท่าใดนัก

ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แห่งราชวงศ์พระร่วง อาณาจักรสุโขทัยทางทิศใต้ถึงนครศรีธรรมราช และมีฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว คือไปสุดแหลมมลายู ทางเหนือถึงชวาคือหลวงพระบาง นอกจากนั้นยังมีไทยชาวอู (น้ำอูเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำโขง อยู่เหนือตัวเมืองหลวงพระบางขึ้นไป) และชาวของ (แม่น้ำโขง) มาออกคือมาเป็นเมืองขึ้น ทางตะวันออกไปถึงเมืองเวียงจันทน์ เวียงคำ ทางตะวันตกไปถึงหงสาวดี เมืองข้างในมีเมืองตาก ฉอด พระบาง (นครสวรรค์) แพรก (ชัยนาท) ราชบุรี เพชรบุรี

เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสวรรคตแล้ว อาณาจักรสุโขทัยแตกเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นการสาบานเฉพาะตัว เมื่อเปลี่ยนกษัตริย์ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งกษัตริย์องค์ใหม่จะต้องมาถือน้ำกันใหม่ มิฉะนั้นจะถือว่าเลิกแล้วกันไปต้องไปปราบกันใหม่ เมื่อสิ้นพ่อขุนรามคำแหงแล้ว เมืองเล็กๆ อย่างเชียงทอง (ตาก) และพระบาง ต่างตั้งตัวขึ้นเป็นอิสระ

พระเจ้าลิไทย ซึ่งเป็นหลานพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้รวบรวมอาณาจักรสุโขทัยขึ้นใหม่ ครอบคลุมเมืองระหว่างแม่น้ำปิง แม่น้ำน่านและแควป่าสัก มีเชียงทอง (ตาก) กำแพงเพชร พระบาง (นครสวรรค์) ปากยม (พิจิตร) สองแคว สระหลวง (พิษณุโลก) ขึ้นไปถึงกลุ่มเมืองรวด เมืองสะค้า เมืองลุมบาจาย และเมืองน่าน

อยุธยาปราบสุโขทัยได้ในแผ่นดินพระมหาธรรมราชาที่ ๒ พ.ศ.๑๙๒๑[๒๗] ต่อมาพระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสลือไทย) ทรงปราบดาภิเษกประมาณ พ.ศ. ๑๙๔๓ แต่อีกสิบปีต่อมาก็ตกเป็นเมืองขึ้นอยุธยาอีก สุโขทัยเป็นประเทศราชของอยุธยามาจนถึง พ.ศ. ๑๙๘๑ อยุธยาไม่ตั้งเจ้าประเทศราชครองสุโขทัยอีก และถึง พ.ศ. ๒๐๐๖ สุโขทัยถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยกับน่าน

คนส่วนมากเข้าใจผิดว่าเมืองน่านอยู่ในอาณาจักรสุโขทัยตลอดเวลา แต่ความจริงนั้นเมืองน่านขึ้นกับสุโขทัยเฉพาะในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และอาจจะขึ้นอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยพระเจ้าลิไทยเท่านั้น[๒๘] นอกจากนี้เมืองน่านเป็นเอกราชตลอดมาจนกระทั่งถูกล้านนาตีแตกใน พ.ศ. ๑๙๙๑

ในรัชสมัยพระเจ้าไสลือไทย ซึ่งเป็นหลานพระเจ้าลิไทยนั้น กษัตริย์เมืองน่านกับกษัตริย์สุโขทัยสาบานกันตาม**จารึกหลักที่ ๔๕** พ.ศ. ๑๙๓๕ เมืองงาว เมืองแพร่ เมืองน่าน และเมืองพลัว อยู่ใต้

---

[๒๗] จากจารึกวัดบูรพารามอาจอนุมานได้ว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๒ เป็นเอกราชอยู่ใน พ.ศ. ๑๙๓๙ และน่าจะเป็นเอกราชอยู่แล้ว ใน พ.ศ. ๑๙๓๕ เมื่อสุโขทัยสาบานกับน่านตามจารึกหลักที่ ๔๕ สุโขทัยอาจจะแยกตัวเป็นอิสระตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๓๑ เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ไปปราบชาวกังราวตามพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ

[๒๘] ต่อมาได้พบจารึกวัดบูรพารามระบุว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ทรงปกครองเมืองน่านด้วย

กษัตริย์น่านในขณะนั้น

สุโขทัยและน่านมีความสัมพันธ์ช่วยเหลือกันตลอดมา เมื่อเกิดขบถแย่งอำนาจกันในเมืองน่าน ผู้ถูกแย่งอำนาจมักจะลงมาพึ่งสุโขทัย ขอกำลังทัพไปตีเมืองน่านคืนได้หลายครั้ง

ศิลปวัฒนธรรมน่านคล้ายกับศิลปวัฒนธรรมสุโขทัยอยู่มาก เช่น ครั้งเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๐ สมเด็จเจ้าพระยาสารผาสุม หล่อพระพุทธรูปปางลีลา ๕ องค์ แบบเดียวกับพระพุทธรูปสุโขทัย

ที่ตั้งเมืองราด เมืองสะค้า และเมืองลุมบาจาย

คนทั่วไปเข้าใจว่าเมืองราดอยู่ที่เพชรบูรณ์ แต่ข้าพระพุทธเจ้าได้วางตำแหน่งกลุ่มเมืองราด เมืองสะค้า เมืองลุมบาจายไว้ที่ลุ่มแม่น้ำน่าน ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

จากจารึกหลักที่ ๒ ของพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนี เราทราบว่าเมืองราดกับเมืองสะค้า และเมืองราดกับเมืองลุมบาจายเป็นกลุ่มเมืองที่อยู่ใกล้กัน พ่อขุนผาเมืองเป็นโอรสของพ่อขุนศรีนาวนำถุมและเป็นเจ้าเมืองราด กษัตริย์น่านองค์ต่อมามีพระนามผานอง ผากอง และผาสุม กษัตริย์เมืองอื่นไม่ปรากฏว่าใช้ "ผา" เป็นคำหน้าของพระนาม พ่อขุนผาเมืองจึงน่าจะเป็นกษัตริย์น่าน (คือเมืองราดนั่นเอง) นอกจากนี้ยังมีโอรสของกษัตริย์น่านมีชื่อว่าบาจาย ซึ่งอาจจะไปเกิดที่เมืองบาจาย หรืออาจตั้งชื่อเพื่อแสดงว่าน่านมีอำนาจเหนือเมืองบาจายแบบพระนามกรมหลวงชุมพรฯ เป็นเครื่องแสดงว่ากรุงเทพฯ มีอำนาจเหนือเมืองชุมพรนั่นเอง

ต่อมาได้พบ**จารึกวัดบูรพาราม** ระบุว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ทรงปกครองเมืองน่านด้วย

อีกประการหนึ่ง**จารึกหลักที่ ๘** กล่าวถึงไพร่พลของพระเจ้าลิไทยว่ามีทั้งชาวสระหลวง สองแคว ปากยม พระบาง ฯลฯ เริ่มแต่เมืองทางทิศตะวันออกของสุโขทัย แล้วกวาดตามเข็มนาฬิกาลงไปทางทิศใต้ แล้วกวาดไปทางทิศตะวันตกขึ้นไปทิศเหนือ และกวาดลงมาจบที่ทิศตะวันออก จารึกหลักอื่นเช่น **หลักที่ ๙๓ วัดอโสการาม** ก็ใช้ระบบเดียวกัน โดยถือตามพระพุทธศาสนาว่าทิศตะวันออกเป็นทิศหน้า และวนทักษิณาวรรตหรือตามเข็มนาฬิกา กล่าวคือ เริ่มแต่สระหลวง สองแคว (พิษณุโลก) ทางทิศตะวันออกของสุโขทัยแล้วไปปากยม (พิจิตร) ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ แล้วไปพระบาง (นครสวรรค์) ทางทิศใต้ และไปชากังราว สุพรรณภาว นครพระชุม รวม ๓ เมือง ที่กำแพงเพชรทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ จากนั้นถึงเมือง (บาง) พาน คืออำเภอพรานกระต่าย กำแพงเพชรต่อไปกล่าวถึงเมืองราด เมืองสะค้า เมืองลุมบาจาย ทั้ง ๓ เมืองน่าจะอยู่ระหว่างทิศเหนือกวาดลงมาจนถึงทิศตะวันออกของสุโขทัย และควรจะต้องอยู่เหนือเมืองพิษณุโลกขึ้นไป อนึ่งจารึกหลักที่ ๑ วางเมืองลุมบาจายและสะค้าไว้ระหว่างพิษณุโลกกับเวียงจันทน์

อีกประการหนึ่ง ตอนที่พ่อขุนผาเมืองยกกำลังมาช่วยพ่อขุนบางกลางหาวรบกับขอมสบาดโขลญลำพงที่สุโขทัย ถ้าหากพ่อขุนผาเมืองอยู่แถวเพชรบูรณ์คงจะมาช่วยไม่ทัน บางคนวางเมืองราดไว้แถวท่าเสาอุตรดิตถ์ ซึ่งมีทางจะเป็นไปได้ ไม่ขัดกับหลักการข้างบน

อนึ่ง อาจารย์สินชัย กระบวนแสง พบใบลานที่วัดช้างค้ำ เมืองน่าน กล่าวถึงเหตุการณ์สมัยรัชกาลที่ ๒ ว่าเจ้าผู้ครองน่านขึ้นตามแม่น้ำน่านไปถึงอำเภอท่าปลา (ปัจจุบันอยู่จังหวัดอุตรดิตถ์) ใกล้ห้วยแม่จริม

เมืองราดเก่าหั้น แสดงว่าสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังทราบกันดีว่าเมืองราดอยู่บนแม่น้ำน่านใกล้อำเภอท่าปลา

จำนวนกษัตริย์สุโขทัย

อาจารย์ตรี อมาตยกุล กับศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ได้เสนอที่ประชุมสัมมนาสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๐๓ ว่า กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงมีสิบพระองค์ ท่านอธิบดีธนิต อยู่โพธิ์ เชิญข้าพระพุทธเจ้าไปเป็นฝ่ายค้าน ซึ่งได้ขอตัดปู่ไสลงครามออกให้เหลือเพียง ๙ พระองค์

จาก**จารึกหลักที่ ๔๕** กษัตริย์สุโขทัยและกษัตริย์น่านสาบานกัน โดยกล่าวว่าพวกเมืองน่านเป็นพวกด้ำพงศ์กาว แสดงว่าคนไทยที่เมืองน่านเป็นกาว ส่วนบรรพบุรุษทางฝ่ายสุโขทัยมี ปู่ขุนจิต ขุนจอด ปู่พระยาศรีอินทราทิตย์ ปู่พระยาบาน ปู่พระยา-รามราช ปู่ไส.....สงคราม (เทียบกับตำแหน่งขุนนางสมัยอยุธยา อาจจะเป็นไสยศรีรณรงค์สงคราม ก็ได้ ช่องว่างบรรจุได้พอดี) ปู่พระยาเลอไทย ปู่พระยางั่วนำถุม ปู่พระยามหาธรรมราชา พ่องำเมือง พ่อเลอไทยสมัยนั้นกษัตริย์จะต้องเป็นพระยา แต่ในสมัยแรกเรียกกษัตริย์ว่าขุน เช่น ขุนสามชน ส่วนพ่อขุนนั้นหมายถึง ผู้เป็นใหญ่เหนือขุนทั้งหลาย เหมือนคำแม่ทัพแปลว่า ผู้เป็นใหญ่ในทัพ ไม่ใช่เป็นแม่ของคนทั้งทัพ ต่อมาขุนตกอันดับ กษัตริย์ต้องเป็นขุนหลวง เช่นขุนหลวงพ่องั่วแปลว่า ลูกชายคนที่ ๕ ไม่ได้บอกว่าพระนามอะไร แต่เรามักจะอ่านว่าขุนหลวงพะงั่ว สมัยพระเจ้าลิไทยกษัตริย์ต้องเป็นพระยา ต่อมาพระยากลายเป็นชื่อขุนนาง พ.ศ. ๑๙๗๐ กษัตริย์ต้องเป็นสมเด็จเจ้าพระยา เช่น สมเด็จเจ้าพระยาสารผาสุมแห่งน่าน และตามจารึกหลักที่ ๔๐ (ประมาณ พ.ศ. ๑๙๘๑ - ๑๙๙๑) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ขณะนั้นทรงเป็นสมเด็จเจ้าพระยาเหมือนกัน ต่อมาต้องพระบาทสมเด็จจึงจะเป็นกษัตริย์ส่วนขุนตกอันดับไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ขุนเป็นข้าราชการชั้นประทวน (ชั้นจัตวา) ไม่ได้เป็นชั้นสัญญาบัตร

อีก ๑๕ ปีหลังการสัมมนา ศาสตราจารย์ขจรมาขอร้องให้ยอมรับปู่ไสลงคราม เพื่อให้คนอื่นจะได้รับไปใช้ได้ แต่ข้าพระพุทธเจ้าไม่ยอมตกลง เพราะปู่ไสลงครามมิได้เป็นพระยาจึงไม่ถือว่าเป็นกษัตริย์ ถ้าหากศาสตราจารย์ขจร จะยอมรับปู่ขุนจิต ขุนจอด พ่องำเมือง พ่อเลอไทย เป็นกษัตริย์ด้วย ข้าพระพุทธเจ้าจะยอมรับปู่ไสยสงครามเป็นกษัตริย์ แต่ศาสตราจารย์ขจร ก็จะขอรับปู่ไสยสงครามคนเดียว จนกระทั่งศาสตราจารย์ขจร ถึงแก่กรรมก็ไม่อาจตกลงกันได้

ลำดับกษัตริย์สุโขทัย

กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงเริ่มตั้งแต่

(๑) พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เสวยราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๙๒ ถึงปีใดไม่ปรากฏ

(๒) พระยาบาลเมือง ครองต่อมาถึง พ.ศ. ๑๘๒๒

(๓) พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พ.ศ. ๑๘๒๒-๑๘๔๑

(๔) พระยาเลอไทย พ.ศ. ๑๘๔๑ ถึงปีใดไม่ปรากฏ

(๕) พระยางั่วนำถุม (น้ำท่วม) เมืองไทยน้ำท่วมบ่อยๆ ถ้าอยู่เขตกรุงเทพฯ ปัจจุบันนี้คงต้องซื้อน้ำท่วมกันทั้งเมือง พระยางั่วนำถุมครองราชย์ถึง พ.ศ. ๑๘๙๐

(๖) พระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพระเจ้าลิไทที่จริงท่านทรงพระนามลือไทย แต่พระภิกษุแต่งประวัติศาสตร์เป็นภาษาบาลี และบวชแปลงพระนามเป็นแบบแขกจนคนทั่วไปชินหูคำว่าลิไทยไปแล้ว พระองค์เสวยราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๑๑ หรือจะถึง พ.ศ. ๑๙๑๖ ไม่ทราบแน่

(๗) พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ไม่มีใครพูดถึง บางทีชาวสุโขทัยอาจจะโกรธว่า พระองค์ยอมแพ้ต่อกรุงศรีอยุธยาก็เป็นได้ พระองค์เสวยราชย์ถึง พ.ศ. ๑๙๔๒

(๘) พระมหาธรรมราชาที่ ๓ หรือพระเจ้าไสลือไทย แต่บางคนก็อาจชินกับพระนามภาษาแขกว่า พระเจ้าไสลิไทย (พ.ศ. ๑๙๔๓-๑๙๖๒) พระองค์เป็นหลานปู่ของพระเจ้าลิไทย แต่ไม่ใช่โอรสของพระมหาธรรมราชาที่ ๒

(๙) พระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรม ปาล) คือพระยาบาลเมืองคู่กับพระยารามที่ออกถวายบังคมต่อสมเด็จพระนครินทราธิราช เมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๒ ตามพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ แล้วได้เป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๔ ครองพิษณุโลกซึ่งเป็นเมืองหลวงของสุโขทัยสมัยนั้น ส่วนพระยาบาลเมืองได้ครองสุโขทัย พี่สาวของพระยาบาลเมืองชื่อแม่นางสาขา เป็นพระราชชนนีของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ดู **พงศาวดาร กรุงศรีอยุธยาฉบับปลีก**ที่ค้นพบใหม่)

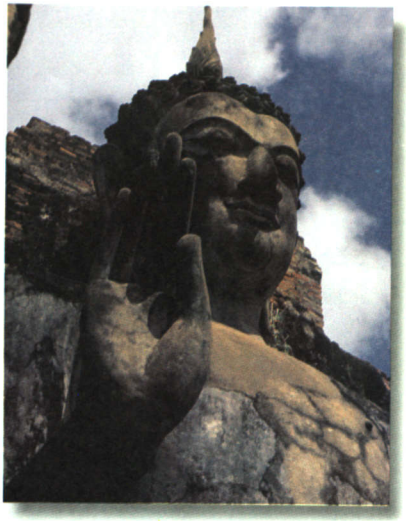
เมื่อสิ้นพระมหาธรรมราชาที่ ๔ แล้ว โอรสคือพระยายุธิษเฐียร ได้เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๑๙๘๑-๑๙๙๔ ไม่พอใจที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกัน ไม่ทรงแต่งตั้งให้เป็นมหาอุปราชตามที่ทรงสัญญาไว้ (เข้าใจว่าหมายถึงตำแหน่งพระมหาธรรมราชา) จึงไปอยู่กับพระเจ้าติโลกราช แห่งเชียงใหม่ ในฐานะเป็นลูกหลวง (ดู **ตำนาน ๑๕ ราชวงศ์**)

ต่อจากนั้นเข้าใจว่าพระราชชนนีของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จะเสด็จไปครองพิษณุโลก เพราะสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จไปเยี่ยมเยียนที่พิษณุโลกจนถูกพระเจ้าติโลกราชยกทัพมาล้อมไว้ถึงหนึ่งเดือน (ดู**ตำนาน ๑๕ ราชวงศ์**) จากพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ พ.ศ. ๒๐๐๕ พระยากลาโหมไปตีสุโขทัยคืนจากพระเจ้าติโลกราชได้ และ พ.ศ. ๒๐๐๖ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปครองพิษณุโลกในระหว่างเหตุการณ์สองเรื่องนี้ปรากฏตามยวนพ่ายว่า พระราชชนนีถึงแก่พิราลัย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงไปครองพิษณุโลก ในฐานะที่เป็นหลานตาของพระมหาธรรมราชาที่ ๒

ตามจารึกหลักที่ ๔๕ พระยาไสลือไทยสาบานกับกษัตริย์น่าน เมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๕ พ่อขำเมืองพ่อเลอไทย ซึ่งอาจเป็นพ่อหรือเป็นอาของพระองค์ก็ตายไปแล้ว จึงปรากฏชื่อในกลุ่มบรรพบุรุษของฝ่ายสุโขทัย

ส่วนเหตุผลที่กำหนดว่า กษัตริย์สุโขทัยพระองค์ใดขึ้นครองราชย์เมื่อปีใดนั้นมีดังต่อไปนี้

ปีที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ตั้งกรุงสุโขทัยนั้น สันนิษฐานว่า พ.ศ. ๑๗๙๒ โดยอาศัยตัวเลขที่ใช้คำนวณตำแหน่งดวงดาวโดยใช้คัมภีร์สุริยยาตร โหรนำ ๖๒๐ มาลบออกจากปีจุลศักราช เพื่อให้ตัวเลขน้อยลง เป็นไปได้ว่า โหรคำนวณโดยตั้งศักราชใหม่ใน พ.ศ. ๑๗๙๒ หรือ จ.ศ. ๖๑๑ เป็นปีที่ ๑ แห่งกรุงสุโขทัย ข้าพระพุทธเจ้าเสนอความเห็นนี้และตรงกับความเห็นของโหรอีกผู้หนึ่ง ซึ่งต่างคนต่างคิดไม่ได้เคยปรึกษาหารือกันมาก่อน

พระอัฏฐารส พระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ที่วัดสะพานหิน อำเภอเมืองสุโขทัย

พ.ศ. ๑๘๒๒ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงปลูกต้นตาล กษัตริย์ไทอาหมมีธรรมเนียมปลูกต้นไทร เรียกว่า ต้นอายุพร เป็นการสร้างโชคชัยว่ารัชกาลจะอยู่ยืนยงเหมือนต้นไทร ลังกาถือว่าต้นไทรและต้นตาลเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ฉะนั้นอาจารย์ตรี อมาตยกุล จึงเสนอให้ พ.ศ. ๑๘๒๒ ซึ่งเป็นปีที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงปลูกต้นตาล เป็นปีเสวยราชย์ ส่วนปีสวรรคตพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้น ได้มาจากจดหมายเหตุจีนว่า ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๔๑ และเป็นปีที่พระยาเลอไทยเสวยราชย์ ต่อมาพระยางั่วนำถุมเสวยราชย์มาถึง พ.ศ. ๑๘๙๐

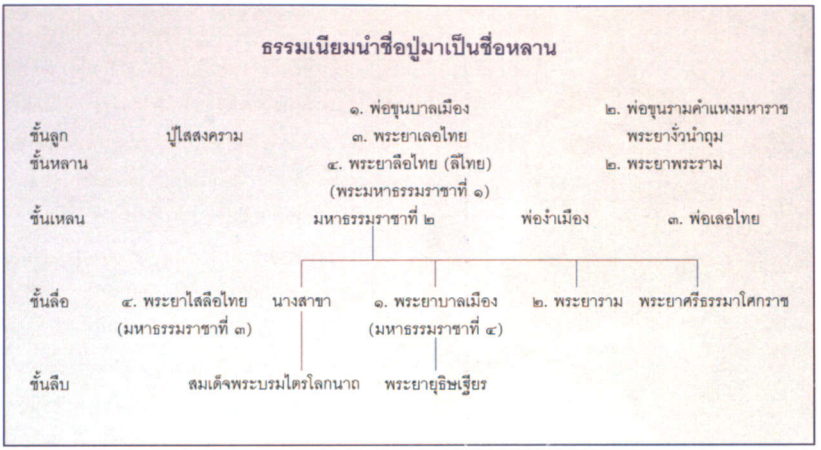
ใน พ.ศ. ๑๘๙๐ จารึกหลักที่ ๔ มีข้อความว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระเจ้าลิไทย) เสวยราชย์ในปีนั้น พระองค์สวรรคตในระหว่าง พ.ศ. ๑๙๑๑-๑๙๑๖ จารึกหลักที่ ๑๐๒ วัดตระพังช้างเผือก ในหนังสือ เที่ยวเมืองพระร่วง กล่าวว่า พ.ศ. ๑๙๑๗ สมเด็จพระมหาธรรมราชาเสด็จสวรรคาลัยไปแล้ว แต่ไม่ก่อน พ.ศ. ๑๙๑๑ เพราะใน พ.ศ. ๑๙๑๑ พระองค์เสด็จจากพิษณุโลกมาไหว้พระพุทธบาทที่สุโขทัยตามจารึกหลักที่ ๘

พระมหาธรรมราชาที่ ๒ สวรรคต ใน พ.ศ. ๑๙๕๑ ตามจารึกหลักที่ ๒๕๖ วัดบูรพาราม

พระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสลือไทย) ขึ้นเสวยราชย์ปี ๑๙๔๓ ตามจารึกหลักที่ ๔๖ วัดตาเถรขึงหนัง ส่วนปีสวรรคต พ.ศ. ๑๙๖๒ ได้มาจาก พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ว่า ในปีนั้นมหาธรรมราชานฤพานเมืองเหนือทั้งปวงเป็นจลาจล สมเด็จพระนครินทราธิราชไปถึงพระบาง พระยาบาลเมืองและพระยารามออกถวายบังคม ตอนนี้สุโขทัยถูกแบ่งออกเป็น ๔ แคว้น บรมปาลครองพิษณุโลก พระยารามครองสุโขทัย พระยาเชลียงครองเชลียง (สวรรคโลก) แสนสอยดาวครองกำแพงเพชร อยุธยาใช้นโยบายแบ่งแยกแล้วปกครองต่อมาพระยายุธิษเฐียรไม่ได้เป็นมหาธรรมราชา ได้ครองแค่พิษณุโลก

พ.ศ. ๒๐๐๖ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปครองพิษณุโลก แล้วผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา ราชวงศ์พระร่วงจึงสิ้นสุดลงเพียงเท่านี้

มีผู้อ่านพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับปลีกแล้วเสนอว่า น่าจะมีมหาธรรมราชาที่ ๕ แต่ที่จริงศักราชในพงศาวดารฉบับปลีกคลาดเคลื่อน พระนามของโอรสพระมหาธรรมราชาและรายละเอียดอื่นๆ เมื่อเทียบกับตำนานวัดป่าแดงเชียงตุงแล้วเห็นได้ชัดว่าตรงกับพระมหาธรรมราชาที่ ๔ นั่นเอง

ธรรมเนียมนำชื่อปู่มาเป็นชื่อหลานนี้ ปฏิบัติอยู่ในสมัยสุโขทัยและพวกกรีกโบราณ ชื่อที่ซ้ำกันได้ให้เลขหมายไว้เป็นเลขเดียวกัน เช่น หมายเลข ๔ พระยาลิไทย ชั้นหลาน และพระยาไสลิไทย ชั้นลื่อ (คำว่าไสแปลว่า ลูกชายคนที่ ๔)

ชื่อ ๑ พ่อขุนบาลเมืองคู่กับ ๒ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช มาปรากฏเป็นคู่กันอีกในชั้นลื่อ คือ ๑ พระยาบาลเมือง และ ๒ พระยาราม

พระนามเดิมของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

อาศัยธรรมเนียมนำชื่อบรรพบุรุษมาเป็นชื่อคนชั้นลูกหลานดังกล่าวมาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าใคร่จะเสนอว่า พระนามเดิมของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชน่าจะเป็น ราม เพราะพระนามของลูกหลานต่อ ๆ มามีว่า พระยาพระรามในชั้นหลาน และพระยารามในชั้นลื่อ

เส้นทางเดินของพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี

พระมหาเถรศรีศรัทธาฯ หลานปู่พ่อขุนศรีนาวนำถุม ได้ธุดงค์ไปไหว้พระธาตุในที่ต่าง ๆ ภายในประเทศไทย แล้วออกไปสร้างถาวรวัตถุทางพระพุทธศาสนาในอินเดีย ลังกา เริ่มต้นตั้งแต่กรุงสุโขทัย ศรีสัชนาลัย ฝาง (สวางคบุรี ในอุตรดิตถ์) แพร่ ลำพูน ตาก เชียงทอง (ระแหง) ฉอด เมืองฉอดนี้เชื่อกันว่าอยู่ในประเทศพม่า แต่ตอนนี้ขอวางไว้ที่แม่ลอดชั่วคราว เพราะคนภาคเหนือออกเสียง ฉ ไม่ได้ ต้องออกเสียงเป็น ส ไป ฉอดจึงกลายเป็นสอด ไทเผ่าต่าง ๆ เช่น ไทใหญ่ ไทลื้อ ไทจ้วง ไม่มี ฉ อาจสันนิษฐานได้ว่าไม่มี ฉ ในภาษาไทยเดิม แต่ปักษ์ใต้มีคำประกอบด้วย ฉ มากกว่าภาคกลาง เช่น ฉาก ฉัด เป็นต้น จากฉอด ไปดงที่โปรสช้าง คือไปถึงทางน้ำ ไม่ต้องใช้ช้างอีกต่อไป จึงปล่อยช้างไปเสีย แล้วไปตามแม่น้ำแกงหรือแกยง ซึ่งน่าจะตรงกับแครงใน

ภาษาไทย พันเอกหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ เกษมศรี เสนอว่าเมืองแครงที่สมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพน่าจะอยู่ที่แม่น้ำนี้ ณ จุดพรมแดนระหว่างไทยกับมอญในขณะนั้น แล้วไปเมืองเมาะตะมะ (ซึ่งอยู่ใต้นครพันลงมา ๕๐ กิโลเมตร) และเมืองเมาะลำเลิง ออกทะเลไปขึ้นที่กลิงคราฐ (Orissa) ผ่านเมืองธานยกฎกา (แคว้นอันธระประเทศมีเจดีย์ศรีธานยกฎกา) ซึ่งเป็นศูนย์กลางของศาสนาพุทธในอินเดียที่เหลืออยู่ แต่ในขณะนั้นถูกพวกอิสลามตีจนเสียหายหมด พระมหาเถรต้องไปช่วยก่อสร้างถาวรวัตถุขึ้นใหม่ แล้วขึ้นไปเมืองปาตลีบุตร (Patna) ลงมานครตรีโจล ทางตอนใต้ของอินเดีย แล้วข้ามเรือไปลังกาอยู่ลังกา ๑๐ ปี กลับทางเรือมาขึ้นที่ตะนาวศรี มาเพชรบุรี ราชบุรี อยุธยา ศรีรามเทพนคร และชัยนาท ซึ่งในจารึกเรียกว่า กำพงครอง แล้วขึ้นไปนครสวรรค์ ที่นั่นพระมหาเถรได้สลักศิลาจารึกหลักที่ ๑๑ ด้านที่ ๒ ไว้ที่เขากบ ท่านคงจะเดินทางไปสุโขทัย แต่ไม่ปรากฏในจารึกว่าไปทางใด

ทางเดินค้าขายระหว่างสุโขทัยกับพม่า

ทางเดินระหว่างเชียงทอง (ระแหง) ไปแม่สอด ไปตามแม่น้ำกะแยงถึงเมาะตะมะ ยังใช้ติดต่อค้าขายมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในแผนที่ที่กงสุลอังกฤษรายงานไปยังลอนดอนสมัยนั้น

ลายสือไทย

จารึกหลักที่ ๑ มีข้อความกล่าวถึงเรื่องพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐ์ลายสือไทยหรือตัวหนังสือไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖

หนังสือจินดามณีเลขที่ ๑๑ ของหอสมุดแห่งชาติ มีข้อความตรงกับจินดามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งศาสตราจารย์ขจร ได้มาจากบริติชมิวเซียม แต่คลาดเคลื่อนน้อยกว่า มีข้อความว่า "อนึ่งมีในจดหมายแต่ก่อนว่า ศักราช ๖๔๕ มแมศก (พ.ศ. ๑๘๒๖) พญาร่วงเจ้าได้เมืองศรีสัชนลไลยได้แต่งหนังสือไทย แลจึ่งได้แต่งรูปก็ดี แต่งแม่อักษรก็ดีมิได้ว่าไวแจ้ง" "อนึ่งแม่อักษรแต่ ก กา กน ฯลฯ ถึงเกอย เมืองขอมก็แต่งมีอยู่แล้วเหนว่าพญาร่วงเจ้าจะแต่งแต่รูปอักษรไทย" แท้จริงพ่อขุนรามคำแหงมหาราชมิได้ทรงแต่งแต่รูปอักษรไทยเท่านั้น แต่ยังได้ทรงเปลี่ยนแปลงอักขรวิธีให้ดีขึ้นกว่าเดิมอีกหลายประการ คือ

(๑) ประดิษฐ์ตัวพยัญชนะและสระเพิ่มขึ้น จนสามารถเขียนภาษาไทยได้ตรงเสียงทุกคำ ในขณะที่ชาติใกล้เคียงใช้แต่อักษรเดิมของอินเดีย ทำให้ต้องใช้อักษรตัวเดียวแทนเสียงพยัญชนะมากกว่าหนึ่งตัว

(๒) อักขรวิธีทำให้อ่านข้อความได้ไม่กำกวม เช่น เขียน ตา-กลม แยกออกไปจาก ตาก-ลม ทำให้อ่านได้ถูกต้องไม่ผิดพลาด

(๓) นำพยัญชนะทุกตัวมาเรียงไว้ระดับเดียวกัน ไม่มีพยัญชนะซ้อนกันแบบครู คืออินเดีย ศาสตราจารย์เซเดส์ได้ยกย่องว่าเป็นสาเหตุให้ไทยมีพิมพ์ดีดก่อนเขมร มอญ พม่า อินเดีย และไทใหญ่ หลายสิบปี

(๔) นำสระทุกตัวมาไว้ระดับเดียวกับพยัญชนะ ซึ่งทำให้ประหยัดกระดาษไปได้หนึ่งในสาม และถ้าใช้คอมพิวเตอร์จะเสียเวลาในการพิมพ์และการอ่านลดลงหลายเท่า

(๕) พยัญชนะและสระทุกตัวสูงเท่ากัน เวลาตีพิมพ์ตัวอักษรไม่หัก ไม่ต้องเปลี่ยนตัวอักษรบ่อย ๆ

(๖) เขียนได้เร็ว เพราะพยัญชนะแต่ละตัว เส้นต่อกันไม่ต้องยกมือหลายครั้ง

พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย

(๗) ประดิษฐ์วรรณยุกต์ ทำให้สามารถอ่านได้ตรงเสียงวรรณยุกต์โดยไม่ต้องเดา

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่า เมื่อไทยยังไม่เป็นชนชั้นปกครอง ไทจะประดิษฐ์อักษรไทยไปบังคับให้ใครอ่าน เมื่อไทเป็นชนชั้นปกครองก็คงดัดแปลงตัวหนังสือที่ใช้อยู่ในถิ่นนั้นมาเขียนภาษาไท เช่น พระยามังรายมหาราชแห่งล้านนา คงนำอักษรมอญมาเขียนภาษาไทย พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงดัดแปลงอักษรขอมมาใช้ ไทจ้วงไม่มีตัวหนังสือของตนเองเป็นทางการ คงดัดแปลงตัวหนังสือจีนมา จึงแสดงว่าเมื่อไทยสุโขทัยแยกจากไทจ้วงเรายังไม่มีตัวอักษรใช้ เพราะถ้ามีอักษรไทเดิมอยู่จ้วงคงจะยังใช้อยู่ ไม่หันไปใช้ตัวหนังสือจีน ซึ่งจะต้องใช้เวลาศึกษานานกว่าอักษรไทยกว่าสิบปี จึงจะอ่านตัวหนังสือจีนได้มากพอสมควรเท่าที่มีหลักฐานอยู่ อักษรไททุกเผ่าคงเริ่มมีใช้ใกล้เคียงกันเพราะคงเริ่มเป็นชนชั้นปกครองในไทยลาว พม่า อัสสัม ยูนนาน ประมาณเวลาใกล้เคียงกัน ประวัติศาสตร์ที่จดไว้เป็นหลักฐานก็อาจจดย้อนหลังขึ้นไปสองสามชั่วคน คือประมาณ พ.ศ. ๑๗๕๐

ข้าพระพุทธเจ้าไปสืบตัวอักษรไทยในประเทศลาว เมื่อเดือนกรกฎาคม ๒๕๓๑ ทั้งเวียงจันทน์และหลวงพระบาง ไม่มีจารึกภาษาไทเก่ากว่า พ.ศ. ๒๐๓๐ ไปเลย ยกเว้นจารึกในถ้ำนางอัน และถ้ำนางแอ่น มีข้อความเขียนบนผนังถ้ำแห่งละประมาณ ๑๐ คำ ด้วยตัวอักษรแบบเดียวกับอักษรพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสมัยพระเจ้าลิไทย จึงทำให้น่าเชื่อยิ่งขึ้นว่าไม่มีอักษรไทเดิมอยู่ก่อนอักษรพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

การปกครองในสุโขทัย

มีผู้อธิบายว่าการปกครองสมัยสุโขทัยเป็นแบบพ่อปกครองลูก โดยอาศัยคำที่เรียกกษัตริย์ว่า พ่อขุน เป็นเกณฑ์ แต่ในตอนต้นบทความนี้ได้ชี้แจงแล้วว่าพ่อขุน หมายถึงผู้เป็นใหญ่ในขุน อย่างไรก็ดีการที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงอนุญาตให้ไพร่ฟ้าถวายฎีกาโดยวิธีไปตีกระดิ่งซึ่งแขวนไว้ที่ปากประตูได้ น่าจะแสดงได้ว่าการปกครองเป็นแบบพ่อปกครองลูกจริง

อนึ่งพ่อขุนรามคำแหงทรงสนพระทัยในพระพุทธศาสนา ทรงอาศัยพระสงฆ์ช่วยอบรมศีลธรรมประชาชนทุกวันพระ ช่วยให้เกิดความสงบง่ายต่อการปกครอง

สุโขทัย ล้านนา และไทอาหม ใช้ระบบการปกครองแบบมี นายสิบคุมไพร่ และมีนายร้อย (หัวปาก) นายพัน ฯลฯ คุมกันขึ้นไปตามลำดับ ดังได้เคยกล่าวมาแล้ว

ศาสนาในสุโขทัย

จารึกหลักที่ ๑๓ พ.ศ. ๒๐๕๓ กล่าวถึงศาสนาว่ามี ๑. พุทธศาสน์ ๒. ไสยศาสน์ และ ๓. พระเทพกรรม ในจารึกหลักอื่นนอกจากไสยศาสน์ ยังมีคำว่าไศพาคม ซึ่งหมายถึงศาสนาพราหมณ์ แต่ไม่มีใครทราบว่าพระเทพกรรมหมายถึงอะไร อาจเป็นเรื่องถือเจ้าถือผี ถือเทพารักษ์ ทางล้านนาสมัยนั้นนับถือพวกเสื้อ เช่น เสื้อนา เสื้อฝาย ฯลฯ สุโขทัยมีพระขพุง เป็นต้น อนึ่งก่อนไปคล้องช้าง ต้องมีพิธีบวงสรวงพระเทพกรรม ได้แก่ พระคเนศและพระขันกุมาร

ประวัติศาสนาพุทธในสุโขทัย

(๑) พ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. ๑๘๒๒-๑๘๔๑) ทรงนิมนต์พระมหาเถรสังฆราชจากนครศรีธรรมราชมา และตามธรรมเนียมแต่โบราณ พระภิกษุที่นำศาสนามักจะมาพร้อมกับพระภิกษุในคณะอีกเป็นจำนวนมาก

(๒) ประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ พระอโนมทัสสีและพระสุมนเถร นำศาสนานิกายลังกาวงศ์เก่า (หรือรามัญวงศ์) จากนครพัน (อยู่เหนือเมาะตะมะ ๕๐ กิโลเมตร) มาสุโขทัย และนิกายนี้ได้เผยแพร่ศาสนาไปยังอยุธยา ละโว้ ชวา (หลวงพระบาง) เชียงใหม่ และเชียงตุง

(๓) พ.ศ. ๑๙๗๒ พระธรรมคัมภีร์นำศาสนานิกายลังกาวงศ์ใหม่จากลังกามาอยุธยาและพิษณุโลก ซึ่งเป็นเมืองหลวงของสุโขทัยในขณะนั้น ต่อมาพระธรรมคัมภีร์กลับไปถิ่นเดิมที่เชียงใหม่ และเผยแพร่ศาสนาไปเชียงตุง จนเกิดสังคายนาพระพุทธศาสนาที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๐๒๐ หลังจากนั้นศาสนานิกายนี้เผยแพร่ไปสู่ลาวและไทลื้อในยูนนาน

อนึ่งในล้านนา มีจารึก พ.ศ. ๒๐๔๑ กล่าวถึงพระภิกษุ ๒๕ รูป ไปบวชเรียนที่ลังกาแล้วกลับมาเผยแพร่ศาสนาในล้านนา

ศาสนาพุทธ ๓ นิกายในสุโขทัย

จารึกหลักที่ ๙ พ.ศ. ๑๘๔๙ ได้กล่าวถึงพระสงฆ์ ๓ นิกายในศาสนาพุทธ คือฝ่ายคามวาสี คือพระที่อยู่ในเมืองหรือใกล้เมือง ฝ่ายอรัญวาสีอยู่ห่างจากเมืองไป ๕๐๐ ชาธนู หรือประมาณกิโลเมตรหนึ่ง และฝ่ายพระรูปที่เชื่อว่าพระรูปเป็นนิกายหนึ่งในศาสนาพุทธ เพราะมาร่วมทำพิธีและร่วมรู้เห็นตัดสินคดีพร้อมกับสองนิกายแรก มีธรรมรังสีมหาเถรสุโพธานันทมหาเถรอยู่ในฝ่ายพระรูป

พระรูปจะเป็นมหายานได้หรือไม่ คือนับถือพระรูปพระโพธิสัตว์ต่างๆ หลายองค์ จารึกหลักที่ ๑๐๖ พ.ศ. ๑๘๔๙ พระเจ้าไสลือไทยทรงตั้งพระบรมครูติโลกฯ สังฆราชามหาสวามีเจ้าเป็นสังฆปรินายก (คือทำหน้าที่ปกครองสงฆ์) โดยสิทธิ์ขาดภิกษุสงฆ์ผู้ใดหนอรัญวาสีกระทำไม่ชอบแล้ว บางกรณีพระบรมครูหากสำเร็จเอง (ตัดสินได้เอง) พระบรมครูปรัญาปติ (บัญญัติกฎ) ไว้อย่างไร กษัตริย์จะละเมิดมิได้เลย พระมหากษัตริย์ยกอำนาจการปกครองสงฆ์ให้เป็นอำนาจของสังฆราชแต่ละฝ่ายปกครองกันเอง

เกร็ดความรู้จากศิลาจารึก

(๑) **เรื่องมหาชาติ**ปรากฏในจารึกหลักที่ ๓ พ.ศ. ๑๙๐๐ และหลักที่ ๑๔ พ.ศ. ๒๐๗๙

(๒) ความเชื่อที่ว่า คนทำบาปเพิ่มขึ้นคนจะอายุสั้นลงจนเหลือสิบปีตาย และสูงศอกเดียว แต่ไม่ได้บอกว่าจะต้องใช้ไม้เส้าสอยมะเขืออย่างที่คุณย่าคุณยายเคยเล่าให้ฟัง

(๓) สุโขทัยได้เชลยศึกมาแล้วไม่ฆ่าไม่ตีกลับนำมาเลี้ยงไว้ แต่ก็คงไม่ดีวิเศษเหมือนคนทั่วไป และตามจารึกหลักที่ ๙ พ.ศ. ๑๙๐๓ พระยาลิไทยทรงนำเชลยศึกมาเป็นข้าพระวัดป่าแดง และจารึกหลักที่ ๒ พระมหาเถรศรีศรัทธาซื้อคนปลดปล่อยเป็นอิสระ ในขณะที่เดินทางจากสุโขทัยไปลำพูน หากเป็นเรื่องในล้านนาแสดงว่าล้านนามีข้า ในขณะที่อยุธยามีทาส เมื่อพระในสุโขทัยมีข้าได้ คนธรรมดาในสุโขทัยก็น่าจะมีข้าได้ แต่สภาพข้าหรือทาสของไทยมิได้ร้ายกาจ

เหมือนทาสติดที่ดินของต่างประเทศ

(๔) เรื่องเงินตรา มีผู้สันนิษฐานว่าสุโขทัยมีเงินตรามาตั้งแต่สมัยพระเจ้าลิไทย (พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๑๑) แต่ตามหลักฐานในจารึกหลักที่ ๕ (พ.ศ. ๑๙๐๔) มีข้อความกล่าวถึงเบี้ย ๑๐ ล้าน ส่วนทองและเงินน่าจะชั่งตามน้ำหนัก เช่น ทองหมื่นหนึ่ง จารึกหลักที่ ๑๐๖ (พ.ศ. ๑๙๒๗) มีข้อความว่าทองถ้วนตำลึงและเงินทั้งก้อน ส่วนเงินที่ใช้เป็นเงินตราเป็นตัวกลางใช้แลกเปลี่ยน ปรากฏในจารึกหลักที่ ๖๓ (พ.ศ. ๑๙๙๙) จากล้านนาอุทิศเงินสิ้น ๒๕ บาท หลัก ๑๐๑ เชียงราย (พ.ศ.๒๐๔๐) ให้เงินมาสร้าง ๕๐๐ เงิน หลัก ๘๖ สุโขทัย (พ.ศ.๒๐๔๙) กล่าวถึงเงิน ๔ ตำลึง หลักที่ ๑๔ (พ.ศ.๒๐๗๙) และหลักที่ ๑๕ (พ.ศ.๒๐๖๑) กล่าวถึงเงินเป็นชั่ง ตำลึง บาท และสลึง จารึกหลักที่ ๙๑ อยุธยา (พ.ศ.๒๒๗๙) มีคำว่า เฟื้อง

เซอร์ อาเทอร์ แฟร์ ผู้ศึกษาเรื่องเงินตราโบราณในพม่าว่า ไม่เคยพบเงินตราของประเทศต่าง ๆ ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์เลย พบแต่เงินตรารัฐยะไข่ มิใช่ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ กัมพูชาใช้เงินตราครั้งแรกเท่าที่เคยพบใน พ.ศ. ๒๑๓๘ จึงน่าเชื่อตามจารึกว่าไทยคงจะใช้เงินตราประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐

(๕) ร่ายและกาพย์ในศิลาจารึก หลักที่ ๑๐๖ พ.ศ. ๑๙๒๗ มีร่ายโบราณซึ่งมีข้อบังคับไม่เคร่งครัดเหมือนรัตนโกสินทร์ คือไม่จำเป็นจะต้องให้แต่ละวรรคมี ๕ คำ อาจจะมี ๗ คำ ๑๐ คำ ฯลฯ และสัมผัสระหว่างวรรคคล้ายร่ายยาว

กาพย์ หาได้ยากในล้านนา แต่มีจารึกในล้านนาบรรจุข้อความเป็นกาพย์อยู่หลักหนึ่ง

(๖) วรรณกรรมสุโขทัย หลักที่ ๑ พ.ศ. ๑๘๓๖ ใช้ภาษาง่าย ๆ เป็นเอกัตถประโยค (พ.ศ. ๑๙๐๐) ทรงใช้ประโยคซับซ้อนตามแบบภาษาบาลี จนนักประวัติศาสตร์ตีความผิดไปตาม ๆ กัน แต่พระองค์ทรงใช้ภาษาง่าย ๆ แบบหลักที่ ๑ ในจารึกหลักที่ ๕, ๗ และ ๘

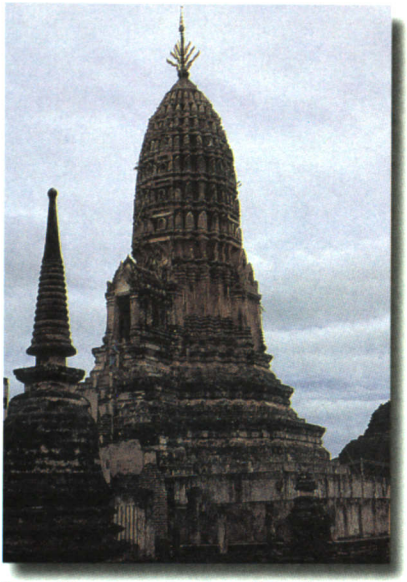
พระเจ้าลิไทยทรงแต่ง **ไตรภูมิพระร่วง** เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๘ ในขณะที่ทรงครองเมืองศรีสัชนาลัย อยู่โดยอ้างอิงคัมภีร์ต่าง ๆ กว่า ๓๐ คัมภีร์

ส่วน**สุภาษิตพระร่วง**นั้น ฉบับปัจจุบันเป็นร่างเขียนเคร่งครัดแบบสมัยรัตนโกสินทร์ คือมีวรรคละ ๕ คำ จึงน่าจะดัดแปลงมาจากของเดิม อย่างน้อยที่สุดสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงพระราชนิพนธ์บัณฑิตพระร่วงเป็นโคลง ๔ สุภาพ ซึ่งเป็นที่มาของสุภาษิตพระร่วงฉบับปัจจุบันอย่างแน่นอน เพราะข้อความตรงกันเห็นได้ชัด

เรื่องนางนพมาศ มีข้อความที่แต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น มีคำ อเมริกา และมีข้อความที่เชื่อกันว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ จึงควรตัดออกจากวรรณกรรมสุโขทัย

(๗) พืชเกษตรที่กล่าวถึงในจารึก มี ข้าว หมาก พลู มะพร้าว มะขาม จันทน์ อ้อย ดอกซ้อน (มะลิไทยหลายเผ่าเรียกมะลิว่าดอกซ้อน) ดอกพุด พุทธรักษา อินทนิล มีหมากลาง ซึ่งตามพจนานุกรมภาษาถิ่น แปลว่า ขนุน มะพร้าว และหมากกินกับพลูก็มี

(๘) การสร้างพระพิมพ์เท่าอายุคิดเป็นวันจารึกหลักที่ ๔๒ คนอายุ ๗๕ ปี สร้างพระ ๒๗,๕๐๐ องค์ เท่าอายุคิดเป็นวัน

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง อำเภอศรีสัชนาลัย
จังหวัดสุโขทัย

(๙) การเผาเทียนเล่นไฟ สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อาจเป็นเพียงการจุดเทียนและตะเกียงน้ำมันจะมีพลุจุดหรือไม่ในเมื่อ มาร์โคโปโล รายงานไว้ว่าสมัยนั้นจีนมีดินปืนเป็นอาวุธแล้ว อย่างไรก็ดี จารึกหลักที่ ๑๐๖ พ.ศ. ๑๙๒๗ กล่าวว่า พระศรีรัตนธาตุกระทำปาฏิหาริย์เหมือนท่านเล่นพันลุ (พลุ) เท่าลูกพันลับ (ลูกพลับ) การจุดเทียนบนพื้นดินทำได้ พวกที่อยู่ใกล้น้ำจะจุดเทียนใส่กระทงลอยน้ำเล่นไม่ได้หรือ

(๑๐) การให้ทานช้างเผือกแล้วไถ่คืน ปรากฏในจารึกหลักที่ ๔๙ พ.ศ. ๑๙๖๐ วิธีการนี้ยังใช้มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ วิธีนี้วัดก็ได้เงิน ผู้ถวายก็ได้บุญมาก

ในหลักเดียวกันนี้ "ให้ชักป่าให้บรรจบเป็นนา นั้นให้เป็นพันไร่ ไว้กับอาราม ไว้นากับมหาเจดีย์และพระวิหาร"

(๑๑) หลักที่ ๔๕ พ.ศ. ๑๙๓๕ พูดถึงภูมิต่างๆ อย่างที่ปรากฏใน**ไตรภูมิพระร่วง** และยังมีหลักอื่นๆ พูดถึงภูมิต่างๆ อีกหลายหลัก

(๑๒) เรื่อง**มหาภารตยุทธ์** มีชื่อบุคคลในมหาภารตยุทธ์และ**รามเกียรติ์**ในจารึกหลักที่ ๔๕ แสดงว่าสุโขทัยรู้จัก**มหาภารตยุทธ์**และ**รามเกียรติ์** เป็นอย่างดี

(๑๓) พระพุทธบาทเป็นสัญลักษณ์ของพระเจ้าลิไทย เมื่อพระองค์ทรงตีเมืองใดได้จะทรงนำพระพุทธบาทไปประดิษฐานไว้บนยอดเขาทั้งจารึกด้วย แม้สุโขทัยจะล่มจมไปก็ไม่มีใครกล้าไปทุบจารึกที่ติดอยู่กับพระพุทธบาท จึงมีประวัติศาสตร์สุโขทัยเหลือมาให้เราได้ศึกษาจนทุกวันนี้

(๑๔) หลักที่ ๑๐๖ พ.ศ.๑๙๒๗ พ่อนมไสยดำเป็นสามีแม่นมเทศ บวชในสำนักมหาธรรมราชา สำนักมหาเถรพุทธสาคร และสำนักมหาเถรอนุราธ ซึ่งมาจากลังกา

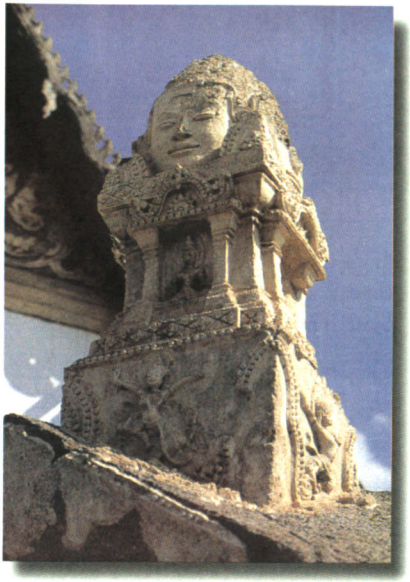
(๑๕) เรื่องอโยธยา นักประวัติศาสตร์หลายคนเข้าใจว่าอโยธยาในจารึกสุโขทัยหมายถึงอาณาจักรอโยธยา ก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยา ความจริงอโยธยาในศิลาจารึกสองหลักหมายถึงอยุธยาหลัง พ.ศ. ๑๘๙๓ นี้เอง จารึกหลักที่ ๑๑ ด้านที่ ๒ (ไม่ก่อน พ.ศ. ๑๙๐๔) มีคำว่าอโยธยาศรีรามเทพนคร เป็นข้อความที่พระมหาเถรศรีศรัทธาฯ จารึกเมื่อเดินทางจากลังกาผ่านมาที่อยุธยา และจารึกหลักที่ ๔๘ พ.ศ. ๑๙๕๑ พูดถึงศรีอโยธยา ซึ่งหมายถึงกรุงศรีอยุธยาอย่างแน่นอน

คำอโยธยานี้ใช้เรียกกรุงศรีอยุธยามาจนถึงจารึกศรีสองรักที่ด่านซ้าย จังหวัดเลย เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๖ สันนิษฐานว่าหลังจากกรุงแตก พ.ศ. ๒๑๑๒ แล้ว คงเปลี่ยนชื่อจากอโยธยามาเป็นอยุธยา เพราะชื่อเดิมไม่เป็นมงคล เนื่องจากพม่าตีแตกไปแล้ว ชื่ออยุธยาปรากฏในตำราเรียนภาษาไทยที่ให้ล่ามราชสำนักจีนเรียนเมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๐ ต่อจากนั้นสัญญาทางพระราชไมตรีในสมัยพระเจ้าปราสาททองและสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็ใช้อยุธยาทั้งสิ้น

ข้อกล่าวหาว่าจารึกหลักที่ ๑ เขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้กล่าวหาว่าจารึกหลักที่ ๑ เขียนขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่ ๔ นี่เอง วิธีการพิสูจน์ใช้วิธีตรวจดูว่าจารึกหลักที่ ๑ มีอะไรเหมือนกับหลักที่ ๒ หลักที่ ๓ ฯลฯ หรือเอกสารเก่า ๆ ก็คงสรุปว่าคัดไปจากจารึกหรือเอกสารนั้น ๆ ถ้าข้อความตอนใด ดร.พิริยะ ค้นไม่พบที่มา ก็กล่าวหาว่าผู้เขียนจารึกหลักที่ ๑ แต่งขึ้นเองในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น คำว่า “เมืองไทย” เป็นสำนวนใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อชี้แจงให้เห็นว่ามีจารึกที่เชียงตุง พ.ศ. ๑๙๙๔ กล่าวว่าไปเอาศาสนาจากลังกามาเมืองไทย ดร.พิริยะ ได้แก้เสียใหม่ว่า อย่างเก่าที่สุดที่ทราบแค่ พ.ศ. ๑๙๙๔ ไม่ได้เก่าไปถึงสมัยสุโขทัย

ดร.พิริยะ บอกว่าไม่มีคำ **“สถาบก”** ในจารึกสุโขทัย ผู้เขียนจารึกหลักที่ ๑ ใช้คำ **“สถาบก”** เอง แต่ข้าพระพุทธเจ้าค้นได้ว่าจารึกเมืองน่าน พ.ศ. ๑๙๗๐ และจารึกสุโขทัยใช้คำสถาบกเหมือนกัน ดร.พิริยะ ก็อาจจะเปลี่ยนมากล่าวหาว่า ผู้เขียนจารึกหลักที่ ๑ ไปคัดมาจากจารึกดังกล่าว

พรหมสี่หน้า วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง จังหวัดสุโขทัย

อันที่จริงท่านผู้รู้เคยใช้วิธีพิสูจน์ว่าจารึกปลอมหรือไม่โดยสอบว่าจารึกนั้นขัดกับจารึกอื่นหรือเอกสารอื่นหรือไม่ ดร.พิริยะ อุตสาหะค้นคว้ามาได้ว่าจารึกหลักที่ ๑ ตรงกับจารึกและเอกสารเก่าอื่น ๆ อีกมากมาย จึงน่าจะเชื่อว่าจารึกหลักนี้ใช้ภาษาเก่าจริง และไม่มีเหตุควรสงสัยว่าเป็นจารึกปลอม

ยิ่งกว่านั้น ศาสตราจารย์ ดร.ดิลเลอร์ ผู้เชี่ยวชาญทางภาษาศาสตร์ได้พิสูจน์แล้วว่า การใช้ ข ไข่ และ ข ขวด ในจารึกหลักที่ ๑ ตรงกับภาษาไทขาว ซึ่งยังออกเสียง ข ไข่ และ ข ขวด แยกกันอยู่ คำในจารึกหลักที่ ๑ ที่ตรงกับภาษาไทขาว ๑๕ คำ มียกเว้นคำ “มะขาม” ซึ่งเป็นคำที่ยืมเข้ามาจากต่างประเทศ

คนที (กาน้ำ) เครื่องปั้นดินเผาเขียนสี แสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ-สถานแห่งชาติสวรรควรนายก อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

ภายหลัง แสดงว่าจารึกหลักที่ ๑ เขียนขึ้นเมื่อสุโขทัยยังออกเสียงพยัญชนะสองตัวนี้แยกกันอยู่ และจากหลักฐานในจารึก ข ไข่ กับ ข ขวด กลายมาเป็นเสียงเดียวกันก่อน พ.ศ. ๑๙๕๐ จารึกหลักที่ ๑ จึงไม่มีทางทำขึ้นหลัง พ.ศ. ๑๙๕๐ อย่างแน่นอน

ที่นี้ถ้าหากยอมให้ใช้วิธีของ ดร.พิริยะ พิสูจน์ว่าจารึกใดปลอมหรือไม่ เราก็อาจพิสูจน์ว่าหลักที่ ๒ ปลอม เพราะหลักที่ ๒ มีส่วนเหมือนกับหลักที่ ๓ หลัก ๔ ฯลฯ และเอกสารเก่า ๆ ส่วนใดเหมือนก็ลอกมาจากหลักอื่นหรือเอกสารอื่น ส่วนใดที่ไม่เหมือนหลักอื่นก็กล่าวหาว่าแต่งขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง ตกลงหลักที่ ๒ ปลอมต้องยกทิ้งไป หลักอื่นจะถูกตัดทิ้งไปโดยวิธีเดียวกันนี้ทีละหลักจนหมด แปลว่า จารึกสุโขทัยปลอมหมดทุกหลัก

ส่วนข้อความที่ ดร.พิริยะ โต้แย้งจารึกหลักที่ ๑ ไว้แต่ละตอนนั้น พันเอกหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ เกษมศรี สามารถจะชี้แจงได้หมดทุกตอน เช่น ดร. พิริยะ เชื่อตามความเห็นว่า "พ่อขุน" แปลว่าขุนที่ตายไปแล้วหรือผีของขุนแล้ว ปู่ขุน คือพ่อของพ่อขุน มิต้องแปลว่าผีของผีขุนหรือ อนึ่งตำแหน่งขุนนางสมัยอยุธยาในพระตำราบรมราชูทิศมีหลายตำแหน่ง เช่น พ่อขุนสีรินทรราช พ่อขุนอินทราทิตย์ ท่านใช้แต่งตั้งขุนนางที่ตายไปแล้วหรืออย่างไร อนึ่งจารึกหลักที่ ๔๑ ตัวผู้กระทำบุญตั้งความปรารถนาไว้ว่า "ส่วนตนพ่อขุนขอไปภุล (เกิด) ในดุสิต"

ดร.พิริยะ เห็นว่า ศรีสัชนาลัยไม่ได้อยู่ที่สวรรคโลกแต่อยู่ที่พิษณุโลก และสองแควไม่ได้อยู่ที่พิษณุโลกแต่อยู่ที่นครสวรรค์ ช่างสับสน วุ่นวายอะไรอย่างนั้น

ดร.พิริยะ กล่าวหาว่าจินดามณีฉบับความแปลก ๒ ฉบับ และฉบับพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งมีข้อความว่า พระยาร่วงประดิษฐ์อักษรไทย ใน พ.ศ. ๑๘๒๖ ตรงกับจารึกหลักที่ ๑ นั้นเป็นเรื่องเขียนสอดแทรกเข้ามาสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง และได้อ้างคำให้การชาวกรุงเก่าอีกทั้งพงศาวดารเหนือว่าไม่มีข้อความนี้ แสดงว่าเป็นเรื่องแต่งขึ้นภายหลังในรัชกาลที่ ๔ หนังสือ ๒ เรื่องที่ ดร.พิริยะ ยกมาหักล้างจารึกหลักที่ ๑ และจินดามณีนั้นเป็นหนังสือที่นักประวัติศาสตร์ทั้งหลายเห็นว่าเหลวไหลเกือบร้อยทั้งร้อยจะนำมาหักล้างศิลาจารึกได้อย่างไร

ข้าพระพุทธเจ้าเคยสอนนิสิตอักษรศาสตร์ว่าฝรั่งยกให้คัมภีร์ใบเบิลเป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่ทุกคนจะต้องศึกษา ข้าพระพุทธเจ้าเสนอให้ศิลาจารึกหลักที่ ๑ เป็นวรรณคดีไทยเรื่องแรกที่นิสิตอักษรศาสตร์ ควรจะต้องศึกษาโดยละเอียด มาบัดนี้ผู้กล่าวหาว่าจารึกหลักที่ ๑ ปลอมเสียแล้ว คงจะต้องแถลงการณ์แก้ข่าวกันต่อไป

วัดมหาธาตุ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ**, พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๐.

กรมศิลปากร. **ตำนานมูลศาสนา**, กรุงเทพ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๘.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓**, พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑**, พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.

แสง มนวิทูร, ร.ต.ท. (ผู้แปล). **ชินกาลมาลีปกรณ์**, พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๑.

ประเสริฐ ณ นคร. **"ตำนานมูลศาสนาวัดป่าแดง เชียงตุง"** อนุสรณ์ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช พ.ศ. ๒๕๒๑.

_____. **สารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร**, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. กทม. ๒๕๔๑.

ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ (ไม่) เค็ม พ.ศ. ๒๕๑๔. พงศาวดารอยุธยา ฉบับที่ ๒๒๒, ๒ ก หอสมุดแห่งชาติ (ยังไม่ได้ตีพิมพ์)

EHS, **Epigraphic and Historical Studies**, JSS, Journal of Siam Society, Bangkok. Vickery, M. The 2/k fragment ; A Lost Chronicle of Ayutthaya. JSS 65/1.

พระประธานวัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ใบแก้ไขผิด

หนังสือคู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย

ประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร

หน้า 130 ในแผนผังธรรมเนียมนำชื่อปู่มาเป็นชื่อหลาน แก้ไขข้อความว่า "นางสาขา" เป็น "พระมหาเทวี"

หน้า 171 ในหัวข้อ 13 ลำดับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์อยุธยา แก้ไขข้อความว่า "พ.ศ. 1991 – 2031 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ครองราชอาณาจักรอยุธยาอยู่ที่เมืองพิษณุโลก" เป็นข้อความว่า "พ.ศ. 1991 – 2031 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครองราชอาณาจักรอยุธยา พ.ศ. 2006 ทรงเสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลก"

หน้า 173 บรรทัดที่ 8 แก้ไขข้อความว่า "ดอกพระวิสุทธสุนธร" เป็น "ดอกพระวิสุทรสุนธร"

หน้า 231 ในหัวข้อลำดับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ด้านเศรษฐกิจ บรรทัดสุดท้าย แก้ไขข้อความว่า "เงินตราใช้เงินพดด้วงประทับตราจักรี" เป็นข้อความ "เงินตราใช้เงินพดด้วงประทับตราจักร์"

หน้า 241 ในหัวข้อลำดับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ด้านการเมืองการปกครอง บรรทัดที่ 12 แก้ไขข้อความว่า "พ.ศ. 2447" เป็น "พ.ศ. 2449"

ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์อยุธยา

รองศาสตราจารย์ อุษณีย์ ธงไชย*

๑. ความนำ

อาณาจักรอยุธยาดำรงอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐ ศูนย์กลางของอาณาจักร คือ กรุงศรีอยุธยา นั้นตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นที่รวมของแม่น้ำสำคัญที่ไหลมาจากทางเหนือ ๓ สาย คือ แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำทั้งสามนี้มีความสำคัญต่อความรุ่งเรืองของอาณาจักรมาก โดยเฉพาะแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีลักษณะคล้ายด้ามพัดที่มีซี่กระจายออกไปเป็นแม่น้ำ ๔ สาย คือ แม่น้ำ ปิง วัง ยม และน่าน โอบคลุมพื้นที่ทางภาคเหนือตอนบนได้เกือบทั้งหมด และตัวแม่น้ำเจ้าพระยาก็เป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่เรือสินค้าต่างประเทศสามารถเดินทางเข้าถึงอย่างสะดวก

แม่น้ำทั้งสามสายนี้นอกจากจะช่วยสร้างความอุดมสมบูรณ์ และเป็นเส้นทางของความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างชุมชนในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนล่างและตอนบนแล้ว ยังเป็นเส้นทางขนส่งผลผลิตต่าง ๆ ที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ในเขตตอนบน เช่น ของป่า และแร่ธาตุ ซึ่งเป็นสินค้าที่สำคัญลงมาสู่กรุงศรีอยุธยา

ปัจจัยด้านภูมิ-รัฐศาสตร์ทำให้อยุธยาเป็นทั้งรัฐที่ได้ประโยชน์จากการควบคุมพื้นที่เกษตรกรรม เช่นเดียวกับการควบคุมเครือข่ายการค้ารอบชายฝั่งทั้งด้านทะเลอันดามันและโดยรอบอ่าวไทย นอกจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว ยังมีเมืองท่าอื่น ๆ ที่พ่อค้าสามารถเดินทางเข้ามาซื้อขายสินค้าได้อย่างสะดวก โดยบางครั้งไม่จำเป็นต้องเดินทางเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา และที่สำคัญเมืองท่าบางเมืองยังเป็นแหล่งของสินค้าด้วย เช่น เมืองเคดะห์ มีดีบุกที่มีคุณภาพเป็นจำนวนมาก เป็นต้น อาณาจักรอยุธยาจึงเป็นแหล่งรวมสินค้าที่หลากหลายจากเมืองต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร อันเป็นสิ่งดึงดูดพ่อค้าต่างชาติให้เดินทางเข้ามาถึงอาณาจักรอยุธยา ความเจริญทางการค้านำไปสู่การสร้างความมั่งคั่งภายในอาณาจักร และนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายลังกาวงศ์ ซึ่งเป็นศาสนาหลักของอาณาจักรอยุธยาอีกด้วย เพราะว่าผลกำไรส่วนหนึ่งจากการค้าเหล่านี้ได้ถูกนำไปสร้างสิ่งเคารพทางศาสนา เช่นวัดวาอาราม และพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒. หลักฐานประวัติศาสตร์อยุธยา

การปลูกฝังให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของหลักฐานในการเรียนรู้ประวัติศาสตร์สมัยใดก็ตาม เป็นความจำเป็นที่มาก่อนอื่นใด เพราะหลักฐานต่างๆ เป็นที่มาของความรู้เกี่ยวกับสมัยที่เราปวารณาตัวเองที่จะศึกษา ภาพอดีตของอยุธยาถูกสร้างขึ้นจากหลักฐานชั้นต้น และหลักฐานชั้นรองที่หลากหลาย เช่น โบราณคดีและศิลปกรรม จารึกพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กฎหมาย วรรณกรรมเก่า และเอกสารต่างชาติ หลักฐานแต่ละประเภทมีน้ำหนักความน่าเชื่อถือแตกต่างกัน และบางครั้งความเชื่อที่ว่าหลักฐานชั้นต้น (แม้แต่เอกสารร่วมสมัย) น่าเชื่อถือกว่าหลักฐานชั้นรองก็ใช้ไม่ได้ในทุกกรณีไป เพราะหลักฐานแต่ละชิ้นมีภูมิหลังและทัศนคติที่แฝงอยู่ นักประวัติศาสตร์ไม่ควรนำข้อมูลมาใช้อย่างที่ได้อ่านได้เห็นแต่จะต้องอ่านหาความหมายระหว่างบรรทัดเสมอ

หลักฐานหลักที่นักประวัติศาสตร์มักใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาก็คือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ แต่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่กล่าวถึงนี้ส่วนใหญ่คลาดเคลื่อนมาก เพราะชำระขึ้นในภายหลังและยังมีเพียงข้อความกระท่อนกระแท่นเพียงไม่กี่บรรทัดสำหรับช่วงแรกๆ ดังนั้น สองร้อยปีแรกของพระนครศรีอยุธยาจึงเป็นช่วงที่สร้างปัญหาแก่นักประวัติศาสตร์อาชีพมาก เพราะหลักฐานเอกสารชั้นต้นของไทยเองมีอยู่ค่อนข้างน้อย อย่างไรก็ตาม หลักฐานต่อไปนี้ทำให้เราเข้าใจพัฒนาการด้านต่างๆ ของอาณาจักรอยุธยา

๒.๑ จารึก หมายถึงการเขียนรอยลึกเป็นตัวอักษรลงบนแผ่นหินหรือโลหะ ผลดีก็คือทำให้เป็นหลักฐานที่คงทน ไม่ถูกดัดแปลงหรือแก้ไขโดยคนรุ่นหลัง จารึกอยุธยามีน้อยมากเมื่อเทียบกับจารึกสุโขทัยและล้านนา ส่วนใหญ่มักเกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อในพุทธศาสนา เช่น การทำบุญและสะสมบุญ เพื่อหวังผลตอบแทนในโลกหน้า การขอพบพระศรีอาริยเมตไตย เป็นต้น อย่างไรก็ตามยังมีการจารึกเพื่อการอื่นๆ ด้วย เช่น จารึกเจดีย์ศรีสองรักที่เมืองด่านช้าง จังหวัดเลย พ.ศ. ๒๑๐๓ ที่ประกาศความเป็นพันธมิตรระหว่างสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์พระมหากษัตริย์อยุธยากับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์ล้านช้าง เพื่อป้องกันการรุกรานจากพระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์พม่า เป็นต้น

๒.๒ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา หมายถึงงานเขียนที่อธิบายพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่กรุงศรีอยุธยาในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพระราชกรณียกิจทางศาสนา การทำสงครามและการทำนุบำรุงบ้านเมือง พระราชพงศาวดารเป็นงานที่พระมหากษัตริย์โปรดฯ ให้สร้างขึ้น

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่พบในปัจจุบันมีอยู่ไม่น้อย แต่ส่วนใหญ่ถูกนำเข้าสู่**กระบวนการชำระพระราชพงศาวดาร**ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์เกือบทั้งหมด ทำให้เนื้อความและจุดประสงค์ของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยามีลักษณะผิดแผกไปจากเดิมมาก เราสามารถแบ่งพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเป็น ๒ กลุ่ม คือ

(๑) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ไม่ผ่านกระบวนการชำระพระราชพงศาวดาร ประกอบด้วย พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอสมุดวชิรญาณ พระราชพงศาวดารความเก่า จ.ศ. ๑๑๓๖

(๒) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ผ่านกระบวนการชำระพระราชพงศาวดาร ประกอบด้วย พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับนายแก้ว พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และจุลยุทธการวงศ์

๒.๓ จดหมายเหตุชาวต่างชาติ หมายถึง เอกสารที่เขียนขึ้นโดยชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในอาณาจักรอยุธยา ซึ่งมีทั้งพ่อค้า หมอสอนศาสนา และคณะทูต เอกสารชาวต่างชาติเหล่านี้อาจจะอยู่ในรูปของบันทึกประจำวัน การเล่าเรื่อง หรือจดหมายเหตุ มีทั้งเอกสารของชาวเอเชีย และ ยุโรป

จดหมายเหตุชาวยุโรปดูจะมีมากกว่าชาติอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะบริษัทของชาติตะวันตกมักมีสถานีการค้าของตนในประเทศสยาม เช่น บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (V.O.C.) หัวหน้าสถานีการค้าต้องทำบันทึกรายวัน (ที่เรียกในภาษาฮอลันดาว่า dag-register) รายงานภาระกิจในแต่ละวันส่งไปยังเมืองแม่ เช่น **เอกสารของ Van den Heuvel** ซึ่งเป็นหัวหน้าสถานีการค้าของ V.O.C. ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ บันทึกฉบับนี้เป็นบันทึกรายวันเล่าเรื่องการเดินทางตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไปพระพุทธบาท ในปี พ.ศ. ๒๒๘๐ บันทึกเหล่านี้มีอยู่ค่อนข้างมาก

ตัวอย่างของเอกสารชาวต่างชาติในสมัยอยุธยาซึ่งมีผู้แปลเป็นภาษาไทยแล้ว ได้แก่ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๕๑-๒๑๖๓ และ พ.ศ. ๒๑๖๗-๒๑๘๕ แปลโดย นันทา สุตกุล จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์) แปลโดย นันทา สุตกุล จดหมายเหตุของ โยช เซาเต็น *(โยส-สเกาทีน)* แปลโดย ขจร สุขพานิช จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร จดหมายเหตุรายวัน การเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ของบาทหลวงเดอ ชัวซีย์ ในปี ค.ศ. ๑๖๘๕-๑๖๘๖ ฉบับสมบูรณ์ แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร เป็นต้น

เอกสารชาวต่างชาติเหล่านี้มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยามาก เพราะกล่าวถึงเรื่องราวที่มีน้อยมากในหลักฐานประเภทอื่น เช่น **จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์** ได้อธิบายเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชน เช่น การทำนา ฤดูกาล สำรับอาหาร การแสดง และการละเล่นต่าง ๆ เป็นต้น หรือ **จดหมายเหตุของ โยช เซาเต็น** ได้กล่าวถึงอาชีพของชาวสยามไว้ในหัวข้อการค้าขาย และวิธีเลี้ยงชีพว่า

> ...ในหัวเมืองใหญ่ ๆ ชาวสยามเลี้ยงชีพด้วยการค้าขายหรือรับราชการ หรือทำการประมง ส่วนพวกชาวนามีอันมากที่เป็นทาสหาเลี้ยงชีพด้วยการไถนาและปลูกพืชนานาชนิด แต่ส่วนใหญ่ปลูกข้าว ซึ่งมีปลูกกันมากหลายในประเทศนี้ บางคนหาเลี้ยงชีพทางทำสวนผลไม้ เช่น สวนมะพร้าว เงาะ บางคนเลี้ยง ม้า วัว หมู แพะ ห่าน นกยูง เป็ด ไก่ นกพิราบและสัตว์อื่น ๆ อาหารบริโภคจึงถูกมาก และยังมีเหลือที่จะส่งขายไปยังประเทศข้างเคียงด้วย...

เอกสารชาวต่างชาติที่สำคัญอีกกลุ่มคือ เอกสารจีน ซึ่งแบ่งได้ออกเป็น ๒ กลุ่มคือ จดหมายเหตุประจำรัชกาล กับเอกสารกึ่งทางการหรือจดหมายเหตุความทรงจำ

จดหมายเหตุประจำรัชกาล หรือที่เรียกว่า **สือลู่** เป็นเอกสารที่ขุนนางในราชสำนักเรียบเรียงขึ้นหลังจากพระจักรพรรดิสิ้นพระชนม์แล้ว โดยอาศัยหลักฐานราชการทุกชนิด รวมทั้งบันทึกพระราชกิจรายวัน รายงานประจำวัน เป็นต้น จดหมายเหตุประจำรัชกาลมีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาอย่างสูงในเรื่องความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างจีนกับอาณาจักรอยุธยา เพราะจะเป็นเอกสารที่บันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับ วัน เดือน ปี ของการส่งทูต ชนิดของบรรณาการที่ส่งไป รวมทั้งชื่อเมืองอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ส่งบรรณาการไปจีนด้วย จดหมายเหตุประจำรัชกาลที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรอยุธยาที่สำคัญคือ **หมิงสือลู่** หรือ ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิง

เอกสารกึ่งทางการหรือจดหมายเหตุความทรงจำ เป็นเอกสารที่บันทึกโดยชาวจีน ซึ่งอาจจะเป็นพ่อค้าหรือทูตที่เดินทางเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บันทึกไว้ เช่น วังต้าหยวน ได้เขียนจดหมายเหตุเรื่อง ***เต้าอี้จื่อเลี่ยว*** แปลเป็นไทยว่า **คำพรรณนาชนชาติป่าเถื่อนในหมู่เกาะต่างๆ** วังต้าหยวนเป็นพ่อค้าที่เดินทางเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระหว่างปี พ.ศ. ๑๘๘๔-๑๙๑๐ งานเล่มนี้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการค้า สภาพภูมิศาสตร์ และประเพณีของชุมชนในนครศรีธรรมราช ละโว้ งานอีกเล่มคือ **อิ่งเอี่ยวเสิ่งล่าน** ของ หม่าฮวน แปลเป็นภาษาไทยว่า **บทพรรณาการสำรวจชายฝั่งมหาสมุทรโดยสมบูรณ์** หม่าฮวนเป็นล่ามที่เดินทางมากับคณะสำรวจทางทะเลของเจิ้งเหอ ซึ่งเป็นมหาขันทีในสมัยจักรพรรดิหย่งเล่อของราชวงศ์หมิง หม่าฮวนเดินทางมากับคณะนี้ถึง ๒ ครั้ง คือในระหว่างปี พ.ศ. ๑๙๕๖-๑๙๕๘ ครั้งหนึ่ง และในปี พ.ศ. ๑๙๖๔-๑๙๖๖ อีกครั้งหนึ่ง เขาได้พรรณนาถึง สภาพของบ้านเมือง ภูมิประเทศ ขนบธรรมเนียม และการค้าในอยุธยา

อย่างไรก็ตามแม้ว่าเอกสารชาวต่างชาติจะมีประโยชน์มากในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา แต่การนำมาใช้ในฐานะเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ต้องมีความระมัดระวังอย่างสูง เพราะการอธิบายภาพเหตุการณ์ต่างๆ ของชาวต่างชาติส่วนใหญ่จะเขียนจากมุมมองของตน ซึ่งบางครั้งอาจจะมีความคลาดเคลื่อนได้

๒.๔ คำให้การ เป็นเอกสารที่จดบันทึกจากคำบอกเล่าของข้าศึกที่จับได้จากการสงคราม หรือพ่อค้าเอกชนที่เดินทางไปในที่แปลกๆ คำให้การที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อยุธยาที่สำคัญประกอบด้วย

คำให้การชาวกรุงเก่า เป็นคำให้การของเชลยศึกชาวอยุธยาที่ถูกพม่าจับตัวไป ต้นฉบับได้มาจากพม่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๔ เนื้อเรื่องไม่ค่อยปะติดปะต่อกันนัก แบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาคแรกเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ตั้งแต่การตั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชสมัยของพระเจ้าเอกทัศ ภาค ๒ เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดต่างๆ เช่น ชื่อเมืองต่างๆ พระพุทธบาท เครื่องยศขุนนาง รถพระที่นั่ง สมณศักดิ์ ประเพณีต่างๆ รวมทั้ง เรื่องเกี่ยวกับภาษีอากร เป็นต้น

คำให้การขุนหลวงหาวัด เป็นบันทึกคำให้การของพระเจ้าอุทุมพรที่ถูกพม่าจับตัวไปเป็นเชลย เมื่อ

คราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พร้อมกับสอดแทรกความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไว้ด้วย

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เป็นเอกสารที่บันทึกเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ เช่น การค้าภายใน ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ และในตอนท้ายกล่าวถึงเรื่องราวในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง โดยเฉพาะในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ รวมทั้งการออกผนวชและการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าเอกทัศเป็นต้น ส่วนที่มีคุณค่าในคำให้การฉบับนี้คือ การค้าภายใน เพราะหลักฐานอยุธยามีน้อยมากที่กล่าวถึงเรื่องนี้ จะมีบ้างในเอกสารชาวต่างชาติแต่ก็มีรายละเอียดไม่มากนัก ตัวอย่างเกี่ยวกับการค้าภายในในเอกสารนี้ได้แก่

> ...ตลาดวัดท่าราบน่าบ้านบ้านเจ้าสัวซีมีตึกแถวยาว ๑ ห้อง สองชั้น ชั้นล่างตั้งร้านขายของ ชั้นบน คนอยู่ หัวตลาดนี้มีโรงตีเหลกแลโรงเยบรองท้าว ทำยาแดง สูบกล้องขายตลาด
>
> ...บ้านม่อปั้นม่อเข้าม่อแกงใหญ่เลก แลกะทะ เตาขนมครก ขนมเบื้อง เตาไฟ ตะเกียงตะคันเชิงไฟ พานภุ่มสีผึ้งถวายพระเข้าวษา บาตรดินกะโถนดิน...

๒.๕ วรรณกรรม ผลงานวรรณกรรมของสมัยอยุธยามีอยู่หลายเรื่อง แต่จุดประสงค์ของแต่ละเรื่องไม่เหมือนกัน มหาชาติคำหลวง และกาพย์มหาชาติเป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนา ลิลิตโองการแช่งน้ำ และ ฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง เป็นวรรณกรรมเกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรม ยวนพ่าย และ คำฉันท์ยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นวรรณกรรมสรรเสริญพระมหากษัตริย์ ส่วน สมุทรโฆษคำฉันท์ และ กาพย์เห่เรือต่างๆ เป็นวรรณกรรมทางด้านบันเทิง เป็นต้น

วรรณกรรมที่ยกมาข้างต้นต่างมีคุณค่าในฐานะเอกสารประวัติศาสตร์ เช่น **ลิลิตโองการแช่งน้ำ** ที่เขียนขึ้นเพื่อใช้ในพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยานั้น ได้สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของคติความเชื่อในไสยศาสตร์แบบพื้นเมือง ซึ่งถูกทำให้เป็นแบบแผนและศักดิ์สิทธิ์ด้วยพิธีกรรมของพวกพราหมณ์ วรรณกรรม **ยวนพ่าย** ซึ่งพระเบญจาพิศาลแต่งขึ้นเพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในการทำสงครามกับพระเจ้าติโลกราชของล้านนา ทำให้เราทราบบรรยากาศของสงครามสมัยนั้น แต่ที่สำคัญ **ยวนพ่าย** ถือเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ร่วมสมัยที่มีน้ำหนักความน่าเชื่อถือมาก

๒.๖ หลักฐานทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ มรดกของอดีตที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันส่วนหนึ่งอยู่ในรูปของโบราณสถานและโบราณวัตถุ วัน วลิต กล่าวไว้ใน Description of the Kingdom of Siam ว่า

> ... พระนครศรีอยุธยาอลังการด้วยวัดวาอารามงามๆ ประมาณ ๔๐๐ วัด กับพระปฏิมานับจำนวนไม่ถ้วน พระราชวังของพระเจ้าแผ่นดินใหญ่โตโอ่อ่า ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ...

ร่องรอยของศิลปกรรมทั้งหลายนี้บ่งบอกถึงความเจริญทางด้านภูมิปัญญา เทคโนโลยี อิทธิพลทางวัฒนธรรมจากภายนอก รวมทั้งสภาพสังคมและ

จิตรกรรมฝาผนัง วัดหน่อพุทธางกูร จังหวัดสุพรรณบุรี

เศรษฐกิจได้ดีที่สุด ตัวอย่างเช่น การพบภาพจิตรกรรมลายจีนบนผนังภายในของกรุวัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา แสดงถึงการเข้ามามีบทบาทของชุมชนจีนในประเทศสยาม ส่วนสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกและเปอร์เซียที่ละไว้ก็เป็นหลักฐานแสดงถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่ใกล้ชิดกับชนชาติตะวันตกและเปอร์เซียในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นต้น

โครงการสำรวจทางโบราณคดีใต้น้ำ ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้ขุดค้นแหล่งโบราณคดีใต้น้ำส่วนใหญ่ในบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกตั้งแต่จังหวัดชลบุรี จนถึงจังหวัดตราด และได้พบโบราณวัตถุจำนวนมาก ได้แก่ เครื่องถ้วยดินเผาและเครื่องเคลือบทั้งของไทยและจีน ปะปนกับสินค้าต่าง ๆ เช่น งาช้าง หนังสัตว์ ตะกั่ว และแท่งทองแดง รวมทั้งเหรียญเงินที่ใช้ในการซื้อขายอีกด้วย หลักฐานเหล่านี้เมื่อไปรวมกับหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรทำให้ภาพของการค้าภายในอาณาจักรอยุธยามีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น เนื่องจากหลักฐานมีความสำคัญมากในการศึกษาประวัติศาสตร์ ฉะนั้นเมื่อนำหลักฐานมาใช้ต้องมีการตรวจสอบอย่างละเอียดถี่ถ้วน เพื่อที่จะให้ได้ข้อสรุปหรือข้อเท็จจริงที่ใกล้เคียงกับความจริงมากที่สุดเพื่อที่จะไม่ทำให้เกิดการตีความประวัติศาสตร์อย่างผิด ๆ ซึ่งจะนำไปสู่การบิดเบือนประวัติศาสตร์โดยไม่ตั้งใจ

ในการใช้หลักฐานแต่ละชิ้น และแต่ละครั้ง ผู้ใช้ต้องมีความละเอียดรอบคอบ และมีความเข้าใจในหลักฐานนั้น ๆ อย่างแท้จริง หมายถึงต้องเข้าใจและรู้ว่าหลักฐานนั้นเขียนขึ้นเมื่อใด ภายใต้การเมืองและสภาพแวดล้อมเช่นใด ผู้

เครื่องทองที่พบจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เขียนคือใครหรือเป็นคนกลุ่มใด เช่น ควรจะทราบว่าพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเป็นงานที่ส่วนใหญ่ได้รับการ "ชำระ" ในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้น ความรู้เหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้ใช้หลักฐาน เพราะความรู้เหล่านี้จะช่วยให้ผู้ใช้สามารถใช้หลักฐานได้อย่างมีคุณค่าและเกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้ประวัติศาสตร์

๓. การสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

เป็นที่ทราบกันดีว่า ผู้สถาปนาและปฐมกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรอยุธยาคือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) แต่ปัญหาที่มักจะถามกันอยู่เสมอก็คือ พระเจ้าอู่ทองเป็นใคร หลักฐานที่กล่าวถึงที่มาของพระเจ้าอู่ทองนั้นมีเนื้อความแตกต่างกันมาก พอจะจัดเป็นกลุ่มได้ดังนี้

(๑) พระเจ้าอู่ทองมาจากทางเหนือ

พระราชพงศาวดารสังเขปของสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส **จุลยุทธการวงศ์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา**ของสมเด็จพระวันรัตน์ **พงศาวดารโยนก** ของพระยาประชากิจกรจักร์ **พงศาวดารเมืองเหนือ** และ **จดหมายเหตุลาลูแบร์** กล่าวตรงกันว่า พระเจ้าอู่ทองมาจากสายสกุลทางเชียงแสนแล้วอพยพลงมาถึงกำแพงเพชร จากกำแพงเพชรจึงได้อพยพต่อมายังหนองโสน

(๒) พระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองเพชรบุรี

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ และ**คำให้การชาวกรุงเก่า** กล่าวถึงการอพยพของบรรพบุรุษของพระเจ้าอู่ทองจากที่อื่นแล้วมาตั้งเมืองอยู่ที่เพชรบุรีและในที่สุดก็ย้ายมาที่หนองโสน ซึ่งเป็นที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยานั่นเอง

(๓) พระเจ้าอู่ทองมาจากฉะโว้ หรือฉพบุรี

หลักฐานที่กล่าวถึงเรื่องนี้ คือ **ชินกาลมาลีปกรณ์** และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา

(๔) พระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองอู่ทอง

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในเรื่อง **เมืองอู่ทอง** ที่ตีพิมพ์อยู่ใน**หนังสือนิทานโบราณคดี** และครั้งที่เสด็จไปทรงบรรยายเรื่องพงศาวดารสยามที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๗ ว่า พระเจ้าอู่ทองเป็นบุตรของโชฎึกเศรษฐี และเป็นบุตรเขยของเจ้าเมืองอู่ทอง เมื่อพระชนมายุ ๓๐ ปี จึงได้ขึ้นครองที่เมืองอู่ทอง เมื่อปี พ.ศ. ๑๘๘๗ พระองค์ปกครองเมืองอู่ทองได้ ๓ ปี ก็เกิดอหิวาตกโรคในเมือง พระองค์จึงอพยพมาสร้างกรุงศรีอยุธยา ท่าน้ำที่พระองค์พาผู้คนข้ามแม่น้ำสุพรรณบุรีมานั้น ในทุกวันนี้ตรงที่นั้นยังเรียกกันว่า ท่าท้าวอู่ทอง

นอกจากข้อสมมุติฐานข้างต้นแล้ว ยังมีผู้เสนอข้อคิดอื่น ๆ อีก เช่น รัชกาลที่ ๖ ทรงสนพระทัยศึกษาเรื่องท้าวอู่ทองจากตำนานท้าวแสนปม หรือ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับพระเจ้าอู่ทองไว้ในหนังสือ **"The Rise of Ayudhya"** (พ.ศ. ๒๕๑๙) และในบทความเรื่อง **ชุมชน "อโยธยา-อยุธยา : ปัญหาเรื่องวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม"** ว่า พระเจ้าอู่ทองน่าจะเป็นชนต่างชาติคือชาวจีน

ข้อเสนอทั้งหมดนี้เป็นเพียงการสันนิษฐานจากเรื่องเล่าที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์น้อย ดังจะเห็นได้ว่า ตำนานท้าวแสนปมมีอยู่หลายสำนวนเล่า และตำนานท้าวอู่ทองก็มีอยู่ทั่วภูมิภาคตะวันตก เช่น เรื่องท้าวอู่ทองที่ตำบลกลอนโด กาญจนบุรี ส่วนการขุดค้นด้านโบราณคดีที่เมืองอู่ทองเก่าได้พิสูจน์ว่าเมืองทวารวดีแห่งนั้นได้ร้างไปแล้วก่อนตั้งพระนครศรีอยุธยากว่า ๒๐๐ ปี นักประวัติศาสตร์กล่าวได้เพียงว่า ตำนานท้าวอู่ทอง ได้เปลี่ยนสถานภาพของบุคคลในประวัติศาสตร์ไปเป็น วีรบุรุษวัฒนธรรม (culture hero) ทำนองเดียวกับเรื่องพระร่วงและขุนเจื๋องทางภาคเหนือ

จากการศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ อาจสรุปได้ว่า เมื่อพระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาให้เป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจและแนวความเชื่อแห่งใหม่ขึ้นในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วศูนย์กลางแห่งนี้ได้กลายเป็นฐานอำนาจสำคัญที่ทำให้ราชอาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรที่มีบทบาทสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สืบต่อมาอีกนาน ด้วยการรวมเมืองในเขต

ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่เมืองละโว้ (ลพบุรี) ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองในบริเวณนี้มาก่อน และเมืองสำคัญ ๆ อื่น ๆ เช่น เมืองสุพรรณบุรี เข้ามาไว้ภายใต้ศูนย์กลางแห่งเดียวกัน คือกรุงศรีอยุธยาได้

ปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการสถาปนาอาณาจักรอยุธยา นอกจากปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ที่มีความอุดมสมบูรณ์และเอื้ออำนวยทางการค้า ทำให้บริเวณนี้กลายเป็นบริเวณที่มีการตั้งชุมชนเป็นเมืองที่ค่อนข้างจะหนาแน่น ชุมชนที่สำคัญคือชุมชนที่ใช้ภาษาไทยเป็นสื่อกลางกับชุมชนจีนที่เข้าใจว่าขยายตัวเข้ามาเนื่องจากการขยายตัวทางการค้าทางทะเล ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งคือเป็นบริเวณที่สามารถเดินทางเข้าออกได้สะดวก ทำให้บริเวณนี้เป็นบริเวณที่มีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ ทั้งแนวความเชื่อพื้นเมือง แนวความเชื่อฮินดู-พุทธที่เข้ามาเผยแพร่ในบริเวณนี้โดยผ่านเขมรและละโว้ รวมทั้งแนวความเชื่อพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ที่เผยแพร่ตามเมืองต่าง ๆ แนวความเชื่อดังกล่าวนี้กลายเป็นแนวความเชื่อหลักที่อยุธยาใช้ในการสถาปนาอำนาจของตนด้วย

๔. ราชอาณาจักรอยุธยายุคต้น (พ.ศ.๑๘๙๓-๒๐๓๑)

นักประวัติศาสตร์มีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ยุคต้นของอยุธยาจากหลักฐานชั้นต้นน้อยจนเกินกว่าจะกล่าวถึงเรื่องใดได้อย่างมั่นใจ ภาพอดีตของอยุธยาจำลองขึ้นจากข้อมูลในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา โดยอาศัยลำดับเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐฯ เป็นหลัก แต่อาศัยรายละเอียดจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศมาอธิบาย นักประวัติศาสตร์หลายท่าน เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ และ พระยาโบราณราชธานินทร์ มองว่า พัฒนาการทางการเมืองของอยุธยาในยุคแรกเป็นผลมาจากการแข่งขันทางการเมืองของสองราชวงศ์ คือ ราชวงศ์เชียงราย* (ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระเจ้าอู่ทอง) และราชวงศ์สุพรรณภูมิ (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ขุนหลวงพ่องั่ว) ศาสตราจารย์ ดร. โอ. ดับบลิว. โวลเทอร์ส (Dr. O.W. Wolters) เรียกพัฒนาการแบบนี้ว่า การเมืองแบบทวิภาค (bi-polarity) หรือ สองขั้ว ซึ่งหมายความว่าการผลัดกันขึ้นมามีอำนาจทำให้อยุธยาขาดเอกภาพจนกระทั่งถึงรัชกาลสมเด็จพระอินทราชา (พ.ศ. ๑๙๕๒-๑๙๖๗)

เหตุผลประการหนึ่งซึ่งอาจช่วยเกื้อหนุนราชวงศ์สุพรรณบุรีก็คือ ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับราชสำนักจีน ความสัมพันธ์ในระบบการทูตแบบบรรณาการนี้เอื้ออำนวยประโยชน์แก่ราชสำนักไทย ๒ ทางคือ ทางด้านการเมืองกับทางด้านเศรษฐกิจ ในทางการเมือง เนื่องจากจีนเป็นจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ ดังนั้นการรับทูตจากเจ้าเมืองใดถือว่าเจ้าเมืองนั้นได้รับสิทธิธรรมในการเป็นผู้ปกครอง ในทางเศรษฐกิจระบบทูตบรรณาการเปิดช่องทางให้มีการค้าขายกับจีนมากขึ้น สมเด็จพระอินทราชา (พระนครินทราธิราช) เมื่อครั้งเป็นเจ้าเมืองสุพรรณภูมิได้มีความสัมพันธ์กับ

* เรียกว่าราชวงศ์เชียงราย เพราะถือว่าเป็นเชื้อสายพระเจ้าชัยศิริ ซึ่งอพยพมาจากทางเหนือ

จีนอย่างสนิทสนมถึงกับเสด็จไปเฝ้าจักรพรรดิจีนด้วยพระองค์เอง[๒] ราชวงศ์สุพรรณบุรีเองก็เล็งเห็นความสำคัญในเรื่องนี้เช่นกัน เพราะส่งทูตไปเฝ้าจักรพรรดิจีนอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ต้น

การขยายอาณาเขต

การขยายอำนาจของอาณาจักรอยุธยาเป็นชัยชนะของพลังแห่งการสร้างเอกภาพ (centripetal tendency) ซึ่งอาจเป็นอุดมการณ์ของดินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามาก่อนตั้งแต่สมัยทวารวดีและละโว้ แต่ทันทีที่พลังนี้เสื่อมลงพร้อมกับศูนย์อำนาจบ้านเมืองที่ถูกควบคุมอย่างหลวมๆ ก็จะพยายามแยกตัวเป็นอิสระแข่งขันกันเอง เหมือนดังในสมัยหลังรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ หลังการเสียกรุงแก่พม่าในครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๑๑๒) และการเสียกรุงครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) การสร้างเอกภาพทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีที่ ๑ ติดตามมาด้วยการขยายปริมณฑลการเมืองของอยุธยาออกไปในทิศทางต่างๆ ตลอดระยะเวลาหนึ่งศตวรรษแรก

(๑) การขยายอำนาจไปทางตะวันออก เพื่อครอบงำกัมพูชา และ กลุ่มเมืองอิสระในที่ราบสูงโคราช คือ พิมาย พนมรุ้ง และ เมืองพุทรา (พนมวัน)

(๒) การขยายอำนาจไปทางเหนือ คือ อาณาจักรสุโขทัย

(๓) การขยายอำนาจไปทางใต้ คือ แหลมมลายู

(๔) การขยายอำนาจไปทางทิศตะวันตก คือ หัวเมืองท่าทางฝั่งตะวันตก ซึ่งประกอบด้วยทวาย มะริด และตะนาวศรี เป็นต้น

การขยายอิทธิพลทางการเมืองของอยุธยาได้รับแรงดลบันดาลใจหรือแรงกระตุ้นจากสองสาเหตุ การขยายอำนาจไปทางกัมพูชาหรือที่ราบสูงโคราชมีปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะดินแดนดังกล่าวเป็นแหล่งทรัพยากรของป่า และเราไม่อาจมองข้ามภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ดินแดนละโว้-อโยธยาเดิมเป็นส่วนหนึ่งของโลกการเมืองเขมรสมัยเมืองพระนครหลวง (นครธม) ความเติบโตทางเศรษฐกิจของอยุธยาซึ่งมีฐานะกึ่งเมืองท่าทำให้พระนครศรีอยุธยามีศักยภาพในการระดมทรัพยากรและการค้าได้มากกว่าเมืองนครธมซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินและอาศัยฐานเกษตรกรรมอย่างเดียว แต่นครธมยังเป็นนครศักดิ์สิทธิ์และการครอบครองเมืองนครธมหมายถึงการได้สิทธิธรรมแห่งการเป็นทายาทของรัฐซึ่งเคยรุ่งเรืองมาก่อนอย่างเด็ดขาด การขยายอำนาจไปทางสุโขทัยเป็นความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์มาจากสมัยเขมรเข้ามาปกครองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนการขยายอำนาจไปยังหัวเมืองมอญในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) มีเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นใหญ่ เพราะทำให้ได้ครอบครองเมืองท่าสำคัญทางฝั่งทะเลอันดามัน ส่วนการขยายอำนาจลงไปในบริเวณคอคอดกระและคาบสมุทรมลายูเป็น การควบคุมผลประโยชน์ทางการค้าข้ามภูมิภาค

---

[๒] พระองค์เคยเสด็จไปเฝ้าจักรพรรดิจีน เพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ เมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๑๙๑๔ โดยถวาย ช้างขอ (ช้างที่ฝึกแล้ว) เต่าหกขา และของพื้นเมือง และเมื่อเสด็จกลับ จักรพรรดิจีนก็พระราชทานเครื่องผ้านุ่งห่มเป็นชุด ผ้าแพรสีลายดอกและผ้ากลับมา

๕. การปฏิรูปสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ : การจัดระบบบริหารราชการแผ่นดิน และควบคุมกำลังคน (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑)

หลักฐานต่าง ๆ ดูเหมือนชี้ว่า โครงสร้างทางการเมืองในสมัยต้นอยุธยาคงจะมีลักษณะหลวม ๆ แบบสมาพันธรัฐ ผู้ปกครองเมืองสำคัญ ๆ เช่น สุพรรณบุรี และ ลพบุรี ต่างยอมรับฐานะพิเศษของราชสำนักอยุธยา และผูกพันกับเมืองหลวงผ่านพิธีกรรม การสมรส และสายสัมพันธ์แบบเครือญาติเท่านั้น สภาพทางการเมืองเช่นนี้ทำให้เจ้าเมืองของเมืองสำคัญต่าง ๆ สร้างสมอำนาจได้อย่างเป็นอิสระ และในยามวิกฤติสามารถท้าทายอำนาจของศูนย์กลางได้ เช่น กรณีของเมืองสุพรรณบุรี ภายหลังการสวรรคตของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ความเป็นอิสระของเมืองต่าง ๆ เป็นปัญหาให้กับราชธานีที่กรุงศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้จากการแย่งชิงอำนาจระหว่างราชวงศ์สุพรรณบุรีกับราชวงศ์อู่ทอง จนในที่สุด ราชวงศ์อู่ทองถูกกำจัดออกไปจากการเมืองอยุธยาในสมัยสมเด็จพระอินทราชา ทำให้ราชวงศ์สุพรรณบุรีมีอำนาจเหนือที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแต่เพียงราชวงศ์เดียว นโยบายที่นำมาใช้เพื่อสร้างอำนาจและความมั่นคงให้กับศูนย์กลางในระยะแรก คือ การปกครองแบบเมืองลูกหลวงด้วยการส่งพระโอรสไปปกครองเมืองต่าง ๆ แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาการสะสมอำนาจของเมืองต่าง ๆ ได้ ปัญหาของหัวเมืองและอาณาเขตที่กว้างขวางขึ้นนี้เองนำไปสู่การปฏิรูปการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงจัดการปฏิรูปการปกครองโดยการตรากฎมณเฑียรบาล พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พระไอยการตำแหน่งนาทหาร และพระไอยการตำแหน่งนาหัวเมือง การออกกฎมณเฑียรบาล และ พระไอยการทั้ง ๓ ฉบับ แสดงว่ามีพระราชประสงค์จัดระบบการเมืองการปกครองทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในให้เป็นระเบียบ และแสดงให้เห็น

๑. ความพยายามที่จะสร้างเสถียรภาพของการเมืองในราชสำนัก ดังเห็นได้จากการกำหนดฐานะหน้าที่ และสิทธิทางการเมืองของเชื้อพระวงศ์ เช่น กำหนดว่า ...พระราชกุมารอันเกิดด้วยพระอัครมเหสี คือสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า...

๒. การจัดโครงสร้างอำนาจให้ชัดเจนขึ้น ด้วยการดึงอำนาจเข้าสู่จุดศูนย์กลางและสลายระบบราชการของเมืองที่เคยเป็นอิสระอยู่ก่อน เช่น สุโขทัย เข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันที่ส่วนกลาง และในขณะเดียวกันก็ขยายอำนาจการปกครองของราชธานีไปครอบคลุมเมืองต่าง ๆ มากขึ้น

๓. การกำหนดวิธีการควบคุม "กำลังคน" ของขุนนางในตำแหน่งต่าง ๆ ให้ชัดเจนมากกว่าเดิม

สิ่งที่ควรตระหนักก็คือ การจัดการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นมิได้เป็นการจัดใหม่แต่เป็นการปรับปรุงตำแหน่งขุนนางที่เคยมีอยู่แล้วให้เป็นระบบมากขึ้น

๖. อาณาจักรอยุธยาในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ถึงการเสียกรุงครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๑๑๒)

ช่วงนี้ตรงกับช่วงที่อาณาจักรอยุธยาต้องเผชิญกับปัญหาที่สำคัญสองประการคือ การแย่งชิงอำนาจภายในราชธานี และการขยายอำนาจของราชวงศ์

ตองอูของพม่า

เหตุผลหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถคือ การลดการสะสมอำนาจของเมืองต่างๆ ไปพร้อมกับการจัดสรรกำลังคนในกลุ่มข้าราชการ ด้วยการกำหนด "ศักดินา" ผลก็คือสามารถลดอำนาจเจ้าเมืองต่างๆ ลงได้ระดับหนึ่ง แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นทดแทนและนับเป็นปัญหาใหญ่ที่คุกคามความมั่นคงของราชบัลลังก์ตลอดมาก็คือการแย่งชิงอำนาจที่เกิดขึ้นภายในศูนย์กลางเสียเอง ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้การปฏิรูปการเมืองการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะลดอำนาจของเจ้าเมืองต่างๆ ลงได้ แต่กลับไปเพิ่มอำนาจให้ขุนนาง ข้าราชการ และ เชื้อพระวงศ์ภายในราชธานีอย่างสูง จนกลายเป็นอันตรายต่อราชบัลลังก์ หลังรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถดูเหมือนว่าการเมืองของอยุธยาดูจะสงบและปราศจากการแย่งชิงอำนาจอยู่ระยะหนึ่ง ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเป็นพระโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับกล่าวตรงกันว่าเป็นสมัยที่มีความเจริญและปราศจากการทำสงครามทั้งภายในและภายนอกรวมทั้งเป็นยุคที่มีการสร้างระเบียบแบบแผนภายในราชอาณาจักรหลายอย่าง เช่น ทำตำราพิชัยสงคราม และแรก [ทำสารบาญ]ชี[๑] พระราชสำฤทธิ์[๒]ทุกเมือง

วันวลิตยังกล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์แรกที่กำหนดให้มีพิธีฉลองและวันการละเล่นขึ้นในประเทศ ซึ่งพระเจ้าปราสาททองได้ฟื้นฟูเรื่องนี้ขึ้นใหม่อีกครั้ง รวมทั้งทรงส่งเสริมศาสนาด้วยการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามและกุฏิพระ ซึ่งตรงกับ **พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ** ที่กล่าวว่า พระองค์โปรดให้สร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์พร้อมกับหล่อพระพุทธเจ้าศรีสรรเพชญ์ซึ่งเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่มาก คือ สูงตั้งแต่พระบาทถึงยอดพระรัศมีสูงได้ ๘ วา พระพักตร์ยาว ๔ ศอก พระพักตร์กว้าง ๓ ศอก พระอุระกว้าง ๑๑ ศอก และหุ้มทองน้ำหนัก ๕ หมื่นสามพันชั่ง

นอกจากนี้ยังเป็นสมัยแรกที่มีการเดินทางเข้ามาของกลุ่มพ่อค้ายุโรป คือ การเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตของโปรตุเกส ซึ่งเป็นชาวตะวันตกชาติแรก ที่เดินทางเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดูอาร์เต้ เฟอร์นันเดส เป็นทูตนำสารของ อัลฟองโซ อัลบูเคอร์ก แม่ทัพใหญ่ของโปรตุเกสที่ประจำอยู่ที่มะละกาได้เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยา เพื่อขอทำไมตรี และการค้า การเข้ามาของโปรตุเกส มีความสำคัญ ๒ ประการคือ ประการแรก ทำให้การค้าของอยุธยาทางฝั่งตะวันตกเพิ่มความสำคัญมากขึ้น ประการที่สองคือ พวกโปรตุเกสได้นำอาวุธแบบใหม่และมีประสิทธิภาพเข้ามาถวาย ได้แก่ ปืนประเภทต่างๆ และกระสุนดินดำ ในภายหลังพวกนักเผชิญโชคโปรตุเกสยังเข้ามาเป็นทหารอาสาฝรั่งและช่วยฝึกวิธีใช้อาวุธแบบตะวันตกด้วย

ปัญหาการแย่งชิงราชบัลลังก์เริ่มอีกครั้งในสมัยพระรัษฎาธิราช พระราชโอรสของสมเด็จพระบรม-

---

[๑] คือการสำรวจสำมะโนครัวไพร่พล

[๒] ไม่ทราบว่าหมายถึงอะไร

ราชาธิราชที่ ๔ (หน่อพุทธางกูร) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยากล่าวเพียงว่า "พระราชกุมารท่านเป็นเหตุจึงได้ราชสมบัติแต่พระไชยราชา" แต่จดหมายเหตุวันวลิตเล่ารายละเอียดว่า พระรัษฎาธิราช (Woo-Rhae Rassae Thae Thieraya) ทรงขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนมายุได้ ๕ พรรษา หลังจากทรงปกครองอยู่ ๕ เดือน ก็ถูกพระญาติห่าง ๆ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ปลงพระชนม์ ซึ่งพระญาติพระองค์นี้ก็คือพระไชยราชานั่นเอง หลังจากนี้เป็นต้นมา การแย่งชิงราชบัลลังก์ได้เกิดขึ้นเกือบทุกรัชกาล

รัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราชเป็นรัชกาลที่อยุธยาประสบความสำเร็จในการขยายอำนาจขึ้นไปสู่ทางเหนือ แต่กลับประสบปัญหาภายในราชสำนัก เมื่อท้าวศรีสุดาจันทร์ได้วางแผนปลงพระชนม์พระองค์สำเร็จแล้วได้เปิดทางให้ขุนชินราช (ขุนวรวงศา) ชู้รักของพระนางขึ้นเป็นกษัตริย์ในท่ามกลางความไม่พอใจของเชื้อพระวงศ์และเสนาบดี **พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์** กล่าวว่าขุนชินราชปกครองอยู่เพียง ๔๒ วัน พระเทียรราชากับขุนนางกลุ่มหนึ่งได้ร่วมมือกันจับพระองค์ไปปลงพระชนม์เสีย แล้วพระเทียรราชาจึงขึ้นครองราชย์แทน ทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ขุนนางที่ร่วมมือกับพระเทียรราชาส่วนใหญ่เป็นขุนนางภายในกรุงศรีอยุธยา

หลังจากที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ได้ปูนบำเหน็จขุนนางที่ช่วยเหลือพระองค์ดังต่อไปนี้

(๑) ขุนพิเรนทรเทพ ซึ่งมีบิดาเป็นฝ่ายราชวงศ์สุโขทัย และมารดาเป็นพระญาติสมเด็จพระไชยราชาธิราชฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยา ได้รับพระราชทาน พระนางวิสุทธิกษัตรี พระราชธิดาของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กับโปรดฯ ให้เป็นเจ้าประเทศราชครองเมืองพิษณุโลก พระนามว่าพระมหาธรรมราชา

(๒) ขุนอินทรเทพ โปรดให้เป็นเจ้าพระยาธรรมาโศกราช และได้รับพระราชทานบุตรสาวพระสนมเป็นภรรยา

(๓) หลวงศรียศ เป็นที่เจ้าพระยามหาเสนาบดี

(๔) หมื่นราชเสน่หาได้เป็นเจ้าพระยามหาเทพ และได้บุตรสาวพระสนมเป็นภรรยาพระราชทาน

อาจกล่าวได้ว่าการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้นเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างกลุ่มเชื้อพระวงศ์ (พระเทียรราชา) กับกลุ่มขุนนางภายในกรุงศรีอยุธยาและเป็นการสร้างสมอำนาจในตัวราชธานีเอง มิใช่เป็นการกบฏที่เกิดจากหัวเมืองภายนอกอีกต่อไป และอาจกล่าวได้ว่าในช่วงรอยต่อระหว่างสมเด็จพระไชยราชาธิราชกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้น เป็นระยะที่มีการแย่งชิงราชสมบัติและกำจัดขุนนางเป็นจำนวนมากกว่าในช่วงที่แล้วมา

ปัญหาใหญ่ที่สำคัญในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็คือ การเผชิญหน้ากับกษัตริย์พม่าในสมัยราชวงศ์ตองอู ซึ่งกำลังมีอำนาจทางการทหารเข้มแข็งจากการปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ การขยายอำนาจของพม่าเข้ามาในอาณาจักรอยุธยาทำได้ง่ายขึ้นเมื่อพระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้แห่งราชวงศ์ตองอูสามารถผนวกอาณาจักรล้านนา และมอญเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพม่า และการย้ายเมืองหลวงมายังหงสาวดีทำให้อาณาเขตของพม่าอยู่ติดกับอาณาจักรอยุธยา แต่ที่สำคัญที่สุด คือ เป้าหมายของพม่าอยู่ที่เมืองท่าตะนาวศรี มะริด และทะวาย

ในบทความเรื่อง **ศึกตะเบงชะเวตี้และศึก**

บุเรงนอง ในหนังสือ **พม่าอ่านไทย** อูซาน เยง นักวิชาการพม่า กล่าวว่า สงครามคราวเสียกรุงนี้ พม่ายกทัพมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๑๑ ทัพพม่าที่ยกเข้ามาครั้งนี้เป็นทัพใหญ่มากเพราะได้เกณฑ์ทัพจากเมืองต่าง ๆ ภายในพม่า และมีทหารต่างชาติชาวโปรตุเกสเข้าร่วมด้วย กองทัพพม่าเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาทุก ๆ ด้าน เช่น ทัพเจ้าเมืองตองอู เจ้าเมืองพะสิม ทัพอภัยคามณี และทัพมอญเมาะตะมะตั้งค่ายปิดล้อมพระนครอยู่ด้านเหนือ ทัพมหาอุปราชาและทัพเจ้าเมืองพิษณุโลกตั้งปิดอยู่ด้านทิศตะวันออก ทัพเจ้าเมืองอังวะตั้งอยู่ทางทิศใต้ ทัพเจ้าเมืองสายาวดีและทัพบริวารจากเชียงใหม่ตั้งอยู่ด้านตะวันตกของพระนคร สงครามครั้งนี้เป็นสงครามที่มีความยืดเยื้อมาก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคตระหว่างการทำสงคราม สมเด็จพระมหินทราธิราชจึงทำสงครามต่อและพยายามขอยุติสงครามแต่ไม่เป็นผล นอกจากนั้นมีขุนนางและเมืองต่าง ๆ ไปเข้ากับฝ่ายพม่า เช่น พระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลก พระราชบุตรเขยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และพระยาจักรีซึ่งหลักฐานพม่ากล่าวว่าพระยาจักรีเป็นขุนนางที่พม่าใช้ให้เป็นไส้ศึก

ในที่สุดพม่าก็สามารถยึดอยุธยาได้ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยากล่าวตรงกันว่า

> ...ครั้นเถิงศักราช ๙๓๑ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๑๑๒) ณ วันอาทิตย์ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๙ เพลารุ่งแล้วประมาณ ๓ นาฬิกา ก็เสียกรุงพระนครศรีอยุธยาแก่พระเจ้าหงสา...

หลังจากเสร็จสงครามแล้ว พระเจ้าบุเรงนองก็ให้พระมหาธรรมราชาปกครองที่กรุงศรีอยุธยา วัน วลิต กล่าวว่าพระมหาธรรมราชาได้ปกครองที่อยุธยาโดยมีเงื่อนไขว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามจะต้องส่งบรรณาการให้แก่พระเจ้าแผ่นดินพะโค และพระเจ้าแผ่นดินสยามทุกพระองค์จะต้องส่งพระราชโอรสองค์หนึ่งหรือสององค์ ในกรณีที่ไม่มีพระโอรสก็ต้องส่งพระญาติที่เป็นชายไปเป็นตัวประกันที่หงสาวดี นอกจากนี้ วัน วลิตยังกล่าวอีกว่า เมื่อพระเจ้าบุเรงนองเสด็จกลับหงสาวดีนั้นพระองค์นำสมเด็จพระนเรศวร พระโอรสองค์โตของสมเด็จพระมหาธรรมราชากลับไปด้วย ในขณะที่ **พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์** กล่าวว่าพระเจ้าบุเรงนองทรงเชิญสมเด็จพระมหินทร์กลับไป

๗. การฟื้นฟูบ้านเมืองหลังการเสียกรุงครั้งที่ ๑ : สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ.๒๑๓๓-พ.ศ.๒๑๕๓)

หลังการเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๑ เป็นระยะที่อาณาจักรประสบปัญหาต่าง ๆ มากมาย เช่น การสูญเสียกำลังคน เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งภายในก่อนการเสียกรุง เช่น กรณีท้าวศรีสุดาจันทร์และขุนชินราช การทำสงครามกับพม่าอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ และในระยะที่กรุงศรีอยุธยาติดศึกกับพม่าและมีความอ่อนแอนั้น พระยาละแวก (เขมร) จะถือโอกาสยกทัพเข้ามากรุงศรีอยุธยาหรือตามชายแดนพร้อมกับกวาดต้อนคนไปเสมอ

ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือปัญหาความปั่นป่วนทางด้านเศรษฐกิจเนื่องมาจากการทำสงครามยืดเยื้อกับพม่า ทำให้ละเลยการเพาะปลูกซึ่งเป็น

พื้นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญ นอกจากนั้นเป็นปัญหาจากธรรมชาติซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการเพาะปลูกมาก เป็นต้นว่าพ.ศ. ๒๑๐๗ และในช่วง พ.ศ. ๒๑๑๔-๒๑๑๖ กรุงศรีอยุธยาประสบปัญหาความแห้งแล้ง พ.ศ. ๒๑๑๗ ประสบปัญหาน้ำท่วม และใน พ.ศ.๒๑๓๒ ราคาข้าวแพงขึ้น

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา พระองค์ได้เริ่มขยายอำนาจและสร้างสิทธิธรรมให้กับราชวงศ์ของพระองค์ รวมทั้งการสร้างสิทธิธรรมของกรุงศรีอยุธยาใหม่อีกครั้งด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การที่พระองค์พยายามขยายอำนาจไปยังเมืองต่างๆ ซึ่งเคยอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรอยุธยามาก่อน ซึ่งก็ประสบความสำเร็จมาก ใน **พงศาวดารฉบับวันวลิต** กล่าวว่า มีเมืองต่างๆ เช่น ล้านช้าง เชียงใหม่ ลำปาง และกัมพูชา เข้ามาเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ทางด้านการปกครองนั้นเนื่องจากความวุ่นวายจากการรุกรานของทั้งพม่าและเขมร รวมทั้งความพยายามฟื้นฟูอยุธยาหลังจากที่ถูกปกครองโดยพม่า ทำให้พระองค์ทรงดำเนินนโยบายการปกครองที่เน้นระเบียบวินัยที่เข้มงวด วัน วลิตกล่าวว่า รัชสมัยของพระองค์เป็นสมัยที่ปกครองแบบทหาร และเข้มงวดมากที่สุดเท่าที่เคยมีมาในสยาม

นโยบายการปกครองเป็นแบบการดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ซึ่งจะเห็นได้จากการที่พระองค์ส่งคนออกไปปกครองเมืองต่างๆ ที่สำคัญ เช่น ให้พระยาชัยบูรณ์ เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ ปกครองเมืองพิษณุโลก พระศรีเสาวภาคไปรักษาเมืองสุโขทัย พระองค์ทองไปรักษาเมืองพิชัย

การฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาอีกประการหนึ่งของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็คือ การยอมรับพ่อค้าชาวต่างชาติ โดยเฉพาะพ่อค้าตะวันตกให้เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา ชาวต่างชาติที่เข้ามาในช่วงนี้ คือ ดัตช์ หรือ ฮอลันดา

การค้าระหว่างไทยกับฮอลันดามิได้ติดต่อกับรัฐบาลโดยตรง แต่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักอยุธยากับบริษัท V.O.C. (United Dutch East India Company) การค้าของฮอลันดาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประสบความสำเร็จสูงกว่าชาติตะวันตกอื่นๆ ในช่วงทศวรรษเดียวกันนี้ เป็นเพราะนโยบายทางการค้าของฮอลันดานั้นไม่ได้มุ่งควบคุมเส้นทางการค้าระหว่างเอเชียกับยุโรปเหมือนโปรตุเกส แต่พ่อค้าฮอลันดาจะทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางระหว่างเมืองต่างๆ ในเอเชีย เช่น ทำการค้าระหว่างญี่ปุ่นกับอยุธยา

ฮอลันดาเข้ามาตั้งสถานีการค้าที่ปัตตานีเมื่อพ.ศ. ๒๑๔๔ ครั้นถึง พ.ศ.๒๑๔๗ บริษัท V.O.C. ส่งคอเนลิสสเปกซ์เข้ามาเจรจาสัมพันธไมตรีกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์โปรดฯ ให้ฮอลันดาเข้ามาตั้งสถานีการค้าที่อยุธยาโดยมีคอเนลิสสเปกซ์เป็นผู้อำนวยการสถานีคนแรก นอกจากที่อยุธยาและปัตตานีแล้ว ฮอลันดายังเปิดสถานีการค้าที่เมืองอื่นๆ ด้วย เช่น ภูเก็ต นครศรีธรรมราช และสงขลา ซึ่งเป็นแหล่งแร่ดีบุกที่สำคัญ

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่ารัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นรัชสมัยที่มีความพยายามสร้างความมั่นคงให้กับกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่งและนับว่าประสบผลสำเร็จมากพอสมควร เมื่อมาถึงสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ พระองค์ได้สานต่อระบบการปกครอง

ที่มีระเบียบแบบแผนสืบมา

ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นสมัยที่กรุงศรีอยุธยามีความเข้มแข็งมากขึ้น และปลอดจากปัญหาการรุกรานจากภายนอกทั้งพม่าและเขมรวัน วลิต กล่าวว่าพระองค์ได้เริ่มดำเนินการจัดระเบียบและควบคุมสังคมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น คือ มีการฟื้นฟู และปรับปรุงทางด้านกฎหมาย และระบบภาษีอากร เช่น

> ...ทรงพระกรุณาตั้งพระราชกำหนดกฎพระไอยการ และส่วยสัดพัฒนากรขนอนตลาด...พร้อมกันนั้นก็ให้นับไม้ผลทุกต้นในราชอาณาจักร และทรงเก็บภาษีต้นไม้แต่ละต้นเหล่านั้นทุกปี

นอกจากนั้น พระองค์ทรงพยายามจำกัดอำนาจของขุนนางทั้งในส่วนกลางและหัวเมืองโดยมีรับสั่งให้เจ้าเมืองทั้งหลาย ส่งบัญชีไพร่ในสังกัดตนเข้ามาในเมืองหลวง หากผู้ใดมีไพร่มากกว่าที่แจ้งไว้แล้ว ไพร่ที่ไม่ได้แจ้งจะต้องถวายแก่พระเจ้าแผ่นดิน กำหนดว่าเมื่อขุนนางสิ้นชีวิตลง หนึ่งในสามของสมบัติจะต้องตกเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน รวมทั้งยังกำหนดให้ขุนนางตำแหน่งสูงๆ เช่น ออกญาวัง ออกญาพิษณุโลก ออกญาพลเทพ และออกญาพระคลัง ถวายเงินบริจาคในนามของหน่วยงานของตน เมื่อพระองค์ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์สิ่งใดสิ่งหนึ่ง

๘. รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม-สมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๕๔-๒๒๓๑)

ระยะเวลากว่า ๗๐ ปี ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กรุงศรีอยุธยาเจริญทางการค้าอย่างสูง โดยเฉพาะการค้าต่างประเทศ กรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าต่างๆ มีความคึกคักมาก จากการเข้ามาชุมนุมของพ่อค้าที่เดินทางมาจากทั่วทุกสารทิศ การขยายตัวของกลุ่มพ่อค้าในช่วงนี้นอกจากสร้างความมั่งคั่งให้แก่ราชสำนักแล้ว ยังมีผลต่อการเมืองในอาณาจักรด้วย เนื่องจากพ่อค้าจำนวนไม่น้อยพยายามเข้าไปมีบทบาททางการเมือง เพื่อออภิสิทธิ์ในการผูกขาดสินค้าที่สำคัญ และสร้างผลกำไรสูง เช่น หนังกวาง ดีบุก และพริกไทย เป็นต้น

ชาวโปรตุเกสที่เข้ามาในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ นั้น มีทั้งพ่อค้า และผู้ที่เข้ามาเป็นทหารรับจ้าง ซึ่งเรียกว่า กองอาสาต่างชาติ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกคนกลุ่มนี้ว่า "ผู้ชำนัญพิเศษ" หน้าที่สำคัญคือ เป็นทหารองครักษ์ของพระมหากษัตริย์ และได้รับความไว้วางใจมากกว่าคนไทยเอง เพราะอยู่นอกกรอบวัฒนธรรมการเมืองไทย และไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องการโอนย้ายถ่ายเทความจงรักภักดีไปสู่ขุนนาง กองอาสาต่างชาติไม่ได้รับอนุญาตให้คุมไพร่ไทย ไพร่ในกองอาสาก็คือ ชนชาติเดียวกับเจ้ากรม ดังนั้นโอกาสที่จะขยายอิทธิพลในหมู่ชาวพื้นเมืองถึงขนาดที่จะใช้เป็นกำลังทางการเมืองจึงทำได้ยาก

ในด้านการเมือง ตั้งแต่ปลายรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นต้นมา เริ่มเกิดปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติในทุกรัชกาล ปรากฏการณ์ใหม่ในช่วงนี้ก็คือ ผู้ที่ขึ้นครองราชบัลลังก์อยุธยาไม่จำเป็นต้องเป็นพระโอรสองค์โต หรือพระญาติสนิทเท่านั้น ผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองสูงก็มีสิทธิ์ขึ้นครองราชย์ได้ เช่น สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และสมเด็จพระเพทราชา เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีบทบาททางการ

เมืองมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม กล่าวคือ เป็นออกญาศรีวรวงศ์ ทำหน้าที่ดูแลกิจการต่าง ๆ ในพระราชวัง วัน วลิตกล่าวว่า ออกญาศรีวรวงศ์เป็นผู้ที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททรงโปรดปรานที่สุด และเมื่อประชวรหนัก ออกญาศรีวรวงศ์เป็นผู้เดียวที่พระองค์ทรงไว้วางพระทัย ในสมัยสมเด็จพระเชษฐาธิราช ออกญาศรีวรวงศ์ได้เลื่อนเป็นออกญากลาโหม นอกจากมีอำนาจทางการเมืองสูงแล้ว ยังเป็นผู้มีไพร่อยู่ในสังกัดมาก เพราะได้รับพระราชทานทรัพย์สมบัติที่รับจากขุนนางที่ถูกลงอาญา ถูกเนรเทศ หรือถูกถอดจากตำแหน่ง นอกจากนั้นขุนนางส่วนใหญ่ในราชสำนักยังสวามิภักดิ์แก่ออกญากลาโหมด้วย วัน วลิตบอกว่า ขุนนางที่ขึ้นกับออกญากลาโหมมีมากกว่าที่ขึ้นกับพระมหากษัตริย์เสียอีก

นอกจากมีความสัมพันธ์กับขุนนางในราชสำนักแล้ว ออกญากลาโหมยังมีความใกล้ชิดกับออกญาเสนาภิมุข หัวหน้าชุมชนญี่ปุ่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม คนทั้งสองร่วมมือกันในการดำเนินนโยบายทางการเมืองภายในอยุธยาหลายประการ ที่สำคัญคือ ร่วมมือกันช่วยผลักดันให้พระเชษฐาธิราชขึ้นครองราชย์ได้เป็นผลสำเร็จ แม้แต่การขึ้นครองราชย์ของพระองค์เองก็ตาม ก็เป็นผลมาจากการยืมมือออกญาเสนาภิมุขเข้ามาช่วย เช่น ในการกำจัดฝ่ายตรงกันข้าม แต่เมื่อออกญากลาโหมได้ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแล้ว พระองค์กลับทรงพยายามบั่นทอนอำนาจขุนนางโดยการสับเปลี่ยนขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ บ่อย ๆ หรือหาเหตุกำจัดขุนนางที่มีทีท่าว่าจะมีอิทธิพลมากจนอาจเป็นภัยต่อราชสำนัก พระองค์ทรงโปรดฯ ใช้ชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวตะวันตกเข้ามาทำงานในราชสำนักและคานอำนาจขุนนางฝ่ายปกครอง ชาวต่างชาติทำหน้าที่เป็นทั้งข้าราชการในราชสำนัก และกองอาสาไปพร้อม ๆ กัน ชาวต่างชาติที่มีบทบาทในรัชสมัยนี้มีชาวดัตช์ ญี่ปุ่น โปรตุเกส และอิหร่าน ในที่นี้ จะขอยกตัวอย่างชาวต่างชาติที่สำคัญคือ ฮอลันดา

ราชสำนักอยุธยากับบริษัท V.O.C ต่างก็มีผลประโยชน์ที่เอื้อกันอยู่กล่าวคือ บริษัทให้ความช่วยเหลือทางด้านอาวุธ และกองกำลังที่เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ ผู้สำเร็จราชการฮอลันดาที่เมืองบัตตาเวียได้มีหนังสือรับรองมายังกรุงศรีอยุธยาว่าจะให้ความช่วยเหลือทางทหารแก่สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง นอกจากนั้น ฮอลันดายังทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางในการนำสินค้าของอยุธยาเข้าไปขายที่ญี่ปุ่น เมื่อญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศ เพราะหลังจากประกาศปิดประเทศแล้วญี่ปุ่นยอมให้จีนกับฮอลันดาเท่านั้นเข้าไปค้าขายได้ สำหรับฮอลันดาการค้ากับอาณาจักรอยุธยาให้ผลกำไรสูง และอยุธยาเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ที่ส่งไปยังบัตตาเวียซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าของฮอลันดาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันและกันนี้เอง ทำให้ฮอลันดาเป็นชาติตะวันตกที่มีบทบาทสูงมากในรัชสมัยนี้ จะเห็นได้จากที่ตุรแปงกล่าวว่า

> สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงให้ความสะดวกทางการค้าแก่พวกฮอลันดามาก และพวกฮอลันดาก็ให้การสนับสนุนสมเด็จพระเจ้าปราสาททองมากที่สุดด้วย

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังโปรดฯ แต่งตั้งชาวต่างชาติให้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองอีกด้วย เช่น ออกญาพิชิต (คงจะเป็นขุนนางในกรมพระคลัง)

เป็นพวกแขก โยช เซาเตน รายงานว่า ชาวโปรตุเกสในอยุธยาก็ได้รับการแต่งตั้งให้มียศขุนนาง และได้รับประโยชน์เป็นอันมาก

แม้ว่าพระเจ้าปราสาททองได้จำกัดอำนาจและบทบาทของขุนนางมากเพียงใดก็ตาม พระองค์ก็ยังไม่สามารถควบคุมอำนาจขุนนางได้โดยตลอด รวมทั้งไม่สามารถสร้างฐานอำนาจที่มั่นคงให้กับพระโอรสคือเจ้าฟ้าไชยในการก้าวขึ้นสู่ราชบัลลังก์ได้ตามที่ทรงตั้งพระทัยไว้ เพราะเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ได้เกิดการแย่งชิงอำนาจระหว่างเจ้าฟ้าไชยซึ่งเป็นพระโอรสที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องการให้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ กับพระศรีสุธรรมพระอนุชาของพระเจ้าปราสาททอง และพระนารายณ์โอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่เกิดจากมเหสีฝ่ายซ้าย ผลก็คือพระนารายณ์ได้รับชัยชนะ และขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าปราสาททอง

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเองก็มีบทบาททางการเมืองสูงมาก่อนขึ้นครองราชย์ ทั้ง **คำให้การชาวกรุงเก่า** และ**พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา** หลายฉบับได้กล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระนารายณ์ฯ มาตลอดซึ่งก็ตรงกับบันทึกของ Westerwolt ใน พ.ศ. ๒๑๙๘ ซึ่งกล่าวว่า พระนารายณ์ทรงได้รับมอบหมายจากพระราชบิดาให้ปกครองบริเวณรอบ ๆ อยุธยา ลักษณะการรับผิดชอบงานดังกล่าวนี้ ทำให้พระองค์กลายเป็นผู้มีอำนาจและบทบาททางการเมืองค่อนข้างสูง

ในการช่วงชิงราชสมบัตินั้น พระองค์ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางในราชสำนักกับชาวต่างชาติเป็นจำนวนมาก **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์** ของ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงรายชื่อขุนนางที่ช่วยให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงขึ้นครองราชย์ไว้ เช่น ขุนเสนาชัย ขุนสิทธิศรักษ์ ออกญาสุโขทัย ออกญาวัง และออกญาพระอาลักษณ์ เป็นต้น ในขณะที่ตุรแปง กล่าวว่าพระองค์ทรงได้รับความร่วมมือจากโปรตุเกสและพวกยุโรปที่กล้าหาญ ๑,๐๐๐ คน กองอาสาโปรตุเกสอ้างว่า พวกตนเป็นกลุ่มแรกที่ถวายความช่วยเหลือก่อนผู้อื่นทั้งหมดเพื่อแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ทางการค้า **พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)** กล่าวถึงความช่วยเหลือของกองอาสาญี่ปุ่นว่าพระยาเสนาภิมุขและพระยาไชยสุระ นำกองอาสาญี่ปุ่น ๔๐ คนมาถวายบังคมทูลขออาสาราชการ

เมื่อการขึ้นครองราชย์ของพระองค์เกิดจากความร่วมมือในวงกว้างทั้งขุนนางและกองอาสาเช่นที่กล่าวมาแล้ว ก็น่าที่จะทำให้ราชบัลลังก์มีความมั่นคงมาก แต่ในความเป็นจริงแล้วรัชกาลของพระองค์มีปัญหามาตั้งแต่ต้น เช่น ความไม่พอใจของเชื้อพระวงศ์และขุนนางบางกลุ่ม ซึ่งสะท้อนให้เห็นจาก กบฏไตรภูวนาทิตย์ซึ่งเกิดหลังจากที่พระองค์ขึ้นครองราชย์เพียงสองเดือน ปัญหาอีกประการก็คือ การเรืองอำนาจของฮอลันดาตั้งแต่ปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าประสาททอง และเป็นปัญหาที่ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเช่น พ.ศ. ๒๒๐๔ ฮอลันดายึดเรือซึ่งชักธงโปรตุเกสในอ่าวตังเกี๋ย แต่ปรากฏว่าสินค้าในเรือเป็นของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไทยกับฮอลันดาจึงเกิดกรณีพิพาทกัน ไทยเรียกค่าเสียหายจากบริษัทของฮอลันดาเป็นเงิน ๘๔,๐๐๐ เหรียญ

เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๒๐๗ ฮอลันดาได้มีเรื่องทะเลาะวิวาทกับพวกที่ท่าเรือ ฮอลันดาจึงนำเรือ

มาปิดปากอ่าว เพื่อเรียกค่าไถ่จากเรือที่จะออกไปเข้าใจว่าในระยะเดียวกันนี้ได้เกิดปัญหาชาวจีนเข้าล้อมคลังสินค้าของฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยาด้วย ปัญหานี้เองได้เกิดการทำสงครามระหว่างอยุธยากับฮอลันดา ทางบริษัทฮอลันดาได้นำเรือรบ ๒ ลำมาปิดปากอ่าวไทย และกล่าวหาว่าไทยประพฤติผิดสัญญาซึ่งทำไว้กับฝ่ายฮอลันดา ๆ จึงให้เลิกการเดินเรือมายังอยุธยา และให้ตัวแทนการค้าออกเดินทางกลับเมืองปัตตาเวีย ทางอยุธยาจึงต้องส่งทูตไปยังปัตตาเวีย เพื่อเจรจาขอทำการค้าขายดังเดิม และยินยอมตามคำขอต่าง ๆ ของบริษัท จึงมีการลงนามในสนธิสัญญาการเมืองและการค้า ฉบับหนึ่งในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๒๐๗ อนุญาตให้ฮอลันดาผูกขาดการค้าหนังสัตว์ เช่น หนังกวางและหนังโค แต่เพียงผู้เดียว ผูกขาดการค้าทางทะเลระหว่างอยุธยาและเมืองจีน ให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในทางศาลแก่ฮอลันดา และห้ามมิให้เรือสินค้าของคนไทยไม่ว่าจะเป็นเรือหลวงหรือเรือเอกชน จ้างชาวจีน ญี่ปุ่น กวางตุ้ง โคชินไชน่า ตังเกี๋ย ไว้ใช้ในเรือลำเภาเป็นอันขาด ถ้าหากฮอลันดาพบว่ามีเรือลำใดจ้างคนสัญชาติดังกล่าวจะถูกยึดเข้าเป็นสมบัติของบริษัททันที

จากปัญหาต่าง ๆ ทั้งปัญหาภายในอาณาจักร คือ กบฏไตรภูวนาทิตย์ ซึ่งเป็นการท้าทายอำนาจของกลุ่มขุนนางและปัญหาภายนอกคือ อำนาจของฮอลันดานำไปสู่ความไว้วางใจอย่างมากต่อการดึงต่างชาติเข้ามาทำงานในราชสำนักโดยเฉพาะฟอลคอน อันจะนำไปสู่ปัญหาอย่างมากในรัชสมัยการปกครองของพระองค์ ต่างชาติกลุ่มแรกที่พระองค์หวังจะนำเข้ามาเพื่อคานอำนาจฮอลันดาในตอนแรกคือบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ แต่การค้าของอังกฤษในอาณาจักรอยุธยาไม่ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก เพราะถูกรบกวนจากพ่อค้าฮอลันดาและพ่อค้าเอกชนอังกฤษที่ไม่ได้ขึ้นกับบริษัท จนในที่สุดบริษัทอังกฤษต้องปิดสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยาไป

ในอีกด้านหนึ่ง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสนพระทัยติดต่อกับฝรั่งเศสเป็นอันมาก จริง ๆ แล้วจุดประสงค์แรกของฝรั่งเศสในการเดินทางเข้ามาที่กรุงศรีอยุธยาก็คือ ต้องการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ ชาวฝรั่งเศสกลุ่มแรกที่เดินทางเข้ามาคือ คณะของบาทหลวงปัลลูและบาทหลวงเดอ ลามอต ลังแบรต์ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๕ หลังจากนั้นเป็นต้นมาก็มีชาวฝรั่งเศสกลุ่มต่าง ๆ เช่น บาทหลวง และกลุ่มพ่อค้าติดตามเข้ามา ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับอาณาจักรอยุธยาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มีการแลกเปลี่ยนทูตและที่สำคัญราชสำนักฝรั่งเศสได้ให้การสนับสนุนทางด้านการทหารและอาวุธที่ทันสมัยด้วย

ฝรั่งเศสมีบทบาทในการค้ำจุนราชบัลลังก์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะมีชาวฝรั่งเศสจำนวนไม่น้อยเข้ามารับราชการในอาณาจักรอยุธยา เช่น เมื่อบาทหลวงเดอร์ชัวซีย์ มาเข้าเฝ้า พระองค์ได้ขอตัวเชอวาลิเอร์ เดอฟอร์บัง (ซึ่งเป็นเรือโทเข้ามากับคณะทูตฝรั่งเศส คือ บาทหลวงเดอชัวซีย์) ไว้ใช้ในราชการกองทัพ (ตอนหลังได้รับยศเป็นออกพระศักดิสงคราม) ในครั้งนี้ บาทหลวงเดอชัวซีย์ ได้ถวายเดอ ลามาร์ (De Lamar) วิศวกรชาวฝรั่งเศสให้อยู่ทำการบูรณะป้อมปืนที่บางกอกด้วย เพราะเห็นว่าอยู่สภาพที่ทรุดโทรม พระองค์โปรดให้ฟอร์บังเป็นเจ้าเมืองบางกอกและร่วมมือกับเดอ ลามาร์

ในการบูรณะป้อมที่บางกอก กับฝึกหัดทหารตามยุทธวินัยฝรั่งเศสอีกด้วย

นอกจากชาวฝรั่งเศสแล้ว มีหลักฐานว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้จ้างชนต่างชาติอื่นอีกเป็นจำนวนมาก บาทหลวงเดอชัวซีย์ กล่าวถึงกองอาสาต่างชาติในสมัยนี้ว่า "ทหารรักษาพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดินประกอบด้วยกองร้อยทหารม้าของชาติที่นับถือศาสนาพระมะหะหมัดสองกองร้อย กับทหารม้าชาติจีนอีกสองกองร้อย นอกจากนี้ยังมีกองอาสามอญ กองอาสากัมพูชา กับกองอาสาลาวอีกอย่างละสองกองร้อย" การจ้างชาวต่างชาติเข้ามารับราชการมีขอบเขตที่กว้างขวาง เช่น ทรงตั้งชาวอิหร่านเป็นพระยาพระคลังต่อเนื่องกันถึง ๒ คน ลาลูแบร์กล่าวว่า "พวกแขกมัวร์ตั้งเนื้อตั้งตัวได้เป็นอย่างดีในรัชกาลนี้มีอยู่สมัยหนึ่งที่พระคลังเป็นแขกมัวร์ และตำแหน่งหน้าที่สำคัญๆ ในราชสำนักและในหัวเมืองในครั้งนั้นตกอยู่ในกำมือของพวกแขกมัวร์โดยสิ้นเชิง" การตั้งชาวเปอร์เซียเป็นพระคลังและตำแหน่งอื่นก็เพราะมีความชำนาญพิเศษ พระคลังชาวอิหร่านมักสนับสนุนให้พวกมุสลิมเป็นเจ้าเมืองสำคัญๆ หลายเมืองซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเมืองที่สำคัญทางการค้าทั้งสิ้น เช่น เมืองตะนาวศรี มะริด เพชรบุรี ปราณบุรี กุยบุรี และ บางกอก

ในบรรดาขุนนางต่างชาติ บุคคลสำคัญที่สุดคือ คอนสแตนติน ฟอลคอน ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นออกญาวิชาเยนทร์ มีหน้าที่ควบคุมการค้าภายใน รวมทั้งมีบทบาททางการเมืองสูงมาก การเป็นข้าราชการคนโปรดของพระเจ้าแผ่นดินและมีบทบาทสูงนี้ทำให้ออกญาวิชาเยนทร์สามารถแสวงหาผลประโยชน์ได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลประโยชน์จากการค้าของราชสำนัก **จดหมายเหตุของบาทหลวงฝรั่งเศสที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์** ใน พ.ศ. ๒๒๒๕ รายงานว่า "เขาเป็นผู้มีกิจการค้ามากกว่าพ่อค้าทุกคนในสยามรวมกัน การทำงานของฟอลคอนสร้างปัญหาให้กับตัวเขาเองมาก เช่น ฟอร์บัง หรือ ออกพระศักดิสงคราม รายงานว่า ฟอลคอนอ้างพระราชอำนาจมากดขี่รีดเนื้อประชาชนพลเมืองและสะสมพระราชทรัพย์ไว้เป็นอันมาก" ลาลูแบร์ตั้งข้อสังเกตว่า "การเงินของประเทศถูกเรียกเก็บเข้าท้องพระคลังหมดและจ่ายกลับไปสู่ประชาชนน้อยและช้ามาก ซ้ำยังมีวิธีหมุนเอาเงินที่จ่ายไปนั้นกลับมาสู่ท้องพระคลังเสียอีก ผลจากการกระทำเหล่านี้ทำให้ฟอลคอนเป็นคนที่ชาวประเทศสยามทุกคนเกลียดชังมาก"

การขึ้นมามีบทบาทของฟอลคอน สร้างปัญหาให้แก่อาณาจักรอยุธยาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง นายเวเรต์ พ่อค้าฝรั่งเศส ได้พรรณนาสภาพเสื่อมโทรมทางการค้าเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ ว่า

> ...ในเวลานี้จะหาคนที่มีเงินถึง ๕๐ เหรียญเกือบจะไม่ได้แล้ว... ในระหว่าง ๒ ปีมานี้ไทยได้กดขี่ข่มเหงต่างๆ และได้ทำการขัดขวางต่อการค้าขาย... จนพวกจีนและแขกมัวร์... ต้องกลับไปหมด ยังเหลือแต่พวกที่ไม่มีทุนรอนจะค้าขายได้เท่านั้น...

ลาลูแบร์กล่าวว่าการค้าภายในมีขนาดเล็กเสียจนไม่มีใครสามารถหากำไรเป็นชิ้นเป็นอันจากการค้าภายในได้ ทางด้านการเมืองในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้มีการแบ่งกลุ่มการเมืองออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่ง

ประกอบด้วย ฟอลคอน เจ้าฟ้าอภัยทศ (พระอนุชาสมเด็จพระนารายณ์) และพระปีย์ (พระโอรสบุญธรรม) อีกกลุ่มคือ พระเพทราชา และหลวงสรศักดิ์ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากพระสงฆ์

พระเพทราชา มีพระประวัติที่คลุมเครือ **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์** ของ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ระบุว่า

> ออกพระเพทราชามีฐานะทางราชการที่ค่อนข้างแปลก กล่าวคือ เป็นขุนนางในฝ่ายปกครองคือเป็นสมุหพระคชบาล จางวางขวาในกรมพระคชบาลขวา ตำแหน่งอันสูงและอำนาจที่ค่อนข้างมากนี้มิใช่ได้มาจากการไต่เต้าตามปกติ หากแต่ได้มาจากความสัมพันธ์ส่วนตัวกับสมเด็จพระนารายณ์ด้วย ออกพระเพทราชาสืบเชื้อสายมาจากตระกูลขุนนางเก่า และอาจจะเป็น "เชื้อพระวงศ์" ด้วย มารดาเป็นพระนมของสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งทำให้เข้าใจว่าออกพระเพทราชาเป็นข้าหลวงเดิมมาก่อน น้องสาวคนหนึ่งของเขาเป็นถึงสนมเอก แม้ว่าในภายหลังจะต้องโทษประหารชีวิตก็ตาม ออกพระเพทราชามีความชอบในการสงคราม ได้แสดงความกล้าหาญจนเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บุคลิกส่วนตัวที่เป็นคนกล้าหาญ ทำอะไรทำจริง มีกิริยามารยาทดี ทำให้เป็นคนมีบารมีที่ได้รับความนิยมมากที่สุด

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงประชวรก่อนเสด็จสวรรคตประมาณ ๒ เดือน พระเพทราชาได้วางแผนยึดราชบัลลังก์ และกำจัดศัตรูทางการเมืองที่สำคัญคือ ฟอลคอน พระปีย์ และเจ้าอภัยทศ ได้สำเร็จ การดำเนินงานของพระเพทราชาได้รับการสนับสนุนจากคนในวงกว้าง โดยเฉพาะขุนนางที่ได้รับการกีดกันจากฟอลคอน **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)** กล่าวว่า พระองค์ใช้วิธีสัญญาที่จะให้ตำแหน่งสูงๆ เมื่อทำการกบฏสำเร็จ เช่น สัญญากับพระยาสุรสงครามว่าจะให้ตำแหน่งวังหน้า ถ้าสามารถประหารชีวิตฟอลคอนสำเร็จ เป็นต้น กลุ่มที่ให้ความสนับสนุนอีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มพระสงฆ์ กล่าวได้ว่าเป็นสมัยแรกที่พระสงฆ์ออกมาเคลื่อนไหวทางการเมืองเนื่องจากไม่พอใจสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะเกรงว่าพระองค์จะหันไปเข้ารีต มีปฏิกิริยาหลายอย่างที่แสดงให้เห็นความไม่พอใจของกลุ่มนี้ เช่น มีการวางแผนว่าเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จเข้ามาประกอบพิธีทางศาสนาในอุโบสถ พระสงฆ์ทุกองค์มีอาวุธพร้อมซ่อนไว้ในจีวรก็จะปลงพระชนม์เสีย แต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงทราบก่อน เพราะเผอิญมีขุนนางได้ไปตรวจดูความเรียบร้อยและสังเกตอาวุธที่ซุกซ่อนในจีวร พระภิกษุเหล่านี้จึงถูกประหารชีวิตทั้งหมด ซึ่งการทำแบบนี้ยิ่งทำให้เกิดความไม่พอใจมากขึ้นของกลุ่มคนต่างๆ ทั้งขุนนาง พระสงฆ์ และประชาชนซึ่งพวกนี้ได้กลายเป็นแนวร่วมในการทำรัฐประหารของพระเพทราชาในสมัยปลายรัชกาลของพระองค์

บาทหลวงเดอแบสรายงานว่า

> พระเพทราชาร่วมมือกับพระภิกษุ
> ร่วมมือกันปลุกปั่นราษฎร ฝ่ายพลเมือง

คึกคักไปตามลุทภาถาของพระภิกษุ ลุกฮือขึ้นเป็นกำลังสนับสนุนการปฏิวัติรัฐประหารนั้น คนสยามวิ่งพล่านไปตามถนนและมีอาวุธในมือ สภาพการณ์ตอนนี้คือ การฆ่าฟันพวกชาวฝรั่งเศส และขับไล่ฝรั่งเศสออกจากกรุงศรีอยุธยา มองซิเออร์ เดอ แบลี นายทหารฝรั่งเศสซึ่งถูกจับได้ ถูกรุมประชาทัณฑ์โดยต่างคนก็ต่างช่วยกันเอาไม้ทุบตีราษฎรชาวบ้านก็ด่าบ้าง ถ่มน้ำลายรดหน้าบ้าง เอารองเท้าตบหน้าบ้าง จนมองซิเออร์ทนความเจ็บปวดไม่ไหว ถึงแก่ความตาย

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงประชวรอยู่ประมาณ ๒ เดือนก็เสด็จสวรรคต การสวรรคตของพระองค์มีสาเหตุที่คลุมเครือมาก รวมทั้งมีเสียงเล่าลือต่างๆ ตรุแปงกล่าวว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชถูกวางยาพิษ ในขณะที่คนอื่นๆ ยืนยันว่า พระองค์สวรรคตเพราะความอ่อนเพลียที่ถูกกักขังเป็นเวลานาน เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต และพระเพทราชาสามารถกำจัดศัตรูทางการเมืองได้แล้ว พระองค์ก็เสด็จขึ้นครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยา และเป็นการเริ่มราชวงศ์ใหม่คือ "ราชวงศ์บ้านพลูหลวง"

๙. ราชวงศ์บ้านพลูหลวง (พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๓๑๐)

การขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเพทราชานั้น ถือได้ว่าเป็นการเริ่มราชวงศ์ใหม่ และสร้างความไม่พอใจให้แก่คนหลายกลุ่ม จนเกิดกบฏขึ้นหลายครั้ง เช่น

(๑) กบฏพระมอญ มีพระมอญผู้ซึ่งอ้างตัวว่าเป็นพี่เลี้ยงของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ปลุกปั่นยุยงคนต่างๆ ให้สงสัยชาติกำเนิดของสมเด็จพระเพทราชาที่คลุมเครือ และได้เสริมแต่งพระประวัติของสมเด็จพระเพทราชาให้พิสดารยิ่งขึ้น มีคนเชื่อถือข่าวลือเป็นจำนวนมาก แผนการที่สำคัญของพระมอญผู้นี้คือ ลอบปลงพระชนม์พระราชโอรสของสมเด็จพระเพทราชา (เข้าใจว่าเป็นขุนหลวงสรศักดิ์) ในขณะที่จะเสด็จออกประพาสป่า แต่กระทำการไม่สำเร็จ

(๒) กบฏหัวเมือง ภายหลังการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเพทราชา เจ้าเมืองสำคัญสองเมือง คือ เมืองนครราชสีมาและเมืองนครศรีธรรมราช ไม่ยอมเข้ามาในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เจ้าเมืองทั้งสองนี้ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งออกไปปกครองเมืองและมีความจงรักภักดีต่อพระองค์

(๓) กบฏธรรมเถียร เกิดขึ้นในสมัยต้นรัชกาล สมเด็จพระเพทราชา ธรรมเถียรซึ่งเป็นหัวหน้ากบฏนั้นเคยเป็นข้าหลวงของเจ้าฟ้าอภัยทศ ซึ่งเป็นพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ธรรมเถียรอ้างตัวว่าเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ และก็มีคนเชื่อถือมากทำให้สามารถรวบรวมคนในแขวงเมืองต่างๆ เช่น สระบุรี ลพบุรี นครนายก และแขวงขุนนคร พวกกบฏเข้ามายึดตำหนักที่ลพบุรีและขอความช่วยเหลือจากพระสงฆ์องค์หนึ่งคือ พระพรหม ณ วัดปากคลองข้าง

กบฏที่กล่าวมาแล้วล้วนถูกปราบปรามลงทั้งหมด แต่ถือว่าเป็นความพยายามของขุนนางต่างๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นในการล้มล้างอำนาจของสมเด็จพระเพทราชาโดยถือว่าเป็นกษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์โดยขาดสิทธิธรรม

ปัญหาวังหน้าในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง

ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งในสมัยราชวงศ์บ้านพลู

หลวง คือ การแย่งชิงอำนาจระหว่างวังหลวงกับวังหน้า (กรมพระราชวังบวร) ในรัชกาลนี้ สมเด็จพระเพทราชาทรงแต่งตั้งหลวงสรศักดิ์เป็นกรมพระราชวังบวรหรือรัชทายาท แต่วังหลวงและวังหน้ามีปัญหากระทบกระทั่งกันเสมอ เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๘ กษัตริย์เวียงจันทน์ได้ส่งบุตรมาถวายสมเด็จพระเพทราชา กรมพระราชวังบวรกลับขอรับตัวมาไว้วังหน้าเสียก่อน แล้วจึงค่อยไปกราบบังคมทูลภายหลัง

ปัญหาเรื่องการวางตัวรัชทายาทที่แท้จริงได้เกิดขึ้นเมื่อสมเด็จพระเพทราชามีพระราชโอรสอันประสูติแด่พระมเหสีซึ่งเป็นพระธิดาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยชาติกำเนิดแล้ว ดูเหมือน "พระขวัญ" หรือเจ้าฟ้าตรัสน้อย ซึ่งเป็นนัดดาสมเด็จพระนารายณ์ฯ จะได้เปรียบในแง่สิทธิธรรมเนื่องจากมีเชื้อสายราชวงศ์เก่า สมเด็จพระเพทราชาถึงกับโปรดฯ ให้ทำพิธีโสกันต์ให้กับพระขวัญอย่างใหญ่โต ณ พระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท ดังนั้น กรมพระราชวังบวรจึงร่วมมือกับพระโอรสทั้งสองของพระองค์คือ เจ้าฟ้าเพชรและเจ้าฟ้าพร วางแผนกำจัดพระขวัญเสีย

ปัญหาระหว่างวังหลวงกับวังหน้าเกิดขึ้นอีกครั้งในปลายรัชสมัยสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) การแย่งชิงราชสมบัติระหว่าง เจ้าฟ้าพร พระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ซึ่งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวร กับ เจ้าฟ้าอภัย พระราชโอรสซึ่งสมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงต้องการให้ได้ราชสมบัติ การแย่งชิงราชสมบัติครั้งนี้เป็นสงครามกลางเมืองที่ทำให้สูญเสียชีวิตผู้คนมาก เหตุการณ์ครั้งนี้อาจเป็นสาเหตุหนึ่งซึ่งทำให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มิได้ตั้งตำแหน่งกรมพระราชวังบวรในทันทีเมื่อขึ้นครองราชย์ เพิ่งจะมาตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมขุนเสนาพิทักษ์เป็นกรมพระราชวังบวร เมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๔

การถ่วงดุลย์อำนาจระหว่างขุนนางกับเจ้านายเป็นอีกนโยบายที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนำมาใช้ในการลดบทบาทขุนนาง การถ่วงดุลอำนาจที่สำคัญก็คือการตั้งเจ้านายทรงกรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระราชโอรสและพระราชวงศ์ที่ใกล้ชิด เช่น ตั้งเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ เป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์ เจ้าฟ้าดอกเดื่อเป็นกรมขุนพรพินิต และ เจ้าฟ้า-นเรนทร์ (พระราชนัดดา)เป็นกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ เป็นต้น เจ้านายทรงกรมเหล่านี้มีหน้าที่ในการควบคุมกำลังคนเพื่อคานอำนาจกับขุนนาง อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ทรงระวังมิให้เจ้านายทรงกรมเหล่านี้แสวงหาอำนาจโดยพลการเพื่อสร้างความเป็นใหญ่เหนือกรมอื่น ฉะนั้นใน พ.ศ. ๒๒๘๓ พระองค์จึงตราพระราชกำหนด ๒ ฉบับ ที่แสดงถึงขอบเขตพระราชอำนาจของเจ้านายพร้อมกับกำชับให้ทุกคนทำตามพระราชกำหนด

การตั้งเจ้านายทรงกรมและการตอบแทนกลุ่มขุนนางโดยให้ตำแหน่งต่างๆ ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น กลับเป็นการเปิดโอกาสให้เจ้านายและขุนนางจับกลุ่มสร้างฐานอำนาจ พระองค์จึงต้องหามาตรการปรามอำนาจของเจ้านายและขุนนาง ด้วยการเสริมสถานะและย้ำอำนาจของสถาบันกษัตริย์ พร้อมๆ กับออกพระราชกำหนดในทำนองปรามอำนาจขุนนาง เช่น มีการแบ่งหน้าที่ของขุนนางออกจากกันอย่างสิ้นเชิง ห้ามก้าวก่ายกัน และห้ามขุนนางที่ไม่ใช่เป็นญาติพี่น้องติดต่อไปมาหาสู่กัน เป็นต้น

แม้ว่ามีการกำหนดหรือการป้องกันการสร้างสมอำนาจของขุนนางและเจ้านายแล้วก็ตาม ในปลาย

รัชกาลของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็ยังเกิดปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติระหว่างพระราชโอรสคือกรมขุนอนุรักษ์มนตรี (เจ้าฟ้าเอกทัศ) กับกรมขุนพรพินิต (พระเจ้าอุทุมพร) กรมขุนพรพินิตได้รับการสนับสนุนจากเจ้านาย ๔ คนคือ กรมหมื่นเทพพิพิธ กรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสพภักดี ซึ่งมีอำนาจทางการเมืองสูงมากในระยะนั้น เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศสิ้นพระชนม์ กรมขุนพรพินิต ทำพิธีปราบดาภิเษกที่พระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร ในขณะที่กรมขุนอนุรักษ์มนตรีพระเชษฐาก็ทรงทำพิธีปราบดาภิเษก ณ พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์เช่นกัน แสดงถึงการตั้งตนเป็นพระมหากษัตริย์พร้อมกัน ในที่สุดเจ้าฟ้าอุทุมพรก็ทรงสละราชสมบัติให้ แล้วออกไปทรงพระผนวช ณ วัดเดิม ก่อนเสด็จไปอยู่ ณ วัดประดู่ทรงธรรม นักประวัติศาสตร์จึงเรียกเจ้าฟ้าอุทุมพรว่า "ขุนหลวงหาวัด"

กรมขุนอนุรักษ์มนตรี เสด็จขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ หรือบางทีก็เรียกว่า สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ พระองค์ได้ดำเนินการกำจัดศัตรูทางการเมือง โดยประหารชีวิตเจ้านาย ๓ คนที่สนับสนุนเจ้าฟ้าอุทุมพร กรมหมื่นเทพพิพิธ ซึ่งผนวชอยู่ ณ วัดกระโจมก็ถูกส่งไปยังลังกา ปัญหาที่สำคัญในรัชกาลนี้ก็คือ ปัญหาการรุกรานจากพม่าซึ่งนำไปสู่การเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในเวลาต่อมา

๑๐. ความเสื่อมและจุดจบของพระนครศรีอยุธยา

ดูเหมือนว่าจะมีความเชื่อกันมาแต่ต้นว่า การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ นั้นเกิดจากการรุกรานของพม่า แต่ถ้าหากเราศึกษาหลักฐานอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า ปัญหาภายในอาณาจักรเป็นปัญหาสำคัญมากที่เป็นตัวสร้างความอ่อนแอให้กับอาณาจักร โดยเฉพาะตัวระบบราชการที่เสื่อมลงและกำลังคนที่น้อยลง เป็นต้น ฉะนั้นเมื่อถูกรุกรานจากข้าศึกที่มีความพร้อมมากกว่า ทำให้อาณาจักรอยุธยาต้องสลายไปในที่สุด

ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าการสลายตัวของอาณาจักรมาจากปัจจัยสองประการคือ ปัญหาที่มาจากภายในอาณาจักร กับการรุกรานจากพม่า

ปัญหาภายใน ปัญหานี้เกิดจากขุนนางภายในที่มีการแบ่งพรรคพวกกันและแย่งชิงอำนาจกันตลอดมาเกือบทุกรัชกาล ปัญหาใหญ่คือการแย่งชิงราชสมบัติระหว่างวังหน้าหรือกรมพระราชวังบวรกับผู้ที่ถูกแต่งตั้งขึ้นมาเพื่อให้ขึ้นครองราชย์แทนวังหน้า ซึ่งเคยได้รับการวางตัวให้เป็นพระมหากษัตริย์สืบต่อมานั่นเอง การดำรงตำแหน่งวังหน้าเป็นเวลานานตั้งแต่ต้นรัชกาลนั้นทำให้สามารถสะสมอำนาจได้อย่างดี ดังนั้นเมื่อมีการแย่งชิงอำนาจกัน การฆ่าฟันผู้คนเป็นจำนวนมากก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งเหล่านี้ดำเนินเป็นวัฏจักรในทุกๆ รัชกาล ผู้แพ้ต้องถูกประหารชีวิตและถูกทำลาย เช่นเจ้านายสามพระองค์ในสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์

การฆ่าฟันและกำจัดผู้แพ้ในแต่ละรัชกาลนั้นได้บั่นทอน "กำลังคน" ลงเป็นจำนวนมาก ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศนั้น ดูเหมือนจะไม่มีขุนนางที่มีความสามารถเหลืออยู่มากนัก เมื่อมีการทำสงครามกับพม่าครั้งใดก็ต้องไปเชิญพระเจ้าอุทุมพรมาบัญชาการรบทุกครั้ง ความอ่อนแอของส่วนกลางที่เห็นได้

ชัดเจนก็คือเมื่อชาวมอญเมืองเมาะตะมะที่ขอมาพึ่งพระบารมี เกิดกบฏและเข้ายึดเมืองนครนายกทางส่วนกลางให้พระยาศรีราชเดโชเป็นแม่ทัพยกพล ๒,๐๐๐ คนออกไปปราบ แต่ต้องแตกพ่ายกลับมาทั้ง ๆที่พวกมอญมีอาวุธที่เป็นไม้เสี้ยมเท่านั้น ทางส่วนกลางจึงต้องยกทัพไปอีกโดยให้พระยายมราชเป็นแม่ทัพ ยกทัพไปประมาณ ๒,๐๐๐ คน และให้พระยาเพชรบุรีเป็นทัพหน้า ยกทัพไปประมาณ ๑,๐๐๐ คน จึงปราบได้สำเร็จ

ความขัดแย้งในราชสำนักยิ่งสูงขึ้นเมื่อกรมหมื่นเทพพิพิธกลับมาจากลังกาใน พ.ศ. ๒๓๐๗ มาตั้งมั่นอยู่ที่ปราจีนบุรี พระองค์ได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าเมืองนครราชสีมา และพระยารัตนาธิเบศซึ่งเป็นขุนนางส่วนกลาง ในขณะเดียวกันพม่ากียกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาภายในกรุงเกิดความปั่นป่วนมาก ราชสำนักไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ภายในเมืองได้ **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา** ต่างบรรยายถึงสภาพในช่วงนี้ว่า "...เกิดโจรปล้นมิได้ขาด คนอดโซเป็นอันมาก ที่หนีออกไปหาพม่าก็เนืองๆ..."

เมื่อราชธานีอ่อนแอลงดังกล่าว หัวเมืองต่างๆ จึงได้ตั้งกองกำลังของตนเองเพื่อป้องกันภัยจากพม่า เช่น ค่ายบางระจัน เจ้าพระฝาง และกลุ่มของกรมหมื่นเทพพิพิธที่ปราจีนบุรีเป็นต้น แต่มิได้ร่วมมือกัน แต่ละกลุ่มต้องต่อสู้อย่างโดดเดี่ยว เช่นกองทัพของพิษณุโลกที่ยกทัพมาช่วยราชธานีต้องเดินทางกลับเพราะต้องกลับไปป้องกันเมืองของตนเองจากการรุกรานของพม่า

ปัญหาจากภายนอก หมายถึงการรุกรานของพม่าราชวงศ์อลองพญา หรือที่เรียกอีกชื่อว่าราชวงศ์กอนบอง การทำสงครามระหว่างอยุธยากับพม่าในช่วงนี้เป็นสงครามต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๐๓ เมื่อพระเจ้าอลองพญายกทัพเข้ายึดมะริดและตะนาวศรี นักประวัติศาสตร์พม่ากล่าวว่า สาเหตุหนึ่งของสงครามครั้งนี้เกิดจากที่พม่ามองเห็นว่า ภายในอยุธยามีปัญหาการแย่งชิงอำนาจระหว่างพระเจ้าอุทุมพรกับพระเจ้าเอกทัศ การทำสงครามครั้งนี้พม่าไม่ประสบความสำเร็จเพราะพระเจ้าอลองพญาทรงพระประชวรและเสด็จสวรรคตระหว่างทาง

ใน พ.ศ. ๒๓๐๗ พระเจ้ามังระพระอนุชาของพระเจ้าอลองพญา ยกทัพเข้ามาโจมตีอาณาจักรอยุธยาอีกครั้ง เริ่มจากเข้ามายึดทวาย มะริด และตะนาวศรีก่อน และจากนั้นก็ยกทัพเข้ามาตีเมืองตามรายทางที่กองทัพผ่านเข้ามา คือ เชียงใหม่ ลำพูน และหัวเมืองฝ่ายเหนือของอาณาจักรอยุธยา ซึ่งประกอบด้วย พิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก อีกทางคือทางตะวันตก คือ ทวาย มะริด ตะนาวศรี เพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี ธนบุรี

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๙ พม่ายกเข้าล้อมกรุงศรีอยุธยา และจากความไม่พร้อมที่จะทำสงคราม อันเกิดจากความแตกแยกของกลุ่มขุนนางซึ่งเป็นผู้ควบคุมไพร่ การเสียกำลังคนจากการทำสงครามกับพม่าในครั้งที่แล้ว และจากการที่แต่ละเมืองก็ต้องป้องกันตนเองจากทัพพม่าเช่นกัน ทำให้พม่าสามารถชิงเอา "เศวตฉัตร" ได้เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน นพศก พ.ศ. ๒๓๑๐

๑๑. อยุธยา : ศูนย์กลางทางการค้า

จากสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม และการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ผู้ปกครองของอาณาจักรอยุธยาตระหนักถึงความสำคัญทางการค้า

จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณดาราราม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ต่างประเทศ ทำให้อาณาจักรอยุธยาดำรงอยู่ในฐานะศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของภูมิภาค

ที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าต่าง ๆ ภายในอาณาจักรเป็นที่รวมของสินค้าจากเมืองต่าง ๆ มากที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สินค้าในอาณาจักรอยุธยามีที่มาจาก ๒ ทางคือ สินค้าภายในและสินค้าที่มาจากภายนอก สินค้าภายในหมายถึงสินค้าที่มาจากเมืองต่าง ๆ เช่น หนังกวาง ไม้ฝาง ครั่ง กำยาน และแร่ธาตุต่าง ๆ เช่น ตะกั่ว เหล็ก และดีบุก เป็นต้น

สินค้าภายนอกหมายถึงสินค้าที่ได้มาจากการค้าสำเภา ซึ่งมีทั้งสำเภาที่พ่อค้าจากเมืองต่าง ๆ นำเข้ามา และสำเภาของอยุธยาที่ส่งออกไปซื้อขายสินค้า สินค้าภายนอกที่สำคัญคือ เครื่องปั้นดินเผาและของฟุ่มเฟือยจากจีน ผ้าฝ้ายจากโจฬมณฑล และเมืองสุรัต เป็นต้น

สินค้าเหล่านี้เป็นสิ่งดึงดูดกลุ่มพ่อค้าจากที่ต่าง ๆ ให้เข้ามาซื้อขายสินค้าที่อยุธยา เพราะสามารถทำรายได้ให้กับผู้ขายมาก เช่นที่ โทเม ปิเรส กล่าวว่า "ดินแดนสยามมีสินค้าดี ๆ จำนวนมาก พ่อค้าต่างชาติเหล่านั้นจึงยังเอาบางสิ่งไปขายเพราะได้กำไร โดยเฉพาะพริกไทยที่รัฐเคดะห์"

เช่นเดียวกับบริษัท V.O.C. ซึ่งเป็นบริษัทการค้าของฮอลันดาที่ตอนแรกสนใจที่จะมาทำการค้ากับอยุธยาเพราะต้องการอาศัยราชสำนักอยุธยาไปค้าขายกับจีน แต่เมื่อเข้ามาก็เริ่มสนใจสินค้าของป่า เพราะอยากนำสินค้าของป่า เช่น ไม้ฝาง หนังสัตว์ และหนังปลากระเบนไปขายที่ญี่ปุ่น

จากสิ่งที่กล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นว่า อาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางของการค้าในเขตภาคพื้นทวีปของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อสินค้าจากเขตทางตอนบน สินค้าเหล่านี้จะถูกส่งไปขายยังเมืองต่าง ๆ แถบทะเลจีน และมหาสมุทรอินเดีย และในขณะเดียวกันก็จะรับซื้อสินค้าจากจีนและเมืองท่าอื่น ๆ มาขายอีกต่อหนึ่ง

ดังนั้นทุกปีที่กรุงศรีอยุธยาและตามเมืองท่าของอาณาจักรอยุธยา จะมีเรือสำเภาของชาติต่าง ๆ นำสินค้าเข้ามาขายและขากลับก็นำสินค้าจากเมืองเหล่านี้ออกไปขายยังที่ต่าง ๆ หรือบางครั้งมีเรือสำเภาของอยุธยาเองที่นำสินค้าจากอาณาจักรอยุธยาออกไปขายและซื้อสินค้าจากที่ต่าง ๆ กลับมา

หน่วยงานที่ทำหน้าที่ดูแลการค้า คือ พระคลังสินค้า พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกำหนดให้พระคลังมีตำแหน่ง โกษาธิบดี ว่าราชการกรมท่า ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ และถือตราบัวแก้ว

เมื่อกรมท่าเป็นผู้ดูแลเกี่ยวกับการค้าของภายในอาณาจักร กรมท่าจึงประกอบไปด้วยข้าราชการที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่น หลวงเทพภักดีเป็นเจ้าท่าดูแลพวกฮอลันดา หลวงราชมนตรีเป็นเจ้าท่าดูแลพวกแขก อังกฤษ ญวน ฝรั่ง และขุนอักษรเป็นเสมียนตรา เป็นต้น เมื่อมีการขยายตัวทางการค้ามากขึ้น ทำให้มีการแบ่งอำนาจหน้าที่ออกเป็น ๒ ส่วน คือ กรมท่าขวา และกรมท่าซ้าย เพื่อรองรับปริมาณงานที่เพิ่มมากขึ้น เช่น การควบคุมดูแลชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับราชอาณาจักร และการนำเรือสำเภาออกไปซื้อและขายสินค้ายังเมืองต่าง ๆ ที่เพิ่มมากขึ้น

กรมท่าขวาจะควบคุมดูแลและติดต่อกับพวกฝรั่งอังกฤษ ชวา และญวน กรมท่าซ้ายจะควบคุมดูแลและติดต่อกับพวกจีนและฮอลันดา หน้าที่หลัก ๆ ของกรมท่าคือ การผูกขาดสินค้าและกำหนดชนิดของสินค้าต้องห้าม ค้าขายให้กับรัฐหลวง เก็บค่าธรรมเนียมการค้า และเหยียบหัวตะเภา ซึ่งหมายถึงเมื่อเรือสินค้าเข้ามาที่กรุงศรีอยุธยา เจ้าหน้าที่จากกรมท่าจะลงไปเลือกซื้อสินค้าก่อน

ผู้ประกอบการค้าที่สำคัญในอาณาจักรประกอบด้วยการค้าของหลวง ซึ่งดำเนินการโดยพระคลังและการค้าเอกชน ซึ่งพระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ขุนนางและชาวจีน รวมทั้งกลุ่มพ่อค้าเอกชนจากที่ต่าง ๆ

เศียรพระพุทธรูปสมัยอยุธยาภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอยุธยา

๑๒. การควบคุมกำลังคน : ระบบไพร่

ไพร่เป็นคำไทยที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยโบราณ หมายถึงราษฎรหรือสามัญชนในสังคมไทย เนื่องจากสังคมไทยแต่เดิมนั้น **กำลังคน** มีความสำคัญมากทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเป็นกองกำลังในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกองกำลังในการสงคราม หรือการสร้างสมอำนาจ ฉะนั้นจึงมีความพยายามควบคุมกำลังคน ที่เรียกว่าระบบไพร่ขึ้นเพื่อควบคุมและจัดสรรประโยชน์จากกำลังคนให้ได้ประโยชน์สูงสุด

ระบบไพร่เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมตั้งแต่ระบบบริหารราชการแผ่นดิน ระบบการป้องกันตนเองจากข้าศึกศัตรู ระบบในการจัดเก็บ

ภาษีอากรในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนเป็นระบบที่กำหนดอำนาจ หน้าที่ สถานะ และความสำคัญของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทยด้วย ทำให้ระบบไพร่มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อสังคมไทยมาช้านาน

ระบบไพร่แบ่งคนในสังคมเป็นสามกลุ่มคือ

(๑) มูลนายหรือนาย มีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย และเป็นคนหลายกลุ่ม ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย เชื้อพระวงศ์ ขุนนาง และข้าราชการ ที่มีอำนาจหรือสถานะลดหลั่นกันตามธรรมเนียมศักดินา หมายความว่าในหมู่มูลนายยังมีลำดับขั้นไม่เท่ากันอยู่

มูลนายแต่ละคนจะต้องขึ้นสังกัดกับมูลนายที่อยู่สูงกว่าตนเป็นชั้น ๆ ไป ยกเว้นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นมูลนายสูงสุดของระบบไพร่ มูลนายทำหน้าที่ควบคุมกำลังคน และจัดสรรประโยชน์จากกำลังคนในสังกัด

(๒) ไพร่ หมายถึงราษฎรทั้งหญิงและชายซึ่งถือศักดินาระหว่าง ๑๐-๒๕ นับเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมไทย และต้องขึ้นสังกัดต่อมูลนาย ความเป็นไพร่อาจเป็นมาแต่กำเนิด หรืออาจจะมาจากมูลนายที่กระทำความผิดแล้วถูกถอดลงเป็นไพร่ รวมทั้งทาสที่ไถ่ตัวมาเป็นไทด้วย

ไพร่ในสังคมไทยแบ่งเป็นสามกลุ่มคือ ไพร่หลวง ไพร่สม และไพร่ส่วย ในยามสงคราม ไพร่ทั้งสามมีหน้าที่เหมือนกันคือ เป็นกำลังรบภายใต้บังคับบัญชาของมูลนาย แต่ในยามปกติจะทำหน้าที่ต่างกันไป

ไพร่หลวงถือเป็นไพร่การหนัก ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเป็นประจำเรียกว่า มาเข้าเดือน เท่าที่มีหลักฐานในช่วงปลายอยุธยา ไพร่หลวงต้องมาเข้าเดือนในระบบเข้าเดือน ออกเดือน หรือ ๖ เดือน ต่อปี มิฉะนั้นก็จะต้องส่งเงินมาแทนแรงงาน

ในขณะที่ไพร่สมกับไพร่ส่วยนับเป็นไพร่การเบา เพราะไม่ถูกเกณฑ์แรงงานมารับราชการอย่างไพร่หลวง ไพร่สมจะมีหน้าที่ต่อมูลนายของตนเป็นหลัก

ส่วนไพร่ส่วยจะส่งส่วยคือ ของป่า แร่ธาตุ หรือเงินตราตามอัตราที่ทางราชการกำหนดเป็นประจำทุกปี ในกรณีที่ไม่สามารถส่งส่วยตามที่ถูกเรียกเกณฑ์ได้ก็อาจส่งเงินมาแทน ส่วยที่ได้มานี้จะถูกใช้ในงานราชการและนำมาขายเป็นสินค้าออก

(๓) ทาสหรือข้า ถือศักดินา ๕ นับเป็นคนระดับล่างสุดในสังคมทาสมีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย โดยมีสถานภาพเสมือนเป็นทรัพย์สมบัติส่วนตัวของนาย ทาสที่เรียกว่านายเงิน ความเป็นทาสถือเป็นสภาวะที่มิอาจกำหนดเวลาสิ้นสุดที่แน่นอนได้ อาจจะยืนยาวไม่รู้จบสิ้นต่อไปชั่วลูกชั่วหลานก็ได้

หน้าที่หลักของทาสคือรับใช้นายเงิน ทาสบางคนอาศัยอยู่กับนายเงิน แต่บางคนทำงานในภูมิลำเนาของตนแล้วส่งเงินหรือสิ่งของมาให้นายเงินแทน เงินหรือของที่ส่งมาถือเป็นดอกเบี้ย ส่วนเงินต้นซึ่งเป็นค่าตัวที่ปรากฏในสารกรมธรรม์จะคงที่

ฉะนั้นการรับใช้นายเงินจึงถือเป็นการจ่ายดอกเบี้ย มิใช่ไถ่ถอนตัวเอง นอกจากนี้ทาสยังมีพันธะต่อทางราชการด้วย โดยในยามสงครามทาสก็มีโอกาสถูกเกณฑ์โปรบเช่นกัน

การจัดระบบบริหารราชการแผ่นดินตามระบบไพร่

ระบบไพร่ควบคุมกำลังคนผ่านระบบกรมกองไพร่พลจะขึ้นสังกัดกับมูลนาย ซึ่งขึ้นต่อมูลนายระดับสูงกว่าเป็นลำดับขั้นอยู่ในกรมกองเดียวกัน และกรมเล็กยังขึ้นต่อกรมใหญ่อีกทีหนึ่ง กล่าวได้ว่าทุกกรมกองจะเป็นหน่วยที่ทำหน้าที่ควบคุมกำลังคน และมี

โครงสร้างคล้ายคลึงกันคือประกอบด้วยข้าราชการอย่างน้อย ๆ ๓ ตำแหน่ง ได้แก่

เจ้ากรม ผู้เป็นหัวหน้าสูงสุดของกรมนั้น ๆ ***ปลัดกรม*** จะเป็นผู้ช่วยของเจ้ากรม ***สมุห์บัญชี*** ทำหน้าที่รักษาบัญชีไพร่พลที่ขึ้นสังกัดต่อกรม

บัญชีกำลังคนนี้พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่าเริ่มต้นทำทุกหัวเมืองเป็นครั้งแรกในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และทำให้ต้องมีหน่วยงานกลางเพื่อเก็บรักษาบัญชีกำลังคน หรือที่เรียกกันว่าหางว่าวตั้งอยู่ในราชธานี หน่วยงานนี้คือ ***กรมพระสุรัสวดี*** ซึ่งอาจจะเป็นกรมที่มีอยู่ก่อนแล้ว เพราะมีชื่อปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และได้รับมอบหมายให้คุมบัญชีไพร่พลของพระราชอาณาจักรในเวลาต่อมา กรมนี้คงต้องติดต่อกับสมุห์บัญชีของกรมกองอื่น เพื่อความมีประสิทธิภาพในการควบคุมกำลังคน

การจัดเก็บภาษีอากรผ่านระบบไพร่

ไพร่นอกจากมีหน้าที่รับใช้มูลนายแล้วยังต้องเป็นผู้รับภาระในการเสียภาษีอากรภายใน ซึ่งถือเป็นรายได้หลักของอาณาจักร แบ่งเป็น ๔ ประเภทคือ

จังกอบ ลาลูแบร์ กล่าวว่าจังกอบมี ๒ ชนิด ชนิดแรกเรียกว่าจังกอบเรือ เก็บตามขนาดของเรือในอัตราวาละบาท และในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้เพิ่มอัตราเก็บจังกอบชนิดใหม่ โดยวัดจากความกว้างของปากเรือแทน หากมีขนาดกว้างเกิน ๖ ศอก ก็ให้เก็บในอัตราลำละ ๖ บาท

ชนิดที่สองคือ จังกอบสินค้า เก็บจากสินค้าทั้งที่นำเข้าและส่งออก การเรียกเก็บจังกอบจะต้องตั้งด่านขนอนเพื่อตรวจ และจัดเก็บเรือและสินค้าที่ผ่านเข้าออก ด่านขนอนอาจตั้งตามเส้นทางขนส่งสินค้าทางบกหรือทางน้ำก็ได้

ส่วย เป็นสิ่งของหรือเงินตราที่ไพร่ส่วยต้องส่งให้ตามอัตราที่ทางราชการกำหนด ส่วยนี้จะต้องส่งเป็นประจำทุกปีไปจนกว่าไพร่ผู้นั้นจะถูกปลดจากพันธะตามที่กฎหมายระบุ การส่งส่วยต้องกระทำตามสายบังคับบัญชาในระบบไพร่คือมูลนายเป็นผู้จัดเก็บและรวบรวมส่งต่อทางราชการอีกต่อหนึ่ง

อากร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า อากรเป็นภาษีที่ชักส่วนจากผลประโยชน์ที่ราษฎรทำมาหาได้ อาจจะมาจากการประกอบการต่าง ๆ เช่น อากรค่านาหรืออากรสวน นอกจากนั้นยังมาจากการทำมาหากินโดยขอสิทธิ์หรือสัมปทานจากทางราชการ เช่น อากรสุรา และอากรค่าน้ำ เป็นต้น

ฤชา เป็นค่าธรรมเนียมที่เรียกเก็บเนื่องจากทางราชการทำประโยชน์ให้แก่ราษฎรเป็นการส่วนตัว เช่นค่าธรรมเนียมในการพิจารณาพิพากษาคดีความ และค่าธรรมเนียมในการออกเอกสารบางอย่างให้

บทส่งท้าย

ในประวัติศาสตร์ไทย เป็นช่วงเวลาของการหล่อหลอมวัฒนธรรมที่หลากหลายให้กลายเป็นจารีตแบบไทย กรุงศรีอยุธยาเป็นนครแห่งพิธีกรรมพุทธและพราหมณ์ที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งนักสังเกตการณ์ในอดีตได้เห็นและพรรณนาไว้ครั้งแล้วครั้งเล่า แต่ที่สำคัญพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ได้ทำให้กรุงศรีอยุธยายังคงเป็นแม่แบบในอุดมคติในสายตาและความรู้สึกของคนไทยยุคหลัง ผู้ต้องการเห็นความต่อเนื่องระหว่างอดีตของอยุธยากับปัจจุบันของรัตนโกสินทร์ดังจะเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่านาม “กรุงทวารวดี

จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ศรีอยุธยา" ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของนามอย่างเป็นทางการของเมืองหลวงไทย แม้ภายหลังย้ายมาอยู่ที่บางกอกแล้วถึงสามรัชกาล

ภาพอดีตของอยุธยาในด้านต่างๆ ไม่เคยเป็นภาพนิ่ง การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาก็ไม่เคยหยุดนิ่ง การได้ข้อมูลใหม่ เช่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (หมายเลข ๒๒๒, ๒/ก. ๑๐๔) เอกสารจีนโบราณ และเอกสารตะวันตก ในรอบสิบปีเศษที่ผ่านมาทำให้นักประวัติศาสตร์ต้องทบทวนข้อสมมุติฐานเดิม ในบางครั้งการได้ข้อมูลใหม่มาได้นำไปสู่คำถามมากกว่าคำตอบ และมีอยู่บ่อยครั้งที่นักประวัติศาสตร์พอใจจะพิจารณาประเด็นปัญหา วิเคราะห์และตีความข้อมูลจากแนวคิดที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามงานค้นคว้าจำนวนมากมายได้ทำให้เราทราบอดีตของไทยสมัยอยุธยาครอบคลุมเกือบทุกด้านและทุกระดับ ในปัจจุบันความก้าวหน้าของประวัติศาสตร์อยุธยาเป็นไปได้ เพราะนักประวัติศาสตร์ต้องการรู้เรื่องทั้งของวัง (ชนชั้นสูง) วัด (สถาบันสงฆ์) และบ้าน (ไพร่สามัญชน) ในอดีต เพื่อทำความเข้าใจสภาพสังคมปัจจุบัน

บทความนี้เป็นเพียงบทความแนะนำเรื่องราวของอยุธยาอย่างสังเขป แต่จะครอบคลุมประเด็นต่างๆ ที่ครูอาจารย์ผู้สอนประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับสมัยนี้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนได้โดยปรับให้เหมาะสมแก่วุฒิภาวะของนักเรียน

๑๓. ลำดับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์อยุธยา

พ.ศ. ๑๘๙๓	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สถาปนากรุงศรีอยุธยา ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และได้ขยายอำนาจไปทางตะวันออก โดยโปรดฯ ให้ยกทัพไปตีเมืองพระนครหลวงของเขมร ขยายอำนาจไปทางเหนือยึดเมืองพิษณุโลก (ภายหลังคืนให้สุโขทัย) ขยายอำนาจไปทางใต้โดยยึดเมืองนครศรีธรรมราช
พ.ศ. ๑๙๑๓-๑๙๓๑	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ขยายอำนาจไปทางตะวันออก(เขมร) ทางเหนือ (ไปตีเมืองชากังราว เมืองพิษณุโลก) และทางตะวันตก (เมืองทวาย มะริด ตะนาวศรี)
พ.ศ. ๑๙๒๑	สุโขทัยตกเป็นประเทศราชของอยุธยา
พ.ศ. ๑๙๖๗-๑๙๙๑	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ โปรดฯ ให้ตีเมืองพิมาย พนมรุ้ง และเขมร โปรดฯ ให้พระนครอินทร์ (โอรส) ไปปกครองเมืองพระนครหลวง
พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครองราชอาณาจักรอยุธยาอยู่ที่เมืองพิษณุโลก พระองค์ทรงจัดระบบบริหารราชการแผ่นดินและควบคุมกำลังคน และทำสงครามกับพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา
พ.ศ. ๒๐๕๔	คณะทูตชุดแรกของโปรตุเกสนำโดย ดู อาร์ เต เฟอร์นานเดส นำเครื่องราช-บรรณาการและสาส์นจาก อัลฟองโซ เดออัลบูเคอร์ก (Alfonso de Albuguergue) อุปราชโปรตุเกสประจำเมืองกัวส์เข้ามาขอเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา
พ.ศ. ๒๐๕๙	ดู อาร์ เต โคเอลโฮ (Duarte Coelho) นำอาวุธปืนมาให้ เพื่อแลกเปลี่ยนกับการเผยแพร่ศาสนาอย่างเสรี และตั้งสถานีการค้าตามเมืองต่างๆ คือ กรุงศรีอยุธยา มะริด ตะนาวศรี นครศรีธรรมราช และปัตตานี
พ.ศ. ๒๐๖๑	เริ่มทำบัญชีกำลังคนทั่วราชอาณาจักรครั้งแรก
พ.ศ. ๒๐๘๑	กองทัพอยุธยายกทัพไปเมืองเชียงกรานเพื่อชิงคืนจากพม่า กองทัพที่ยกไปครั้งนี้มีกองอาสาโปรตุเกสประมาณ ๑๒๐ คน ไปด้วย (**หมายเหตุ** สงครามครั้งนี้นับเป็นการสงครามระหว่างอาณาจักรอยุธยา กับพม่าราชวงศ์ตองอูเป็นครั้งแรก)
พ.ศ. ๒๐๙๑	สงครามระหว่างอยุธยากับพม่าครั้งที่สมเด็จพระสุริโยทัยขาดคอช้าง
พ.ศ. ๒๑๑๒	เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ ๑
พ.ศ. ๒๑๒๗	สมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสระภาพจากพม่าที่เมืองแครง
พ.ศ. ๒๑๓๕	สงครามระหว่างอยุธยากับพม่า ครั้งที่พระมหาอุปราชาขาดคอช้าง
พ.ศ. ๒๑๔๑	คอนเตลโล เดอ อากุยร์ ราชทูตเสปนเข้ามาขอทำสัญญาทางการค้า โปรดฯ ให้เสปนเข้ามาทำการค้าและเผยแผ่ศาสนาได้

พ.ศ. ๒๑๔๔ ฮอลันดาเข้ามาตั้งสถานีการค้าที่ปัตตานี

พ.ศ. ๒๑๔๗ บริษัทการค้าของฮอลันดาหรือที่เรียกว่า V.O.C. ส่งคอเนลิส สเปกซ์ เข้ามาเจรจาทางการค้าระหว่างไทยกับฮอลันดา โปรดฯ ให้ฮอลันดาเข้ามาตั้งสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยาโดยมี คอเนลิส สเปกซ์ เป็นหัวหน้าสถานีการค้าคนแรก

พ.ศ. ๒๑๕๐ โปรดให้ส่งคณะทูตไปเฝ้าเจ้าชายมอรีส (Mauritius) แห่งราชวงศ์ออเรนจ์ ที่ประเทศฮอลันดา คณะทูตชุดนี้นำพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการซึ่งประกอบด้วย เพชร พลอย และอัญมณีอื่นไปถวายเจ้าชายมอรีส และขากลับ เจ้าชายมอรีส ได้ฝากปืนใหญ่กับเครื่องศาสตราวุธกลับมาถวาย

พ.ศ. ๒๑๕๕ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษหรือที่เรียกว่า E.I.C. ส่ง แอนโทนี ริปปอน กัปตันเรือโกล็ป (Globe) นำพระราชสาส์นของพระเจ้าเจมส์ที่ ๑ เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี

พ.ศ. ๒๑๗๒ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองปฏิวัติยึดอำนาจ

พ.ศ. ๒๒๐๕ ชาวฝรั่งเศสกลุ่มแรกเข้ามาในอาณาจักรอยุธยา ประกอบด้วยพระสังฆราชแห่ง เบริต (Bishop of Beryte) ชื่อ ลังแบต์ เดอ ลาม็อต (Lampert de La Mothe) บาทหลวง เดอร์บูร์ช (De Bourges) บาทหลวงเดย์เดีย (Deydier)

เดือนพฤศจิกายน ๒๒๐๖-กุมภาพันธ์ ๒๒๐๗
ฮอลันดานำเรือรบ ๒ ลำมาปิดปากอ่าวไทย

๒๒ สิงหาคม ๒๒๐๗ มีการทำสนธิสัญญาทางการค้าระหว่างฮอลันดากับอาณาจักรอยุธยา
ต่อมาในปี พ.ศ.๒๒๑๑ ได้มีการเติมข้อความในสัญญาฉบับนี้อีกว่า อาณาจักรอยุธยาอนุญาตให้ฮอลันดามีสิทธิ์ซื้อดีบุกทั้งหมดออกนอกอาณาจักรยกเว้นจำนวนที่พระเจ้าแผ่นดินมีประสงค์จะเอาไว้ใช้ส่วนพระองค์

พ.ศ. ๒๒๒๓ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ส่งคณะทูตชุดแรกไปเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ณ กรุงฝรั่งเศส คณะทูตชุดนี้ ประกอบด้วย ออกพระพิพัฒนราชไมตรี เป็นราชทูต ออกหลวงศรีวิศาลสุนทร เป็นอุปทูต ออกขุนนครวิชัย เป็นตรีทูต บาทหลวงเกม ทำหน้าที่เป็นล่าม คณะทูตชุดนี้เดินทางไปไม่ถึงฝรั่งเศสเพราะเรือที่ไปอับปางลงที่ทางฝั่งตะวันออกของเกาะมาดากาสกา (Madagasca)

พ.ศ. ๒๒๒๕ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ส่งคณะทูตชุดที่ ๒ไปฝรั่งเศสเพื่อสืบถามข่าวทูตคณะแรก
คณะทูตชุดนี้ ประกอบด้วยออกขุนพิชัยวาทิต และออกขุนพิชิตไมตรี คณะทูตชุดนี้ได้รับพระบรมราชโองการไปเฝ้าพระเจ้าชาร์ลสที่ ๒ (Charles II) พระมหากษัตริย์อังกฤษ และนำของไปให้ยอชจ์ ไวท์ ด้วย คณะทูตชุดนี้เดินทางไปอังกฤษก่อนไปเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔

พ.ศ. ๒๒๒๘ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ส่งคณะทูตชุดแรกจากฝรั่งเศสมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ฯ คณะทูตชุดนี้ประกอบด้วย เชอร์วาเลีย เดอโชมอง (Monsieur le Chevalier de Chaumont) เป็นราชทูต บาทหลวง เดอชัวซีย์ (de Choisy) เป็นอุปทูต บาทหลวง คณะเยซูอิน ๖ รูป คือบาทหลวง ฟอนเตอเนย์ (Fontenay) บาทหลวง เลอคองต์ (LCompte) บาทหลวง ตาชาร์ด (Tachard) บาทหลวง เกอปิยอง (Gerbillon) บาทหลวง คูเวต์ (Couvet) บาทหลวง วัส์เดอลู (Visdelou) และเมื่อคณะทูตชุดนี้เดินทางกลับ พระองค์ส่งคณะทูตไปเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ คณะทูตชุดนี้ประกอบด้วย ออกพระวิสูทธสุนธร (ปาน) เป็นราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรีเป็นอุปทูต ออกขุนศรีวิศาลวาจาเป็นตรีทูต เจ้าอาวาทเดอลีอองเป็นล่าม และมีผู้ติดตามอีกเกือบ ๔๐ คน คณะทูตชุดนี้ออกเดินทางในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ ถึงฝรั่งเศสเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๒๒๙

พ.ศ. ๒๒๓๑ ก่อนสมเด็จพระนารายณ์สวรรคต ๒ เดือน พระเพทราชา ดำเนินการยึดราชบัลลังก์อาณาจักรอยุธยาเปลี่ยนราชวงศ์ใหม่เป็นราชวงศ์บ้านพลูหลวง

พ.ศ. ๒๓๑๐ เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า ครั้งที่ ๒ การเสียกรุง ครั้งที่ ๒ นี้พระเจ้ามังระแห่งราชวงศ์อลองพญา(คอนบอง) ยกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๓๐๙

พระประธานวัดพระเมรุราชิการาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระมหากษัตริย์ของอาณาจักรอยุธยา

๑. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)	๑๘๙๓ –๑๙๑๒
๒. สมเด็จพระราเมศวร (ครั้งที่ ๑)	๑๙๑๒ – ๑๙๑๓
๓. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพ่องั่ว)	๑๙๑๓ – ๑๙๓๑
๔. สมเด็จพระเจ้าทองลัน (หรือเจ้าทองจันท์)	๑๙๓๑ – ๑๙๓๑
สมเด็จพระราเมศวร (ครั้งที่ ๒)	๑๙๓๑ – ๑๙๓๘
๕. สมเด็จพระรามราชาธิราช	๑๙๓๘ – ๑๙๕๒
๖. สมเด็จพระอินทราชา (พระนครินทราธิราช)	๑๙๕๒ – ๑๙๖๗
๗. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา)	๑๙๖๗ – ๑๙๙๑
๘. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	๑๙๙๑ – ๒๐๓๑
๙. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓	๒๐๓๑ – ๒๐๓๔
๑๐. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พระเชษฐาธิราช)	๒๐๓๔ – ๒๐๗๒
๑๑. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (หน่อพุทธางกูร)	๒๐๗๒ – ๒๐๗๖
๑๒. พระรัษฎาธิราช	๒๐๗๖ – ๒๐๗๗
๑๓. สมเด็จพระไชยราชาธิราช	๒๐๗๗ – ๒๐๘๙
๑๔. พระยอดฟ้า (พระแก้วฟ้า)	๒๐๘๙ – ๒๐๙๑
ขุนวรวงศาธิราช*	๒๐๙๑ – ๒๐๙๑
๑๕. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	๒๐๙๑ – ๒๑๑๑
๑๖. สมเด็จพระมหินทราธิราช	๒๑๑๑ – ๒๑๑๒
๑๗. สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช	๒๑๑๒ – ๒๑๓๓
๑๘. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๒๑๓๓ – ๒๑๔๘
๑๙. สมเด็จพระเอกาทศรถ	๒๑๔๘ – ๒๑๕๓
๒๐. พระศรีเสาวภาคย์	๒๑๕๓ – ๒๑๕๔
๒๑. สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	๒๑๕๔ – ๒๑๗๑
๒๒. สมเด็จพระเชษฐาธิราช	๒๑๗๑ – ๒๑๗๒
๒๓. พระอาทิตยวงศ์	๒๑๗๒ – ๒๑๗๒
๒๔. สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	๒๑๗๒ – ๒๑๙๙
๒๕. สมเด็จเจ้าฟ้าไชย	๒๑๙๙ – ๒๑๙๙
๒๖. สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา	๒๑๙๙ – ๒๑๙๙
๒๗. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๒๑๙๙ – ๒๒๓๑
๒๘. สมเด็จพระเพทราชา	๒๒๓๑ – ๒๒๔๖
๒๙. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ)	๒๒๔๖ – ๒๒๕๑
๓๐. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ)	๒๒๕๑ – ๒๒๗๕
๓๑. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	๒๒๗๕ – ๒๓๐๑
๓๒. สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร (ขุนหลวงหาวัด)	๒๓๐๑ – ๒๓๐๑
๓๓. สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ)	๒๓๐๑ – ๒๓๑๐

ที่มา : ราชบัณฑิตยสถาน, สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ก ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, กทม. ๒๕๓๗

---

* ไม่ได้รับการยกย่องให้เท่าเทียมกับพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ ในสมัยอยุธยา

พระประธานวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

บรรณานุกรม

๑. เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑-๕. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๖.

***"โกศาปานไปฝรั่งเศส ภาคที่ ๑-๔".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๗-๖๐ : เล่ม ๓๑-๓๓.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๒.

คำแปลจากเทวิวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๑๖.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. นครหลวง : คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์เกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน. **ความสัมพันธ์ทางฑูตระหว่างไทย-จีนพ.ศ. ๑๘๒๕-๒๓๙๕** กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๓.

***"จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาอยู่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ ๑".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๒ : เล่ม ๑๘ และ ๑๙.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๘.

***"จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาอยู่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ ๒".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๕ : เล่ม ๒๑.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๑.

***"จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาอยู่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาภาคที่ ๓".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๕ : เล่ม ๒๑ และ ๒๒.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๑.

***"จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาอยู่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินพระเจ้าเสือและพระเจ้าท้ายสระ ภาคที่ ๔".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๗ : เล่ม ๒๒.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๑.

***"จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาอยู่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศและครั้งกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาคที่ ๖".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ : เล่ม ๒๓.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๑.

***"จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาอยู่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชภาคที่ ๑".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๐ : เล่ม ๒๓.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๑.

***"จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาอยู่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชภาคที่ ๒".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๑-๔๔ : เล่ม ๒๔-๒๖.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๑.

***"จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาอยู่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชภาคที่ ๖".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๖ : เล่ม ๒๘.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๑.

***"จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาอยู่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชภาคที่ ๗".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๗ : เล่ม ๒๘.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๑.

***"จดหมายเหตุฟอร์บัง".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๐ : เล่ม ๕๐.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๓.

***"จดหมายเหตุของโยช เซาเต็น".* ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๙ : เล่ม ๔๗.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๓.

"จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์)". ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๙ : เล่ม ๔๙. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๓.

ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิทูร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ. ๒๕๑๘ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพงษ์สวัสดิ์ สุริโย ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๘.

แชร์แวส. นิโกลาส์. **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

***ชาเตา, เชอร์เออเนส. "จดหมายเหตุเรื่องทางไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับญี่ปุ่น".* ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๐ : เล่ม ๑๓.** พระนคร : คุรุสภา,๒๕๐๗.

เดอ ชัวรีย์. **จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. ๑๖๘๕ และ ๑๖๘๖**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพมหานคร : ก้าวหน้า. ๒๕๑๖.

ตาชาร์ด, บาทหลวง. **จดหมายเหตุการเดินทาง ค.ศ. ๑๖๘๗-๑๖๘๘**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๙.

ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๙).

ไตรภูมิพระร่วงของพญาลิไทย. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

นันทา สุตกุล (แปลและเรียบเรียง). **จดหมายเหตุการเดินทางของราล์ฟ ฟิตช**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๓. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางยิน ผดุงชีวิต ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๑๓.

ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาคที่ ๑. พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และโบราณคดีสำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.

ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑. พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และโบราณคดีสำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการส่งเสริมตามแนวพระราชดำริ, ๒๕๒๖.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓. พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔. พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา ๓ ดวง. ๓ เล่ม กรุงเทพมหานคร : คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๙.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ, เรื่องสมเด็จพระบรมศพ คือ จดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่า กับพระราชวิจารณ์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, ๒๕๔๐.

ลาลูแบร์, ซีมองเดอ. **จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๑๐.

ลิลิตยวนพ่าย. พระนคร : ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๑๓.

วัน วลิต. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒**. แปลโดย วนาศรี สามนเสน. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร. ๒๕๒๓.

ศิลปากร, กรม, **เรื่องราวของคณะสังฆราชฝรั่งเศสในราชอาณาจักรสยาม**. พระนคร : สหประชาพาณิชย์, ๒๕๒๖.

_____. **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗, เล่ม ๑-๕** แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๑๔.

***"หนังสือสัญญาค้าขายระหว่างประเทศสยามกับประเทศฝรั่งเศส ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช"*. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๔ เล่ม ๒๐**. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๐.

เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๕๑ และ พ.ศ. ๒๑๖๗-๒๘-๑๘๗ (ค.ศ.๑๖๐๘-๑๖๒๐ และ ค.ศ. ๑๖๒๔-๑๖๔๒). แปลโดย นันทา สุตกุล. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๓.

๒. หนังสือ

ขจร สุขพานิช. **ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยอยุธยา** : วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๓.

_____. **ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๑๖๐๐-๒๓๑๐**. กรุงเทพมหานคร : ศึกษิตสยาม, ๒๕๒๑.

จันทร์ฉาย ภัคอธิคม, (บรรณาธิการ). **ข้อมูลประวัติศาสตร์ในรอบทศวรรษ**. กรุงเทพมหานคร : สมาคมประวัติศาสตร์, ๒๕๓๑.

จิตร ภูมิศักดิ์. **ข้อเท็จจริงว่าด้วยธนชาติขอม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไม้งาม, ๒๕๒๕.

_____. **ความเป็นมาของคำสยามไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ**. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๙.

_____. **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไม้งาม, ๒๕๒๕.

_____. **โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา**. กรุงเทพมหานคร : ดวงกมล, ๒๕๒๔.

จุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. อนุสรณ์บรรณงามออกเมรุสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เสงี่ยม จนทสิริมหาเถร) วัดสุทัศน์เทพวราราม ๑๗ ธันวาคม ๒๕๒๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๖.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๒.

ชาวโปรตุเกสในยุคกรุงศรีอยุธยา. พระนครศรีอยุธยา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา, ๒๕๓๐.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. **นิทานโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๑๖.

เติม วิภาคย์พจนกิจ. **ประวัติศาสตร์ลาว**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๐.

"เทศนาจุลยุทธการวงศ์ ว่าด้วยพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาโดยย่อ." **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๖** : ภาค ๔๐. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๒.

นันทนา ตันติเวส (แปล). **ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๗.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๒๓.

_____. **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓.

_____. **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๑.

_____. **วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕.

อาคม พัฒิยะ. **ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**. กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๗.

ประเสริฐ ณ นคร. **ผลงานการค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ (ไม่) เค็ม**. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๔. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายบุญเรือง ณ นคร ๓๑ ตุลาคม ๒๕๑๒).

***"พงศาวดารเมืองละแวก"*. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔ : เล่ม ๓**. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๖.

***"พงศาวดารเหนือ"*. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ : เล่ม ๑**. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๖.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิ์พงศ์ (จาด) ๒ เล่ม. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔.

***"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)"*. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๔ : เล่ม ๓๘-๓๙**. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๖.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระนพรัตน. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๔.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑-๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๔.

พลับพลึง มูลศิลป์. **ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้ว, ๒๕๒๘.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **ศาสนาและการเมืองสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้ว, ๒๕๒๘.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. **ขุนนางอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๖.

ลักขณา เบ็ญจนิรัตน์. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงคริสศตวรรษที่ ๑๙ : เอกสารประกอบการสอนวิชา ๐๐๔๓๓๐**. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.

วิจิตรมาตรา, ขุน. **ประวัติศาสตร์ไทย**. พระนคร : รวมสาสน์, ๒๕๑๖.

วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). **ความยอกย้อนของประวัติศาสตร์ : พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล**. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๓๙.

_____. **ความยอกย้อนของอดีต : พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์สุภวัฒย์ เกษมศรี**. กรุงเทพมหานคร : ครรลองไทย, ๒๕๓๙.

ศิลปากร, กรม. **ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา**. พระนครศรีอยุธยา : สหประชาพาณิชย์, ๒๕๒๗.

_____. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับตรุแปง**. พระนคร : สหประชาพาณิชย์, ๒๕๒๒.

_____. **สมเด็จพระนารายณ์และพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **กรุงศรีอยุธยาของเรา**. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๑.

_____. **ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๔.

_____. **สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา** ราชอาณาจักรสยาม. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๓๔.

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชกุล, **เยรากี เหยี่ยวนกเขา โศกนาฏกรรมในราชสำนักไทย**. กรุงเทพมหานคร : อนาคต, ๒๕๒๒.

ลีลา วิระวงส์, **ประวัติศาสตร์ลาว**. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๓๕.

สังข์ พัฒโนทัย. **พระเจ้าปราสาททอง**. นครหลวง : คุรุสภา, ๒๕๑๖.

สีบแสง พรหมบุญ. **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย**. แปลโดย กาญจนี ละอองศรี. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๕.

สุเนตร ชุตินธรานนท์. **พม่ารบไทย : ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๓๗.

_____. (บรรณาธิการรวบรวม). **"พม่าอ่านไทย : ว่าด้วยประวัติศาสตร์และศิลปะไทยในทัศนะพม่า"**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๒.

_____. **สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) ศึกษาจากพงศาวดารพม่า ฉบับราชวงศ์คองบอง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : คยาม, ๒๕๓๔.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. **สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖**. บัณฑร อ่อนคำ บรรณาธิการแปล. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๑๘.

อนุสรณ์ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช. กรุงเทพมหานคร : ศึกษิตสยาม, ๒๕๒๑.

อุษณีย์ ธงไชย. **จารึกและตำนาน หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์**. เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

_____. **ประวัติศาสตร์อยุธยา : การเมืองเศรษฐกิจ** เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒.

_____. **พระราชพงศาวดารและพงศาวดาร หลักฐานที่สร้างขึ้นเพื่อสถาบันกษัตริย์**. เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

ฮอลล์, ดี.จี.อี. **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ๒ เล่ม**. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่นๆ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๒.

๓. บทความวารสาร

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ***"กบฏไพร่สมัยอยุธยากับแนวคิดผู้มีบุญพระศรีอาริย์-พระมาลัย"*** **วารสารธรรมศาสตร์ ๙** (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๒๒) : ๕๓-๘๖.

_____. ***"ชุมชน" อโยธยา-อยุธยา : ปัญหาเรื่องวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม"***. **วารสารมนุษยศาสตร์** ๑๐ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๒๓) : ๓๒-๖๐.

_____. *"มะลากา : ศูนย์กลางการค้าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้"*. **ศิลปวัฒนธรรม** ๖ : ๙ (กรกฎาคม ๒๕๒๘) หน้า ๖๖-๗๙.

_____. *"พระเจ้าอู่ทองกับเซอร์กาวาเซต"*. **ศิลปวัฒนธรรม** ๑ : ๗ (๒๕๒๕) หน้า ๖ ๙.

_____. *"พุทธศาสนากับการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา (๑๙๘๓-๑๙๔๑)"*. **วารสารธรรมศาสตร์** ๖ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙) : ๓๙-๔๑.

_____. *"สำเนียงไทยสมัยอยุธยา-รัตนโกสินทร์"*. **ศิลปวัฒนธรรม** (ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๒๖) หน้า ๑๑๘ ๑๒๐.

_____. *"อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรสุโขทัย"*. **วารสารธรรมศาสตร์** ๕ (ตุลาคม ๒๕๑๘-มกราคม ๒๕๑๙) : ๕๗-๖๙.

ชาเตา. เอ็ม. อี. *"บันทึกเรื่องสัมพันธภาพระหว่างประเทศญี่ปุ่นกับประเทศสยามในคริสตวรรษที่ ๑๗"*. **แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี**. ๖ (มกราคม ๒๕๑๕). หน้า ๒๕-๔๗.

เตรวิล. บี. เจ. *"ใครทำลายกรุงเก่า (กรุงศรีอยุธยา)?"* **ศิลปวัฒนธรรม**. ๖ : ๑๑ (กันยายน ๒๕๒๘). หน้า ๖๐-๖๕.

ธีรวัต ณ ป้อมเพชร. *"กบฏเจ้าท่าทราย : กบฏนอกพระราชพงศาวดาร"*. **โลกประวัติศาสตร์**. ปีที่ ๑ : ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๓๘) : หน้า ๙-๑๓.

_____. *"พระราชกำหนดปีมหาศักราช ๑๕๕๖ (ค.ศ. ๑๖๓๔) : ว่าด้วยค่าธรรมเนียมที่ V.O.C. ต้องเสียในการเข้ามาค้าขายในอาณาจักรอยุธยา"*. **อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร**. ฉบับที่ ๑ (๒๕๒๙) : ๔๙-๕๕.

แถมสุข นุ่มนนท์. *"เอกสารฮอลันดา (ตอนที่ ๒)"*. **แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี** ๓ (พฤษภาคม ๒๕๑๒) : ๓๙-๔๖.

ธิดา สาระยา. *"ละโว้ รัฐชายฝั่งในคริสตวรรษที่ ๑๑"*. **วารสารเมืองโบราณ** ๑๑ : ๑๑ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๒๘) หน้า ๓๓-๕๑.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *"กรุงแตก : ราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัว"*. **ศิลปวัฒนธรรม**. ๘ : ๑ (พฤศจิกายน ๒๕๒๙) หน้า ๑๑๒ ๑๒๙.

_____. *"เมื่อไม่มีตำแหน่ง "แม่ขุน" ก็ไม่มีตำแหน่ง "พ่อขุน"* **ศิลปวัฒนธรรม**. ๘ : ๗ (พฤษภาคม ๒๕๓๐) หน้า ๗๘-๘๑.

_____. *"พระเจ้าตากในพงศาวดารราชวงศ์ยาลอง"* **ศิลปวัฒนธรรม**. ๙ : ๑ (พฤศจิกายน ๒๕๓๐) หน้า ๔๘-๕๑.

นันทา วรเนติวงศ์. *"การค้าในสมัยอยุธยา"*. **ศิลปากร** (๑๙ พฤษภาคม ๒๕๑๘) : หน้า ๖๐-๙๒.

โบเลส. เจ.เจ. *"บันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐"*. **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี** ๒ (พฤษภาคม ๒๕๑๑)

ประเสริฐ ณ นคร. **"กองทัพอยุธยายกเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๑๑๐ และใน พ.ศ. ๒๑๙๗"**. **แถลงงานประวัติศาสตร์และโบราณคดี** ๖ (กันยายน ๒๕๑๕) : ๑-๕.

_____. *"โต้เรื่องศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช"*. **ศิลปวัฒนธรรม**. ๙ (ฉบับที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๓๐) หน้า ๓๔-๓๙.

ปริชาติ วิลาวรรณ. *"การส่งของป่าเพื่อเป็นสินค้าออกในสมัยกรุงศรีอยุธยา"*. **วารสารเมืองโบราณ** ๑๐ : ๓ กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๒๗) หน้า ๘๓-๑๐๕.

ปรีดา ศรชลาลัย. *"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม-เอกสารจากหอหลวง (ตอนที่ ๑)"*. **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี** ๓ (มกราคม ๒๕๒๒) : ๕๓-๖๕.

ผ่องพันธ์ รัตนภูษิต. *"เอกสารสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ของญี่ปุ่นที่เกี่ยวกับกรุงสยาม"*. **ศิลปากร** ๑๘ (มกราคม ๒๕๑๘) : ๕๖-๖๗.

เผ่าทอง ทองเจือ. *"การค้าระหว่างอยุธยากับจีน : ศึกษามาจากเครื่องถ้วยจีนที่งมได้รอบเกาะอยุธยา (ความหมายของลวดลายที่ประดับบนเครื่องถ้วยจีน)"*. **ศิลปวัฒนธรรม**. ๘ : ๗ (พฤษภาคม ๒๕๓๐) หน้า ๘๘-๙๙.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. *"บทบาทของขุนหลวงพ่องั่วที่มีต่อราชวงศ์สุโขทัย"*. **ศิลปากร** ๑๘ (พฤศจิกายน ๒๕๑๗) : ๗๑-๘๔.

_____. *"พ่อปู่พระยาร่วงที่เมืองกำแพงเพชร"*. **ศิลปวัฒนธรรม**. ๖ : ๓ (มกราคม ๒๕๒๘) หน้า ๒๐-๒๓.

_____. *"ศรีสุดาจันทร์ "แม่ยั่วเมือง" ใครว่าหล่อนชั่ว"*. **ศิลปวัฒนธรรม**. ๑ : ๙ (๒๕๒๓) หน้า ๑๗-๒๑.

พรนิภา พฤฒินารากร และทวีปศิลป์ สืบวัฒนะ. *"ข้าวในสมัยปลายอยุธยา พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๓๑๐"*. **วารสารธรรมศาสตร์** ๔ (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม ๒๕๑๘) : ๔๐-๕๙.

พรรณี อวนสกุล. *"ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา"*. **วารสารธรรมศาสตร์** ๔ (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม ๒๕๑๘) : ๑๖-๓๙.

ว้ยอาจ. เดวิด เค. *"การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและพงศาวดาร"*. *แปลโดย อานันท์กาญจนพันธุ์*. **วารสารธรรมศาสตร์** ๖ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙) : ๑-๘.

วารุณี โอสถารมย์ และอัญชลี สุสายัณห์. *"กบฏไพร่สมัยพระเทพราชา"*. **วารสารธรรมศาสตร์** ๖ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙) : ๕๒-๗๐.

ศรีศักร วัลลิโภดม. *"การค้าโบราณ"* **วารสารเมืองโบราณ** ๑๐ : ๒ (เมษายน มิถุนายน ๒๕๒๗) หน้า ๕-๖.

_____. *"การค้ากับการเกิดของรัฐในประเทศไทย"*. **วารสารเมืองโบราณ** ๑๐ : ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๒๗) หน้า ๗-๑๔.

_____. *"เครื่องสังคโลก"*. **วารสารเมืองโบราณ** ๔ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๑๘) หน้า ๓๑-๓๘.

_____. *"สภาพภูมิศาสตร์บ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยโบราณ"* **โบราณคดี** (พฤษภาคม ๒๕๐๙) : ๒๑-๓๓.

สมบัติ จันทรวงศ์. *"คำสอนทางการเมืองของวันวลิต (เยเรเมียส ฟอน ฟลิท) หรือวิเทโศบายของพระเจ้าปราสาททอง"*. **วารสารธรรมศาสตร์** ๖ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙) หน้า ๗๑-๑๑๘.

สรศักดิ์ งามขจรกูลกิจ. *"มูลเหตุอันนำไปสู่กรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒"*. **วารสารเมืองโบราณ**. ๑๐ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๒๗) : ๑๒๐-๑๓๒.

_____. *"มูลเหตุอันนำไปสู่การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒"* **วารสารเมืองโบราณ** ๑๑ : ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๒๗) หน้า ๑๑๕-๑๒๒.

สายชล วรรณรัตน์. ***"ละโว้ก่อนสมัยอยุธยา"***. **รวมบทความประวัติศาสตร์** ๒ (มกราคม ๒๕๒๔) : ๘๔-๑๒๗.

สุเนตร ชุตินธรานนท์. ***"ลิลิตโองการแช่งน้ำและพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา"***. **วารสารธรรมศาสตร์** ๙ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๒๒) : ๓๒-๕๒.

อนันชัย เลาหพันธุ์ (แปล) และวินัย พงศ์ศรีเพียร อธิบายความ. ***"จดหมายเหตุ ปีเตอร์ วิลเลียมสัน ฟลอริส (Peter Williamson Floried) : การใช้เอกสารต่างประเทศทดสอบ วินิจฉัยพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เฉพาะรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรุทธ/อินทราชา/"ทรงธรรม" (ค.ศ. ๑๖๑๐-๑๖๒๔)"*** **อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร** ๑ (๒๕๒๘) : ๕-๓๐.

อังสุนีย์ อุดมพานิช. ***"การค้าต่างประเทศของอยุธยาในศตวรรษที่ ๑๗"***. **วารสารมนุษยศาสตร์**. ๑๐ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๒๓) : ๖๑-๘๙.

อิชิอิ. โยนิโอะ. ***"อาณาเขตของอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง"***. **วารสารธรรมศาสตร์** ๙ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๒๒) : ๑๔๘-๑๖๐.

๔. เอกสารอื่นๆ

กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร. **"ลพบุรี : พัฒนาการสมัยอยุธยา". เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรี ครั้งที่ ๑** หมายเลข ๔, ลพบุรี, ๖-๘ ธันวาคม ๒๕๒๒. (พิมพ์ดีด).

"ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาสมัยอยุธยา". เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ จัดทำโดยวิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยาและกลุ่มผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศเนเธอแลนด์ในประเทศไทย, วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ๗ ๘ พฤศจิกายน, ๒๕๓๑.

ธีรวัต ณ ป้อมเพชร. ***"เอกสารพรรณาเรื่องอาณาจักรสยามของ Adriaam de Nijs. (ธันวาคม ค.ศ. ๑๗๕๖)"***. **เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "ความสัมพันธ์ระหว่างฮอลันดาสมัยอยุธยา" ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา** วันที่ ๗-๘ พฤศจิกายน, ๒๕๓๑.

"รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถาน บ้านนักบุญเปโตร (โบสถ์ของคณะโดมินิกัน)". โครงการปรับปรุงหมู่บ้านโปตุเกส, หน่วยศิลปากรที่ ๑. กองโบราณคดี กรมศิลปากร และมูลนิธิเบงเกี่ยน ประเทศโปรตุเกส, ๒๕๒๗.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. ก. ***"ไทยในสายตาอาคันตุกะจากจีนสมัยอยุธยาตอนต้น (ค.ศ. ๑๓๔๙-ประมาณ ๑๔๓๐) : การวิเคราะห์เอกสารประวัติศาสตร์อยุธยา"***. **ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาเอกสารไทยและต่างประเทศ**, วินัย พงศ์ศรีเพียร, (บรรณาธิการ). คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.

ศรีศักร วัลลิโภดม, **"หลักฐานและแนวคิดใหม่ๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก" เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก หมายเลข ๑๐.** พิษณุโลก. ๒๕-๒๗ มกราคม ๒๕๒๒. (พิมพ์ดีด).

สุวัฒน์ ทาสุคนธ์ (เรียบเรียง). ***"สังเขปจดหมายเหตุการเดินทางของบาดหลวงฝรั่งเศสระหว่างเดือนสิงหาคมถึงพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๖๖๓ (เอกสาร A.M.E. ๓๔)"*** (เรียบเรียงจากภาษาฝรั่งเศส). เอกสารประกอบการประชุมโครงการเสวนาศรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และไทยศึกษา, สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยศิลปากร, วันพุธที่ ๒๔ มิถุนายน, ๒๕๔๑.

"หน้าประวัติศาสตร์ไทยจากเอกสารต่างประเทศ". เอกสารประชุมทางวิชาการของกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ณ โรงแรมโซฟิเทล ราชา ออคิด ขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น, ๑๒-๑๔มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐.

๕. วิทยานิพนธ์

คมข้า ดีวงษา. **"บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายในและภายนอก พ.ศ.๒๑๗๓-๒๓๑๐"**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์บัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๑.

จุมพฏ ชวลิตานนท์. **"การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๐-๒๓๑๐"**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๑.

เทพมนตรี ลิมปพยอม. **"การเมืองไทยสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. ๒๒๗๖-๒๓๐๑"**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๓๙.

ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล. ***"ระบบเศรษฐกิจอยุธยา"*** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๑.

ปาริชาต วิลาวรรณ. ***"การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๓๑๐"***. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๑.

พิทยะ ศรีวัฒนสาร. ***"ชุมชนชาวโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๐๕๙-๒๓๑๐"***. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๑.

สายชล วรรณรัตน์. ***"พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒"***. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๖.

อดิศร หมวกพิมาย. **"กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๙๘"**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๑.

อัญชลี สุสายัณห์. ***"ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"***. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๔.

อุบลศรี อรรถพันธ์. **"การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก"**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔.

อุษณีย์ ธงไชย. **"ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและลานนาไทย พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๐๑๐"**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประดิษฐานอยู่ที่วงเวียนใหญ่ ฝั่งธนบุรี กรุงเทพมหานคร

รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในประวัติศาสตร์ไทย

ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑. ความนำ

คงจะยากที่ใครจะปฏิเสธว่า ตลอดระยะเวลาอันยาวนานของประวัติศาสตร์ไทยนับแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงระยะเวลาสั้น ๆ เพียง ๑๔ ปีเศษของรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ.๒๓๑๐-๒๓๒๕) กลับได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางที่สุด นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในฐานะวีรบุรุษก็ยังได้รับการกล่าวขวัญและเขียนถึงในแง่มุมต่าง ๆ มากที่สุดด้วย เช่นเดียวกับข้อเท็จจริงที่ว่าพระบรมราชานุสาวรีย์ที่ชนรุ่นหลังได้สมัครใจสร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงพระองค์ก็มีมากพระองค์หนึ่ง

เราจะอธิบายปรากฏการณ์ที่ค่อนข้างพิเศษนี้สำหรับในปริบทของสังคมไทยและประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยอย่างไร

คงจะไม่ใช่เรื่องไร้สาระอีกเช่นเดียวกัน หากเราจะตั้งข้อสังเกตว่าสำหรับคนจำนวนมากซึ่งได้รับรู้เข้าใจและชื่นชมบทบาทของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในการกอบกู้เกียรติภูมิของไทยหลังเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว สิ่งซึ่งทำให้รัชกาลนี้อยู่ในความประทับใจและความสนใจเป็นพิเศษของนักค้นคว้าและผู้รักประวัติศาสตร์ไทยทั่วไป น่าจะมาจากปัจจัยหลายประการ ประการแรก ในด้านจิตวิทยามหาชน การที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเปรียบเสมือนกับ "วีรบุรุษผู้อาภัพ" ในนาฏ-วรรณกรรมของประวัติศาสตร์ไทยนั้นย่อมเร้าอารมณ์สะเทือนใจได้มากอยู่แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาว่าเรื่องราวที่ผู้คนได้รับทราบส่วนใหญ่ล้วนมาจากพระราชพงศาวดารที่หลายคนพยายามชี้ว่า เป็นผลผลิตมาจากอคติ-อุปาทานร่วมสมัย และเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างพระราชพงศาวดารกับผลงานวรรณกรรมมีอยู่อย่างเลือนลาง ประการที่สอง นอกเหนือจากการเป็น "วีรบุรุษผู้อาภัพ" สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังเกือบจะเป็นบุคคลในตำนานในความหมายที่ว่าพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และจุดจบของพระองค์ดูเหมือนมีแต่ความคลุมเครือและเต็มไปด้วยปริศนา

ประการสุดท้าย ชุมชนนักวิชาการประวัติศาสตร์ต้องกล้าหาญพอที่จะยอมรับว่าการศึกษาหรือผลงานเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีทั้งกระแสอนุรักษ์นิยมและกระแสปฏิกิริยา ซึ่งปฏิเสธไม่ได้เช่นเดียวกันว่า มีนัยทางการเมืองและศีลธรรมแฝงอยู่ด้วย มีข้อน่าสังเกตว่า ในความพยายามที่จะหาคำตอบได้แก่ ข้อสมมติฐานและปริศนาต่าง ๆ (ทั้งที่เป็นผลมาจากการจินตนาการและความเชื่อที่มีหลักฐานสนับสนุน) ได้มีกลุ่มคนที่ใช้วิธีการที่อยู่นอกเหนือวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ เป็นต้นว่าการทรงเจ้าเข้าผีและการนั่งทางในเข้ามาเป็นเครื่องมือในการหาความจริง วิธีการนอกระบบเช่นนี้ อาจ

ปลุกเร้าความสนใจเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้อย่างกว้างขวาง แต่ต้องถือว่าเป็นการสะท้อนให้เห็นการเกิดวิกฤติศรัทธาในประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เป็นทางการหรือกึ่งทางการ

รัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี มีความสำคัญเป็นพิเศษสำหรับประวัติศาสตร์ไทยเพราะเป็นช่วง ๑๔ ปีเศษแห่งวิกฤติการณ์ของบ้านเมืองไม่ว่าจะเป็นด้านการทหาร การเมือง เศรษฐกิจและสังคม และศิลปวัฒนธรรม เป็นที่น่าเสียดายว่า เท่าที่ผ่านมาประเด็นความลึกลับและปริศนาเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเพียงบางประเด็นเท่านั้นที่เข้ามาครอบครองความสนใจของนักประวัติศาสตร์ไทยและต่างประเทศ กระนั้นก็ตาม จนกระทั่งเมื่อศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอผลงานการค้นคว้าเรื่อง **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** แก่สาธารณชนใน พ.ศ. ๒๕๒๙ ก็ไม่เคยปรากฏว่า ได้มีนักปราชญ์ท่านใดได้ให้ความกระจ่างแก่ประเด็นปัญหาและปริศนาต่าง ๆ อย่างแท้จริง

ผลงานของศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นผลมาจากการสำรวจและวิเคราะห์วิจารณ์หลักฐานอย่างกว้างขวางละเอียดลออและเป็นระบบระเบียบเท่าที่การค้นคว้าวิจัยทางประวัติศาสตร์จะเป็นไปได้และคงเป็นการยากที่จะหาผลงานอื่นมาทดแทนได้ในอนาคต แม้ว่าศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้มุ่งอภิปรายประเด็นการเมืองและวิวัฒนาการของสถาบันการเมืองเป็นเรื่องหลัก แต่ก็ได้ชี้ให้เห็นภูมิหลังทางด้านเศรษฐกิจและสังคมไว้ส่วนหนึ่งด้วย อย่างไรก็ตาม วิธีการมองปัญหา การตั้งข้อสมมุติฐานและผลสรุปของ **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** เป็นมิติใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยซึ่งคงมีทั้งผู้ยอมรับและผู้เห็นเป็นอย่างอื่น

การเขียนประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อเป็นพื้นฐานแก่ผู้สนใจประวัติศาสตร์นั้น หมายถึง การจำลองอดีตของสมัยดังกล่าวให้ได้ภาพอย่างกว้าง ไม่เพียงแต่ของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ศิลปกรรมและวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังต้องแสดงให้เห็นจิตและวิญญาณแห่งสมัย ด้วยทั้งนี้โดยคำนึงถึงจริยธรรมของนักวิชาการประวัติศาสตร์ที่อยู่บนพื้นฐานของการรายงานข้อเท็จจริงเท่าที่หลักฐานอนุญาตอย่างเคร่งครัด

การสร้างภาพรวมให้แก่รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนับว่าเป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งในการประเมินสถานภาพของระยะเวลานี้ในประวัติศาสตร์ไทยไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จหรือล้มเหลวในด้านใดก็ตาม คำถามที่กว้างที่สุดก็เห็นจะได้แก่คำถามที่ว่ารัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นปิดช่องว่าง (Interregnum) ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงรัตนโกสินทร์ใช่หรือไม่ และหากเป็นเช่นนั้นจริง ลักษณะ "เฉพาะกิจ" ทางการเมืองของสมัยกรุงธนบุรีอยู่บนพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม และอุดมการณ์อย่างไร คำถามที่เจาะจงกว่านี้ก็คือ รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีลักษณะเด่นทางใด อนุรักษ์นิยม วิวัฒนาการหรือแหวกประเพณีนิยม

คำถามข้างต้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของคำถามทางประวัติศาสตร์ อีกจำนวนมากมายที่ต้องการคำอธิบายในเชิงตรรกะที่ซับซ้อนมากกว่าคำตอบแบบกำปั้นทุบดิน ตัวอย่างเช่น ในด้านการรณรงค์ของ

ทหาร เหตุใดสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงมุ่งขยายอำนาจไปทางตะวันออก ซึ่งก่อนหน้านั้นมิได้อยู่ในอำนาจของไทยอย่างมั่นคง ในขณะที่ไทยกลับขาดศักยภาพที่จะช่วงชิงดินแดนหัวเมืองมอญ เช่น มะริด ตะนาวศรี และทวายกลับคืน ทั้งที่ดินแดนเหล่านี้เป็นของกรุงศรีอยุธยามาอย่างต่อเนื่องหลายศตวรรษ สำหรับในด้านการเมือง สถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันขุนนางได้ปรับเปลี่ยนบทบาทไปอย่างไร สมควรได้รับการประเมินอย่างถูกต้องอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะในประเด็นที่ดูเหมือนสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพยายามสถาปนาระบบเมืองลูกหลวงของสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นขึ้นมาใหม่เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ความสนใจในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้มุ่งไปยังประเด็นที่มีนัยทางการเมืองเกี่ยวข้องมาถึงการขึ้นมามีอำนาจของราชวงศ์จักรีและการสงครามเป็นส่วนใหญ่จนประเด็นอื่น ๆ ยังมีความคลุมเครืออยู่หรือถูกละเลยไป เช่น ขอบเขตและผลกระทบของการรุกรานของพม่าที่มีต่อชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมในส่วนต่าง ๆ ของราชอาณาจักรสยาม การจัดระบบการปกครองและการจัดระเบียบไพร่พล การต่างประเทศและศิลปวัฒนธรรม ปัจจัยเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันและต้องการงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในรูปแบบการวิเคราะห์มากกว่าการพรรณนาที่ปราศจากคำถามที่ชัดเจน ภาพของประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีจะปรากฏชัดเจนขึ้นได้ด้วยการพิจารณาปัจจัยสำคัญต่าง ๆ อย่างรอบด้านและด้วยการวิเคราะห์วิจารณ์อย่างมีความเป็นกลาง

ในขณะที่พูดถึงภาพโดยรวมของประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีแล้ว เราคงจะต้องมองหาสาระสำคัญของยุคสมัย ซึ่งนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงในส่วนที่สำคัญที่สุด นั่นคือ ในราชสำนักและสถาบันพระมหากษัตริย์ การกล่าวเช่นนี้มิได้หมายความว่า นักประวัติศาสตร์จำเป็นต้องมีมติเอกฉันท์ว่า สาระสำคัญนั้นควรเป็นสิ่งใด **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** ของศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้แย้มพรายถึงความสำคัญของ "องค์ประกอบจีน" ซึ่งเห็นได้ชัดในองค์พระมหากษัตริย์และขุนนางแวดล้อมในระยะครึ่งแรกของรัชกาล "องค์ประกอบจีน" นี้จะเป็นสาระสำคัญอธิบายปรัชญาการเมือง พฤติกรรมและปฏิกิริยาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ถูกมองว่า "วิปลาสคลาดเคลื่อน" ได้หรือไม่นั้น นับว่าเป็นคนละเรื่องกับข้อเท็จจริงที่ว่า ในท้ายที่สุดแล้ว "องค์ประกอบจีน" ดังกล่าว เป็นที่ยอมรับได้หรือไม่ในบรรดาชนชั้นผู้ดีหรือขุนนางระดับกลางที่สืบมาจากอยุธยาซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจใหม่

รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี อาจเป็นเพียงระยะเวลาสั้น ๆ แต่ความซับซ้อนในทางการเมืองและวัฒนธรรมรวมทั้งข้อโต้แย้งต่าง ๆ ทำให้การเขียนประวัติศาสตร์ไทยสมัยนี้อย่างกลาง ๆ เป็นเรื่องไม่ง่ายนัก

๒. หลักฐานและการวิพากษ์หลักฐาน

หลักฐานประวัติศาสตร์เกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่เป็นเอกสารนับว่ามีอยู่มากพอสมควรทั้งที่ตีพิมพ์เผยแพร่แล้วและยังมิได้ตีพิมพ์ น่าเสียดายว่าเอกสารต้นฉบับลายมือเขียนที่มีอยู่ค่อนข้างจำกัดและส่วนหนึ่งสูญหายไปแล้ว เหตุฉะนี้เองนักศึกษาส่วนใหญ่จึงหันเข้าหาเอกสารที่ตีพิมพ์

เผยแพร่แล้วอย่างกว้างขวางและเชื่อว่าเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นั่นคือ พระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ ที่บรรจุเรื่องราวรัชสมัยนี้ไว้ อย่างไรก็ตาม การอ้างถึงหลักฐาน เหล่านี้ต้องเป็นไปด้วยความระมัดระวังและบ่อยครั้งจะต้องอ่านระหว่างบรรทัด โดยทั่วไปแล้วหลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องจะเป็นหนึ่งในจำพวกเหล่านี้

๒.๑ เอกสารซึ่งมีที่มาจากเรื่องบอกเล่า หรือบันทึกส่วนเอกชน บางส่วนจะเป็นเอกสาร/จดหมายเหตุร่วมสมัย เช่น **จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี** (รัชกาลที่ ๑) แต่ส่วนใหญ่แล้วอาจกล่าวได้ว่าเป็นการบันทึกเรื่องเล่าขานของคนรุ่นรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา เช่น พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง เรื่อง **ปฐมวงศ์** นอกจากนั้น ยังมีจดหมายเหตุต้นตระกูลของแต่ละสกุล เช่น ตระกูลอมาตยกุล และตระกูลสุรนันทน์ เป็นต้น เอกสารสำคัญอีกชุดหนึ่งซึ่งมีผู้ตั้งข้อกังขาเกี่ยวกับความน่าเชื่อถือ คือ งานเขียนของ ก.ศ.ร. กุหลาบ เกี่ยวกับภูมิหลังของขุนนางไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นไปได้ว่า ก.ศ.ร. กุหลาบได้เขียนขึ้นจากเรื่องจริงผสมเรื่องบอกเล่าและจินตนาการของเขาเอง ดูเหมือนว่าผลงานในประเภทนี้จะเป็นที่มาของการเขียน "ตำนานยุคใหม่" เช่น **อภินิหารบรรพบุรุษ** หรือ **โครงกระดูกในตู้**

๒.๒ เอกสารไทยร่วมสมัย นับว่าเป็นหลักฐานสำคัญที่สุดที่จะช่วยตรวจสอบความถูกต้องของงานเขียนสมัยหลัง ๆ และอาจแบ่งออกเป็น ๒ จำพวก พวกหนึ่งเป็นเอกสารราชการโดยตรง เช่น หมายรับสั่ง จดหมายเหตุรายงานการเดินทัพ จดหมายเหตุโหร และท้องตรากับพระราชสาส์น พระราชกำหนดเก่า เป็นต้น อีกจำพวกหนึ่งเป็นงานวรรณกรรมร่วมสมัยอิงประวัติศาสตร์ เช่น นิพนธ์ของนายสวน มหาดเล็ก เรื่อง **คำโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี** พระยามหานุภาพเรื่อง **นิราศเมืองกวางตุ้ง** พระชำนิโวหารเรื่อง **โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์** และท้ายสุดแต่สำคัญที่สุดคือ **สังคีติยวงศ์** ของ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตพน (ครั้งยังเป็นพระพิมลธรรม)

๒.๓ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี มีอยู่หลายฉบับด้วยกัน แต่น่าสังเกตว่า แม้แต่ฉบับพันจันทนุมาศซึ่งเก่าที่สุดและคงสำนวนเดิมบางส่วนไว้ก็ยังคลาดเคลื่อนไปในหลายกรณีโดยเฉพาะเมื่อเทียบกับหลักฐานราชการร่วมสมัย ในฉบับหลัง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งมีการอ้างอิงกันอยู่เสมอมักจะมีข้อความที่เพิ่มเติมเข้าไปและมีที่มาจากคำบอกเล่าเกี่ยวกับพระราชพงศาวดารนี้ มีสิ่งน่าสนใจอย่างหนึ่งคือ มีข้อความเกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก่อนขึ้นครองราชย์ในพระราชพงศาวดารฉบับปลีก ซึ่งไม่ค่อยมีใครกล่าวถึง แต่กลับตรงกับความสังเขปในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานไปลงใน **Chinese Repository** เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒

๒.๔ เอกสารต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี อาจแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ กล่าวคือ เอกสารจีน เอกสารประเทศเพื่อนบ้าน และเอกสารตะวันตก

เอกสารจีน โดยเฉพาะ **ชิงสือลู่** มีความสำคัญมากเพราะเป็นเรื่องการติดต่อระหว่างสมเด็จพระเจ้า

กรุงธนบุรีกับราชสำนักจีนและยังแสดงถึงการแสวงหานิติสิทธิ์ (Legitimacy) ของพระองค์ในกติกาการเมืองระหว่างประเทศของบูรพาทิศด้วย เอกสารจีนระดับท้องถิ่นจำนวนหนึ่งสามารถจะนำมาใช้สืบประวัติบุคคลและเป็นพื้นฐานให้เข้าใจสภาพทางเศรษฐกิจและสถานภาพของชุมชนจีนในสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญยิ่งนี้

หลักฐานเอกสารประเทศเพื่อนบ้าน ไม่ว่าในปริบทการเมืองภายในของไทยเองหรือในปริบทของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คัมภีร์ราชวงศ์ปกรณ์ของพม่า ราชพงศาวดารกรุง-กัมพูชาและไดเวียดสือกี๋ของญวน ต่างมีข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** (หรือคัมภีร์ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่) กับ **พงศาวดารโยนก** ก็จัดอยู่ในกลุ่มนี้ เพราะมีแง่มุมมองที่แตกต่างไปจากจุดยืนอย่างเป็นทางการของราชสำนักไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์

หลักฐานตะวันตก ส่วนใหญ่ของเอกสารในกลุ่มนี้เป็นเอกสารภาษาฝรั่งเศสของคณะมิชชังต่างประเทศที่นายอาเดรียน โลเน ได้รวบรวมขึ้นและมีผู้แปลเป็นภาษาไทยลงพิมพ์ใน **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๓๙ แล้ว เอกสารนี้ถือเป็นหลักฐานร่วมสมัยที่มีค่ายิ่งชุดหนึ่ง แม้จะมีข้อจำกัดอยู่บ้าง เช่น ทัศนคติของผู้บันทึก ผู้ใช้หลักฐานฉบับแปลต้องตระหนักในขั้นต้นว่า นายอาเดรียน โลเน ได้จัดเอกสารมาบางส่วนเท่านั้น ในขณะที่ผู้แปลเป็นภาษาไทยได้มาเลือกสรรตัดตอนแปลอีกขั้นตอนหนึ่ง โดยคัดข้อมูลทางสังคมออกไป เท่าที่สอบค้นได้ขณะนี้ ยังมีเอกสารภาษาดัตช์และเดนมาร์กด้วย แต่ดูจะมีคุณค่าด้อยกว่าเอกสารฝรั่งเศส

องค์ประกอบของประวัติศาสตร์นิพนธ์คงมิใช่เรื่องของการมีหลักฐานประวัติศาสตร์สมบูรณ์หรือค่อนข้างสมบูรณ์อย่างเดียว เพราะคงทำให้ยุคสมัยที่ศึกษามีแต่โครงกระดูกเท่านั้น การวิพากษ์หลักฐานเป็นองค์ประกอบที่ทำให้สร้างรูปร่างหน้าตาที่ควรจะเป็นของโครงกระดูกนั้นได้อย่างใกล้เคียงที่สุด การประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐานจะต้องไม่เป็นไปอย่างเถรตรงตามหลักการของตะวันตกที่ว่าหลักฐานชั้นต้นดีกว่าหลักฐานชั้นรองหรือหลักฐานทางการดีกว่าจดหมายเหตุส่วนบุคคลในทุกกรณี ในปริบทของสังคมไทย การถ่ายทอดข้อมูลที่เป็นจริงสามารถผ่านกระบวนการบอกเล่าโดยไม่จำเป็นต้องปรากฏในเอกสารราชการเลยก็ได้

๓. จินตนทัศน์อดีต (Perception of the past)

งานเขียนของประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาสำคัญของแต่ละยุคแต่ละสมัยมักจะสะท้อนให้เห็นจินตนทัศน์อดีตที่เปลี่ยนไป จารีตประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยก่อนที่ประวัติศาสตร์จะเปลี่ยนสถานภาพมาเป็นสาขาวิชาการสมัยใหม่แบบตะวันตกซึ่งยึดถือมาตรฐานใหม่มักจะผูกติดกับการแสวงหาสิทธิธรรมทางการเมือง (Legitimacy) ให้แก่ผู้ขึ้นมามีอำนาจใหม่ การยอมรับหรือไม่ยอมรับว่าสิ่งนี้เป็นปัญหาไม่สำคัญเท่ากับความกังขาของคนจำนวนไม่น้อยเกี่ยวกับจินตนทัศน์อดีต หรือภาพจำลองอดีตที่ผู้ชำระพระราชพงศาวดารในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้สร้างให้แก่รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าเป็นภาพที่บิดเบี้ยวหรือเปล่า

ข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่ง ก็คือ ความละม้าย

คล้ายคลึงระหว่างลักษณะเด่นของการเขียนประวัติราชวงศ์ของจีน ซึ่งราชสำนักจีนเป็นผู้อุปถัมภ์และมีการประเมินราชวงศ์ที่ล่มสลายไปในแง่จริยธรรมการเมืองกับการเขียนประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีของราชสำนัก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ซึ่งมุ่งประเมินสถานภาพของรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีในประวัติศาสตร์ไทยหลังเสียกรุงฯ ครั้งที่ ๒ บทบาทของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีมากเกินกว่าผู้ชำระพระราชพงศาวดารจะบิดเบือนได้ แต่จุดจบของพระองค์ที่ผิดความคาดหมายต้องการคำอธิบายในกรอบของอุดมคติทางการเมืองที่ชนชั้นผู้นำส่วนใหญ่ยอมรับ จินตนทัศน์อดีตของสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ไม่เต็มใจยอมรับ แต่ปฏิเสธหน้าที่ของรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ได้ จึงส่งให้รัชกาลนั้นเกือบจะเป็น "อุบัติเหตุ" ไป

ดูเหมือนว่า การประนีประนอมระหว่างราชสกุลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกับราชวงศ์จักรีและความรู้สึกปลอดภัยมากขึ้นของฝ่ายหลัง ภายหลังการกำจัด "เจ้าฟ้าเหม็น" ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ทุกคนต่างต้องการที่จะลืม "โศกนาฏกรรม" และ "อุบัติเหตุ" ของรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี อย่างไรก็ตาม ความสนใจประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีได้ถูกรื้อฟื้นใหม่ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ พระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ที่ทรงไว้เพื่ออธิบายความคลุมเครือใน จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวง นริษทรเทวี ได้ตอกย้ำภาพอดีตที่ถูกถ่ายทอดมาในพระราชพงศาวดารเป็นส่วนใหญ่ แต่ความเปลี่ยนแปลงในด้านทัศนคติได้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ ๕ เช่นกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ถือเป็นพระราชนิยมที่จะไม่กล่าวร้าย "ขุนหลวงตาก" เนื่องจากขุนหลวงตากได้ทำคุณงามความดีกอบกู้เอกราชของบ้านเมือง

การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. ๒๔๗๕ นับว่ามีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสถาบันกษัตริย์ราชวงศ์จักรี และการเขียนประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีในแง่มุมใหม่ การสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและงานเขียนใหม่ๆ ในทศวรรษ ๒๔๘๐ ของกลุ่มปัญญาชนชาตินิยม ได้พยายามเปลี่ยนภาพอดีตของรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีใหม่โดยเชิดชูวีรกรรมของพระองค์และยกย่องให้ทรงมีสถานภาพการเป็นวีรบุรุษของชาติไม่ยิ่งหย่อนกว่าวีรบุรุษของชาติคนอื่นๆ ความจริงที่มิอาจกล่าวข้ามเลยไปได้ คือ กลุ่มนักเขียนเหล่านี้อาจมีเจตนาเรียกร้องความเป็นธรรมแก่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีให้มากขึ้นและมีนัยทางการเมืองต่อต้านราชวงศ์จักรี ซึ่งเผอิญกำลังตกต่ำอยู่ในช่วงเวลานั้น

การสร้างภาพอดีตแก่รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ตกอับไปสู่จินตนาการบริสุทธิ์ในช่วงต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ และวิธีการค้นหาความจริงโดยใช้วิธีการทางไลยศาสตร์ของสำนักลัทธิต่างๆ ในสมัยปัจจุบัน ในกรณีแรก หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนถึงวาระสุดท้ายของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโดยอ้างถึงความฝัน การเข้าฝันและเข้าทรง เหล่านี้ได้สร้างปริศนาและปัญหาแก่การนำเสนอเรื่องราวจริงๆ ในทางประวัติศาสตร์ แต่ก็อาจตีความได้ว่า จินตนทัศน์อดีตแบบชาวบ้าน (หรือแบบที่ชาวบ้านพอใจ) ได้ถูกสร้างขึ้นแล้ว และเป็นปฏิกริยาต่อต้านการเขียน

ประวัติศาสตร์ที่เป็นทางการ

มีอยู่บ่อยครั้งที่ความเชื่อหรือการสร้างภาพเหตุการณ์ในอดีตกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่สวนทางกัน งานค้นคว้าและวิจัยสมัยใหม่โดยเคร่งครัดต่อวิธีการทางประวัติศาสตร์ของ ดร.ชาคเกอลีน เดอ เฟลส์ (Jacquilire de Fels) ก็ดี ดร.ลอเรน เกซิค (Loraine Gesik) ก็ดีหรือศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ดี ได้ให้ความสว่างในแง่มุมต่าง ๆแก่รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและช่วยสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องมากขึ้น

การสอนประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ว่าในระดับใดนับว่าเป็นเรื่องน่าตื่นเต้นและท้าทายในเรื่องการตีความ ครูอาจเน้นประเด็นต่อไปนี้ คือ

(๑) พระราชประวัติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจากหลักฐานเอกสารต่าง ๆ ทั้งไทยและต่างประเทศเท่าที่นักประวัติศาสตร์ยกมาอภิปรายโต้แย้งกัน

(๒) ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ในการที่ทรงเป็นผู้นำกอบกู้เอกราชของไทยโดยอภิปรายในประเด็นย่อยเหล่านี้ ยุทธศาสตร์ในการรักษาความมั่นคงภายใน การรบครั้งสำคัญที่ตัดสินผลของสงคราม นายทัพนายกองที่โดดเด่น และ ปัจจัยในการทำสงคราม

(๓) ความสัมพันธ์กับจีนมีความสำคัญอย่างไรในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เรื่องของสิทธิธรรมทางการเมือง การค้า และ ความเป็นพันธมิตรกันกับจีนรบต่อต้านพม่า

(๔) สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์ด้วยสิทธิธรรมที่สมบูรณ์หรือไม่

(๕) โศกนาฏกรรมตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเกิดขึ้นได้อย่างไร และเราสามารถอธิบาย "รัฐประหาร" หรือความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในบริบทของการเมืองไทยอย่างไร

(๖) ให้นักเรียนได้ถกเถียงกันเกี่ยวกับเรื่องเล่าที่ว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงเป็นพระสหายกันมาก่อน และเคยมีชินแสจีนทำนายว่าทั้งสองพระองค์จะได้เป็นกษัตริย์ กับเรื่องที่เล่าในพระราชพงศาวดารว่าอะแซหวุ่นกี้ก็เคยทำนายว่า เจ้าพระยาจักรี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ) จะได้เป็นกษัตริย์ นักเรียนเชื่อเรื่องเล่าสองเรื่องนี้หรือไม่ เพราะเหตุใด

ประเด็นตัวอย่างเหล่านี้ทำให้ประวัติศาสตร์มีชีวิตชีวา ในหลายกรณี ประเด็นที่ยกมาอาจนำมาเปรียบเทียบกับสถานการณ์ในปัจจุบัน เช่น คำถามที่ว่า วัฒนธรรมการเมืองไทยได้เปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ หรือ อะไรคือปัจจัยหรือคุณสมบัติที่สำคัญที่สุดในการขึ้นมาเป็นผู้นำทางการเมือง (บารมี ระบบอุปถัมภ์ ความสามารถทางการรบ และอื่น ๆ)

ประวัติศาสตร์ย่อมมีคุณค่าทางการศึกษา ถ้าเริ่มต้นด้วยคำถามที่ดี การตั้งคำถามที่ดีฝึกให้คนรู้จักวิเคราะห์ ใครก็ตามที่วิเคราะห์ได้ดี คนนั้นเป็นปัญญาชน

๔. ลำดับเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี*

๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๗๗	สมเด็จพระเจ้าตากสินสมภพในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา
๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๐๙	กองทัพพม่าเข้าประชิดพระนครศรีอยุธยา
๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙	พระยาตากนำกำลังฝ่ากองทหารพม่าออกจากกรุงศรีอยุธยา ไปตั้งมั่นที่เมืองจันทบุรี
๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐	กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า
๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐	พระยาตากตีเมืองจันทบุรีได้
๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐	พระยาตากตีเมืองธนบุรีได้
๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐	พระยาตากตีค่ายพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้นและค่ายอื่น ๆ แตกทุกค่าย ถือเป็นวันกู้เอกราชของกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ
พ.ศ. ๒๓๑๐	ศึกพม่าที่บางกุ้ง สมุทรสงคราม เนื่องจากทัพพม่าที่เหลืออยู่เล็กน้อยแถบราชบุรีได้รับกำลังเสริมเข้ามาตั้งค่ายใหญ่ขึ้นแล้วเข้ามาล้อมค่ายทหารจีนที่บางกุ้ง สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกทัพออกจากกรุงธนบุรีปราบกองทัพพม่าแตกพ่ายไป ไทยริบอาวุธและจับเชลยได้มากทำให้พระเกียรติในฐานะผู้กู้กรุงศรีอยุธยาเลื่องลือไปมากยิ่งขึ้น
สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๑๑	สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงส่งทูตนำพระราชสาสน์ไปเมืองจีนพร้อมเครื่องราชบรรณาการ แต่จีนไม่ยอมรับฐานะของพระองค์ เพราะไม่ใช่เชื้อพระวงศ์เก่า
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๑	ปราบชุมนุมเจ้าพระยาพิษณุโลก แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงถูกลูกกระสุนปืนจึงต้องถอยทัพกลับ (นางสาวศิรินันท์ บุญศิริ รับไปสอบวัน เดือน ปี)
๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๑	สมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ โดยยึดเอาวันเสด็จออกขุนนางครั้งแรกเท่าที่ปรากฏในจดหมายเหตุโหร (รอการตรวจสอบเอกสารหลักฐาน)
พ.ศ. ๒๓๑๑	ปราบชุมนุมเจ้าพิมายที่เมืองนครราชสีมาได้สำเร็จ

* การใช้ศักราชของคณะอนุกรรมการฯ จะใช้แบบเก่า คือ จะขึ้นปี พ.ศ. ใหม่ ในเดือนเมษายน

พ.ศ. ๒๓๑๒ ปราบชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราชได้สำเร็จ

พ.ศ. ๒๓๑๒ ในคราวเสด็จปราบชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดเกล้าฯ ให้นำพระไตรปิฎกบรรทุกเรือเชิญมายังกรุงธนบุรี และให้ช่างจารพระไตรปิฎกจนจบ นอกจากนี้ยังทรงนิมนต์พระอาจารย์ศรี จากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาเป็นสมเด็จพระสังฆราช นับเป็นพระสังฆราชองค์ที่ ๒ ของสมัยกรุงธนบุรี

พ.ศ. ๒๓๑๓ สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดเกล้าฯ ให้พระยารณฤทธิ์ (บุญมา) พระยาอนุชิตราชา (ทองด้วง) ยกกองทัพไปปราบเขมรแต่ยังไม่ทันตีได้ก็ยกทัพกลับก่อน เนื่องจากได้รับข่าวลือว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินสวรรคต (รอการตรวจสอบจากเอกสารหลักฐาน)

พ.ศ. ๒๓๑๓ ปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง ซึ่งได้ตีเมืองพิษณุโลกไว้ในครอบครองและเป็นชุมนุมใหญ่ได้สำเร็จ

พ.ศ. ๒๓๑๓ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างค่ายก่อกำแพงและขุดคูป้องกันกรุงธนบุรี โดยก่อกำแพงสร้างป้อมล้อมกรุงธนบุรี ๓ ด้าน และขุดคลองคูเมืองตั้งแต่คลองบางกอกใหญ่ไปออกคลองบางกอกน้อย ทางฝั่งตะวันออกก็ขุดคลองคูเมืองเช่นกัน

พ.ศ. ๒๓๑๔ กองทัพไทยตีเมืองพระตะบอง โพธิสัตว์ บันทายเพชร กำพงโสม บันทายมาศ พนมเปญได้ เขมรจึงกลับมาเป็นประเทศราชของไทยอีกครั้งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๓๑๔ สมเด็จพระเจ้าตากสินยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ ครั้งที่ ๑ ซึ่งขณะนั้น เมืองเชียงใหม่อยู่ใต้การปกครองของพม่า แต่ตีไม่ได้

พ.ศ. ๒๓๑๕ ศึกป้องกันเมืองพิชัย ครั้งที่ ๑ พม่ายกทัพมาล้อมเมืองพิชัยไว้ เจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) ยกทัพจากเมืองพิษณุโลกไปช่วยเมืองพิชัยจนพม่าแตกหนีกลับไปเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๓๑๖ ศึกป้องกันเมืองพิชัย ครั้งที่ ๒ พม่ายกมาตีเมืองพิชัยอีก แต่เจ้าพระยาสุรสีห์และพระยาพิชัยสามารถตีทัพพม่าแตกพ่ายไป

พ.ศ. ๒๓๑๗ สมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จตีเมืองเชียงใหม่ ครั้งที่ ๒ ทัพไทยสามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้ จนพม่าต้องถอยไปอยู่เชียงแสน

พ.ศ. ๒๓๑๗ สมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จไปปราบพม่าที่บางแก้ว ราชบุรี กองทัพไทยเป็นฝ่ายชนะ พม่ายกกองทัพกลับไปปลายเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๑๘ โดยใช้เวลาทำศึก ๔๗ วัน

พ.ศ. ๒๓๑๘ ศึกอะแซหวุ่นกี้ที่เมืองพิษณุโลก กองทัพพม่าที่ยกมารุกรานหัวเมืองเหนือของไทยครั้งนี้เป็นกองทัพใหญ่ นับเป็นสงครามครั้งสำคัญที่สุดในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน เป็นการคุกคามต่อความมั่นคงของราชอาณาจักรอย่างมาก พม่าตีเมืองพิษณุโลกได้ แต่ได้เพียงเมืองเปล่าเพราะไทยสละเมืองออกไปแล้ว หลังจากรบกันมาเป็นเวลา ๑๐ เดือน ต่อมากองทัพไทยสามารถขับไล่กองทัพพม่าออกไปพ้นพระราชอาณาเขตทั้งหมด (รอการตรวจสอบเอกสารหลักฐาน)

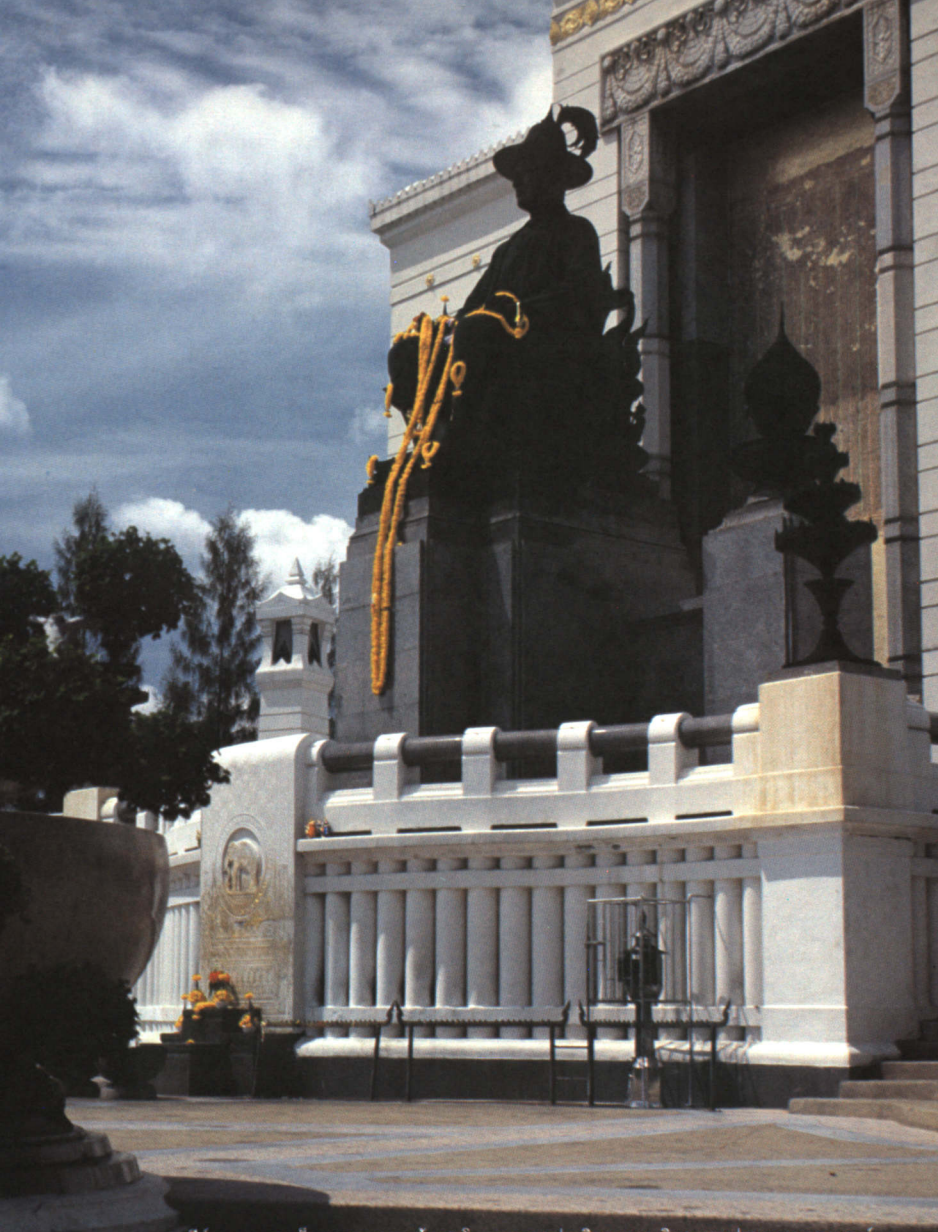
พ.ศ. ๒๓๑๙ สงครามป้องกันเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าจิงกูจากกษัตริย์พม่าส่งกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ พระยาวิเชียรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ทิ้งเมืองหนีมากรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดให้เจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปสมทบกับพระยากาวิละ เจ้าเมืองลำปาง ไปตีเมืองเชียงใหม่กลับคืน ตราบนั้นมา กรุงธนบุรีได้ทิ้งเมืองเชียงใหม่ให้ร้างถึง ๑๕ ปี จนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ จึงกลับมาตั้งเป็นเมืองขึ้นใหม่

สงครามป้องกันเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ เป็นสงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งสุดท้ายในสมัยธนบุรี

พ.ศ. ๒๓๑๙ กรุงธนบุรีขยายอำนาจไปลาว เนื่องจาก พระยานางรองคบคิดกับเจ้าโอ เจ้าอินและอุปฮาดเมืองจำปาศักดิ์ก่อกบฏ สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดให้เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ยกกองทัพไปเมืองนครราชสีมาจับพระยานางรองประหารชีวิต แต่เจ้าโอ เจ้าอิน กับอุปฮาดยังซ่องสุมผู้คน ณ เมืองจำปาศักดิ์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์คุมกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือไปบรรจบกับทัพเจ้าพระยาจักรีที่นครราชสีมา และร่วมกันตีเมืองจำปาศักดิ์ เมืองโขง อัตปือจับตัวเจ้าโอ เจ้าอิน และอุปฮาดประหารชีวิต ในครั้งนั้นเขมรป่าดง คือ เมืองสุรินทร์ สังขะ ขุขันธ์ มาสวามิภักดิ์ต่อไทยด้วย

พ.ศ. ๒๓๒๑ ตีเมืองเวียงจันทน์ เนื่องจากเจ้านครเวียงจันทน์ส่งทัพมาจับพระวอ ซึ่งเคยเป็นอุปฮาดเมืองเวียงจันทน์ แต่หลบหนีและมาอ่อนน้อมต่อกรุงธนบุรี โดยมาตั้งที่ดอนมดแดง (ตั้งอยู่ริมฝั่งซ้ายแม่น้ำมูล ห่างจากที่ตั้งศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี ไปทางทิศตะวันออก ระยะทางประมาณ ๑๖ กิโลเมตร) สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (ทองด้วง) และเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปตีเวียงจันทน์ ทัพไทยตีได้เวียงจันทน์ และได้เมืองหลวงพระบาง ตลอดจนหัวเมืองใหญ่น้อยจนจดเวียดนาม ในครั้งนี้สมเด็จเจ้าพระยา

	มหากษัตริย์ศึกได้อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางมาด้วย สงครามครั้งนี้ ทำให้ไทยได้หัวเมืองลาวมาเป็นประเทศราชทั้งหมด
พ.ศ. ๒๓๒๒	เกิดกบฏมหาดาที่กรุงเก่าโดยพระภิกษุชื่อมหาดาแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ จนเป็นที่เชื่อถือของชาวกรุงเก่า มีผู้คนนับถือและไปขึ้นด้วยมาก จึงคิดกบฏ สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดเกล้าให้จับตัวมหาดาและพรรคพวกมาประหารชีวิตที่กรุงธนบุรี
พ.ศ. ๒๓๒๔	สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงส่งทูตไปจีน ครั้งนี้ราชสำนักจีนรับเครื่องราชบรรณาการและพระราชสาสน์ และรับรองฐานะของพระองค์
มกราคม พ.ศ. ๒๓๒๔	ยกทัพไปปราบเขมร เนื่องจากเกิดกบฏในเขมร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓ พวกกบฏจับพระรามราชาปลงพระชนม์แล้วอัญเชิญนักองเอง โดยมีฟ้าทะละหะ (มู) เป็นผู้สำเร็จราชการ ต่อมา ฟ้าทะละหะ (มู) ฝักใฝ่ญวน สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เจ้าพระยาสุรสีห์ พร้อมด้วยเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ พระราชโอรส คุมกองทัพไปปราบเขมร และมีรับสั่งให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกจัดการอภิเษกเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเขมรด้วย ฟ้าทะละหะหนีไปพนมเปญ และขอความช่วยเหลือจากเมืองไซ่ง่อน กองทัพไทยตามไปที่พนมเปญ แต่ยังไม่ได้รบกัน ก็ได้ข่าวจลาจลทางกรุงธนบุรี กองทัพไทยจึงต้องยกทัพกลับ
มีนาคม พ.ศ. ๒๓๒๔	นายบุนนาค บ้านแม่ลา หลวงสุระ หลวงชนะ เข้าปล้นจวน พระวิชิตณรงค์ เจ้าเมืองกรุงเก่า และจับเจ้าเมืองกรมการเมืองประหาร สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสรรค์ไปปราบพวกกบฏ แต่พระยาสรรค์กลับไปเข้าร่วมกับพวกกบฏยกกำลังมาตีกรุงธนบุรี
๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๒๔	สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงออกผนวช
๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๒๔	เกิดการสู้รบระหว่างพระยาสุริยอภัย (ทองอินทร์) กับกรมขุนอนุรักษ์สงคราม ปรากฏว่า กรมขุนอนุรักษ์สงครามเป็นฝ่ายพ่ายแพ้
๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕	สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกทัพกลับจากเขมร เดินทางมาถึงกรุงธนบุรี
๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕	สมเด็จพระเจ้าตากสินถูกสำเร็จโทษที่หน้าป้อมวิชัยประสิทธิ์ รวมพระชนมายุ ๔๘ พรรษา

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประดิษฐาน ณ เชิงสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ (สะพานพุทธเดิม) กรุงเทพมหานคร

ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์

ดร.วงเดือน นาราสัจจ์*
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชมพูนุท นาตีรักษ์**

๑. ความนำ

ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์เป็นช่วงสมัยที่มีความสำคัญมากช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากเป็นช่วงเชื่อมต่อจากสมัยอยุธยาและธนบุรี จึงสืบทอดความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมไทยครั้ง "บ้านเมืองดี" ไว้ และพัฒนาต่อเนื่องมาถึงสมัยปัจจุบัน ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์จะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทยมากขึ้น

ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ โดยทั่วไปจะหมายถึงช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕ และเรียกช่วงเวลาหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบันว่า **ประวัติศาสตร์สมัยใหม่หรือประวัติศาสตร์ไทยยุคประชาธิปไตย**

สมัยรัตนโกสินทร์เริ่มเมื่อสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก แม่ทัพใหญ่และสมุหนายกในสมัยธนบุรี ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางและไพร่ฟ้าประชาชน ให้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ นับเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี และมีพระมหากษัตริย์สืบสันตติวงศ์เป็นลำดับมาถึงปัจจุบันรวม ๙ พระองค์คือ

๑. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๒)
๒. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๓๖๗)
๓. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔)
๔. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑)
๕. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓)
๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๘)
๗. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๗)
๘. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๘๙)
๙. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. ๒๔๘๙ - ปัจจุบัน)

---

* ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
** นายกสมาคมประวัติศาสตร์และหัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๒. หลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์

หากเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์ในช่วงก่อนสมัยรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะสมัยอยุธยาซึ่งมีระยะเวลายาวนานกว่า ๔๐๐ ปีแล้ว จะพบว่าสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งมีช่วงเวลาประมาณ ๑๕๐ ปี มีจำนวนหลักฐานที่ใช้ศึกษาค้นคว้ามากกว่า เนื่องจากข้อมูลสำคัญที่จดและบันทึกไว้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการชำระและพิมพ์เผยแพร่ต่อเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน ประกอบกับในสมัยต่อมา วิทยาการการพิมพ์และการศึกษาเจริญก้าวหน้าจึงมีการบันทึกและตีพิมพ์ข้อมูลร่วมสมัยมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่นหอพระสมุดวชิรญาณในอดีตหรือหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบันและกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากรได้รวบรวมหนังสือและเอกสารสำคัญไว้เป็นจำนวนมาก ทำให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์สามารถศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยนี้ได้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง

หลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ รัตนโกสินทร์ด้านต่างๆ มีอยู่เป็นจำนวนมาก ที่สำคัญได้แก่หลักฐานชั้นต้นที่พิมพ์เผยแพร่แล้วและที่เป็นเอกสารจดหมายเหตุ และหลักฐานชั้นรองเช่นวรรณกรรมร่วมสมัย หนังสือพิมพ์ร่วมสมัย เอกสารของชาวต่างประเทศ พระราชนิพนธ์ต่างๆ และเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง เช่น หนังสืองานวิจัย วิทยานิพนธ์ ฯลฯ

๒.๑ หลักฐานชั้นต้น

หลักฐานสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์คือเอกสารชั้นต้น ซึ่งบันทึกข้อมูลและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์แง่มุมต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลา การศึกษาเรื่องราวและเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์จากเอกสารชั้นต้นจึงช่วยให้ผู้ศึกษาได้ทราบข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ถูกต้อง สามารถวิเคราะห์เชื่อมโยงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์แต่ละช่วงสมัยได้เป็นอย่างดี ในกรณีของผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์ หากมีโอกาสศึกษาหลักฐานชั้นต้นจะทำให้เข้าใจเรื่องราว สามารถอธิบายและวิเคราะห์ให้นักเรียนเข้าใจเนื้อหาในแบบเรียนได้ถูกต้องและกระจ่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

โดยทั่วไปหลักฐานชั้นต้นที่ผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์สามารถศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองได้แก่ เอกสารสำคัญที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว โดยหน่วยงานต่างๆ เช่น กรมศิลปากร สำนักนายกรัฐมนตรี และสำนักพิมพ์ต่างๆ ซึ่งมีอยู่ตามห้องสมุดของสถาบันการศึกษาทั้งในระดับมหาวิทยาลัย วิทยาลัย และโรงเรียน เอกสารเหล่านี้ ได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลต่างๆ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - ๕ หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ ๒ - ๔ สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓) จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ - ๓ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ราชกิจจานุเบกษา กฎหมายตราสามดวง พระราชหัตถเลขา ฯลฯ

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑-๕ เป็นการเรียบเรียงเหตุการณ์จากเอกสารเดิมในแต่ละรัชกาลตั้งแต่ปีแรกที่ขึ้นครองราชย์จนถึงปีสวรรคตของแต่ละรัชกาล โดยเฉพาะพระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ ๑-๔ เรียบเรียงโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีการตรวจสอบชำระใหม่หลายครั้ง โดยสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพและกรมศิลปากร วิธีการเรียบเรียงเรื่องพระราชพงศาวดารเป็นการลำดับเหตุการณ์สำคัญในแต่ละปี ส่วนพระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ ๕ นั้น สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ค้างไว้ไม่จบรัชกาล วิธีการนิพนธ์ก็ลำดับเรื่องสำคัญเป็นตอน ๆ รวม ๑๒ ตอน ในภาคที่ ๑ ซึ่งเป็นช่วงต้นรัชกาล

หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร ที่เกี่ยวข้องกับสมัยรัตนโกสินทร์มีอยู่หลายภาค ที่สำคัญได้แก่ พงศาวดารของเมืองต่าง ๆ และจดหมายเหตุเรื่องความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก เช่น เรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม (ภาคที่ ๓๑) เรื่องอังกฤษเข้ามาทำสัญญาครั้งรัชกาลที่ ๒ (ภาคที่ ๕๕) และเรื่องทูตฝรั่งสมัยรัตนโกสินทร์ (ภาคที่ ๖๒) ฯลฯ

ประชุมหมายรับสั่งสมัยรัตนโกสินทร์ (ภาคที่ ๒-๔) รัชกาลที่ ๑-๓ เป็นข้อมูลชั้นต้นที่สำนักนายกรัฐมนตรีพิมพ์เผยแพร่ เป็นหมายรับสั่งข้อราชการต่าง ๆ โดยเฉพาะการเตรียมการสำหรับงานพระราชพิธีต่าง ๆ เช่นพระราชพิธีโสกัณฑ์ พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ การต้อนรับแขกเมืองและเจ้าเมืองประเทศราช ฯลฯ

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑-๓ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ และจดหมายเหตุ พระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญเพราะเป็นการบันทึกเหตุการณ์ในแต่ละรัชกาลอย่างละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อราชการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารกิจการบ้านเมืองทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และการติดต่อกับต่างประเทศและหัวเมืองประเทศราช นอกจากนี้ยังรวมถึงพระราชกรณียกิจสำคัญในแต่ละรัชกาลอีกด้วย

กฎหมายตราสามดวง ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ และราชกิจจานุเบกษา เป็นข้อกฎหมายที่ใช้ในการปกครองบ้านเมือง กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายเดิมที่ใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาและชำระใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นเอกสารสำคัญที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างทางการเมืองการปกครองไทยที่ใช้สืบมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบสังคมของไทยอีกด้วย **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔** เป็นพระราชกฤษฎีกาหรือพระราชบัญญัติประจำรัชกาลที่ ๔ ที่ถือเป็นกฎหมายให้ยึดถือปฏิบัติ ต่อมาได้ตีพิมพ์ในหนังสือ**ราชกิจจานุเบกษา** และยึดถือเป็นประเพณีปฏิบัติในรัชกาลต่อ ๆ มาจนถึงปัจจุบันที่มีการตีพิมพ์พระบรมราชโองการ พระราชกฤษฎีกาและพระราชบัญญัติต่าง ๆ ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ข้อมูลที่ปรากฏในประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ และราชกิจจานุเบกษาถือว่าเป็นเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวกับการบริหารราชการบ้านเมือง เศรษฐกิจ สังคม และกิจการต่างประเทศ ในชุมนุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ยังสะท้อนข้อมูลประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม เช่น ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรส (พ.ศ. ๒๓๙๔) ประกาศห้ามคฤหัสถ์ไม่ให้สมคบภิกษุสามเณรที่ประพฤติอนาจาร (พ.ศ. ๒๓๙๖) ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก (พ.ศ. ๒๓๙๗) และประกาศว่าด้วยคนพาลเสพสุราในเวลาตรุษสงกรานต์ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

พระราชหัตถเลขาของพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลต่างๆ โดยเฉพาะรัชกาลที่ ๔-๗ เป็นเอกสารชั้นต้นที่มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์มาก ให้ข้อมูลเกี่ยวกับข้อราชการแนวพระราชดำริ และพระราโชบายในกิจการต่างๆ ทำให้ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์และเข้าใจเหตุการณ์ที่เกี่ยวเนื่องได้เป็นอย่างดี เช่น พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีถึงสมเด็จพระหริรักษ์แห่งกรุงพนมเปญ ขณะฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้าไปในกัมพูชา พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕-๗ ซึ่งมีข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจศึกษา เช่น พระราชหัตถเลขาประกาศแบ่งเมืองในพระราชอาณาเขต ร.ศ. ๑๑๐ พระราชหัตถเลขาและพระราชปรารภเกี่ยวกับการเลิกการพนันเล่นหวย ร.ศ. ๑๒๒ พระราชหัตถเลขาเรื่องการสุขาภิบาล ร.ศ. ๑๒๗ พระราชกฤษฎีกาให้ใช้คำนำนามสตรี ฯลฯ

หลักฐานชั้นต้นที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งคือ **เอกสารจดหมายเหตุ** ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญที่รวบรวมอยู่ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติทั้งในกรุงเทพมหานครและในส่วนภูมิภาค เอกสารเหล่านี้เก็บรักษาไว้ในสภาพเดิมและบางส่วนเก็บเป็นไมโครฟิล์ม ผู้ศึกษาสามารถขอใช้บริการหรือขอถ่ายเอกสารได้ แต่เนื่องจากผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์มีข้อจำกัดเรื่องเวลาที่จะไปศึกษาค้นคว้าเอกสารจดหมายเหตุที่เปิดให้บริการเฉพาะเวลาราชการ จึงสามารถศึกษาค้นคว้าจากงานวิจัยทางประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะ**วิทยานิพนธ์ด้านประวัติศาสตร์**ระดับบัณฑิตศึกษา ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก และครอบคลุมเนื้อหาทุกด้าน งานวิจัยเหล่านี้จะศึกษาข้อมูลจากเอกสารจดหมายเหตุอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง

๒.๒ หลักฐานชั้นรอง

นอกจากหลักฐานชั้นต้นที่กล่าวมาแล้ว ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ยังสามารถศึกษาค้นคว้าข้อมูลละเอียดจากหลักฐานชั้นรอง ที่สำคัญได้แก่ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหมวดต่างๆ เช่น วรรณคดีและโบราณคดี **ประชุมพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** และ**พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** รวมทั้ง**ชุมนุมพระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ**ซึ่งมีเป็นจำนวนมากและทรงคุณค่ายิ่ง ที่สำคัญได้แก่ **ไทยรบพม่า เทศาภิบาล ความทรงจำ ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ นิทานโบราณคดี** ฯลฯ

หลักฐานที่สำคัญอื่นๆ ได้แก่ หนังสือพิมพ์และวารสารร่วมสมัย เช่น **Bangkok Calendar Bangkok Recorder Bangkok Times คอร์ต สยาม ประเภทวชิรญาณ** ฯลฯ นอกจากนี้ยังมี**หลักฐานและหนังสือซึ่งเขียนโดยชาวต่างประเทศ**ที่เข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์และแปลเป็นภาษาไทยแล้ว เช่นเอกสารของเฮนรี เบอร์นีย์ จอห์น ครอเฟิร์ด แฮรี ปากส์ เทาเซนต์ แฮรีส บันทึกรายวันของเซอร์จอห์น เบาวริงและหนังสือเรื่อง**เล่าเรื่องกรุงสยาม**ของปาล เลกัวซ์ ฯลฯ

อนึ่ง ผู้ศึกษายังสามารถศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์จากหนังสือและบทความ

พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร

ทางวิชาการที่มีการค้นคว้าข้อมูลอย่างลึกซึ้ง เช่น บทความวิชาการที่พิมพ์เผยแพร่ใน**วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารและโบราณคดี** ซึ่งจัดทำโดยคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี รวมบทความประวัติศาสตร์ของสมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี และวารสารทางวิชาการของสถาบันการศึกษาและสถาบันต่างๆ นอกจากนี้ยังสามารถศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์จากวรรณคดีและวรรณกรรมต่างๆ เช่น นิราศต่างๆ พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน ฯลฯ

อาจกล่าวได้ว่า หลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์มีอยู่เป็นจำนวนมากและหลากหลาย ผู้ศึกษาสามารถเลือกศึกษาเอกสารและงานที่เกี่ยวข้องได้จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งห้องสมุดในท้องถิ่น ห้องสมุดของสถาบันการศึกษาระดับต่างๆ หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี และห้องสมุดของส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงกลาโหม กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงการต่างประเทศ และกระทรวงการคลัง

๓. ภาพรวมของประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.๒๓๒๕ -๒๓๙๔

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือช่วงเวลาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช-พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงระยะนี้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองอันเกิดจากสถานการณ์ภายนอกค่อนข้างสูง โดยเฉพาะการแข่งขันสร้างอิทธิพลเหนือรัฐเพื่อนบ้านและการเข้ามาของชาติตะวันตก อย่างไรก็ตามสมัยนี้นับได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองมีเสถียรภาพมั่นคงอย่างยิ่ง ความเจริญรุ่งเรืองส่วนใหญ่ของราชอาณาจักรมีรากฐานมาจากสมัยอยุธยาและธนบุรี และสืบทอดความแข็งแกร่งไปสู่ยุคการปรับตัวให้ทันสมัย โดยมีประเด็นสำคัญที่ควรศึกษา ดังนี้

๓.๑ ด้านการเมืองการปกครอง

การเมืองการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนับได้ว่ามีความมั่นคงค่อนข้างมาก นับแต่การสืบสันตติวงศ์ที่ดำเนินไปโดยราบรื่นไม่มีการแย่งชิงบัลลังค์อย่างรุนแรงเช่นสมัยอยุธยาจึงทำให้มีเอกภาพสามารถเสริมสร้างความเจริญต่างๆได้ต่อเนื่อง ความมั่นคงนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญคือ

การสถาปนาราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างราชธานีใหม่ขนานนามว่า **กรุงเทพมหานครบวรรัตนโกสินทร์** บริเวณฟากตะวันออกของลำน้ำเจ้าพระยาตรงข้ามกรุงธนบุรี ทั้งนี้เนื่องจากมีทำเลที่เหมาะสมกว่าคือมีลำน้ำล้อมรอบถึง ๓ ด้าน และยังเป็นพื้นที่ว่างเปล่าสามารถวางผังเมืองใหม่ให้ยิ่งใหญ่อ่อาสมกับการเป็นศูนย์กลางแห่งราชอาณาจักร มีคูเมืองเดิมสมัยธนบุรีเป็นคูเมืองชั้นในฟากตะวันออก ถัดไปเป็น

คูพระนครชั้นนอกซึ่งด้านเหนือจดแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางลำภู ด้านใต้ที่วัดเชิงเลน (วัดบพิตรภิมุข) ระหว่างคูเมืองทั้ง ๒ ชั้นมีคลองเชื่อม ๒ จุด คือ คลองหลอดวัดสุทัศน์ และคลองหลอดวัดเทพธิดา ลักษณะการป้องกันเมืองยังเป็นแบบเก่าคือก่อกำแพงพระนครมีป้อมและประตูเมือง (สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคูพระนครชั้นนอกคือคลองผดุงกรุงเกษมจากเทเวศร์มาทะลุแม่น้ำเจ้าพระยาที่สีพระยาเป็นการขยายเขตพระนครและทำให้รวมที่อยู่ของชนต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีนซึ่งเดิมอยู่นอกเขตกำแพงเมืองริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศใต้เข้ามาไว้ในเขตกำแพงพระนคร)

การเสริมสร้างอาณาจักร สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไทยได้พยายามขยายอำนาจควบคุมดินแดนโดยรอบ โดยใช้นโยบายทั้งการทำศึกปราบปรามและการแผ่บารมีให้ความคุ้มครอง สำหรับส่วนที่เกี่ยวข้องกับพม่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระเจ้าปดุงกษัตริย์พม่ายกทัพมารุกรานถึง ๒ ครั้งแต่ถูกไทยตีโต้ถอยร่นไป หลังจากนั้นมีเพียงศึกขนาดเล็กตามพรมแดน สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไทยส่งกำลังไปยึดมะริด ทวาย และตะนาวศรีตามคำชักชวนของอังกฤษ แต่เกิดการขัดแย้งจนไทยเรียกทัพกลับ (สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยพยายามตีเชียงตุงแต่ไม่ประสบผล นับเป็นศึกพม่าครั้งสุดท้าย)

ส่วนดินแดนด้านตะวันออก ระยะแรกไทยมีอำนาจควบคุมเต็มที่ เช่นกรณีที่ไทยเป็นผู้สถาปนากษัตริย์เขมรทุกพระองค์ แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไทยมิได้ควบคุมอย่างใกล้ชิด เขมรจึงหันไปสนิทสนมกับญวนจนเป็นผลให้ญวนแผ่อิทธิพลเข้าแทรกแซงอย่างเต็มที่ ส่วนกรณีของลาวกษัตริย์เวียงจันทน์โดยเฉพาะเจ้าอนุวงศ์มีความสนิทสนมกับราชสำนักไทยอย่างมาก และได้รับการสนับสนุนจากไทยให้เข้าครอบครองจำปาศักดิ์ภายหลังเจ้าอนุวงศ์คิดตั้งตนเป็นอิสระในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผลให้ไทยยุติระบบกษัตริย์ของเวียงจันทน์ ทางด้านญวนในระยะแรก องเชียงสือยอมอ่อนน้อมต่อไทย แต่หลังจากสถาปนาตนขึ้นเป็นจักรพรรดิได้สำเร็จ ญวนได้ขยายอิทธิพลเข้าสู่ลาวและเขมร แข่งขันอำนาจการปกครองกับไทย การแทรกแซงนั้นทวีมากขึ้นทุกขณะจนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตัดสินพระทัยส่งกองทัพไปปราบปราม เกิดเป็นศึกอันนัมสยามยุทธที่ยาวนานถึง ๑๔ ปี ผลคือเขมรต้องยอมรับเป็นประเทศราชทั้งฝ่ายไทยและญวน ซึ่งทำให้ฝรั่งเศสใช้เป็นข้ออ้างในการถือสิทธิเข้ายึดครองเขมรในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้านหัวเมืองมลายูอันได้แก่ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปัตตานี ตกเป็นประเทศราชของไทยสมัยธนบุรีและสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่เมืองปัตตานีซึ่งถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของไทยและถูกแบ่งเป็น ๗ หัวเมือง ได้ก่อการกบฏเรื่อยมาโดยเฉพาะในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกเมืองหนึ่งที่ก่อปัญหาคือไทรบุรีเนื่องจากการแทรกแซงของอังกฤษ ประกอบกับการไม่พอใจบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช แต่ที่สุดไทยก็สามารถควบคุมสถานการณ์ไว้ได้และได้แบ่งดินแดนของไทรบุรีส่วนหนึ่งจัดตั้งเป็น รัฐปะลิส แม้แต่อังกฤษก็ยังต้องยอมรับอำนาจของไทยที่มีเหนือพื้นที่รัฐมลายูเหล่านี้ ดังเช่นที่ปรากฏในสนธิสัญญา

เบอร์นีย์ (Burrny Treaty) ที่ไทยทำกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙

ความมั่นคงทางการปกครอง สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ได้สืบทอดแนวการบริหารและการจัดระเบียบการปกครองแผ่นดินแบบอยุธยาเพียงแต่มีการตัดทอนหรือเพิ่มเติมในส่วนรายละเอียดปลีกย่อยบางประการเท่านั้น

ระบอบการปกครอง สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ยังคงปกครองโดย**ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์** ตามหลักของลัทธิสมมุติเทพ แต่ไม่เข้มข้นเช่นสมัยอยุธยา และยิ่งลดน้อยลงในยุคปรับปรุงประเทศ ดังจะเห็นได้จากธรรมเนียมปฏิบัติพระราชพิธีในราชสำนักนั้นพิธีพราหมณ์มิได้มีบทบาทมากเช่นสมัยก่อน พระมหากษัตริย์จะปฏิบัติพระองค์อยู่ในกรอบของทศพิธราชธรรมปกครองตามหลักจักรวรรดิวัตร และทรงเป็นผู้นำประเทศในการเสริมสร้างความเจริญต่าง ๆ หลักการสำคัญได้แก่การดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือสถาบันกษัตริย์ และจัดระเบียบการสืบสันตติวงศ์ โดยในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๒๘ พระราชวงศ์ที่มีความสำคัญรองจากองค์พระมหากษัตริย์คือตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่ก็มิใช่ตำแหน่งที่จะสืบสันตติวงศ์อย่างเป็นทางการ

การจัดระเบียบการปกครอง สมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการปกครองมีการจัดระเบียบการปกครองดังนี้

การปกครองส่วนกลาง การบริหารยังอยู่ในความรับผิดชอบของกรมสำคัญทั้ง ๖ คือ กลาโหม มหาดไทย เวียง วัง คลัง นา นอกจากนั้นเป็นกรมกองระดับรอง บางส่วนขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ บางส่วนขึ้นกับกรมทั้ง ๖ แต่ละกรมจะมีขุนนางเจ้าสังกัดปกครองดูแล สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแต่งตั้งเจ้านายที่ไว้วางพระทัยให้กำกับราชการกรมต่าง ๆ เหล่านี้อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งเท่ากับเป็นการรักษาสมดุลระหว่างกลุ่มเจ้านายกับกลุ่มขุนนาง ขณะเดียวกันก็เป็นการมอบหมายให้เจ้านายช่วยปฏิบัติคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองด้วย

การปกครองส่วนภูมิภาค ยึดนโยบายการสร้างเมืองเป็นหลัก ตามทำเลทางยุทธศาสตร์และความหนาแน่นของประชากร ดังเช่นเมืองในบริเวณภาคอีสานหลังกรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์ เมืองเหล่านี้ได้รับการจัดแบ่งลำดับเป็นชั้นเอก โท ตรี ตามความสำคัญ หัวเมืองทั่วประเทศจะอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของเสนาบดีสำคัญ ๓ กรม คือ สมุหนายกดูแลหัวเมืองภาคเหนือและภาคอีสาน สมุหกลาโหมดูแลหัวเมืองภาคใต้และตะวันตก ส่วนหัวเมืองชายทะเลตะวันออกขึ้นกับเสนาบดีกรมพระคลัง

การปกครองส่วนประเทศราช ยังคงยึดถือระเบียบปฏิบัติเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา คือประเทศราชต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ตามกำหนดเวลาและตามขนาดน้ำหนักที่กำหนดไว้ พระมหากษัตริย์ไทยทรงอำนาจในการแต่งตั้งและถอดถอนเจ้าประเทศราช ตลอดจนเกณฑ์แรงงานส่วยและบรรณาการมาช่วยราชการ ถ้าเมืองใดขัดขืนถือว่าเป็นกบฏ ประเทศราชเหล่านี้ส่วนใหญ่มาสู่พระบารมีตั้งแต่สมัยธนบุรีและสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้แก่ ล้านนา หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ เขมร และรัฐมลายู คือไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู

กฎหมายและการศาล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ณ วัดอัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสาคร

ชำระกฎหมายเก่าสมัยอยุธยา โดยรวบรวมเรียบเรียงพระราชกำหนดบทพระอัยการจากพระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์ที่บัญญัติขึ้นในสมัยอยุธยารวมทั้งส่วนที่ตราขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้อย่างรัดกุมและถูกต้องเที่ยงธรรม ทั้งความแพ่งและอาญา มีชื่อเรียกว่า กฎหมายตราสามดวง คัดลอกไว้ ๓ ฉบับ ประทับตราประจำตำแหน่งเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่คือ ตราคชสีห์ ประจำตำแหน่งสมุหกลาโหม ตราราชสีห์ ประจำตำแหน่งสมุหนายก และตราบัวแก้ว ประจำตำแหน่งเสนาบดีกรมพระคลัง ส่วนการพิจารณาคดีนั้น หน่วยงานแต่ละกรมจะมีศาลของตนเองเพื่อพิจารณาคดีความของคนในสังกัดหน่วยงานตน

๓.๒ ด้านเศรษฐกิจ

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงเวลาที่ไทยต้องก่อร่างสร้างเมืองให้เป็นปึกแผ่นเข้มแข็ง ขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องเร่งฟื้นฟูเศรษฐกิจให้เจริญรุ่งเรือง เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางการเมืองการปกครองและความอยู่ดีกินดีของราษฎร โครงสร้างทางเศรษฐกิจในสมัยนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา หากแต่มีการขยายตัวมากขึ้นทางด้านการผลิตเชิงอุตสาหกรรมและการค้าภายในประเทศและต่างประเทศ โดยเฉพาะการค้ากับประเทศจีน

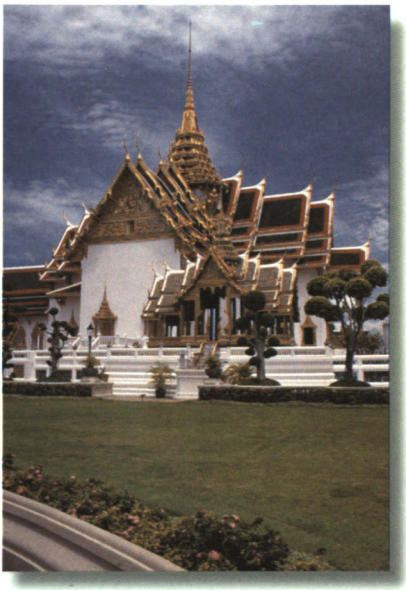
ความจำเป็นในการฟื้นฟูเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีภาระสำคัญที่จะต้องเร่งฟื้นฟูเศรษฐกิจให้เจริญรุ่งเรือง เนื่องจากมีความจำเป็นจะต้องใช้จ่ายเงินในกิจการต่าง ๆ ของประเทศเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญได้แก่

การทำสงคราม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองมีการทำศึกสงครามอย่างต่อเนื่อง ทั้งการทำสงครามเพื่อความมั่นคงของราชอาณาจักร เช่นการทำศึกต่อต้านพม่า การทำสงครามกับญวน และการปราบปรามประเทศราช เช่นลาว เขมร และรัฐมลายู รวมทั้งการปราบปรามภายในคือพวกอั้งยี่ การทำสงครามและปราบกบฏแต่ละครั้งต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมากสำหรับเลี้ยงอาหาร และเครื่องศาสตราวุธในการทำสงคราม นอกจากนี้แล้วยังต้องใช้จ่ายเงินเพื่อเตรียมป้องกันพระนคร เช่นซื้ออาวุธปืนและกระสุนดินปืน หล่อปืนใหญ่ ต่อเรือรบ ก่อสร้างป้อม และขุดคลองป้องกันข้าศึกศัตรูที่จะเข้ามารุกราน เช่น การสร้างป้อมที่เมืองสมุทรปราการและปากลัด พระประแดง และขุดคลองสุนัขหอนในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งการสร้างป้อมตามหัวเมืองสำคัญ เช่นการสร้างป้อมกำแพงเมืองเสียมราฐและพระตะบอง

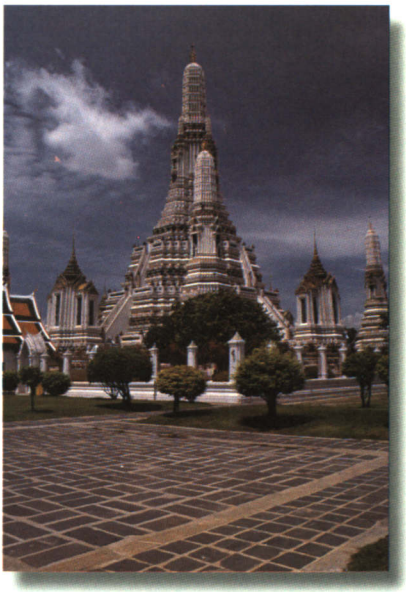
การก่อสร้างพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การย้ายพระนครจากกรุงธนบุรีมายังกรุงเทพฯ ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง และวัดพระศรีรัตนศาสดารามซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรัตนปฏิมากรให้ใหญ่โตโอ่อ่าและสวยงามเหมือนพระบรมมหาราชวังในสมัยกรุงศรีอยุธยาเพื่อเป็นการบำรุงขวัญราษฎรและแสดงถึงความมั่นคงของกรุงรัตนโกสินทร์ การก่อสร้างพระบรมมหาราชวังและหมู่พระมณเฑียรได้ดำเนินสืบเนื่องมาถึงรัชกาลต่อมา เช่นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีการขยายพระบรมมหาราชวังออกไปทางด้านใต้จนจดเขตวัดพระเชตุพน และมีการซ่อมพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ นอกจากการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามซึ่งเป็นพระอารามในพระบรมมหาราชวัง ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังมีการสร้างวัดและปฏิสังขรณ์วัดสำคัญหลายวัด เช่นการสร้างวัดสุทัศน์ การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน และวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์ (วัดสลัก) การสร้างมณฑปพระพุทธบาทในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การบูรณะวัดอรุณราชวราราม และวัดราชโอรสในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ส่วนในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการปฏิสังขรณ์วัดสำคัญเป็นจำนวนมาก เช่น วัดพระพุทธบาท วัดราชบูรณะ วัดสระเกศ วัดยานนาวา ฯลฯ และทรงสร้างวัดต่าง ๆ เช่น วัดราชนัดดาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ และวัดเทพธิดาราม การบูรณะปฏิสังขรณ์และสร้างวัดต่าง ๆ เพื่อเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และสะท้อนความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง กิจการเหล่านี้ ล้วนต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมาก รัฐบาลจึงจำเป็นต้องฟื้นฟูเศรษฐกิจของบ้านเมือง

การแจกเบี้ยหวัด นอกจากการจ่ายเงินจำนวนมากเพื่อความมั่นคงทางการเมืองการปกครอง การขยายพระราชอาณาเขตและการสร้างราชธานีแห่งใหม่ให้สง่างามเช่นเดียวกับครั้ง "บ้านเมืองดี" แล้ว รัฐบาลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีรายจ่ายประจำที่จะต้องเบิกจ่ายจากคลังหลวงอีกคือ การแจกเงินเบี้ยหวัดปีละครั้งแก่ข้าราชการ ทั้งฝ่ายหน้าและ

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร

พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

ฝ่ายใน สำหรับเบี้ยหวัดที่พระราชทานแก่ข้าราชการฝ่ายหน้านั้นไม่ใช่เงินเดือน แต่พระราชทานเป็นบำเหน็จแก่ข้าราชการที่ทำคุณความดีแก่แผ่นดิน และข้าราชการที่รับใช้เบื้องยุคลบาท นอกจากนี้ยังพระราชทานเบี้ยหวัดแก่ฝ่ายในและพระบรมวงศานุวงศ์ อนึ่งพระมหากษัตริย์ โปรดเกล้าฯ ให้เบิกเงินจากคลังหลวงในการบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ ซ่อมแซมอาคารสถานที่ และสร้างสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ถนน สะพาน ฯลฯ ดังนั้นรัฐบาลจึงจำเป็นต้องฟื้นฟูเศรษฐกิจเพื่อให้มีรายได้พอเพียงแก่รายจ่ายที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก

การขยายตัวของเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยภาพรวมเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะของเศรษฐกิจแบบยังชีพเช่นเดียวกับโครงสร้างเศรษฐกิจในสมัยอยุธยา อย่างไรก็ตามในสมัยนี้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจภายในโครงสร้างเดิมอยู่มาก ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจขยายตัวคือ การเติบโตของเศรษฐกิจภายในประเทศและการขยายตัวของการค้าต่างประเทศ

การเติบโตของเศรษฐกิจภายในประเทศ อาชีพหลักของราษฎรไทยแต่เดิมคือเกษตรกรรมซึ่งมีการผลิตแบบยังชีพ โครงสร้างทางเศรษฐกิจเช่นนี้ยังปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หากมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ **ระบบเศรษฐกิจแบบการตลาด**เริ่มมีบทบาทเพิ่มขึ้น กล่าวคือมีการค้าขายในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ ประชาชนมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพิ่มเติม เช่นการทำหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นต้นว่าการทอผ้า ทำจักสาน ปั้นหม้อ โอ่ง ไห เลี้ยงสัตว์ จับปลา รวมทั้งปลูกผักและผลไม้เพื่อแลกเปลี่ยนค้าขายต่อกัน ทำให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มและมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น นอกจากนี้ยังมี**การผลิตสินค้าเกษตรกรรมเชิงอุตสาหกรรม** ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ เช่น ฝ้าย อ้อย มะพร้าว ยาสูบ พริกไทย เกลือ ดีบุก ฯลฯ ทำให้ปริมาณสินค้าส่งออกมีมากขึ้นและทำรายได้สำคัญให้แก่ประเทศ

การขยายตัวของการค้ากับต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงตระหนักถึงความสำคัญของการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ จึงทรงติดต่อค้าขายกับต่างประเทศตั้งแต่แรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขณะที่บ้านเมืองกำลังทำศึกสงครามกับพม่า

ในชั้นต้น เป็นการแลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้าอังกฤษจากเกาะปีนังที่เมืองถลาง (ภูเก็ต) อังกฤษนำสินค้าที่ไทยต้องการเช่น อาวุธปืนและผ้ามาแลกกับดีบุกและสินค้าอื่น ๆ เช่น งาช้าง หนังสัตว์ ไม้ฝาง ฯลฯ นอกจากการแลกเปลี่ยนสินค้าแล้ว ยังมีการติดต่อค้าขายทางเรือกับจีนและแขกซึ่งได้แก่ อินเดีย อาหรับ เปอร์เซีย มลายู จาม และชวา

ในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ ฝ่ายไทยได้แต่งเรือสำเภาไทยออกไปค้าขายยังต่างประเทศด้วย มีทั้งสำเภาหลวง สำเภาส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์ สำเภาของเจ้านาย และสำเภาของขุนนาง รวมทั้งสำเภาของเอกชนบางรายเช่นชาวจีนในประเทศไทย สำเภาเหล่านี้เมื่อแต่งออกไปจะทำกำไรได้จำนวนมาก ทั้งกำไรจากการขายสินค้าที่แต่งออกไป กำไรจากการซื้อสินค้ากลับมาขายในประเทศไทย หรือแวะขายยังเมืองท่าอื่น ๆ ในแถบประเทศใกล้เคียงอีกทอดหนึ่ง การติดต่อค้าขายกับจีนนั้นในช่วงต้นเป็นการค้าในระบบบรรณาการ ทางฝ่ายไทยได้ส่ง

คณะทูตพร้อมบรรณาการไปเฝ้าจักรพรรดิจีนอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๗ จนถึงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หลังจากนั้นเป็นการติดต่อค้าขายแบบปกติแต่ก็มีการติดต่อทางการทูตกับราชสำนักจีน แม้กระทั่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเสวยราชสมบัติ ทางฝ่ายไทยก็ส่งทูตไปแจ้งข่าวแก่ราชสำนักจีนด้วย

การค้ากับจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก เรือของชาวต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อค้าขายส่วนใหญ่ก็เป็นเรือของพ่อค้าจีน แม้ว่าจะมีชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อค้าขายหลายชาติเช่น โปรตุเกส อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา แต่ปริมาณการค้าและจำนวนเรือก็มีน้อยมาก ทั้ง ๆ ที่ไทยมีสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้ากับอังกฤษ (สนธิสัญญาเบอร์นีย์ พ.ศ. ๒๓๖๙) และกับสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. ๒๓๗๖

รายได้จากการค้ากับต่างประเทศ รัฐบาลมีผลประโยชน์จากการค้าหลายทางคือ **ภาษีปากเรือ** หรือ**ภาษีเบิกร่อง**เก็บตามขนาดความกว้างของเรือ **ภาษีขาเข้า**เก็บจากสินค้าที่พ่อค้านำเข้ามาขาย **ภาษีขาออก** เก็บจากสินค้าที่นำออกไป **กำไรจากคลังสินค้าหลวง** เป็นรายได้จากการขายสินค้าที่พระคลังสินค้ารวบรวมไว้ที่คลังหลวง สินค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นส่วยที่ราษฎรนำมามอบให้แทนการเกณฑ์แรงงาน รัฐบาลไม่ได้ลงทุนซื้อมา นอกจากนี้ก็เป็นสินค้าบังคับซื้อที่ประกาศให้ราษฎรขายได้เฉพาะแก่พระคลังสินค้า ซึ่งซื้อในราคาถูกและกำหนดราคาขายเอง รายได้ที่ได้จากการขายสินค้าเหล่านี้จึงเป็นกำไรแทบทั้งสิ้น และ**อำนาจสำหรับเลือกซื้อของหลวงสำหรับใช้ราชการ** เป็นธรรมเนียมที่ให้เจ้าพนักงานลงไปตรวจดูสินค้าต้องห้ามที่บรรทุกเข้ามาเสียก่อน ถ้าพบว่าสินค้าใดต้องการใช้ในราชการก็จะเลือกซื้อก่อนในราคาที่ทางราชการกำหนด เมื่อเลือกได้แล้วจึงจะอนุญาตให้ขายแก่ราษฎรได้ วิธีนี้ทำให้ได้ซื้อสินค้าราคาถูกกว่าที่ขายแก่ราษฎรทั่วไป เป็นกำไรอีกทางหนึ่ง

อนึ่งการแต่งสำเภาไทยไปค้าขายยังต่างประเทศสามารถนำกำไรให้แก่พระคลังหลวงอย่างมาก พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ระบุว่า หรายได้ จากการค้าสำเภาหลวงที่แต่งไปยังเมืองจีนทุก ๆ ปี สามารถนำมาใช้จ่ายในการบำเพ็ญพระราชกุศล แจกเบี้ยหวัด ทำนุบำรุงพระนคร ก่อกำแพงชั้นนอกชั้นใน สร้างพระมหาปราสาทราชมณเฑียร ฯลฯ

อาจกล่าวได้ว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจทั้งภายในประเทศและการค้ากับต่างประเทศทำให้เศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์รุ่งเรือง แม้ว่าทางการจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมากเพื่อฟื้นฟูประเทศและสร้างความมั่นคงทางด้านการเมืองการปกครองสืบไป

๓.๓ ด้านสังคมและวัฒนธรรม

สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ยังเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีความยึดมั่นในระบบครอบครัว ขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาก็ยังมีอิทธิพลต่อสภาพการดำรงชีวิต และขนบธรรมเนียมประเพณี

การจัดระเบียบในสังคม สำหรับการจัดระเบียบในสังคมนั้นยังคงยึดถือระบบศักดินาแบบสมัยอยุธยาเป็นหลัก อันเป็นผลให้มีการแบ่งกลุ่มคนในสังคมออกเป็น ๒ กลุ่มดังนี้

ผู้ปกครอง ประกอบด้วย

กษัตริย์ ได้รับการยกย่องเทิดทูนเป็นสมมติเทพ ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับประชาชนจึงเป็นไปในลักษณะของเจ้ากับข้า มีกฎเกณฑ์กีดกั้นอยู่มาก เช่นกฎหมายห้ามจ้องมองพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามสถาบันกษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์มิได้ทรงใช้อำนาจสิทธิขาดในเชิงที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน

พระราชวงศ์ สมัยรัตนโกสินทร์เป็นช่วงเวลาที่เริ่มการสถาปนาราชวงศ์ใหม่ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระญาติวงศ์ให้ดำรงอิสริยยศในลำดับต่างๆ ตามลักษณะสายสัมพันธ์ ส่วนเจ้านายที่ประสูติในภายหลังก็จะมีศักดิ์ตามสกุลยศ และอาจได้เพิ่มอิสริยยศถ้าทำความดีความชอบต่อแผ่นดิน ในสมัยนี้พระราชวงศ์ได้เป็นกำลังสำคัญในการเสริมสร้างเสถียรภาพของสถาบันกษัตริย์และความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของประเทศ

ขุนนาง คือกลไกสำคัญของกษัตริย์ในการปกครอง รับนโยบายมาดำเนินการในหน่วยงานต่างๆ ทั้งส่วนกลางและหัวเมือง ทั้งยามสงบและเมื่อเกิดศึกสงคราม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ขุนนางส่วนใหญ่คือผู้ที่เคยรับราชการในสมัยธนบุรีซึ่งมีทั้งคนไทยและชนต่างชาติ บุคคลเหล่านี้เคยร่วมความยากลำบากมาด้วยกัน จึงมีพลังสามัคคีที่จะสร้างเสถียรภาพให้แก่บ้านเมืองอย่างต่อเนื่อง ขุนนางบางส่วนเป็นเชื้อสายของขุนนางเก่าสมัยอยุธยา จึงสามารถรื้อฟื้นธรรมเนียมปฏิบัติสมัยอยุธยามาเสริมภาพ **บ้านเมืองดี** ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตามขุนนางเหล่านี้ได้อาศัยระบบอุปถัมภ์ ในการเป็นผู้ใกล้ชิดหรือมีความสัมพันธ์ฉันเครือญาติกับกษัตริย์ค่อยๆ ขยายเครือข่ายอิทธิพลของตนจนเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงในราชสำนัก ดังเช่นกรณีของขุนนางสกุลบุนนาคในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สงฆ์ สถาบันนี้ยังคงได้รับความเคารพนับถือทั้งระดับบนและล่าง แต่ถ้าภิกษุสงฆ์รูปใดไม่ประพฤติอยู่ในธรรมวินัยอันบริสุทธิ์ก็อาจถูกฝ่ายบ้านเมืองชำระได้สวนถึงกับให้ลาสิกขาได้ ดังที่ปรากฏทั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภิกษุสงฆ์ที่ต้องสึกหรือถ้าความผิดไม่ร้ายแรงทางการก็เปิดโอกาสให้เข้ารับราชการในหน่วยงานที่เหมาะสมต่อไป เพราะถือว่าเป็นผู้ที่มีความรู้เช่นในกรมพระอาลักษณ์ นอกจากนี้ทางการยังทำนุบำรุงกิจการพระศาสนาและคณะสงฆ์ด้วยดี เช่นการจัด**สอบสนามหลวง** คือสอบความรู้ด้านธรรมวินัยของพระสงฆ์เป็นเปรียญระดับต่างๆในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอนุชาคือวชิรญาณภิกขุ (เจ้าฟ้ามงกุฎ) ได้ประกาศตั้งนิกายใหม่ในพุทธศาสนาคือธรรมยุติกนิกาย ส่วนคณะสงฆ์กลุ่มเดิมรวมตัวกันเป็นกลุ่มมหานิกาย

ผู้ถูกปกครอง ประกอบด้วย

ไพร่ คือสามัญชนที่เป็นไทแก่ตนทั้งชายและหญิง เป็นแรงงานสำคัญของบ้านเมืองโดยเฉพาะเพศชายที่ต้องเข้ารับราชการในช่วงอายุระหว่าง ๑๘-๖๐ ปี แลกกับสิทธิ์คุ้มครองตามกฎหมาย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นการเกณฑ์แรงงานเป็นระบบปีละ

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดิษฐาน ณ พระลานมหาเจษฎาบดินทร์ กรุงเทพมหานคร

๓ เดือน โดยไพร่ทุกคนต้องสักข้อมือตามสังกัดและเมืองที่อยู่ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยใช้วิธีสักตอนต้นรัชกาล อย่างไรก็ตามในช่วงหลังไพร่พยายามหนีการถูกเกณฑ์แรงงาน ดังนั้นทางราชการตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงใช้วิธีเกณฑ์ขุนนางที่มีบารมีมากและเกี่ยวข้องกับหน่วยงานที่เป็นปัญหา ให้เป็นผู้รับผิดชอบการดำเนินการโดยวิธีการจ้างแรงงานจีนเข้ามาทำหน้าที่แทนไพร่ไทย

พ่อค้า ไทยถือว่าชาวต่างชาติเหล่านี้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ดังนั้นทางการไทยจึงให้การอุปถัมภ์เป็นอย่างดี แต่เพื่อความสะดวกในการรักษาความปลอดภัย จึงจัดให้ชุมชนต่างชาติเหล่านี้อยู่นอกเขตกำแพงพระนคร ชาวต่างชาติเหล่านี้ส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขายและต่อมาได้กลายเป็นพ่อค้าที่ควบคุมการค้าทั้งภายในและภายนอก ในสมัยรัตนโกสินทร์พ่อค้าจีนได้เพิ่มบทบาทในสังคมโดยการนำเอาระบบอุปถัมภ์มาเป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

ทาส เป็นผู้ที่มีฐานะต่ำสุดในสังคมไทย ไม่มีอิสระในชีวิตของตนเอง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทาสที่ปรากฏส่วนใหญ่เป็นทาสขัดดอก ที่พ่อบ้านนำบุตรภรรยาของตนไปขัดดอกกับนายเงินหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงมีประกาศ พ.ศ. ๒๔๔๐ กำหนดให้การซื้อขายทาสต้องได้รับความยินยอมจากผู้ที่ถูกนำไปขาย

บทบาทของชนต่างชาติ ชาวต่างชาติที่เข้ามาตั้งรกรากในระยะแรกของการสถาปนากรุงเทพฯ ส่วนหนึ่งคือผู้คนจากดินแดนชายขอบของพระราชอาณาเขตที่เข้ามาทั้งโดยความสมัครใจและถูกบังคับกวาดต้อน ดังเช่นที่ปรากฏเป็นบ้านแขก บ้านเขมร บ้านญวน คลองมอญ บ้านลาว ในเขตกรุงเทพฯ และชุมชนตามหัวเมืองต่างๆ ผู้คนเหล่านี้ได้กลมกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย ทั้งนี้อาจเนื่องจากลักษณะของการเข้ามาเพื่อพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ประกอบกับนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ดังนั้นชาวต่างชาติเหล่านี้จึงสามารถที่จะปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมและประเพณีนิยมแบบไทย รวมทั้งจรรโลงวัฒนธรรมไทยให้เจริญก้าวหน้าสืบไปได้ พร้อมกับนำวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนเข้ามาเผยแพร่ในสังคมไทยด้วย

สำหรับชาวจีนนั้นจัดว่าเป็นชนหมู่น้อยที่มีจำนวนมากและมีบทบาทอิทธิพลด้านการค้าอย่างสูง และบางคนก็เข้ารับราชการเป็นขุนนางสำคัญในราชสำนักไทยเช่นเดียวกับชนต่างชาติพวกอื่นๆ ขุนนางต่างชาติเหล่านี้ยังมีโอกาสใช้ระบบอุปถัมภ์ผูกความสัมพันธ์กับฝ่ายไทยทั้งขุนนางและเจ้านายหรือแม้แต่ราชสำนักได้อย่างกว้างขวาง ดังนั้นวัฒนธรรมจีนบางประการจึงเป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นสูงด้วย

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีชาวต่างชาติกลุ่มใหม่ที่เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยคือมิชชันนารีชาวตะวันตก หรือที่คนไทยเรียกว่า**หมอสอนศาสนา** พวกนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะเข้ามาเผยแพร่คริสตศาสนานิกายโปรเตสแตนท์ แต่เนื่องจากมิชชันนารีเหล่านี้ใช้การรักษาพยาบาลแบบตะวันตกที่มีประสิทธิภาพเป็นวิธีการสร้างศรัทธา จึงทำให้ผู้นำไทยมองเห็นคุณค่าของการศึกษาวิชาการตะวันตก และยอมรับการติดต่อคบค้ากับชาวตะวันตกมากขึ้นอันนำไปสู่นโยบายการปรับตัวให้

ทันสมัย การปฏิรูปประเทศรวมทั้งการดำเนินนโยบายความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกอย่างรอบคอบในระยะต่อมา

อนึ่งในรัชสมัยนี้ยังมีชาวจีนกลุ่มใหญ่ที่เดินทางเข้ามาประกอบอาชีพในไทย เป็นการเพิ่มจำนวนชาวจีนในประเทศให้ทวีสูงขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องมาถึงรัชกาลต่อ ๆ มา ชาวจีนเหล่านี้จะมีสถานภาพที่ค่อนข้างแตกต่างจากกลุ่มเก่า เนื่องจากชาวจีนที่เข้ามาใหม่จะมีฐานะยากจน ส่วนใหญ่จะเข้ามารับจ้างขายแรงงาน เช่นเป็นกุลีที่ท่าเรือ กุลีขุดคลอง กรรมกรเหมืองแร่ กรรมกรในโรงงานผลิตน้ำตาล หรือมิฉะนั้นก็เป็นพ่อค้าเร่นำสินค้าจำเป็นไปขายยังท้องถิ่นที่ห่างไกลในประเทศ ซึ่งต่อมาพ่อค้าในกลุ่มนี้ได้พัฒนาขึ้นเป็นพ่อค้าคนกลาง และเข้าไปมีบทบาทควบคุมการค้าในชุมชนตามหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย

๔. ภาพรวมของประวัติศาสตร์ไทยสมัยปรับตัวให้ทันสมัย

การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ พ.ศ. ๒๓๙๘ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจุดเริ่มต้นของการปรับตัวให้ทันสมัยเพื่อความอยู่รอดขณะเผชิญกับภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม รัฐบาลไทยต้องยอมทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับประเทศตะวันตก เป็นเหตุให้สูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต กระทั่งยอมสูญเสียดินแดนประเทศราชเพื่อรักษาอธิปไตยและเอกราชของชาติ มีการปรับปรุงและปฏิรูปประเทศจนทำให้สังคมไทยเจริญก้าวหน้าและมีพัฒนาการสู่เสรีนิยม อย่างไรก็ตาม การรับความเจริญและวิธีคิดแบบอารยธรรมตะวันตกก็ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างใหญ่หลวงและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองใน พ.ศ. ๒๔๗๕

๔.๑. การปรับปรุงประเทศและการเผชิญกับภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม

ระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ – กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙) เป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมที่แผ่ขยายเข้ามาในทวีปเอเชียโดยเฉพาะภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาติตะวันตกได้ใช้นโยบาย "เรือปืน" บีบบังคับให้ประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของตน ไทยได้เห็นตัวอย่างที่ประเทศเพื่อนบ้าน เช่นพม่าและญวนซึ่งเป็นชาติแข็งแกร่ง แต่ก็ต้องพ่ายแพ้แก่ชาติมหาอำนาจคืออังกฤษและฝรั่งเศสตามลำดับ นอกจากนี้ มหาอำนาจทั้ง ๒ ประเทศยังพยายามขยายอิทธิพลเข้ามาในดินแดนประเทศราชของไทยทางด้านแหลมมลายู เขมร และลาว ดังนั้นไทยจึงจำเป็นต้องดำเนินการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเพื่อไม่ให้ชาติมหาอำนาจใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ายึดครอง ขณะเดียวกันก็ต้องดำเนินนโยบายผ่อนปรนเพื่อรักษาเอกราช และอธิปไตยของชาติให้รอดพ้นจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม

(๑) การปรับปรุงประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมเนื่องจากขณะผนวชได้ทรงศึกษาข้อมูลข่าวสารจากหนังสือพิมพ์และตำราภาษาต่างประเทศที่ชาวต่างประเทศนำเข้ามาถวาย และทรงแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นและความรู้กับชาวต่างประเทศอยู่เนือง ๆ ทำให้ทรงเข้าใจสถานการณ์

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดิษฐานอยู่หน้ากระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม กรุงเทพมหานคร

ของโลกและปัญหาที่ไทยต้องเผชิญตั้งแต่ก่อนที่จะเสด็จเสวยราชสมบัติ ดังนั้น เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ จึงดำเนินวิเทโศบายปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ ให้เจริญก้าวหน้าแบบประเทศตะวันตก

ด้านการปกครอง มีการปรับปรุงประเทศทางด้านการศาลและการให้เสรีภาพแก่ราษฎร ในด้าน**การศาล**มีการฟื้นฟูประเพณีถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์ ทรงออกรับฎีกาด้วยพระองค์เองสัปดาห์ละครั้ง เมื่อรับแล้วจะโปรดเกล้าฯ ให้ตุลาการชำระคดีโดยเร็ว นับเป็นการเริ่มต้นสร้างความเสมอภาคแก่ราษฎร ในด้าน**การให้เสรีภาพแก่ราษฎร**นั้น หโปรดเกล้าฯ ให้มีประกาศให้ราษฎรนับถือศาสนาตามต้องการ นอกจากนี้ยังยกสถานะของสตรีไทย โดยห้าม "ผัวขายเมีย บิดามารดาขายบุตร" โดยเฉพาะบุตรที่มีอายุเกิน ๑๕ ปีและเจ้าตัวไม่ยินยอม อีกทั้งยังห้ามพ่อแม่บังคับลูกสาวที่มีอายุบรรลุนิติภาวะแต่งงานโดยที่เจ้าตัวไม่ยินยอมอีกด้วย

ด้านคมนาคม มีการพัฒนา**การคมนาคมทางบก** ได้แก่การสร้างถนนต่าง ๆ เช่น ถนนเจริญกรุง สีลม บำรุงเมือง ฯลฯ ตามที่ชาวต่างประเทศร้องขอ การพัฒนาการคมนาคมทางน้ำ โดยการขุดคลองเชื่อมแม่น้ำและเมืองต่าง ๆ เช่นคลองภาษีเจริญ และคลองดำเนินสะดวก และการพัฒนา**ด้านโทรคมนาคม** ได้แก่การอนุญาตให้อังกฤษวางสายโทรเลขจากเมืองร่างกุ้งผ่านไทยไปยังสิงคโปร์ ทำให้ไทยได้รับประโยชน์ด้านการติดต่อสื่อสารกับต่างประเทศได้รวดเร็วขึ้น

ด้านสังคม มีการปรับปรุงขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก เช่น **การให้ราษฎรเฝ้ารับเสด็จพระราชดำเนิน การให้ราษฎรรักษาบ้านเมืองให้สะอาด การพระราชทานเลี้ยงแก่ชาวต่างประเทศ** ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นประจำทุกปี และ**การมีธรรมเนียมให้ข้าราชการสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า**

ด้านการศึกษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาถวายพระอักษรพระราชโอรส พระราชธิดา รวมทั้งเจ้านายฝ่ายใน นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชบริพารศึกษาวิทยาการตะวันตก โดยเฉพาะภาษาอังกฤษเพื่อจะได้สมาคมกับชาวต่างประเทศและทราบความเคลื่อนไหวของโลกภายนอก

การคุมคามของลัทธิจักรวรรดินิยม ครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมอย่างรุนแรง ไทยต้องดำเนินนโยบายผ่อนปรนเพื่อความอยู่รอด เช่นการทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค และการสูญเสียดินแดนบางส่วนเพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติ

การทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค เมื่ออังกฤษส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริงเข้ามาเจรจาขอทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ไทยต้องยินยอมผ่อนปรนตามข้อเรียกร้องของอังกฤษ เพราะเกรงว่าอังกฤษจะใช้นโยบาย "เรือปืน" ดังเช่นที่ปฏิบัติต่อจีนและพม่า สนธิสัญญาฉบับนี้ทำให้ไทยต้องสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งก่อให้เกิดปัญหานานัปการ ต้องสูญเสียรายได้ต่าง ๆ จากการค้าต่างประเทศเพราะเก็บภาษีได้เพียงร้อยชักสามหรือร้อยละ ๓ เป็นต้นแบบของสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคที่ไทยต้องทำกับประเทศอื่น ๆ อีก ๑๓ ประเทศในเวลาต่อมาและเป็นปัญหาระยะยาวที่

ไทยต้องหาวิธีแก้ไขเพื่อยกเลิกข้อเสียเปรียบต่าง ๆ ดังกล่าว

การเสียดินแดน ทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษต่างก็ฉวยโอกาสคุกคามไทย ฝรั่งเศสพยายามยึดครองเขมรและใช้นโยบายเรือปืนบีบบังคับไทยหลายครั้ง ทั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งไทยต้องยอมยกดินแดนเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และดินแดนลาวทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขง รวมทั้งบริเวณสิบสองจุไทและเขมรส่วนในให้แก่ฝรั่งเศสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนอังกฤษได้ฉวยโอกาสทำปฏิญญาลับกับไทย พ.ศ. ๒๔๔๐ ในขณะที่ไทยกำลังถูกคุกคามจากฝรั่งเศสและขาดที่พึ่ง ทำให้ไทยต้องสูญเสียอธิปไตยทางการเมืองและเศรษฐกิจในดินแดนภาคใต้ตั้งแต่ตำบลบางสะพาน (ประจวบคีรีขันธ์) ลงไป ดังนั้นไทยจึงต้องยินยอมยกดินแดนมลายู ได้แก่ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิสให้แก่อังกฤษในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อยกเลิกปฏิญญาลับดังกล่าว

การสูญเสียดินแดนต่าง ๆ เหล่านี้นอกจากจะช่วยให้ไทยรักษาเอกราชและอธิปไตยส่วนใหญ่ของประเทศไว้ได้แล้ว ยังสามารถต่อรองเรียกร้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตบางส่วนกลับคืนมาด้วย

(๒) *การปฏิรูปประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*

ต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเผชิญอันตรายที่รุนแรงทั้งภายนอกและภายใน ปัญหาภายในคือความไม่มีเสถียรภาพแห่งสถาบันกษัตริย์และความล้าสมัยของระบบการบริหารราชการ ส่วนปัญหาภายนอกคือการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมจากอังกฤษและฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พยายามแก้ไขปัญหาเหล่านี้ไปพร้อม ๆ กันโดยเริ่มจากการเสริมสร้างอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์เพื่อความเป็นเอกภาพในการกำหนดนโยบายยุทธศาสตร์ป้องกันตัว การปฏิรูปได้ดำเนินไปพร้อม ๆ กันทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม

๑) *การปฏิรูปด้านการปกครอง*

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พยายามสร้างความมั่นคงและความเป็นระเบียบของการสืบราชบัลลังก์ โดยการสถาปนาตำแหน่งรัชทายาทคือสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ในรัชกาลต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตรากฎมณเฑียรบาลขึ้นเป็นเกณฑ์ในการสืบสันตติวงศ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครองเป็น ๒ ระยะตามขอบเขตของพระราชอำนาจ หลังจากนั้นรัชกาลต่อ ๆ มา ได้ปรับปรุงในส่วนที่ยังคั่งค้างสืบต่อไป

การปกครองช่วง พ.ศ. ๒๔๑๑ – ๒๔๓๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามดึงอำนาจการบริหารกลับคืนจากกลุ่มขุนนาง ทั้งนี้เพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ การดำเนินงานต่าง ๆ จึงเป็นไปในลักษณะของการวางพื้นฐาน ได้แก่

การปกครองส่วนกลาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินมีหน้าที่ถวายคำปรึกษาราชการที่สำคัญและ

พิพากษาคดีพิเศษ อีกสภาคือสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์มีหน้าที่ถวายคำแนะนำข้อปรึกษาส่วนพระองค์ นอกจากนี้ยังทรงริเริ่มการปฏิรูปด้านเศรษฐกิจและสังคมไปพร้อมๆ กันด้วย

การปกครองส่วนภูมิภาค พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้จัดรวมหัวเมืองชายแดนบางท้องที่ขึ้นเป็นมณฑล เพื่อจัดระเบียบการปกครองให้มั่นคงป้องกันการแทรกแซงของชาติตะวันตก ได้แก่มณฑลลาวเฉียง ลาวพวน ลาวกาว ลาวกลาง เขมร และภูเก็ต และแต่งตั้งเจ้านายขุนนางที่มีความสามารถออกไปปกครอง

การปกครองช่วง พ.ศ. ๒๔๓๐-๒๔๕๓ ระยะนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ ดังนั้นจึงมีการนำมาตรการต่างๆ มาปฏิรูปการปกครองอย่างเร่งด่วน พร้อมกับการปรับปรุงด้านเศรษฐกิจสังคมอย่างเร่งรีบ

การปกครองส่วนกลาง พ.ศ. ๒๔๓๐ มีการจัดตั้งกรมราชการต่างๆ เพิ่มขึ้นจากกรมแบบเดิม บริหารประเทศร่วมกันในรูปของสภาเสนาบดี โดยมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นองค์ประธานการประชุม พ.ศ. ๒๔๓๕ ยกฐานะของกรมเหล่านี้ขึ้นเป็นกระทรวง รวม ๑๒ แห่งคือ มหาดไทย กลาโหม ต่างประเทศ วัง นครบาล พระคลัง เกษตราธิการ โยธาธิการ ธรรมการ ยุทธนาธิการ ยุติธรรม และมุรธาธิการ ภายหลังปรับเหลือ ๑๐ กระทรวง คือยุบยุทธนาธิการลงเป็นกรมขึ้นกับกลาโหม และรวมมุรธาธิการเข้ากับวัง การปฏิรูประยะนี้จะแบ่งแยกการบริหารฝ่ายพลเรือนและทหารออกจากกันโดยเด็ดขาด ยกเลิกตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีและตำแหน่งจตุสดมภ์ทั้งสี่

การปกครองส่วนภูมิภาค ทางการได้นำระบบ "เทศาภิบาล" ที่เคยทดลองปฏิบัติในเขตชายแดนมาดำเนินการในภูมิภาคอื่นๆ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ โดยให้หัวเมืองต่างๆ ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทยเพียงแห่งเดียว เป็นการปกครองแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ยกเลิกระบบกินเมือง ส่งข้าราชการส่วนกลางไปดูแล ส่วนงานบริหารภายในมณฑลแบ่งเป็น ๕ หน่วยงานคือ มหาดไทย ยุติธรรม คลัง แพทย์ และสารบรรณ มีผู้บัญชาการมณฑลซึ่งคัดเลือกจากส่วนกลางไปประจำ เรียกว่าข้าหลวงเทศาภิบาล ยกเว้นในมณฑลลาวพวนและลาวกาว เรียกตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑล พ.ศ. ๒๔๔๑ ทางการได้ตราพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ เป็นกฎหมายการปกครองหัวเมืองฉบับแรก

การปกครองส่วนท้องถิ่น ทางการได้แบ่งย่อยการบริหารในส่วนท้องถิ่นเสียใหม่ คือ มณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน พระราชบัญญัติการปกครองท้องถิ่น ร.ศ. ๑๑๖ ทางการได้ให้สิทธิแก่ราษฎรที่จะเลือกผู้ปกครองของตนเองในระดับหมู่บ้านและตำบล นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารท้องถิ่น คือการปกครองสุขาภิบาลในกรุงเทพและท่าฉลอม ถึง ร.ศ. ๑๒๗ ได้ตราเป็นพระราชบัญญัติสุขาภิบาล กำหนดให้มี ๒ ประเภท คือ สุขาภิบาลเมือง และสุขาภิบาลตำบล

การปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดปฏิกิริยาคัดค้าน ได้แก่ วิกฤตการณ์วังหน้า (พ.ศ. ๒๔๑๗) กบฏเงี้ยว กบฏผีบุญ และกบฏหัวเมืองปักษ์ใต้ (พ.ศ. ๒๔๔๕)

ด้านกฎหมายและการศาล ในสมัยนี้ไทยต้องพยายามแก้ไขปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งมีสาเหตุมาจากการที่ชาติตะวันตกไม่ยอมรับระเบียบการพิจารณาคดีและการลงโทษแบบจารีตนครบาลของไทย เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาบ้านเมืองอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามที่จะดึงอำนาจทางกฎหมายและการศาลกลับคืนมา โดยการปฏิรูปกฎหมายและการศาลของไทยไปเป็นแบบสากล เริ่มจากการตั้งกระทรวงยุติธรรมควบคุมงานการศาลที่เคยกระจายอยู่ตามกรมกองต่าง ๆ จัดระบบการศาลและร่างประมวลกฎหมายตามแบบชาติตะวันตกแต่ดัดแปลงให้เข้ากับขนบไทย ทั้งนี้ได้ว่าจ้างนักกฎหมายต่างชาติเข้ามาช่วยดำเนินการจัดร่างจนสำเร็จเป็นบางส่วน ประมวลกฎหมายลักษณะอาญาได้ประกาศใช้เป็นฉบับแรก พ.ศ.๒๔๕๑ หลังจากนั้นจึงเริ่มงานร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งมาสำเร็จและประกาศใช้เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๘ ไทยจึงสามารถเรียกร้องเอกราชทางกฎหมายและการศาลกลับคืนมาได้สำเร็จใน พ.ศ.๒๔๘๑

๒) การปฏิรูปด้านเศรษฐกิจ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระราโชบายปฏิรูปเศรษฐกิจ โดยการจัดระเบียบการคลังให้เป็นระบบเพื่อความสอดคล้องกับนโยบายหลักในการปฏิรูปประเทศ ขณะเดียวกันก็ได้ปรับปรุงผลิตผลเกษตรกรรม ส่งเสริมกิจการอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และโทรคมนาคม การปฏิรูปทางเศรษฐกิจในสมัยนี้จำแนกเป็นด้านต่าง ๆ ได้ดังนี้

การจัดระเบียบด้านการเงินการคลัง

นโยบายด้านการเงิน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการปรับปรุงระบบเงินตราและผลิตเหรียญกษาปณ์ให้เป็นมาตรฐานสากล ราคาของเหรียญเปลี่ยนเป็นระบบสตางค์ตามมาตราทศนิยม เริ่มมีการผลิตธนบัตรซึ่งเป็นที่นิยมใช้ในรัชกาลต่อมา

การเปลี่ยนแปลงมาตรฐานเงินเป็นมาตรฐานทองคำ เนื่องจากแร่เงินมีราคาตกต่ำแปรปรวน ไทยจึงต้องจัดระบบการเงินให้มีเสถียรภาพ โดยเปลี่ยนมาใช้มาตรฐานทองคำ รวมทั้งตั้งเงินทุนสำรองเพื่อรักษาอัตราแลกเปลี่ยนของเงินบาทไทยให้สอดคล้องกับสากล

การตั้งธนาคาร ระยะแรกเป็นสาขาของธนาคารแห่งชาติ เช่นธนาคารฮ่องกงเซี่ยงไฮ้ ธนาคารซาเตอร์ ธนาคารอินโดจีน ส่วนที่เป็นของไทยคือบุคคลภัย ซึ่งเสนาบดีคลังริเริ่มขึ้นและภายหลังได้ขยายตัวเป็นแบงค์สยามกัมมาจล หรือ ธนาคารไทยพาณิชย์จำกัดในปัจจุบัน สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการส่งเสริมให้ราษฎรรู้จักการออมทรัพย์ โดยตั้งคลังออมสินซึ่งต่อมาขยายตัวเป็นธนาคารออมสิน จัดตั้งกิจการสหกรณ์แห่งแรก คือสหกรณ์วัดจันทร์ไม่จำกัดสินใช้ ที่พิษณุโลก

นโยบายด้านการคลัง นโยบายการปฏิรูปเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการพยายามจัดระเบียบวางมาตรฐานด้านการคลังให้เป็นระบบ ขจัดความซ้ำซ้อนและความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ตลอดจนริเริ่มการปฏิบัติที่เป็นเอกภาพ ได้แก่

การตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เป็นสำนักงานกลางเก็บผลประโยชน์รายได้ภาษีอากรของแผ่นดินแต่เพียงแห่งเดียว ต่อมาจึงยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีหน้าที่จัดการคลังของแผ่นดิน และจัด

เก็บภาษีอากรทั่วพระราชอาณาจักรให้เป็นระบบตามแบบสากล

การจัดทำงบประมาณแผ่นดิน กระทรวงพระคลังเป็นผู้วางระเบียบในการควบคุมการใช้จ่ายของกระทรวงต่าง ๆ นอกจากนี้ยังได้สร้างเกณฑ์การให้เงินเดือนแก่ข้าราชการตามตำแหน่งในอัตราที่แน่นอน รวมทั้งกำหนดอัตราเบี้ยบำนาญด้วย

การยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากรและอากรบางประเภท รัฐยกเลิกอากรที่ก่อปัญหาความไม่เสมอภาคและความเดือดร้อนแก่ประชาชน เช่น อากรบ่อนเบี้ย แต่ดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป เพราะเป็นแหล่งรายได้สำคัญของรัฐ

การจัดตั้งหน่วยงานที่มีหน้าที่จัดเก็บภาษีอากร ได้แก่ **กรมสรรพากรใน**และ**กรมสรรพากรนอก** ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรในกรุงเทพฯ และหัวเมืองต่าง ๆ **กรมศุลกากร**เก็บภาษีสินค้าขาเข้าขาออกและภาษีอากรทั่ว ๆ ไป **กรมทะเบียนที่ดิน**ทำหน้าที่เก็บอากรที่ดินตามลักษณะภูมิประเทศ

การเพิ่มผลผลิตด้านเกษตรกรรม

สินค้าออกที่สำคัญคือ**ข้าว**ซึ่งทางการสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้อนุญาตให้ส่งออกเมื่อข้าวไทยจำหน่ายได้ราคาดี เป็นผลให้ประชาชนหันมาทำนาเพื่อการส่งออกกันมากขึ้น

การผลิตข้าวเพื่อส่งออกทำให้มีการบุกเบิกขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้นโดยเฉพาะในภาคกลาง ทางการสนับสนุนให้หน่วยงานราชการและเอกชนขุดคลองใหม่ และขุดลอกคลองเก่า รวมทั้งทำประตูกั้นน้ำเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกและเป็นเส้นทางคมนาคมด้วย เช่น คลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญ คลองรังสิต คลองเปรมประชากร ฯลฯ ระยะต่อมามีการจัดตั้ง**กรมคลอง**(ชลประทาน) เพื่อควบคุมการทดน้ำ ตราพระราชบัญญัติรักษาคลองและทำนบกั้นน้ำ และที่สำคัญคือ**ตราพระราชบัญญัติโฉนดที่ดิน** ทำให้การครอบครองที่ดินเป็นระเบียบขึ้น

สินค้าออกด้านเกษตรกรรมที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งคือไม้สักและไม้เบญจพรรณ ทางการไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อนุญาตให้มีการออกสัมปทานป่าไม้ในภาคเหนือแก่บริษัทต่างชาติ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบริษัทของอังกฤษ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการจัดตั้ง**กรมป่าไม้**รับผิดชอบด้านการรักษาป่า ตรากฎหมายห้ามเอกชนตัดไม้สักที่ยังไม่โต ส่งเสริมการปลูกสวนสัก ตลอดจนส่งนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาป่าไม้ที่ต่างประเทศ

การส่งเสริมด้านอุตสาหกรรม

ในสมัยนี้ก็ได้เกิดการผลิตรูปแบบใหม่ในเชิงอุตสาหกรรม เป็นการนำทรัพยากรในประเทศมาผลิตเพื่อการส่งออก โดยใช้เครื่องจักรกลเป็นแรงงาน เจ้าของกิจการส่วนใหญ่เป็นชาวจีนการผลิตแบบอุตสาหกรรม ได้แก่

โรงสีข้าว การส่งข้าวเป็นสินค้าออก เป็นผลให้เกิดโรงสีข้าวจำนวนมากขึ้นริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาใต้ปากคลองสานและคลองผดุงกรุงเกษมลงไปเนื่องจากเป็นเขตท่าเรือไปต่างประเทศ

โรงเลื่อยจักร การให้สัมปทานไม้ในเขตภาคเหนือ จึงมีการล่องซุงลงมาตามลำน้ำเจ้าพระยามาเพื่อบรรทุกขึ้นเรือที่ท่าเรือกรุงเทพฯ ไม้ที่จัดส่งไปจำหน่ายนี้มีทั้งไม้ซุงและไม้แปรรูป ดังนั้นจึงมีการจัดตั้งโรงเลื่อยจักรทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

โรงงานน้ำตาลทรายขาว เป็นกิจการต่อเนื่องตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นแหล่งปลูกอ้อย

อู่ต่อเรือสมัยใหม่ มีทั้งของหลวงและเอกชน เป็นเรือกลไฟ และเรือเหล็ก

เหมืองแร่ ส่วนใหญ่เป็นเหมืองดีบุกทางภาคใต้ ชุมชนชาวเหมืองต่อมาได้เติบโตขึ้นเป็นเมืองใหญ่ เช่น ระนอง ภูเก็ต ทางราชการได้เห็นความสำคัญ จึงจัดตั้งเป็น**กรมราชโลหะและภูมิวิทยา**ควบคุมการทำเหมืองแร่

การส่งเสริมด้านการค้าและการพาณิชย์ รายได้จากการค้าเป็นรายได้หลักของประเทศ ขณะเดียวกันในช่วงสมัยนี้ไทยก็เริ่มการสั่งสินค้าเข้ามากกว่าการส่งออก เป็นผลให้เริ่มการเสียดุลการค้ากับต่างชาติ และสำหรับประเทศคู่ค้าตลอดจนนโยบายการค้าก็เปลี่ยนไปจากสมัยก่อน ไทยได้ทำสนธิสัญญาการค้ากับประเทศต่าง ๆ มีการตั้งกงสุลประจำยังต่างประเทศเพื่อส่งเสริมการค้าระหว่างไทยกับประเทศนั้น ๆ ท่าเรือสำคัญของไทยที่ส่งสินค้าไปจำหน่ายประเทศคือ **ท่าเรือคลองเตย**

การค้าภายใน สมัยนี้ตลาดและร้านจำหน่ายสินค้าจะอยู่ทางบกเป็นส่วนใหญ่เนื่องจากได้มีการปรับปรุงขยายเขตพระนครออกไป ชุมชนชาวจีนจึงเข้ามารวมอยู่ในตัวเมือง และเมื่อมีการตัดถนนเพื่อความสะดวกในการคมนาคม พ่อค้าชาวจีนและชาติอื่น ๆ จึงสามารถตั้งร้านค้าตามตึกแถวริมถนนตัดใหม่ เป็นผลให้ย่านการค้ากระจายไปทางบกตามแนวถนนแทนที่ตลาดน้ำ ซึ่งมีผลกระทบจากความไม่สะดวก เพราะมีเรือกลไฟแล่นไปมาในท้องน้ำมากขึ้น

การค้าภายนอก ในยุคปรับตัวให้ทันสมัย การค้ากับจีนซบเซาลง ไทยจึงประกาศยกเลิกระบบจิ้มก้องตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ส่วนการค้ากับชาติตะวันตกรุ่งเรือง พ่อค้าชาวตะวันตกนำสินค้าแปลก ๆ ทั้งสินค้าจำเป็นและฟุ่มเฟือยจากยุโรปและเอเชียเข้ามาจำหน่าย เช่น เครื่องเรือน เครื่องแก้ว เครื่องถ้วยชาม เสื้อผ้า เครื่องประดับ เครื่องจักร เครื่องมือ สุรา ยา รถ ฯลฯ พ่อค้าชาวจีนลดบทบาทจากผู้ผูกขาดการค้าในประเทศบางส่วนได้เปลี่ยนไปเป็นกัมปะโด คือนายหน้าซื้อขายให้แก่บริษัทฝรั่ง และที่สุดพ่อค้าจีนก็กลับเข้ามาควบคุมการค้าในไทยได้อีก โดยการเป็นตัวแทนจำหน่ายสินค้าจากยุโรปแทนพ่อค้าชาวตะวันตกที่ไม่มีทายาทเข้ามาสืบทอดกิจการ

การส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจ

ทางการได้พยายามหาวิธีการที่จะทำนุบำรุงความอุดมสมบูรณ์และเจริญมั่งคั่งเพื่อความมั่นคงแข็งแกร่งแก่ภาวะเศรษฐกิจของประเทศชาติ นอกจากการกำหนดนโยบายด้านการคลังดังกล่าวมาแล้ว ทางการยังได้จัดสร้างงานสาธารณูปโภคที่เอื้อประโยชน์ เช่น**การตัดถนน**แบบใหม่รวมทั้งสร้างสะพานหลายแห่งในกรุงเทพฯ เป็นผลให้เขตเมืองขยายออกไปทั้งทางเหนือ ตะวันออก และทางใต้ ส่วนการติดต่อกับหัวเมืองต่าง ๆ นั้น ก็มีการสร้างทางรถไฟทั้งสายตะวันออกเฉียงเหนือ สายเหนือและสายใต้ โดยมี**กรมรถไฟหลวง**ทำหน้าที่ควบคุมดูแลการสร้างทางและการดำเนินการ นอกจากนี้ยังมีการตั้ง**กรมไปรษณีย์และกรมโทรเลข** ดูแลรับผิดชอบด้านการสื่อสารของประเทศ หน่วยงานที่เอื้อประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ อีกหน่วยหนึ่งคือ**กรมแผนที่** ซึ่งได้ประโยชน์ในการระบุบริเวณป่าไม้ เหมืองแร่ และการออกโฉนดที่ดิน

๓) *การปฏิรูปด้านสังคม*

นโยบายการปรับตัวให้ทันสมัยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือการปรับปรุงด้านวัตถุ ขณะเดียวกันก็มีการปรับพฤติกรรมและธรรมเนียมบางอย่างแต่ยังอยู่ในวงจำกัดเฉพาะชนชั้นสูงคือราชสำนัก ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินนโยบายเร่งด่วนในการพัฒนาคนไปพร้อมกับการปฏิรูปประเทศ โดยเริ่มจากการให้อิสระเสรีในการดำเนินชีวิตแก่สามัญชนซึ่งเป็นประชากรหมู่มากแล้วจึงให้การศึกษาตามแนวตะวันตก เพื่อที่จะให้บุคคลเหล่านี้พร้อมที่จะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ การดำเนินการปฏิรูปด้านสังคมนี้ยังคงได้รับการปฏิบัติและจัดระเบียบเพิ่มเติมในรัชกาลต่อ ๆ มา

การปฏิรูปด้านสังคม มีการดำเนินการจำแนกเป็นส่วน ๆ ดังนี้

การจัดระเบียบในสังคม

ผู้ปกครอง บุคคลในกลุ่มนี้มีสถานภาพทางสังคมที่ดีอยู่แล้ว การปรับปรุงจึงเป็นไปในลักษณะของการจัดระบบให้มีระเบียบมั่งคงและมีประสิทธิภาพ สร้างคุณประโยชน์ให้แก่สังคมและบ้านเมืองอย่างเต็มความสามารถ

ก. *กษัตริย์* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินกุศโลบายต่าง ๆ ที่จะดึงอำนาจการปกครองกลับคืนสู่สถาบันกษัตริย์ในฐานะสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ข. *ราชวงศ์* เจ้านายมีบทบาทด้านการเมืองการปกครองมากกว่าสมัยก่อน ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระทัยที่จะให้พระราชวงศ์โดยเฉพาะพระอนุชาและพระโอรสใช้สติปัญญาความสามารถช่วยเหลือในการบริหารและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ จนบ้านเมืองมีเสถียรภาพเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นมั่นคงปลอดภัย

ค. *ข้าราชการ* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราโชบายแต่งตั้งข้าราชการรุ่นใหม่ที่มีความคิดก้าวหน้าขึ้นแทนที่ขุนนางรุ่นเก่า ขณะเดียวกันก็ทรงพยายามเพิ่มพูนคุณภาพของข้าราชการ โดยการสนับสนุนให้ผู้มีการศึกษาสมัยใหม่เข้ารับราชการ ดำรงตำแหน่งตามความรู้ความสามารถ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้สามัญชนที่ได้ศึกษาเล่าเรียนสามารถเปลี่ยนฐานะทางสังคม ทั้งยังเป็นการสร้างค่านิยมการเข้ารับราชการขึ้นในหมู่ชาวไทย

ง. *สงฆ์* รัฐบาลได้เพิ่มบทบาทของสงฆ์ในการช่วยเหลือสังคมอย่างเป็นทางการ โดยวิธีจัดตั้งโรงเรียนขั้นพื้นฐานสำหรับสามัญชนขึ้นตามวัดต่าง ๆ เริ่มจากวัดมหรรณพารามเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ และมอบหมายให้ภิกษุสงฆ์ตามวัดนั้น ๆ ทำหน้าที่เป็นครูในระยะแรก ส่วนการศึกษาของฝ่ายสงฆ์ก็ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสงฆ์ขึ้น ๒ แห่ง คือมหามกุฏราชวิทยาลัยที่วัดบวรนิเวศ และมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยที่วัดมหาธาตุ มีการกำหนดหลักสูตรและการสอบวัดผลเช่นเดียวกับการศึกษาฝ่ายฆราวาส

ผู้ถูกปกครอง ได้แก่สามัญชนที่เป็นไทและทาส ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคม เป็นเป้าหมายหลักที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามหาทางช่วยเหลือแก้ไขจนประสบผล และกลายมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาบ้านเมืองต่อไป

ก. *ไพร่* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัวทรงพยายามที่จะยกเลิกขนบไพร่ เนื่องจากก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมแก่ชนหมู่มากซึ่งเป็นกำลังสำคัญของประเทศ ทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ อีกมาก ระบบนี้ไม่สามารถควบคุมกำลังคนได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกต่อไป ทั้งยังต้องเผชิญการแทรกแซงจากชาติมหาอำนาจตะวันตกในกรณีคนในบังคับต่างชาติอีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้วางมาตรการดึงอำนาจการควบคุมไพร่จากเจ้าขุนมูลนายมาเป็นของหลวงโดยวิธีจ่ายเงินเดือนแก่ข้าราชการ หลังจากนั้นจึงได้มีการตราพระราชบัญญัติต่างๆ เป็นขั้นตอน และ**พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔** คือกำหนดให้ชายฉกรรจ์ที่อายุครบ ๑๘ ปี มีหน้าที่รับราชการทหารประจำการ ๒ ปี แล้วปลดเป็นทหารกองหนุน ผลจากการยกเลิกขนบไพร่ คือประชาชนมีอิสระเสรีในการประกอบอาชีพและศึกษาเล่าเรียน ทั้งยังเกิดระบบทหารอาชีพ

ข. *ทาส* การมีทาสในสังคมเป็นผลเสียแก่ตัวทาสและบ้านเมือง คือ เป็นอุปสรรคขัดขวางการพัฒนาตามแบบสากล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป ดังนี้ พ.ศ. ๒๔๑๗ **ออกพระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไท** กำหนดให้ลูกทาสที่เกิดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นต้นมา มีค่าตัวลดลงไปจนหมดเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี และห้ามการซื้อขายผู้ที่เกิดตั้งแต่ปีนี้เป็นต้นไปด้วย เพื่อป้องกันผู้ที่เป็นไทแล้วต้องกลับเป็นทาส พ.ศ. ๒๔๔๘ ออก**พระราชบัญญัติเลิกทาส ร.ศ. ๑๒๔** ให้ลูกทาสทุกคนไม่ว่าเกิดปีใดเป็นอิสระทั้งหมดในปีนี้ ส่วนทาสประเภทอื่นๆ ให้เจ้าของลดค่าตัวลงตามกำหนดนับแต่ปีนี้เป็นต้นไป นอกจากนี้ยังห้ามทาสหลุดพ้นค่าตัวแล้วกลับขายตัวเป็นทาสอีก เป็นผลให้ทาสหมดไปจากสังคมไทยกลายเป็นอิสระชนในระยะเวลาอันรวดเร็ว

การส่งเสริมด้านการศึกษา

การปรับปรุงประเทศให้เจริญก้าวหน้าทันสมัยตามแบบชาติตะวันตกนั้น รัฐบาลจำต้องดำเนินการทั้งด้านนโยบายและการปฏิบัติ ในส่วนของการปฏิบัตินั้นก็มิใช่เพียงแต่จัดสร้างหรือปรับปรุงเฉพาะด้านวัตถุ แต่จะต้องพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถที่จะนำแนวคิดวิทยาการของชาติตะวันตกมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาบ้านเมืองให้เกิดประสิทธิผล นโยบายพัฒนาคนที่รัฐบาลนำมาปฏิบัติคือการให้อิสระเสรี ขณะเดียวกันก็จัดให้ราษฎรเหล่านี้ได้รับการศึกษาวิทยาการแผนใหม่ที่เป็นระบบ การพัฒนาด้านการศึกษาจำแนกเป็นส่วนต่างๆ ดังนี้

ตั้งโรงเรียนสำหรับการการศึกษาขั้นพื้นฐานแบบตะวันตก เริ่มจากโรงเรียนในวังสำหรับเจ้านายและบุตรหลานขุนนาง ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมัยพระบาทสมเด็จ-พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้จัดตั้งโรงเรียนลักษณะเดียวกันสำหรับราษฎรขึ้นเป็นโรงเรียนหลวง โดยอาศัยสถานที่ของวัดต่างๆ เริ่มจากวัดมหรรณพาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ หลังจากนี้ก็มีโรงเรียนเชลยศักดิ์ (โรงเรียนเอกชน) ในระยะหลังได้มีการตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงขึ้นในระบบด้วย

ตั้งโรงเรียนฝึกหัดคนเข้ารับราชการ พัฒนาจากโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ที่จัดตั้งขึ้นสำหรับฝึกผู้ที่จะเข้ารับราชการเป็นทหารมหาดเล็ก ต่อมาได้เปลี่ยนมาสอนวิชาการด้านพลเรือน นอก

จากนี้หน่วยงานกรมกองต่าง ๆ ก็ได้จัดตั้งโรงเรียนเพื่อผลิตบุคลากรเฉพาะทางเข้ารับราชการในหน่วยงานของตน เช่น โรงเรียนไปรษณีย์โทรเลข โรงเรียนแผนที่ โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนราชแพทยาลัย โรงเรียนเกษตร โรงเรียนฝึกหัดครู โรงเรียนนายร้อย โรงเรียนนายเรือ ฯลฯ

ตั้งกรมศึกษาธิการ เพื่อดูแลจัดการเรื่องการศึกษาโดยเฉพาะ และยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ มีชื่อเรียกว่ากระทรวงธรรมการ ทำหน้าที่ด้านการศึกษาและศาสนา สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ และได้ตราพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการจัดการศึกษาอีกหลายฉบับ เพื่อเป็นรากฐานความเจริญของชาติ เช่น พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. ๒๔๖๑ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ จัดกิจกรรมเสริมวิชาการ เช่น งานลูกเสือ งานอนุกาชาด เน้นการศึกษาด้านวิชาชีพ และที่สำคัญคือขยายการศึกษาขั้นอุดมศึกษา (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

ส่งเสริมการศึกษาต่อยังต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจัดให้พระโอรสตลอดจนบุตรหลานขุนนางที่สมควรไปศึกษาวิทยาการแขนงต่าง ๆ ที่ยุโรป รวมทั้งจัดทุนเล่าเรียนหลวงให้แก่บุตรหลานราษฎรที่มีความรู้ความสามารถได้มีโอกาสไปศึกษาต่อยังต่างประเทศด้วย

๕. พัฒนาการของสังคมไทยสู่เสรีนิยม

นับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เริ่มมีแนวความคิดทางการเมืองที่วิพากษ์วิจารณ์การปกครองตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตลอดจนกระแสเรียกร้องรัฐธรรมนูญและให้จัดตั้งระบบรัฐสภาขึ้นบริหารประเทศแทนระบบเดิมที่อำนาจสิทธิขาดขึ้นอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ รวมทั้งเรียกร้องความมีเสรีภาพและสิทธิเสมอภาคต่าง ๆ มากขึ้น

กระแสความคิดทางการเมืองในยุคนี้มีทั้งข้อเรียกร้องจากกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ทั้งจากระดับขุนนางเจ้านายซึ่งเป็นชนชั้นปกครองและจากสามัญชน รวมทั้งแนวพระราชดำริขององค์พระมหากษัตริย์ด้วย แนวความคิดเหล่านี้ต้องการตั้งสถาบันการเมืองมาช่วยพระมหากษัตริย์บริหารประเทศ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความแตกร้าว

๕.๑ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ข้อเรียกร้องทางการเมืองในสมัยนี้ยังไม่รุนแรงถึงขั้นล้มเลิกการปกครองแบบเดิม หากแต่เป็นลักษณะของการเสนอแนะเพื่อให้ทางการนำไปปรับปรุง ได้แก่

ข้อเรียกร้องให้จัดปรับปรุงการปกครองแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ (พ.ศ. ๒๔๒๗) คณะบุคคลซึ่งมีทั้งเจ้านายและข้าราชการไทยที่ลอนดอนและปารีส ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลเรียกร้องให้มีการปรับปรุงการปกครองแผ่นดิน เพราะเห็นว่านโยบายเดิมไม่สามารถป้องกันอันตรายจากลัทธิจักรวรรดินิยม ข้อเสนอนี้นับว่ารุนแรงเพราะเป็นการเปลี่ยนแนวทางการปกครองจากคติที่ว่าบ้านเมืองเป็นของกษัตริย์ให้มาเป็นของประชาชน ให้ประชาชนเกิดจิตสำนึกของการบำรุงรักษาชาติ แนวคิดนี้จึงเป็นการผสมผสานระหว่างอภิชนาธิปไตยและประชาธิปไตย

ข้อเรียกร้องของเทียนวรรณ เทียนวรรณเป็น

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดิษฐาน ณ ลานพระราชวังดุสิต กรุงเทพมหานคร

บุคคลหนึ่งในกลุ่มคนหัวก้าวหน้าที่ต้องการให้ไทยมีความเจริญ จึงจำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญจากเนื้อหาภายในมิใช่เปลี่ยนเฉพาะโครงสร้างภายนอก ข้อเขียนของเทียนวรรณจะปรากฏในหนังสือตุลวิภาคพจนกิจ และสิทธิพจนภาค และยังได้เสนอให้มีรัฐสภาเพื่อแก้ปัญหาของประชาชน ต้องรีบแก้ไขโครงสร้างที่จะเป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูป

ข้อเรียกร้องของ ก.ศ.ร.กุหลาบ ก.ศ.ร.กุหลาบเป็นหนึ่งในกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าข้อเขียนสำคัญคือสยามประเภทพงศาวดารและประวัติบุคคลสำคัญฯลฯ แนวคิดของ ก.ศ.ร. เป็นการปรับปรุงสังคม ความเชื่อ และการปกครองโดยนำหลักพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้

กระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะแรกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เล็งเห็นความสำคัญของประชาธิปไตย เพราะทรงเห็นว่าการปกครองตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นเหมาะสมแล้วกับประเทศในซีกโลกตะวันออก ซึ่งถ้ามีสภาก็จะยิ่งเกิดความขัดแย้ง ดังนั้นองค์พระมหากษัตริย์จึงยังต้องเป็นผู้ทรงอำนาจในการปกครองจนกว่าประชาชนจะได้รับการอบรมให้มีความพร้อม ตอนปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยว่าระบบนี้จะอำนวยประโยชน์แก่บ้านเมือง ทรงปรารถนาจะให้พระบรมโอรสาธิราชพิจารณาแก้ไขในระยะต่อไป

๕.๒ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

แนวคิดทางการเมืองเชิงเสรีประชาธิปไตยที่แพร่ขยายในยุโรปรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงภายในประเทศต่าง ๆ ส่งผลให้ปัญญาชนรุ่นใหม่ของไทยมีสำนึกทางการเมืองที่รุนแรงขึ้นถึงขั้นที่คิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อความเจริญของประเทศ และทำให้เกิดการแตกแยกภายใน สำนึกการเมืองที่สำคัญสมัยนี้ ได้แก่

กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าราชการหนุ่มทั้งพลเรือนและทหารได้มีแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบรัฐสภาโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย หรือมิฉะนั้นก็เปลี่ยนเป็นสาธารณรัฐมีประธานาธิบดีเป็นประมุข เนื่องจากบุคคลคณะนี้ไม่พอใจในระบบการปกครองแบบเก่าและองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าเหตุการณ์นี้จะถูกปราบได้ตั้งแต่ยังไม่เริ่มดำเนินการ แต่แนวคิดนี้ก็เป็นผลที่สะท้อนให้เห็นถึงความคิดต่อต้านการปกครองแบบเก่า และเป็นแรงบันดาลใจให้แก่การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕

ข้อเรียกร้องของข้าราชการระดับสูง

ข้าราชการระดับสูงบางคนเช่นเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) อดีตแม่ทัพปราบฮ่อ ได้เสนอให้รื้อฟื้นรัฐมนตรีสภาและให้สถาบันกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย ส่วนพระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) อดีตเอกอัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศส ได้เสนอแนวทางการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจให้เกิดความเป็นธรรมแก่ประชาชนมากขึ้น แต่ข้อเสนอดังกล่าวไม่ได้รับการตอบสนองจากทางการ

กระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าพระทัยในแนวคิดของการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยเป็นอย่างดี แต่ที่ยังไม่ได้นำมาใช้ก็เพราะคณะผู้บริหารประเทศส่วนใหญ่เห็นว่าประชาชนยังขาดความรู้ในวิธีการปกครองแบบนี้ พระองค์จึงทรงเห็นว่าถ้าไม่สามารถมีสภาที่แท้จริงที่มาจากความต้องการของประชาชนก็ไม่ควรจะก่อตั้งขึ้นเพราะจะเกิดปัญหาในทางปฏิบัติอีกมาก ขณะเดียวกันก็ทรงพระราชทานเสรีภาพแก่หนังสือพิมพ์ซึ่งสามารถแสดงความคิดเห็นในเชิงวิพากย์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลรวมทั้งเผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับความเสมอภาคและเสรีภาพออกสู่สาธารณชนได้อย่างเสรี

พระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมให้ประชาชนเกิดความรู้สึกรักและหวงแหนในสถาบันหลักคือ ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ดังปรากฏในผลงานพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก รวมทั้งการจัดสร้างธงประจำชาติคือธงไตรรงค์ กำหนดวันสำคัญบุคคลสำคัญ และผลงานสำคัญต่าง ๆ ของชาติ ในระยะต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งดุสิตธานีขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อลดกระแสความกดดันที่เรียกร้องให้มีการปรับปรุงการปกครอง พร้อมกับเป็นการแสดงว่าทรงเห็นด้วยกับแนวคิดแบบประชาธิปไตย หลักการสำคัญของดุสิตธานีคือจำลองการปกครองตนเองในระดับเทศบาล เป็นการทดลองฝึกฝนการบริหารเชิงประชาธิปไตย ถึงแม้ว่านโยบายนี้จะไม่ประสบผลเพราะเป็นการทดลองในวงแคบและผู้เข้าร่วมโครงการ

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดิษฐานหน้าสวนลุมพินี กรุงเทพมหานคร

ก็เป็นผู้ทรงอำนาจในการปกครองอยู่แล้ว แต่ก็นับได้ว่าดุสิตธานีคือก้าวแรกของการเตรียมการปกครองตนเอง

๖. การเข้าสู่ประชาคมโลก

พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดศักราชใหม่ของประวัติศาสตร์การทูตไทย ด้วยการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก และเสด็จเป็นครั้งที่ ๒ ในเวลาต่อมา การเสด็จเจริญพระราชไมตรีกับนานาประเทศในยุโรป ในฐานะประมุขของชาติเอกราชที่มีอธิปไตยเท่าเทียมกับมหาอำนาจตะวันตกอื่นๆ ทำให้สถานะของประเทศไทยได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการในประชาคมโลก นอกจากนี้แล้วไทยยังได้รับการยอมรับในฐานะประเทศภาคีสมาชิกขององค์การระหว่างประเทศที่สำคัญ ได้แก่สหภาพไปรษณีย์สากล สภาอุณาโลมแดง (สภากาชาดสากล) และศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ อนึ่งไทยยังเข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องกับปัญหาระหว่างประเทศในสงครามโลกครั้งที่ ๑ และได้รับผลกระทบโดยตรงจากปัญหาระหว่างประเทศในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกเช่นกัน

การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ ๑

สงครามโลกครั้งที่ ๑ เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๖๐ ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงแรกไทยประกาศตนเป็นกลาง ไม่ต้องการเข้าข้างฝ่ายใดเพราะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับทั้ง ๒ ฝ่าย กล่าวคือไทยผูกพันกับฝ่ายสัมพันธมิตรโดยเฉพาะอังกฤษมาเป็นเวลาช้านาน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้านายส่วนใหญ่ต่างก็ทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ส่วนเยอรมันก็เป็นมิตรที่ดีของไทย มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะธุรกิจการเดินเรือระหว่างประเทศ ต่อมาไทยได้เปลี่ยนนโยบายและประกาศสงครามต่อเยอรมนีและฝ่ายมหาอำนาจกลางในวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ เนื่องจากเห็นว่าเยอรมนีละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศและปฏิบัติการรบอย่างไร้คุณธรรม ที่สำคัญคือสหรัฐ-อเมริกาได้ประกาศสงครามเข้าร่วมกับฝ่ายพันธมิตรแล้ว รัฐบาลไทยเชื่อว่าฝ่ายสัมพันธมิตรจะมีชัยในสงคราม ดังนั้นถ้าไทยเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรจะทำให้มีโอกาสเรียกร้องให้นานาประเทศทบทวนแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคที่ไทยทำไว้กับประเทศต่างๆ

การดำเนินนโยบายเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ ๑ ทำให้ไทยเข้าไปมีส่วนร่วมในปัญหาระหว่างประเทศของประชาคมโลกในฐานะชาติสมาชิกที่มีฐานะทัดเทียมกับนานาประเทศ ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกขององค์การสันนิบาตชาติและมีโอกาสเรียกร้องให้นานาประเทศรับฟังปัญหาและแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคด้านการศาลและภาษีศุลกากร สหรัฐอเมริกาเป็นชาติแรกที่ลงนามในสนธิสัญญายกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับไทยใน พ.ศ. ๒๔๖๓ และเป็นแบบอย่างให้ประเทศอื่นๆ ยินยอมยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคในเวลาต่อมา

การเผชิญปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงประสบปัญหาด้านการคลังซึ่งเป็นปัญหาเรื้อรังมาตั้งแต่รัชกาลก่อน ต่อมาเมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกจึงส่งผล

กระทบต่อเศรษฐกิจไทยอย่างรุนแรง

สาเหตุและวิธีแก้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดขึ้น ๒ ระยะ

ระยะแรก ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๒ เป็นปัญหาสืบเนื่องจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งงบประมาณรายจ่ายมีจำนวนสูงกว่างบประมาณรายรับติดต่อกันต่อเนื่องหลาย ๖ ปี ทำให้มีเงินคงคลังเหลืออยู่เพียงเล็กน้อย และมีหนี้สินเงินกู้ที่กู้มาใช้ในโครงการต่าง ๆ ก่อนหน้านั้นเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ปัญหาโดยเริ่มตัดทอนรายจ่ายส่วนพระองค์และราชสำนัก ตัดตำแหน่งข้าราชการที่เกินความจำเป็นออกไป จัดงานและคนทำงานให้สมดุลกันจัดสรรงบประมาณของหน่วยงานต่าง ๆ ให้เหมาะสม ลดความฟุ่มเฟือยลง และที่สำคัญมีการเปลี่ยนแปลงอัตราภาษีศุลกากรใหม่ ดังนั้นงบประมาณในรัชกาลนี้จึงเข้าสู่**ดุลยภาพ**ได้

ระยะที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๓ - ๒๔๗๕ เป็นผลกระทบจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ประเทศไทยซึ่งมีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพา ต้องอาศัยการส่งสินค้าเกษตรกรรมเป็นสินค้าส่งออกก็ได้รับผลกระทบโดยตรง เกิดการฝืดเคือง รายได้ของประเทศลดน้อยลง ขณะที่สินค้าอุปโภคบริโภคซึ่งนำเข้าจากต่างประเทศมีราคาแพง ราษฎรได้รับความเดือดร้อนโดยทั่วหน้า รัฐบาลได้แก้ปัญหาโดยตัดทอนรายจ่ายของทุกกระทรวงถึงร้อยละ ๕๐ มีการลดเงินเดือนข้าราชการ ลดรายจ่ายในราชสำนัก ปลดคนออกจากงาน ยุบหน่วยงานลง งดการก่อสร้างสถานที่ราชการทุกแห่ง ประกาศใช้พระราชบัญญัติภาษีเงินเดือน และประกาศขึ้นอัตราภาษีศุลกากร

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงดำเนินนโยบาย ประหยัด และตัดทอนทุกวิถีทางแต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงหลังนี้ได้ เนื่องจากเป็นผลกระทบจากภายนอกประเทศที่ก่อให้เกิดปัญหาอย่างรุนแรง ราษฎรประสบความเดือดร้อนโดยถ้วนหน้าเนื่องจากปัญหาการว่างงาน สินค้ามีราคาแพงและผลิตผลราคาตกต่ำ โดยเฉพาะข้าวซึ่งเป็นสินค้าหลักของประเทศ ที่สำคัญปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำได้กลายเป็นชนวนไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๔๗๕

ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองใน พ.ศ.๒๔๗๕

การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยานานเกือบ ๖๐๐ ปี ได้ยุติลงเมื่อคณะราษฎรได้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ประเทศไทยจึงมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขมาตราบจนปัจจุบัน ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่สำคัญได้แก่

การรับแนวคิดทางการเมืองของประเทศตะวันตก

คนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาจากประเทศตะวันตกได้รับอิทธิพลแนวคิดทางการเมืองการปกครองของประเทศตะวันตก และต้องการเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย ความคิดดังกล่าวนำไปสู่เหตุการณ์กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) เมื่อคณะทหารบกทหารเรือและพลเรือน

ประมาณ ๑๐๐ คนได้วางแผนเปลี่ยนแปลงการปกครองแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริจะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ปวงชนชาวไทย แต่ยังมิได้ทรงดำเนินการให้ลุล่วง คณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนซึ่งเรียกตนเองว่าคณะราษฎร ก็ชิงก่อการปฏิวัติยึดอำนาจการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เสียก่อน

ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มข้าราชการและเชื้อพระวงศ์

ตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา บรรดาเจ้านายและเชื้อพระวงศ์ซึ่งทรงศึกษาจากต่างประเทศต่างมีบทบาทและตำแหน่งสำคัญในการบริหารกิจการบ้านเมือง ทำให้ข้าราชการรุ่นใหม่ทั้งทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนซึ่งได้รับการศึกษาจากต่างประเทศไม่มีโอกาสใช้ความรู้ความสามารถในการบริหารบ้านเมืองในตำแหน่งสูงๆ นอกจากนี้การเลื่อนยศ ตำแหน่ง และบรรดาศักดิ์ก็ขาดความเสมอภาค บรรดาเชื้อพระวงศ์มักจะได้รับโอกาสก่อน ทำให้กลุ่มข้าราชการรุ่นใหม่เกิดความรู้สึกขัดแย้งและต่อต้านกลุ่มเชื้อพระวงศ์ ต้องการเปลี่ยนแปลงอำนาจการบริหารประเทศ

ผลกระทบจากการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ

วิธีการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายาม "ประหยัดและตัดทอน" ทำให้เกิดผลกระทบต่อข้าราชการโดยทั่วไป การดุลข้าราชการออกจากตำแหน่ง การยุบหน่วยราชการ การตัดเงินเดือนข้าราชการ และ

ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านเมืองนครลำปางในอดีต

การจัดเก็บภาษีเงินเดือน ล้วนสร้างความไม่พอใจในหมู่ข้าราชการและราษฎรโดยทั่วไป คณะราษฎรจึงเห็นว่า การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขาดประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาและสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร จึงถือเป็นเหตุโจมตีระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และยึดอำนาจในที่สุด

หลังจากยึดอำนาจแล้วคณะราษฎรได้ทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะประทับแปรพระราชฐานอยู่ ณ พระราชวังไกลกังวล หัวหิน ให้เสด็จนิวัตพระนคร จากนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว ซึ่งกำหนดให้มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ในวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นการสิ้นสุดระบอบปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของราชวงศ์จักรีซึ่งยาวนานถึง ๑๕๐ ปี และปิดฉากประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์พร้อมกับเป็นการเริ่มต้นประวัติศาสตร์สมัยประชาธิปไตย

๗. ลำดับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕–๒๓๕๒)	**การสถาปนาเจ้านาย** ❖ ปราบดาภิเษก ๖ เมษายน ๒๓๒๕ สถาปนาราชวงศ์จักรี เป็นการเริ่มสมัยรัตนโกสินทร์ ❖ สถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราช (บุญมา) เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเจ้าฟ้ามหาสุรสิงหนาท (วังหน้า) พ.ศ. ๒๓๒๕ ❖ สถาปนาพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ (ทองอิน) เป็นกรมพระราชวังบวรสถานภิมุข (วังหลัง) พ.ศ. ๒๓๒๘ ❖ สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (ฉิม) เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พ.ศ. ๒๓๔๙ **การปกครอง** ❖ สถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานี ❖ การปกครองเป็นแบบเดียวกับอยุธยาแต่เพิ่มบทบาทของเสนาบดีกรมคลังขึ้นมาเทียบเคียงสมุหนายกและสมุหกลาโหมในการควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ❖ ชำระกฎหมายไว้เป็นหลักในการตัดสินคดีความคือกฎหมายตราสามดวง พ.ศ. ๒๓๔๗ ❖ ลดตำแหน่งผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชจากเจ้าประเทศราชเป็นเจ้าเมืองเอก	**การค้า** ❖ ส่งเสริมการค้ากับจีนตามระบบรัฐบรรณาการ และมีพ่อค้าจีนในไทยเป็นผู้ประสาน ❖ ตลาดการค้ากับต่างแดนที่สำคัญ ๆ คือ สามเพ็ง ในย่านคนจีน ส่วนตลาดภายในเป็นตลาดน้ำ ศูนย์กลางสำคัญที่ติดต่อกับหัวเมืองตอนบนคือท่าเตียน **การประกอบอาชีพ** ❖ ส่งเสริมการเพาะปลูก ❖ สนับสนุนการประกอบอาชีพหัตถกรรม เป็นระบบอุตสาหกรรมในครัวเรือน อยู่เป็นย่าน เช่น ตีทอง บ้านหม้อ บ้านบาตร สามโคก ฯลฯ **การเก็บภาษี** ❖ การเก็บภาษีใช้ระบบเดิมสมัยอยุธยา ❖ เงินตราใช้เงินพดด้วงประทับตราจักรี	**การทำนุบำรุงพุทธศาสนา** ❖ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามีการสังคายนาพระไตรปิฎกจัดทำเป็นฉบับทอง พ.ศ. ๒๓๓๑ ❖ อัญเชิญพระพุทธรูปจากหัวเมืองต่าง ๆ มาไว้ที่กรุงเทพฯ เช่น พระศรีสรรเพชดาญาณ พระศรีศากยมุนี ❖ สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำหรับประดิษฐานพระแก้วมรกต และเป็นวัดประจำพระบรมมหาราชวัง ❖ สร้างวัดใหม่ คือวัดสุทัศน์มณฑปพระพุทธบาท และบูรณะวัดเก่า เช่นวัดสระเกศ วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) วัดนิพพาราม (วัดสลัก) ฯลฯ **การส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม** ❖ รื้อฟื้นวิถีชีวิตแบบอยุธยา เช่น ขุดคลองมหานาค พิธีกฐินเทศน์มหาชาติ ฯลฯ ❖ สร้างพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวร พ.ศ.๒๓๒๕–๒๓๒๘ ❖ รื้อฟื้นพระราชพิธีโบราณ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พ.ศ. ๒๓๒๘ พระราชพิธีสมโภชพระนคร และพระราชพิธีโสกันต์ พ.ศ. ๒๓๕๑ ฯลฯ

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ ตั้งท้าวเทพสตรี ท้าวศรีสุนทร พ.ศ. ๒๓๒๙ ❖ กบฏอ้ายบัณฑิตที่วังหน้า พ.ศ. ๒๓๒๖ ❖ กบฏพระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต พ.ศ. ๒๓๔๖ **สัมพันธไมตรีและความมั่นคง** ❖ พม่า : สงครามเก้าทัพ พ.ศ. ๒๓๒๘ ศึกพระเจ้าปดุง พ.ศ. ๒๓๒๙ ศึกตีเมืองทวาย พ.ศ. ๒๓๓๕ ศึกขับไล่พม่าจากล้านนา พ.ศ. ๒๓๔๕ ศึกยึดเชียงตุง-เชียงรุ่ง พ.ศ. ๒๓๔๘ ❖ มลายู : พ.ศ. ๒๓๒๘ ปราบเมืองตานี และได้ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู เป็นประเทศราช - พ.ศ. ๒๓๓๒ ปราบกบฏเมืองตานี ❖ เขมร : พ.ศ. ๒๓๒๕ พระยายมราช (แบน) ได้นำเสด็จพระราชวงศ์เขมรเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร - พ.ศ. ๒๓๓๗ สถาปนานักองเองเป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีไปครองเขมร แต่ทิวงคต พ.ศ. ๒๓๔๐ - พ.ศ. ๒๓๓๗ ให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ปกครองเสียมราฐ พระตะบอง ศรีโสภณ ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ - พ.ศ. ๒๓๔๙ สถาปนานักองจันทน์เป็นสมเด็จพระอุทัยราชา ครองเขมร		❖ สร้างสรรค์งานวรรณกรรมที่เคยมีในสมัยอยุธยา เช่น รามเกียรติ์ ดาหลัง อุณรุท ฯลฯ ตลอดจนนาฏกรรม และงานมหรสพของหลวงต่าง ๆ **การควบคุมกำลังพล** ❖ การแบ่งชนชั้นในสังคมเหมือนสมัยอยุธยา ❖ ยังคงใช้ระบบเกณฑ์แรงงานปีละ ๔ เดือน ภายหลังลดเหลือปีละ ๓ เดือน ❖ พระราชทานที่อยู่ให้ชาวต่างชาตินอกเขตกำแพงพระนคร ชาวเขมรเข้ารีตและชาวญวนอยู่ทางเหนือพระนคร ชาวจีนอยู่ทางด้านใต้ ชาวมอญและลาวอยู่ทางฝั่งธนบุรี และบางส่วนในเขตพระนคร ฯลฯ

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ ล้านนา : พ.ศ. ๒๓๔๕ สถาปนาพระยากาวิละขึ้นเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ ปกครองล้านนาในฐานะประเทศราช ❖ ล้านช้าง : พ.ศ.๒๓๒๕ สถาปนาเจ้านันทเสนกลับไปครองเวียงจันทน์และพระราชทานพระบางกลับคืนไปด้วย - พ.ศ.๒๓๓๔ โปรดเกล้าฯ ให้เวียงจันทน์ไปปราบหลวงพระบางที่ไปฝักใฝ่พม่า - พ.ศ. ๒๓๒๘ ถอดเจ้านันทเสน และสถาปนาเจ้าอินทวงศ์ขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเวียงจันทน์ - พ.ศ. ๒๓๔๗ สถาปนาเจ้าอนุวงศ์ ขึ้นเป็นกษัตริย์เวียงจันทน์ ❖ ญวน : พ.ศ. ๒๓๒๕ องเชียงสือเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร โปรดเกล้าฯ ให้ส่งทัพไปช่วยองเชียงสือปราบกบฏไกเซิน แต่ไม่สำเร็จ - พ.ศ. ๒๓๒๗ องเชียงสือหนีกลับไปญวน แต่ยังพระราชทานความช่วยเหลือต่อมาองเชียงสือยึดอันนัมได้ ตั้งตนเป็นกษัตริย์และถวายเครื่องบรรณาการให้ไทย ระหว่าง พ.ศ.๒๓๓๑-๒๓๔๕ หลังจากนั้นไทยและญวนยังมีไมตรีต่อกันจนสิ้นรัชกาล		

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พ.ศ. ๒๓๕๒–๒๓๖๗	**ด้านการปกครอง** ❖ สถาปนาสมเด็จพระอนุชาเจ้าฟ้า (จุ้ย) เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลกรมหลวงเสนานุรักษ์ พ.ศ. ๒๓๕๒ ❖ สถาปนาเจ้านายให้กำกับราชการกรมต่างๆ ความมั่นคง ❖ ญวนขอเมืองบันทายมาศและแทรกแซงกิจการภายในของเขมร พ.ศ. ๒๓๕๓ ❖ กบฏกรมขุนกษัตรานุชิต (เหม็น) พ.ศ. ๒๓๕๒ ❖ พม่ารบกวนชายแดน พ.ศ. ๒๓๖๓ : ศึกถลาง พ.ศ. ๒๓๕๒ ❖ ตั้งเมืองประเทศราชในล้านนาเพิ่มเติม ❖ ปราบกบฏไทรบุรี ❖ สถาปนานักองสงวนเป็นอุปโยราช และนักองอิ่มเป็นอุปราชกรุงกัมพูชา ❖ สร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองสมุทรปราการเป็นป้อมปราการป้องกันข้าศึก พ.ศ. ๒๓๖๒ ❖ กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง เมืองจำปาศักดิ์ พ.ศ. ๒๓๖๒ **ด้านสัมพันธไมตรี** ❖ โปรตุเกสเจ้าเมืองหมาเก๊า แต่งทูต (กาลส มันแวนต์ สิล ไวรา) เจริญทางพระราชไมตรี พ.ศ. ๒๓๖๒ ❖ ครอเฟิดทูตอังกฤษเข้ามา พ.ศ. ๒๓๖๕	**รายได้** ❖ ห้ามค้าฝิ่น ❖ เริ่มตั้งโรงงานผลิตน้ำตาลทราย ❖ การค้าสำเภาหลวงไปที่เมืองท่าต่างๆ ของจีนและเมืองมาเก๊า ❖ ผลประโยชน์ที่ไทยได้จากการค้า : การค้าขายของหลวง การผูกขาดของพระคลังสินค้า และภาษีอากร เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา	**การก่อสร้าง** ❖ ขยายพระบรมมหาราชวังออกไปถึงวัดพระเชตุพน ❖ สร้างสวนขวาอันงดงาม ❖ สร้างพระวิหารที่วัดสุทัศน์ และทรงแกะสลักบานประตูพระวิหาร ❖ ซ่อมแซมและสร้างวัดอรุณราชวราราม และทรงปั้นหุ่นหน้าพระประธาน **การรื้อฟื้นประเพณีเก่า** ❖ ประเพณีวันวิสาขบูชา พ.ศ. ๒๓๖๐ ❖ พระราชพิธีอาพาธพินาศ พ.ศ. ๒๓๖๓ ❖ พระราชพิธีลงสรงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ **การส่งเสริมวัฒนธรรม** ❖ บทพระราชนิพนธ์ละครใน : อิเหนา ฯลฯ ❖ บทพระราชนิพนธ์ละครนอก : สังข์ทอง ฯลฯ ❖ บทพระราชนิพนธ์เสภา : ขุนช้างขุนแผน ❖ การปรับปรุงกระบวนท่ารำของละครใน ละครนอก และโขน ❖ การใช้ธงช้าง ❖ การทำเครื่องเบญจรงค์ลายน้ำทอง **ด้านศาสนา** ❖ สังคายนาบทสวดมนต์ ❖ สมโภชพระพุทธบุษบารัตน์ ❖ ส่งสมณทูตไปลังกา

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ โปรตุเกสขอทำสัญญาทางพระราชไมตรี พ.ศ. ๒๓๖๓ และขอตั้งสถานกงสุลในไทย ❖ ส่งราชทูตไปเมืองจีนครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๕๓ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๖๔		❖ ชำระพระสงฆ์ต้องอธิกรณ์ ❖ สถาปนาพระสังฆราช
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๙)	**ด้านสงครามภายนอก** ❖ เจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทร์ประกาศตนเป็นอิสระ เกิดสงครามระหว่างไทย-เวียงจันทน์ พ.ศ.๒๓๖๙-๒๓๗๑ ❖ วีรกรรมคุณหญิงโมเมืองนครราชสีมา ❖ ปราบกบฏเมืองไทรบุรีและหัวเมืองแขก พ.ศ. ๒๓๗๕, ๒๓๘๑ แบ่งแยกการปกครองเมืองไทรบุรี ❖ สงครามกับญวน พ.ศ. ๒๓๗๖-๒๓๘๘ ❖ เมืองหัวพันห้าทั้งหกยอมสวามิภักดิ์จึงให้เมืองหลวงพระบางปกครอง ❖ สถาปนานักองค์ด้วงเป็นพระหริรักษ์รามาธิบดีศรัทธิเขมร พ.ศ. ๒๓๙๐ ❖ ตีเมืองเชียงตุง **ด้านรักษาความสงบภายใน** ❖ เกิดจีนตั้วเหี่ย (อั้งยี่) ขึ้นที่เมืองนครชัยศรีและสาครบุรี พ.ศ. ๒๓๘๕ ❖ เกิดจีนตั้วเหี่ยทางหัวเมืองตะวันตก (ภาคใต้) พ.ศ. ๒๓๘๘	**การพัฒนาเส้นทางคมนาคม** ❖ ขุดคลองบางขุนเทียนตั้งแต่วัดปากน้ำถึงวัดเลาที่ตื้นเขินเพื่อพัฒนาด้านคมนาคมขนส่ง พ.ศ. ๒๓๗๔ **การค้าขาย** ❖ สนธิสัญญาเบอร์นีย์ กำหนดให้ไทยเก็บภาษีปากเรือแต่เพียงอย่างเดียวและให้พ่อค้าติดต่อค้าขายกับราษฎรโดยไม่ต้องซื้อขายผ่านพระคลังสินค้า พ.ศ. ๒๓๖๙ **ภาษี - อากร** ❖ เริ่มมีเจ้าภาษีนายอากร พ.ศ. ๒๓๗๑ ❖ เก็บภาษีอากรใหม่ เช่นอากรบ่อนเบี้ยจีน อากรหวย ภาษีพริกไทย ฯลฯ ❖ ยกเลิกภาษีบางประเภท ภาษีฟ่องตนุ ค่าน้ำ	**เรื่องของพลเมือง** ❖ กวาดต้อนครอบครัวชาวเวียงจันทน์ไปอยู่ที่สพบุรี สระบุรี นครชัยศรี สุพรรณบุรี พ.ศ. ๒๓๗๒ ❖ เกิดไข้ป่วง (โรคระบาด) ผู้คนเสียชีวิตนับร้อย พ.ศ. ๒๓๙๒ **การก่อสร้าง** ❖ สร้างและซ่อมพระบรมมหาราชวัง พ.ศ. ๒๓๖๗, พ.ศ. ๒๓๘๗ ❖ ปฏิสังขรณ์และสร้างพระอารามต่างๆ เช่นวัดราชโอรส วัดราชสิทธิ พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม วัดระฆังโฆสิตาราม ภูเขาทองวัดสระเกศ วัดเทพธิดา วัดราชนัดดา วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดสุทัศน์ **อิทธิพลของต่างชาติ** ❖ มิชชันนารีเดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโปรแตสแตนท์เป็นครั้งแรก พ.ศ. ๒๓๗๑ ❖ บาทหลวงปัลเลอกัวซ์เข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๗๓

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ เกิดจีนตั้วเหี่ยที่เมืองสาครบุรี พ.ศ. ๒๓๙๐ ❖ ปราบจีนตั้วเหี่ยเมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ. ๒๓๙๑ **ด้านการเสริมสร้างความมั่นคง** ❖ สร้างป้อมขุดคลองและต่อเรือรบเพื่อเตรียมพร้อมทางทะเล ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๑ เป็นต้นมา ❖ จมื่นไวยวรนาถต่อเรือกำปั่นลำแรกชื่อ แก้วกลางสมุทร พ.ศ. ๒๓๗๗ ❖ สร้างป้อมที่จันทบุรีและฉะเชิงเทราเตรียมรับศึกญวน พ.ศ. ๒๓๗๗ ❖ ขุดคลองแสนแสบจากหัวหมากไปเชื่อมแม่น้ำบางปะกงที่บางขนาก พ.ศ. ๒๓๘๐ ❖ สำเร็จโทษกรมหลวงรักษ์รณเรศ พ.ศ. ๒๓๙๑ ❖ ต่อเรือกำปั่นและเรือพระที่นั่ง ❖ ยกหมู่บ้านและตำบลขึ้นเป็นเมือง เช่นอรัญประเทศ หนองคาย ฯลฯ **ด้านความสัมพันธ์กับต่างชาติ** ❖ ราชทูตไทยไปเมืองจีน พ.ศ. ๒๓๖๗ ❖ อังกฤษส่งเฮนรี เบอร์นีย์ เข้ามาเจริญพระราชไมตรี เกิดเป็นสนธิสัญญาเบอร์นี ระหว่างไทยกับอังกฤษ พ.ศ. ๒๓๖๙		❖ มิชชันนารีอเมริกันเริ่มพิมพ์หนังสือไทยด้วยแท่นพิมพ์เป็นครั้งแรก พ.ศ. ๒๓๗๙ ❖ หมอบลัดเลย์เริ่มนำวิทยาการแพทย์แบบตะวันตกเข้ามาเป็นครั้งแรก ได้แก่การฉีดวัคซีนปลูกฝี และผ่าตัด พ.ศ. ๒๓๗๙ ❖ หมอบรัดเลย์ออกหนังสือพิมพ์ Bangkok Recorder เป็นครั้งแรก พ.ศ. ๒๓๘๗ ❖ เกิดกรณีพิพาทกับนายรอเบิร์ต ฮันเตอร์ พ่อค้าอังกฤษ ฝ่ายไทยสร้างป้อมที่พระประแดงเตรียมป้องกันสงครามกับอังกฤษ **การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา** ❖ ตั้งพระราชาคณะ พ.ศ. ๒๓๖๗ ❖ พระสงฆ์ลังกามากรุงเทพฯ ❖ พระสงฆ์ไทยไปสืบข่าวพุทธศาสนาที่ประเทศลังกา ❖ รวบรวมพระไตรปิฎกเพิ่มเติมจากฉบับของลังกา ❖ สร้างพระพุทธรูปถวายรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ พระราชทานนามถวายให้เป็นนามแผ่นดิน

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ สหรัฐอเมริกาส่งเอ็ดมันต์ รอเบิร์ตเข้ามาทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้า พ.ศ. ๒๓๗๕ ❖ สหรัฐอเมริกาส่งโจเซฟ บัลเลสเตียร์ เข้ามาขอแก้สนธิสัญญา พ.ศ. ๒๓๙๓ ❖ อังกฤษส่งเซอร์เจมส์ บรู๊ค เข้ามาขอแก้ไขสัญญา พ.ศ. ๒๓๙๓		
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑)	**ด้านการเมืองและความมั่นคง** ❖ สร้างป้อมป้องกันพระนครรวม ๖ ป้อม พ.ศ. ๒๓๙๕ ❖ ยกทัพไปตีเมืองเชียงตุง พ.ศ. ๒๓๙๕ ❖ เขมรทำสัญญายอมเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๐๖ ❖ พิธีราชาภิเษกสมเด็จพระนโรดมเป็นกษัตริย์เขมร พ.ศ. ๒๔๐๗ ❖ ฝรั่งเศสนำเรือรบเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยา พ.ศ. ๒๔๑๐ ❖ ไทยทำสัญญากับฝรั่งเศสยอมรับว่าเขมรส่วนนอกเป็นของฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๑๐ **ด้านการปกครอง** ❖ เสด็จประพาสหัวเมืองตะวันออก พ.ศ. ๒๔๐๐ ❖ เสด็จพระพาสหัวเมืองทะเลตะวันตก พ.ศ. ๒๔๐๒ ❖ เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ พ.ศ. ๒๔๐๖	**พัฒนาการด้านคมนาคม** ❖ ขุดคลองผดุงกรุงเกษม พ.ศ. ๒๓๙๕ ❖ ขุดคลองมหาสวัสดิ์ พ.ศ. ๒๔๐๐ ❖ ขุดคลองถนนตรง พ.ศ. ๒๔๐๐ ❖ ตัดถนนเจริญกรุงตอนนอกและตอนใน ถนนสีลม ขุดคลอง และสร้างสะพานข้ามคลอง พ.ศ. ๒๔๐๕ ❖ สร้างถนนบำรุงเมืองและถนนเฟื่องนคร พ.ศ. ๒๔๐๖ ❖ ขุดคลองภาษีเจริญด้วยเงินภาษีฝิ่น พ.ศ. ๒๔๐๙ ❖ ทำประภาคารบริเวณสันดอนปากน้ำเพื่อเป็นสัญญาณสำหรับเรือสินค้าเข้า-ออก พ.ศ. ๒๔๐๙ ❖ เปิดคลองดำเนินสะดวก ขุดคลองลัดที่เมืองสมุทรสงครามและสมุทรสาคร พ.ศ. ๒๔๑๑	**การก่อสร้าง** ❖ สร้างหมู่พระอภิเนาวนิเวศน์ พ.ศ. ๒๓๙๖ ❖ สร้างพระนครคีรีที่เมืองเพชรบุรี พ.ศ. ๒๔๐๒ ❖ สร้างประตูกำแพงพระบรมมหาราชวังชั้นนอก พ.ศ. ๒๔๐๒ ❖ สร้างพระราชวังสราญรมย์ พ.ศ. ๒๔๐๙ ❖ จำลองประสาทนครวัดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พ.ศ. ๒๔๑๐ ❖ ก่อสร้างและเปลี่ยนแปลงพระที่นั่งและหมู่พระมณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง พ.ศ. ๒๔๑๑ **การปรับปรุงธรรมเนียม** ❖ แก้ไขธรรมเนียมข้าราชการเข้าเฝ้าสวมเสื้อ พ.ศ. ๒๓๙๔

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าสวรรคต พ.ศ. ๒๔๐๘ ❖ ปักปันเขตแดนไทยกับพม่าของอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๐๘ ❖ จ้างชาวอังกฤษทำแผนที่ลำแม่น้ำโขง พ.ศ. ๒๔๐๙ ❖ สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นกรมขุนพินิตประชานารถ พ.ศ. ๒๔๑๐ ❖ เสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหว้ากอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ วันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ **ด้านสัมพันธไมตรี** ❖ แต่งทูตไปจิ้มก้องจักรพรรดิจีน ณ กรุงปักกิ่ง เป็นการไปจิ้มก้องจีนเป็นครั้งสุดท้าย พ.ศ. ๒๓๙๕ ❖ เซอร์จอห์น เบาวริง เข้ามาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้า พ.ศ. ๒๓๙๘ ❖ สหรัฐอเมริกาเข้ามาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้า พ.ศ. ๒๓๙๙ ❖ ฝรั่งเศสเข้ามาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้า พ.ศ. ๒๓๙๙ ❖ ส่งราชทูตไทยไปอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๐๐ ❖ ทูตเดนมาร์กเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้า พ.ศ. ๒๔๐๑	**การปรับปรุงระบบการค้า** ❖ สนธิสัญญาเบาว์ริง มีผลให้เศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนแปลงในระบบการจัดเก็บภาษีศุลกากรและเปิดให้มีการค้าโดยเสรี พ.ศ. ๒๓๙๘ ❖ พระราชทานที่ดินให้ชาวต่างประเทศตั้งห้าง พ.ศ. ๒๔๐๐ ❖ ไทยยอมให้ฝรั่งเศสนำสุราทุกชนิดเข้ามาขายในประเทศไทยโดยเสียภาษีร้อยชักสาม พ.ศ. ๒๔๑๐	❖ กำหนดให้เรียกพระนามพระมหากษัตริย์ตามนามแผ่นดินว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๙๕ ❖ พิธีบรรจุดวงชะตาพระนคร พ.ศ.๒๓๙๕ ❖ พระราชทานเงินคนชราพิการรวม ๑๕,๒๐๘ คน พ.ศ. ๒๔๐๒ ❖ เฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๖๐ พรรษา พ.ศ. ๒๔๐๗ **การทำนุบำรุงศาสนา** ❖ ส่งสมณทูตไปประเทศลังกา พ.ศ. ๒๓๙๕ ❖ สมโภชพระปฐมเจดีย์ พ.ศ. ๒๔๑๐ ❖ เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรี พ.ศ. ๒๔๐๓ ❖ คืนพระบางกลับไปประดิษฐาน ณ เมืองหลวงพระบางดังเดิม พ.ศ. ๒๔๐๘ ❖ สมโภชพระแก้วมรกต พ.ศ. ๒๔๑๑

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ ทูตโปรตุเกสเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้า พ.ศ. ๒๔๐๑ ❖ ฮอลันดาส่งทูตเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้า พ.ศ. ๒๔๐๓ ❖ ส่งราชทูตไทยไปฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๐๓ ❖ ปรัสเซีย (เยอรมนี) ส่งทูตเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้า พ.ศ. ๒๔๐๔ ❖ ราชทูตไทยไปฝรั่งเศสเจรจาปัญหาเขมรและการค้าสุรา พ.ศ. ๒๔๐๙ ❖ โปรตุเกสส่งทูตเข้ามาเจริญพระราชไมตรี พ.ศ. ๒๔๑๐		
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓)	**ด้านการเมือง** ❖ ตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of state) พ.ศ. ๒๔๑๗ ❖ ตั้งสภาที่ปรึกษาในพระองค์ (Privy Council) พ.ศ. ๒๔๑๗ ❖ วิกฤตการณ์วังหน้า พ.ศ. ๒๔๑๗ ❖ สถาปนาตำแหน่ง "สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร" พ.ศ. ๒๔๒๙ **ด้านการปกครองส่วนกลาง** ❖ แต่งตั้งกรมใหม่เพิ่มอีก ๖ กรม พ.ศ. ๒๔๓๑ ❖ เริ่มเปลี่ยนกรมเป็นกระทรวง พ.ศ. ๒๔๓๓	**การปฏิรูปเศรษฐกิจ** ❖ ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ พ.ศ. ๒๔๑๖ และปฏิรูปวิธีการจัดเก็บภาษีอากร และระเบียบการส่งเงินเข้าพระคลังมหาสมบัติ ❖ ตั้งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พ.ศ. ๒๔๓๓ ❖ ตั้งธนาคารแห่งแรกคือ "บุคคลภัย" (Book Club) ซึ่งต่อมาจดทะเบียนเป็นบริษัทแบงค์สยามกัมมาจล พ.ศ. ๒๔๔๙	**การเลิกทาส** ❖ พ.ร.บ.พิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไท ร.ศ.๙๓ (พ.ศ. ๒๔๑๗) ❖ พ.ร.บ.ลักษณะทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) ❖ พ.ร.บ.เลิกทาส ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) **การเลิกไพร่** ❖ ตราพระราชบัญญัติประกาศรับสมัครทหาร พ.ศ. ๒๔๒๕ ❖ ประกาศลดเงินช่วยราชการของไพร่หลวงใน พ.ศ. ๒๔๓๙

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ ประกาศตั้งกระทรวง ๑๒ กระทรวง พ.ศ. ๒๔๓๕ ต่อมายุบรวมเหลือ ๑๐ กระทรวงใน พ.ศ. ๒๔๕๓ **ด้านการปกครองส่วนภูมิภาค** ❖ แบ่งการปกครองหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็น ๔ หัวเมือง และมีข้าหลวงปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๑ ❖ แบ่งการปกครองหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็น ๖ หัวเมือง มีข้าหลวงใหญ่ปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๔ ❖ จัดการปกครองแบบระบบมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. ๒๔๓๕ มีข้าหลวงเทศาภิบาลทำหน้าที่ปกครองดูแล **ด้านการปกครองส่วนท้องถิ่น** ❖ พ.ร.บ.ลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ❖ จัดตั้งสุขาภิบาลท่าฉลอมขึ้นเป็นแห่งแรก พ.ศ. ๒๔๔๘ ❖ พ.ร.บ.การสุขาภิบาล ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๐) **การเผชิญภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก** ❖ เสียแคว้นสิบสองจุไทยให้แก่ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๑ ❖ เสียหัวเมืองเงี้ยวทั้งห้าและหัวเมืองกระเหรี่ยงตะวันออกให้แก่ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๑	**ด้านการพัฒนาคมนาคม** ❖ สร้างถนนต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เช่น ถนนสุรวงษ์ เดโช สาธร สี่พระยา ราชดำเนิน ฯลฯ รวมทั้งถนนในหัวเมืองต่าง ๆ ❖ สร้างสะพาน มีทั้งสะพานไม้ สะพานเหล็ก และสะพานท่อ ❖ เปิดการเดินรถรางเป็นครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๓๑ ❖ เริ่มเปิดการเดินรถไฟช่วงแรก ระหว่าง กรุงเทพฯ-อยุธยา พ.ศ. ๒๔๓๙ ❖ เปิดการเดินรถไฟสายใต้-เพชรบุรี พ.ศ.๒๔๔๖ ❖ กู้เงินเพื่อปรับปรุงกิจการรถไฟ พ.ศ. ๒๔๔๑, ๒๔๔๙ และ ๒๔๕๑ ❖ เอกชนตั้งบริษัทขุดคลองและคูนาสยาม พ.ศ. ๒๔๓๑ ดำเนินการขุดคลองเพื่อพัฒนาการคมนาคมและชลประทาน	❖ ประกาศเปลี่ยนแปลงการคุมเลกให้สำรวจบัญชีสำมะโนครัวไพร่ โดยให้ไพร่ขึ้นบัญชีท้องที่ไพร่อาศัยอยู่แทนการขึ้นบัญชีตามมูลนายใน พ.ศ. ๒๔๔๒ ❖ พ.ร.บ.ลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) **การปฏิรูปการศึกษา** ❖ ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับเจ้านายและข้าราชบริพาร พ.ศ. ๒๔๑๔ ❖ มิชชันนารีอเมริกันตั้งโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง เป็นโรงเรียนสำหรับสตรีแห่งแรก พ.ศ. ๒๔๑๘ ❖ ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรแห่งแรก (โรงเรียนวัดมหรรณพาราม) พ.ศ. ๒๔๒๗ ❖ ตั้งกรมศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๓๐ ❖ ตั้งกระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๓๕ ❖ ตั้งโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ พ.ศ. ๒๔๓๕ ❖ พระราชทานทุนเล่าเรียนหลวงให้แก่บุคคลทั่วไป ไปศึกษา ณ ต่างประเทศปีละ ๒ คน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๙ **ด้านสาธารณสุขและการแพทย์** ❖ ตั้งโรงพยาบาลแห่งแรก (โรงพยาบาลศิริราช) พ.ศ. ๒๔๒๙ ❖ ตั้งโรงเรียนราชแพทยาลัย พ.ศ. ๒๔๓๒ ❖ ตั้งสภาอุณาโลมแดง (สภากาชาด) พ.ศ. ๒๔๓๖

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ เสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ❖ ข้อตกลงระหว่างอังกฤษ - ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๘ กำหนดให้ไทยเป็นรัฐกันกระทบ ❖ ข้อตกลงปฏิญญาลับระหว่างไทยกับอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๔๐ ❖ เสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๔๖ ❖ เสียมณฑลบูรพาให้แก่ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๔๗ ❖ เสียรัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิส ให้แก่อังกฤษ **ด้านต่างประเทศ** **การเสด็จประพาสต่างประเทศ** ❖ เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา พ.ศ. ๒๔๑๓ ❖ เสด็จประพาสอินเดีย พ.ศ. ๒๔๑๔ ❖ เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๔๐ ❖ เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๔๙-๒๔๕๐ **การเจรจาเพื่อยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต** ❖ **สนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๑๗** ระหว่างไทยกับอังกฤษ ❖ **สนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๒๖** ระหว่างไทยกับอังกฤษ ❖ **สัญญาว่าด้วยการจดบาญชีคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยาม พ.ศ. ๒๔๔๒**		**การพัฒนาความเจริญแบบตะวันตก** ❖ ตั้งกรมไปรษณีย์และกรมโทรเลข พ.ศ. ๒๔๒๖ ❖ เริ่มนำไฟฟ้าเข้ามาใช้ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ❖ เริ่มเปิดให้บริการใช้โทรศัพท์ในเขตพระนคร พ.ศ. ๒๔๒๙ ❖ ไทยเข้าร่วมประชุมสหภาพโทรคมนาคมระหว่างประเทศครั้งแรก ณ กรุงเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี พ.ศ. ๒๔๕๐ **ด้านศาสนา** ❖ สังคายนาคัมภีร์พระไตรปิฎกและพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๓๖ ❖ รัฐบาลอินเดียถวายพระบรมสารีริกธาตุ พ.ศ. ๒๔๔๑ และโปรดฯ ให้บรรจุในที่พระเจดีย์ที่บรมบรรพต (ภูเขาทอง) วัดสะเกศ ❖ ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) ❖ สร้างวัดราชบพิธฯ (วัดประจำรัชกาล) วัดเทพศิรินทราวาส และวัดเบญจมบพิตร และบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ จำนวนมาก

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ **อนุสัญญา พ.ศ. ๒๔๔๖** ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ❖ **อนุสัญญา พ.ศ. ๒๔๔๘** ระหว่างไทยกับเดนมาร์กและอิตาลี ❖ **สนธิสัญญา พ.ศ. ๒๔๔๙** ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ❖ **สนธิสัญญา พ.ศ. ๒๔๕๑** ระหว่างไทยกับอังกฤษ **ด้านการปฏิรูปทางการศาล** ❖ สถาปนากระทรวงยุติธรรม พ.ศ. ๒๔๓๔ ❖ ตั้งโรงเรียนกฎหมาย พ.ศ. ๒๔๔๐ ❖ ตั้งกรมอัยการ พ.ศ. ๒๔๔๐ ❖ ตั้งกรรมการชำระและร่างประมวลกฎหมาย พ.ศ. ๒๔๔๐ ❖ พ.ร.บ.กรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ พ.ศ. ๒๔๔๐ ❖ พ.ร.บ.แปลงชาติ พ.ศ. ๒๔๔๔ ❖ พ.ร.บ.ล้มละลาย พ.ศ. ๒๔๕๑ ❖ ประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญาวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๑		
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๘)	**ด้านการเมือง** ❖ ตั้งกองเสือป่าฝึกพลเรือนให้รู้จักยุทธวิธีการรบ-แนวคิดสามัคคี (๑ ก.ค. ๒๔๕๔) ❖ สร้างอุดมการณ์ชาตินิยม : งานพระราชนิพนธ์, ธงไตรรงค์ (พ.ศ. ๒๔๖๐)	**การปฏิรูปเศรษฐกิจ** ❖ ตั้งธนาคารออมสิน ❖ โปรดเกล้าฯ ให้เลิกหวย ก.ข. พ.ศ. ๒๔๕๙	**การศึกษา** ❖ ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ๑ ก.ย. พ.ศ. ๒๔๖๔ ❖ จัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงวชิราวุธวิทยาลัย ๒๙ ธ.ค. ๒๔๖๔

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ ไทยเข้าร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ ๑ กับฝ่ายสัมพันธมิตร ๒๒ ก.ค. ๒๔๖๐ (ค.ศ. ๑๙๑๗) ❖ ตรากฎมณเฑียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗ **ด้านการปกครอง** ❖ ปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาค : ตั้งมณฑลเทศาภิบาล มีอุปราชคอยดูแล ❖ กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๔ ❖ ตั้งดุสิตธานีเพื่อทดลองการปกครองแบบประชาธิปไตย		❖ ตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือน (พ.ศ. ๒๔๕๓) ต่อมายกฐานะขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๕๘ ❖ ตั้งโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. ๒๔๕๖ ❖ ประกาศตั้งกิจการลูกเสือ พ.ศ. ๒๔๕๔ **การก่อสร้าง** ❖ สร้างพระราชวังสนามจันทร์ พ.ศ. ๒๔๕๐ ❖ สร้างพระราชวังบ้านปืน (พระรามราชนิเวศร์) ต่อจากรัชกาลก่อน ❖ สร้างพระราชวังมฤคทายวัน พ.ศ. ๒๔๖๗ ❖ การริเริ่มสร้างสวนลุมพินีวัน พ.ศ. ๒๔๖๘ ❖ การซ่อมแซมพระปฐมเจดีย์และเจดีย์พระประโทน **การปรับปรุงวิถีชีวิต** ❖ ประกาศใช้พระราชบัญญัตินามสกุล พ.ศ. ๒๔๕๖ (กำหนดให้มีนามสกุลและวิธีการขนานนามสกุล)
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๗)	**ด้านการเมือง** ❖ ตั้งอภิรัฐมนตรีสภา พ.ศ. ๒๔๖๘ ❖ พระราชบัญญัติองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๗๐ ❖ ตั้งสภาป้องกันราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๔๗๐	**การแก้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ** ❖ พ.ศ. ๒๔๖๙ ลดเงินปีที่เป็นรายจ่ายของพระคลังข้างที่และตัดทอนรายจ่ายส่วนพระองค์ ❖ พ.ศ. ๒๔๖๙-๒๔๗๒ ยุบรวมหน่วยงานและตำแหน่งข้าราชการที่เกินความจำเป็น	❖ เปิดสถานีวิทยุกระจายเสียงสำหรับประชาชนทั่วไป พ.ศ. ๒๔๗๒ ❖ ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามในการฉลองพระนครครบ ๑๕๐ ปี พ.ศ. ๒๔๗๕

รัชกาล	ด้านการเมืองการปกครอง	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคมและวัฒนธรรม
	❖ เสนอโครงร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๗๔ ❖ การปฏิวัติโดยคณะราษฎรวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ❖ ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ❖ สภาผู้แทนราษฎรประชุมครั้งแรก วันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ มีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นประธาน ที่ประชุมสภาฯ เลือกพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็น ประธานคณะกรรมการราษฎรหรือนายกรัฐมนตรีมีรัฐมนตรี ๑๔ คน ❖ พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับสมบูรณ์ วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ❖ พระยาพหลพลพยุหเสนา ทำการรัฐประหาร วันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ❖ กบฏบวรเดช วันที่ ๑๒-๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ❖ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ **ด้านการปกครอง** ❖ ยุบเลิกภาคมณฑลบางมณฑล และลดฐานะจังหวัดบางจังหวัดลงเป็นอำเภอ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๔ ❖ ตั้งสภาบำรุงชายทะเลตะวันตก เพื่อทดลองให้คนในท้องถิ่นปกครองตน	❖ พ.ศ. ๒๔๗๓-๒๔๗๕ ตัดงบประมาณรายจ่ายของกระทรวงทบวง กรมต่าง ๆ ❖ พ.ศ. ๒๔๗๔ ลดเงินเดือนข้าราชการ **การพัฒนาด้านคมนาคม** ❖ เปิดสะพานพระราม ๖ พ.ศ. ๒๔๖๙ ❖ เปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้าเชื่อมฝั่งพระนครกับธนบุรี วันที่ ๖ เมษายน ๒๔๗๕ ❖ ตั้งบริษัทเดินอากาศทำการบินรับส่งคนโดยสารและไปรษณีย์ภัณฑ์ภายในประเทศ พ.ศ. ๒๔๗๓	❖ สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและการฉลองพระนครครบ ๑๕๐ ปี วันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕

บรรณานุกรม

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑-๕. พิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๕๓๐.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.**พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงทิพย-รัตนกิรัฏกุลินี. พ.ศ. ๒๕๐๑.

_____.**จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสาวเรียบ วิเศษกุล. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙.

_____.**ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

_____.**พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินและพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพนายกัลย์อิศรเสนา ณ อยุธยา, ๒๕๔๐.

ชัย เรืองศิลป์. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๔๕๓ : ด้านเศรษฐกิจ**. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ : กรุงเทพฯ, ๒๕๒๒.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **การเมือง - การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง**. กรุงเทพฯ : ดวงดีการพิมพ์, ๒๕๒๓.

ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์. **เบื้องหลังพระปกเกล้าสละราชสมบัติ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิทยานุกูล, ๒๕๑๖.

ดำเนิน เลขะกุล. **พระราชพิธีบรมราชาภิเษก**. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ. กรุงเทพ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๐.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. **ความทรงจำ**. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓.

_____.**เทศาภิบาล**. กรมศิลปากร, ๒๕๐๓.

_____.**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**. มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-นภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๓.

_____.**พระราชพงศวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕**. กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๙.

แถมสุข นุ่มนนท์. **ประวัติศาสตร์ไทย**. นครปฐม : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓.

_____.**ยังเติร์กรุ่นแรก กบฏ ร.ศ. ๑๓๐**. กรุงเทพฯ : ก้องเกียรติการพิมพ์, ๒๕๒๒.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑**. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๖.

_____. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓**. กรมศิลปากร, ๒๕๓๘.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๔๓๕.

นายกรัฐมนตรี, สำนัก. คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. **ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ ๒ สมัยรัตนโกสินทร์** (รัชกาลที่ ๑) พ.ศ. ๒๕๒๕.

_____. คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ **ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์** (รัชกาลที่ ๓.) พ.ศ. ๒๕๓๖.

_____. คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๒๕-พ.ศ. ๒๓๙๔ เล่ม ๑**. พ.ศ. ๒๕๒๕.

_____. คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒. รัชกาลที่ ๔-พ.ศ. ๒๔๗๕**. พ.ศ. ๒๕๒๕.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๐. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๓.

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๑๖๖. (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑). พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๕.

พระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระราชูปถัมภ์, มูลนิธิ. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓**. ๒๕๑๓.

_____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓**. ๒๕๑๔.

_____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓ จุลศักราช ๑๑๗๑-๑๑๗๔**. ๒๕๒๘.

พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และ ๖ กับเรื่องประกอบ. พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, ๒๕๐๗.

เพ็ญศรี ดุ๊ก. **การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย** (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงสิ้นสมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม. ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.

_____. **ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย (สยาม) กับประเทศฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ตามเอกสารของกระทรวงการต่างประเทศ**. ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๙.

มนันยา ธนะภูมิ. **ก.ส.ร. กุหลาบ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ้งการพิมพ์, ๒๕๒๕.

มอฟเฟ็ท, แอ็บบ็อต โลว์. **แผ่นดินพระจอมเกล้า**. แปลโดย นิจ ทองโสภิต. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๐.

ศิลปากร, กรม. **จดหมายหลวงอุดมสมบัติ**. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลวันพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๒๐๐ ปี. กรุงเทพฯ : บริษัทวิคตอรี เพาเวอร์ พอยท์, ๒๕๓๐.

_____. **เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓** อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระอนุรักษภูเบศร์ (เต็ม บุณยรัตนพันธุ์). พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๓.

_____.**เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒.** อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ นายจิตติ สุจริตกุล (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม). พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

_____.**ตำนานวัตถุสถานต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา.** อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้ารุจิ ศรีวรรณวัฒน์. พระนคร : โรงพิมพ์ กฤษณกปกรณ์, ๒๕๑๓.

_____.**ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๔.** พระนคร : โรงพิมพ์ตำรงธรรม, ๒๕๑๑.

_____.**ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๑๑.** พระนคร : โรงพิมพ์เหรียญทองการพิมพ์, ๒๕๑๑.

_____.**ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๓ เรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๐.

_____.**พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ.** อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพคุณแม่เอม หิมะทองคำ. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๙.

_____.**พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๕๓).** อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม. พระนคร : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, ๒๕๑๐.

_____.**พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

_____.**พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

_____.**พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖.

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. "ภาพรวมของเศรษฐกิจไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," **ศิลปศาสตรพินิจ.** สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๗. ๑๑๐-๑๑๘.

สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : ดวงดีการพิมพ์, ๒๕๒๓.

สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑ (ก-ม). อนุสรณ์ในงานเปิดหอวชิราวุธานุสรณ์. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๓.

สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ (ย-อ). อนุสรณ์ในงานเปิดหอวชิราวุธานุสรณ์. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

สุวดี เจริญพงศ์. **ปฏิกิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยม ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕.** วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.

๑๐๐ ปีความสัมพันธ์สยาม - รัสเซีย : คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์. ภาควิชาภาษารัสเซีย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. **สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖.** แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมเณศ, ๒๕๒๑.

อมรดรุณารักษ์, จมื่น. **พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** เล่ม ๔-๘. องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๑-๒๕๑๓.

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่หน้าอาคารรัฐสภา กรุงเทพมหานคร

ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ไทยยุคประชาธิปไตย (พ.ศ. ๒๔๗๕-ปัจจุบัน)

รองศาสตราจารย์พวงเพชร สุรัตนกวีกุล*
รองศาสตราจารย์พรภิรมณ์ เชียงกูล*
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมเกียรติ วันทะนะ**
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มานิตย์ นวลละออ**

๑. ความนำ

ประวัติศาสตร์ไทยยุคประชาธิปไตยหรือสมัยปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบันเป็นช่วงสมัยที่มีพัฒนาการยาวนานกว่า ๖๕ ปี พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในด้านต่างๆ ทั้งทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและการต่างประเทศล้วนมีผลกระทบต่อสภาพสังคมและความเป็นอยู่ของประชาชนชาวไทยในทุกๆ ด้าน การศึกษาเรื่องราวของประวัติศาสตร์ไทยยุคประชาธิปไตยจึงช่วยให้เข้าใจสภาพสังคม โครงสร้างสังคมและปัญหาของสังคมไทยปัจจุบันทั้งทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมได้ดี

๒. หลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยปัจจุบัน

ประวัติศาสตร์ไทยสมัยปัจจุบันเป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยมีพัฒนาการทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา และเทคโนโลยีข่าวสารข้อมูล หลักฐานและเอกสารที่เกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้จึงมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งหลักฐานชั้นต้น และหลักฐานชั้นรอง

๒.๑ หลักฐานชั้นต้น หลักฐานชั้นต้นที่สำคัญได้แก่ **เอกสาร**ที่เก็บรวบรวมไว้ใน**หอจดหมายเหตุแห่งชาติ** ส่วนใหญ่เป็น**เอกสารของส่วนราชการต่างๆ** เช่น เอกสารของสำนักนายกรัฐมนตรี และกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ ประกอบด้วย รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีแต่ละสมัย ประกาศของสำนักนายกรัฐมนตรี คำสั่งแต่งตั้งต่างๆ บันทึกของ

* ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
** ประจำภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ส่วนราชการบันทึกช่วยจำ บันทึกโต้ตอบ และรายงานในกิจการต่าง ๆ ของหน่วยงานทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค นอกจากเอกสารสำคัญของหอจดหมายเหตุแห่งชาติแล้ว ยังมีเอกสารที่หน่วยราชการเก็บรักษาไว้ เช่น กองบรรณาสาร กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงกลาโหม กระทรวงการคลัง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รัฐสภา ฯลฯ ซึ่งผู้ศึกษาสามารถศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้โดยตรง

นอกจากนี้แล้วยังมี **หนังสือราชกิจจานุเบกษา** ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญที่รวบรวมประกาศของทางราชการและพิมพ์เผยแพร่ต่อเนื่องมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว **เอกสารส่วนบุคคล** ซึ่งเป็นจดหมายและบันทึกส่วนบุคคลเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ เขียนด้วยลายมือของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีถึงบุคคลต่าง ๆ บันทึกของผู้เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ และ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ฯลฯ เอกสารเหล่านี้ บางฉบับเป็น **หลักฐานชั้นต้นที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว** เช่น บันทึกของ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล บันทึกของนักโทษการเมืองที่ถูกคุมขังอยู่ที่เกาะตะรุเตา บันทึกของเสรีไทย ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีเอกสารชั้นต้นที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว และมีความสำคัญต่อการศึกษาการเมืองการปกครองไทยสมัยปัจจุบัน เช่น **คำพิพากษาฎีกาและรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรที่พิมพ์เผยแพร่ในรัฐสภาสาร**

สื่อบุคคล ได้แก่ การสัมภาษณ์ สุนทรพจน์ แถลงการณ์ คำปราศัย ฯลฯ ที่มาจากหนังสือพิมพ์และวิทยุโทรทัศน์ เป็นต้น

รูปภาพ ภาพสไลด์ ภาพยนตร์ วีดิทัศน์ เช่น รูปภาพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญ ภาพยนตร์ วีดิทัศน์ เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ เทปวีดิทัศน์บันทึกการถ่ายทอดการประชุมรัฐสภาวาระสำคัญ เป็นต้น ซึ่งสามารถศึกษาได้จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอภาพยนตร์แห่งชาติ ห้องสมุดรัฐสภา สถานีโทรทัศน์ และหน่วยงานราชการต่าง ๆ

๒.๒ หลักฐานชั้นรอง หลักฐานชั้นรองในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยปัจจุบันมีอยู่จำนวนมากและหลากหลายที่สำคัญ ได้แก่ หนังสือพิมพ์ แผ่นพับ แผ่นประชาสัมพันธ์ นโยบายและผลงานของหน่วยงานต่าง ๆ วรรณกรรมร่วมสมัย งานวิจัยทางประวัติศาสตร์ และสาขาต่าง ๆ

หนังสือพิมพ์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา สังคมไทยมีหนังสือพิมพ์รายวันและรายสัปดาห์เผยแพร่อย่างต่อเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน หนังสือพิมพ์เป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนสภาพการเมือง เศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมไทยได้เป็นอย่างดี หน่วยงานที่เก็บรวบรวมหนังสือพิมพ์ทุกฉบับไว้ให้ศึกษาค้นคว้าคือ หอสมุดแห่งชาติ อนึ่ง ผู้สนใจศึกษาสามารถศึกษาข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ร่วมสมัยฉบับต่าง ๆ ได้ ณ ห้องสมุดของส่วนราชการต่าง ๆ โดยเฉพาะห้องสมุดของสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค หรือจากห้องสมุดของหนังสือพิมพ์ เช่น ห้องสมุดข่าวและภาพของหนังสือพิมพ์มติชน เป็นต้น

วรรณกรรมร่วมสมัย ซึ่งสะท้อนสภาพการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย

มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งหนังสือประเภทอัตชีวประวัติ นวนิยาย และเรื่องสั้น เช่น **ชีวิตเหมือนฝัน** ของคุณหญิงมณี สิริวรสาร **ปีศาจ** ของเสนีย์ เสาวพงศ์ **ฟ้าบ่กั้น** ของลาวคำหอม **ประชาธิปไตยบนเส้นขนาน** ของวินทร์ เลียววาริณทร์ รวมทั้งผลงานที่ได้รับรางวัลทางวรรณกรรมต่าง ๆ ฯลฯ

ผลงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และสาขาต่าง ๆ มีทั้งงานวิจัยของนักวิชาการในสาขาประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ ฯลฯ และวิทยานิพนธ์ในระดับอุดมศึกษาต่าง ๆ ทั้งในภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ และบทความทางวิชาการต่าง ๆ เช่น **การปฏิวัติ ๒๔๗๕** โดยนครินทร์ เมฆไตรรักษ์ **การเมืองการต่างประเทศในประวัติศาสตร์ไทย** ของแถมสุข นุ่มนนท์ **การเมืองไทยในระบอบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ** ของทักษ์ เฉลิมเตียรณ **การเมืองไทยยุคสัญลักษณ์รัฐไทย** ของมานิตย์ นวลละออ **มูลเหตุของเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖** ของพยนต์ อัศวพิชยนต์ และ **งานศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองไทย** คือ พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึง พ.ศ. ๒๕๓๙ ของพรภิรมณ์ เชียงกูล ฯลฯ

หนังสือที่ระลึกในโอกาสพิเศษของบุคคลและหน่วยงานต่าง ๆ สามารถศึกษาได้จากห้องสมุดต่าง ๆ เช่น ห้องสมุดวัดบวรนิเวศ หอสมุดแห่งชาติ และหน่วยงานต่าง ๆ

นอกจากนี้ ยังสามารถหาความรู้ ข่าวสาร ข้อมูลได้จากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ยังมีบทบาทสำคัญอย่างมากในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะเป็นเรื่องใกล้ตัว มีข้อมูลหลักฐานมากมาย แต่ก็มีข้อจำกัด หลักฐานบางอย่างยังเก็บไว้เป็นความลับของราชการ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่ อนึ่งในฐานะผู้ศึกษาและผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ควรระมัดระวังในการใช้หลักฐานต่าง ๆ มาอ้างอิงและวิเคราะห์อย่างรอบคอบ

๓. พัฒนาการทางการเมือง

นับตั้งแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญใน พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ประเทศไทยก็ได้พัฒนาสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยดังเจตนารมณ์ของคณะผู้ก่อการ แต่อย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลากว่า ๖๐ ปี ที่ผ่านมา การปกครองระบอบประชาธิปไตย มิได้เป็นไปอย่างราบรื่นนัก เนื่องจากมีการปฏิวัติรัฐประหารและการปฏิรูปการเมืองเกิดขึ้นหลายครั้งทำให้การปกครองในบางช่วงต้องตกอยู่ภายใต้ระบอบเผด็จการ ถึงกระนั้นก็ตาม การเมืองไทยในปัจจุบันกำลังก้าวไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงดังที่ได้มุ่งหวังกันภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พุทธศักราช ๒๕๔๐ นับเป็นการเปิดศักราชใหม่ของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทยอีกขั้นหนึ่งในแง่ที่ว่าประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองเพิ่มขึ้น

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน อาจพิจารณาได้จาก ความคิดทางการเมืองของผู้นำ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ แนวคิดของปัญญาชน รัฐธรรมนูญ และเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

๓.๑ ความคิดทางการเมืองของผู้นำ

ความคิดทางการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ ถือได้ว่าเป็นพลังผลักดันสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ในฐานะที่เป็นผู้นำทางความคิดของกลุ่มคณะราษฎร ความคิดทางการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ต่างจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยให้ความสำคัญกับ "ความเป็นธรรมทางสังคม" และ "สิทธิมนุษยชน" ดังคำกล่าวที่ว่า**ประเทศใดปกครองโดยระบบประชาธิปไตยสมบูรณ์เพียงใดพลเมืองของประเทศนั้นก็ได้รับสิทธิมนุษยชนสมบูรณ์เพียงนั้น**

ความคิดทางการเมืองดังกล่าว จึงปรากฏใน "เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ" โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสนอหลักการในการปฏิวัติทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศเสียใหม่ เพื่อความสมบูรณ์พูนสุขของราษฎรตามหลักสิทธิมนุษยชน ซึ่งถือเป็นหน้าที่ของรัฐต้องบำรุงราษฎร การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจใหม่ก็เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่มีวัตถุประสงค์เกี่ยวกับเศรษฐกิจของประเทศว่า จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

หลักการสำคัญของเค้าโครงการเศรษฐกิจคือ รัฐจัดการเศรษฐกิจของประเทศไทย โดยใช้ระบบสหกรณ์ รัฐเข้าควบคุมปัจจัยการผลิตอย่างเต็มที่ ปรับปรุงระบบการเก็บภาษี ให้ประชาชนใช้แรงงานเพื่อประโยชน์ของบ้านเมือง และรัฐจะจัดสวัสดิการให้กับประชาชน

ความคิดทางการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ ตามที่ปรากฏในเค้าโครงการเศรษฐกิจทำให้เกิดความเข้าใจว่า เป็นระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ซึ่งนำไปสู่การรัฐประหารครั้งแรก ในปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และมิได้มีการนำเค้าโครงการเศรษฐกิจมาใช้แต่อย่างใด

จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นบุคคลหนึ่งในคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อ จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เป็นนายกรัฐมนตรีสมัยแรกระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗ ได้พยายามปกครองประเทศภายใต้แนวคิด "การสร้างชาติใหม่ในระบอบประชาธิปไตย" เพื่อให้ประชาชนยอมรับอำนาจทางการเมืองของรัฐในระบอบใหม่ มีการสร้างเงื่อนไขทางวัฒนธรรมแบบใหม่ โดยมุ่งที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยให้สอดคล้องกับการสร้างชาติในระบอบการปกครองใหม่ เช่น การเปลี่ยนแปลงชื่อประเทศ การยกเลิกบรรดาศักดิ์ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการแต่งกายและการใช้ภาษา เป็นต้น นอกจากนั้นยังดำเนินนโยบายแบบชาตินิยมด้วยการขจัดอิทธิพลทางเศรษฐกิจของต่างชาติ มีการออกกฎหมายสงวนอาชีพให้กับประชาชน ส่งเสริมให้คนไทยเกิดความตื่นตัวในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทั้งด้านกสิกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชกรรม เพื่อยกมาตรฐานความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น นโยบายต่าง ๆ ส่วนมากได้ประกาศเป็น "รัฐนิยม" ฉบับต่าง ๆ

นโยบายการสร้างชาติมุ่งที่จะสร้างให้คนไทยในระบอบการปกครองใหม่มีคุณสมบัติตามที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องการ คือ รักชาติ มีวัฒนธรรมแบบอารยะ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังได้นำ

"ลัทธิผู้นำ" มาใช้ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่ประเทศไทยต้องเข้าสู่ภาวะสงคราม เมื่อสิ้นสุดรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยแรก วัฒนธรรมบางอย่างที่ได้สร้างขึ้นและประชาชนไม่ยอมรับก็หมดไป แต่วัฒนธรรมบางอย่างก็ยังคงตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน เช่น การแต่งกาย การเคารพธงชาติ

ความคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้แสดงให้เห็นถึง "พลังของลัทธิทหาร" ในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของไทยและถือว่ามีความชอบธรรม ในการทำหน้าที่ปกครองดูแลชาติไทยให้มีความมั่นคงปลอดภัย เมื่อ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ถือได้ว่าเป็นการสิ้นสุดของยุคคณะราษฎร การปกครองตามแนวความคิดของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้น ให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างสูง ดังนั้น รัฐบาลไทยจึงเป็น "รัฐบาลของกษัตริย์" หรือเป็นตัวแทนของกษัตริย์ในการบริหารราชการแผ่นดิน รัฐบาลได้ริ้อฟื้นประเพณีที่เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเคยถูกละเลยกลับขึ้นมาใหม่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีความเห็นว่า หลักการปกครองที่เหมาะสมกับประเทศไทยควรเป็นแบบประเพณีดั้งเดิม คือ "แบบพ่อปกครองลูก" รัฐบาลจึงเปรียบเสมือนพ่อที่สมควรดูแลปกครองประชาชนที่เป็นลูก จากแนวคิดนี้จึงทำให้รัฐบาลทหารมีอำนาจสูงสุดในการรักษาสถาบัน ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ให้อยู่อย่างสันติสุข ประชาชนมีหน้าที่ต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐบาล อย่างไรก็ตาม "ระบอบเผด็จการทหาร" ในสมัยนี้ ก็นำประเทศไทยก้าวไปสู่การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างกว้างขวาง

แนวความคิดทางการเมืองดังกล่าวของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้สืบทอดต่อมาจนถึงสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร เมื่อเกิดกระแสการต่อต้านจากประชาชน ระบอบเผด็จการทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพลถนอม กิตติขจร จึงสิ้นสุดลง ด้วยกรณี "เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖"

๓.๒ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของไทยได้ขยายตัวมาโดยตลอด ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ใช้นโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยม เพื่อขจัดอิทธิพลของนายทุนต่างชาติ จึงทำให้นายทุนภายในประเทศสามารถก่อตัวและพัฒนาได้อย่างรวดเร็วภายใต้การประสานประโยชน์และการคุ้มครองจากผู้กุมอำนาจรัฐ ต่อมาจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจโดยส่งเสริมให้มีการลงทุนจากต่างประเทศ จึงเป็นการส่งเสริมให้กลุ่มนายทุนสามารถผูกขาดทางเศรษฐกิจของชาติโดยรัฐบาลเป็นผู้ประสานประโยชน์ให้ ลักษณะของระบบเศรษฐกิจไทยดังกล่าว จึงทำให้กลุ่มนักการเมือง ข้าราชการ และพ่อค้าเป็นกลุ่มผลประโยชน์เดียวกัน ทำให้ในด้านหนึ่งกลุ่มผลประโยชน์ดังกล่าวต้องพยายามรักษาฐานอำนาจของตนไว้ให้นานที่สุด แต่อีกด้านหนึ่งก็ต้องต่อสู้แข่งขันกัน แย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์กันเอง ดังจะเห็นได้ว่ามีการใช้กำลังเข้ายึดอำนาจรัฐอยู่เสมอ ขณะเดียวกันกับที่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศขาดโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งนำมาสู่ปัญหาของการพัฒนาทางการเมืองไทย จนกระทั่งเกิดการเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

ให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น เพื่อประชาชนจะได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองและเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๙ ส่งผลให้รัฐบาลเริ่มกระจายผลประโยชน์ไปยังประชาชนกลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น เช่น การกระจายความเจริญสู่ชนบท

๓.๓ แนวคิดของปัญญาชน

กลุ่มปัญญาชนเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาทางการเมืองไทย ประกอบด้วย กลุ่มนักคิดนักเขียน อาจารย์มหาวิทยาลัย และนิสิตนักศึกษา ซึ่งถือกันว่าเป็นกลุ่มผู้นำทางความคิดของชาติ อุดมการณ์หลักคือ การต่อต้านเผด็จการทหาร ภาวะการผูกขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และการฉ้อราษฎร์บังหลวง กลุ่มปัญญาชนมักนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง รัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตย สิทธิเสรีภาพและความเป็นธรรมในสังคม และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

กลุ่มนักคิดนักเขียนได้พยายามเสนอผลงานเพื่อสะท้อนสังคมและหวังผลทางการเมือง โดยผ่านวรรณกรรมต่าง ๆ ซึ่งนิยมแต่งขึ้นเพื่อสื่อความคิดด้านต่าง ๆ ตามกระแสการเมืองการปกครอง แนวคิดของปัญญาชนกลุ่มนี้นับได้ว่ามีอิทธิพลอย่างสูงต่อการพัฒนาทางการเมืองของกลุ่มนิสิตนักศึกษา ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เช่น ความสำเร็จของขบวนการนิสิตนักศึกษาปัญญาชนในการโค่นล้มรัฐบาลเมื่อ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ บรรยากาศหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ทำให้การเมืองการปกครองมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น เป็นยุคของการเมืองไทยที่มีเสรีภาพในการแสดงออกมากขึ้น มีกิจกรรมทางการเมืองต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย ซึ่งล้วนแต่เป็นการส่งเสริมบรรยากาศประชาธิปไตย และมีผลต่อทัศนคติทางการเมืองของคนไทยต่อมา

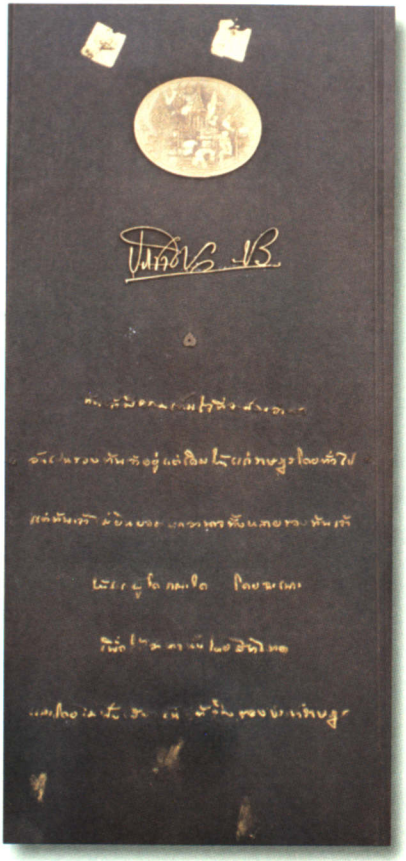
แนวคิดของปัญญาชนนับได้ว่าเป็นพลังทางสังคมอย่างหนึ่งที่ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวทางการเมือง และมีส่วนช่วยปกป้องระบอบประชาธิปไตยไว้

๓.๔ รัฐธรรมนูญ

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการใช้รัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศ หรือเรียกว่าเป็นการปกครอง "ระบอบรัฐธรรมนูญ" จะเห็นได้ว่าในช่วระยะเวลากว่า ๖๐ ปี ประเทศไทยมีการล้มเลิกรัฐธรรมนูญกันบ่อยครั้ง จึงทำให้รัฐธรรมนูญถูกอ้างเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองตลอดมา ตั้งแต่เริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงปัจจุบันมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญรวม ๑๖ ฉบับ รัฐธรรมนูญฉบับหนึ่งมีอายุเฉลี่ยในการใช้เพียง ๓ ปีกว่าเท่านั้น

สาเหตุสำคัญของการล้มเลิกรัฐธรรมนูญ เกิดจากพฤติกรรมและทัศนคติทางการเมืองของผู้นำและนักการเมือง ที่ไม่ยอมรับเจตนารมณ์และหลักการของรัฐธรรมนูญที่ใช้บังคับอยู่ เพราะไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของกลุ่มตน จึงทำให้เกิดการยกเลิกรัฐธรรมนูญเพื่อสร้างฐานอำนาจใหม่ หรือเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมืองที่อำนวยประโยชน์ให้กับตนเองและพวกพ้อง

แม้ว่าประเทศไทยจะมีการล้มเลิกรัฐธรรมนูญฉบับเก่า แล้วใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่หลายครั้งก็ตาม ในช่วงก่อนที่จะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๔๐ ตลอดเวลาที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า การพัฒนาทางการเมืองไทยยังไม่เป็นไปตามครรลองประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

สิทธิ หน้าที่และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนยังขาดความชัดเจน และไม่บังเกิดผลในทางปฏิบัติเท่าที่ควร ที่สำคัญคือระบบการเมืองและกลไกทางการเมืองของไทยยังขาดการตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพ และมีการทุจริตคอรัปชั่น การแก่งแย่งตำแหน่งในคณะรัฐมนตรี นับเป็นเหตุให้รัฐบาลขาดเสถียรภาพ จึงเกิดกระแสเรียกร้องจากประชาชนให้มี "การปฏิรูปการเมือง" ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ และได้มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยกำหนดให้มี "สภาร่างรัฐธรรมนูญ" ทำหน้าที่ยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ประกอบด้วยสมาชิกที่มาจากการเลือกตั้งจังหวัดละ ๑ คน รวม ๗๖ คน และสมาชิกที่มาจากผู้ทรงคุณวุฒิอีก ๒๓ คน รวม ๙๙ คน ใช้ระยะเวลาในการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญประมาณเจ็ดเดือนเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญ ในวันเสาร์ที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันนี้ มีบทบัญญัติต่าง ๆ ที่ถือว่าเป็นการปฏิรูปการเมืองไทยหลายประการ เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสถาบันนิติบัญญัติและการสร้างระบบตรวจสอบการทำงานขององค์กรทางการเมืองที่โปร่งใส ซึ่งเป็นที่คาดหวังว่าจะช่วยให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตยในการเมืองไทยต่อไป

๓.๕ เหตุการณ์ทางการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนาทางการเมืองในระบบประชาธิไตย ได้แก่

(๑) การรัฐประหารและกบฏ

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๑๔ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบันมีการเกิดรัฐประหารและกบฏอยู่หลายครั้ง แต่ละครั้งมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การรัฐประหารและการกบฏ หมายถึงการเข้าไปแทรกแซงตัดตอนระบบการพัฒนาทางประชาธิปไตยด้วยการใช้วิธีการที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ได้แก่การใช้กำลังเข้ายึดอำนาจทางการเมือง หากคณะบุคคลนั้นได้รับชัยชนะก็เรียกว่าการทำรัฐประหาร หากพ่ายแพ้ก็เรียกว่ากบฏ การรัฐประหารหรือการกบฏถือเป็นการแก่งแย่งอำนาจกันระหว่างผู้นำทางการเมือง หลัง

วันที่ ๒๔ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ มีการทำรัฐประหารและการกบฏหลายครั้ง ครั้งที่สำคัญๆ คือ **กบฏบวรเดช** ซึ่งเป็นกบฏครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ผู้นำการกบฏคือ พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหมสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เหตุผลที่นำไปสู่การกบฏคือ การกล่าวหาว่าคณะราษฎรไม่ได้บริหารบ้านเมืองตามระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง อีกทั้งมีสมาชิกบางคนในคณะราษฎรพยายามนำลัทธิสังคมนิยมมาใช้ (ได้แก่เค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์)

ภายหลังการกบฏครั้งนี้ ส่งผลให้ทหารเข้ามามีบทบาทความสำคัญทางการเมืองในฐานะที่เป็นสถาบันที่ทำหน้าที่พิทักษ์ปกป้องระบอบประชาธิปไตย และผู้นำทางทหารที่ทำการปราบปรามการกบฏครั้งนี้ คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ก้าวขึ้นมามีบทบาททางการเมืองต่อมา

จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗ โดยเฉพาะช่วง พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๗ ประเทศไทยต้องเข้าสู่ภาวะสงคราม แม้ว่าประเทศไทยจะปกครองด้วยระบบรัฐสภา แต่ก็อยู่ภายใต้ "ลัทธิผู้นำ" ด้วย เนื่องจากเป็นภาวะสงคราม

หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๔๙๐ ถือว่าเป็นช่วง "ประชาธิปไตยเบ่งบาน" ช่วงหนึ่งของการเมืองไทย พลเรือนได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีผ่านระบบการเลือกตั้ง มีรัฐสภา มีพรรคการเมืองที่มีอุดมการณ์หลากหลายให้ประชาชนได้เลือก นับแต่อุดมการณ์อนุรักษ์นิยมไปจนถึงสังคมนิยม แต่บรรยากาศที่เป็นประชาธิปไตยก็ดำเนินไปเพียงช่วงสั้นๆ **ผู้นำทางทหารคือ พลโทผิน ชุณหะวัณ ได้นำการรัฐประหาร**ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ซึ่งมีสาเหตุมาจากการกล่าวหาว่า สถาบันทหารได้รับการดูถูกเหยียดหยามว่าเป็นผู้นำประเทศเข้าสู่ภาวะสงครามโลกครั้งที่ ๒ และรัฐบาลพลเรือนไม่สามารถเข้าแก้ปัญหาโจรผู้ร้าย และความยากจนได้ ผลทางการเมืองคือการเข้ามามีอำนาจของผู้นำทางทหาร จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงนี้มีการกบฏหลายครั้งเพื่อยึดอำนาจทางการเมืองจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยกลุ่มที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ได้แก่ **กบฏเสนาธิการ หรือกบฏนายพล** เมื่อวันที่ ๑ เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ **กบฏวังหน้า** ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒ และ**กบฏแมนฮัตตัน** ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔ ผลของการปราบปรามกบฏแต่ละครั้งทำให้ฝ่ายค้านของจอมพล ป. พิบูลสงคราม หมดไป ทหารได้เข้าสู่อำนาจทางการเมืองแต่เพียงผู้เดียว แม้ว่าจะใช้รัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศ แต่ทหารก็ใช้การแต่งตั้งพรรคพวกของตนเข้าคุมอำนาจรัฐสภา

การทำรัฐประหารครั้งสำคัญต่อมาเกิดขึ้น เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดและผู้บัญชาการทหารบก ได้ยึดอำนาจจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งประชาชนไม่พอใจนับแต่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถูกกล่าวหาว่าทุจริตในการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ ที่รู้จักกันในชื่อ "การเลือกตั้งสกปรก พ.ศ. ๒๕๐๐" **การทำรัฐประหารโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์** ครั้งนี้จึงได้รับการเห็นชอบจากนิสิตนักศึกษาปัญญาชนสมัยนั้นที่ไม่พอใจกับการปกครองประเทศไทยภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และการดำเนินงานของ

พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจ ทำให้ผู้นำทางการเมืองรุ่นก่อการ พ.ศ. ๒๔๗๕ หมดอำนาจลง ผู้นำทางการเมืองที่มาจากสายทหารเป็นผู้นำอีกรุ่นหนึ่งนับแต่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พลโทถนอม กิตติขจร เป็นต้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำการปฏิวัติอีกครั้งเมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ที่เรียกว่าการปฏิวัติ เพราะเป็นการยึดอำนาจจากรัฐบาลเลือกตั้ง พลโทถนอม กิตติขจร (ยศในขณะนั้น) จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ยกเลิกรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่คณะราษฎรได้วางพื้นฐานไว้ที่เรียกว่า "ประชาธิปไตยแบบตะวันตก" ซึ่งประกอบด้วยสถาบันที่สำคัญคือ รัฐสภา การเลือกตั้งทั่วไป เป็นต้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เสนอรูปแบบการปกครองใหม่ เป็น "ระบอบประชาธิปไตยแบบไทย ๆ" ภายใต้ระบอบปฏิวัติ ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญอยู่ที่ว่าผู้นำของประเทศมีอำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศเพราะเป็นผู้รู้จักความต้องการของประชาชน ซึ่งรูปแบบการปกครองดังกล่าวถูกวิพากษ์วิจารณ์ภายหลังว่าเป็นเผด็จการทางทหาร เพราะให้อำนาจแก่นายกรัฐมนตรีเป็นอย่างมาก ผลของการรัฐประหารครั้งนี้ทำให้การเมืองในระบอบประชาธิปไตยต้องกลับไปเริ่มต้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง รูปแบบการปกครองดังกล่าวถูกใช้ในการบริหารประเทศเกือบ ๒๐ ปี จนในที่สุดได้มีการเรียกร้องโดยนักศึกษาและประชาชนให้นำรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยแบบตะวันตกมาใช้อีกครั้ง เมื่อ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖

การรัฐประหารที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งคือ การรัฐประหารเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ โดยคณะนายทหารที่เรียกว่า คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ซึ่งนำโดยพลเรือเอกสงัด ชลออยู่ อันเป็นการยึดอำนาจจากรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ทั้งนี้เนื่องจากคณะนายทหารเห็นว่าการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพของกลุ่มคนต่าง ๆ ถือเป็นความวุ่นวาย ทำให้บ้านเมืองไม่สงบ ผลของการรัฐประหารครั้งนี้นำมาสู่ความพยายามของรัฐบาลที่จะทำให้เกิดการประนีประนอมทางการเมืองระหว่างเผด็จการทหารและประชาธิปไตยในลักษณะที่เรียกว่า "ประชาธิปไตยครึ่งใบ" ในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๓๑) ต่อมา

การกบฏที่เกิดขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยคณะนายทหารที่เรียกว่า คณะ "นายทหารหนุ่ม" ไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใด ๆ แต่เป็นการสะท้อนความขัดแย้งและการแย่งชิงอำนาจภายในของฝ่ายทหารเอง

การรัฐประหารครั้งล่าสุดคือ **การรัฐประหารโดยผู้นำนายทหาร**ในสมัยรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่เรียกว่า "คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ" หรือเรียกสั้น ๆ ว่า "คณะ รสช." สาเหตุของการทำรัฐประหารครั้งนี้แท้จริงมาจากความหวาดระแวงว่า นายกรัฐมนตรีจะเสนอให้ปลดผู้นำทางทหารบางคนออกจากตำแหน่ง เนื่องจากมีความขัดแย้งกับรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลบางคน สาเหตุอีกประการหนึ่งคือ คณะรัฐมนตรีมีภาพลักษณ์ที่ทุจริตฉ้อฉล ผลทางการเมืองของการรัฐประหารครั้งนี้คือ คณะ รสช. ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๒๑ และใช้รัฐธรรมนูญฉบับ รสช. ซึ่งเปิดโอกาสให้สมาชิกในคณะ รสช. ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีได้ ทำให้ประชาชนพากันขุนนุมต่อต้าน

การขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีของนายทหารจากคณะรสช. ภายหลัง "เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ" พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้มีกระแสเรียกร้องประชาธิปไตยของประชาชนทำให้มีการปฏิรูปการเมืองการปกครอง มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนที่เปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น กระทั่งการเมืองไทยพัฒนาไปสู่การเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงมากขึ้น

(๒) เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

เป็นเหตุการณ์ที่นักศึกษาปัญญาชนและชนชั้นกลาง ซึ่งพัฒนาสำนึกทางการเมืองมาจากความรักชาติ เกิดความไม่พอใจที่ถูกต่างชาติเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจทำให้มีการเคลื่อนไหวต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น และต่อต้านนโยบายทางการต่างประเทศที่ยอมให้ต่างชาติเข้ามาตั้งฐานทัพในประเทศไทย การรวมตัวดังกล่าวเป็นการเริ่มต้นของการเรียนรู้ถึงพลังของนิสิตนักศึกษาปัญญาชนที่ต่อมาได้หันมาสนใจปัญหาทางการเมืองในประเทศ และนำมาสู่การรวมตัวกันเรียกร้องรัฐธรรมนูญจากรัฐบาลทหารที่ปกครองโดยไม่ใช้การปกครองแบบประชาธิปไตยมาเกือบ ๒๐ ปี คือตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ใน พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๐๖ และสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร พ.ศ. ๒๕๐๖-๒๕๑๖ แม้ว่าในช่วงหลังนี้จะมีการนำรัฐธรรมนูญมาใช้ คือรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๕๑๒ แต่ใน พ.ศ. ๒๕๑๔ จอมพลถนอม กิตติขจร ก็ทำการรัฐประหารตัวเอง และปกครองประเทศโดยไม่ใช้รัฐธรรมนูญ

การเรียกร้องรัฐธรรมนูญในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ มีการสูญเสียชีวิตของผู้คนและทรัพย์สินของทางราชการที่ถูกทำลายในเหตุการณ์ และผู้นำของประเทศในขณะนั้นต้องยอมจำนนและแก้ปัญหาด้วยการลาออกจากตำแหน่งและเดินทางออกนอกประเทศ ต่อมาภายหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญที่เปิดโอกาสให้คนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารบ้านเมือง ผ่านระบบการเลือกตั้ง พรรคการเมือง มีการควบคุม ตรวจสอบ และถ่วงดุลอำนาจระหว่างสถาบันนิติบัญญัติและสถาบันบริหาร ไม่ได้ถูกผูกขาดโดยคนกลุ่มเดียวอย่างที่ผ่านมา นอกจากนั้นรัฐบาลพลเรือนที่มาจากการเลือกตั้งยังสนับสนุนให้นิสิตนักศึกษาได้ออกเผยแพร่ประชาธิปไตยทั่วประเทศ ทำให้เกิดความตื่นตัวทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยทั่วไป

(๓) เหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙

เป็นผลพวงของความตื่นตัวทางการเมืองของนิสิตนักศึกษาที่สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ สาเหตุของการเกิด ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ มาจากการที่การเมือง ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ มีลักษณะเปิดกว้างให้คนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมได้มีโอกาสเรียกร้องเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิและเสรีภาพของตน มีการรวมตัวกันของกลุ่มผลประโยชน์ในรูปสหพันธ์ต่าง ๆ อาทิ สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ สหพันธ์กรรมกร สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย สหพันธ์นักเรียน ฯลฯ ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างมุ่งรักษาผลประโยชน์ของตน เช่น มีการนัดหยุดงานประท้วง และข้าราชการเดินขบวนเป็นต้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นที่เพ่งเล็งจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะด้านธุรกิจและความมั่นคงว่าเป็นการสร้างความวุ่นวายภายในประเทศ ประกอบกับปัญญาชนบางกลุ่มมีทัศนะว่าระบอบสังคมนิยมน่าจะสามารถใช้แก้ปัญหา

ทางการเมืองและเศรษฐกิจได้มากกว่าระบอบประชาธิปไตย และคนกลุ่มนี้ยังเห็นอีกด้วยว่ารัฐสภาประกอบด้วยกลุ่มบุคคลที่ไม่สามารถแก้ปัญหาของประเทศได้ บรรยากาศทางการเมืองโดยรวมดังกล่าวทำให้เกิดการแบ่งขั้วทางความคิดออกเป็น "ซ้าย" และ "ขวา" อย่างชัดเจน ซึ่งไม่เคยมีครั้งใดในประวัติศาสตร์ที่ประชาชนมีการแบ่งขั้วกันทางอุดมการณ์เช่นนี้ ในที่นี้ฝ่าย "ซ้าย" จะหมายถึง ผู้มีแนวคิดสังคมนิยม ส่วนฝ่าย "ขวา" หมายถึง ผู้ที่มีทัศนะว่าสังคมเดิมของไทยดีอยู่แล้ว และเกรงว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะทำลายสภาพเดิมของสังคมไทย ความขัดแย้งนี้นำไปสู่เหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ที่มาของเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดจากการที่ นิสิต นักศึกษา ปัญญาชน รวมตัวกันต่อต้านการกลับเข้าไทยของผู้นำทางทหาร ซึ่งถูกกดดันให้เดินทางออกนอกประเทศ เมื่อเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ในการรวมตัวกันครั้งนี้มีนิสิตนักศึกษาปัญญาชนกลุ่มหนึ่งได้ถูกกล่าวหาว่าได้กระทำการดูหมิ่นสถาบันเบื้องสูง จึงนำมาซึ่งการถูกปราบปรามอย่างรุนแรง ขณะเดียวกันกลุ่มทหารก็ได้ฉวยโอกาสทำการรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือนในขณะนั้น โดยอ้างว่าเนื่องจากบ้านเมืองอยู่ในภาวะวิกฤต ผลจากเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ นี้ ผลักดันให้ปัญญาชนบางส่วนต้อง "เข้าป่า" เป็นแนวร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ซึ่งทำการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สภาพการณ์ของความขัดแย้งซึ่งขยายตัวมากขึ้นนั้น ทำให้รัฐบาลเกิดความจำเป็นที่ต้องลดความตึงเครียดทางการเมืองด้วยการหามาตรการในการผ่อนปรน เพื่อสลายบรรยากาศของความขัดแย้งลง อันนำมาสู่นโยบายการเมืองนำหน้าการทหาร อันเป็นคำสั่งนายกรัฐมนตรี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ที่ ๖๖/๒๕๒๓ หรือที่เรียกว่านโยบาย ๖๖/๒๓ นั่นเอง

(๔) นโยบายการเมืองนำหน้าการทหาร (๖๖/๒๓)

ผลของเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ทำให้ผู้มีอำนาจในขณะนั้นตระหนักดีว่าการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางอุดมการณ์ทางการเมืองด้วยวิธีการรุนแรงเป็นการแก้ไขปัญหาที่ไม่ถูกต้อง รัฐบาลหลัง ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ แม้ว่าจะมาจากการยึดอำนาจในระยะแรกก็เร่งจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป มีการปล่อยนักโทษการเมืองที่ถูกคุมขังในเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นต้น ที่สำคัญคือการที่กองทัพได้กำหนดนโยบาย ๖๖/๒๓ ซึ่งเป็นนโยบายที่ให้ใช้การเมืองนำหน้าการทหาร หรือพูดอีกนัยหนึ่งคือการไม่ใช้กำลังในการปราบปรามผู้ที่มีความคิดเห็นขัดแย้งทางการเมือง และที่สำคัญ "ระบุให้ขจัดเหตุแห่งความไม่เป็นธรรมในสังคมทุกระดับตั้งแต่ท้องถิ่นถึงระดับชาติ" และต้องทำให้สังคมไทยเป็นประชาธิปไตยทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจเพื่อไม่ให้เป็นมูลเหตุให้ถูกชักนำโดยคอมมิวนิสต์ได้ ภายหลังนโยบาย ๖๖/๒๓ ถูกประกาศใช้ ปัญญาชนที่หนีภัยจากการปราบปรามของทหาร เมื่อ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ เข้าป่าไปนั้น สามารถกลับเข้ามามีชีวิตอย่างปกติโดยรัฐบาลไม่ถือว่ามีความผิด โดยที่ข้าราชการมีสิทธิกลับเข้ารับราชการ และนักศึกษาสามารถกลับเข้าเรียนในสถาบันเดิม เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ทำให้รัฐบาลสามารถดึงปัญญาชนออกจาก "ป่า" ได้ และในที่สุดก็สามารถสลายพลังของพรรคคอมมิวนิสต์

แห่งประเทศไทยได้สำเร็จ และเป็นที่ตระหนักกันทั่วไปในสังคมไทยต่อมาว่าประชาชนไม่ต้องการทั้งระบอบเผด็จการทหารและระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ แต่ต้องการระบอบประชาธิปไตย

(๕) พฤษภาทมิฬ

นับเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ จากการชุมนุมกันของประชาชนเพื่อต่อต้านการขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอกสุจินดา คราประยูร หนึ่งในผู้นำทหารในคณะรักษาความสงบและเรียบร้อยแห่งชาติ ซึ่งทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ การต่อต้านครั้งนี้เป็นเพราะเห็นว่าพฤติกรรมดังกล่าวขัดต่อกระแสทางการเมืองของประชาชนที่ต้องการประชาธิปไตยที่แท้จริง โดยเฉพาะนายกรัฐมนตรีที่ต้องสังกัดพรรคการเมืองและต้องมาจากการเลือกตั้ง

"เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ" ต่างจาก "เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖" ในประเด็นที่สำคัญ คือ เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นการนำโดยนิสิตนักศึกษา ปัญญาชน แต่เหตุการณ์พฤษภาทมิฬปรากฏว่าชนชั้นกลางจากภาคธุรกิจเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการต่อต้านจำนวนมาก จนเรียกว่าเป็นการชุมนุมของพวก "ม็อบมือถือ" เหตุการณ์พฤษภาทมิฬจบลงด้วยการเสียชีวิตเลือดเนื้อของผู้ชุมนุม ทรัพย์สินราชการเสียหาย และการลาออกของพลเอกสุจินดา คราประยูร

ผลทางการเมืองของเหตุการณ์พฤษภาทมิฬถือเป็น การสะท้อนให้เห็นว่าประชาชนต้องการให้มีการพัฒนาประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ โดยให้รัฐสภาเป็นเวทีของการแสดงความคิดเห็น และเป็นตัวแทนของเจตนารมณ์ของปัญญาชนผ่านทางการเลือกตั้งตัวแทนเข้ามา มากกว่าการยอมรับการขึ้นมามีอำนาจของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ไม่ได้ผ่านเข้ามาโดยกลไกของระบอบประชาธิปไตย ดังนั้น จึงมีกระแสเรียกร้องให้ทำการปฏิรูปการเมืองการปกครอง แก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ รสช. เสียใหม่เพื่อให้ได้มาซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง กระทั่งสามารถประสบผลต่อมาเป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ ในปัจจุบัน

๔. พัฒนาการทางเศรษฐกิจ

๔.๑ นโยบายของคณะราษฎร

ในสมัยรัชกาลที่ ๗ ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกเหมือนกับประเทศทั้งหลาย รัฐบาลในสมัยนั้นแก้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำด้วยการตัดทอนรายจ่ายให้เหลือน้อยที่สุด โดยการลดข้าราชการออก ยุบรวมหน่วยงานที่ซ้ำซ้อนกันเข้าด้วยกัน และกำหนดภาษีขึ้นใหม่อีกหลายประเภท

การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จได้รวดเร็วทันกับความต้องการ ในที่สุดก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้น คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองซึ่งเรียกว่า "คณะราษฎร" อันประกอบด้วย ข้าราชการหัวใหม่ ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนที่ได้รับการศึกษาตามแบบตะวันตกเป็นหลัก ถือเอาความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยนั้น

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะรัฐบาลถือเป็นนโยบายหลัก ๑ ใน ๖ ประการที่จะแก้ไขปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจของราษฎรและของประเทศให้ดีขึ้น คณะราษฎรได้มอบหมายให้มันสมองของคณะราษฎรฝ่ายพลเรือน คือ นายปรีดี พนมยงค์ จัดทำ "เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ" ขึ้น แต่เค้าโครงการเศรษฐกิจดังกล่าว ไม่อาจนำมาใช้ปฏิบัติในการพัฒนาประเทศได้ เพราะเกิดความขัดแย้งกันขึ้นในคณะรัฐบาล โดยเค้าโครงฯ ถูกกล่าวหาว่าจะสร้างระบบเศรษฐกิจที่เป็นสังคมนิยมมากเกินไป เช่น จะโอนที่ดินเป็นของรัฐ และจะตั้งโรงงานอุตสาหกรรมที่รัฐเป็นเจ้าของ เป็นต้น จนในที่สุดความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันในเนื้อหาสาระของเค้าโครงการเศรษฐกิจลุกลามไปจนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสละราชสมบัติในเวลาต่อมา การพัฒนาเศรษฐกิจของไทยในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงไม่มีเค้าโครงการหรือแผนการใด ๆ ที่แจ่มชัดแน่นอนไปกว่าสมัยก่อนหน้านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจไทยช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองถึงสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นการพัฒนาแบบแก้ปัญหาเฉพาะหน้าไปตามเงื่อนไขของยุคสมัย

โครงสร้างของระบบเศรษฐกิจไทยในช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๔๘๕ เป็นเศรษฐกิจการเกษตรเป็นหลัก วิธีการผลิตยังใช้วิธีการแบบดั้งเดิมนั่นคือ พึ่งพาธรรมชาติมาก พึ่งพาเครื่องจักรกลและเคมีภัณฑ์น้อย แต่กระนั้นการเกษตรของไทยก็สามารถผลิตได้เพียงพอบริโภคภายในประเทศและยังมีเหลือส่งเป็นสินค้าออกไปยังต่างประเทศด้วย อุตสาหกรรมขณะนั้นยังไม่เติบโตมากนัก ส่วนใหญ่ยังเป็นอุตสาหกรรมที่ต่อเนื่องกับการผลิตทางการเกษตร เช่น โรงสี โรงเลื่อย นอกจากนั้นก็เป็นอุตสาหกรรมเกี่ยวกับสาธารณูปโภคพื้นฐาน และเบ็ดเตล็ด เช่น ปูนซีเมนต์ น้ำตาล ยาสูบ เบียร์ น้ำแข็ง เป็นต้น การสาธารณูปโภคและการค้าขายยังจำกัดวงอยู่เฉพาะในเมืองหลวงหรือหัวเมืองใหญ่ ๆ ที่มีเส้นทางคมนาคมติดต่อได้

โครงสร้างเศรษฐกิจแบบที่อธิบายมานี้ถูกเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญโดยผลของสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ.๒๔๘๔ - ๒๔๘๘) นั่นคือ ในด้านอุตสาหกรรม สงครามทำให้โรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ภายใต้อิทธิพลของตะวันตกต้องหยุดกิจการ นับเป็นการเปิดโอกาสให้คนไทยจะได้เข้ามามีบทบาทในทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรมมากขึ้นในระยะต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการผลิตสินค้าซึ่งไม่สามารถสั่งซื้อจากต่างประเทศได้โดยสะดวกในด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ช่วงสงครามทำให้มีการก่อสร้างถนนและทางรถไฟมากขึ้น แม้จุดมุ่งหมายจะเป็นไปในทางยุทธศาสตร์ แต่ภายหลังสงครามจบสิ้นลงสิ่งดังกล่าวได้กลายเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่จะทำให้เศรษฐกิจไทยขยายตัวได้ใหญ่โตขึ้น

ผลกระทบที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งในทางเศรษฐกิจจากสงครามโลกครั้งที่สอง คือ การเปลี่ยนแปลงดุลอำนาจทางการธนาคาร สงครามทำให้ธนาคารพาณิชย์สาขาของต่างชาติถูกยึดหรือปิดกิจการ ชนชั้นนำทางการเมืองของไทยขณะนั้นได้พยายามสร้างและแสวงหาธนาคารพาณิชย์มาเป็นฐานสนับสนุนทางเศรษฐกิจของกลุ่มตนอย่างแพร่หลาย เช่น กลุ่มขอยราชครู มีธนาคารกรุงเทพ จำกัด (๒๔๘๗) และธนาคารเกษตร จำกัด (๒๔๙๓)

เป็นฐาน คณะราษฎรฝ่ายพลเรือนมีธนาคารแห่งเอเชียเพื่อการอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม จำกัด (๒๔๘๒) และธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด (๒๔๘๘) เป็นฐาน โดยมีธนาคารกสิกร จำกัด (๒๔๘๘) เป็นพันธมิตร หลังการรัฐประหารปี พ.ศ. ๒๔๙๐ กลุ่มขอยราชครูได้เข้ายึดครองธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด จากคณะราษฎร และเข้าแสวงหาผลประโยชน์จากธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (๒๔๔๙) อีกด้วย ในขณะเดียวกันกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ ภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ได้เข้ายึดครองธนาคารแห่งเอเชียฯ โดยมีสหธนาคารกรุงเทพ จำกัด (๒๔๙๒) เป็นฐานเพิ่มเติม กล่าวโดยสรุป ปลายทศวรรษ ๒๔๘๐ ต่อกับต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ เศรษฐกิจไทยก็ก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้นักวิชาการเรียกว่าเป็นเศรษฐกิจแบบชาตินิยม หรือทุนนิยมโดยรัฐ ซึ่งส่งผลให้เกิดรัฐวิสาหกิจขึ้นเป็นจำนวนมาก

๔.๒ เศรษฐกิจชาตินิยม และการเติบโตของรัฐวิสาหกิจ

แม้ว่า "เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ" ของนายปรีดี พนมยงค์ ผู้นำคนสำคัญของคณะราษฎรจะมิได้ถูกนำมาใช้เพื่อพัฒนาประเทศ แต่คณะราษฎรก็สร้างสถาบันทางเศรษฐกิจขึ้นมาหลายประเภท ซึ่งเมื่อนำมารวมกันแล้วก็ก่อให้เกิดพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่เรียกว่า "ทุนนิยมโดยรัฐ" (State Capitalism) ขึ้น นั่นคือการที่รัฐใช้อำนาจทางเศรษฐกิจดำเนินการในฐานะที่เป็นนายทุนเสียเอง ทุนนิยมโดยรัฐดูเหมือนจะเป็นทางเลือกที่ผู้นำของสังคมไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่เองเห็นว่าดีที่สุด นั่นคือ รัฐควรเข้ามาทำหน้าที่เป็นนายทุนเสียเองในเงื่อนไขที่นายทุนไทยยังอ่อนแอ ทุนนิยมโดยรัฐจึงหมายถึงการไม่ไว้วางใจในนายทุนที่เคยมีมาในระบบเศรษฐกิจไทยก่อนหน้านั้น ซึ่งหากไม่เป็นฝรั่งตะวันตกก็เป็นคนจีน ซึ่งล้วนแต่ไม่ต้องมีภาระรับผิดชอบต่อความเจริญรุ่งเรืองของชาติไทย สถาบันทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ ที่คณะราษฎรสร้างขึ้นมี ๓ ประเภท คือ รัฐวิสาหกิจ ธุรกิจส่วนตัวของสมาชิกคณะราษฎร และธุรกิจภายใต้การอุปถัมภ์ของคณะราษฎร

รัฐวิสาหกิจสำคัญ ๆ ที่ก่อตั้งขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑ - ๒๔๙๒ ได้แก่ บริษัท ข้าวไทย (๒๔๘๑) บริษัท ค้าพืชผลไทย (๒๔๘๒) บริษัท ประมงไทย (๒๔๘๓) บริษัท เดินเรือไทย (๒๔๘๓) บริษัท ไทยเดินเรือทะเล (๒๔๘๓) บริษัท พืชกสิกรรม (๒๔๘๖) ธนาคารมณฑล (๒๔๘๘) ธนาคารเอเชียฯ (๒๔๙๑) และบริษัท ไทยเศรษฐกิจประกันภัย (๒๔๙๒) เป็นต้น

ธุรกิจส่วนตัวของสมาชิกคณะราษฎร ได้แก่ บริษัท ไทยนิยมพาณิชย์ (๒๔๘๒) ซึ่งเป็นบริษัทค้าขายทั่วไปหรือสารพัดอย่าง บริษัทนี้ถือหุ้น ๕๑% ในบริษัทจังหวัดที่สมาชิกคณะราษฎรสนับสนุนให้จัดตั้งขึ้นทั่วประเทศรวม ๖๗ จังหวัด ทำหน้าที่รวบรวมสินค้าจากจังหวัดส่งเข้าส่วนกลาง เพื่อทำการส่งออก และในขณะเดียวกันก็เป็นเครือข่ายกระจายสินค้าของบริษัทไทยนิยมพาณิชย์ไปยังผู้ใช้ในต่างจังหวัด ส่วนธุรกิจภายใต้การอุปถัมภ์ของคณะราษฎร หมายถึง ธุรกิจที่เจ้าของมิได้เป็นสมาชิกของคณะราษฎร แต่เชิญสมาชิกของคณะราษฎรเข้าไปเป็นประธานหรือกรรมการบริษัท เพื่ออาศัยอำนาจและ

บารมีของสมาชิกดังกล่าวสร้างความสะดวกในการประกอบธุรกิจ

คณะราษฎรใช้นโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมนี้ โดยไม่ต้องไปแตะต้องหรือทำลายฐานเศรษฐกิจของกลุ่มเจ้านายและขุนนางในระบอบเก่าและกลุ่มพ่อค้าคนจีน นอกจากนี้ คณะราษฎรยังคงใช้กลไกการบริหารงานที่มีคนจีนเป็นผู้บริหารโดยเพิ่มอภิสิทธิ์ทางการเมืองและทางภาษีให้กิจการหรือสถาบันที่คณะราษฎรสร้างขึ้นเข้มแข็ง และใหญ่โตกว่ากิจการของเอกชนคนจีนแต่เดิมอย่างเทียบกันไม่ได้ การใช้ฉาก "ชาตินิยม" บังหน้า และใช้กลไกอำนาจรัฐสร้างอภิสิทธิ์ให้แก่ธุรกิจในเครือข่ายและบุคคลากรของตนนี้คือสิ่งที่นักวิชาการเรียกว่า "ทุนนิยมโดยรัฐ" ชาตินิยมกับทุนนิยมโดยรัฐจึงไม่ขัดแย้งกันในสายตาของชนชั้นนำทางการเมืองขณะนั้น และกลับได้แรงเสริมให้เข้มแข็งขึ้นอีกเมื่อประเทศจีนปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองสู่คอมมิวนิสต์ เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ คนจีนหรือคนไทยเชื้อสายจีนถูกตัดขาดในทางเศรษฐกิจการเมือง และแม้แต่ในทางวัฒนธรรมออกจากผืนแผ่นดินใหญ่ คนจีนหรือคนไทยเชื้อสายจีนเหล่านี้ซึ่งมีอิทธิพลครอบงำภาคธุรกิจที่ก้าวหน้าที่สุดของไทย ไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากโดดเข้าเป็นผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์ของกลไกอำนาจรัฐแบบชาตินิยมอย่างเต็มตัว

ประมาณกันว่า นับจากพระราชบัญญัติจัดตั้งองค์การของรัฐ (พ.ศ. ๒๔๙๖) จนถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๕๐๐) มีรัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นสะสมกันกว่า ๑๐๐ แห่ง รัฐวิสาหกิจส่วนมากไม่อยู่ในกรอบของนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรม รัฐวิสาหกิจจำนวนมากมีปัญหาด้านการใช้จ่ายที่สิ้นเปลือง ความไม่มีประสิทธิภาพ ระบบบัญชีไม่เรียบร้อย มีการทุจริต เป็นแหล่งแจกผลประโยชน์ให้แก่พวกพ้องของผู้มีอำนาจ และที่สำคัญ คือ เป็นภาระต่องบประมาณของประเทศ เศรษฐกิจไทยยุคชาตินิยมและรัฐวิสาหกิจจะถูกเปลี่ยนแปลงอีกครั้งเมื่อประเทศไทยเริ่มพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมีแผนในระยะต่อมา

๔.๓ เศรษฐกิจไทยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ดังกล่าวมาแล้วว่า รัฐวิสาหกิจจำนวนมากเป็นที่มาของการทุจริตคอรัปชั่น ความด้อยประสิทธิภาพและการเป็นภาระต่องบประมาณของประเทศ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ธนาคารโลกจึงได้ส่งคณะผู้เชี่ยวชาญมาทำการสำรวจสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยขึ้น เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนพัฒนาประเทศต่อไป โลกในปลายทศวรรษ ๒๔๙๐ เป็นโลกที่เข้าสู่ยุคสงครามเย็น (Cold War) ซึ่งเป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างค่ายโลกเสรีกับค่ายคอมมิวนิสต์ สหรัฐอเมริกาและยุโรปตะวันตก ซึ่งเป็นผู้นำของโลกเสรีมีความเชื่อว่าถ้าประเทศด้อยพัฒนาตกเป็นบริวารของคอมมิวนิสต์แล้ว จะชักพาให้ประเทศที่อยู่ติด ๆ กันต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย เหมือนกับการล้มของตัวโดมิโน ประเทศไทยตั้งอยู่ในยุทธศาสตร์ที่สำคัญยิ่งต่อการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์จากจีนลงมาสู่อินโดจีน และอาจจะผ่านไทยลงไปยังคาบสมุทรมลายู ดังนั้น โลกเสรีจึงให้ความสนใจเป็นพิเศษที่จะทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมไทยมีความเข้มแข็ง และปกป้องตัวเองไม่ให้ตกไปอยู่ใต้อำนาจของคอมมิวนิสต์ได้ การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ เป็นยาขนานเอกที่เชื่อกัน

ว่าจะแก้ไขความยากจนและเพิ่มความเข้มแข็งให้แก่ประเทศได้ คณะผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลกตีพิมพ์ผลงานสำรวจของตนออกมา ชื่อ โครงการพัฒนาการของรัฐสำหรับประเทศไทย ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นต้นแบบให้แก่แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ.๒๕๐๔ - ๒๕๐๙)

สาระสำคัญอันเป็นหัวใจของข้อเสนอของคณะผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลกก็คือ เศรษฐกิจไทยต้องเปิดเศรษฐกิจของประเทศต่อโลก (ทุนนิยม) ภายนอกโดยให้มีการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจอย่างขนานใหญ่ ทั้งนี้ รัฐบาลควรถอนตัวออกจากการดำเนินธุรกิจ และส่งเสริมให้เอกชนลงทุนแทน รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งโค่นล้มรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยการรัฐประหาร ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ มีแนวคิดและการดำเนินการที่สอดคล้องกับธนาคารโลกและโลกตะวันตก (โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกา) อย่างชัดแจ้ง รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เตรียมการสำหรับการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการตั้งสถาบันทางเศรษฐกิจที่สำคัญเพิ่มขึ้น ได้แก่ การออกพระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๒ การจัดตั้งสภาพัฒนาการเศรษฐกิจ พ.ศ. ๒๕๐๒ และการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนฯ พ.ศ. ๒๕๐๒

แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๐๙) เป็นผลลัพธ์จากการวางแผนและเตรียมการที่กล่าวมาข้างต้น แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑ นี้ เกิดขึ้นภายใต้แนวความคิดเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) กล่าวคือ "การพัฒนา" (Development) มีความหมายอย่างเดียวกันกับการเจริญเติบโต แนวคิดนี้ ถือว่าประเทศที่ประสบผลสำเร็จในโลกปัจจุบัน คือ ประเทศที่สามารถสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้อย่างรวดเร็ว ประเทศที่เติบโตเร็วจะสามารถ "ทะยาน" (take-off) ไปสู่ "ความทันสมัย" (modernization) ได้ดีกว่าและความทันสมัยนี้จะแพร่อานิสงส์ของความเติบโต (trickle down) ไปสู่สังคมโดยส่วนรวมได้เองในที่สุด กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ แนวคิดนี้เชื่อว่าในระยะแรกประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมอาจจะได้รับผลของการพัฒนาไม่ทัดเทียมกัน แต่เมื่อปล่อยให้เศรษฐกิจเติบโตไปนานพอสมควรแล้ว ผลของการพัฒนาจะล้นออกมาเหมือนน้ำที่ล้นถ้วยและแผ่กระจายไปสู่ทุกภาคส่วนในสังคมอย่างทัดเทียมกันได้เองในที่สุด

เมื่อมองย้อนกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศตามแผนพัฒนาฯ ตั้งแต่ฉบับแรก (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙) เราจะเห็นได้ชัดเจนพอสมควรว่า ในช่วง ๒๕ ปี ของแผนพัฒนาฯ ๕ ฉบับแรก ประเทศไทยประสบความสำเร็จพอสมควรในเรื่องของการเติบโตทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ (๒๕๐๔-๒๕๒๙) มีค่าเฉลี่ยประมาณร้อยละ ๗ ต่อปี

ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๖ (๒๕๓๐-๒๕๓๔) อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้นอีก คือ เฉลี่ยถึงกว่าร้อยละ ๑๐ ต่อปี อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจที่มากกว่าร้อยละ ๑๐ ต่อปีอย่างต่อเนื่องในช่วงปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๕ ต่อกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๖ ทำให้มูลค่าของการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมมีมากกว่าสินค้าเกษตรกรรมเป็นครั้งแรก นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นต้นมา ฐานะของประเทศไทยใน

ระบบเศรษฐกิจโลกจึงเปลี่ยนจากประเทศที่เคยมีสินค้าเกษตรกรรมเป็นด้านหลัก กลายเป็นประเทศที่มีสินค้าอุตสาหกรรมเป็นด้านหลัก ยิ่งกว่านั้นในต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ ประเทศไทยยังเริ่มถูกกล่าวถึง (ด้วยความชื่นชม) ว่ากำลังเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ที่มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูงที่สุดในภูมิภาค หรืออาจกล่าวได้ว่าสูงที่สุดในโลก (ปี ๒๕๓๐-๒๕๓๒ ประเทศไทยมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจประมาณร้อยละ ๑๑.๗ ต่อปี) อย่างต่อเนื่อง

เมื่อประเทศไทยใช้แผนพัฒนาฯ ผ่านไป ๗ ฉบับ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๓๙) สังคมไทยประสบผลสำเร็จดีพอสมควร ถ้าคิดถึงการพัฒนาในแง่ของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในช่วงเวลากว่า ๓ ทศวรรษ อัตราการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจไทยเฉลี่ยต่อปีสูงถึงร้อยละ ๗.๘ รายได้ต่อหัวของคนไทยเพิ่มขึ้นจาก ๒,๑๐๐ บาทต่อปี ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็น ๖๘,๐๐๐ บาทต่อปี ใน พ.ศ. ๒๕๓๘ ตามราคาประจำปี

อย่างไรก็ดี สิ่งที่เป็นปัญหาให้น่าห่วง และคณะผู้จัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ (๒๕๓๙-๒๕๔๔) ต่างก็ทราบดี มีหลายประการ คือ **ประการแรก** ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจที่มากขึ้นมีลักษณะกระจุกตัว และมีแนวโน้มที่ช่องว่างระหว่างรายได้และโอกาสของคนจนกับคนรวยในสังคมจะยิ่งขยายตัวออกไปอีก รายได้ต่อหัวของคนไทยในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลยังสูงกว่าในภูมิภาคอื่น ๆ เป็นอันมาก เช่น สูงกว่ารายได้เฉลี่ยต่อหัวของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือถึง ๑๒ เท่า **ประการที่สอง** การมุ่งแข่งขันสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดความย่อหย่อนทางด้านศีลธรรมจรรยา รวมทั้งค่านิยมประเพณีวิถีชีวิตที่เรียบร้อยงดงามในอดีตเริ่มจางหายไป แม้ความสำเร็จของการพัฒนาจะทำให้คนไทยมีอายุขัยโดยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นจาก ๖๓ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็น ๖๗.๖ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๓๗ แต่โรคภัยไข้เจ็บสมัยใหม่ รวมทั้งอุบัติเหตุอุบัติภัยที่รุนแรง ซึ่งมีอัตราขยายตัวอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องด้วย ทำให้น่าใคร่ครวญอย่างยิ่งว่าผลพวงของการพัฒนาทั้งหมดทำให้ชีวิตของคนไทยมีความสุขมากขึ้นหรือน้อยลงกันแน่ และ**ประการสุดท้าย** การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงกว่าสามสิบปีที่ผ่านมา ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ กิจกรรมการพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตมิได้คำนึงถึงต้นทุน และการจัดการเตรียมการในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติ และแบบแผนภูมิปัญญาของท้องถิ่น ทำให้การพัฒนาอย่างยั่งยืนในอนาคตสร้างได้ด้วยความยากลำบาก

๔.๔ การผูกพันกับเศรษฐกิจโลกและวิกฤตเศรษฐกิจไทย

ระบบเศรษฐกิจไทยในช่วง ๒๐-๓๐ ปีที่ผ่านมามีความผูกพันกับเศรษฐกิจโลกอย่างแนบแน่น การเปลี่ยนแปลงหรือความผันผวนใด ๆ ที่เกิดขึ้นกับระบบเศรษฐกิจโลกจึงไหลเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจไทยได้โดยตรง นักวิชาการวัดขนาดของการที่ประเทศหนึ่ง ๆ ผูกพันกับเศรษฐกิจโลกที่ "ขนาดของการเปิดประเทศ" (Degree of Openness) เมื่อพิจารณาในแง่นี้ จะพบว่าขนาดของการเปิดประเทศของไทยได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ เป็นต้นมา การส่งออกและการนำเข้าซึ่งสินค้าและบริการ แต่เดิมมีมูลค่าไม่ถึงร้อยละ ๕๐ ของผลิต

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ประดิษฐาน ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) กลับถีบตัวขึ้นไปอยู่ที่ระดับมากกว่าร้อยละ ๘๐ ของ GDP ในปี ๒๕๓๙ การเปิดประเทศต่อพลังเศรษฐกิจภายนอกนี้จะเป็นผลดีเฉพาะต่อประเทศที่มีโครงสร้างเศรษฐกิจภายในเข้มแข็งเท่านั้น ในกรณีของประเทศไทย มีขนาดของการเปิดประเทศสูง แต่มีระดับของการพึ่งพาตนเองได้ต่ำ

ระบบเศรษฐกิจของไทย เกาหลีใต้ และอินโดนีเซีย นับว่ามีอัตราการเจริญเติบโตสูงในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา จนกระทั่งได้รับการกล่าวขานว่าเป็น "ปาฏิหาริย์" (Miracle) แห่งเอเชีย และประเทศไทยถูกพูดถึงว่าเป็น "เสือตัวที่ห้า" ของเอเชีย (เสืออีกสี่ตัว คือ เกาหลีใต้ ไต้หวัน ฮ่องกง และสิงคโปร์) ความเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วกับประเทศเหล่านี้ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งไทย เกาหลีใต้ และอินโดนีเซีย) มีได้ตั้งอยู่บนหลักของการใช้เงินออมและการลงทุนในประเทศ แต่พึ่งพิงการหลั่งไหลเข้ามาอย่างมหาศาลของเงินทุนจากต่างประเทศ ในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นอยู่อย่างมากกับการลงทุนโดยตรงจากญี่ปุ่น ในทศวรรษ ๒๕๓๐ เงินลงทุนโดยตรงดังกล่าวเริ่มลดลง นักวางแผนเศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้จึงต้องแสวงหาแหล่งทุนอื่น ประเทศไทยเป็นผู้บุกเบิกในการวางกลยุทธ์ ๓ ประการเพื่อดึงดูดนักลงทุนต่างชาติ คือ ประการแรก การเปิดตลาดเสรี ประการที่สอง รักษาอัตราดอกเบี้ยให้สูงเพื่อดึงดูดการลงทุนในรูปของหลักทรัพย์ (portfolio invesment) และทุนธนาคาร (bank capital) และประการที่สาม คือ การผูกค่าของเงินบาทเข้ากับดอลลาร์ของสหรัฐฯ เพื่อให้นักลงทุนต่างชาติมีความมั่นใจจากความเสี่ยงด้านอัตราการแลกเปลี่ยน กลยุทธ์การพัฒนาแบบดึงดูดเงินลงทุนจากต่างชาตินี้เรียกว่าเป็นการพัฒนาแบบ "ทุนนิยมแบบเร่งด่วน" (Fast-track capitalism) **วิกฤตเศรษฐกิจไทยที่เกิดขึ้นในปี ๒๕๔๐ และยืดเยื้อมาจนถึงปัจจุบัน จึงเป็นบทเรียนให้แก่สังคมโลกได้ตระหนักถึงอันตรายจากการนำประเทศเข้าผูกพันกับกระแสเศรษฐกิจโลกมากเกินไปโดยไม่พยายามพึ่งพาตนเองไว้บ้าง**

วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นแก่ประเทศไทยคราวนี้เรียกกันว่า วิกฤตของเศรษฐกิจฟองสบู่ (Bubble Economy) ปรากฏการณ์ที่เรียกว่า เศรษฐกิจฟองสบู่ คือ สภาวการณ์ที่ราคาสินทรัพย์ ไม่ว่าจะเป็นหลักทรัพย์ หรืออสังหาริมทรัพย์ ถูกผลักดันให้สูงกว่าพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่เป็นจริง สภาวการณ์ดังกล่าวนี้มีสาเหตุและลำดับขั้นตอนความเป็นมาหลายประการ พอสรุปให้เข้าใจง่าย ๆ ดังต่อไปนี้

(๑) ความคึกคักในตลาดที่ดิน เศรษฐกิจฟองสบู่ในประเทศไทยมีปฐมเหตุมาจากปัจจัยภายนอกประเทศ เกิดขึ้นในตลาดที่ดินก่อนแล้วลามไปตลาดหลักทรัพย์ และในที่สุดทั้งสองตลาดก็เกี่ยวพันกัน ความมั่งคั่งของญี่ปุ่นในปลายทศวรรษ ๒๕๒๐ ทำให้ทุนญี่ปุ่นเข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อสร้างสนามกอล์ฟและรีสอร์ทอย่างแพร่หลาย แบบแผนการใช้ชีวิตในวันหยุดตามสนามกอล์ฟและรีสอร์ทดังกล่าวแพร่ระบาดมาสู่ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางไทยอย่างรวดเร็วด้วย

(๒) ยุคทองของตลาดหลักทรัพย์หลังเกิดวิกฤตการณ์ในตลาดหลักทรัพย์ของสหรัฐฯ ในเดือนตุลาคม ๒๕๓๐ ทำให้เกิดการโยกย้ายทุนระหว่างประเทศ

ขนานใหญ่ คือ จากสหรัฐอเมริกาเข้าไปยังญี่ปุ่น และจากญี่ปุ่นไปสู่ตลาดหลักทรัพย์อื่น ๆ ในแถบเอเชียแปซิฟิก ตลาดหลักทรัพย์ของไทยเฟื่องฟูขึ้นในต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ ด้วยอิทธิพลของการเคลื่อนย้ายเงินทุนระหว่างประเทศดังกล่าว ความมั่งคั่งจากการเก็งกำไรซื้อขายที่ดินถูกนำมาร่วมขบวนการปั่นหุ้นในตลาดหลักทรัพย์ และเมื่อตลาดหลักทรัพย์เฟื่องฟูขึ้น ความมั่งคั่งก็ถูกนำกลับไปปั่นราคาที่ดินให้สูงขึ้นอีก ทั้งหลักทรัพย์และที่ดินจึงถูกปั่นให้มีราคาสูงเกินฐานะทางเศรษฐกิจที่แท้จริงของทรัพย์นั้น ๆ

(๓) ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ธนาคารแห่งประเทศไทยได้เริ่มดำเนินการเปิดเสรีทางการเงินอย่างจริงจัง โดยมุ่งหวังที่จะให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางทางการเงินในภูมิภาค ทั้งนี้ โดยยกเลิกข้อจำกัดในการชำระเงินและโอนเงินระหว่างประเทศ ตามพันธะข้อ ๘ ของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ และจากนั้นใน พ.ศ. ๒๕๓๖ ธนาคารแห่งประเทศไทยก็อนุญาตให้มีการประกอบวิเทศธนกิจ (International Banking Facility) ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้เงินตราต่างประเทศไหลเข้าออกประเทศได้สะดวกขึ้น การไหลเข้าอย่างเสรีของเงินทุนจากต่างประเทศก่อให้เกิดความร้อนแรงในระบบเศรษฐกิจไทยขึ้น เมื่อตลาดหลักทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ให้ผลตอบแทนสูงในระยะเวลาอันรวดเร็ว จึงทำให้สถาบันการเงินต่างมีพฤติกรรมปล่อยสินเชื่อที่ไม่รัดกุม โครงการจำนวนมากกู้เงินจากต่างประเทศในอัตราดอกเบี้ยต่ำ เอามาปล่อยให้กู้ระยะสั้นเพื่อให้เกิดโครงการขึ้น และเอาโครงการเข้าตลาดหลักทรัพย์ ซึ่งก็จะได้รับต้นทุนและกำไรกลับคืนมาอย่างรวดเร็ว โครงการต่าง ๆ จึงผุดขึ้นเป็นจำนวนมากในลักษณะคล้าย ๆ กัน

(๔) ในช่วงที่เศรษฐกิจกำลังเติบโตอย่างร้อนแรงนี้ ความต้องการใช้ปัจจัยการผลิตมีสูงมากขึ้น ราคาของปัจจัยการผลิตจึงสูงตาม และส่งผลให้ต้นทุนการผลิตสินค้าของไทยสูงตามไปด้วย และในท้ายที่สุดทำให้ความสามารถในการแข่งขันของสินค้าไทยในตลาดโลกลดลง การส่งออกของไทยเริ่มเกิดปัญหาตั้งแต่จีนลดค่าเงินของหยวนลงในปี ๒๕๓๗ ในปี ๒๕๓๘ หนี้ต่างประเทศของไทยถึงร้อยละ ๕๐ เป็นหนี้ระยะสั้น (ในปี ๒๕๓๒ หนี้ระยะสั้นมีเพียง ๒๖% เท่านั้นของหนี้ทั้งหมด) ดังนั้น ถ้าส่งออกสินค้าไม่ได้ก็จะทำให้การชำระหนี้ระยะสั้นดังกล่าวต้องพบปัญหาแน่นอน ซึ่งเป็นจริงในระยะต่อมา

(๕) ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ไทยประสบปัญหาการโจมตีค่าเงินบาทอย่างต่อเนื่อง ธนาคารแห่งประเทศไทยต้องสูญเสียเงินทุนสำรองระหว่างประเทศเป็นจำนวนมากในช่วงเดือนมกราคมและพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ เพื่อปกป้องค่าเงินบาท แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ

ต่อมาในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ รัฐบาลจึงตัดสินใจเปลี่ยนระบบอัตราแลกเปลี่ยนจากระบบตะกร้าเงิน (ที่เงินบาทผูกพันกับดอลลาร์สหรัฐฯ เป็นหลัก) มาเป็นระบบอัตราแลกเปลี่ยนแบบลอยตัว ขณะนั้นเงินบาทมีค่าลดลงเรื่อย ๆ (จนถึงกว่า ๕๐ บาทต่อหนึ่งดอลลาร์สหรัฐฯ) และทุนสำรองระหว่างประเทศก็อยู่ในระดับต่ำมาก รัฐบาลจึงขอรับความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ การดำเนินนโยบายแก้ปัญหาเศรษฐกิจไทยต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดและควบคุมโดยกองทุนการเงินระหว่าง

ประเทศนับแต่นั้นเป็นต้นมา

๕. พัฒนาการทางสังคม

พัฒนาการทางด้านสังคมของประเทศไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ อาจจำแนกกล่าวได้เป็น ๖ ด้าน ด้วยกัน ดังต่อไปนี้ ครอบครัว การศึกษา โครงสร้างสังคม การขยายตัวของเมือง วัฒนธรรมตะวันตก และกลุ่มพลังในทางสังคมที่มีลักษณะพหุนิยมมากขึ้น

๕.๑ ครอบครัว

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ประชากรของประเทศไทยมีประมาณ ๑๒ ถึง ๑๓ ล้านคน อัตราการเพิ่มของประชากรเพิ่มขึ้นสูงกว่าร้อยละ ๓ ต่อปี ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๑๓ ยังผลให้รัฐต้องประกาศนโยบายประชากร คือ พยายามลดระดับภาวะเจริญพันธุ์ลง โดยจัดให้มีการวางแผนครอบครัวขึ้น อัตราการเพิ่มของประชากรเริ่มลดลงเหลือร้อยละ ๒.๑, ๑.๔ และ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ พ.ศ. ๒๕๓๓ และ พ.ศ. ๒๕๔๓ ตามลำดับ แต่กระนั้นก็ทำให้ประเทศไทยมีประชากร ๖๐ ล้านคน เมื่อต้นทศวรรษ ๒๕๔๐ การขยายตัวของประชากรเกือบ ๕ เท่าตัวในช่วงระยะเวลาเกือบ ๗๐ ปีนี้ ทำให้โครงสร้างของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะ ๒๐ ปีหลัง

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับโครงสร้างของครอบครัว คือ เกิดการเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขนาดใหญ่ที่มีคนหลายวัยอยู่ร่วมกันในครัวเรือน เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลูก หลาน กลายเป็นครอบครัวเดี่ยวที่มีเฉพาะ พ่อ แม่ ลูก มากขึ้นในทุกภูมิภาคของประเทศ สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะคล้ายคลึงกันนั้นคือ ครอบครัวมิใช่ฐานหรือหน่วยการผลิตที่สำคัญอีกต่อไป ครอบครัวของคนเชื้อสายจีนตามหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งเดิมใช้สายสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นฐานในการสะสมทุนเบื้องต้นเพื่อประกอบธุรกิจ ก็กลายหรือหมดความจำเป็นลงเพราะสามารถใช้ประโยชน์จากสถาบันการเงินซึ่งขยายเครือข่ายไปเต็มพื้นที่ของประเทศได้

สำหรับครอบครัวในชนบทก็เผชิญกับปัญหากดดันในเรื่องที่ดินทำกินซึ่งมีจำกัดลงเรื่อย ๆ ประกอบกับค่าครองชีพที่สูงขึ้นตามพลวัตของธุรกิจสมัยใหม่ และการที่แรงงานส่วนหนึ่งของครอบครัวต้องออกไปหางานทำภายนอก ก็ทำให้ครอบครัวไม่สามารถหรือไม่จำเป็นต้องรักษารูปแบบของครอบครัวขนาดใหญ่ไว้อีกต่อไป พูดอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ครอบครัวยิ่งใหญ่เพียงไรก็จะยิ่งเป็นภาระในการเลี้ยงดูสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ไม่ว่าจะในเมืองหรือในชนบท

นอกจากครอบครัวจะมีขนาดเล็กลงโดยเปลี่ยนจากครอบครัวแบบขยาย (Extended Family) มาเป็นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) โดยทั่วไปแล้ว วิถีชีวิตของครอบครัวก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมด้วย สถิติการหย่าร้างเพิ่มมากขึ้นในทุกภูมิภาค แม้หมู่บ้านในชนบทจะยังคงความเป็น "ชุมชน" อยู่บ้าง (เช่น คนในชุมชนพึ่งพาอาศัย รู้จักมักคุ้นกัน) แต่หมู่บ้านที่เกิดใหม่ในเมืองหรือชานเมืองจะเป็นหมู่บ้านที่ขาดพลังของ "ชุมชน" รองรับชีวิตของชาวหมู่บ้านจัดสรร (ทาวน์เฮ้าส์ ห้องชุด ฯลฯ) และมีลักษณะ "ต่างคนต่างอยู่" เป็นหลักนั่นคือ แม้อยู่บ้านชิดติดกันก็อาจไม่เคยพูดจาสังสรรค์หรือทำกิจกรรมร่วมกัน ชีวิตครอบครัวของคนไทยยุคปัจจุบันจึงมีแนวโน้มที่จะต่างคนต่างอยู่ และต่างคนต่าง

ดูแลความปลอดภัยกันเองมากขึ้น ๆ

๔.๒ การศึกษา

สังคมสมัยใหม่เป็นสังคมที่บังคับให้สมาชิกต้องรับการศึกษาจากระบบโรงเรียน การศึกษาภาคบังคับใช้ในประเทศไทยมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ การศึกษาในระบบโรงเรียนตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ มาจนถึงปัจจุบัน จึงเป็นการขยายตัวของการศึกษาภาคบังคับให้ทั่วถึงประชากรทุกส่วนของประเทศมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็เป็นการขยายระดับการศึกษาแก่ประชากรอีกจำนวนหนึ่งให้สูงขึ้น

แต่ระบบการศึกษาของไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาระดับสูงหรืออุดมศึกษานั้นก็เป็นภาพสะท้อนให้เห็นได้อย่างหนึ่งว่าการกระจายโอกาสทางการศึกษาในหมู่ประชากรที่มีอาชีพและฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันนั้นเป็นไปอย่างไม่สมดุล เช่น ในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๐ ถึง พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้น ร้อยละของนักเรียนผู้สอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยได้ที่มีบิดามารดาประกอบอาชีพเกษตรกรรมมีไม่ถึง ๙% ในขณะที่ประชากรของประเทศที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในช่วงเวลาดังกล่าวมีมากกว่า ๖๐% ข้อมูลที่เห็นได้อย่างชัดเจนเช่นนี้ ปัจจุบันก็ยังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ข้อมูลนี้สะท้อนให้เห็นว่าการศึกษาซึ่งเป็นช่องทางสู่ความสำเร็จในการดำรงชีพอย่างสำคัญที่สุดนั้นโอนเอียงเป็นคุณแก่ชนชั้นนำที่ได้เปรียบทั้งในเรื่องของความมั่งคั่งร่ำรวยและในเรื่องของระดับการศึกษา พูดอีกอย่างก็คือบุคคลที่มาจากครอบครัวของนักธุรกิจและข้าราชการในเมืองใหญ่ย่อมได้เปรียบทางการศึกษามากกว่าคนที่มาจากครอบครัวเกษตรกรหรือคนจนในเมือง ข้อมูลเชิงคุณภาพที่เก็บจากประชากรทุกภูมิภาคของประเทศหลายต่อหลายกรณียืนยันตรงกันประการหนึ่งว่า เด็กนักเรียนที่มาจากสังคมชนบทและประสบผลสำเร็จทางการศึกษาจะไม่หันกลับไปประกอบอาชีพเกษตรกรรมตามแบบบรรพบุรุษของเขาอีก

กล่าวในแง่ของเนื้อหาสาระของระบบการศึกษา (โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุดมศึกษา) ระบบการศึกษาของไทยก็มีแบบพิมพ์เขียวที่สั่งตรงมาจากภายนอก ระบบการศึกษาของไทยจึงเน้นการสร้างคนให้เข้าใจและพร้อมที่จะเป็นกลไกส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก แต่ลักษณะการที่สังคมไทยถูกดึงเข้าไปผูกพันอยู่กับระบบเศรษฐกิจโลกนี้ มิได้เป็นไปในฐานะที่ประเทศไทยมีฐานะเป็นผู้นำ หรืออย่างน้อยมีฐานะทัดเทียมกับประเทศชั้นนำทั้งหลาย ประเทศไทยเป็นเพียงผู้วิ่งตามสังคมโลก ระบบการศึกษาไทยอาจสร้างผู้เชี่ยวชาญเรื่องยุโรปและอเมริกาได้ แต่ระบบอุดมศึกษาไทยไม่สามารถและไม่สนใจที่จะสร้างผู้เชี่ยวชาญ เรื่อง เขมร พม่า เวียดนาม หรือแม้แต่มาเลเซีย การศึกษาไทยจึงเป็นการศึกษาที่สร้างคนให้เป็นผู้ตามสังคมตะวันตก แต่ไม่ได้พยายามที่จะสร้างให้คนของเราเป็นผู้นำหรืออย่างน้อยยืนอยู่บนลำแข้งของตนเองได้ กล่าวได้ว่า ไม่มีสินค้าและบริการชนิดใดเลยที่ประเทศไทยอยู่ในฐานะที่เป็นผู้นำในการกำหนดกติกาการซื้อขายแลกเปลี่ยน ถึงแม้ว่าจะมีสินค้าบางชนิดที่ประเทศไทยเคยเป็นผู้ผลิตและส่งออกรายใหญ่ของโลก

๕.๓ โครงสร้างสังคม

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ อย่างน้อยก็เป็นจุดบ่งชี้ทางประวัติศาสตร์ว่านับแต่นี้ไป สังคมชนชั้นแบบเจ้าขุนมูลนายสมัยศักดินา

ควรจะยุติลงได้ เดิมโครงสร้างสังคมไทยแบ่งคนออกเป็น ๔ ชนชั้นใหญ่ๆ ได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส ทาสและไพร่นั้นยกเลิกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ทั้งนี้อย่างค่อยเป็นค่อยไป อุดมคติของผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองต้องการสร้างสังคมที่บุคคลมีเสรีภาพและความเสมอภาคเป็นพื้นฐานสำคัญ แม้ในทางปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมจากแบบหนึ่งไปสู่อีกแบบหนึ่งจะกระทำมิได้ในระยะเวลาอันสั้น แต่เมื่อมองภาพรวมในระยะเวลายาวๆ เช่น ๕๐ หรือ ๖๐ ปี เราก็สามารถเห็นความเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจนขึ้น

ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เคยเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยหรือผู้สูงกว่ากับผู้ต่ำกว่าในสังคมไทยมาเป็นเวลายาวนานในอดีต แม้ในปัจจุบันระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ก็ยังดำรงอยู่ แต่ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์หลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ ย่อมแตกต่างจากระบบอุปถัมภ์ก่อนหน้านั้น ก่อนหน้า พ.ศ. ๒๔๗๕ เจ้าขุนมูลนายเป็นผู้อุปถัมภ์ข้าทาสบริวาร ระบอบรัฐธรรมนูญตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ไม่ยอมรับการดำรงอยู่ของระบบเจ้าขุนมูลนาย แต่พฤติกรรมบางอย่างที่มีลักษณะทำนองเดียวกับนายอุปถัมภ์บ่าวยังคงสืบทอดต่อมาโดยเปลี่ยนรูปแบบและตัวบุคคล นักการเมือง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ หรือแม้แต่เจ้าพ่อหรือผู้มีอิทธิพลจำนวนไม่น้อยยังคงปฏิบัติตัวในฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ของลูกน้อง บริวาร ผู้ใต้บังคับบัญชา หรือแม้แต่ประชาชนทั่วไป ซึ่งเป็นผู้ออกเสียงเลือกตั้ง

ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์มีทั้งส่วนที่ได้รับการยกย่องและส่วนที่ถูกตำหนิ ในส่วนที่ได้รับการยกย่องระบบอุปถัมภ์เป็นการแสดงถึงความเมตตากรุณาที่ผู้อุปถัมภ์ให้แก่ผู้ใต้อุปถัมภ์ซึ่งเป็นผู้น้อยด้อยอำนาจวาสนาและทรัพย์สินเงินทองกว่าตน ในทางกลับกันผู้รับการอุปถัมภ์แสดงถึงความระลึกในพระคุณ และตอบแทนคุณท่านตามโอกาสที่จะกระทำได้ในส่วนที่ถูกตำหนิระบบอุปถัมภ์ถูกวิจารณ์ว่าเป็นเครื่องมือของระบบอำนาจนิยมยุคใหม่ คนที่มีอำนาจ (ไม่ว่าอำนาจทางการเมือง อำนาจในระบบราชการ หรืออำนาจทางการเงิน) จะใช้ระบบอุปถัมภ์สร้างฐานอำนาจของตนให้เข้มแข็งยิ่งๆ ขึ้นไปอีก

วัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์ซึ่งตกทอดมาจากอดีตอันไกลนี้ ถูกวิจารณ์ว่าขัดกับวัฒนธรรมแบบประชาธิปไตย ซึ่งเน้นให้คนมีความคิดและวิจารณญาณที่เป็นอิสระ หรืออีกนัยหนึ่งให้คนเป็นตัวของตัวเอง ดังนั้น **ถ้าวัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์ยังคงได้รับความนิยมหนาแน่น โอกาสที่วัฒนธรรมแบบประชาธิปไตยจะงอกงามก็จะจำกัด วัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์เน้นการเล่นพรรคเล่นพวก แต่วัฒนธรรมประชาธิปไตยเน้นระบบเหตุผลและความสามารถ** พลเมืองที่ดีในระบอบประชาธิปไตยคือคนที่เลือกตัวแทนของตนโดยพิจารณาที่คุณสมบัติของบุคคลมากกว่าการเป็นพรรคพวก ดังนั้น **การคงอยู่ของวัฒนธรรมอุปถัมภ์ แม้จะอ้างชื่อประชาธิปไตยก็ยังเป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งต่อการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทย** ประสบการณ์ของประเทศตะวันตกอื่นๆ ชี้ให้เห็นว่า "ชนชั้นกลาง" เป็นกลุ่มคนที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย เพราะชนชั้นกลางมีจำนวนมาก มีการศึกษาดี พึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ และที่สำคัญคือมีวัฒนธรรมแบบประชาธิปไตย เช่น ยึดหลักเหตุผล ปัจเจกชนนิยม

เป็นต้น แต่ชนชั้นกลางในประเทศไทยก็ตกอยู่ภายใต้เงาอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์เหมือนกับชนชั้นสูงและชนชั้นล่างนั่นคือชนชั้นกลางก็เล่นพรรคเล่นพวก แบ่งสีแบ่งสถาบัน คล้ายกับคนไทยกลุ่มอื่น ๆ การพัฒนาประชาธิปไตยจึงอาจจะต้องล่าช้ากว่าที่ควรจะเป็น

๕.๔ การขยายตัวของเมือง

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ชีวิตแบบชาวเมืองดำรงอยู่แต่ในกรุงเทพมหานครและหัวเมืองใหญ่ไม่มากแห่งนัก ในปัจจุบันการขยายตัวของเมือง (Urbanization) ทำให้ชีวิตแบบเมืองขยายตัวไปอย่างกว้างขวางทุกภูมิภาคของประเทศ ถึงแม้ข้อมูลตามสำมะโนประชากรยังระบุว่าคนไทยส่วนใหญ่ยังอาศัยอยู่ในชนบทก็ตาม แต่ชนบทในปัจจุบันผูกพันกับเมืองอย่างใกล้ชิดจนกระทั่งเส้นแบ่งระหว่างเมืองกับชนบทชักจะเริ่มเลือน ๆ ไป

การขยายตัวของเมืองหรือชีวิตแบบเมือง (Urban Life) มีสาเหตุมาจากหลายประการ เช่น ประชากรเพิ่มมากขึ้น ชีวิตทางธุรกิจผูกพันกับต่างประเทศมากขึ้น โครงสร้างพื้นฐานในการสื่อสารคมนาคมดีขึ้น การศึกษาและการแพทย์เฟื่องฟูขึ้น การย้ายถิ่นในการประกอบอาชีพจากชนบทสู่เมือง ทั้งแบบถาวรและแบบชั่วคราวตามฤดูกาลมีมากขึ้น ฯลฯ แต่ไม่ว่าการขยายตัวของเมืองและชีวิตแบบเมืองจะมาจากสาเหตุอะไรก็ตาม เมืองมิได้ให้แต่ภาพด้านที่เป็นอารยะของชีวิตเท่านั้น เมืองยังให้ภาพที่เป็นความอัปลักษณ์ของชีวิตในด้านต่าง ๆ เอาไว้ด้วยเสมอ ปัญหาทางสังคมของเมืองใหญ่ทุกแห่งในโลก คือ ปัญหาความแออัด ปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมและเป็นพิษภัยต่อสุขภาพ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพย์ติด ปัญหาโสเภณี ปัญหาการแก่งแย่งแข่งขัน ความเครียดและโรคจิตประสาท ฯลฯ

ในกรณีของประเทศไทย ชุมชนเมืองทั้งหลายมักมีปัญหาในเรื่องผังเมือง กล่าวคือ การเติบโตของเมืองเป็นไปอย่างไม่มีระเบียบหลักเกณฑ์ ก่อให้เกิดปัญหาการจราจรติดขัด และแหล่งเสื่อมโทรมตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จากปัญหาใหญ่ ๆ เหล่านี้ ก็นำไปสู่ปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีกในลักษณะลูกโซ่ กรุงเทพมหานครและหัวเมืองใหญ่ตามภูมิภาค (ซึ่งเติบโตเลียนแบบกรุงเทพฯ) เป็นแหล่งรองรับการอพยพของผู้คนจากเมืองที่เล็กกว่าและชนบท เพราะกรุงเทพฯ และหัวเมืองใหญ่เป็นแหล่งที่ได้เปรียบในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการศึกษา และเป็นแหล่งการงาน การกระจายแหล่งผลิตทางอุตสาหกรรม แหล่งงานบริการ และสถาบันการศึกษาชั้นสูงและชั้นดีออกไปในส่วนภูมิภาคไม่ได้มากเท่าที่ต้องการยิ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้กรุงเทพฯ และหัวเมืองใหญ่ ๆ ตามภูมิภาคมีลักษณะเป็น "เมืองเอกนคร" หรือ "เมืองโตเดี่ยว" หรือ "เมืองหัวโต" (Primate City) มากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งมีคำกล่าวกันอยู่บ่อยครั้งด้วยความไม่สบายใจว่า "กรุงเทพฯ คือประเทศไทย"

นอกเหนือจากการเติบโตในเชิงกายภาพของเมืองดังที่กล่าวมาแล้ว วิถีชีวิตแบบเมืองก็เป็นสิ่งที่ต้องติดตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ครอบครัวของคนในเมืองส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดถูกความจำเป็นนานาประการบีบบังคับให้ต้องเป็นครอบครัวเดี่ยว ชีวิตของคนเมืองต้องแก่งแย่ง แข่งขันตั้งแต่เช้าจรดค่ำ เพื่อใช้สาธารณูปโภค สาธารณูปการที่มีอยู่อย่างจำกัด น้ำใจหรือความเอื้ออารีที่เคยเป็นพื้นฐานของ

วิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมของชาวไทยสมัยก่อน จึงไม่อาจทนกระแสการดำรงชีพแบบตัวใครตัวมันได้ ภาพของเด็ก สตรี คนชรา ที่ขึ้นรถประจำทางและต้องห้อยโหนเพราะไม่มีที่นั่งจึงไม่ใช่ภาพที่จะหาดูได้ยาก

๕.๕ วัฒนธรรมตะวันตก

การติดต่อกับประเทศตะวันตกอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก่อให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแบบแผนการบริหารราชการแผ่นดินและการสร้างระบบราชการสมัยใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ระบบราชการสมัยใหม่ต้องการระบบการศึกษาแบบใหม่ ซึ่งสังคมไทยตอบสนองอย่างเป็นระบบในสมัยรัชกาลที่ ๕ วัฒนธรรมและวิธีคิดอ่านในการจัดการปกครองบ้านเมืองแบบฝรั่ง ซึ่งติดมากับการศึกษาสมัยใหม่ (ทั้งที่เรียนกันภายในประเทศและที่ส่งนักเรียนไปเรียนต่อยังต่างประเทศ) ก็ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕

วัฒนธรรมตะวันตกมิได้จำกัดวงอยู่แต่เรื่องการจัดการปกครองบ้านเมืองเท่านั้น การติดต่อสัมพันธ์กันในแง่เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญทั้งในแง่ของเครื่องแต่งกาย การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การคมนาคม การติดต่อสื่อสารนับตั้งแต่การเขียนจดหมาย โทรเลข โทรศัพท์ วิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์มือถือ และอินเตอร์เน็ตของยุคเทคโนโลยีสารสนเทศในปัจจุบัน

แน่นอนว่าเมื่อกระแสของวัฒนธรรมที่ต่างกันเข้ามาปะทะกันย่อมต้องมีทั้งส่วนที่ดูดกัน และผลักกัน ผู้ที่จะรับวัฒนธรรมใหม่ย่อมมองเห็นด้านดีของวัฒนธรรมใหม่มากกว่าด้านลบ ในทำนองกลับกันผู้ที่ปกป้องวัฒนธรรมเก่าย่อมต้องมองเห็นแง่ลบของวัฒนธรรมใหม่เป็นหลัก การเลือกรับวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการที่มีพลวัต มีการคัดสรร มีการปรับตัวหรือแปรรูป และที่สำคัญคือ ต้องใช้เวลา ในปัจจุบันความสะดวกในการสื่อสารทำให้กระแสวัฒนธรรมไหลได้รวดเร็วในยุคโลกาภิวัฒน์ (Globalization) แบบผม แบบเสื้อ ไม่ว่าของฝรั่งหรือของญี่ปุ่นล้วนแต่ถูกถ่ายทอดสู่วัยรุ่นไทยได้อย่างรวดเร็วพอ ๆ กับที่เกิดในแหล่งกำเนิด ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา ระบบการสื่อสารในโลกยุคโลกาภิวัฒน์ล้วนแล้วแต่สร้างมาตรฐานเดียวให้แก่โลกทั้งโลก มาตรฐานเดียวดังกล่าวนี้มีรากเหง้าจากวัฒนธรรมตะวันตกแบบที่สร้างขึ้นมาในช่วง ๑๐๐ ถึง ๒๐๐ ปีที่ผ่านมาทั้งสิ้น วัฒนธรรมที่มีรากฐานพัฒนามาจากสังคมตะวันตกในยุคใหม่นี้ เรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมร่วมสมัยที่มีลักษณะบริโภคนิยม (Consumerism) นั่นคือ บุคคลถูกกระตุ้นด้วยกระบวนการผลิตสินค้าและบริการให้มีความต้องการบริโภคความสะดวกสบายและความล้ำสมัยมากขึ้น ๆ อย่างไม่มีขีดจำกัด วัฒนธรรมบริโภคนิยมจึงสอดรับการการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจโลกในครึ่งหลังของศตวรรษที่ ๒๐ เป็นอย่างดี

๕.๖ สังคมพหุนิยม

สังคมไทยในปลายคริสตศตวรรษที่ ๒๐ มีลักษณะเป็นสังคมพหุนิยมมากขึ้น สังคมพหุนิยม (Pluralism) หมายถึง สังคมที่มีกลุ่มคนและองค์กรที่มีระบบคิดและผลประโยชน์แตกต่างกันอย่างหลากหลาย แต่ดำรงอยู่ด้วยกันได้โดยไม่เป็นปรปักษ์จนถึงกับต้องลุกขึ้นมาฆ่าฟันโค่นล้มกัน

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ กลุ่มชน

ขึ้นนำพยายามปลุกสำนึกเรื่องชาตินิยม ให้เกิดแก่ชนชาวไทยในวงกว้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อรณรงค์ให้เกิดเอกภาพและความสามัคคีในยามที่บ้านเมืองมีศึกสงคราม ภาพของสังคมไทยขณะนั้นเป็นสังคมที่มีความหลากหลายน้อย นอกเหนือจากประชากรส่วนใหญ่ของประเทศที่เป็นเกษตรกรและอยู่อาศัยในชนบทแล้ว กลุ่มชนชั้นนำจำนวนน้อยที่มีการศึกษาสูง คือ กลุ่มบุคคลในระบบราชการ ทั้งทหารและพลเรือน กลุ่มข้าราชการนี้มีบทบาทกว้างขวางในสังคมไทยทั้งในการเมือง การปกครอง การบริหาร และการศึกษา อาชีพข้าราชการ คือ อาชีพที่เป็นอุดมคติที่ชนชาวไทยต้องการให้บุตรหลานของตนได้มีโอกาสเติบโตขึ้นมาเป็น ข้าราชการเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุดที่มีความรู้สูง มีสำนึกเป็นเอกภาพ เป็นผู้นำทางวัฒนธรรม และเป็นผู้มีเกียรติ ข้าราชการเป็นกลุ่มที่ชี้นำสังคมไทยได้อย่างเกือบจะเบ็ดเสร็จเสียจนเป็นที่เรียกขานกันในหมู่นักวิชาการที่ศึกษาสังคมไทยว่า สังคมไทยเป็นสังคมอำมาตยาธิปไตย (Bureaucratic Polity)

ภาพของสังคมไทยที่เป็นสังคมอำมาตยาธิปไตยยังคงดำรงต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อโลกเริ่มก้าวเข้าสู่ยุคสงครามเย็น ซึ่งโลกแบ่งค่ายความขัดแย้งออกเป็นค่ายเสรีประชาธิปไตยที่มีเศรษฐกิจแบบทุนนิยมกับค่ายคอมมิวนิสต์ที่มีเศรษฐกิจแบบวางแผนจากส่วนกลางและรัฐเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ๆ นั้น ประเทศไทยสังกัดอยู่ในค่ายเสรีประชาธิปไตย ในช่วงนี้ภาพของสังคมที่เป็นเอกภาพหนึ่งเดียวเริ่มเปลี่ยนแปลงไป กองกำลังใต้ดินของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเริ่มเป็นตัวแปรที่ปฏิเสธไม่ได้ในวงการเมืองไทย เมื่อสังคมไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นแผนแรกในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ความหลากหลายของกลุ่มคนทั้งในแง่ของอาชีพ การศึกษา และความมั่งคั่งก็เพิ่มตามมา โดยที่ความหลากหลายทางเศรษฐกิจและสังคมนับเป็นพื้นฐานให้กับความหลากหลายของทัศนะและความใฝ่ฝันทางการเมืองด้วย เหตุการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญ ๆ เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖, ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ และเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ ถือเป็นประจักษ์พยานบ่งชี้ว่าถึงเวลาแล้วที่สังคมไทยควรจะมีทัศนะและกฎกติกาการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่หลากหลาย การเป็นคนไทยไม่จำเป็นว่าจะต้องคิดและทำทุกอย่างให้เหมือนกันเสมอไป แม้ขบวนการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและแนวร่วม ซึ่งพุ่งขึ้นสู่ความสำคัญสูงสุดในต้นทศวรรษที่ ๒๕๒๐ จะเริ่มสลายตัวลงไปในราวตอนกลางและปลายทศวรรษเดียวกัน แต่ภาพเวทีสังคมการเมืองไทยก็มิได้มีแต่กลุ่มพลังข้าราชการเท่านั้น ในหมู่ข้าราชการด้วยกันเองเริ่มตระหนักตนว่ากำลังกลายเป็น "คนจนรุ่นใหม่" สังคมการเมืองไทยจึงมิใช่สังคมที่ถูกบงการโดยกลุ่มข้าราชการอีกต่อไป กลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญก็มีอาทิกลุ่มอาชีพนักการเมือง ซึ่งเป็นกลุ่มพลังที่ปฏิเสธไม่ได้ในเวทีการเมืองไทย กลุ่มพลังนิสิตนักศึกษาที่เคยเป็นพลังชี้ขาดการเมืองไทยมาแล้วในกรณี ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ และกลุ่มองค์กรจัดตั้งทางการเมืองแบบมวลชนที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ เป็นต้น ในเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ กลุ่มนักธุรกิจได้ประกาศตนเข้าเป็นตัวแปรหลักที่ปฏิเสธไม่ได้อีกกลุ่มหนึ่งในการเมืองไทย นอกจากกลุ่ม

หลัก ๆ ดังกล่าวแล้ว ในปัจจุบันยังมีองค์กรทางสังคมที่มีการเคลื่อนไหวอย่างอิสระจากอำนาจรัฐ และระบบราชการอีกนับร้อยกลุ่ม เราเรียกกลุ่มเหล่านี้โดยรวม ๆ ว่า กลุ่มเคลื่อนไหวในแนว "ประชาสังคม" (Civil Society) ซึ่งได้แก่กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (เอ็นจีโอ) กลุ่มสมัชชา กลุ่มคนยากจน กลุ่มพิทักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มพิทักษ์สิทธิเด็กและสตรี และอื่น ๆ อีกมากมายที่มีเครือข่ายการดำเนินงานกว้างแคบแตกต่างกันตั้งแต่ในระดับนานาชาติจนถึงในระดับชุมชนหมู่บ้าน พัฒนาการทางด้านสังคมของไทยทุกวันนี้ จึงย่างเข้าสู่ความเป็นสังคมพหุนิยมได้อย่างค่อนข้างชัดเจน กลุ่มอันหลากหลายเหล่านี้จะเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของสังคมไทยร่วมกันในปัจจุบันและอนาคต ในขณะที่รัฐและกลไกของระบบราชการจะถูกบีบให้ต้องปรับลดบทบาทลงอย่างชัดเจนในทุก ๆ ด้านตามลำดับ

๖. การต่างประเทศของไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงปัจจุบัน เป็นช่วงระยะเวลาที่สภาพแวดล้อมโลกอยู่ในช่วงการแข่งขันอำนาจกันระหว่างประเทศมหาอำนาจในทวีปยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก้าวขึ้นสู่อำนาจของฮิตเลอร์ในประเทศเยอรมนี ซึ่งดำเนินนโยบายรุกรานดินแดนของประเทศรอบข้าง อันเป็นสาเหตุนำไปสู่การเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง ต่อมาเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง โลกก็ยังคงอยู่ในสภาพการแข่งขันอำนาจกันระหว่างมหาอำนาจสองฝ่ายคือ ฝ่ายโลกเสรีนำโดยสหรัฐอเมริกา กับฝ่ายโลกคอมมิวนิสต์นำโดยสหภาพโซเวียต ซึ่งนิยมเรียกกันว่า ยุคสงครามเย็น ทำให้ประเทศไทยต้องปรับความสัมพันธ์ที่มีกับต่างประเทศให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมโลกที่เปลี่ยนแปลงไป

ระบอบการปกครองภายในประเทศไทยเองได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน จากระบอบรัฐสภาโดยการนำของคณะราษฎรตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ได้กลายเป็นระบอบเผด็จการทหารของคณะรัฐประหารในยุคสงครามเย็น ซึ่งดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกามาก เพราะต้องการต่อสู้กับการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ทั้งภายในประเทศและภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนกระทั่งภายหลังเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ จึงได้มีการนำระบอบรัฐสภากลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ยังมีการทำรัฐประหารยึดอำนาจในช่วงสั้น ๆ ในบางครั้ง แต่ต้องคืนอำนาจให้กับประชาชนด้วยการปกครองในระบอบรัฐสภาทุกครั้งไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของไทยนี้ส่งผลกระทบต่อการต่างประเทศว่าใครเป็นผู้มีอำนาจกำหนดนโยบาย เพราะในระบอบรัฐสภานั้นรัฐบาลจำเป็นต้องฟังเสียงมติมหาชนด้วย เช่น กรณียับไล่ฐานทัพอเมริกันออกจากประเทศไทย ใน พ.ศ. ๒๕๑๘

สภาพแวดล้อมโลกในระยะต่อมาเป็นช่วงการผ่อนคลายความตึงเครียดในการเผชิญหน้ากันระหว่างสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียต ในระยะนี้เองที่บทบาทของประเทศไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประเทศยากจนได้เริ่มทวีความสำคัญมากขึ้น ประเทศไทยได้ปรับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยฟื้นฟูความสัมพันธ์กับประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนขึ้นมาใหม่ แม้ว่าจะมีความแตกต่างกัน

ทางด้านอุดมการณ์ เพื่อลดการคุกคามจากกองทัพเวียดนามที่ได้บุกยึดกัมพูชาจนมาประชิดกับชายแดนไทย ซึ่งรัฐบาลไทยได้ใช้สมาคมอาเซียนเพื่อเรียกร้องเสียงสนับสนุนจากประเทศอื่น ๆ ในองค์การสหประชาชาติ

จนถึงยุคปัจจุบันที่สภาพแวดล้อมโลกอยู่ในยุคหลังสงครามเย็น หรือยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งความขัดแย้งระหว่างอุดมการณ์ทางการเมืองของฝ่ายโลกเสรีและฝ่ายโลกคอมมิวนิสต์ได้สิ้นสุดลง ปัจจัยในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุคนี้จึงกลายเป็นเรื่องของความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ โดยที่ประเทศไทยได้ปรับความสัมพันธ์กับต่างประเทศเพื่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก ในขณะที่การปกครองภายในประเทศไทยเองก็ได้ปรับตัวมาสู่ระบอบรัฐสภาที่ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้นภายหลังจากเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ อันนำไปสู่การใช้รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันที่ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น

๖.๑ นโยบายต่างประเทศของไทยตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ - สงครามโลกครั้งที่ ๒

จุดเน้นของนโยบายต่างประเทศไทย ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นรัฐบาลสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่ที่การรักษาเอกราชของไทยไว้จากการล่าอาณานิคมของชาติมหาอำนาจในทวีปยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝรั่งเศสกับอังกฤษซึ่งมีอิทธิพลมากในแถบคาบสมุทรอินโดจีนเป็นสำคัญ แต่ต่อมาเมื่อแรงกดดันจากการล่าอาณานิคมเริ่มลดลง แนวทางของนโยบายต่างประเทศของไทยจึงมุ่งสู่ความเสมอภาคกับนานาประเทศ ซึ่งไทยยังถูกผูกมัดด้วยสนธิสัญญาที่ให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตทางด้านศุลกากรและการศาลกับต่างประเทศอยู่ รัฐบาลไทยตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๕ จึงมุ่งปรับปรุงระบบกฎหมายและการศาลไทยให้สอดคล้องกับมาตรฐานของนานาชาติ เพื่อขอแก้ไขยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศ และแม้ว่าการปรับปรุงระบบกฎหมายและการศาลของไทยจะมีความก้าวหน้ามาโดยลำดับ แต่เนื่องจากยังไม่แล้วเสร็จ ดังนั้นจึงเพิ่งจะสามารถแก้ไขระบบกฎหมายทั้งหมดตามมาตรฐานของนานาชาติในเวลานั้นได้สำเร็จเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว นโยบายต่างประเทศของคณะราษฎรก็ยังดำเนินตามแนวทางเดิมคือ การพยายามรักษาความเสมอภาคกับนานาประเทศให้ได้ ซึ่งนับว่าสามารถประสบความสำเร็จได้ในเวลาอันรวดเร็ว จนทำให้ประเทศไทยสามารถยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับต่างประเทศได้ทั้งหมด ดังนั้นประเทศไทยจึงมีฐานะทัดเทียมกับประเทศเอกราชอื่น ๆ ได้ ในที่สุด รัฐบาลต่อมาที่มี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ใช้นโยบายต่างประเทศที่แสดงว่าประเทศไทยมีความเสมอภาคกับนานาประเทศแล้ว นโยบายเรื่องหนึ่งคือ การเรียกร้องดินแดนอินโดจีนคืนจากฝรั่งเศส โดยที่ในช่วงเวลานั้นได้เกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้นในทวีปยุโรปแล้วส่วนในทวีปเอเชียนั้นญี่ปุ่นได้เข้ามายึดครองดินแดนอินโดจีนของฝรั่งเศสไว้ได้ในภาวะจำยอมของฝรั่งเศสที่ถูกเยอรมนีรุกรานอยู่ในทวีปยุโรป ดังนั้นรัฐบาลไทยในเวลานั้นโดยการนำของ จอมพล ป. พิบูลสงครามจึงขอให้

อนุสาวรีย์เยาวชนทหาร สะพานท่านางสังข์ อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร เพื่อระลึกถึงวีรกรรมของเยาวชนในวันที่ญี่ปุ่นบุกไทย ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔

ฝรั่งเศสคืนดินแดนอินโดจีนที่ได้ไปจากประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ฝรั่งเศสปฏิเสธจึงนำไปสู่สงครามระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในที่สุดได้มีการเจรจายุติสงครามต่อกันโดยไทยได้ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงบางส่วนกลับคืนมาอีกครั้ง

แม้ว่าประเทศไทยจะเรียกร้องดินแดนอินโดจีนกลับคืนจากฝรั่งเศสเป็นผลสำเร็จก็ตาม แต่จุดยืนของไทยในความขัดแย้งระหว่างประเทศมหาอำนาจค่ายสัมพันธมิตร (อังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย) กับฝ่ายอักษะ (เยอรมนี อิตาลี ญี่ปุ่น) คือการรักษาความเป็นกลาง อย่างไรก็ตามจุดยืนความเป็นกลางนี้ต้องสิ้นสุดลงเมื่อญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทย อันเป็นผลให้ความสัมพันธ์กับต่างประเทศของไทยต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยประเทศไทยได้เข้าร่วมกับประเทศฝ่ายอักษะมากขึ้น จนกระทั่งรัฐบาลไทยได้ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร อันทำให้ประเทศไทยเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่สองโดยอยู่ฝ่ายประเทศอักษะ แต่คนไทยอีกกลุ่มหนึ่งไม่เห็นด้วยกับการที่รัฐบาลไทยประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร จึงรวมกลุ่มกันเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรต่อต้านการเป็นพันธมิตรของประเทศไทยกับญี่ปุ่นโดยใช้ชื่อว่า กลุ่มเสรีไทย

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศของไทยในช่วงนี้จึงมีอยู่สองแนวทาง กล่าวคือฝ่ายรัฐบาลได้ร่วมกับประเทศญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งนี้ โดยกองทัพไทยขึ้นไปร่วมรบถึงดินแดนเชียงตุงด้วย แต่อีกฝ่ายหนึ่งคือกลุ่มเสรีไทยเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร เพราะไม่เห็นด้วยกับการที่ประเทศไทยเข้าร่วมสงคราม เนื่องจากเชื่อว่าผลประโยชน์ของประเทศไทยน่าจะอยู่ที่การดำเนินนโยบายรักษาความเป็นกลางมากกว่า ดังนั้นหากประเทศไทยเข้าร่วมสงคราม และญี่ปุ่นแพ้สงครามในครั้งนี้ ย่อมจะทำให้ประเทศไทยต้องตกอยู่ในฐานะของประเทศผู้แพ้สงครามตามญี่ปุ่นไป เหตุนี้เองทำให้กลุ่มเสรีไทยภายในประเทศไทยและภายนอกประเทศโดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกาจึงตกลงใจทำการต่อต้านกองทัพญี่ปุ่น

ความพยายามของกลุ่มเสรีไทยทำให้ประเทศไทยไม่ต้องตกอยู่ในฐานะของประเทศผู้แพ้สงคราม แม้ว่าจะต้องชดเชยความเสียหายให้กับประเทศอังกฤษซึ่งได้รับความเสียหายจากการที่ประเทศไทยเข้าร่วมสงครามกับญี่ปุ่นมากที่สุด แต่ด้วยความสนับสนุนของสหรัฐอเมริกาจึงมีส่วนทำให้ประเทศไทยได้รับความเสมอภาคทัดเทียมกับประเทศผู้ชนะสงครามโดยเร็ว และต่อมาสามารถสมัครเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติได้ในขณะที่ผลกระทบจากการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้ความนิยมในตัวผู้นำจากคณะราษฎรสายทหารกลับเสื่อมความนิยมลง โดยเฉพาะอดีตนายกรัฐมนตรีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นผู้ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร แต่ในทางตรงกันข้าม ผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือนกลับได้รับความนิยมมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในกลุ่มเสรีไทยภายในประเทศ

๖.๒ นโยบายต่างประเทศของไทยสมัยสงครามเย็น

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ยุคสงครามเย็น โดยมีมหาอำนาจสองขั้วคือ สหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำประเทศโลกเสรี กับสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำประเทศโลกคอมมิวนิสต์ เมื่อประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนได้ทำการปฏิวัติคอมมิวนิสต์สำเร็จจึงประกาศ

นโยบายสนับสนุนการปฏิวัติคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และได้ให้การสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งคุกคามประเทศไทยเป็นอย่างมาก ดังนั้นเมื่อเกิดสงครามเกาหลี ประเทศไทยจึงได้ให้การสนับสนุนสหประชาชาติโดยการส่งกองทหารไปร่วมรบกับประเทศเกาหลีใต้ และต่อจากนั้นก็ได้ให้การสนับสนุนฝ่ายโลกเสรีภายใต้การนำของสหรัฐอเมริกาในสงครามเวียดนาม ซึ่งนับเป็นการละทิ้งจุดยืนความเป็นกลางในความสัมพันธ์กับต่างประเทศที่เคยยึดมั่น

ต่อมาการปกครองภายในประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงจากรัฐบาลผู้นำสายพลเรือนของคณะราษฎรกลายเป็นรัฐบาลของคณะรัฐประหาร โดยมี จอมพล ป. พิบูลสงครามกลับมาเป็นผู้นำอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งทำให้แนวทางการปราบปรามคอมมิวนิสต์ภายในประเทศมีความเด็ดขาดมากขึ้นกว่าเดิม และต่อมาจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำการปกครองเป็นระบอบเผด็จการทหารที่มีความสัมพันธ์กับประเทศสหรัฐอเมริกาอย่างใกล้ชิด แล้วทำการปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง ซึ่งในเวลาต่อมาได้ขยายตัวเป็นการสู้รบระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

การที่ประเทศไทยเลือกละทิ้งจุดยืนความเป็นกลางมาเป็นการเลือกขั้วฝ่ายโลกเสรี ก็เพราะประเทศไทยถูกคุกคามจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนและสหภาพโซเวียต ดังนั้นประเทศไทยจึงได้มาเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกาในยุคสงครามเย็น แต่ต่อมาเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอีกครั้งหนึ่งโดยสาธารณรัฐประชาชนจีนเกิดความขัดแย้งกับสหภาพโซเวียตจนกระทั่งมีการปะทะกันบริเวณพรมแดนของทั้งสองประเทศ ทำให้สาธารณรัฐประชาชนจีนได้หันไปรื้อฟื้นความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ในขณะที่สหรัฐอเมริกาได้ถอนทหารออกจากอินโดจีน ภายหลังจากนั้นไม่นานก็เกิดการปฏิวัติคอมมิวนิสต์ในประเทศเวียดนาม ลาว และกัมพูชา ขึ้น

ความขัดแย้งกันระหว่างประเทศคอมมิวนิสต์ด้วยกันเองเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ไทยหันไปปรับปรุงความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีน เพราะเมื่อเวียดนามส่งด้วยความสนับสนุนของสหภาพโซเวียตส่งกองทัพบุกยึดประเทศกัมพูชาได้สำเร็จ ทำให้สาธารณรัฐประชาชนจีนไม่พอใจเวียดนามมาก เนื่องจากรัฐบาลคอมมิวนิสต์ของกัมพูชาในเวลานั้นได้รับการสนับสนุนจากสาธารณรัฐประชาชนจีนอยู่ ดังนั้นสาธารณรัฐประชาชนจีนจึงทำสงครามสั่งสอนเวียดนามที่บริเวณพรมแดนของทั้งสองประเทศ ประเทศไทยซึ่งรู้สึกถึงการคุกคาม จากกองทัพเวียดนามในกัมพูชาจึงได้รื้อฟื้นความสัมพันธ์ทางการทูตกับสาธารณรัฐประชาชนจีนขึ้นมาใหม่เพื่อถ่วงดุลกับการคุกคามจากประเทศเวียดนาม

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยในยุคนี้จึงมีความยืดหยุ่นมากขึ้น โดยประเทศไทยหันไปร่วมมือกับประเทศคอมมิวนิสต์ประเทศหนึ่งคือสาธารณรัฐประชาชนจีน เพื่อถ่วงดุลกับประเทศคอมมิวนิสต์อีกประเทศหนึ่งคือเวียดนามซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสหภาพโซเวียตอีกต่อหนึ่ง ทั้งนี้เพราะสหรัฐอเมริกาได้ถอนทหารออกจากอินโดจีนไปแล้ว ประเทศไทยจึงต้องปรับตัวเพื่อการรักษาเอกราชของ

ประเทศไว้จากการรุกรานของเวียดนาม

ในอีกด้านหนึ่งประเทศไทยได้หันไปใช้สมาคมอาเซียนเพื่อเรียกร้องในสหประชาชาติให้รับรองฐานะของเขมรสามฝ่ายซึ่งต่อต้านเวียดนามว่าเป็นตัวแทนที่ชอบธรรมของประเทศกัมพูชาในเวทีสหประชาชาติ ในขณะที่ปฏิเสธฐานะของรัฐบาลที่ปกครองประเทศกัมพูชาอยู่ เนื่องจากเห็นว่าได้รับการสนับสนุนจากเวียดนาม การดำเนินนโยบายต่างประเทศของสมาคมอาเซียนในเรื่องนี้นับว่าประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี เพราะไทยได้รับเสียงสนับสนุนจากนานาประเทศเป็นจำนวนมากและรัฐบาลกัมพูชาของเวียดนามในประชาคมโลก ในขณะที่ประเทศไทยได้ปรับความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาอีกครั้งหนึ่ง โดยรื้อฟื้นการซ้อมรบกับสหรัฐอเมริกาภายใต้รหัสคอบร้าโกลด์ รวมทั้งได้รับการสนับสนุนทางอาวุธจากสาธารณรัฐประชาชนจีนอีกด้วย

ความเปลี่ยนแปลงประการหนึ่งในความสัมพันธ์กับต่างประเทศของไทยคือ กระแสมิติมหาชนได้เริ่มเข้ามามีความสำคัญมากขึ้นในการกำหนดนโยบายต่างประเทศของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายหลังเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ เมื่อผู้นำรัฐบาลคือ จอมพลถนอม กิตติขจร ต้องเดินทางไปต่างประเทศ ในขณะที่ภายในประเทศได้มีการจัดการเลือกตั้งขึ้นอีกครั้งหนึ่งในระบอบรัฐสภา ในช่วงนี้เป็นช่วงที่สหรัฐอเมริกาเริ่มถอนทหารออกจากอินโดจีน ในขณะเดียวกันได้มีการเดินขบวนเรียกร้องให้มีการขับไล่ฐานทัพสหรัฐอเมริกาออกไปจากประเทศไทย ซึ่งประสบผลสำเร็จในที่สุด

ภายหลังเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ กลุ่มผู้นำทหารรุ่นใหม่ซึ่งมีบทบาทสำคัญทำให้ประเทศไทยได้เปรียบในการสู้รบกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยคือกลุ่มทหารประชาธิปไตย โดยได้หันมาใช้นโยบายการเมืองนำหน้าการทหาร ในขณะที่สนับสนุนการเมืองในระบอบรัฐสภาด้วย ในสมัยนั้นมีผู้นำทางการเมืองและการทหารที่ประสบความสำเร็จคือ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี และมี พล.อ.อ. สิทธิ เศวตศิลา เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศโดยได้ใช้สมาคมอาเซียนดำเนินงานทางการทูตในองค์การสหประชาชาติเพื่อโดดเดี่ยวรัฐบาลกัมพูชาที่รับการสนับสนุนจากประเทศเวียดนามได้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี

จุดเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับต่างประเทศของไทยอีกครั้งหนึ่งเกิดขึ้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำทางการเมืองคนใหม่ ซึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากกว่าความมั่นคงทางการเมือง พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ โดยการสนับสนุนจากทีมที่ปรึกษาบ้านพิษณุโลก ได้ริเริ่มนโยบายแปรสนามรบเป็นสนามการค้าขึ้นมา การดำเนินนโยบายต่างประเทศใหม่ในลักษณะที่เป็นนโยบายของนายกรัฐมนตรีมากกว่าจะเป็นนโยบายของรัฐบาลดังกล่าว พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เริ่มติดต่อกับรัฐบาล ฝ่ายเฮงสัมริน ที่ได้รับการสนับสนุนจากเวียดนาม ทั้งนี้เพื่อขยายการค้าของประเทศไทยในภูมิภาคอินโดจีน โดยที่แนวนโยบายของกระทรวงการต่างประเทศไทย และอาเซียนในขณะนั้นยังคงดำเนินแนวทางเดิมอยู่คือไม่รับรองรัฐบาลเฮงสัมริน

สภาพแวดล้อมโลกในช่วงเวลานั้นเป็นช่วงที่มีการผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตเป็นอย่างมาก โดยผู้นำสหภาพโซเวียตคือ มิคาอิล กอร์บาชอฟ เป็นผู้ริเริ่มขึ้น ซึ่งในที่สุดสามารถนำไปสู่การยุติสงครามเย็นลงได้ หลังจากลัทธิคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออกล่มสลาย ในขณะที่สาธารณรัฐประชาชนจีนได้ใช้นโยบายสี่ทันสมัยเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศจีนในเขตเศรษฐกิจพิเศษตามกลไกตลาดเสรีอยู่ด้วย ดังนั้นบรรยากาศของความขัดแย้งทางอุดมการณ์การเมืองจึงลดความสำคัญลง ในขณะที่เรื่องเศรษฐกิจกลับมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศยุคปัจจุบัน สหภาพโซเวียตก็ได้ยุติการสนับสนุนทางการทหารแก่ประเทศเวียดนาม ซึ่งทำให้เวียดนามถอนทหารออกจากกัมพูชาในเวลาต่อมา ดังนั้นอินโดจีนจึงกลายเป็นตลาดแห่งใหม่ที่นานาประเทศสนใจแข่งขันกันเข้าไปค้าขายและลงทุน

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศของไทยในยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคหลังสงครามเย็นหรือยุคโลกาภิวัตน์ ได้หันเข้าสู่ยุคการทูตนำการค้า โดยประเทศไทยได้ใช้สมาคมอาเซียนในการต่อรองทางการค้ากับประเทศคู่ค้าสำคัญต่าง ๆ อาทิเช่น สหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป และประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น นอกจากนี้ประเทศไทยยังได้เข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิกในองค์การการค้าโลก และกลุ่มความร่วมมือทางเศรษฐกิจอื่น ๆ โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศภูมิภาคผ่านเขตเสรีทางการค้าแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (AFTA) ในขณะที่บทบาทใหม่ในความสัมพันธ์กับต่างประเทศทางด้านการเมืองของประเทศไทยคือ การสนับสนุนการดำเนินงานของสหประชาชาติ โดยเฉพาะในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ เริ่มต้นตั้งแต่การส่งกองทหารเข้าไปช่วยเหลือประเทศกัมพูชาถอนกับระเบิดในขณะที่สหประชาชาติกำลังดำเนินการจัดการเลือกตั้งในประเทศกัมพูชาขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๓๖ จนกระทั่งครั้งล่าสุดเมื่อส่งกองทัพไปช่วยรักษาความสงบเรียบร้อยในติมอร์ตะวันออกใน พ.ศ. ๒๕๔๒

เหรียญ Award of Friendship ของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา

นายปรีดี พนมยงค์รับมอบเหรียญMedal of Freedom จากรัฐบาลสหรัฐอเมริกา

๗. ลำดับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยยุคประชาธิปไตย

วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕	คณะราษฎรปฏิวัติเปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย
วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๗๕ (ชั่วคราว)
วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๗๕ (๑๐ ธันวาคม)
วันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖	พ.อ. พระยาพหลฯ ทำการรัฐประหาร เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖
วันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖	"กบฏบวรเดช" โดยพระองค์เจ้าบวรเดชฯ
วันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๘	"กบฏนายสิบ"
พ.ศ. ๒๔๘๐	การยกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับนานาประเทศ
วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓	กติกาสัญญาไม่รุกรานระหว่างไทยกับอังกฤษและฝรั่งเศส ณ วังสวนกุหลาบ กรุงเทพฯ
วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓	กติกาสัญญาไม่รุกรานระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ณ กรุงโตเกียว
วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๓	สงครามอินโดจีน ระหว่างไทย-ฝรั่งเศส
วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔	ญี่ปุ่นขอสิทธิเดินทัพผ่านประเทศไทยไปพม่าและมลายู
วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕	รัฐบาลไทยประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร
สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๖	สนธิสัญญาไทย-ญี่ปุ่น โดยญี่ปุ่นมอบดินแดนเชียงตุงและรัฐมลายู ๔ รัฐทางใต้ ซึ่งอยู่ในการปกครองของอังกฤษให้แก่ไทย
วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙	ความตกลงสมบูรณ์แบบเพื่อเลิกสถานภาพสงครามระหว่างประเทศไทยกับบริเตนใหญ่และอินเดีย
วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๙	รัฐธรรมนูญฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๘๙
วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐	พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ ทำการรัฐประหาร

วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๙๐
วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๑	"กบฏเสนาธิการ" โดย พล.ต.สมบูรณ์ ศรานุชิต
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒	"กบฏวังหลวง" โดย นายปรีดี พนมยงค์
วันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๒	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๙๒
วันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔	"กบฏแมนฮัตตัน" โดย น.อ.อานนท์ ปุณฑริกภา
วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๔	จอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำการรัฐประหาร
วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๕	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๖ (แก้ไขเพิ่มเติมจาก พ.ศ. ๒๔๗๕)
พ.ศ. ๒๔๙๗	ไทยเป็นสมาชิกกองทุนการเงินระหว่างประเทศ จัดตั้งองค์การสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ส.ป.อ. หรือ SEATO) เพื่อร่วมมือกันต่อต้านการรุกรานของคอมมิวนิสต์
วันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐	จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการรัฐประหาร
วันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑	จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปฏิวัติ
วันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๒	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๐๒
พ.ศ. ๒๕๐๔ – พ.ศ. ๒๕๐๙	แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑
วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕	แถลงการณ์ร่วมรัสต์ – คอมันตร์ ซึ่งมีสาระสำคัญ คือ รัฐบาลไทยยอมให้สหรัฐอเมริกาตั้งฐานทัพในประเทศไทย และสหรัฐอเมริกาได้ส่งทหารเข้ามาประจำในประเทศไทย ๕๐,๐๐๐ คน
วันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๘ พ.ศ. ๒๕๑๑
วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๔	จอมพลถนอม กิตติขจร ปฏิวัติ
วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๑๕

วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖	เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม
วันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๗	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๕๑๗
วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๘	รัฐบาลชุด ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับสาธารณรัฐประชาชนจีน
พ.ศ. ๒๕๑๙	ก่อตั้งสมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือสมาคมอาเซียน (ASEAN)
วันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙	พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่ ปฏิรูป เมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙
วันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๕๑๙
วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๐	"กบฏ ๒๖ มีนาคม" โดย พลเอกฉลาด หิรัญศิริ
วันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๐	พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่ ปฏิวัติ
วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๒๐
วันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๑	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๑๓ พ.ศ. ๒๕๒๑
วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๔	"กบฏ ๑ เมษา" โดย พลเอกสัณห์ จิตรปฏิมา
วันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๘	"กบฏ ๙ กันยา"
วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๔	คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คณะ รสช.) ทำการยึดอำนาจ
พ.ศ. ๒๕๓๔	รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๑๔ พ.ศ. ๒๕๓๔
พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕	เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ
สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๐	วิกฤตเศรษฐกิจในประเทศไทยและขอรับความช่วยเหลือจากกองทุน IMF
ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๐	รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน

บรรณานุกรม

กนกวลี ชูชัยยะ. "พัฒนาการของกลุ่มทหารอาชีพไทย ตั้งแต่ ๒๔๗๕-๒๕๒๔" วิทยานิพนธ์ สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

เชียน ธีระวิทย์. "ปัญหาและแนวโน้มของนโยบายต่างประเทศของไทย". สังคมศาสตร์ปริทัศน์. **ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑, มิถุนายน-สิงคม ๒๕๒๙**.

คณิณ บุญสุวรรณ. **ประวัติรัฐธรรมนูญไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์ภูมิปัญญา จำกัด, ๒๕๔๒.

เจฏิกา เอกแสงศรี. "ความเห็นห่างทางการเมืองของคนกรุงเทพมหานคร : ศึกษากรณีการบริหารราชการของรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ระหว่างมีนาคม ๒๕๓๖-มีนาคม ๒๕๓๘" ปริญญาโทรัฐศาสตร์มหาบัณฑิต, ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๙.

ฉันทิมา อ่องสุรักษ์ (บ.ก.). **นโยบายต่างประเทศไทยบนทางแพร่ง**. โครงการดิเรก ชัยนามเมโมเรียลเล็กเชอร์ ซีรีส์, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๓๓.

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล. **ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.

_____. **ประชาธิปไตยแบบไทย : ความคิดทางการเมืองของทหารไทย ๒๕๐๙-๒๕๒๙**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓.

ชวนะ ไตรมาส. "ความขัดแย้งที่เกิดจากรัฐธรรมนูญปี ๒๕๒๑ : แนวโน้มในการทำให้รัฐธรรมนูญเป็นสถาบัน" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาการปกครอง, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

ชัยยุทธ ปัญญสวัสดิ์สุทธิ์, บก. **เจาะมาตรการแก้วิกฤตเศรษฐกิจ : มุมมองคณะกรรมาธิการวิสามัญฯ วุฒิสภา**. กรุงเทพฯ : ร่วมด้วยช่วยกัน, ๒๕๔๓.

ชัยวัฒน์ สถาอานนท์, บก. **จินตนาการสู่ปี ๒๐๐๐ : นวกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา?**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๓๙.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ(บรรณาธิการ). **จอมพลป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

ชาญวุฒิ วัชรพุกต์, พ.ต.ท. "ประชาธิปไตยแบบไทย : การศึกษาเกี่ยวกับการนำแนวคิดและกลไกประชาธิปไตยมาใช้ในประเทศไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกสาขาการปกครอง, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์วิทยาลัย, ๒๕๒๖.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, "พัฒนาการของระบบเศรษฐกิจการเมืองไทยหลังสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง", และ "เศรษฐกิจกับการเมืองไทย", **เศรษฐกิจกับการเมืองไทย**, นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๐, หน้า ๑๒๑-๑๘๗.

ตระกูล มีชัย. "ชนชั้นนำทางธุรกิจกับการเมืองไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีการเข้ามามีบทบาททางการเมืองโดยตรง", วิทยานิพนธ์สาขาการปกครอง, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖.

ธีรพล สุคันธวิท."การขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของนายชวน หลีกภัย" วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตร์ มหาบัณฑิต, ภาควิชาการปกครอง, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

นพพร เรืองสกุล, "การขยายตัวทางเศรษฐกิจตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ จนถึงปัจจุบัน" **สังคมศึกษา (ประวัติศาสตร์ไทย สำหรับครู)**, นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙, หน้า ๗๓๓-๘๓๑

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ยุคสมัยไม่เชื่ออย่าลบหลู่**. กรุงเทพฯ : แพรวสำนักพิมพ์,๒๕๔๑.

นิสิต จันทรสมวงศ์. "บทบาทของกองทัพไทยในการต่อสู้เพื่อเอาชัยชนะคอมมิวนิสต์ตามนโยบายได้ร่มเย็นของกองทัพบก ภาคที่ ๔" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. **การสร้างธรรมาภิบาล (Good Governance) ในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : วิญญูชน, ๒๕๔๒.

บุญเรือง เนียมทอม. **เอกสารนิเทศการศึกษา อ.๒๐๙**, กรุงเทพมหานคร : การฝึกหัดครู,๒๕๒๒.

ประสาท เปอรุณ. "ทัศนคติทางการเมืองของทหารต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยของไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีนายทหารระดับพันเอกของกองทัพบกที่เข้ารับการศึกษาในวิทยาลัยกองทัพบก หลักสูตรชุดที่ ๒๘ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๒๖", วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการปกครอง, คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.

พยนต์ อัศวพิชยนต์. "มูลเหตุของเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖" สาขาการปกครอง, วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พรภิรมณ์ เชียงกูล. "ฐานะทางประวัติศาสตร์ของรัฐประหาร ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๔" ได้รับเงินอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัย มก. ๒๕๓๗.

_____ ."แนวคิดทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของกลุ่มผู้นำทางทหารของไทยตั้งแต่เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ถึงรัฐประหาร ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๔" ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัย มก. ๒๕๓๖.

_____. "ประวัติศาสตร์ไทย สมัยใหม่ เล่ม ๑, กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

_____. "รัฐบาลนายชวน หลีกภัย (๒๕๓๕-๒๕๓๗) : ศึกษาในมิติทางประวัติศาสตร์" ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัย มก. ๒๕๔๑.

_____. "รัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา (๒๕๓๘-๓๙) : วิเคราะห์ในมิติทางประวัติศาสตร์" ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัย มก. ๒๕๔๓.

_____. "รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (๒๕๓๑-๒๕๓๔) : วิเคราะห์ในมิติทางประวัติศาสตร์" ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัย มก. ๒๕๔๒.

_____. "รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (๒๕๒๓-๒๕๓๑) : วิเคราะห์ในมิติทางประวัติศาสตร์" ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัย มก. ๒๕๔๐.

_____. "เหตุการณ์พฤษภามิฬ : วิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์" ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัย มก. ๒๕๓๘.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว. ข่าวสารการเมืองของคนไทย, รายงานการวิจัยเสนอต่อคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๓.

พิทยา ว่องกุล, (บ.ก.). วิกฤตเอเชีย. กรุงเทพฯ : โครงการวิถีทรรศน์, ๒๕๔๑.

_____, (บ.ก.). ธรรมรัฐ : จุดเปลี่ยนประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โครงการวิถีทรรศน์, ๒๕๔๑.

พิศาล มูลศาสตร์สาทร. "การสร้างความมั่นคงในหมู่บ้าน" เอกสารวิจัยส่วนบุคคล วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๒๓.

พีระศักดิ์ จันทวรินทร์. "บทบาททางการเมืองของวุฒิสภา : ศึกษาเฉพาะกรณี วุฒิสภาไทยชุดที่ ๖ (๒๒ เมษายน ๒๕๒๒-๑๘ มีนาคม ๒๕๒๖)" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.

มณี ขำคมนิกร. พล.ต. "ทหารกับการเมือง", เอกสารวิจัยส่วนบุคคล, วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่น ๑๘ (๒๕๑๘-๑๙).

มานิตย์ นวลละออ. **การเมืองไทยยุคสัญลักษณรัฐไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งเรืองรัตน์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๐.

ยุพร แสงทักษิณ (บรรณาธิการ). ไทยศึกษา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. วิกฤติการณ์การเงินและเศรษฐกิจการเงินไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คนไฟ, ๒๕๔๒.

_____. อนิจลักษณะของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๘.

วิทวัส รัชตนันท์. พ.ท. "ทัศนคติของทหารต่อสาเหตุของการรัฐประหาร : ศึกษาเฉพาะกรณีนายทหารนักเรียน ร.ร.เสนาธิการทหารบก หลักสูตรหลักประจำชุดที่ ๖๐" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, สาขาการปกครอง, คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๙.

วิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน. "วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย : การศึกษาเฉพาะกรณี นักศึกษาระดับปริญญา ของสถาบันบัณฑิตพัฒนาบริหารศาสตร์", วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาการปกครอง, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

สมเกียรติ วันทะนะ. นโยบายสังคมสำหรับประเทศไทย. กรุงเทพฯ : The Thailand Development Research Institute Foundation, ๒๕๓๖.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่แปด พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๔. กรุงเทพฯ : เม็ดทรายพริ้นติ้ง, ๒๕๓๙.

สุขุม นวลสกุล และ วิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ. **การเมืองและการปกครองไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๕.

สุโขทัยธรรมาธิราช, มหาวิทยาลัย. ไทยกับการปรับประเทศให้ทันสมัย หน่วยที่ ๑๐-๑๕. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔.

_____. ปัญหาพัฒนาการทางการเมืองไทยหน่วยที่ ๑-๑๕. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๐.

_____. เศรษฐกิจกับการเมืองไทย หน่วยที่ ๑-๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๒๘.

_____. สังคมไทย หน่วยที่ ๕-๑๐. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓.

สุณัย ผาสุก. นโยบายต่างประเทศของไทย : ศึกษากระบวนการกำหนดนโยบายของรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ต่อปัญหากัมพูชา (๔ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๘๘ ถึง ๒๓ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๙๑), สถาบันเอเชียศึกษา, ตุลาคม ๒๕๔๐.

เสน่ห์ จามริก. **การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

อนุชาติ พวงสำลี, บก. **พลเมืองไทย ณ จุดเปลี่ยนศตวรรษ**. กรุงเทพฯ : สถาบันการเรียนรู้ และพัฒนาประชาสังคม, ๒๕๔๓.

อรทัย อาจฉ่ำ, บก. ประชากรไทย ๖๐ ล้านคน : สถานการณ์นโยบายและมิติด้านการพัฒนา. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

อัมมาร สยามวาลา, "เศรษฐกิจไทย : ๕๐ ปีของการขยายตัว" ใน ความรู้นั้นสำคัญยิ่งใหญ่. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๐.

คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ
ที่ วก. 106/2543
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำคู่มือครู เรื่อง การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน
ประวัติศาสตร์ ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา

ด้วยกระทรวงศึกษาธิการมีนโยบายที่จะพัฒนาการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ในระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา เพื่อให้ครูผู้สอนมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ตามกระบวนการทางประวัติศาสตร์และให้สอดคล้องกับหลักสูตรประวัติศาสตร์ที่ได้ปรับปรุง กระทรวงศึกษาธิการจึงแต่งตั้งคณะกรรมการ ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการดังต่อไปนี้

1. อธิบดีกรมวิชาการ		ที่ปรึกษา
2. รองอธิบดีกรมวิชาการ (นายสาโรช วัฒนสโรช)		ที่ปรึกษา
3. ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหลักสูตร		ที่ปรึกษา
4. ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหนังสือ		ที่ปรึกษา
5. นายประเสริฐ	ณ นคร	ประธาน
6. นางปิยนาถ	บุนนาค	รองประธาน
7. นายวินัย	พงศ์ศรีเพียร	รองประธาน
8. นายศรีศักร	วัลลิโภดม	กรรมการ
9. นางพวงเพชร	สุรัตนกวีกุล	กรรมการ
10. นางสาววงเดือน	นาราสัจจ์	กรรมการ
11. นางสาวชมพูนุท	นาคีรักษ์	กรรมการ
12. นางสาวสุกัญญา	บำรุงสุข	กรรมการ
13. นางสาวศุภรัตน์	เลิศพาณิชยกุล	กรรมการ
14. นายณรงค์	พ่วงพิศ	กรรมการ
15. นายวุฒิชัย	มูลศิลป์	กรรมการ
16. นางพรภิรมณ์	เชียงกูล	กรรมการ
17. นางสาวจิตรลดา	ศิริรัตน์	กรรมการ
18. นายมานิตย์	นวลละออ	กรรมการ
19. นางเชาวลี	จงประเสริฐ	กรรมการ
20. นางสาวศุภาณัฐ	หงษ์ทองคำ	กรรมการ
21. นางปริศนา	ตรีทอง	กรรมการ

22.	นางสาวละอองทอง	อัมรินทร์รัตน์	กรรมการ
23.	นายกฤตนัยน์	สามะพุทธิ	กรรมการ
24.	นายสมเกียรติ	วันทะนะ	กรรมการ
25.	นางยุพร	แสงทักษิณ	กรรมการ
26.	นางสาวอุษณีย์	ธงไชย	กรรมการ
27.	นางสาวอัญชลี	สุสายัณห์	กรรมการ
28.	นายสุธาชัย	ยิ้มประเสริฐ	กรรมการ
29.	นางสาวยุรารัตน์	พันธุ์ยุรา	กรรมการ
30.	นางปนัดดา	มีสมบัติงาม	กรรมการ
31.	นางสาวจิราภรณ์	สถาปนะวรรธนะ	กรรมการ
32.	นางสาวศิรินันท์	บุญศิริ	กรรมการ
33.	นายสินชัย	กระบวนแสง	กรรมการ
34.	นางประไพพรรณ	โกศัยสุนทร	กรรมการ
35.	นางศิญาภรณ์	สุขพยัคฆ์	กรรมการ
36.	นางวันเพ็ญ	สุทธากาศ	กรรมการ
37.	นายไพบูลย์	แจ่มพงษ์	กรรมการ
38.	นางระวิวรรณ	ภาคพรต	กรรมการและเลขานุการ
39.	นางสาวระเบียบ	กิติมากุลนรเดช	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
40.	นายดวงชัย	ผลชีวิน	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
41.	นายสว่าง	วงค์ฟ้าเลื่อน	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะกรรมการดังกล่าวมีหน้าที่กำหนดวางแผนงานการจัดทำต้นฉบับ ยกร่างโครงสร้าง ดำเนินการเรียบเรียงต้นฉบับคู่มือครู เรื่อง การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา และตรวจพิจารณาให้ความเห็นชอบต้นฉบับให้สอดคล้องกับโครงสร้างที่กำหนด มีเนื้อหาสาระถูกต้องตามหลักวิชา เหมาะสมที่จะใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ตามหลักสูตรได้ ทั้งนี้ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการให้รางวัลหรือค่าตอบแทนผู้จัดทำหลักสูตร หนังสือ หรือคู่มือที่ใช้ในการเรียนการสอน พ.ศ. ๒๕๒๗ และตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการตรวจและพิจารณาหนังสือหรือคู่มือที่ใช้ในการเรียนการสอนพ.ศ. ๒๕๒๔

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๓

(นายทองคูณ หงส์พันธุ์)
รองปลัดกระทรวง ปฏิบัติราชการแทน
ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

แนะนำคณะกรรมการและผู้เขียน

คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์
เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร

ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร
นายกราชบัณฑิตยสถาน
ราชบัณฑิตยสถาน พระบรมมหาราชวัง
เขตพระนคร กรุงเทพฯ
๒๒๓๗๕๕๑, ๒๒๔๒๗๙๗

ศ.ดร.ปิยนาถ บุนนาค
อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ
๒๑๘๔๖๖๖

ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร
กรรมการชำระประวัติศาสตร์
อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
๑๗๕/๑๖ ซอยรองเมือง ๔ ถ.พระราม ๖ แขวงรองเมือง
เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๒๒๓๓๗๑๓

ดร.วงเดือน นาราสัจจ์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท ๒๓ วัฒนา กรุงเทพฯ ๖๔๔๑๐๐๐ ต่อ ๕๕๖๕

รศ.พวงเพชร สุรัตนกวีกุล
อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
กรุงเทพฯ ๕๖๑๓๔๘๐ ต่อ ๔๑๔ ๐๑-๘๔๔๗๘๕๔

รศ.อุษณีย์ ธงไชย
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
อ.เมือง จ.เชียงใหม่ (๐๕๓) ๙๔๓๒๔๑-๔๓

ผศ.ชมพูนุท นาคีรักษ์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สุขุมวิท ๒๓ วัฒนา
กรุงเทพฯ ๖๔๔๑๐๐๐ ต่อ ๕๕๖๕

รศ.พรภิรมณ์ เชียงกูล
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ
๕๖๑๓๔๘๔ ต่อ ๔๒๗

ผศ.มานิตย์ นวลละออ
ภาควิชารัฐศาสตร์และประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
บางเขน กรุงเทพฯ ๕๖๑๓๔๘๐ ต่อ ๔๑๕

ผศ.ดร.สมเกียรติ วันทะนะ
คณะบดีคณะสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
บางเขน กรุงเทพฯ

คณะกรรมการฯ จัดทำคู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์
เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร

คณะทำงานจัดทำหนังสือ

ที่ปรึกษา

อธิบดีกรมวิชาการ	(นายอำรุง จันทวานิช)
รองอธิบดีกรมวิชาการ	(นายสาโรช วัฒนสโรช)
รองอธิบดีกรมวิชาการ	(นางอารีรัตน์ วัฒนสิน)
ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหลักสูตร	(นายประสาท สอ้านวงศ์)
ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหนังสือ	(นายวินัย รอดจ่าย)

ผู้เขียน

ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร	ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร
รศ.อุษณีย์ ธงไชย	ดร.วงเดือน นาราสัจจ์
ผศ.ชมพูนุท นาคีรักษ์	รศ.พวงเพชร สุรัตนกวีกุล
รศ.พรภิรมณ์ เชียงกูล	ผศ.ดร.สมเกียรติ วันทะนะ

ผศ.ดร.มานิตย์ นวลละออ

บรรณาธิการ

ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร	ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร

นายประสาท สอ้านวงศ์

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

นางระวิวรรณ ภาคพรต

ออกแบบปกและรูปเล่ม

นายพินิจ สุขะสันต์	นายสว่าง วงค์ฟ้าเลื่อน

พิมพ์และพิสูจน์อักษร

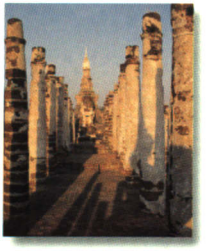
นายก่อเกียรติ ฐานวิเศษ	นายวิโรจน์ วณิชย์พัฒน์พงศ์

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ
เรื่อง อนุญาตให้ใช้หนังสือในโรงเรียน

ด้วยกรมวิชาการได้จัดทำหนังสือคู่มือ การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ เรื่องประวัติศาสตร์ไทย:จะเรียนจะสอนกันอย่างไรเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย ในระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษา ขึ้น กระทรวงศึกษาธิการได้พิจารณาแล้ว อนุญาตให้ใช้หนังสือนี้ในโรงเรียนได้

ประกาศ ณ วันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๓

(นายทองคูณ หงส์พันธุ์)
รองปลัดกระทรวง ปฏิบัติราชการแทน
ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

ปกหลัง
วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

Chedi in the Sukhothai Historical Park, Thailand